زما غوره لیکني

پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ

منځپانګه

سریزه

لومړی څپرکی
پښتو او پښتانه

پښتانه په تاریخ کې ۲
پښتانه په جامعه کې ٦
د پښتنو راتلونکې ۱۱
پښتو د شعر ژبه ۱۸
په معاصر افغانستان کې پښتو او د هغې
په اړه یو څو خبرې ۲۲

دوهم څپرکی
پښتانه لویان

میرویس نیکه، د افغان د خپلواکۍ مخکښ ٥٤
د احمدشاه دراني په یاد ٦٥
د احمدشاه دراني میراث ۷۳
احمدشاه دراني ۷۷
د احمدشاه دراني په باب مرکه ۸۱
د یوه مصلح غازي یاد ۸۷
د خپلواکۍ د لارې لوی مبارز اېمل خان
مومند ۹۰

دریم څپرکی
د ډیورنډ توافق لیک او کرښې په اړه

د امیر عبدالرحمان په واکمنۍ کې لر
او بر پښتانه ۹۹
د ډیورنډ توافق لیک یا د ۱۸۹۳ کال د
کابل کانونشن ۱۰٥
امیرعبدالرحمن او د ډیورنډ توافق لیک ۱۲۷
پښتانه او د ډیورنډ توافق لیک ۱۳۷

د ډیورنډ توافق لیک باید ډېر دمخه
باطل اعلام شوی وای ۱٤٥
افغانستان، پاکستان او پښتونستان ۱٦٦
د ډیورنډ توافق لیک متن ۱۸٦

څلورم څپرکی
پاچا امان الله او خپلواکي

خپلواکي، پرمختیا او پاچا امان الله ۱۹۰
افغانان او ملي خپلواکي ۱۹۷

پنځم څپرکی
څېړنیزې لیکنې

د وربښمو لار د تاریخ له نظره ۲۰۷
د افغان پرون او سبا ۲۲۱
د معاصر افغانستان تاریخپوهان ۲۳٥

شپږم څپرکی
د روښانفکرو په اړه

روښانفکران څوک دي؟ ۲٦۷
په افغان ټولنه کې د روښانفکرو ونډه ۲۸۰

اووم څپرکی
د تاریخ په اړه

د تاریخ په باب ۲۸۸
نظرات درباره تاریخنویسی ۲۹۱

اتم څپرکی
د اساسي قانون په اړه

قانون اساسی برای افغانستان ۳۱٥
دولت د افغانستان په راتلونکي اساسي
قانون کښې ۳۲۸
څنګه مرکزي حکومت، فیدرالي یا
متمرکز؟ ۳٤۳
د سیاسي ګوندونو په اړه مرکه ۳٥۰

نهم څپرکی
د ملګرو په یاد

سیداګل غریبیار ۳٥۷
محمد هاشم زماني ۳٥۹

لسم څپرکی
د نورو لیکوالو اثرونو
ارزونې

درد دل پوهاند حبیبی ۳٦٤
د فراهي یو فکري سوغات ۳۷۱
موهن لال و افغان ها و جنګ اول افغان-
انګلیس ۳۷۷
د وزیري د ثور پاڅون ٤۰۱

د لوی مصلح باچاخان په یاد ٤٠٨
نظری به کتاب افغانستان در پنج قرن
گذشته ٤١٤
په پښتونخوا کې د برتانوي هند وړاندې تګ
او د پښتنو مقاومت ٤٦١
د سنګروال له سنګر څخه ٤٦٤
رژېدلي ګلان ٤٦٨
د ښاغلي باوري نوښت ٤٧٤

یولسم څپرکی
بېلا بېلې لیکنې

د افغانستان وضع د اندېښنې وړ ده ٤٧٨
زمونږ شپون ٤٨٤
د افضل خان لالا پر ځان قصد یوه ځانګړې
پېښه که د لړۍ یوه برخه؟ ٤٨٧
د نارنج ګل په باغ کښې ٤٩١
یوه سپینه وینا ٤٩٧
گرو های مذهبی و سیا ست در افغانستان
معاصر ٥٠٤

سریزه

زما د لیکنو یا مقالو دا لومړۍ ټولګه ده چې په یوه ټوک کې په دغه بڼه لوستونکو ته وړاندې کېږي. دا هغه غوره لیکنې دي چې د تېرو شلو کلونو په بهیر کې مې یو وخت بل وخت په امریکې، کاناډا او اروپایي هېوادونو کې د مېشتو هېوادوالو د مجلو، خپرونو، راډیوګانو او غونډو لپاره کښلې دي. له یوې لیکنې (پښتو او دفتر) نه پرته هغه لیکنې چې تر دې دمخه مې پخپل هېواد او هم د باندې کښلي دي، په دغې ټولګې کې نه دي نیولې شوې. ما په کال ۱۹۵۰ز کې په لیکنو پیل کړی دی، له یو څو لیکنو نه پرته زما د دغې ټولګې لیکنې یو وخت بل وخت په افغان خپرونو کې راوتلې دي.

دا د پښتنو، پښتو، پښتني لویانو، مصلحانو، د ډیورنډ توافق لیک، خپلواکي، روښانفکري، اساسي قانون، دولت او د نورو موضوعګانو په اړه غوره شوې لیکنې دي. یوه برخه یې هغه لیکنې دي چې پکې د نورو لیکوالو اثرونه معرفي شوي دي. د وطن د روانو سیاسي پېښو په اړه لیکنې په دغې ټولګې کې نه دي نیولې شوې. که وشوه هغه به په کومې بلې ټولګې کې خپرې کړم. په تېرو شلو کلونو کې زما زیاتره وخت په پښتو او انګرېزۍ کې د کتابونو په لیکلو او ژباړلو کې تېر شوی دی.

د دغې ټولګې موضوعګانې ډول ډول دي، خو هغه ټولې د افغان تاریخ او کلتور په اړه دي چې لوستونکو ته به په زړه پورې او ګټورې وي، ما دغه لیکنې په همدغه نیت په دغه ډول لوستونکو ته وړاندې کړې دي خو په دغه اثر کې ځینې موضوعګانې بیا بیا لیدلی کېږي.

له محترم زرین انځور او ملګرو نه مې منه کوم چې زما د لیکنو دغه ټولګه هم د خپلې کلتوري ټولنې له خوا

خپروي.

محمد حسن کاکړ
کليفورنيا، امريکا
جنوري ٢- ٢٠١٠

د خپرندويې ټولنې يادښت

د استاد کاکړغوره ليکنې

د افغانستان د تاريخ بېلا بېلې پاڼې

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې له خوا د ښاغلي پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ د دغو تاريخي ليکنو او مقالو خپريدنګ، د افغانستان د تاريخ د پاڼو د مينه والو او لېوالو لپاره يو زيری ګڼو. استاد کاکړ د دغه مقالې په بېلو بېلو وختونو کې، په بېلو بېلو مناسبتونو ليکلې دي او د خوښۍ ځای دی چې دا دی اوس په يوه ټولګه کې د يو تاريخي تسلسل له مخې د چاپ پر ګاڼه سنباليږي.

سږ کال د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه د خپلو لويو علمي کلنيو غونډو په لړ کې د اوسني افغانستان د يو ډېر مهم تاريخي څپرکي په اړه علمي سيمينار جوړوي. د نوي افغانستان دغه څپرکی ((په افغانستان کې د ديموکراسۍ لسيزه)) نوميږي. د ديموکراسۍ دغه لسيزه له سياسي،

اقتصادي، اجتماعي او کلتوري جلا اړخونو څخه د افغان څېړونکو لپاره د بحث وړ مواد لري. په یاد شوي سیمینار کې به په دغو ټولو اړخونو بحث وشي، خو د دې په څنګ کې موږ ځانونه نېکمرغه ګڼو چې په دغه مناسبت یو لړ مهم آثار هم چاپ او خپروو.
د پوهاند محمد حسن کاکړ ((زما غوره لیکنې)) او دوه نور آثار په همدې لړ کې شامل دي. دغه آثار به د افغانستان د تاریخ د بېلا بېلو خواوو د څېړنو په لړ کې د پوره ارزښت لرونکي وي. لازمه ده له ګرانو کاوون کاکړ او خورې کاکړ څخه هم مننه وکړو چې د استاد کاکړ د دغه مهم او پنځه اثر د چاپ لګښت یې هم په خپله غاړه اخیستی او په دې توګه یې د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه د دې مرستې منندویه کړې ده.
استاد کاکړ ته د اوږد او باثمره ژوند عا ګانې کوو چې ز موږ د وطن د تاریخ د څېړلو شمله ده. خدای(ج) دې دغه شمله تل هسکه لري.

په درنښت

د افغانستان د
کلتوري ودې
ټولنه
جرمني- د کولن
ښار
۱۳۸۹ل. د ثور ۲۹

لومړی څپرکی

پښتو او پښتانه

سان دیـیگو-اگست۹، ۱۹۹۱

پـښتـانـه پـه تــاریـخ کــې

د پـښتو او پـه افـغانـستان کې د یـو شـمېر نــورو مېشـتـه ولـسـونو پخـوانـی تـاریخ، لـه دریـو اړخونـو څخه مطالـعه کېدلـی شي، جغرافـیه، تـاریـخ او ژبـه.
لـه جغرفـیې نـه مطـلب دا دی چې د افـغانـستان عـمده سیمې او سیندونـه پـه ویـدا او اوستا کې یـاد شوي دي. ویـدا د سانـسکرت کلـمه ده، پـه مـانـا د سپېڅلي او سپېڅلو ادبـیاتـو، او اوستا د زردشت مذهبي کـتاب دی چې زنـد د هغه تـعبیرونـه دي. ویـدي مدنـیت د اوستا تـر مدنـیت نـه د مخه و او وروستـی یې لـه نن څخه لـږ و ډېر درې زره کلـونـه وړومبی پـه پخوانـي افغانـستان او ورڅرمې سیمو کې خور و. پخوانـي افـغانـستان د اریـانـا او خراسان پــــه نـومـونــــو یـادېـــده. د لـرغــــونـي افـغانـستان پـور تـه یـادې شوې سیمې او سیندونـه د لـر غونـي یـو نـان د تـاریـخ د پلار یـا لـومړنـي مؤرخ هـیرودوتـس پـه لـیکنو کې هم راغلې لـکه اوسنی بـلخ چې پـه او ستـا کې پـه نـا مـه د بـخدي یـا بـاختـرش پـه یـونـانـي لـیکنو کې پـه نـامـه د بـکتـریـا، هرات او هري رود د هري وا، آر یـه، مرو او مر غاب رود پـه نـا مـه د مــاورو، مرگیـانــه، پشـین پــه نـامــه د پـسانـا (Pisana) او ارگون پـه نـامـه د اروا (Urwa) یـادیـده او همداسې نـور.
د هخانـشــیـانـو د دورې د شــــپږو ایـالـتونـو نـومونـه د هیرودوتـس پـه لـیکنو

کې له هري و او باخترش نه بر سېره سیستان په نامه د زرنکا، د پېښور په ګډون د کابل سیمه په نامه د ګندهارا او کندهار په نامه د اراکوزیه او هراواتي (Harawati) یادیده.
دا خو په پخوا وختونو کې د دغو سیمو نومونه وو چې پښتانه پکې د نورو خلکو په شان یو ځای بل ځای اوسېدل، خو په لرغونو مهالونو کې د پښتو د نامه ذکر د نورو قومونو لیکوالو، په تېره یونانیانو کړی چې په وروستۍ ډلې کې هرودوتس راځي.
په ویدا کې پښتانه د پکتهاس په نامه راغلي او تر هغه وروسته هیرودوتس دوی د پکتیان په نامه د پکتیوکا د هېواد اوسېدونکي شودلي دي، لکه چې همدغه مؤرخ افریدي پښتانه په نامه دا په ریتاي قید کړي دي. یو شمېر وروستو لیکوالو پکتیوکا او ګندهارا عېن سیمه بللې ده، خو د دغه هېواد چا د کنړ او کابل سیندونو ترمېنځ سیمه ګڼلې او چا د اباسین او هلمند ترمېنځ هېواد بللی چې مرکز یې اوسنی پېښور یا پخوانی پروشاپورا و، خو د دغې پراخې سیمې اوسېدونکي یواځې یو قوم یا یواځې پښتانه نه وو لکه اریایي او هندي قومونه وو. د هیرودوتس په وینا په دغه هېواد کې څلور ډلې خلک اوسېدل په نامه د ګنداري، اپه ریتاي یانې اپریدي، ستهه ګیدای یانې خټک او دادیکای یانې دیګانان تاجکان. د ګندهاریانو په ډله کې د نورو قومونو په جمله کې پکتین هم راځي یانې مومند، یوسف زايي یا پخواني اسپه سي، اپریدي او خټک. د مؤرخ میرغلام محمد غبار په وینا دادیکان یا تاجکان په پخوا وختونو کې له پښتنو سره یو ځای یا د دغو په

ګاونډي توب کې اوسېدل او بیا ورو ورو د چترال له لارې بدخشان او سیستان ته واوښتل او له امو سین نه هم تېر شول. د دغو لیکوالو په استناد پښتو او د افغانستان د شمال شرقي سیمو تاجکانو ژبې چې د ګلچه په نامه هم یادېږي، نه یواځې سره ډېرې نږدې دي، بلکې ویونکي یې د غرنیو سیمو د اوسېدونکو په څېر سره ډېر نور نږدې والی هم لري.

پښتانه په عین حال کې د افغانانو په نامه هم یاد شوي دي. ابوریحان البیروني د افغان کلمه د اسواکاپه کلمې پورې تړلې ګڼي چې ذکر یې د مهاباراته په کتاب کې چې تر نن نه درې زره کاله دمخه کښل شوی دی، راغلی دی. د مؤرخ احمد علي کهزاد په نظر د افغان کلمه ترکیبي او په اصل سانسکرت ده. په مانا د اسوه غانه اس او ځای. په دې حساب اسوغانه د اس سورو هېواد کېږي. په دې ډول دغه ترکیبي کلمه هم د خلکو یانې پښتنو او هم د هغوی هېواد ته راجع کېږي.د افغان کلمه وروسته دنقش رستم په معبد کې د ابګان په شکل راغلې. دغه کتیبه یا ډبرینه لیکنه د ساساني لومړي شاهپور په امر په عیسوي دریمې پېړۍ کې کښل شوې ده. وروسته تر هغه یوه هندي منجم وراهامیرا پخپل کتاب بري سمهت کې دا واګانه په بڼه ذکر کړې ده. بیا تر اسلامي دورې نه دمخه یوه چیني ګرځندوی هیون تسانګ چې په افغانستان او شمالي هندوستان کې یې سفرونه کړي وو، دغه کلمه په اړول شوي شکل یانې د اپوکین په بڼه راوړې ده. چینیان خاص نومونه زیاتره په متغیر ډول وایي. له هغه وروسته دغه د سانسکرت اسواکا یا اسواغانه، د زړې پارسو ابګان، د چینې ژبې اپوکین او د هندي ژبې اواګانه

په اسلامي دور کې د مسلمانانو ليکوالو په اثارو کې په نامه د افغان او ملک يي په نامه د افغانستان ذکر شوی دی. شايد د حدودالعالم د کتاب ليکونکي چې مؤلف يې معلوم نه دی لومړنی اسلامي جغرافيه ليکونکی وي چې دغه نوم يې د افغان په نامه د لومړي ځل دپاره ذکر کړی دی. له هغه وروسته د افغان کلمه دومره عامه شوې چې د مثالونو ذکر ته يې ضرورت نشته. په دې نزدې مهالونو کې د دغې کلمې په مفهوم کې غټ تحول راغلی دی. اوس يواځې پښتنو ته مختص نه ده، بلکې ملت شمول شوې ده. د ټولو هغو افرادو معرف شوې ده چې په افغانستان کې اوسېږي، دغه غټ تحول په داسې حال کې چې د افغانستان هر قوم خپل ځانګړی هويت په نامه د پښتون، تاجک، هزاره، ازبک او نورو ساتلی دی، د افغانستان د ملت يا ولس د ټينګ پيوستون ښکارندوی ګڼل کېږي.

سان دیيگو- اګست ۹-۱۹۹۱ز

پښتانه په جامعه کې

پښتانه د سیمې د زیاترو نورو قومونو په شان، د زرګونو کلونو تاریخ لري، خو دوی په پخوانیو مهالونو کې د غېر پښتني قومونو د لیکوالو له خوا ثبت شوي، هغه هم په غېر منسجم او متشتت ډول. دوی پخپله د اسلام نه دمخه دورونو کې د خپل تاریخ په باب دقیقي او منظمې لیکنې نه لري. حتی پښتو د ژبې په حېث، په لرغونو مهالونو کې نه ده ځېړله شوې، که څه هم پښتو ډېره پخوانۍ ژبه ده او اوږد تاریخ لري.

هغه تالیفونه چې پښتانه پکښې نسبتاً په منظم ډول بیان شوي دي، په اسلامي دورو پورې تعلق لري، لکه د ابوالفضل اکبر نامه، د سلیمان ماکو تاریخ اولیاء او پټه خزانه، د پښتنو په باب ډېر عمده ماخذ د مخزن افغاني په نامه د ملا نعمت الله اثر دی چې د اوولسمې عیسوي پېړۍ په سر کې تالیف شوی دی. وروسته د پښتني قومونو شجرې په حیات افغاني نوي کتاب کې په تفصیل سره بیان شوې دي، خو دغه ټولې لیکنې د عنعنوي روایتونو مجموعې دي، په ثقه تاریخي شواهدو بنا نه دي.

همدغه سبب دی چې هغه د نورو څیزونو په جمله کې د مذهبي ذهنیت تر تاثیر لاندې لیکل شوي دي. پکښې ویل شوي چې پښتانه د افغانه یا تالوت، یا سال پاچا اولاده ده، خو دغه روایت په

دي سم نه دی، چې د دوی ژبه یانې پښتو، د هندو اروپايي د لويې ډلې يوه څانګه ده. نه د سامي ډلې چې عربي ژبه يې يوه برخه ده. په بل عبارت د پښتو د ژبې ويونکي يانې پښتانه د اريايي نيکو نو اولاد ګڼل کېږي، نه د سامي نيکونو. په هر حال د همدغو عنعنوي روايتونو له مخې قيس بن عبدالرشيد دري زامن لرل، په نامه د سړبن، غرغښت او بټن (Batan) يا بېټن (Bitan) خو دغه عمده ډله د پښتنو يواځنۍ ډله نه وه نورې ډلې پښتانه هم موجود وو.

د پښتنو ستري ډلې چې په ليکونو کې راغلي او خېلونه ترې نه جوړ شوي او تر اوسه پاتې دي، شرخ بون، خرشبون، بېټن، غرغښت او کړن (Karran) دي.

ممکنه نه ده چې يو څوک د پښتنو ټول خېلونه او څانګې چې تر کورنۍ پورې رسېږي وشمېرلی شي. دا چې د دوی خېلونه له حساب نه وتلي، هم د دوی د قومي ميراتو او هم د پښتو ژبې د خاصيت له امله ده. په پښتنو کې دا رواج دی چې د هر نوميالي پښتون له نامه څخه وروسته د ((خېل)) يا ((زوی)) ((زي)) لاحقه اضافه کېږي او په دې ډول يوه نوې پښه، ګنډه، يا حتی قوم جوړېږي له محمد څخه محمدزوی يا محمدزی او له سليمان څخه سليمان خېل. په اوس وختونو کې په تېره په ښارونو کې يانې چېرته چې قومي خصوصيت ضعيف شوی يا له منځه تللی وي، د ((خېل)) او ((زي)) په ځای تخلصونه رواړل کېږي، لکه سراج، ضيايي، طرزي، نايبي او نور.

په هر حال د پورته يادو شويو قومونو عمده نه ټول خېلونه دا دي:

له شرخ بون څخه شيراني، ترين، ميانه، بړيڅ او اورمړ هسک شوي. د دغو

خېلونو ډېر نوميالي، ترين دي چې په اودال، تورترين او سپين ترين وېشل شوي دي او دال چې احمدشاه ابدالي د دراني په نامه ياد کړل په دوو برخو وېشل شوي: زيرک او پنج پا.

زيرک يې الکوزي، پوپل زي، اڅکزي او بارکزي دي. سدوزي د پوپل زيو او محمدزي د بارکزو پښې دي له دغو دواړو پښو څخه پاچايان او اميران هسک شوي چې د هغو ډېر نوميالی احمدشاه دراني، د معاصر افغانستان او د دراني امپراتورۍ مؤسس دی.

په پنج پا کې ماکو، خوګياڼي، اسحق زي، نور زي او اليزي شامل دي.

د خرشبون په غټ وېش کې دغه خېلونه شامل دي: کاسي، زمنډ، کنډ او خاخي يا خاشي. له کاسي څخه شنوار، له زمنډ څخه د کاسور قومونه، له کنډ څخه د غوري يا غورياخېل، مهمند، خليل او څمکني اوله خاخي څخه ترکلاني، ګيګياني، يوسفزي او د مندڼ قومونه هسک شوي دي.

د بيټڼ له غټ وېش څخه ورسپون (Warspun) کاجن (Kadjin) او د بي بي متو اولاد پاتې دی. د بي بي متو يا ماټي قومونو څخه سرواني، لودي او غلزي راوتلي دي. په دوی کې لوديان او غلزيان نامتو وختل. لوديانو په څوارلسمې پېړۍ کې په هندوستان کې امپراتوري جوړه کړه چې وروسته بابر په ١٥٢٥ کې نسکوره کړه، لوديانو تر هغه وروسته ورو ورو خپله ژبه او قومي عادتونه هېر کړل او تر زياته حده د هندوستان په خلکو کې حل شول.

غلزيان د رواياتو له مخې په دوو لويو پښو وېشل شوي چې يوه يې برهان يا بولر او بله يې توران يا تولر ده. د دوی فرعي خېلونه سليمان خېل، هوتک،

توخي، اندړ، تره کي، ناصر او خروټي دي. د هوتک له وېش نه حاجي مېرويس بابا هسک شوی چې د اتلسمې پېړۍ په سر کې يې کندهار د صفويانو له لاس برسې نه ازاد کړو او په دې ډول يې په معاصر افغانستان کې د ملي خپلواک دولت تاداو کېښود. وروسته د هغه زوی شاه محمود د پارس صفوي امپراتوري ړنګه کړه.

د غرغښت په لوی وېش کې مانډو، بابي او ډنې (Danay) شامل دي. د ډنې خېلونه کاکړ، ناغر، پاني او داوي دي.

په پای کې د کړن په لوی وېش کې کودي او کاخي (Kakhay) شامل دي. په کودي کې دلازاک، وردګ، ورکزي او د منګل قومونه شامل دي. په کاخي کې اپريدي، ختټک، ځدران، اتمانخېل، خوګياڼي، ځاځي او توري راځي. د دوی فرعي وېشونه داړي، بنوچي او خوستوال دي.

پښتانه اوس د ايران له خراسان ياني مشهد نه د شمالي هندوستان تر هوارو پورې چېرته په ګڼ چېرته په نذګړي ډول چېرته سوچه او چېرته په اوښتي شکل اباد دي. دوی د دغې پراخې سيمې په ځنډو او ښاري مرکزونو کې تر دې حده د نورو قومونو تر تاثير لاندې تللي دي چې حتی خپله ژبه او پښتونولي يې هم لږ و ډېر له ياده ايستلي. د دغې سيمې په مېنځنيو برخو په تېره په ازادو قبايلو کې پښتونولي او پښتو پخپل قوت کې پاتې ده.

د پښتنو لويه مميزه پښتو يا پښتونولي ده چې اجزا يې دا دي:

مېلمستيا، ننواتي، بدل، مېړانه، ننګ، غېرت، ناموس، پېغور او ايمانداري. له دې سره جوخت د پښتنو يو بل غټ خصوصيت تربوري، سيالي او

دښمنۍ ګانې دي. په دې ډول په دوی کې هم د پیوستون او هم د بېلتون خصوصیات په قوت موجود دي. کۀ له یوې خوا مشترک نسب، مشترک تاریخ، مشترکه ژبه او مشترکه پښتونولي دوی سره متحد کوي او یو خور ملت تربنه جوړوي، له بلې خوا تربوري، سیالي، ګونديماري او هڅماتي چې د هغو نتیجې موقتي یا پرله پسې دښمنۍ ګانې او حتی جنګونه کېږي، دوي په ډله ییز ډول سره دښمن ګرځوي.

له همدې امله په دوی کې قوي ډینامزم لیده کېږي، خو په دغه ډینامزم کې که د ورانونې هڅه د ودانونې په هڅې غالبه نه ده په قوت سره خو موجوده ده.

سره له دې چې په دوی کې کشالې د جرګه مارو له خوا په جرګو او مرکو سره هوارېږي او وراني او هڅماتي له مېنځه وړل کېږي، په دوی کې د انتقام او بدل اخيستلو احساس دغومره قوي دی چې په دوی کې عمومي پیوستون یا لوی پیوستون ناممکن کوي. ګمان نه کېږي چې دوی پخپل ډېر اوږده تاریخ کې چا سره یو موټی کړي وي.

د دوی د یو موټي کېدو په هکله د شېرشاه سوري او احمدشاه دراني او میرویس نیکه بریالۍ هڅې اوس افسانې ښکاري. د پښتو په ځینو قومونو کې د سر له کسانو څخه ډېر یې په دښمنو او تربور یو کې وژل شوي او لږ یې په طبیعي مرګ سره مړه شوي دي. په خوګیانیو کې د امیر امان الله خان له دورې څخه ورو سته د رو سانو تر یر غل پورې د پنځو سو کلونو په اوږدو کې د ملک قیس او ملک محمد جان د خېلونو ترمېنځ دښمنۍ کې (۱۵۰) کسان وژل شوي دي، برسېره پر دې په اوس وختونو کې د پښتنو په تعلیم یافتګانو کې د

باندینو ایډیالوجي ګانو په نفوذ سره پښتو او پښتونولۍ له مېنځه تللې او دوی له خپلو ولسونو څخه بېګانه شوي دي.

د پښتنو راتلونکې

جولای ۱۵- ۲۰۰۶

پښتانه چې قلم راواخلي اول د خپل قام له کارنامو څخه غږېږي. د دغه عادت دپاره دليلونه هم لږ نه دي. د پښتنو تاريخ اوږد، ځلاندہ او الهام بښونکی دی. پښتنو د خپل تاريخ په بهير کې له لويو فاتحانو سره د خپلې مېنې او واکمنۍ په سر د لويو قربانيو په ورکولو سره مقابلې کړې دي. له خپلې مينې نه د دفاع د دوی د هر بل ارزښت تر دفاع نه اوږد تاريخ لري. په دې اړه به په لرغوني مهال کې يو مثال ذکر کړم. د بخدي يا بلخ زرد ښت د اهورامزدا په دستور د هېوادونو د پېدايښت په موضوع کې وايي چې ((د ښو مېنو او هېوادونو په سر کې چې ما، اهورا مزدا، پېدا کړ هغه اريانه و ايجو (Airyana Vaego) و، اريانه ويجو يا اريانه يا پخوانی افغانستان په ده باندې دومره گران و چې د هغه په وېنا هغه پنځلس نور هېوادونه د دې د پاره پېدا کړل چې هغه په امن کې وي. په دې اړه د هغه خپل عبارتونه دا دي: " ما هر هېواد د هغه په خلکو باندې گران کړی، که څه هم په هغه کې هېڅ زړه راکښونکی څيز نه و، که چېرې ما هر هېواد د هغه خلکو ته گران کړی نه وای، که څه هم په هغه کې هېڅ زړه راکښونکی څيز نه و، بيا به ټولې ژوندۍ نړۍ په اريانه ويجو باندې يرغل کړی وای"د اهورامزدا دغه وينا په اصل کې د اريانه وريجو د خلکو د وطنپالنې د احساس تمثيل کوي. د اريانه خلک له

هغه نه د دفاع په لار کې د مخزېردې ځلورمې پېړۍ د پای په کلونو کې د مقدونيې لوی سکندر سره څه کم ځلور کاله وجنګېدل او په بلخ، کونړ، باجوړ او سوات کې يې په دغسې ستونزو اخته کړ چې هغه په بل هېواد کې له دغسې ستونزو سره مخامخ شوی نه و، د اسوه غانه په نامه د کونړ پښتنو د نړۍ دغه بيساري نظامي قوماندان ټپي هم کړ.

په شپاړسمې پېړۍ کې د ميا روښان کورنۍ ياني پخپله هغه، د هغه زامنو او د هغه لمسيانو چې د خپلواکۍ په لار کې کومې قربانۍ ورکړې، شايد په نړۍ کې بلې کورنې د خپلواکۍ په لار کې دغومره قربانۍ نه وي ورکړې. تر هغو دمخه لوديانو او سوريانو په هندوستان کې دولتونه جوړ کړي وو، د خپلواکۍ په لار کې روښانيان که څه هم نابرياليي شول،خو د هغو ټينګې مبارزې د نورو دپاره الهام بښونکې ثابتې شوې. د دغه ميراث ستر بېرغ جګونکي اېمل خان مومند، خوشحال خان خټک، ميروېس هوتک، شاه محمود هوتک، شاه اشرف هوتک او ستر احمدشاه ابدالي شول. وروستيو په فارس کې صفويان او په هند کې مرهټه راوپرزول. ستر احمدشاه له امو نه تر اټکه پورې يو خپلواک دولت جوړ کړو او افغانستان يې چې اول له اټک نه تر غزني پورې د مستونګ په ګډون هېواد و تر امو او لوی پامير پورې ورسوه. په نولسمۍ پېړۍ کې اول غازي محمد اکبر خان په کابل کې او بيا د هغه وراره غازي محمد ايوب خان د کندهار په ميوند کې د نړۍ د زبرځواک ياني انګرېزانو ټولې هغه نقشې خنثی کړې چې د افغاستنان د لاندې کولو د پاره يې طرح کړې وې. د ميوند له جګړې نه زر وروسته د کوټې له شاوخوا سيمونه دېرش

زره پښتانه د غازي محمد ايوب خان لپاره تيار شول او انګرېزانو د هغو له امله ونه شو کولی له دغې سيمې نه په کندهار کې خپلو کلابند شويو لښکرو ته ملاتړ واستوي. د دغه ټينګ ملاتړ علت څرګند و. په کوېټه او شاوخوا سيمو کې هغه خلک اباد دي چې په کندهار کې اباد دي. ميدنې يې هم سره تړلې او د توپوګرافي له نظره سره پوره ورته دي. د همدغه بيخکي يووالي له امله و چې له شوروي اتحاد سره په جګړه کې د کاکړستان خلکو د افغانستان کډوال پخپلو سيمو کې د خپلو ورونو په شان منل لکه هغسې چې بردرانيو د افغانستان نور کډوال د خپلو ورونو په شان منل. که د دوی ترمېنځ د ورورۍ دغه بيخکي اړيکي نه وای په افغانستان کې د شورويانو په ګونډو کېدل به په شک کې وای، خو د افغانانو دغه بری په عېن حال کې د دوی بېرته پاتې توب هم په ډاګه کړ.

افغانانو بې له شکه د خپل هېواد، خپل دين، خپلې واکمنۍ او په يوه کلمه خپل ژوند طرز ته د دفاع په لار کې د شوروي زبرځواک د تېري په مقابل کې دغسې مقابله وکړه چې د هغه د امپراتورۍ په څنډو کې د بل هېواد خلکو په هغه ډول نه وه کړې، خو د دوی دغه ټينګه اراده له دې امله هم بريالۍ شوه چې دوی د نورو هېوادونو په ډول ډول عصري وسائلو سره و جنګېدل او د هغو له لوجستيکي او طبي موادو نه يې استفاده وکړه، خو وروسته له هغه چې دغه مرستې د شوروي اتحاد په ټوټه کېدلو سره ودرېدلې، دوی هم د خپلو بدنيتو چم ګاونډيو هېوادونو دسيسو او هم خپل مېنځي پرله پسې جګړو ضعيف او ناتوان کړل. هغه پرېمانه

وسلې يې چې د ملي مقاومت په دوره کې له باندنيو نه ترلاسه کړې وې، د يوه بل په مقابل کې په استعمال سره خلاصې کړې. په نتيجه کې افغانان چې د ملي مقاومت په دوره کې د تمدن او پرمختګ له کاروان نه وروسته پاتې شوي وو، د چم ګاونډ يو په دسيسو او د خپل مېنځي جګړو له امله نور هم وروسته پاتې شول. د پښتنو پر ضد دسيسې لا هم روانې دي.

په معاصر مهال کې د پښتنو پر ضد دسيسه لومړی انګرېزانو جوړه کړه چې د ډيورنډ په کرښې سره يې په دوی کې بېلتون راوست. د شوروريانو او د هغو د مريانو دسيسه بيا دا شوه چې لږه کيان د پښتنو په مقابل کې جګ کړي. د غه دسيسه په وړه پېمانه اول ايران شروع کړې وه او د اسلامي تنظيمونو په وخت کې يې په ټينګه پرمخ بېوله. د دوی ټولو او د نورو مطلب يو و او هغه دا چې د پښتنو په ويشلو او ناتوان کولو سره د هغو مېنه ټوټه ټوټه او لاندې کولی شي. ټول پوهېدل چې افغانستان په اوله درجه پښتنو جوړ کړی او په اوله درجه دوی تربنه دفاع کوي. پښتون يو لوی قام دی او چې سره يو موټی شي لوی قوت تربنه جوړ شي. د ډيورنډ د کرښې په دواړو خواوو کې اوس څه کم څلوېښت ميليونو ته رسېږي. د اسيا په زړه کې بل قوم هغه هم په يوې سيمې کې په دغومره شمېر نشته. خو پښتانه سره يو نه دي، يو سياسي نظم نه لري او همدا اوس يې هم په وطن کې د ډيورنډ د کرښې په دواړو خواو کې خو په يوې خوا کې ډېر وژل کېږي، وراني پکې کېږي، نا منمظم جنګ پکې کېږي، ابادي پکې نۀ کېږي او خلک يې حتی عادي ژوند ته نه پرېښودل کېږي. د دغه حال او داسې هم

د بدنیتو ګاونډي او پخپله د دوی د بېرته پاتې توب له امه د پښتنو راتلونکې خړه ښکاري، که څه هم پښتون یو لوی او زړور ولس دی، اساسي چاره په کار ده او اوس د دې وخت دی چې پښتانه د خپلې راتلونکې په اړه جدي وي او د هغې په اړه د لیکنو، کتابونو، جرګو مرکو او بحثونو له لارې فکرونه، تجویزونه او پروګرامونه وړاندې کړي. دغه کار د هر پښتون دپاره ممکن دی، په تېره د هغو لپاره چې د ژور فکر خاوندان وي او له خپل ولس سره مینه لري.

د پښتنو د راتلونکې په اړه په اوسني حال کې زما نظر دا دی چې پښتانه له دغه واقعي ژوند سره مینه ولري، د خپل د ژوند او د نورو د ژوند درناوی وکړي او د لا ښه کولو لپاره یې ټول هغه څه وکړي چې کولی یې شي. دغه مینه او دغه درناوی هغه وخت په اساسي ډول واقعي کېدلی شي چې یو څوک اول خپل ځان، خپل ولس او نور وپېژني، دغه پېژندنه په اساسي ډول په پوهې او پوهنې سره ترلاسه شي. په دغه حال کې د ډېرو عصري ښوونځیو، پوهنځیو او پوهنتونونو لرل حتمي کېږي. د همدغو موسسو له برکته یو څوک د ځان، انساني ټولنې او د طبیعت په اړه په اساسي ډول پوهېدلی شي. دغسې پوهه سړي ته قوت او ارزښت او ژوند ته مانا او کیف ورکوي. یو پوه وایي چې ما دغسې هېواد لیدلی نه دی چې افراد یې تعلیم کړي وي او پخپله بېرته پاتې وي. دغه حکم ځکه رښتیا ښکاري چې تعلیم کړي افراد د مسئلو او کشالو ماهیت تر نورو ډېر ښه او سم تشخیص کوي او د هوارولو لپاره یې معقولې او عملي کېدونکې لارې چارې سنجوي، خو له بده مرغه

پښتانه په عمومي ډول د پوهې او پوهنې په برخه کې ډېر بېرته پاتې دي. که د نړۍ ولسونه هم د دوی په شان وای، دغه بېرته پاتې توب به د اندېښنې وړ نه وای خو اوس زیاتره ولسونه په عمده ډول د ساینس او ټکنالوجۍ یا په اصل کې د پوهې او پوهنې له برکته بې خي ډېر پرمخ تللي او پرمختیا یې هم په حیرانوونکي ډول ګړندۍ ده. په دغه حال کې نن وي یا سبا د پښتنو ژوند طرز او ازاد ژوند تر سوال لاندې راتللی شي.

که پښتانه په رښتیا نه غواړي له دغسې حال سره مخامخ شي ورته حتمي ده چې تر هر بل وخت نه ډېر اوس خپل هویت هم ټینګ وساتي.

د پښتنو د هویت عنصرونه پښتو، پښتونولي او نور غوره ارزښتونه دي. په دغو کې پښتو تر ټولو نه مهمه ده او پښتو ته پښتونولي هم ویلی شي، په دغومره توپیر چې د پښتونولۍ ارزښتونه تغییر کوي، خو پښتو که څۀ هم د ژبې په توګه تغییر کوي، د ونې د ډډ په شان پر ځای پاتې وي. پښتانه د پښتو له برکته پښتانه دي او که یې پښتو له لاسه ورکړه بیا نو پښتانه نه دي، که څه هم احساس به یې د پښتنو وي. د روهیلکنډ لودیان، سوریان او یوسف زي لکه د هرات اسحق زي، نورزي او الیزایي په همدغې ډلې کې راځي. حتی په کابل کې هم یو شمېر پښتانه له دغې ډلې څخه دي چې محمدزیان یې یوه ځرګنده بېلګه ده. پښتو په ختیځو پښتنو کې د اردو او په لویدیځو پښتنو کې د فارسي تر فشار لاندې ده. د همدغه فشار له امله ده چې پښتانه په شمېر کې کم شوي او که دغسې نه وي پښتانه د نسب له مخې تر ځلوېښت میلیونو نه هم اوړي.

د پښتو ستر اهمیت په دې کې دی چې پښتانه په پښتو سره یو بل پېژني او سره یو کوي یې. په پښتو کې د پښتنو کلتوري ارزښتونه، د دوی تاریخ، د دوی افسانې، د دوی روایتونه او په بله ژبه د دوی معنوي او روحي شتمني او ټول هغه څه پراته دي چې دوی پښتانه کوي. د پښتو بل اهمیت په دې کې دی چې پښتانه په پښتو کې په پوهې، پوهنې، هنر، فلسفې او ساینس او ټکنالوجۍ باندې په دغسې اسانۍ سره پوهېدلی شي چې په نورو ژبو کې په هغې اسانۍ سره پرې پوهېدلی نه شي. هغومره چې پښتانه او پښتنې په تېره د دوی ځوانان او ځوانانې په پښتو سره خپلو استعدادونو ته وده ورکولی شي، د نورو ژبو له لارې ورته وده و رکولی نه شي. پښتو د نړۍ له لویو ژبوڅخه یوه ژبه ده. د انکشاف ظرفیت یې هم ډېر دی او څلوېښت صوتونه لري، په داسې حال کې چې فارسي دوه د برش او انګرېزي شپږ ویشت صوتونه لري. پښتو چې بېرته پاتې ده او علمي شوې نه ده د ژبې د څنګه والي له امله نه ده. بېرته پاتې توب یې د پښتنو له لاسه دی. د دوی بېرته پاتې توب د پښتو بېرته پاتې توب شوی دی. په دوی کې اوس هم دغه فکر شته چې که یو پښتون په بلې ژبې وغږېد هغه ګواکې عصري دی. د همدغه ذهنیت له امله ده چې په پښتو کې اردو او فارسي د پښتو په تاوان ننوتلې او دډېرو پښتني کورنیو ژبه اردو یا فارسي شوې ده. دا په پښتنو کې د یوه ذهني بحران تمثیل کوي. له دې امله اوس تر هر وخت نه ډېر د دې وخت دی چې پښتو پالان د خپلې پښتو په هکله هم د خپلو پښتنو شعور ویش کړي او پخپلو اثارو او ترجمو سره یې شمتنه کړي او د انکشاف لپاره یې

غونډې او بحثونه وکړي او د علمي کولو لارې چارې ورته و سنجوي، هیله ده چې دغه غونډه په دې لار کې یوه الهامه بښونکې پیلامه وګرځي.

په درنښت

پښتو د شعر ژبه
مې ۸- ۲۰۰۶

پښتو د شعر ژبه ده، هغه څوک چې دغه ټکي ته اول ځير شوي هغه شايد شاعر پيرمحمد کاروان دی چې دغه مفهوم يې د پښتو تر عنوان لاندې په دغه شعر کې انځور کړی.

ډکه د جمال او د جلال غرنۍ
ژبه ده
وايي وره پښتو د مستانه
موسيقۍ ژبه ده

ډول سره چې غبرګه شي ګډا
ګډا شي نو
چوپو ګړنګونو کې يو شور شي
او غوغا شي نو
والوزي يو سيل شي د مرغيو
په هوا شي نو
ځنې د نښترو ورته ګډې په
شغا شي نو
درد لري د مينې د شپونکي د
شپېلۍ ژبه ده

خرپ د سپينې تورې چې په برم
او په پرتم کې شي
حسن په در خو کې شي سرشاره
په ادم کې شي
ناڅاپه نغمه شي د رباب په
زير وبم کې شي
چيغه شي ټپه په خو بولې
شومه دم کې شي
ستوري ورته غږ دي، د اسمان
د سپوږمۍ ژبه ده

مسته په څپو څپو او مسته

له سېلابه ده
ښکاري راوتلې د سندرو له
دریابه ده
ته وا بلبلانو راایستلې له
کتابه ده
واه په تغزل کې ښایستو کې
تر گلابه ده
جوړه ترې لنډۍ شي د درنې
ملالۍ ژبه ده

سربانډې يې لمر او سپوږمۍ
کېنې د غره څوکه شي
کله هم د غرونو د باغچې
زرکانو کوکه شي
گوري چې سپېره غليم ته
تېره د تورې څوکه شي
زلفې د معشوق انځوروي د
قلم نوکه شي
جار د شرنگېدلي دريابي
شاعري ژبه ده

هر څو که د غرونو د اوبو
غونډې بې رنگه ده
ښې يې پر اغزو ايښې دي
سرې وينې گلرنگه ده
پاس د گل منار ته ورختلې
دنگه دنگه ده
ډېره خوږ اروا ده ته وا
پېغله غنمرنگه ده
جار يې شم کاروانه د خوږې
ښاپېرۍ ژبه ده

دغه شعر هم د پښتو د ډېرو نورو شعرونو په شان پر مينې څرخېږي، خو د کاروان مينه له پښتو سره ده. دليل به يې هم دا وي چې دا په اصل کې پښتو ده چې هغه ته يې د دې توان ورکړی چې دغسې وغږېږي، پښتو په واقع کې هر پښتون او هرې پښتنې ته چې هغه يې له اول نه خپله کړې وي، د شاعر کېدو

توان ورکوي. له همدې امله به وي چې ویل کېږي هر پښتون په ځوانۍ کې شاعر وي. لنډۍ چې پښتو یې شاید یوه بېجوړې ژبه گرځولې وي، په شاعرکېدلو کې اساسي ونډه لري. هرهغه چا چې د لومړي ځل دپاره د لنډۍ فارمول ایستلی د نورو لپاره یې د شاعرکېدو ور پرانیستلی دی. له همدې امله ده چې نن ورځ لنډۍ د اسمان د ستورو په شان بې شماره دي. دغسې پښتانه به اوس د گوتو په شمار وي چې په ځوانۍ کې یې لنډۍ او د نامتو سندرغاړي سیدعلم په شان "یکه زار" په جگ اواز نه وي ویلې.

لنډۍ زیاتره د مینې په اړه وي او مینه خو هغه جذبه ده چې بې له هغې نه ژوند پیکه وي. د مینې کومه لنډۍ چې، د لومړي ځل لپاره په لغمان کې اورېدلې شاید دا وي:

پاس په اسمان کې گرزهار شو
چا ویل ملوک دی د بدرۍ سلام
ته ځینه

د لوړ تخیل لنډۍ هم په پښتو کې لږې نه دي چې دغه دوه یې د پښتنو د گوگوش شکیلا ناز په زړه هسکوونکي اواز کې سره غبرگې شوې:

د جانان سترگې مې یادېږي
په خوب کې وینم چې گیدلې
راته کوینه

دا بله لنډۍ یې سوچه مبالغه ده، خو له لوړ تخیل نه پکې کار اخیستل شوی دی:

د پسرلي علامې راغلې
په هره پوله کې بنگړي مات
شوي دینه

لنډۍ موږ ته دا هم ښیي چې پښتو د ولس ملگرې ده او له دربار سره یې جوړه نه ده. له دې امله به وي چې په پښتو کې غوړه مالي ځای نه لري. د

ملنګ جان په ترانو کې چې که څه هم دی دربار ته منلی و د غوره مالي څرک نشته، دا ځکه چې د ملنګ جان مینه له ولس سره، له پښتونستان سره او له پښتو سره وه، داسې هم په بلې سطح کې وتلي شاعران عبدالروف بې نوا او ګل پاچا الفت درواخلئ چې که څه هم لوړو رسمي مقامونو ته رسېدلي وو، غوره مالي یې نه ده کړې او انتباهي، اجتماعي او انتقادي شعرونه یې ویلي دي. له همدې امله به وي چې هېڅ پښتون شاعر تر اوسه د ملک الشعرا په لقب نه دی ویاړل شوی، خو د پښتنو حتی لوی شاعران هم په لاپو وهلو کې شاید جوړه ونه لري.

د دوی دغه احساس شاید له ولس سره د دوی د نږدې والي له امله وي. امیر کروړ ته غوږ شئ:

زه یم زمری پر دې نړۍ
له ما اتل نشته
په هند و سند و پر
تخار او پر کابل نشته
بل په زابل نشته له
ما اتل نشته

خوشحال خټک چې د نړۍ په کچه شاعر تېر شوی هم په دې برخه کې پټون نه دی پاتې.

د افغان په ننګ مې
وتړله توره
ننګیالی د زمانې
خوشحال خټک یم

رحمان بابا سره له دې چې یو صوفي او اخلاقي شاعر و، هم لاپې وهلې. د ده دغه لاپه لا بربنده او زیږه ده.

خوشحالان او دولتان مې
غلامان دي
زه رحمان په پښتو ژبه
عالمګیر یم

يادداښت: دغه ليکنه ما د امريکې د کليفورنيا ايالت په فريمان کې په هغې مشاعرې کې لوستلې ده چې د افغان کلتوري ټولنې له خوا د مارچ په مياشت کې د افغان د نوي کال په مناسبت شوې وه. افغان کلتوري ټولنه هر کال د ننګرهار د نارنج ګل په څېر د مشاعرې دغسې غونډه کوي.

په معاصر افغانستان کې پښتو او د هغې په هکله يو څو خبرې

غوارم دلته پر پښتو ژبې په ولسي، رسمي او علمي سطح يو څه وليکم او په په پای کې په دې باب خپل نظر څرگند کړم. زما د غه ليکنه به يوازې په افغانستان کې په پښتو پورې منحصره او د هغې د حرکت په هکله وي. زما د دغې ليکنې اساس به هغه ليکنه وي چې نوم يې دی "پښتو او دفتر په دوو وروستيو پېړيو کې" د غه ليکنه ما د پرش کاله دمخه په کابل کې په يوه سيمينار کې لوستلې ده چې وروسته د پښتو چاپي آثار په دوو تېرو پېړيو په نامه يوه مجموعه کې خپره شوه او محترم ډاکټر خوشحال روهي د هغې يوه کاپي رالېږلې ده چې په دې وسله له هغه نه مننه کوم. په دې ډول زه دلته خپل پخواني ماخذونه بيا نه ذکر کوم، خو د نويو يادونه کوم.

پښتو په ولسي سطح کې

له "وروستيو مهالونو" نه مې اتلسمه، نولسمه او شلمه پېړی مراد دي، ټوله اتلسمه پېړی هم په هغې کې نه راځي. د هغې پېړی يوازې دويمه نيمايي پکې راځي. په بل عبارت زما د دغې ليکنې دوره د سدوزيانو له واکمنۍ نه پيل کيږي او نږدې تر دې وختو پورې

رسېږي.
د سدوزيانو د واکمنۍ يا په پراخ ډول د درانيو د واکمنۍ غټه نښه دا ده چې د دغې واکمنۍ په پيل سره د پښتنو ستر قومونه درانيان، غلزيان او بردرانيان، (د سليمان يا د کسي د غرو درو پښتانه قومونه) دننه په افغانستان کې په عمومي ډول ځای پر ځای شوي وو. د غلزيانو شايسته غټې برخې لا هم کري کال کوچي توب کاوه او د هغو يوه برخه ان تر برما او بخارار پورې تلله راتله. په درانيو او نور قومونو کې ځينې نيمه کوچيان او نيمه زارعان وو. دوی يوازې په اوړي او ژمي کې لنډ مزلونه کول. د نولسمې پېړۍ په پای کې د اميرعبدالرحمان خان په دوره کې له هندوکش نه اخوا سيمو او همدا راز په هرات او بادغيس کې زيات شمېر پښتانه مېشته شول، لکه چې له شوروي انقلاب نه وروسته له مېنځنۍ اسيا نه ازبکان، تاجکان او ترکمنان د نيم ميليون په شاوخوا کې په افغانستان کې د امو سين جنوبي سيمو ته کډوال او ځای پر ځای شول. د درانيانو، غلزيانو، کاکړو او نورو قومونو ځينې برخې د مرکزي افغانستان د هزاره جاتو، ارزگان او نورو سيمو کې مېشته شوې. د هزاره جات هغو پراخو ورشوگانو ته چې دولتي شوې وې، دايمي کوچيانو په قانوني ډول لار وموندله ياني هغه يې خپلې کړې. د دغو غټو واقعيتونو له ذکر نه مې مراد دا دی چې دننه په افغانستان کې د قومونو په پراخ اوزياتېدونکي تماس سره د افغانستان ژبو پر يوې او بلې باندې په زياتېدونکي ډول اثر واچوه. د ژبو پولې واوښتې راواوښتې او کلتوري تغيرونه پېښ شول. په بل عبارت په

افغانستان کې یوازې ځینې سیمې لکه پکتیا، بدخشان او پنجشېر د ژبو له پلوه خالص پاتې شول او نورې یې ګډې شوې او د دغسې ګډوډېدو لړۍ روانه او قوي شوه.

د افغانستان په لرې لویدیزو سیمو کې پر پښتو باندې د دري ژبې اثر پرېوت. په ختیزو سیمو کې اردو او انګرېزي پر پښتو اغیز وکړ. دغه تاثیرات په ځینو سیمو کې دومره قوي وو چې په هغو سره هغو پښتنو خپله ژبه ګرد سره هېره کړه چې له افغانستان نه د باندې اوسېدل. حتی دننه په افغانستان کې یانې په هرات کې هم سدوزیو، نورزیو او اڅکزیو پښتو له لاسه ورکړه او دري ویونکي شول. لکه تیمنیان چې په اصل کې کاکړان وو، دمخه دري ویونکي شوي وو. حتی په کندهار کې هم په درانیو ولسونو کې په تېره د دوی په علمي کورنیو، دولتي لوړ رتبه مامورانو او په واکمنې کورنۍ کې دري نفوذ وکړ. په دوی کې دا هغه پیاوړې شوه چې د پښتو پر ځای په دري کې لیکنې وکړي. په داسې حال کې چې د هغو تر مخه د هوتکو واکمنې کورنۍ په پښتو کې ویناوې او لیکنې کولې او د پښتو په پرمختګ کې یې برخه اخیستې وه. له احمدشاه دراني نه پرته چې هغه په پښتو کې اشعار ویلي، د هغه اخلاقو په دري کې اشعار وویل. داسې هم په کندهاري سردارانو کې د طرزي کورنۍ په دري کې په شعر ویلو کې نوم وایست. د کندهار مورخانو لکه سلطان محمد دراني او نور محمد نوري هم په دري کې تاریخونه وکښل. په نږدې تېرو وختو کې د کندهار نومیالیو پوهانو د عبدالحی حبیبي او عبدالروف بېنوا په شمول چې په لومړي سر کې یې یوازې په

پښتو کې لیکنې کولې او اشعار یې ویل ورو سته یې ا ثار زیاتره په دري کې وکښل. په یوې بلې ستولې یانې د کندهار په ځینو کوچیو درانیو کې دري د پښتو ځای ونیو. دا هغه دراني کوچیان دي چې له پخوا نه یې د غوراتو له د ري ویونکو ولسونو سره راشه درشه لرله. د ډنمارک انتروپولوجست، کلوس فردنیاند، پخپل یوه اثر په افغانستان کوچي توب، کې لیکي چې "په لویدیز افغانستان کې زیات شمېر مالدارو خپله اصلي ژبه هېره کړې او دري ویونکي شو یدي". دی نظر څرګندوي چې "ځنګه چې کلتوري او چاپیریالي بندیزونه نشته، امکان لري د دغو مالدرو زیاته برخه په اوږدې مودې کې ایماق ګرځي... لکه هغسې چې د ادرسکن شاوخوا نورزي دري ویونکي شوي دي".

البته په پورته یادو شویو سیمو کې د ژبو تاثیر دوه اړخیزه و، په دې تفاوت چې یو اړخ یې تر بل نه ډېر قوي و او په دغه حرکت کې دري پر پښتو باندې ډېر اثرکړی دی او دا د دغو وجوهو له امله:

۱- له هرات سره تماس: هرات په کلتوري او ژبني لحاظ د دري یوه ډېره نفوذ لرونکې سیمه ده. په تېره له مېنځنیو پیړیو نه را په دېخوا چې پښتانه اوسېدونکي یې روه ته ولېږدېدل. د اتلسمې پېړۍ په سر کې چې درانیانو په هرات کې د لومړي ځل لپاره دولت تاسیس کړ، هغوی هم د دري تر تاثیر لاندې لاړل. هغو نورو پښتني قومونو هم پښتو هېره کړه چې د تاریخ په اوږدو کې هلته مېشته شوي دي. دوی هم ورو ورو دري ویونکي شوي لکه سدوزیان، نورزیان او اڅکزیان، د غور تیمنیان هم چې په اصل کې کاکړ دي،

دري ويونکي شوي دي. د واک فونډيشن په قول "د هرات فارسي ژبي خلک اکثره پښتانه او يو څه يې ايماق او تاج دي"(۱) د همدغه واقعيت په سبب ده چې په دغې سيمه کې د نسب، تاريخ او احساس په لحاظ افغاني احساس دومره قوي دی چې څه وخت چې په تېرې پېړۍ کې ايرانيانو څو ځله پر هرات باندې نظامي بريدونه وکړل، هراتيانو له ځان او هرات نه په مېړانې دفاع وکړه او هغوی يې په شا وتمبول.

۲- د کار وېش: د کار وېش چې هغه پرکاست (Caste) باندې د بنا شوې هندي ټولنې تر څنګه د زمانې په اوږدو کې ورو ورو رامېنځ ته شوې ده، په افغانستان کې يې دغسې شکل وينو چې د پښتو له خوربدو سره يې مرسته نه کوله. دا د پښتنې قومونو له خوا د کسبونو غوره کول وو. پښتنو د سدوزيو د دورې په پيل سره د نورو ملکونو د نيولو، له وطن نه د دفاع کولو او د سياسي واکمنۍ د ساتلو او ټينګولو په منظور ځان ته وظيفې اختصاص کړې، نو په دوی کې او په خاص ډول په درانيو خېلونو کې زيات شمېر حاکمان او سرداران (جنرالان) هسک شول. همدارنګه درانيو او غلزيو په مېشته کېدو سره هم پراخې ځمکې ونيولې. د احمد شاهي فتوحاتو په دوره کې او همدا راز تر هغه وروسته په دوی کې لوی ځمکوال پېدا شول. په دې ډول دوی و له ښارونو نه د باندې پر زميندارۍ بوخت شول او د بزګرۍ، کتابت او سوداګرۍ کسبونه يې په زياته اندازه نورو ته پرېښودل. د مثال په ت ډول د احمد شاه دراني په وخت کې د کندهار دوه، دريمه برخې ځمکې د درانيو پر خېلونو باندې د دوېم وار لپاره په دايمي ډول

وویشلې شوې. (د نادر افشار په وخت کې د کندهار ځمکې د عبدالغني خان الکوزايي په مشرۍ د اول ځل لپاره وېشل شوې وې) او غېر دراني قومونه د هغو بزګري پر غاړه واخسته. فرانسوي ګرځندوی جي بې فريرپخپل کتاب "د افغانانو تاريخ" کې ليکي چې "همدا چې يو افغان د کومې ځمکې امتياز له خپل مافوق نه ترلاسه کړي، هغه له يو شمېر غويو سره فارسيوان ته سپاري او هغه يې ورته کري". همداراز د کندهار فارسيوانانو د درانيو سردارانو او زميندارو د مستخدمينو په حېث د هغو د عوايدو او جاګيرداريو د حساب او کتابت وظيفه اجرا کوله. پخپله درانيو او پښتنو په عمومي ډول د سدوزيي واکمنۍ په پيل سره د ميرزايي، کتابت او علم ته مخه ونه کړه. محمود طرزي د شلمې پېړۍ په سر کې د هغه مهال د غه حال په يوې مقالې کې چې عبدالغفور روان فرهادي هغه د هغه له نورو مقالو سره د مقالات محمود طرزي در سراج الاخبار افغانيه په نامه ايستلې، په د غو الفاظو بيانوي: "از طبقه عصر سابق هيچ يک خانزاده، سردار زاده در تمام افغانستان نيابيد که آنها از علم، حساب، هندسه يا سياق در قوم (که بميرزايي متعلق است) هيچ بهره يې داشته باشد و اګر (داشته) باشد بسيار کمياب که آنها هم هدف همان تحقير ها واستهزاها شده اند که درګذشت". خو لکه څنګه چې دمخه مې وويل، پښتنو د توري او مېړانې په ډګر کې جوړه نه لرله. طرزي ليکي: " مردم افغانستان (افغانان) خلقتا خودها را بصف شمشير منسوب ميدانند، نه قلم! اهل قلم راه "ميرزا" و ارباب علم را " ملا" ګفته آنها را در صنف مخصوص ميشمارند که

بعالم افغانیت هیچ سرو کار ندارند".
په همدې لړ کې طرزي د یوه ځوان افغان تربیه کېدل په دې ډول ترسیموي: "....
در نزد عموم افغان ها یک افغان بچه آن است که چست چالاک همراه تفنگ، برکوه ها برجهد،خوب نشان بزند، تفنگ چقمقي یا فتیله یې خود را به بسیار زودي و چابکې برو خالي کند، شمشیر، سیلاوه، پیش قبض راخوب استعمال نماید، و اگر از صنف خانزاده و اصیل زادگان باشد، بر سر این چیزهای ضروري التعلیم میباید که اسپ بازي، و نیزه بازي و تفنگ اندازي و شمشیر بازی را برپشت اسپ هم بتواند. بعد از اتمام این مهمات اگر یک قدری خوانندگی و نویسندگی هم بیاموزد جایز است اما باز هم بدرجه "میرزایي" و "ملایی" از چنان کسب ها محقرانه نبود که کسی آن را هضم بتواند". مونت ستیورت الفنستن د کابل سلطنت د شرح او بیان مولف وایي چې په انګلستان کې د نورمانو له فتح نه و روسته حال همدغسې و، لکه چې اوس (۱۸۰۹) ازبکان همدا سې دي او په پارس کې هم وضع تر څه حده همدغسې ده.
د ده په نظر د دغې وضع دلیل دا دی چې حاکمو خلکو د سوداګرۍ کسب ته په شکته نظر کتل. دوی ځکه ورته په شکته نظر کتل چې نه یې غوښتل له خپلو ځمکو نه لرې په ښارونو کې واوسي. په ښارونو کې هغه لو یان له خپلو نوکرانو سره اوسېدل چې له دربار سره یې تعلق لاره.
د کار دغه وېش پر ټولنې باندې اثر واچوه. په عمومي ډول پښتانه په اطرافي سیمو کې پاتې شول او نورو خلکو د حکومت اداري کارونو، سوداګري او ښارونو ته مخه وکړه.
ښاریان د اطرافیانو په تناسب د اصل او نسب او کسب او کار په لحاظ متنوع

شول. په دوی کې سیمه یېز او قومي احساسات یا ضعیف یا ورک شول. فارسي پکې ننوتله او تر دې حده خپره او قوي شوه چې ورو ورو اطرافي سیمو او حتی د پښتو ویونکو سیمو ته هم ننوتله. د درانیو په غېر پښتني بزگرو او همسایه خلکو کې یې هم لار پیدا کړه. په کندهار کې د درانیو هغه کوچیان چې په غوراتو کې د ځمکې خاوندان شول او تیمنیانو ورته کرله، هم فارسي ویونکي شول.

په ښارونو کې کابل په خاص ډول د فارسي مرکز شو. په دغه ښار کې د فارسي کېدو عملیه له هغه وخت نه وروسته قوې شوه چې هغه پر ۱۷٦۷ کال د تیمور شاه دراني په واکمنۍ کې د امپراتورۍ مرکز شو. په دغه ښار کې د فارسي کېدو عملیه په شلمې پېړۍ کې د واکمنۍ کورنۍ په فارسي کېدو او په خاص ډول له دویم نړۍوال جنگ نه وروسته قوت ومونده. په وروستۍ دورې کې په کابل کې د سردار پاینده خان بارکزي اولاده چې له هغې نه د یحیی سراج، خیابي، اعتمادي او طرزي کورنۍ پیدا شوې په لږ استثنی سره فارسي ویونکي شول. داسې هم په کابل کې ناصرو پښتو ترک کړه، فارسي ویونکي شول. د کابل په ځاځیو کې هم فارسي په پراخ ډول ورننوتله. د فارسي کېدو دغې عملیې د کابل پر خلکو په خاص ډول او د هېواد پر نورو ولسونو په عمومي ډول اثر واچوه. په دې چې کابل د هېواد د سیاسي، اداري، اقتصادي او په یوه کلمه لوی مدني مرکز په حیث مهم و، ځکه چې فارسي په عمل کې رسمي او دولتي ژبه وه او واکمنې کورنۍ هم فارسي ته مخه وکړه، د فارسي له لارې یو شوک د کسب او کار او دولتي

اعتبار او ښه ژوند خاوند کېدلی شو.

د کابل پرخلا په نورو سیمو کې چې پښتانه د نورو ژبو له ویونکو سره په تماس کې شوي دي، هغوی یې پښتو ویونکي کړي دي. دا چې په هزاره جات کې یو شمېر هزاره ګان پښتو وايي، د وردګو او هغو کوچیانو په سبب ده چې هلته د ځمکو خاوندا شوي او هزاره ګان یې ورته کري. حتی په هرات کې هم مېشته غلزیو پښتو ساتلې ده، خو د دې پرخلاف په کاپیسا، تخار او بدخشان کې ترینان، توخي، ساپیان، ناصر،وردګ او دراني فارسي ژبي شوي دي. داسې هم په مزار. شبرغان او کندز کې هغه پښتانه لږو ډېر فارسي ویونکي شوي دي چې د امیرعبدالرحمان خان له وخت نه وروسته میشته شوي دي، خو دوی په عمومي ډول په پښتو او دري پوهېږي. په عمومي ډول له هندوکش نه په اخوا سیمو کې حال همدغسې دی.

د پښتو کېدو عملیه په بردرانیو کې تر هر بل ځای نه قوي د ه. سره له دې چې پر دوی باندې د اردو او انګرېزي اثر پروت دی، د لیکنې او شاعرۍ په سویه د پښتو قوي کېدو عملیه د بایزید روښان په تحریک سره څرګنده شوه. لکه چې وروسته د هوتکو په دوره کې په کندهار کې قوي شوه. په بردرانیانو کې د روښان له خوځښت نه وروسته د پښتو سترو شاعرانو او لیکوالو لکه خوشال خټک، عبدالرحمان بابا، عبدالحمید مومند او افضل خان خټک د پښتو حرکت په بې ساري ډول سره پایدونکی، خورېدونکی او ټینګ کړ. په دغې پراخې سیمې کې د سندرغاړو سندرې او د ملایانو او خطیبانو وعظونه او خطابې هم په پښتو دي. دلته په اصل کې له غېر پښتني خلکو نه هم سندرغاړي او

ولسي شاعران راهسک شوي. په دغو پښتنو سره کسبگر، بزگر او نور چې د همسايگانو په حيث ژوند کوي په پښتو گړېږي لکه ملا گوري، تيراهي، سواتي، شلماني، پړبه، هندکي، سکان او هندوان. دغه همسايگان په عمومي ډول د ژبې، رسم و رواج له مخې دغسې پښتانه شوي چې له اصلي پښتنو سره يې فرق په مشکل کېدلی شي. سره له دې چې په ځينو پښتني ولسونو کې د همسايگانو شمېر له اصل پښتنو نه ډېر دی، په ننگرهار کی د لرغونو مهالونو داديکايا اوسني ديگانان هم پښتو ويونکي شوي د ي. په دې ډول د سليمان د غرو او درو پښتانه ولسونه هغسې چې د تاريخ په اوږدو کې خوندي پاتې شوي دي، هغسې يې هم پښتو ټينگه پاتې شوې ده. که څه هم لهجې يې سره متفاوتې دي.

پښتو په رسمي سطح کې

په تېرو دوو پېړيو کې افغانستان په "مملکت افغاني" او ملي دولت د دولت عليه افاغنه په نامه يادېده. د تېرې پېړۍ په پای کې افغان دولت د "دولت خداداد افغانستان" په نامه هم ياد شو. البته افغانستان د يوه ملک په نامه له څوارلسمې پېړۍ را په دېخوا پېژندل شوی چې د پروفېسر ډورن په قول له ابلمن څخه تر اباسينه پورې سيمې پکې شاملې وې. په دې ډول که څه هم د سدوزيو واکمني په پيل سره ملک افغانستان او دولت يې افغان و او له هماغه اول سر نه يوه پښتنه کورنۍ پکې واکمنه شوه. دفتري ژبه يې پښتو نه، بلکې فارسي شوه، په ظاهر کې دا يو تضاد ښکاري، خو چې پر موضوع باندې د تاريخ له نظره رڼا واچوله شي، دغه تضاد واقعي نه دی.

د سامانیانو او په خاص ډول د غزنویانو له دورې نه وروسته فارسي چې په اوس وختو کې په افغانستان کې د دري په نامه یادېږي او د پوهاند نګهت سعیدي په نظر د غه وروستۍ کلمه په پنځمې پېړۍ کې څرګنده شوې ده. درباري او دفتري ژبه شوې ده. د هندوستان د دهلي اسلامي سلطنت چې په عمومي ډول د دهلي سلطنت په نامه یادېږي او هغه اول د سلطان محمود غزنوي په فتوحاتو سره تاسیس شو. فارسي د دربار او سلطنت ژبه شوه او هغه د پوهاند ضمیر ساپي په قول په "افغان فارسي" یا "فارسي کابلي" یادیده. خو په خپله فارس کې د صفوي واکمنۍ کورنۍ ژبه یوه ترکمني ژبه وه. سره له دې چې فارسي د دغه ملک دفتري او ملي ژبه ده. له بلې خوا د عثماني ترکیې په واکمنې کورنۍ کې فارسي ویل کېده.

په افغانستان کې درانیو اول په هرات او ورسته په کندهار کې دولت تاسیس کړ او یوه لویه خو کم دوامه امپراتوري یې جوړه کړه. تر هغو دمخه د هرات او کندهار دواړه سیمې د صفویانو تر اثر لاندې وې او دفترونه یې په فارسي چلیدل. نږدې دوه پېړۍ حال همدغسې و. احمدشاه دراني همدغې عنعنې ته دوام ورکړ، دا کار په هغه وخت کې عملي و، لکه هسې چې دمخه مې وویل پښتنو د میرزایۍ او کتابت کارونه نورو ته پرې ایښي وو. د میرزایۍ کار هغه وخت دربار ته وقف و او دولت یوازې پر ښارونو باندې په مستقیم ډول سلطه لرله. د اطرافي سیمو اداره او د مالیاتو ټولونه دولتي مشرانو یانې خانانو، ملکانو او اجاره ګرو کار و. په ښارونو کې فیصلې د شرعي او حکومتي مقرراتو له

مخې فېصله کېدې، په داسې حال کې چې په اطرافي سيمو کې شخړې په جرګو او مرکو سره اوارېدلې او مدني او حقوقي مسايل د شرعي مقرراتو له مخې د ملايانو له خوا حل کېدل، نو دفتري کارونه په مجموع کې لږ وو او پښتنو دغسې کارونو ته زړه نه ښه کاوه او لکه دمخه مې چې وويل په دوی کې حاکمان، سرداران او زميندارانو هسک شول او دوی د ملک ساتنه خپله غټه وجيبه بلله.

سربېره پر دې د فارسي په رواجولو کې تيمورشاه دراني، د احمدشاه دراني زوی، غټ رول لوبولی دی. دی چې په مشهد کې زېږېدلی دی او د ځوانۍ دوره يې د خپل پلار د وايسرای په صفت په پنجاب او هرات يانې په نا پښتو ويونکيو سيمو کې تېره کړې وه، د فارسي تر اثر لاندې تللی و. دا چې ده پای تخت له کندهار نه کابل ته يانې يوه فارسي ژبې ښار ته نقل کړ، تر څه حده د همدغه تاثير له امله و. که څه هم د پايتخت په انتقال کې تر هغه نور قوي عوامل دخيل وو چې دلته يې له يادولو نه تېرېږم. د پښتو او دفتر روابط يا نه روابط د امير شېرعلي خان د دويمې دورې تر پا چايۍ پورې په همدې ډول وو. په دې تفاوت چې که څه هم فارسي دفتري ژبه شوې وه او دربار ته يې هم لار موندلې وه، واکمنان په پښتو او فارسي ګړېدل. مخصوصا اميرعبدالرحمان خان چې مور او نيا يې پښتنې وې. دی په پښتو، فارسي او ازبکي روان ګړېده.

د پښتو د رسمي کېدو په لور هڅې

۱- د امير شېرعلي خان په دوره کې:

د امیر شېرعلي خان د دویمې پاچاهۍ په دوران کې (۱۸۶۸-۱۸۸۰) پښتو د لمړي ځل لپاره د ملک رسمي او ملي ژبه اعلان شوه او په دغه حېث حکومت ته ننوتله. د پښتو لپاره دا یو انقلابي حرکت و، خو هغه پر افغانستان باندې د انګرېزانو په دوېم یرغل سره چې افغاني دولت ړنګ شو، په ټپه ودرېد. د امیر عبدالرحمان خان په پاچاهۍ کې (۱۹۹۰-۱۹۹۱) پښتو له دفتر څخه په عمومي ډول بېرون پاتې شوه، خو د پخوا په شان په اردو کې پاتې شوه. د پښتو د رسمي کېدو دغه قصه به ژر بیان کړم، خو تر هغه دمخه غواړم د هغه پر علت وګرېږم.

امیر شېرعلي خان له څلور کلن داخلي جنګ نه وروسته چې د هغه په جریان کې یې د دوو کلونو لپاره واکمني له لاسه ور کړه، د دوېم ځل لپاره د ۱۸۶۸ کال د سپتمبر په میاشت کې بیا په واکمنۍ شو. په وطن کې په کورني جنګ سره ستر تغییرونه پېښ شول. په لومړي سر کې هغه محمدزایي سرداران یا په جنګونو کې ووژل شول، یا پرار کړای شول او یا له حکومتي کارونو څخه وایستل شول چې د امیر شېرعلي خان له رقیبانو سره یې مرسته کړې وه او یا یې د عنعنې له مخې د ولایتونو د جاګیرداری د عوې لرلې. امیر شېرعلي خان حکومتي لوړ منصبونه، د عنعنې پر خلاف، د لومړي ځل لپاره غېر خانداني کسانو ته ورکړل چې په هغو کې نورمحمد فوشنجي، حبیب الله وردګ، عصمت الله جبارخېل، ارسلا خان جبارخېل، ملا شاه محمد کتب خېل او قاضي عبدالقادر یوسفزي یې ډېر مشهور دي. داسې هم په هغې منظمې او دایمي اردو کې چې همدغه امیر د څه باندې شپږ پنځوس زره په

شمېر تنظيمه کړه پښتنو په تېره د غلزيو او وردگو په کې غټه برخه واخسته. په دې ډول د امير شېرعلي خان د دويمې پاچايۍ په دوران کې په نظامې او ملکي لوړو سطحو کې محمدزي سرداران له حکومتي منصبونو څخه محروم کړای شول او ځايونه يې پښتو ويونکو غېر محمدزيو پښتنو ونيوه. د نورو څيزونو په ډله کې په نوي اصلاح شوي دولت کې د ملکي او نظامي چارو د اغيزمن چلند لپاره پښتو ته ضرورت پېدا شو.

حافظ نورمحمد کهگدای د امير شېرعلي خان د اصلاحاتو په هکله د "اسناد و يادداشت های تاريخي" په نامه د شمس النهار او د رسمي فرمانونو له مخې د اريانا مجلې د لومړي او دوېم کال په گڼ کې يو لړ مهمې ليکنې لري. په يوې کې يې ليکلي چې "چون وی (امير شېرعلي خان) بقوم و زبان ملي خود فخر داشت، ميخواست زبان اين قوم که صلاحيت لفظي و معنوي را در خود جمع دارد علمي گردد و رواج يابد از آن رو در دوره دوم حکومت خويش در قطار ساير اصلاحات و موسسات وطن برای تعميم و اشاعه زبان ملي بيشتر توجه مخصوص کرده بود". په دې کې شک نشته چې امير شېرعلي خان لکه هسې چې کهگدای ليکي "بقوم و زبان ملي خود فخر داشت" خو د پښتو د رسمي کولو اصلي علت هغه ضرورت و چې دمخه مې د هغه ذکر و کړ. د غه مطلب د نظامي افسرانو له خوا هم د شمس النهار په يوې گڼې کې په دې ډول بيان شوی دی "…. در سابق محتاج يک شخص مجهول النسب قواعد دان بوديم، تا امور قواعد را بمايان بياموزد و هزار هاتب و زلت در حصول قواعد از دست آن ميکشيديم. الحال به سبب توجه کتاب که

عالیجاه فضایل نشان قاضي عبدالقادر، رایل ملتري سکرتر حسب الحکم و هدایات حضور پرتو بزبان افغاني بیان نموده است بخوبي فهمیدیم که درمیان خود مشکلات یکدیگر را حل نماییم". البته د دغه ضرورت احساس او بیا هغه ته د عمل جامه اغوستل پخپله ذات کې ابتکاري او غټ عمل دی او دا د افغانستان د واکمنو په ډله کې امیر شېرعلي خان و چې دغه کار ته یې ملا وتړله، دا چې د نورو لویو اصلاحي پروګرامونو په ترڅ کې ده د پښتو د رسمي کولو لپاره کوښښ وکړو، څرګندوي چې د ده ملي شعور ډېر قوي و. پښتو ته د همدغه "ضرورت" او پخپله د امیر د "نوي ملي شعور" په سبب و چې د هغه لمسي سردار عبدالقادر افندي (د سردار محمد ایوب غازي زوی) لیکي چې امیر شېرعلي خان "..... د امید سترګې د پښتو کمو لغاتو، اصطلاحاتو، متلونو او متلي افادو ته ونیولې چې هغه په یوې رښتنې ملي ژبې تکامل وکړي او د فارسي ځای ونیسي". د دغه مقصد لپاره "د پښتو کتابونه چاپ شول، د پښتو قاموس د لارښود په شان حتمي شو، واړه او لوی ماموران په القابوو یاړل شول او په پای کې د پښتو بولی (امري کلمات) د افغان د جنګیالیو د ګڼو صفونو لپاره جوړې شوې او اشکال یې واوښتل. دغه مشکور واکمن ځان ژر په داسې حال کې وموند چې ادعا وکړي چې پښتو د هغه د وطنوالو ملي ژبه شوې ده. [۲] ". د دغه امیر په نظر" فارسي اماني بنکې" وې.

د پښتو د ریفورمونو لنډیز

الف: د صدراعظم او د کابینې د هیات د غړو لپاره نومونه.

ب: له سپاه سالار نه تر حواله دار پورې په پښتو کې د منصبدارانو رتبې.

ج: ټولې نظامي قوماندې او بولې په پښتو کې.
د: د نايب الحکومه ګانو لپاره د پښتو القاب.
پښتو القاب او نومونه چې د امير شېرعلي خان او هم د امير عبدالرحمن په وخت کې اېښودل شوي دي.

پښتو	دري يا نور
لوی ټول مختار	صدراعظم
لوی ملک المما لک	مستوفي
لوی مين د باندې	وزيرخارجه
لوی مين دننه	وزيرداخله
لوی مين د غرو	وزير کوهستانات
لوی کښل	دبيرالملک يا سرمنشي
لوی نايب	نايب الحکومه
لوټولونی	خزانه دار کل
لوی ټولوال	رييس ګمرک يا چابوتره
سرام زټولمشر (ځنګه چې و)	فيلډ مارشال
ټولمشر	لوی درستيز، سپاه سالار
سرغټ مشر	نايب سالار
غټ مشر	جرنېل، جنرال
سرمشر پنځر (بيوتزر)	مېجر جنرال
غندناب	برګدمېجر
زرمشر	کرنېل
ناب	مېجر
لنداک	سارجن
ناب	اجيتنت
رسون	وردي
مېجر(ځنګه چې و)	
سل مشر	رساله دار
پړکمشر	جمعدار
کوت لنداک	کوت دفعدار

ورکودن لنداک دار (څنګه چې و)	لحادفعه
حوش لنداک	لیس دفعدار
کرناب	طرم میجر
نعلبند	سرجن جراح
ډاکټر	طبیب

***

ټاپو	کمپ= Camp
غند	برگید=Brigade
کنډک سپور	رجمنت=Regiment
غنډک	تروپ=Troop
غبرګ غنډک	سکوادرون= Squadron
بلک	دویژن=Division
غبرګ څلور	فورز=Fours
پړک	سکشن=Section
نیم پړک	هاف سکشن= Half Section
ګورشی سم ببینید	طرف راست
ګور وړاند ببینید	پیش روی
ګورکین سم ببینید	طرف چپ

شاعر میرزا عبدالرشید متخلص په رشید د شاهزاده عبدالله جان د ولیعهدی په ویاړ د پښتو نوي القاب له لوړ رتبه ماموزانو سره یو ځای داسې بیان کړي:

علی الخصوص وزیران
صاحب تدبیر
که نام شان برقم بود
چون قمر تابان
نخست (نورمحمد)
لوټول مختار است
خطاب دیګران را تو

(صدراعظم) خوان
وزیر ثاني آن (لوی
ملک) (حبیب الله)
امیر دولت و)مستوفي
الممالک(دان
چه داشت (ارسله خان)؟
لوی مین د باندې لقب
(وزیر خارجه) باشد
به اصطلاح جهان
دگر وزیر نکورای
(حشمت الملک) است
بنام (لوی مین د غرو)
شهره (عصمت الله خان)
خطاب (ټولمشر) داشت
بیسکریان
معیر جمله خزاین لقب
(لوټولونی)
بنام (احمد علی خان)
زشاه دید فرمان
(دبیر ملک) (محمد
حسن) که (لوی کښل)
خطاب داشت زورگاه
حضرت سلطان

هغه شخص چې له امیر شېرعلي خان سره یې د اصلاحاتو په تېره د پښتو د رسمي کولو په هکله اساسي مرسته کړې، هغه قاضي عبدالقادر یوسفزی، مشهرو په قاضي قادر و، دی چې په اصل کې د پېښور یوې مشهورې قاضي کورنۍ ته منسوب و، عالم، شاعر،مصنف او مترجم و. په پښتو، اردو، عربي او انگریزي پوهېده. په پېښور کې دی اول د تحصیلدار نایب و او وروسته له هغه چې له انگریزانو سره یې مناسبات خراب شول، کابل ته راغی، دا هغه وخت و چې امیرشېرعلي خان دغسې اشخاصو ته ضرورت حس کاوه، څنگه چې قاضي عبدالقادر په

دولـتي چارو کې وارد و او پې ښوريـان هغه وخت د افغـانـانـو پـه شان ګڼل کېدل او دی هـم د امیــر پـــه شـــان د سـمون غوښتونکی و، امـیر دی د "افـغانـسـتان د پـاچـا مـصـاحب" او نظـامي مـنشـي (Royal Military Secretary) پـه حېث مقرر کـړو او د "شاوونـکی" خـطاب یـې هم ورتـه کـاوه. د سردار افـنـدي پـه قـول "قـاضي عـبـدالـقـادر پــه قـاضــي قـادرمشــهور و، د پېښــور د نـابـغه پـه حـېث پـه قـطار کې تـر ټـولـو بـرسر کې و. پـه هر څه پـوهېده، پـه ټـو کـسبـونـو کې مـتخـصص و، پـه ټـولـو کـسبـونـو کې د صلاحیت او لـه نـورو سره اشنا و. د افـغـان د ربـار پـه دنـنـنـي حـلـقـه کې د غه مـشاور بـه تـل خـپل پـیاوړی بـادار او مطاع تـه د پـرمختګ لار پـه ګوتـه کولـه دی خـپل بـادار تـه لـه حد نـه زیـات وفـادار و. پـه داسې حـال کې چې خـایـنـان بـه تـل دېـتـه تـیـار وو چې د امـیـرشېرعلي خـان او د هغه کـورنـۍ تـه پـر د غه رښتـیـنـي شخص بـانـــدې د انـتـقـــادونو ســخـتې ګــــولـې واوروي... دغه قـاضي پـخپـلې وفـاداری او لـیـاقت سره د خـپل بـادار اعـتـمـاد تـر دې حده جـلـب کـړی و چې د مـخـالـفـینـو پـه مقـابـل کې یـې ځـان مـامون ګـاڼـه"[۳] پـه واقـع کې قـاضي عـبـدالـقـادر نـه یـوازې د پـښتو د علـمي کـولـو او رسمي کـولـو بـلـکې پـه دولـت او حکـومـت کې د اصلاحـاتـو د راوستـلـو پـه بـرخـه کې د امـیـرشېرعلي خـان لـوی مـشاور او مـرسـتـنـدوی و، دا چې ځـیـنـې کسان وایـي چې امیـرشېرعلي خـان اصلاحـات د هغـــه پـــلان لـــه مـخــې عـمـلــي کـــړل چــې سیدجمـال الـدیـن افـغـان ورتـه تـهـیـه کړو، حقـیقـــت نــــه لــــري. حقـیقـــت دا دی چـــې امـیـرشېرعلي خـان سیدجمـال الـدین د ۱۸٦۸ کـال د نـومـبـر پـه ۱۲ مـه یـانـې پـخـوا تـر دې چې پـر اصلاحـاتـو یـې پـیـل کـړی وي، د

کندهار چمن له لارې هندوستان ته شړلی و. په هر حال، کهګدای لیکي چې قاضي عبدالقادر داسې کتابونه تالیف کړل چې په هغو کې د عسکري دري ګونو صفونو یانې سپرو، پیاده وو او توپچي لپاره بولۍ ګانې وضع شوې او نظامي قومندې له انګرېزۍ نه په پښتو واړول شوي او په فارسي کې شرح شوې دي. د ده یوه ترجمه قواعد عسکري لسان افغاني نومېږي او ۳۸۲ مخه لري. نورو هم په دې هکله تالیفات کړي لکه علم قواعد لشکر د دریاخان نیازي او نورو. قواعد پلتن د نامعلوم مولف او قواعد عسکري د محمد ابراهیم اجیدنت.

پر افغانستان باندې د انګرېزانو په دوېم نظامي یرغل سره لکه چې دمخه مې وویل هم نوی دولت او هم د هغه پښتو اصلاحات په عمومي ډول ترک شول، خو پښتو په نظامي برخې کې پاتې شوه او د امیر عبدالرحمن خان په وخت کې چې دولت له سره تنظیم او تر بل هر وخت نه زیات متمرکز شو، د پښتو ملکي القاب هم ترک شول، دا له دې امله وو چې نوي واکمن دولتي عالي چارې او صلاحیتونه ځان ته منحصر کړل او څنګه چې د وزیرانو د کابینې هغه عصري شکل چې امیر شېرعلي خان جوړ کړی و، له مېنځه لاړ لوی القاب چې د قدرت تمثیل یې کاوه، هم پخپله ترک شول، البته د امیر عبدالرحمن خان په وخت کې فارسي د دفتر یوازنۍ ژبه شوه او فارسي د دولت په حاوي کېدو سره تر هر بل وخت نه زیاته خپره شوه، خو د امیر شېرعلي خان د وختو نظامي القاب تر زیاتې اندازې پر ځای پاتې شول. سربېره پردې چې په دې وخت کې په پښتو کې یو شمېر تالیفات وشول، له ختیزو پښتنو سره د

امیر عبدالرحمن خان مراوودي او هغوی ته د هغه فرمانونه او لیکنې په پښتو وې. د دربار په دارالانشا کې د پښتو څانګه پرانیستل شوه چې مشر یې ملامحمد خان "افغاني نویس" د عبدالله خان افغاني نویس پلار و. بله دا چې په پور ته اصلاحاتو سره یو شمېر انګرېزي لغات په اړول شکل په فارسي او پښتو کې ننوتل، لکه پلتن، اسپه تال، ډاکټر، اوربند، صفرمینا (Sappers and miners) او کارتوس، بله دا چې د امیر شېرعلي خان د پښتو ریفورم ولسي رنګ لاره، نه عربي او فارسي لکه هسې چې د روښانیانو په وخت کې و. د پښتو خاص صوتونه په خاصو تورو لکه ډ، ړ، او ڼ سره افاده شول او د لوړو منصبونو او القابو او مفاهیمو لپاره د پښتو عام فهمه ولسي کلمات په کار شول. په دغه کار سره د ملکي او نظامي منصبدارانو اومامورانو او په مجموع کې د ولس او حکومت ترمېنځ د ښې مفاهمې راوستلو لپاره ډګر هوار شو. په رسمي چارو کې اسانتیاوې راغلې چې دغه ټکي د افسرانو د ذکر شوې لیکنې او د شمس النهار له لاندې لیکنې نه څرګند دي: "آنچه جلد کتاب جهت رجمنت های سواره و پیاده و توپخانه حسب الفرمایش شاهي از زبان انګرېزي بزبان افغاني بذریعه عالیجاه معلا جایګا مقرب الخاقان فضایل و کمالات نشان (قاضي عبدالقادر خان پشاوري) رایل ملتري سکرتر افغانستان ترجمه شد. به افسران فوج ظفر موج از عرصه یک سال تعلیم میشد، الحال، به تفصیلات الهي بعد از یک سال موجد فرمان شاهي جناب رایل ملتري سکرتر بهادر امتحان آن افسران ګرفت چنانچه هشتصد وچندنفر افسران

امتحان کامل و پوره و با تعریف دادند).
د ملي مصلحت تقاضا دا وه چې د امیر شېرعلي خان اخلافو په تیره امیر عبدالرحمن خان د هغه اصلاحات او په خاص ډول د هغه د پښتو حرکت له سره نیولی، اصلاح کړی او لا هم عمومي کړی وای، خو نه امیرعبدالرحمن خان او نه د هغه پاچا زوی امیرحبیب الله خان دغسې وکړل. دوی شاید له دې کبله داسې نه وي کړي چې دوی څنګه چې د امیر شېرعلي خان د تربورې کورنۍ غړي وو، نه یې غوښتل د هغه نوښتي او اصلاحي پروګرامونه له سره ونیسي. نورو واکمنو په تېره هغوی چې له مخالفو خېلونو او ډلو څخه راهسک شوي دي، هم داسې کړي دي. په پښتنو په تېره د سر په پښتنو کې څه وخت چې کومه کشاله مخصوصا هغه چې د واک پر سر رامېنځ ته شوې، هغه د تربورۍ په چوکاټ کې اچول شوې او بیا تربورې په دښمنۍ اړول شوې ده. په هر حال امیرعبدالرحمن خان په دغه اهمال سره په دولتي چارو کې د مداومت اصل تر پښو لاندې کړ او په دې ډول یې یوه مهمه ملي مشروعه موضوع بېرته وغورځوله.

۲- د محمد ظاهر شاه دوره: د پښتو د رسمي کېدو دویم حرکت له اول حرکت نه څه لږ نیمه پېړۍ وروسته د پاچا امان الله په وخت کې په کندهار کې پیل شو. وروسته په ۱۹۳۲/۱۳۱۱ کال د پاچامحمدنادر خان په اجازه د کندهار تنظیمه رئیس، محمد ګل مومند، په کندهار کې د پښتو انجمن بنیاد کېښود او د هغه ولایت دفترونه یې په پښتو واړول، دغه انجمن وروسته په کابل کې له ادبي انجمن سره یو ځای شو او بیا

په ۱۹۳۷/۱۳۱٦ کې پښتو ټولنه شوه. د کابل په نامه د انجمن مجله چې اول په دري او پښتو خپرېده، وروسته یوازې په پښتو خپرېده. (له ۱۹۵۸ څخه تر ۱۹٦۱) پورې د هغې د چلولو مسوولیت زما پر غاړه و). په دې ډول د پښتو د غه حرکت د پاچا محمدنادر خان او ورپسې د پاچا محمد ظاهر د واکمنۍ په اول کې په قوت روان شو او د هغه لپاره په دوو برخو کې کار کېده. رسمي او علمي.

د پښتو د رسمي کېدو په لور هڅې

پر ۱۹۳۷ کال د سردار محمد هاشم خان د صدارت په دوره کې کله چې سردار محمد نعیم خان د پوهنې وزیر و د اصلاح په ورځني اخبار کې یو پاچایي فرمان خپور شو چې ویل یې پښتو دې د فارسي تر څنګه په دولتي دفترونو کې جاري شي او د هغه لپاره دې حکومتي مامووران د درې کلونو په موده کې پښتو دومره زده کړي چې هم پرې خبرې او هم لیک و لوست وکولی شي چې رسمي چارې په ښه ډول اجرا شي، ولس له ماموورینو سره مفاهمه وکولی شي او د ولس او حکومت ترمېنځ مفاهمه حقیقي شي او ملي پیوستون نور هم ټینګ شي. د دغه مقصد لپاره د تدریساتو د لوی مدیریت له خوا ماموورینو ته د دوی پخپلو دفترونو کې د پښتو د زده کړې کورسونه پرانستل شول. په اول سر کې حکومتي ماموورینو د پښتو زده کړه جدي ونیوله، خو کورسونه که څه هم چالان وو، ورو ورور بې اثره شول. ددغو کورسونو د ناکامې نېغ علت دا دی چې د پښتو د تدریس لپاره له دارالمعلمینو او ادبیاتو پوهنځي نه فارغ شوي مسلکي ښوونکي نه، بلکې فقط باسواده، نیمه باسواده او په هر حال

غېر مسلکي شوونکي استخدامېدل. د پښتو د تدریساتو د مدیریت مشران هم دغسې مسلکي او د صلاحیت خاوندان نه وو چې دغسې مهم مسلکي ماموریت سرته ورسولای شي. د ناکامۍ بېخکی اصلي علت دا و چې فارسي په دولتي مامورینو او تر دې لا مهم په حکمرانې کورنۍ او نورو متنفذو کورنیو کې په قوت سره ننوتلې وه، داسې چې د واکمنې کورنۍ د نوي نسل نږدې ټولو غړو پښتو نه شوه ویلای او فارسي ژبې شوي وو او پښتو ورته د بېګانه ژبې حېثیت غوره کړی و. دوی ټولو له پښتو سره هغسې سلوک کاوه لکه میرېزوی یې چې اوسي. ځینو لا ملنډې ور پورې وهلې. د همدغو سلوکونو په سبب هغه حرکت چې څه باندې شل کاله وروسته د قانوني پاچایۍ په لسیزه کې د ډاکټر عبدالظاهر د صدارت په دوره کې په ولسي جرګه کې د ملت د زیاترو استازو له خوا د مامورینو د استخدام د لایحې دقانوني کولو په وخت کې پیل شو، هم ناکام شو. په دغې لایحې کې غوښتل شوي وو چې "د دولت مامور دې په پښتو او دري لوست او لیک وکولی شي".

په ولسي جرګه کې د دغه نظر پلویان ډېر او مخالفان لږ وو، خو دغو لږو مخالفانو د لایحې د قانوني کېدو مخه ونیوله. په دې ډول چې دوی غونډو ته نه ورتلل او د هغو قانوني نصاب نه پوره کېده، که حکومت او واکمنې کورنۍ پر دغې موضوع باندې لنګر اچولی وای لکه هسې چې یې د خپلو خوښو پر موضوعاتو باندې لنګر اچوه، لایحه به قانوني شوې وای، خو حکمرانې کورنۍ د پښتنو په هکله د امیرشېرعلي خان په اندازه ملي شعور او اراده نه لرله، که څه هم د اساسي قانون له مخې پښتو د دري په څېر د رسمي ژبې په حېث منلې

شوي وه. په دې ډول چې د هغې د يوې مادې په قرار "د افغانستان له ژبو نه، پښتو او دري رسمي ژبې دي" په بل عبارت د قانون له مخې د دولت مامور مكلف و چې په پښتو او فارسي پوه اوسي. بلله دا چې د قانوني پاچايۍ په اساسي قانون كې پښتو دملي ژبې په حيث هم منل شوې وه.(٤) پښتو څكه د ملي ژبې په حيث منل شوې وه چې هغه د افغانستان زياتره افرادو ژبه وه او ده. د واك فونډېشن په ۱۹۹۷ كال د غه واقعيت د لومړي ځل لپاره په اعدادو كې افاده كړ. په دې ډول چې په افغانستان كې پښتانه د نسب له مخې په سلو كې ٦٣ او د گړېدو له مخې په سلو كې ٥٥ دي.(٥)

نو په داسې حال كې چې د نولسمې پېړۍ په دويمې نيمايي كې د امير شېرعلي خان ريفورم د انگرېزانو په يرغل سره له مېنځه لاړ، هغه حركتونه چې په شلمې پېړۍ كې د پښتو د رسمي كېدو لپاره وشول، د حكمرانې كورنۍ د نه پاملرنې په سبب ناكام شول، خو څنگه چې پښتو په ولس كې ټينگ بېخ لري، د هغې د رسمي كېدو لپاره غوښتنې كېږي او پښتو اوس غني او علمي شوې ده، نور نو بېرته غورځول كېدلای نه شي.

د پښتو د علمي كېدو په لور هڅې

د پښتو د علمي كېدو او غني كېدو لپاره لومړنی اساسي گام د پاچا محمدنادر خان په وخت كې د ادبي انجمن په تاسيس سره چې وروسته له هغه نه پښتو ټولنه جوړه شوه، واخيستل شو. پښتو ټولنې او وروسته د ادبياتو پوهنځي ترلسو نه په ډېرو ساحو په

تېره د پښتو ادبیاتو تاریخ او ګرامر په باب کتابونه خپاره کړل او د کلاسیکو شاعرانو کلیات او دېوانونه یې په کراتو چاپ کړل. دوی همدارنګه د ښوونځیو لپاره درسي کتابونه هم برابر کړل. دغې ټولنې او تاریخ ټولنې دا کارونه د عبدالحی حبیبي، عبدالروف بېنوا، صدیق الله رښتین او ګل پاچا الفت په مشرۍ او همداراز د قیام الدین خادم او نورو لیکوالو او پوهانو په مرستې سره سرته ورسول. دغو پوهانو، شاعرانو، مورخانو او لیکوالو په عین حال کې د اخبارونو او مجلو په چلولو او کلتوري او تاریخي ټولنو په چلولو سره د پښتو حرکت پیاوړی کړ. پښتو یې غني کړه او د هغې په باب یې سیاسي اجتماعي شعور ویش کړ. د دغه حرکت په رامېنځ ته کولو کې محمد ګل خان مومند خو ځوونکی رول لوبولی دی. ده سربېره پر دې چې په کندهار کې یې د پښتو انجمن تاسس کړ، د داخلي وزیر او په عین حال کې په ډېرو ولایتونو کې د تنظیمي د رئیس په حیث د وطن په نا ارامو حالاتو کې په پوره صلاحیت، مسوولیت او تقوی سره د امنیت په خوندي کولو او د هېواد په اداره کولو کې بې جوړې خدمتونه کړي دي. په عین حال کې یې په پښتو کې یو شمېر آثار هم کښلي چې په هغو کې یې په دوه ټوکونو کې د پښتو سیند په نامه په ۷٦٥مخونو کې یو قاموس دی. هغومره چې محمدګل مومند دغسې اداري او عملي خدمتونه د پاچا محمدنادر خان او د سردار محمد هاشم خان د صدارت په لومړیو کلونو کې په زغرده او بري سره کړي، د افغانستان بل لوړ رتبه افسر نه دي کړي.

د پښتو حرکت د پوهنې له پراختیایي

حرکت سره جوخت روان و. په معارف کې مسلکي ښوونکي له دارالمعلمينونو، عالي دارالمعلمينونو او د ادب لو پوهنځي نه ووتل او د پښتو په تدريس او تعميم کې يې برخه واخيستله. په دې برخې کې د معارف د وزيرانو په حيث د ډاکټر علي احمد پوپل او ډاکټر عبدالقيوم سهم بنسټيز دی. حکومت پخپلو انکشافي پلانونو او دوی پخپلو مسلکي تدبيرونو او ابتکاري پروګرامونو سره دمعارف په تعميم کې غټ کارونه کړي. په دې ډول چې په کابل کې يې د خوشال خان او عبدالرحمن بابا د ليسو په پرانيستلو او په ټول وطن کې د ښوونځيو او ليسو په زياتولو سره د اطرافي ځوانانو لپاره د تحصيل چانس برابر کړ چې په هغه کې طبعا د پښتو چانس د دوی د تناسب په قرار ياني ډېر و. د دغسې حرکت په نتيجه کې پښتو هم اوچته شوله.

د پښتو پوهنې دغه پراختيايي حرکت او ورسره د پښتو حرکت وار په وار قوي کېده، خو د ثور کودتا هغه زيانمن کړ او کورني جنګ له مېنځه يوړ او موجود تعليم کړي، دفکر او مغز اوتجاربو افغانان يې له وطن نه وتلو ته مجبور کړل. د دوی په وتلو او له مېنځه تللو سره افغانستان هغومره چې په عمومي معارف سره په پرمخ تللی و، هغومره په شا ولاړ. د افغانستان معارف اوس د اوښ په قدم لار وهي، په داسې حال کې چې په لوېديزې نړۍ کې انسانان د ايليکټرونيکي او کمپيوټر په مرسته چارې دسترګو په رپ کې اجرا کوي. په هر حال د پښتو په غني کولو د پښتو د پورته ياد شويو مخکښانو سهم به هغه وخت د دوی د اجتماعي او کلتوري چاپيريال په قرينه په ښه ډول معلوم

شوی وی چې د دوی پوره بیوګرافي ګانې ولیکل شي. د غو اطرافیانو په پرله پسې زیار، استقامت او د ربړونو په ګاللو سره په کابل کې ځانونه لوړو علمي او سیاسي مقامونو ته ورسول او د اساسي خدمتونو په کولو او د قیمتي اثارو په رامېنځ ته کولو سره یې خپل نومونه د تاریخ په پاڼو کې خوندي کړل او ځانونه یې سرمشق کړل.

د پښتو د اینده په هکله یو څو خبرې

پښتو د پښتنو ژبه ده خو هر پښتون په پښتو ګړېدلی نه شي. د واک فونډېشن په موندنې سره په سلو کې اتو پښتنو په افغانستان کې پښتو ترک کړې ده. له افغانستان نه د باندې د پښتو د ترک کېدو تمایل تر دې هم ګړندی دی. په هندوستان کې یوسفزیان، لودیان، سوریان او نیازیان او په ایراني خراسان کې هوتکیان قوم بست بې پښتو شوي دي. په پاکستان او هندوستان کې هغه کسان چې د خپلو نومونو په اخر کې خان راوړي په اصل کې پښتانه دي، خو پښتو ویلی نه شي. په دې ډول پښتو په عمومي ډول مخ په ترک کېدو ده او پښتانه د هویت له بحران سره مخامخ دي. د هویت د غه بحران به د پښتنو اجتماعي او سیاسي ژوند هم متاثر کړي. د دی حال اغیز لا دمخه ظاهر شوی او پښتانه اوس په دفاعي حالت کې دي. دغه بحران په اصل کې د ډیورنډ د کرښې په تحدید سره په ۱۸۹۵ کال پیل شوی او په افغانستان کې د شلمې پېړۍ په پیل سره محسوس او مخ په قوت شوی دی. د دغې پېړۍ په پیل سره دربار او واکمنې کورنۍ پښتو ورو ورو ترک کړه او دولت ورته په دفترونو کې ځای ورنه کړ.

پښتو په عمل کې رسمي نه شوه، څنګه چې دولت وار په وار حاوی کېده په هغه کې د ژبې نقش مهم کېده، واک فونډېشن د هغو سروې ګانو او اساسي حقایقو په استناد چې په دغه هکله یې ترلاسه کړي، دې، نتیجې ته رسېدلی دی چې "د افغانستان امپراتوري او دولت جوړونکی پښتون قوم په کلتوري لحاظ په تاریخ کې یوډېر زیات مسخ کېدونکی او ورک کېدونکی قوم دی" (٦)

د پښتنو د غه "مسخ کېدل" او "ورک کېدل" په منطقه کې د افغانستان په وضعې پورې اړه لري چې دا موضوع دلته د بحث کولو نه ده. دلته به د غومره ووایم چې په وچې محاط افغانستان په دغې پېړۍ کې هم وروسته پاتې شوی او د تېرو شلو کلونو نارامي هغه نور هم وروسته پاتې کړ، په داسې حال کې چې د منطقې هېوادونه په تېره ایران او پاکستان پرمخ تللي دي. طبیعي ده چې د افغانستان او د دغو هېوادونو ترمېنځ د غه توپیرونه به پرمعارف اوکلتور باندې هم اثر واچوي او پښتو به هم متاثره کړي. په پورته دوو یاد شویو هېوادونو کې د غه نظر څرګند دی چې څنګه چې پښتنو د افغانستان په جوړولو، ساتلو او تنظیمولو کې اساسي نقش لرلی دی، معکوسا د پښتنو ضعیف کېدل به افغانستان هم ضعیف کړي چې په دې حال کې به دوی نسبتا په اسانی سره وکولی شي، هغه تر خپل نفوذ لاندې راولي، نو د دوی کوښښونه دغه ټکي ته متوجه دي چې افغانستان دې د پخوا په شان د پښتنو په مشرۍ سره یو خپلواک هېواد نهٔ وي. ټول هغه مصیبتونه چې افغانستان ته اول د شوروي په یرغل سره او وروسته د همدغو ګاونډیو هېوادونو له خوا پېښ شوي دي، د همدغه

نظر په سبب دي، خو دا يوه سياسي موضوع ده چې دا يې د سپړلو ځای نه دی. د موضوع په اړه به دومره ووايم چې په دغو هېوادونو او په خاص ډول په ايران کې دغسې کوښښونه روان دي چې د هغو په موجب پښتو بايد ضعيفه يا ورکه شي چې څو پښتانه خپل هويت له لاسه ورکړي او افغانستان نور نو هغسې هېواد نه وي، لکه چې و يا حتی دی. د ايران په افراطي او حتی ځينو رسمي حلکو کې د پښتو ضد تمايل يو څرگند حقيقت دی. د ډېرو منابعو له مخې دغه افراطيون د پښتو اثار ترلاسه کوي او له مېنځه وړي. سربېره پردې چې د پښتو پر ضد تبليغات کوي او ستمي ډوله افغانان د همدغه مقصد لپاره استخداموي او تمويلوي. د همدغسې کوښښونو په اثارو کې د کورني جنگ په دوره کې د افغانستان د علومو په اکاډمۍ کې د پښتو اثار له مېنځه يوړل شول. پښتو ته بل خطر تر دې لا بېخکی دی او هغه دا چې پښتانه له نورو کلتورونو او ژبو سره په تماس سره خپله ژبه د نورو ژبو په گټه هېروي. لکه چې په دې هلکه د مخه وغږېدم، داسې چې که د دوی د ډېر شمېر په مېنځ کې يو کس هم دري ويونکی وي، دوی پښتو پرېږدي، په دري گړېږي او يا کله چې له دري ويونکو نه ښځه په نکاح کړي، هغې ته موقع ورکوي چې اولادونه يې دري ويونکي کړي.

دلته نه غواړم ددغو خطراتو د دفع په باب لويو موضوعاتو ته لاس واچوم، داسې موضوعات چې دهغو طرح کول او عملي کول به په داسې حال کې چې په وطن کې نارامي ده، مشکل څه چې ناممکن وي. خبره ديو څو ورځو او وارخطايی نه ده. څنگه چې پښتو د افغانستان د ډېرو

خلکو ژبه ده، دوی د دې توان لري چې هغه له ورکېدو نه وژغوري، خو چې ليکوالان او د فکر خاوندان دوی د خپلې ژبې حال ته متوجه کړي. بې له دې چې د وطن له نورو ژبو نه توجه واړول شي، يا هغو ته د ميرې زوی په سترګه وکتل شي. د افغانستان دټولو ژبو و يونکي افغانان او د وطن په ګټه او تاوان او ملي پيوستون کې سره شريک دي. له دې امله د هغو ژبې هم هغسې وړ دي، لکه پخپله چې دي. د هيڅ ولس ژبه نه مقدسه او نــــه د تحقيــــر وړ ده. دا پخپلــــه ويونکي دي چې ژبې جوړوي او تغيير او انکشاف ورته ورکوي، نو د هر ولس قوت د هغه د ژبې قوت دی او برعکس په دې ډول پښتانه خپله پښتو هغه وخت په ښه ډول ساتلی او غني کولی شي چې پخپله قوي اوسي. ياني لکه څنګه چې دمخه مې وويل قوي اقتصاد ولري. د علم، پوهې او ټکنالوجۍ لوړې سطح ته رسېدلي او په مجموع کې غوړېدونکي او تولېدونکي کلتور ولري. د انحطاط په حال کې هم دوی کولی شي د خپلې ژبې غم وخوري او ليکوالان او د فکر خاوندان يې په دې هکله نظريات وړاندې کړي. په تاريخ کې د انحطاط په حال کې د ولسونو له افرادو څخه پاخه نظريات وتلي دي، خو د دې لپاره چې دغسې وشي قوي شعور او پخه اراده په کار ده. له ښه مرغه زموږ ډېرو ليکوالو دغسې شعور ښودلی دی. دا يوه ښه نښه ده. څکه يوازې د دغسې خبرو اترو په نتيجه کې سم او د عمل وړ نظريات رامېنځ ته کېدلی او پښتني شعور قوي کېدلی شي. په اوس وخت کې دا هغه څه دی چې موږ ورته اړ يو، موږ په څو سببه هغه ته اړه لرو. لومړی پخپله د ژبې اهميت دی. ژبه په اصل کې د فرد په انکشاف او په يوې

سیاسي جامعې کې د هغې په ټینګېدو یا شړېدلو کې رول لوبوي، فرد خپل احساس، فکر او عقل یوازې په ژبې سره څرګندوي. له ژبې نه غېر د غسې څرګندونه ممکنه یا پوره ممکنه نه ده. د ایډورډسیپر په نظر ".... ژبه د جوړښت په حیث، پخپل دنني مخ سره دفکر لپاره قالب برابروي".[۷] مانا دا چې په فرد کې دننه د ژبې په نامه هغه حل شوی جوړښت دی چې د هغه د هر هغه څه لپاره چې د هغه له مغز نه راوځي له الفاظو نه جوړ شوی قالب برابروي، که ژبه نه وي یانې له الفاظو نه قالب نه وي برابر شوی، د فرد ذاتي ملکات یانې د تفکر، تعقل، کشف کولو، جوړولو، استعدادونه به پر ځای پاتې وي او وبه نه غوړېږي. په دې ډول د فرد تفکر او تعقل په ژبې پورې اړه لري او هغه کشفیات ممکن کوي. سیپر بیا وایي چې "... ژبه د مادي کلتور تر ډېرو ابتدایي انکشافاتو نه دمخه موجوده وه او دغه انکشافات په واقع کې تر هغو ممکن نه وو چې ژبې د مهمې افادې د وسیلې په حېث شکل او صورت نه وغوره کړی".[۸] په دې حساب څومره چې یو فرد پر ژبې باندې حاکم وي یانې په هغې کې یې د افادې او بیان توان بې خنډه او زیات وي، دی هم په هماغه اندازه کولی شي، د خپل ذهن یا مغز محصولات په الفاظو کې بیان کړي او نور پرې خبر کړي. فرد دغه څه یوازې په هغې ژبې کې په ښه او دقیق ډول کولی شي چې له وړوکتوب یانې د خپل شخصیت د تشکل او تکامل په دوره کې یې وي او د شخصیت جز یې ګرځېدلی وي. همدغه سبب دی چې د هغه لومړنۍ ژبه د هغه د مورنۍ ژبې په نامه یادېږي. بله ژبه یا دوېمه ژبه د هغه د مورنۍ ژبې ځای

نیولی نه شي. یو څوک هغومره چې پخپلې
مورنۍ ژبې کې ځان ازاد حس کوي، په
بلې ژبې کې یې نه کوي. هغومره چې
پخپلې مورنۍ ژبې کې ځان قوي او حاکم
احساسوي، په دوېمې ژبې کې یې نه حس
کوي. دی یوازې د خپلې مورنۍ ژبې
کلمات، اصطلاحات او افادې د ځان یانې
د خپلو احساساتو او افکارو د بیان
لپاره په اسانۍ او دقیق ډول
استخدامولی او په دې ډول خپلو ذاتي
ملکاتو ته انکشاف ورکولی شي. په دې
برخه کې به زه خپله تجربه بیان کړم.
زه اوس هم په انګرېزي یا فارسي ځان
هغسې افاده کولی نه شم لکه په پښتو
کې یې چې کولی شم که څه هم په
انګرېزۍ کې مې بې شمېره کتابونه
لوستلي، ځېرنې مې پکې کړې او یو شمېر
کتابونه مې پکې کښلي دي، کله چې په
پښتو کې څه لیکم کلمات، افادې او
اصطلاح ګانې د رضا کارو غوندې رامخته
کېږي. په داسې حال کې چې په انګرېزي
کې زه ورپسې ګرځم. دا ځکه چې پښتو
زما اولنۍ، مورنۍ او زما د شخصیت د
تشکل د وختونو ژبه ده. که ما تحصیلات
او مکالمات پخپلې مورنۍ ژبه کې کړي
وای ملکاتو به مې تر دې ډېر انکشاف
کړی وای. په پښتو مطالعاتو کې زما د
درک اندازه تر هغو نه چې په انګرېزي
یا دري کې ده ډېره ده نو د خپلې
تجربې له مخې ویلی شم چې د نورو حال
به هم همدغسې وي. د پښتنو حال به هم
همدغسې وي، په داسې حال کې چې شمېر
یې پخپل ملک کې تر نورو وطنوالو نه
ډېر دی نه پخپلې ژبې کې لوړ تحصیل
کولی شي او نه یې ژبه دفتري شوې ده.
دا یوه غټه بیعدالتي ده. د دغې
بې عدالتۍ په سبب د افغانستان اکثره
خلک نه شي کولی خپلو استعدادونو ته

هغسې انکشاف ورکړي، لکه هغه وخت یې چې ورکولی شي چې عالي تحصیلات پخپلې ژبې کې سرته ورسوي او په رسمي او دولتي چارو کې پخپله مورنۍ ژبه وګړېږي او لیکنې پرې وکړي. که دوی دغسې وکولی شي د ولس دزیاتره برخې او دولت ترمېنځ به تفاهم او روغ نیدتي راغلې وي. برعکس دغه بېعدالتي به په اوږده موده کې د جامعې یانې د ټولو وطنوالو په تاوان وي، د همدغې ملاحظې له امله چې زموږ مصلحانو دغه بېعدالتي یا ظلم درک کړی و او د علاج لپاره یې په ګډه یو فارمول ایستلی او هغه دا چې: "د افغانستان له ژبو نه پښتو او دري رسمي ژبې دي". سربېره پر دې څرګنده چې پښتو د افغانستان د اکثرو خلکو ژبه ده، د افغانستان ملي ژبې په حیث هم منل شوې ده. دغه مصلحان حاکمان او دکتاتوران نه، بلکې د اعتبار وړ غوره شوي عالمان وو چې وروسته دغه فارمول د افغانستان د ټولو پرګنو او قومونو انتخابي استازو چې د خپلو موکلینو له خوا د دموکراسۍ په اصولو سره سم انتخاب شوي وو، په اساسي قانون کې هم مسجل کړ. البته دغه قانون وروسته لغوه شو، خو د ژبې دغه واقعیت له مېنځه نه دی تللی او قانون د دغه واقعیت له امله نه دی لغوه شوی. په بل عبارت په افغانستان کې د ژبو د مسالې د حل لپاره عمومي چوکاټ په انفاق سره وضع شوی او اوس په کار ده چې هغه عملي شي او د دغه چوکاټ له مخې فرعي قوانین جوړ شي.

یانې دا چې په افغانستان کې دې له سروال نه نیولې تر کاتب او چپړاسي پورې ټول هغه کسان چې له بېت المال یانې د ملت له خزانې نه معاش اخلي په پښتو او دري لیک او لوست وکولی شي.

پښتو دې د فارسي په څېر په نظر او عمل کې رسمي او دفتري ژبه وي او په ښوونځيو، پوهنتونو او قضايي محاکمو کې دې د قانون له مخې د اکثریت په حیث ځای ولري.

پایلیک

1- واک فونډېشن، د افغانستان قومي جوړښت، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز خپرونه، پېښور ۱۹۹۸،مخ ۳۳.
2- سردار عبدالقادر افندي شاهزاده گان او شاهي ملنگ، لاین پرس، لاهور، د خپرونې کال نامعلوم، مخ ۱۳۵.
3- پورتنی اثر. مخ ۱۳۰.
4- دوکتور بورگی، "د دموکراسی په لسیزه کې حزبونه" ازاد افغانستان (مجله) وری، غبر گولی، ۱۳۷۸-۱۹۹۹، مخ ۴۷.
5- واک فونډېشن، یاد شوی اثر، مخ ۵۰.
6- پورتنی اثر، مخ ۸٤.
7- ایډوډدزسیپر، ژبه هاردست بوک خپرونه، نیویارک، ۱۹٤۹-مخ ۲۲.
8- پورتنی اثر، مخ ۲۳.

دوهم څپرکی

پښتانه لویان

میرویس نیکه،
د افغان د
خپلواکۍ مخکښ

اګست ۲۰۰۵

د افغانستان موقعیت د هغه تاریخ په ژور ډول اغیزمن کړی دی، په دې چې د نړۍ نامتو سوبمنان د افغانستان له لارې یا د مېنځنۍ اسیا، یا د سهیلي اسیا یا د لویدیځې اسیا په لور تللي او په افغانستان کې یې اثار پرې ایښي دي. دا چې نن ورځ په افغانستان کې څلورو ژبنیو ډلو ته منسوبې ژبې، یانې هندو اروپایي، ترکي، مغولي، سامي او دراویدي ویلي کېږي په اصل کې د همدغه موقعیت له امله دي. د افغانستان دغه موقعیت تر هغو چې ا روپایانو سمندري لارې نه وې پرانیستلې او سوداګري د وچې له لارې کېده بېخي ډېر مهم و، تر زیاتې اندازې د همدغه موقعیت له امله و چې په پخواني افغانستان کې دینونه هسک شول، یا پکې خپاره شول، خو د سمندري لارو له پرانیستلو څخه وروسته چې افغانستان نور نو د کاروانونو او ترانزیتي سوداګریو لار نه وه ورو ورو ګوښه کېده او کلتور یې هم وچیده.

افغانستان د شپاړسمې پېړۍ په پیل سره د پارس د صفوي او د هند د مغولي امپراتوریو ترمېنځ وېشل شوی و، په دې ډول چې له اباسین نه تر کلات پورې د مغولو حکم چلیده او کندهار او هرات د صفویانو تر اثر لاندې وو. دوی څو ځله د کندهار په سر سره وجنګېدل. له هندوکش نه تر آمو پورې سیمې یا د ځایي واکمنو په لاس وې یا د شیباني خانانو تر حکم لاندې وې. په اصل کې افغانستان د دیارلسمې پېړۍ له پیل نه وروسته د چنګیزي مغولو په تاړاکونو سره مخ په ښکته روان و او تاریخ یې د بېګانه وو تاریخ شوی و.

کندهار چې کوټه، ژوب او بلوچستان یې برخې وې او له کلات نه تر فراه

پورې پرته سيمه وه خپل تاريخي اهميت تر ډېره حده پورې ساتلى و او د دغې سيمې ډېرې برخې د هلمند، ارغنداو او د ترنک سينونو او د معتدلې هوا په لرلو سره تل ښېرازې او ابادې وې. له همدې امله به وي چې په کندهار کې ان تر تاريخ نه دمخه دوره کې خلک اوسېدلي او وروسته په هلمند او ارغنداو کې مېشتو گندهاريو په هلمند کې د گندهارا (Gandhar) په نامه ښار جوړ کړ چې د کندهار اوسني ښار د دغسې ښارونو په لړ کې وروستی ښار دی.

د مغولو او صفوي حاکميت په وخت کې په کندهار کې د ابداليانو ټول خېلونه او د غرزيو يا غلزيو څه خېلونه پراته وو او تاجکان، ملتانيان او نور يې تر څنگه اوسېدل او د کندهار ((ښار د باندې اکثر کلي او ولس ايرانيان وو)) .[١]

په عمومي ډول د غلزيو خېلونه له کلات نه تر کابل پورې د مغولو د کابل صوبه دار ترلاس لاندې وو او ابداليان چې احمد شاه درانې وروسته درانيان ونومول د کندهار د صفوي بيگلربيگي يا نايب الحکومه په سيمې کې وو خو دواړه قومونه پخپلو دننيو چارو کې خپلواک وو او چارې يې خپلو مشرانو ورتنظيمولې. د غه مشران په اصل کې وروسته له هغه د زيات واک خښتنان شول چې ولسونه يې مېشته شول او کلي او ښارونه يې ودان کړل. ددغو مشرانو له نومياليو نه سلطان خودکي (پوپل زی) او سلطان ملخي (توخي) وو او دوی په کال ١٦٢٤ کې سره جوړه وکړه چې د هغې له مخې گرم اب د دوی د قومونو ترمېنځ گډه پوله وټاکله شوه. په دې ډول چې ختيځه خوا به يې د غلزيو او لويديځه سېمه به يې د ابداليانو وي. په دغې

جوړې سره د دوی د قومو نو ترمېنځ د شخړو مخه ونیوله شوه. [۲] د دغو مشرانو په نومونو کې د سلطان له کلمې نه معلومېږي چې دوی د زیات واک خاوندان وو خو په داسې حال کې چې سلطان ملخي د خپل ولس له خوا سروال غوره شوی و، سلطان خودکي د تاریخپوه سلطان محمد دراني په وینا (بدون مشوره الوسات مشغول امر ریاست و متکفل کار حکومت گردید.)) [۳] د سلطان ملخي سروالي د هند مغولي حکومت او د سلطان خودکي سروالي د صفوي حکومت منلې وه او د دوی ځینو مشرانو ته یې اعزازي لقبونه هم ورکړي وو، خو صفویانو د مذهب د اختلاف سره سره له پښتنو سره ښه چلند کاوه، په داسې حال کې چې مغولي صوبه دارانو یا والیانو ورسره بد سلوک کاوه، شاید له دې امله چې په ختیځه کې روښانیانو د مغلو په مقابل کې کلونه کلونه جګړې کولې او پښتانه قومونه یې په مقابل کې پاڅول.

په اصل کې لومړی شاه عباس صفوي (۱۵۸۸-۱۶۲۹) ابدالیان په دننیو چارو کې پخپل حال پرېښودل او ((په خپل شاهي فرمان یې د پښتنو خپل مشران پر هغوی باندې مقرر کړل)). [٤]

په دغه ډول د دواړو قومونو مشران نه یوازې په ولسي چارو کې بلکې په بین المللي سیاست کې په تېره د کندهار په سر د دواړو امپراتوریو په رقابتونو او جنګونو کې د تجربو خاوندان شول. عمومي وضع لږو ډېر همدغه شان وه چې په کال ۱۷۰۲ کې د پارس شاه حسین صفوي ګرګین خان کندهار ته د بیګلربیګي په توګه وټاکه.

په کندهار کې د ګرګین خان تر راتګ وروسته غمې پېښې یو په بل پسې وشوې. دغه وخت په پارس کې شیعه ګان د رسمي

سیاست له مخې هغول کېدل او د هغه پر عکس سنیان ځپل کېدل. د دغه سیاست له مخې گرگین خان هم د کندهار سنیان تر فشار لاندې ونیول او له هغو سره یې دغسې چلند پیل کړ چې لکه یاغیان وي. له عسکرو نه خو یې افغانان په امان کې نه وو. (٥) غېر له هغه هم گرگین دغسې یو کس و چې د حکومت په کولو کې یې له دسیسو او زور نه کار اخیست. دی چې اول عیسوي گرجي و، په گرجستان کې د صفویانو په مقابل کې پاڅېد او چې په جنگ کې مات شو، مسلمان شو او ځنگه چې دی یو لایق جنرال و، پاچا دی وبښه او د شاهنواز په نامه یې یاد کړ او کندهار ته یې ولېږه چې دغه ولایت د مغولو له خطر نه وژغوري، ځکه چې مغولي پاچا اورنگ زېب اراده کړې وه چې کندهار بېرته ترلاسه کړي. (٦)

گرگین چې له یوه شل زریز پوځ سره کندهار ته راغلی و، په دې لټه کې شو چې د ابدالیانو او غلزیانو عنعنوي خپلواکي ختمه کړي او د خپلې خو ښې حکومت پرې جاري کړي. اول یې د ابدالي مشرانو پر ضد دسیسې وکړې او په شهر صفا کې یې د رستم خان سدوزي قوي ډله د هغه له مړینې نه وروسته وځپله او بیا یې د هغې مخالفه ډله د عزت سدوزي او اتل سدوزي په سروالي وهڅوله چې ارغستان پرېږدي او د کندهار په ختیځه خوا کې مېشته شي. هغوی همدغسې وکړل، خو ډېره موده نه وه تېره شوې چې پوځ ناځاپه پرې ودانگل، ډېر یې ترېنه ووژل او گرگین خان د هغو ډېر لویان کرمان ته وشړل او پاتې ابدالیان د شوراوک شاوخوا دښتو او غرو ته وکوچېدل. (٧)

د ابدالیانو تر ځپل کېدو وروسته غلزیان په کندهار کې د یوه لوی قوم

په توګه پاتې شول.[۸] دا وخت میرخان هوتک چې په میرویس خان یادېده، د غلزیو مشر و، دی که څه هم ځوان او شاید څه بانديې دېرش کلن و (د زوکړې کال ۱٦٧٣) د خپل شخصیت له امله او دا چې د شالم خان هوتک مشر زوی او د خپلې مور نازو انا له خوا د سلطان ملخي توخي لمسی و، د مشرۍ مقام ته رسېدلی. دی د خپلې مایندې، خان زادې له لارې د پوپلزیو زوم و او د هغوی په ډلبندیو کې یې برخه اخیسته. د میرویس غټ صفت دا و چې د ژوندیو پېښو او شخصي تجربو پر اساس یې تدبیرونه نیول او عملي کول. له دې امله دی په خاص ډول هغو سیاسي او ټولنیزو پېښو ته چې ولس یې په ژور ډول اغېزمن کاوه، متوجه و او کشالې یې له ولسي مشرانو سره په خبرو او جرګو سره هواروله، په تېره چې دی د عصر نومیالی خطیب و او له خپلې شتمنۍ نه یې چې هم له پلاره ورپاتې وه او هم یې پخپله له هندوستان سره په سوداګرۍ کې ډېره کړې وه، د سیاسي مقصد د لپاره استفاده کوله. هغسې چې بایزید روښان په کندهاریو باندې د مغولو ظلم پارولی و، داسې هم میرویس د ګرګین خان په زورواکۍ سره پارېدلی و، خو په داسې حال کې چې لومړنی د خپلواکۍ غورځنګ په څرګند ډول شروع کړ او نابریالی شو. وروستی د خپلواکۍ حرکت د هم کارۍ په جامه کې په پټه پیل کړ او بریالی شو.

ګرګین خان د ابدالیانو له ځپلو نه وروسته میرویس هوتک ته رجوع وکړه، شاید په دې مقصد چې د دوستۍ په پلمه د ده قوم هم وځپي، خو میرویس هم له وروستیو پېښو نه عبرت اخیستی و او دېته حاضر نه و چې ګرګین خان یې

تېرباسي او هغه ته کومه پلمه برابره کړي، نو يې له هغه سره د همکارۍ لار و نيوله او دښار د کلانترۍ منصب يې ومنه او گرگين خان ته يې ځان دومره نږدې کړ چې د سلطان محمد دراني په وينا "بيگلربيگی مذکور نيز اورا از دولتخواهان صادق و مخلصان موافق دانسته بې مشوره او به کاری نپرداختی و بغير اجازه اش اقدام صلح و جنگ نساختی و اکثر ماليات ديوانی دور دست را بمرافقت و موافقت او بدست اوردی" خو ډېره موده نه وه تېره شوې چې گرگين خان د ميرويس له وار په وار نفوذمن کېدو نه په انديښنه کې شو او د دې لپاره چې د هغه په فکر ميرويس هم د دولت خان سدوزي په شان نه شي، اصفهان ته يې وشړه او له شاه حسين نه يې وغوښتل چې د کندهار د امنيت په خاطر هغه بايد هلته وساتل شي. دا هغه وخت و چې د گرجيانو د زور زياتي له امله په کندهار کې خلک ډېر په تنگ شوي او اصفهان ته د پښتنو د داد غوښتنې يوهيات نابريالی وطن ته ستون شوی و.

په اصفهان کې د ميرويس کړه په يقين سره څرگند نه دي، خو دا څرگنده ده چې ميرويس پاچايي دربار ته په لار پېداکولو سره معلومه کړه چې درباريان په مخالفو ډلو سره ويشل شوي چې پخپله پاچا يو ضعيف واکمن دی او د پارس امپراتوري مخ په ښکته روانه ده او شيعه گان او سنيان په ټينگه سره مخالف شوي دي. په د غه ټکي باندې هم اتفاق دی چې ميرويس د سوغاتونو په ورکولو او پخپل خاص مهارت او فصاحت سره د گرگين خان په اړه شاه حسين او د هغه ځينې درباريان مشکوک کړل او د هغه پر عکس خپل ځان يې د پارس دوست

وپېژندە. په یوه بېگانه ملک کې د سیاسي بندي میرویس دغه کړه ساري نه لري، په تېره چې هغه په مکه کې د حج له اداکولو نه وروسته د صدراعظم، اعتماد دوله له لارې اجازه ترلاسه کړه چې په کندهار کې د گرگین خان مشاور وي.

حاجي میرویس کندهار ته په ستنېدو سره له گرگین خان سره د پخوا په شان هم کاري پیل کړه، خو گرگین پرې ډاډه نه و او ویې غوښتل چې ویې ازمویي او د هغه لور یې خپل زوی ته په نکاح وغوښتله. د میرویس لپاره دا یو بل غټ مشکل و، ځکه چې د هغه وخت پښتنو دا خپل سپکاوی باله چې خپلې لونې پردیو ته په نکاح کړي. نو میرویس په کوکران کې د دغې موضوع په سر د قومي مشرانو د جرگې د پرېکړې له مخې خپله یوه وینځه د لور په نامه په نکاح ور کړه او گرگین خان یې په دې ډول غافل او د ځان د وست کړ، خو د میرویس په مخ کې اصلي مسئله د خپلواکۍ وه او دی د صفوي دربار په کتنې، د گرگین خان په زورواکي، د گرجیانو په زور زیاتي او د خلکو په ناراضي توب د غې نتیجې ته رسېدلی و چې اوس د دې وخت دی چې ولس له بلواکي نه خلاص او پخپل واک شي، خو د دغه کار لپاره نه تنظیم و، نه وسله او نه پوځ او نه هم د وسله والې مقابلې توان. د خپلواکي گټلو لپاره تقاضا هم عمومي نه وه او میرویس د خپلواکۍ د گټلو او د حکومت د ړنگولو په اړه په مخ کې کوم مثال او سرمشق هم نه درلوده، خو پر دې ټینگ و چې د خپلواک کېدو وخت رسېدلی دی، که څه هم په کندهار کې شل زریز بېگانه پوځ ځای پر ځای او د گرگین خان غوندې زورواک جنرال یې

قومندان و او د دوی ټولو شاته یوه امپراتوري هم ولاړه وه.
میرویس د خپلو ګټلو لپاره ځانله طرح لرله چې د هغې له مخې دی به په جرګو سره قومي مشران او د هغو له لارې د هغوی ولسونه د عمل لپاره اماده کړي او په عین حال کې بېګانه پوځ په حساس وخت کې برخې برخې کړي او د یوې برخې په لاندې کولو سره به د هغې له وسلې نه د نورو برخو په مقابل کې کار اخلي. د میرویس دغه طرح په شلمې پېړۍ کې د ستالین هغه وینا په زړه کوي چې "ښه ډیپلوماسي د یوې فرقې کار کوي".
میرویس د خپلې طرح د عملي کولو لپاره هغه وخت لومړی ګام وچت کړ چې د کندهار په ختیځه دېرش کیلومتري کې په مانجه کې یې د قومي مشرانو او روحانیونو یوه پټه جرګه وبلله. ریدي خان مومند یوازنی کس دی چې پخپلې منظومې، محمودنامه کې یې د مانجې قصه راوړې چې دهغې ځینې برخې په پټه خزانه کې راوړلې شوې دي. بل ډول روایتونه هم شته. په هر حال د جرګې کال به یا ۱۷۰۸ یا ۱۷۰۹ وي. د دغې منظومې له مخې په جرګه کې د میرویس په مشرۍ د غو مشرانو ګډون کړی و. سیدال خان ناصر، بابوجان بابي، بهادر خان اندړ، ملا پیرمحمد میاجي، عزیز خان نورزي، یوسف خان هوتک، ګل خان بابړ، نور خان بړیڅ، نصروخان الکوزی، یحیی خان هوتک، حاجي نورمحمدهوتک مشهور په حاجي انګو او یونس خان کاکړ. جرګې پرېکړه وکړه چې د بلوڅو، کاکړو او ترینانو خانان به خپل ولسونه هڅوي چې د مالیو له ورکولو نه سروغړوي، یاغي کېږي به. تر څو ګرګین خان مجبور شي هغو خواو ته یو

څه پوځونه واستوي او دوی یې هلته له میندځه یوسي. مهمه دا ده چې جرګه وال خپلې جرګې او پرېکړې ته ژ بشتین وو، دغه راز یې پټ وساته او پخپلې پرېکړې یې عمل وکړ.

ګرګین خان چې پخپل اند له دغه "بغاوت" نه خبر شو، شپږ نیم زره عسکر یې د میرزا سندل په قومانداني د "یاغیانو" د ټکولو په مقصد واستول او ورپسې پخپله له زرو تنو خاصو سرپرېکړو سره ور روان شو او له میروېس نه یې وغوښتل چې له خپلو قومي ایله جاریو سره دارغسان په ده شېخ کې ورسره یوځای شي. میروېس لا د مخه ګرګین خان ته د امان الله هوتک په وینا ډاډ ورکړی و چې ((موږ او تاسې ته په کار دي چې په ډېره مېړانه او ثبات د داسې پېښو مقابله وکړو (او) زه پخپله و هر ډول فدا کارۍ او قربانۍ ته حاضر یم)).[۹] خو دارغسان په ده شېخ کې د نېغې نظامي مقابلې وخت رسېدلی و، په دې ډول چې د عبدالغفار هوتک د هوتک نامې منظومې له مخې اوه سوو ناصرو او هوتکو د میروېس په قومندانۍ د ګرګین خان په زرکسیز پوځ باندې د شپې په ترګمۍ کې ناڅاپه برید وکړ او له مینځه یې یوړل.

وو په شمار
اووسه سوه کسه
داسې څوک دی له
دې پسه
وده شېخ و ته
روان شوه
برابر پر
کافران شوه
تر صباح (پورې)
دوی جنګ که
پر کافرو (یې)

ځــای تنــگ کــه
د ټــوپـکو ټـکهار
شــــــــــو
دوی لـه خوب څخه
بـېــــدار شـــو
نـــور دتـــورو
شرنـگا شرنـگ شو
د هو تـک د گـر جي
جنــــگ شـــو
در ستـه شپـه چې
دوی دا جـنگ کـه
د همـــه افغـــانـو
نـنــــگ کـــــه (۱۰)

مـیرویـس لـه هغه وروستـه کـنـدهار تـه متـوجه شو چې هلـتـه دولس نـیم زره عسکر ځای پر ځای وو. مـیرویـس دمـخه درې زره قـومي ځوانـان پـه وړو ټـولـیو کې پر دې مـامـور کړي وو چې د ښار رابـطه لـه بـېرون سره تـر کـنـټرول لانـدې ولـري چې ایـرانـیان لـه پېښو نـه بې خـبـره پـاتـې شي. پـخپـلـه مـیرویـس او مـلـگري یې پـه داسې حـال کې چې د گـرگـین او د هـغه دعسکرو جامې یې پـه تـن او وسلې یې پـه لاس وې، د شپې پـه تـیاره کې ښار تـه ننـوتـل او پـه بـیدساري چټکۍ سره یې ایـرانـیان یـو ځای بـل ځای لـه مـیـنځه یـوړول. وروستـه یې لـه هغـو دوه نـیم زره عـسکرو نـه چې لـه بـلـوچـستـان نـه کـنـدهار تـه ستـانـه شول، څه یې لـه مـیـنځه یـووړل او نـورو یې د تـبـاهۍ خـبـر اصفـهـان تـه ورسوه.

د کـنـدهار واک پـه دې ډول لـه پېړیـو پېړې نـه وروستـه د لـومړي ځل دپـاره پـه کـال ۱۷۰۹ کې دهـغه د خپـلـو خلـکو لاس تـه ورغی. پـه تـېره وروستـه لـه هغې چې پـه ۱۷۱۱ کـــې د گـرجســتـان والـــي خســرو پـــه قـومـانـدانـي دولـس زریـز انـتـظامـي پـوځ چې لـه اصفـهـان نـه اسـتـول شوی و، د کـنـدهار

له کلابندۍ نه وروسته هم په غوځه توګه مات شو، لکه چې زر وروسته يو بل ايراني پوځ هم مات او په کندهار باندې د پارس د حاکميت لاس قطع شو.

د خپلواکي داعيې ته رښتين توب او له وطن نه د غاصبانو د شړلو ټينګ احساس ميرويس، نور قومي مشران او ځوانان د خپلواکي په جګړه کې بريالي کړل. په دې اړه تر اوسه دغسې ليکنه ليدلې شوې نه ده چې څوک به د خپلواکي په داعيې ټکنى شوي، د ميرويس په تدبيرونو شکمن شوى او د جنګ له ميدان نه په شا شوى وي. د دې پرخلاف ټولو پښتنو او بلوڅو هم په جنګ او هم په جرګو کې د ميرويس فکرونه او تدبيرونه په ټينګ ايمان عملي کړي دي. په اصل کې دا ميرويس و چې په سختو شېبو کې يې هم ديوه رښتيني مشر په شان پاخه تدبيرونه ونيول او په جرګو او فصاحت سره يې قومي مشران او ځوانان د عمل لپاره وهڅول. په دې ډول دوى ټولو د خپلواکي د ګټلو و ياړ ترلاسه کړ او نورو افغانانو ته سرمشق وګرځېدل چې هغوى بيا د احمدشاه دراني په مشرى له آمو نه تر اباسين پورې خپل ټول هېواد خپلواک کړ. په دې حساب د مانجې د جرګې مشران د کندهار د خپلواکۍ او د شير سرخ د جرګې مشران د ټول افغانستان د خپلواکۍ مخکښان دي او په ټولو افغانانو باندې يې د تل پاتې احترام حق پېدا کړى دى. اوس نو ټولو افغانانو ته ښايي چې د دوى کارنامې هر کال تجليل کړي او د دو له وياړ نه ډک ميراث يانې د افغان د خپلواکۍ بېرغ د تل دپاره رپانده وساتي.

یادښتونه

1- الحاج امان الله هوتک، د خپلواکۍ لمر ځرک، د هوتکو د افغاني دولت عروج او نزول. پېښور، ۱۹۸۹. ٦۰ مخ.
2- سلطان محمد دراني، تاريخ سلطاني، بمبۍ، ۱۲۹۸ هجري قمري، ٦۰ د خپلواکۍ لمر ځرک، ٦۰ مخ.
3- تاريخ سلطاني، ٦۰ مخ.
4- قاضي عطاءالله، د پښتنو تاريخ، پېښور ۱۹٤۷ء، لومړی ټوک، ۳۹ مخ.
5- محمد حسن کاکړ، افغان، افغانستان و مختصری از کوشش های افغان ها برای تشکیل دولت در هندوستان، فارس و افغانستان، نشریه پوهنتون کابل، ۱۹۵۷، ۵۷ مخ.
6- افغان، افغانستان، ٥٦مخ.
7- تاريخ سلطاني، ٦۸-٦۹مخونه.
8- له دې وروسته د ليکنې په برابرولو کې دغو اثارو څخه استفاده شوې ده. لمر ځرک، افغان، افغانستان او د ليکونکي ليکنه په نامه د "قايد ميرويس هوتک او خپلواکي" په رڼا او دفاع يا د افغانستان، دنفوسو، تاريخ او روانو پېښو په باب ليکنې، تنظيمونکی محمدحسن کاکړ، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز، پېښور ۱۹۹۹، ۱۲۳. سلطاني تاريخ.
9- لمر ځرک، ٤۹ مخ.
10- عبدالغفار هوتک، هوتکنامه، سريزه، د حبيب الله رفيع، خپرونکی پښتو يون، پېښور ۲۰۰۰، ۵۸ مخ.

د احمد شاه دراني په یاد

۱٤ سپمتبر ۱۹۹٤ء

د سویس نامتو تاریخ پوه، جکوب برکخارت Jacob Borckhardt وائي: "موږ اوسني او پخواني هغه کسان ستر ګڼو چې د هغوی کارنامې زموږ فردي شته والی تر تاثیر لاندې راولي او د هغو له ژوندانه نه غېر موږ د خپل شته والي تصور نه شو کولی"(۱)

څنګه چې افغانستان یو لرغونی یانې د زرګونو کالونو هېواد دی، ستر کسان یې ډېر لرلي دي، نو ځکه د افغانانو ثقافت شمتن دی. که څه هم دوی په عصري تمدن او ساینس او ټکنالوجی کې وروسته پاتې شوي دي، دغسې سترو کسانو په خاص ډول په نظامي، سیاسي او اجتماعي ساحو کې خپلې کارنامې، وینااوې او په مجموع کې د خپلو لوړو شخصیتونو میراثونه موږ ته پرې ایښي دي، خو اوس موږ د شوروي له یرغل نه وروسته په سیاسي خالیګاه کې ژوند کوو.

په دغه دوره کې هم دننه په افغانستان او هم د باندې په مهاجرو افغانانو کې د سر کسان ترور شوي او نیست شوي. سره له دې هم موږ د ملي قاید په نه لرلو سره د حقارت عقده نه لرو. برعکس موږ د خپل غني سیاسي او نظامي ثقافت په برکت امید لرو چې یوه ورځ به د د جکوب برکخارت د تعریف له مخې کوم مشر یا مشران هسک شي.

په افغانستان کې په سیاسي او

نظامي ډگرونو کې وتلي مشران لږ نه وو. شېرشاه سوري چې په انګرېزي ويونکې نړۍ کې د ځنګله د زمري په نامه يادېږي په شپاړسمې پېړۍ کې په هندوستان کې اسلامي دولت جوړ کړ. د ده دولت دومره بنيادي و چې وروسته د مغلي امپراتورانو دپاره سرمشق شو. د شېرشاه کارنامه په دې ډول د هندوستان د خلکو په ژوند باندې د پېړيو پېړيو په اوږدو کې مؤثره وه. د همدغې پېړۍ په پای کې بايزيد انصاري، مشهور په پيرروښان، د مغلو پر ضد يو تحريک مېنځ ته راووست. بايزيد ولسي پرګنې په دغسې اصولو جلب کړې چې د هغه په فکر د هغه د پيروانو لپاره ګټور وو، لکه د شريعت له رعايت څخه خلاصون، يوازې د پير د امر اطاعت او د بل چا نه، د غېر روښانيانو د اموالو ضبط او په افغانستان او هندوستان باندې د واکمنۍ چلول.(۲)

روښانيان د مغلي امپراتورۍ پر ضد هغه وخت پاڅېدل چې هغه د جلال الدين اکبر، جهان ګير او شاه جهان په مشرۍ په لوړه هسکه کې وه. د ميا روښان له مرګ نه وروسته دده زامنو چې هر يوه يې ځان د پښتو پاچا اعلان کړی و، د پاڅون بېرغ رپانده وساته. جلال الدين روښان، وروسته له دې چې ټول مشر ورونه يې په مبارزو کې له لاسه ورکړي وو، په ځوارلس کلنۍ کې د پلار په مسند کښېناست. جلال الدين روښان د نړۍ د ډېرو فعالو مشرانو په ډله کې راځي. پيروان يې له کابل نه تر پېښور پورې فعال وو. يوازې يوسف زي ۲۳ ځله د مغلو پر ضد ولاړ شول. روښانيانو په مختلفو وختونو کې پېښور محاصره کړ او له کابل او غزني څخه يې مغلي حاکمان وشړل، خو په پای کې دوی ټول ناکام

شول. په بله پېړۍ کې خوشحال خان خټک هسک شو او پخپلو مبارزو او حماسي او ملي اشعارو سره يې مغلي امپراتوري ولړزوله. ده پښتانه يو ملت وباله او نېشنلستې نارې يې پورته کړې، لکه چې د ده له دغه بېت څخه ښکاري.

د افغان په ننگ مې وتړله توره
ننگيالی د زمانې خوشال خټک يم

د خوشال خان په وخت کې يوسفزي، مومند او اپريدي د مغلو د حاکميت پر ضد تر پخوا لا تېدنگ ودرېدل او د وروستي قومونو د ايمل خان او درياخان په مشرۍ وجنگېدل. ايمل خان "ذا تا جنرال و، د پاچايی اعلان يې وکړ، پخپل نامه يې سکه ووهله او ټول پښتانه قومونه يې د ملي تحريک دپاره وبلل"(۳) څلور کاله يې له کابل نه تر پېښور پورې د مقاومت بېرغ هسک وساته او مغلي امپراتور اورنگ زېب يې پرې نه شود چې د پښتو په مقابل کې پرمختگ وکړي. پښتنو د مغلو ډېر پوځونه په شا ووهل او له ملک څخه يې ووېستل. اما اورنگ زېب پښتنو ته د سوغاتونو، معاشونو او جاگيرو په ورکولو او د داخلي ازادۍ په منلو سره په دې موفق شو چې دغه تحريک غلی کړي.

وروسته په کندهار کې ستر کسان هسک شول او هغه تحريک يې له سره ونيو، کوم چې روښانيانو او نورو په شرقي پښتونخوا کې پيل کړی و. دوی په مقصد ورسېدل.

ميروېس هوتک د اتلسمې پېړۍ په پيل کې د افغان واکمنۍ د بيا خپلولو دپاره د صفويانو په مقابل کې ودرېد، کندهار تر دې وخته پورې د صفوي امپراتورۍ يوره برخه وه او اصفهان د

د غې امپراتورۍ مرکز و. مېرویس هوتک هم په تدبیر او هم په نظام زور سره ګرګین خان، د صفویانو نایب الحکومه په کال ۱۷۰۹ کې له مېنځه یوړو او د صفویانو نورې لښکرې یې تارومار کړې. کندهار یې د صفویانو له قبضې څخه ازاد کړ، بیا یې د قوم لویان مخاطب کړل: "ډېر وخت کېږي چې د پارس خلک د انصاف او عدالت له پولو څخه اوښتي اوزموږ ولس او عزت یې په رنګ رنګ تېږي کړی دی"(٤) ده د صفویانو یوه حاکم ته څرګنده کړه چې "په یقین پوه شه چې د انتقام اخستلو وخت رارسېدلی او غېرتمن افغانان د پارس خلکو ته د جزا ورکولو لپاره د خدای تعالٰی غوره شوي وسایل دي. زموږ توري اوس اېستل شوې او تر هغو چې ستاسې پاچا له تخت څخه کوز نه کړی شي او هېواد مو لاندې نه شي، هغه به و نه پوښلې شي". (٥) مېرویس خان تر خپل مرګ پورې په ۱۷۱۷ کې کندهار د یوه واکمن په حېث اداره کړ. خو، ټول افغانستان د ده په وخت کې خپلواک نه شو، خو دی بې له شکه څخه د افغانستان د واکمنۍ مخکښ و. د راتلونکو لپاره د خپلواکۍ د تکمیلونو د لارې مشعل وګرځېد. ټول تاریخي منابع دی د یوه ستر شخص په حېث ستایي. د ده کارنامو د ده د زوی، شاه محمود هوتک په کړو کې انعکاس وکړ. شاه محمود په ۱۷۲۲ کې د پښتنو، بلوڅو او هزاره ګانو په مرسته د خپل پلار په وصیت سره صفوي امپراتوري ړنګه کړه. اصفهان یې له نهو میاشتو کلابند څخه وروسته ونیو او د صفوي امپراتور تسلیمي یې ومنله. شاه محمود دغه وخت شل کلن و، خو دی درې کاله وروسته د خپل قدرت په هسکه کې په عصبي رنځ اخته شو او د افغاني

لویانو د ده د تره زوی، شاه اشرف هوتک په پاچایۍ غوره کړ. په شاه اشرف کې د شاه محمود جنرالي او د میرویس مدبري یو ځای شوې وه. د پارس خلک یې د نرم سیاست په غوره کولو سره دلاسا کړل او له هغه وروسته یې په کال ۱۷۲٦ کې د عثماني ترکیې او یا زره متجاوز پوځ د احمدپاشا په مشرۍ پخپل واړه پوځ سره چې ټول شمېر یې دوه دېرش زره و، مات کړ او په دې ډول یې پارس له خارجي خطر څخه بچ کړ، خو څنګه چې ده ته له کندهار څخه چې هلته د شاه محمود ورور، شاه حسین هوتک واکمن و، د تربورۍ په سبب ملاتړ و نه رسېد، شاه اشرف و نادرشاه افشار په مقابل کې په ۱۷۲۹ کې مات او وروسته په بلوچستان کې تلف شو.

په معاصر افغانستان کې احمد شاه دراني هغه واکمن دی چې د هغه شخصیت او کارنامې د افغانانو په ملي او فردي ژوندانه باندې تر هر بل واکمن څخه لا دوام لرونکې او لا اغیزمنې ثابتې شوې دي. د ده نفوذ د ده د کارنامو له لارې د افغان نسلونو ته تر نن ورځې پورې رانقل شوي دي. موږ ته د ده ستر میراثونه دا دي:

۱- خپلواک افغانستان.

وروسته له دې چې احمدشاه دراني په کال ۱۷٤۷ کې د کندهار د شیر سرخ په جرګه کې واکمن غوره شو، هېواد یې له آمو نه تر اباسینده پورې د مغلو، صفویانو او ازبکانو له تصرف نه وایست. دغه ستر کار ده په لږو انساني تلفاتو سرته ورسوه. د جلوس په اول کال کې یې غزني، کابل او پېښور تر آټکه پورې بې له نظامي مقابلې څخه ازاد او پنجاب لاندې کړ.

۲-امپراتوري افغانستان.

احمد شاه دراني په لس ځله لښکر

کشیو سره په پای کې افغانستان په امپراتورۍ بدل کړ. په دې مانا چې کشمیر، پنجاب، سند، بلوچستان او پارسي خراسان یې د مشهد په شمول د افغانستان تابع وګرځول. په داسې حال چې سلطان محمود غزنوي اسلام د هند په لویه وچه کې رایج کړ، احمدشاه دراني اسلام هلته د راهسکېدونکو مرهټه هندوانو له خطر څخه بچ کړ. په نتیجه کې ده زموږ په پېړۍ کې د پاکستان د اسلامي دولت د جوړېدو لپاره ډګر هوار کړ. د هندوستان مسلمانان د احمدشاه دراني دومره احسانمن شول چې دی یې د مغلو په طرز د شاهنشاه په نامه یاد کړ.

۳-دولتي نظم

احمدشاه دراني دننه په وطن کې د خپلواک دولت نظم مینځ ته راوست چې په سر کې یې خپله د باچا په حیث مقام غوره کړ. ده دولت یواځې د یوه قوم لپاره منحصر نه کړ، په داسې حال کې چې د درانیو خېلونو مشران یې د سردارانو په نامه د نظامي او ملکي چارو مشران کړل او د خپل قوم نوم یې له ابدالي څخه دراني ته واړوه. د حکومت چارې یې د غېر دراني قومونو ته وسپارلې. منظم پوځ یې له غېر دراني قومونو یانې قزلباشانو څخه جوړ و، دري یې د دفتر ژبه کړه او دري ویونکو افغانانو دفتري ماموران شول. د دغې موضوع په هکله مورخ میرغلام محمد غبار لیکي: افغان ها "در عمل احمدشاه را عادلتر از قول یافتند و دیدند که اشخاص با کفایت بدون تبعیض از لحاظ نژاد و دین و مذهب در امور دولت شریک هستند. مثلاً والیان مقتدر احمدشاه در قلمرو او اینها بودند: در ولایت هرات درویش خان هزاره، در ولایت نېشاپور

عباس قلی خان بیات، در ولایت قلات اشرف خان غلجایی، درشکارپور دوست محمد خان کاکړ، در ولایت مشهد شهرخ افشار، در ولایت کشمیر خواجه عبدالله خواجه زاده، در پتیاله امیرسنگه سیک، در ولایت بلوچستان نصیر خان بلوچ، در پنجاب زین خان مهمند، در ولایت سند نورمحمد ملقب به شهنواز خان، در دیره اسماعل موسی خان، در ولایت ملتان شجاع خان ابدای، در پای تخت افغانستان هم رئیس دارالانشای احمدشاه، میرزا هادی خان قزلباش، مستوفی دیوان اعلی میرزا علی رضا خان قزلباش و خزانه دار کل هم یک نفر هندی بنام یوسف علی ملقب به التفات خان بودند."

٤-ایالتی اداره.

احمدشاه دراني د ولایتونو اداره قومي او ولسي مشرانو او خانانو ته پرېښودله او عمالو یې د هغوی په داخلي چارو کې گوتې نه وهلې. مگر هغه وخت چې امنیت به گډوډ شو. کورنیو، خېلونو او قومونو د عرف او عادت له مخې خپلې چارې په مخ بېولې او په دې ډول د جامعې بیخکي واحدونه د افرادو په شمول د حکومت له مداخلو څخه ازاد وو.

٥-پاچا

احمدشاه دراني دغسې شخص و چې دولتي قدرت ونه شو کولی دی مستبد او پخپل سر کړي. د پاچا او شاهنشاه په حېث یې هم د یوه عادي انسان په شان ژوند کاوه. غبار لیکي: "احمدشاه را بواسطه خدمت و اخلاق و تقوای شخصي او پدر میخوانند، غازي خطاب میکردند. زیرا احمدشاه تنها پادشاهی بود که در افغانستان تاج برسری نمی نهاد، دستار می بست و چپن و موزه میپوشید و عوض تخت بر زمین مفروش می نشست و مستقیما

با مردم در تماس میشد. با تواضح و پیشانی کشاده، سخن میزد. در حل و حمل قضایا انصاف را مد نظر میگرفت و در عین حال از قوانینی که خود گذاشته بود، جدا پیروی مینمود. احمدشاه در طول سلطنت خود به عیاشي و تجمل نه پرداخت و حریص نبود و در برابر اهالی کشور متواضع و ملایم بود"(۷) احمدشاه د نړۍ له هغو واکمنو څخه دی چې په پنځه ویشت کلنې واکمنۍ کې یې یوازې د جنګ په ډګر کې وژل شوي دي. په نورو وختو کې د ده په امر څوک له ژوند نه محروم شوي نه دي. دغسې امپراتور به د نړۍ په سطح کې هم لږ وي.

د ده له مرګ نه څه باندې نیم قرن وروسته د ده امپراتوري ړنګه شوه اما د ده په عمده میراثونو کې د ازادۍ، خپلواکۍ، واکمنۍ او سیاسي نظام مفاهیم د افغانستان ولس د ژوندانه اجزا ګرځېدلي دي. د همدغو میراثونو په سبب ده چې افغانان تر اوسه هم ده ته په قدر ګوري او د بابا په نامه یې یادوي، که څه هم دی په پنځه ویشت کلنۍ کې پاچا او په پخه ځوانۍ یانې پنځوس کلنۍ کې وفات شو.

ماخذونه

۱-قوت او ازادي د جکوب برکخارت لیکنه، مري د پین کتابونه، نیو یارک ۱۹۵۵، مخ ۳۷۰.

۲-افغان، افغانستان و افغان ها و تشکیل دولت در هندوستان، فارس وافغانستان، تالیف محمدحسن کاکړ، نشریه وفا، پشاور ۱۹۸۸، ٦ مخ.

۳-ایضا مخ ٦٤.

٤-ایضا ۷٦مخ.

۵-ایضا ۷۸مخ.
٦-افغانستان در مسیر تاریخ، نوشته میرغلام محمد غبار، نشر کرده، موسسه چاپ کتاب، کابل، ص ۳۵۹.
۷-ایضا ص ۳۵۷.

د احمدشاه دراني ميراث

اگست ۱۹۹۵ء

دغه وړه ليکنه په اصل کې ما په هغې غونډې کې د لوستلو د پاره تهيه کړې ده چې ښاغلي روښان خادم د اگست د مياشتې په دولسمه د کاناډا د ټورانټو په ښار کې تنظيم کړې وه، ليکنه هلته ولوستل شوه او دا دی اوس يې خپلواکې ورمې ته د خپرولو لپاره استوم.
م.ح.ک

ما پروسږ کال هم د احمدشاه دراني په باب تاسو محترمو ته د اوربدو لپاره يوه ليکنه استولې وه. دا دی اوس بيا دغه کار کوم. د تېرو لويانو يادونه د يوه ولس کولتور غني کوي، نو ځکه دغسې يادونې ضروري دي او مبتکرين يې بايد وستايل شي، نو زۀ دلته د ښاغلي روښان خادم ته چې دغه غونډه يې برابره کړې ده، کور ودانی وايم. په عين حال کې وايم چې ښه به دا وي د دغسې يادولو لمنې پراخې شي او څو نوميالو ته منحصرې نه وي، هم بايد تکراري نه وي، متوازنې او انتقادي وي، تر څو د هغو په برکت واقعيتونه څرگند او بصيرتونه حاصل شي.

په معاصر افغانستان کې د نوميالو شمېر لږ نه دی. په همدغه سبب د افغانانو کولتور غني دی، خو د دغه کولتور نظامي او سياسي اړخونه تر نورو اړخونو څخه ډېر ټېنگ دي. د ده حال علت شايد دا وي چې څنگه چې

افغانستان د نورو هېوادونو له خوا محاط دی افغانان له ځان نه د دفاع او د خپل هېواد د ساتلو لپاره فزيکي زور ته ډېره اړه لري. تاريخ ښيي چې هر وخت چې افغانان قوي وو، په شاوخوا ملکونو، په تېره هندوستان باندې يې دانګلي او کله چې ناتوان شوي وو، نورو پرې دانګلي دي، له دېنه دا سې ښکاري چې د يوه هېواد او په هغه کې د ملي دولت د ساتلو لپاره زور اساسي اهميت لري، خو د غه زور بايد يواځې نظامي نه وي، بلکې اقتصادي، علمي او تخنيکي بنسټونه پېدا او ټينګ کړي. که يې پېدا نه کړي د ملي، دولت او حتی پخپله د هېواد پايښت به مشکل وي. له بده مرغه د افغانانو زور نظامي پاتې شو، دا چې په دې وختونو کې زموږ هېواد او هېوادوال له سختو ستونزو سره مخامخ شوي دي، ممکن د همدغه حقيقت نتيجه وي.

احمدشاه دراني له نن څخه دوه نيمې پېړۍ دمخه د دولت په تنظيمولو پيل وکړ، دی هم د ميرويس هوتک په شان د ولسي مشرانو په اتفاق يانې په جرګې سره هسک شو، له هغه وروسته په جرګې سره د دولت تنظيمونه د افغانانو په سياسي ژوند کې يوه عنعنه وګرځېده. د دې مانا دا نه ده چې جرګې د ميرويس يا احمدشاه په وخت کې د لومړي وار لپاره د مرخېړيو په شان سرو وواهه. جرګه په اصل کې د پښتنو يو اجتماعي دود و چې په هغې سره يې خپلې کشالې اوارولې، خو د ميرويس او احمدشاه په وختو کې او هم تر هغه وروسته جرګو ملي خصوصيت پېدا کړ، يانې افغاني او تر څه حده رسمي وګرځېدې. په بل عبارت جرګې ټول ولس او ټول ملت ته منحصرې شوې. يانې کوم وخت چې به له داخل يا

له خارج نه هېواد ته کومه غټه پېښه متوجه شوه نو قومو نو او پرګنو او همداراز د اجتماعي او مذهبي صفوفو لويان او حکومتي کسان به سره جرګه شول او د پېښې په باب به يې په اتفاق سره پرېکړه وکړه او حکومت به يې د هغې د عملي کولو لپاره وګماره. د احمدشاه دراني بل غټ ميراث دا دی چې ده که څه هم د لرو او برو پښتنو په هم کارۍ سره دولت تنظيم کړ، په چلولو کې يې د نورو وړو او لويو پرګنو کسان هم شريک کړل. دی په دغه اړه دومره دمخه ولاړ چې د دفتر ژبه يې يوائې دري کړه، که څه هم دی پخپله په پښتو کې شاعر و، دلته د دغه ټکي يادونه په کار ده چې تر احمدشاه څخه دمخه ابداليانو په هرات کې دولت جوړ کړی و، خو احمدشاهي دولت ډېر مهم و او هغه په لږ تغيير سره نزدې تر دې وختو پورې دوام وکړ. هو، کومه هغه امپراتوري چې ده تنظيمه کړې ده، په کم وخت يانې په ۱۸۱۸ کې ړنګه شوه، خو د ده د امپراتورۍ غټ خصوصيت دا دی چې ده په هندوستان کې د مسلمانانو حاکميت له خطر نه بچ کړ، کوم چې تاداو يې د غزنوي او غوري پاچايانو اېښی و. که احمدشاه د هند مسلمانان له همدغه خطر څخه ژغورلي نه وای، ممکن اوسني پاکستانيان هغسې په هندې کې پاتې وای، لکه تر سلو ميليونو څخه زيات نور مسلمانان چې پاتې دي.

د احمدشاه دراني بل غټ ميراث دا دی چې ده د پرديو حاکميت طرد کړ، افغانان يې خپلواک وګرځول او د خپلواکۍ د خوندي کولو لپاره يې يو قوي دولت جوړ کړ.

د خپلواکۍ هغه روحيه چې احمدشاه دراني پخپلو کارنامو سره پ افغانانو

او په خاص ډول په پښتنو کې تلقين کړه، دومره اغيزمنه ثابته شوه چې د هغې په برکت افغانانو حتى د خپل انحطاط په وخت کې هم د انګرېزانو يرغلونه په شا ووهل. په هغه وخت کې چې يواځې يو څو اروپايي حکومتونو په ټولې نړۍ باندې د تسلط جال غوړولی و، د يو څو نورو ولسونو په شان افغانانو خپله وفاداري خپلواکۍ ته ثابته کړه او خپل بېرغونه او د خپلې مېړانې شملې يې هسکې وساتلې. په ټولې نړۍ کې به کم ولسونه وي چې د افغانانو غوندې د غريبۍ په حال کې هم خپله سرلوړي، همت، مېړانه، ازادي او خپلواکي خوندي وساتي.

د احمدشاه دراني دغه او داسې نور ميراثونه د ده شخصيت او د هېواد والو هم کارۍ ته منسوب کېدلی شي. د هېوادوالو مېړانه بېل بحث غواړي. د ده د شخصيت په باب بايد وويلی شي چې دی د ډېرو اميرانو، پاچايانو، امپراتورانو او شاهنشاهانو په خلاف حتى د خپل واکمنۍ او امپراتورۍ په هسکه کې هم متواضع، حليم او د حضرت عمر(رض) په شان بې دبدبې و. د مورخ ميرغلام محمد غبار په قول: "احمدشاه تنها پادشاهی بود که در افغانستان تاج برسر نمی نهاد، دستار مې بست و چپن و موزه می پوشيد و در عوض تخت بر زمين می نشست او مستقيما با مردم در تماس ميشد، با تواضع و پيشانی گشاده سخن ميزد، در حل و حمل قضايا انصاف را مدنظر ميگرفت. و در عين حال از قوانينی که خود گذاشته بود، جدا پيروی می نمود.

احمدشاه در طول سلطنت خود به عياشي و تجمل نپرداخت و حريص نبود.او در هيچ جنگی از مقابل دشمن فرار

نکرده بود و در برابر اهالی کشور متواضع و ملایم بود... قطع اعضای انسانی را در مجازات و خشوع و خمیدن را در تشریفات تحریم نمود او خانواده و اقارب خودرا از مداخله و اشتراک در امور دولت دور نگهداشت."

په دغو حقایقو سره واکمن نه یوازې په افغانستان، بلکې په جهان کې هم ډېر کم موندل کېدلی شي.

احمدشاه دراني

په تورانتو کې د ښاغلي روښان خادم د
راديويي خپرونې دپاره
اگست ۵-۱۹۹۲ء

احمدشاه دراني د افغانستان له نوميالیو واکمنو او پاچايانو له ډلې څخه دی. اما د افغانانو په ملي ژوندانه کې دده د کارنامو تاثیرات د نورو افغاني واکمنو تر تاثیراتو نه زيات او مهم دي.

یو دلیل یې دا دی چې احمدشاه دراني د لومړی معاصرې دورې افغانستان موسس او واکمن دی. په ۱۷۲۲ کې زېږېدلی، په ۱۷۴۷ کې واکمن شوی او له هغه نه پنځه ویشت کاله وروسته په ۱۷۷۳ کې وفات شوی دی.

احمد شاه دراني په دغسې دوره کې واکمن گرځېدلی دی چې افغانستان د غلزیو د لنډې دورې واکمنۍ نه وروسته د نادر شاه افشار په وخت کې خپله واکمني له لاسه ورکړې وه. تر احمدشاه نه د مخه یو موټی مستقل افغانستان موجود نه وو. د کابل په شمول په شرقي افغانستان باندې بابري مغولو قبضه لرله. کندهار، فراه او هرات د صفوي فارس تر تسلط لاندې و. له هندوکش نه اخوا سیمو باندې د ازبکانو د منگیت کورنۍ حاکم وه. د منگیت د کورنۍ مرکز تر امو اخوا د بخارا ښار و.

احمدشاه د خپلې واکمنۍ په لومړیو کالونو کې په افغانستان باندې د باندنیو حاکمیت ختم کړ. وروسته یې یوه پراخه امپراتوري جوړه کړه، د فارس خراسان یې ونیو، بلوچستان،

پنجاب، سند او دهلي يې اشغال کړل او کشمیر يې لاندې کړ، اما دغه فتوحات يواځې د نظامي يرغل او ولجو لپاره نه وو، البته يرغلونه نظامي وو او ولجې هم ترلاسه شوي خو اساسي مقصد اسلام او د مسلمانانو واکمنۍ ساتل وو. په ۱۷٦۱ کې دهلي ته نږدې د پاني پت له غوځوونکي جنګ نه دمخه چې په هغه کې د مرهټه وو په کراتو ډېرى لښکرې، د احمدشاه د لږ پوځ په برابرى ماتې شوې، هندوانو د هندوستان د مسلمانو کورنيو نږدې زر کلن حاکميت ته اساسي خطر پېښ کړى و. د هند مسلمانانو او په هغو کې د نقشبندى د طريقې مشر، شاه ولي الله له احمدشاه نه د مرهټه وو په مقابل کې مرسته وغوښتله. احمدشاه هم په هندوستان کې د مسلمانانو د حاکميت د استقرار لپاره د نورو اسلامي امپراتورانو په شان لکه سلطان محمود، شهاب الدين غوري، خان جهان لودي، شېرشاه سوري، په هندوستان ودانګل او د خپلو بريو او فتوحاتو په نتيجه کې يې په هندوستان کې يې اسلامي حاکميت بېرته ځاى په ځاى کړ. د پاني پت د فتح د لېږې پايلو نه يو يې زموږ په عصر ياني په ۱۹٤۷ کې د پاکستان د اسلامي دولت تاسيس دى. که احمدشاه په پاني پت کې د هندوانو ملي نهضت شنډ کړى نه واى، هندوان به په غالب احتمال په ټول هندوستان مسلط واى او په هندوستان کې به د مسلمانانو حاکميت ختم واى، لکه همدا اوس هم سل ميليونه مسلمانان د هندوستان په جمهوريت کې اوسي، خو ځانله حاکميت نه لري، نو په هندوستان يې د احمدشاه فتوحات اساسا اسلامي فتوحات وو چې هغه د ټولو مسلمانانو او په خاص ډول د پاکستاني مسلمانانو دپاره اساسي

اهمیت لري.

بلـه دا چې احمد شاه د امپراتورۍ سیمې د هغو لـه داخلي واکمنو سره د قراردادونو او موافقه لیکونو لـه مخې اداره کېدلې. داخلي واکمن یې د خپلو سیمو پـه اداره کولـو کـې ازاد وو،. افغانستان تـه بـه یې باجونـه ورکول او افغانستان بـه د غه سیمې د نورو لـه یرغلونو او تاړاکونو څخه پـه امن کې ساتلې.

د احمدشـاه درانـي د واکمنـۍ غټ ارزښت پـه دې کې دی چې افغانستان یې د یوه خپلواک هېواد پـه حېث تاسیس کړ چې تر اوسه یې دوام کړی دی. د احمدشاه مستقیمه واکمني د امـو او اباسـین ترمېنځ پرتو سیمو باندې چلېده، خو دغه واکمني د اوس پـه شان پـه مستقیمه ډول د حکومت د عمالو او مامورینو لـه خوا نـه اداره کېـده. افغانستان د لومړي ځل دپاره د امیر عبدالرحمن د امارت پـه دوره کې پـه مستقیم ډول د حکومت د عمالو او مامورینو لـه خوا ادراه کېږي. د احمدشاه پـه وخت کې د ښارونو نـه پرتـه نورو سیمو باندې حکومـت د ځـایي سـیمو او قومونـو، د مشرانو لـه خوا چلول کېده. پـه هره سیمه کې والیان، قاضیان، او نظامي مشران مې شته وو، خو د سیمو داخلي اداره نیدمه ازاده او د هغو د مشرانو پـه لاس کې وه. حکومت د امنیت خوندي کولو وظیفه پـه غاړه درلوده، حقوقي دعوې بـه قاضیانو یا جرگه مارو حل کولې او مالیاتو نـه بـه قومي مشرانو د حکومت لپاره ټولول. لویې شخړې بـه مشرانو پـه جرگو سره هوارولې. پـه دې ډول د ټولـو سـیمو مشـرانو، ملکـانو، امیرانو او بېگانو او خانانو د حکومت پـه کولو کې څه ناڅه برخه لرلـه او ولس

د حکومتي عمالو له تعدی او فشار نه خلاص وو. همدغه سبب دی چې د احمدشاه د واکمنۍ په دوره کې هېڅ قوم او ولس د حکومت په ضد قیام نه دی کړی. په بل عبارت د احمدشاه د واکمنۍ په دوره کې امنیت خوندي، ولس او خلک د حکومتي عمالو نه زبېښاک او ظلم نه تر هر بل وخت نه زیات مامون وو.

د احمدشاه د واکمنۍ د دورې ستر میراث د وطن خپلواکي او د افرادو ازادي ده. احمدشاه دراني په ځینو یرغلونو او فتوحاتو سره ګاونډي هېوادونه تر دومره زیات تاثیر لاندې راوستلي وو چې د دې توان یې نه لاره چې افغانستان ته په کږه سترګه وګوري.

هو، دوی هغه کوله، لکه څنګه چې یې توقع کېده، خپلې سیمې او ملکونه د افغانانو له تسلط نه ازاد کړي خو پخپله افغانستان مامون و. یوازې هغه وخت چې د احمدشاه د لمسیانو په دوره کې یانې کوم وخت چې دننه په وطن کې د رقیبو شاهزادګانو ترمینځ جنګونه روان وو، ګاونډیو هېوادونو له هغو نه په استفادې سره د افغانستان په اطرافي سیمو ودانګل، لکه چې د فارس د قاجار کورنۍ او د پنجاب سکانو د نولسمې پېړۍ په سر کې همدغسې وکړل. له هغه وروسته وو چې اول د افغانستان امپراتوري له مینځه لاړه او وروسته پخپله افغانستان هم ضیعف او کوچنی شو. د ډیورنډ کرښې نژدې نیم کړ، خو سره له دې هم د افغانانو د ازادۍ او خپلواکۍ غرور چې احمدشاه پخپلو کارنامو او فتوحاتو سره لا هم قوي او ټینګ کړ، دومره پیاوړی ګرځېدلی دی چې تر اوسه پورې د وطن د ننګ او ناموس قوي مدافع ګڼل کېږي.

د احمدشاه دراني په باب مرکه

د جولای ۱٦مه ۱۹۹۳

د وفا د خپروني خبريال پوهاند کاکړ ته لاندې پوښتنې واستولې او هغه له ځوابونو سره موږ ته بېرته واستولې چې موږ يې دلته د درنو لوستونکو دپاره خپروو.

پوښتنه: د احمدشاه دراني د هسکېدو په وخت کې زموږ د هېواد وضع څنګه وه؟

ځواب: د احمد شاه دراني د هسکېدو په وخت کې زموږ د هېواد وضع څرګنده نه ده. دغه موضوع چا تر اوسه څېړلې نه ده. د دغه مهال يوازې د سياسي وضع اساسي کرښې يو څه څرګندې دي.

نادرشاه افشار په ۱۷۳۲ کې د هرات ابدالي دولت او په ۱۷۳۸ کې په کندهار کې د هوتکو دولت ړنګ کړ او د همدغه کال په اخر کې يې غزني،کابل او جلال اباد د هند بابري دولت له تصرف څخه وايست. يو بل پوځ يې د زوی په مشری له مرو څخه تر بلخ پورې سيمې هم له ځايي حکم چلوونکو څخه خپلې کړې. په دې ډول په ۱۷٤۷ کې د احمد شاه دراني تر هسکېدو پورې نادر شاه افشار په افغانستان قبضه لرله، خو دغه لاس بری نوی او سرسري و. ځايي مشرانو نادرشاه افشار ته ماليات ورکول، خو خپلې سيمې يې د عرف او اسلام له مخې پخپله اداره کولې.

پوښتنه: د شېرسرخ د لويې جرګې په باب تاسې څه نظر لرئ؟

ځواب: افغانستان د جرګو هېواد دی

او افغانانو په بحراني وختونو کې لويې جرګې جوړ کړې او کشالې يې پرې هوارې کړې دي. له دې امله لويې جرګې د افغانستانو په ملي ژوندانه کې مهمې ثابتې شوې دي، په جرګو کې د شېرسرخ جرګه تر ټولو اغيزمنه وه. د دغې جرګې په برکت افغانانو د احمدشاه دراني په مشرۍ له خپل ملک څخه باندني نفوذ طرد کړ او هغه يې له آمو نه تر اباسينه پورې يو موټی کړ. برسېره پر دې دوی يوه امپراتوري هم جوړه کړه چې کشمير، شمالي هندوستان ان تر دهلي پورې او بلوچستان ان د هند تر بحر پورې او خراسان ان تر مشهد پورې په هغه کې شامل وو. د غه امپراتوري د درانيو د امپراتورۍ په نامه يادېده. بل ستر کار چې دوی د شېرسرخ د جرګې په برکت وکړ دا و چې حکومتي تاداوکښېږدي، دوی د غه بنسټ د غومره ټينګ کېښود چې نږدې دوه نيمې پېړۍ په ځای پاتې شو. د شېرسرخ د جرګې بل غټ ميراث ازادي او خپلواکی دي.

د شېرسرخ تر جرګې دمخه پښتانه د هند د بابري مغلو د لاس بري په مقابل کې جنګېدلي او د بايزيد انصاري په مشرۍ يې د روښانيانو خوځښت د شپاړسمې پېړۍ په دوهمې نيمايي کې پيل کړی و. د همدغه خوځښت په وروستي پړاو يانې د اولسمې پېړۍ په اخر کې خوشال خان خټک پاڅېد او د خپلواکۍ د بېرته خپلولو لپاره يې شعري ناري سر کړې او وجنګېد. وروسته د اتلسمې پېړۍ په سر کې په لويديځ کې ابداليانو او هوتکيانو د صفويانو د لاس بري په مقابل کې پاڅېدل او وروستيو د صفويانو امپراتوري ړنګه کړه او پارس يې هم لاندې کړ، لکه چې احمدشاه دراني وروسته شمالي هند ايل کړ. د همدغو

خوځښتونو او په تېره د شېرسرخ د جرګې په برکت په افغانانو کې د ازادۍ او خپلواکۍ نیشې بېخ ونیو. افغانان اوس د یرغلګرو په شړلو او د ازادۍ او خپلواکۍ په ساتلو کې نوم لري.

پوښتنه: احمدشاه افغانستان خپلواک کړ، امپراتوري یې جوړه کړه او حکومتې ټینګ تاداو یې کېښود، د ده د بریالي توبونو علتونه څه وو؟

ځواب: د دغې پوښتنې ځواب شرح غواړي، خو تشریح د علتونو یې دلته نه کېږي، د د غو علتونو په اب تر د غو نومونو لاندې په عمومي حکمونو بسیاد شي.

۱-باندنی حال: د احمدشاه دراني د هسکېدو په وخت کې د ګاونډیو هېوادونو سیاسي اوضاع ټینګه نه وه، د هند مغولي امپراتوري چې امپراتور بابر په ۱۵۲٦ کې د هغه تاداو اېښی و، مخ په ځوړ وه. د احمد شاه دراني معاصر د هند شنهشاه ابوالفتح ناصرالدین محمد شاه چې تر اورنګزېب وروسته واکمن شوی، د ټینګې سړی نه و، په ۱۷۳۹ کې نادرشاه افشار ته تسلیم شوی و. هندوان هم د پېړیو پېړیو لاس لاندې توب نه وروسته د مغولي امپراتورۍ په مقابل کې پاڅېدلي وو او وروسته له دې چې دوی خپل مشر شیواجي خوځولي وو، له دکن یانې د هند له سهیل نه د شمال په لور خوځېدلي او ډېلی یې هم تر فشار لاندې نیولی و. په لویدیځ یانې په پارس کې د نادرشاه افشار له مرګ نه وروسته څنګه چې جنګونه پیل شوي وو، مرکزي حکومت نه و، په دې ډول د افغانستان په لویدیځ او ختیځ کې نه دا چې ټینګ حکومتونه نه وو، سیاسي خلاګانې وې او په دغو خلاګانو کې احمدشاه دراني یرغلونه وکولی شول.

۲-دننی حال: دننه په افغانستان کې لکه چې دمخه وویل شول، د اتلسمې پېړۍ په سر کې ابدالیان او هوتکیان خوځ ېدلي وو، ابدالیانو په هرات او هوتکیانو په کندهار کې دولتونه جوړ کړي وو چې وروسته نادرشاه افشار ړنګ کړل. د ابدالیانو دولس زره ییز نظامي غونډ چې د ابدالي مشرانو په سروالي د نادرشاه افشار په یرغلونو کې هم په عراق او هم په شمالي هندوستان کې برخه لرله، دغه مشران چې په هغو کې احمدخان ابدالي هم و، په نظامي او حکومتي چارو کې د تجربو خاوندان شوي وو، د ګاونډیو هېوادونو له اوضاع څخه باخبر شوي وو. دوی دومره مجرب او پاخه شوي وو چې د نادرشاه افشار تر وژل کېدو وروسته یې پرېکړه وکړه چې باید ځانله حکومت ولري. دوی زر د مشهد له خبوشان نه یانې چېرته چې نادرشاه افشار په ۱۷٤۷ کې ووژل شو، کندهار ته ستانه شول او د نوي اباد شوي نادر اباد نوي ښار دننه په نظامي کلا یانې شېرسرخ کې سره جرګه شول او حکومتي تاداو یې کېښود.

۳- ښه تصادف: احمد شاه درانی له واکمن کېدو وروسته د دولت د تنظیمونو او د پوځ د برابرولو لپاره پېسو او مهماتو ته اړ و، خو هغه یې نه لرل او مجبور و له خلکو نه مالیات ټول کړي. خو دا سخت کار و. په افغانانو کې واړه زمیندارن ډېر او لوی زمینداران لږ وو او زیات شمېر سوداګر او پانګه ور ملي نه وو. اقتصاد اساسا کلیوال و او ښاري او ملي اقتصاد په اصل کې موجود نه و. له دغسې خورو ورور او بې شتو خلکو نه د پېسو په لاس راوړل مشکل وو. احمدشاه اندېښمن او له ښې راتلونکې نه په شک کې و. له نېک

تصادف نه په همدغه وخت کې له هندوستان څخه د پارس په لور کاروان روان و او د دوو کروړو روپیو په حدود کې یې نغده او جنس یې د مالیاتو په نامه نادرشاه افشار ته وړل. احمدشاه دراني هغه ضبط کړل او په هغو سره یې سم دلاسه پوځ تنظیم کړ او د همدغه کال په کتوبر کې د ختیځ په لور روان شو. تر پېښور پورې بې له کوم مانع ورسېد او په پنجاب یې هم د ښه بري سره ودانګل او له ډېرو ښتو سره کندهار ته ستون شو. په دې ډول احمدشاه دراني د پېسو او ښتو خاوند شو چې په هغو سره یې حکومت جوړ او پوځ تنظیم کړ، بې له دې چې په رعیت باندې درانده مالیات کېږدي، د احمدشاه دراني د بری بل لوی علت د ده شخصیت و چې د هغه په باب به ستاسې د بېل سوال په مقابل کې څه وویل شي.

پوښتنه: د احمدشاه دراني د شخصیت په باب څه وایئ؟

ځواب: درې تاریخ پوهانو عبدالحی حبیبي، میرغلام محمد غبار او ګنداسنګهه د احمدشاه بیان په تفصیل سره کړی، خو یوه هم د هغه بیوګرافي نه ده لیکلې چې د هغه د ژوند حالا پکې ځېرل شوي وای، یوڅوک باید دده بیوګرافي ولیکي.

احمدشاه یو بریالی واکمن و، هم په یرغلونو، هم د دولت په جوړولو او هم له رعیت سره د ښه چلند په کولو سره. ښه تصادف هغه ته سمدلاسه شل ملیون نقد او جنس په لاس ورکړ. خو احمدشاه له هغو نه په ځای استفاده وکړه. احمدشاه دراني د نادرشاه افشار د چلندونو ناظر و، خو پېرو یې نه و. احمدشاه د خپلو کتنو او د خلکو د عرف او د اسلام له مخې چلندونه غوره کړل. د مثال په

ډول نادر شاه افشار به د يوې سيمې حکمران مجبور کړ چې له خپل توان نه زيات ماليات ورکړي. دغسې حکمران مجبور و، په خلکو تعدي وکړي او په نتيجه کې نارامي ګانې پېدا شي. احمدشاه دراني د خپلې ټولې واکمنۍ په دوره کې چې ۲۵ کاله يې دوام وکړ، دغسې چلند غوره نه کړ، نو ځکه د ده په ضد خلک نه دي پاڅېدلي.

احمدشاه دراني له نادرشاه افشار څخه د پوځ تنظيمول او نظامي عمليات کول زده کړل، خو دی پخپله مبتکر، واقع بين نظامي جنرال و او د ده ابتکاري جنرالي په ټولو لښکرکښيو، په تېره د پاني پت په ستر جنګ کې څرګنده وه. په باندنيو نظامي لښکرکښيو کې دده بريالي توب په هېواد کې دننه په بري هم تمام شو.

احمدشاه حکومت جوړ کړ، ټول ملک يې يو موټی کړ، خو ده د غه کارونه د اجتماعي مقاولو له مخې وکړل چې په هغو کې ولس د خپلو مشرانو له لارې دخيل ګرځول شوی و. په دې ډول حکومت چې په ډېره لږه اندازه يې حکومت کاوه، په خلکو له پاسه په زور نه و تپل شوی، سره له دې هم يو شمېر سرداران د احمدشاه پر ضد جګ شوي خو احمد شاه پخوا له دې چې دوی امنيت ګډوډ کړي، وځپل. احمدشاه د ډېرو واکمنو پر خلاف د ځپلو او نابودولو واکمن نه و، خو زغم يې حد لاره، هغوی يې نه زغمل چې امنيت يې ګډوډ کاوه.

احمدشاه دراني په شخصي لحاظ د ښه سلوک خاوند و، په اخلاقي، ديني او اجتماعي ارزښتونو معتقد و، همدغه سبب دی چې خلک دی سره له دې چې په پنځوس کلنۍ کې په ۱۷۷۳ کې مړ شو، د احمدشاه بابا په نامه يادوي.

د یوه مصلح غازي یاد

مى ۹-۲۰۰٦

غوښتل مې ستاسو دغې درنې غونډې ته د نوميالي مصلح او غازي د چکنور ملا صاحب په اړه يوه اوږده ليکنه تهيه کړم، خو په دغه کار کې د يوې سپکې ناروغۍ له امله چې تر اوسه هم راسره ده، پاتې راغلم.

د چکنور ملا صاحب چې اصلي نوم يې اميرمحمد او د افغانستان د ننگرهار ولايت اوسېدونکی و، که څه هم يوه نيمه پېړۍ دمخه پېدا شوی و، تر اوسه هم په خلکو کې په عزت سره يادېږي او د مومند درې د چکنور کلي چې دی په کې زېږېدلی و، د ده له برکته په ټول ننگرهار کې مشهور شوی. ده ځان "فقير چکنور" بشوده. دی سره له دې چې عالم، غازي او اجتماعي مصلح تېر شوی دی، حان يې خپل کلي ته منسوبوه چې مومند پکې اباد وو.

په مومندو کې نوميالي کسان ډېر تېر شوي دي. له پنځلسمې پېړۍ نه وروسته چې مومندان له خپل اصلي ټاټوبي يانې د کندهار له مرغه نومي ځای نه اول غزني ته او بيا خپلې اوسنۍ سيمې ته راغلل، په دوی کې د سر دغسې کسان تېر شوي چې نه يوازې يې په مومندو کې بلکې په ختيځو پښتنو کې هم د نفوذ او اعتبار خاوندان وو. دوی ځکه دغسې غټ اعتبار گټلی و چې نه يوازې يې د خپل ځانگړي قوم لپاره ، بلکې د ټولو پښتنو د داعيې لپاره

هلې ځلې کولې.
ایمل خان مومند د روښانیانو د تحریک په اخر کې د مغولو د تسلط په برابر کې د پښتنو د خپلواکۍ بېرغ د کلونو کلونو لپاره رپانده ساتلی و. سعادت خان مور چې خېل مومند چې ځلوبښت کاله د مومندو خان و، په نولسمې پېړۍ کې په انگرېزانو بې شماره یرغلونه کړي وو. غازي محمد ایوب خان چې د خپلواکۍ په لار کې یې په مېوند کې ابدي ویاړ گټلی، ممکن له خپل دغه نیکه نه د غېرت او ننگ الهام اخستی وي.
په ۱۸۹۳ کې په افغانستان باندې د ډیورنډ د موافقه لیک له تپل کېدو نه وروسته په ختیځو پښتنو کې د مبارزو هڅې لا تېزې شوې او مومندانو په دغو مبارزو کې غټه ونډه لرله. نومیالي لیکوال میراجان سیال مومند په دې اړه یوه ځانگړي کتابگوټی لري، په نامه "د مومندو غزاگانې" د دغه لړ لومړنۍ هڅه په ۱۸۹۷ کې د ټولو ختیځو پښتنو ستر پاڅون و چې په هغه کې ملا نجم الدین اخوند چې د هډې صاحب ملا باندې یادیده، غټه برخه لرله. د چکنور ملا صاحب چې د هډې ملا صاحب شاگرد و، له هغه وروسته لکه په وزیرستان کې میرزاعلي خان چې د ایپي فقیر باندې یادېده د غزا جنډه رپانده وساتله او غزاگانې یې له هغه وخت نه د پاچا امان الله په واکمنۍ کې د خپلواکۍ گټلو تر جنگه پورې روانې وې چې تفصیل یې میراجان سیال پخپل کتابگوټي کې ورکړې په نامه د "نومیالي غازي چکنور ملا صاحب" د چکنور ملا صاحب یوازې غازی نه و، اجتماعي مصلح هم و. د ده د اصلاحي کارونو اهمیت په دې کې دی چې په مومندو کې لکه په نورو ختیځو پښتنو

کې چې حکومت ضعيف و، اجتماعي رواجونه قوي وو، يوازې هغو کسانو د هغو د اصلاح لپاره څه کولی شول چې د علم، تقوا، ښه سلوک په لرلو يا يې د خپل لوړ شخصيت په سبب په خلکو کې معنوي نفوذ ولري. د چکنور ملا صاحب په خلکو کې دغسې نفوذ لاره، لکه چې گل پاچا الفت وايي چکنور ملا صاحب "په ازادو سرحدونو کې، په ننگرهار او کابل کې ډېر ارادتمندان لرل او ډېر وران ويجاړ کارونه په ده سمېدل، ډېرې بدۍ او دښمنۍ ده اواروليشوې، ډېر خلک يې د غزا لپاره له ځان سره روانولی شول او د ډېرو خلکو لوښي او خويندې يې بې ولوره په ډېر لږ مهر خپلو مېړنو ته ودولی شوې."

له همدې امله و چې لکه بيا هم الفت وايي "هغه کار چې ده د ازاد سرحد په مومندو او شنوارو کې کولی شو، اوس يې يو رياست قبايل په ډېر پېسو نه شي کولی. هغه غزاگانې چې ده په تش لاس د خلکو د جذباتو په راويښولو کوله، به عصري فرقه يې په توپونو او ماشيندارو نه شي کولی" او "هغه لويې دښمنې، جگړې او دعوې به چې ده په يو څو خبرو فېصله کولې يوه ستره قضايي ټولنه يې هغسې نه شي حل کولی".

د جوماتونو ودانول هم د چکنور ملا صاحب مهم ميراث گڼل کېږي. د ده په هدايت هم په افغانستان او هم په ازادو سرحدونو کې تر شلو نه ډېر جوماتونه ودان شوي دي. دغه جوماتونه يوازې د عبادت کولو لپاره نه وو، په ازادو سرحدونو کې له دغو جوماتونو نه د اجتماعي او سياسي هدفونو لپاره هم استفاده کېدله، لکه د حضرت محمد (ص) په وخت کې چې په مدينه کې د

قبیلو مشران د اسلام منلو لپاره بلل کېدل په جوماتونو کې ورسره مقاولې او غونډې کېدلې. میراجان سیال هم وایي چې په ازادو سرحدونو کې په جوماتونو کې غونډې او جرگې کېدلې او په ازادو مومندو کې د مدرسې جومات "د دیني او مذهبي منظور تر څنگه سیاسي او نظامي اهمیت درلود او پرنگیانو ته په ورځرمه پوله یې د یوې چونۍ په توگه ارزښت درلود".

د همدغو ډول ډول خدمتونو او لوړ شخصیت له امله ده چې د چکنور ملا صاحب نوم په عزت سره اخیستل کېږي او د هغه له برکته د چکنور کلی هم مشهور شوی دی.

د خپلواکۍ د لارې لوی مبارز ایمل خان مومند

جولای ۲۰-۲۰۰۶

که په پښتنو کې په تېره په ختیځو پښتنو کې، تربورې، گوندیمارې او سیاسي مرگ ژوبله ډېره ده، په دوی کې دغسې باتوران هم ډېر دي چې د خپلواکۍ په لار کې یې لویو امپراتوریو ته چېلنجونه ورکړي دي. له دغسې مبارزانو څخه یو هم ایمل خان مومند دی. ایمل خان مومند د خپلواکۍ هغه جگړه کلونه کلونه توده وساتله کومه چې بایزید انصاري مشهرو په پیر روښان د شپاړسمې پېړۍ په دوهمې نیمایي کې د مغولو په مقابل کې پیل کړې وه او زامنو او لمسیانو یې لکه جلال الدین، احداد، عبدالقادر او کریمداد د څه باندې نیمې پېړۍ په موده کې پرمخ بېوله.

پیر روښان د هغو پیرانو په شان نه و چې د خپلو مریدانو په صدقو او نذرونو سره ځان شمتن او خپله کورنۍ اسوده کړي. هغه د خپل ولس د خپلواک کولو لپاره اجندا لرله او هغوي یې د ظالمانو په مقابل کې جگول او ورته یې تبلیغ کاوه چې څنگه چې مغولان او عمال یې ظالمان دي، دین دوی ته اجازه ورکوي چې خپل ځانونه د هغو له قېد نه ازاد کړي. مغولو د محمدظهیرالدین بابر په سروالي سره په کال ۱۵۲٦ کې د هندوستان د پاني پت په ډگر کې لودي سلطنت نسکور کړی و او زامنو او

لمسیانو یې د هندوستان او افغانستان (تر هندوکش پورې) په لاندې کولو سره یوه پراخه امپراتوري جوړه کړې وه چې هغه د نولسمې پېړۍ تر دوهمې نیمایي پورې پر ځای پاتې وه.

پیر روښان د زور او تشدد دغسې مفکوره وړاندې کړه چې مطلب یې د جاهلو او د خپل نفس او د خدای تعالی د دښمنانو له مینځه وړل وو. ده دغسې خلک (مړه) ګڼل او ویلې چې د مړو مالونه باید د هغو په ورثو وویشل شي. د ده اصلي موخه د غېر روښانیانو د مالونو ضبطول او په افغانستان او هندوستان باندې حکومت کول وو. ځان یې (مهدي) وباله او له قام ولی نه پورته یو ډول تنظیم یې جوړ کړ او پخپلو مریدانو او پلویانو باندې یې د عشر په نامه خراج کېښود او د جنګي غنیمتو نو خمس یا پنځمه یې د هغه لپاره تخصیص کړه. په دې ډول یې یو ډول بېت المال ترتیب کړ چې له بې وزلو او غازیانو سره مرسته وکړي او منظم پوځ پرې تنظیم کړي. د پلیو او سورو یو څو زریز پوځ یې هم جوړ کړ او څرګنده یې کړه چې "هند به لاندې کړو او هر اس والا دې راشي او د پاچا اکبر شتمني زموږه ده"[۱]

پیر روښان د عمل سړی هم و، وروسته له دې چې په کابل کې له بند نه خلاص شو، له تېراه او هشتنغر نه یې وړې جنګي ډلې هرې خواته استولې، تر هغو چې په کال ۱۵۸۱ کې له سترتیا او جل وهلو نه مړ شو. کمکی زوی یې جلال الدین په څوارلس کلنۍ کې د هغه خلیفه شو، ځکه چې د هغه ټول مشران زامن د خپلواکۍ په جګړو کې مړه شوي وو. جلال الدین چې د فعالیت له نظره شاید یو بېجوړې مبارز و، ځان پاچا اعلان کړ او

پلویان یې له کابل نه تر پېښوره پورې پاڅېدل او لویې لارې یې بندې کړې. په کال ۱۵۸۶ کې مومندان او نور د مغولو په مقابل کې جګ شول او پېښور یې محاصره کړ. مغولي جنرال مان سنګهه ورپسې واستول شو، خو هغه خېبر پرمخ تړلی ولید او مات شو. یوسفزي او مندړ هم چې د روښانیانو پر خوا اوښتي وو، د مغولو پر خلاف جګ شول. په کال ۱۵۸۷ کې زین خان صوبه دار سوات او باجوړ ته لښکر وایست خو د یوسفزیو له خوا مات شو. په همدغه جنګ کې و چې د پاچا جلال الدین اکبر روحاني مشاور، راجا بیربل له اتو زرو مغولي جنګیالیو سره د کړپه په تنګي کې ووژل شو. په کال ۱۵۹۲ کې پښتنو پېښور محاصره کړ، خو صوبه دار یا والي زین خان محاصره خلاصه کړه او حتی تېراه، سوات او باجوړ یې هم لاندې کړل، خو دا د روښانیانو د ایل کېدو په مانا نه وه. تېراه د دوی د قوت خاصه سیمه وه. په کال ۱۶۲۰ کې د مغولو یوه لویه قوه د سمپغه (Sampagha) کوتل له لارې تېراه ته ننوتله خو سخته ماتې یې وخوړه. شپږ کاله وروسته په کال ۱۶۲۶ کې خلیفه احداد مړ شو. په همدغه کال کې د پاچا جهان ګیر په مړینې سره روښانیانو د ازادۍ جګړه بیا له سره ونیوله. په کال ۱۶۳۰ کې یې پېښور بیا محاصره کړ، خو نیولی یې ونه شو او محاصره یې پخپلو کې د بې اتفاقۍ له امله پرېښوده او تېراه ته په شا شول.[۲]

د مغولو په مقابل کې د پښتنو د خپلواکۍ جګړه د ایمل خان مومند په سروالي بیا له سره ونیوله شوه. دی هم پخپله د روښاني خلیفه ګانو په شان په مقصد ونه رسېد، خو په پښتنو کې د ده

په سروالۍ سره د اتفاق مزی دو مره ټېنګ شو چې د هغه له برکته مغولو ته بیخي ډېر تاوانونه واوښتل او امپراتوري یې ناتوانه شوه. د دغو جګړو پایلې هغه شوې چې دوی غوښتلې چې زر به یې ذکر وکړم.

د خپلواکۍ په لار کې د ایمل خان یو تدبیر دا و چې اپریدي او مومند سره یو موټی کړي. د دغو قومونو ستراتیجیکي اهمیت په دې کې دی چې مېنځنۍ اسیا له جنوبي اسیا سره په لنډ ډول نښلوي. نو مغولي واکمنو ته په خاص ډول د خیبر لار نه یوازې له سیاسي او سوداګري نظره مهمه وه، په روحیاتي لحاظ هم مهمه وه. په دې چې دوی له دغې لارې نه له خپل پلارني وطن فرغاني سره ارتباط لرلی شو. بابر په اصل کې د فرغانې و.

د خیبر دره چې له ډکې نه تر جمرود پورې غزېدلې د کوکي خېل اپریدو په سیمه کې پرته ده چې هغه د اپریدو له اتو څانګو څخه یوه څانګه ده. اپریدي له لرغوني مهال نه را په دېخوا په خیبر او داسې هم په کوات، تیراه او نورو ځایونو کې اباد دي. دوی په غالب ګمان هغه خلک دي چې د تاریخ پلار، هیرودوت، دا په ریتای په نامه یاد کړی دی. مومندان چې د اپریدیو ګاونډیان دي، د کامې او پېښور ترمېنځ سیمې کې اوسېږي. پېښور هم د دوی په سیمې کې و. مومندان په پنځلسمې پېړۍ کې د کندهار له مرغه نومي سیمې نه اول په غزني کې او بیا پخپلې اوسنۍ سیمې کې اباد شول لکه یوسف زي چې د کابل له شاوخوا سیمو نه وکوچېدل او پخپلو اوسنیو سیمو کې مېشته شول. په هر حال مومند له کامې نه د سوات تر سین پورې په برمومند یا سوري مومند

او له هغه ځایه تر پېښور پورې په کوز مومند یا پېتاوي مومند یادېږي. په دواړو برخو کې د مومندو عېن قومونه پراته دي.
ایمل خان مومند چې د دریا خان اپریدي په ملګرتوب دغه قومونه سره یو موټی کړل، د مغولو امپراتورۍ ته یې چېلنجونه ورکړل. د هند تاریخپوه سر کار په وینا ایمل خان "داتا جنرال و، پاچایي یې اعلام کړه، سکه یې پخپل نامه ووهله او ټول پښتانه قومونه یې په ملي غورځنګ کې د ګډون لپاره وبلل"[٣] ایمل خان له کابل نه تر پېښور پورې د پښتنو مقاومت څلور کاله تود وساته. په کال ١٦٧٢ کې مومندان او اپریدي د هغه په سروالي جګ شول او په خېبر کې یې "امپراتوري ډېر جنګیالي او افسران ووژل... او په زرکونو نور یې مریان کړل" دغه پېښه داسې وشوه چې د کابل مغولي صوبه دار، محمد امین خان، د یوه لوی پوځ په سروالي کوښښ وکړ چې د خېبر دره پرانیځي، خو هلته په بېسیاري مصیبت واوښت. د برتانوي هند د حکومت د جغرافیوي قاموس له مخې امین خان "خپل ټول پوځ چې شمېر یې څلوېښتو زرو ته رسېده له پوځي وسلو او سامانونو سره له لاسه ورکړ". پښتنو په هم په دغې جګړې کې ډېر جنګیالي له لاسه ورکړي وي، نو ویل کېدلی شي چې په نړۍ کې به دغسې جګړه کمه وي چې دغومره انسانان پکې وژل شوي وي. مغولان وروسته څو ځلې نور هم مات شول. په کال ١٦٧٣ کې اپریدو په ګنداو کې د مغولو دوهم لښکر مات کړ او په کال ١٦٧٤ یې د هغو دریم پوځ په خاپښ کې مات کړ.[٤]
د دغو ماتو له امله پاچا اورنګزیب اړ شو چې ډېلی پر بېږدي او په حسن

ابدال کې ډېره شي او ۱۶۷۴ نه د يو نيم کال په بهير کې د مجربو جنرالانو ياني اصغر خان او شجاعت خان په سروالي د پښتنو ځپلو لپاره پوځونه واستوي، خو د غو جنرالانو په هغو ډېرو جنگونو کې چې له پښتنو سره وکړل، ډېره ماتې وخوړه او لږ برى وموند. پخپله شجاعت خان هم په يوې نښتې کې ولگيد او له مېنځه لاړ. په پاى کې اورنگ زيب بې له دې چې په نظامي لحاظ بريالى شوى وى، دهلي ته ستون شو، خو ده هغه څه چې په نظامي لارې تر لاسه کولى نه شو، په ديپلوماسى سره ترلاسه کړل. اورنگزېب چې پوه شو په دغې لارې په مقصدرسېدلى نه شي، د سوغاتونو، معاشونو او جاگيردارونو په ورکولو يې لاس پورې کړ. د هغو په مخې پښتنو ته اجازه شوه چې تر هغو چې په څرگند ډول ياغي نه وي، دننى خپلواکي ولري. د هندوستان او مېنځنى اسيا ترمېنځ د کاروانونو د ازاد تگ راتگ لپاره په کال کې شپږ لکه روپى د غو قومونو ته ومنلې شوې. پر هغه برسېره د اپريدو [مومندو]، شينوارو، يوسف زيو او خټکو له خوا په کاروانونو باندې د لارې تېرېدو ماليې يا حق العبور اخيستل ومنل شول، مغولي حکومت په تجربو سره درک کړه چې دا ارزانه ده چې دوى ته رشوت ورکړل شي، نظر دې ته چې په نظامي زور سره لاندې شي. په نتيجه کې يوسف زي، بنګښ او د تيراه قومونه او حتى د خوشال خان خټک يو زوى هم ورو ورو مغولي حکومت ته تسليم شول او د پېړۍ تر پايه پورې ټول پاڅونونه ارام شول.(٥)

په دې ډول پښتنو د مغولو په برابر کې پخپلو مبارزو سره سره له دې چې ډېرې او ټينگې وې پوره خپلواکي ترلاسه

کولی ونه شوه، خو د دوی د جګړو پایلې مهمې ثابتې شوې. سملاسي حاصل يې داخلي خپلواکي او د نورو امتيازونو ترلاسه کول وو چې ذکر يې وشو. دغه امتيازونه د مغولو د واکمنۍ ترپايه پورې پر ځای وو. انګريزانو هم د هغو لړ و ډ پر درناوی وکړ او پښتانه قومونه يې په دننيو چارو کې خپلواک پرېښودل خو پاکستان هغه له مېنځه يوړل چې د هغه دغه عمل کې په سيمې کې تر اوسه هم د کړکيچ سرچينه ده.

خو د پښتنو اصلي نابريالی توب د خپلواک دولت په جوړولو کې و، د خپلواک دولت لرل په دوی لازمه کوله چې د ماليانو په نامه له اضافي زراعتي حاصل او هم تر څه حده پورې د دولت په ګټه له خپلې ازادۍ نه تېر شي، خو دوی لومړنی نه لاره او د دو هم ورکولو ته حاضر نه وو. ميا روښان کوښښ وکړ چې دولت د غنيمت له حاصل نه تنظيم کړي، خو هغه پخپل دغه کوښښ کې پاتې راغی. په نتيجه کې ختيځو پښتنو ونه شو کولی د دولت په نامه کوم تشکيل جوړ کړي. دوی تر اوسه هم ځانله خپلواک دولت نه لري، خو د ختيځو پښتنو د جګړو غټ اثر په لويديځو پښتنو باندې و. د دوی بريالی توب په واقع کې د ختيځو پښتنو د خپلواکۍ د جګړو په سبب و. لويديځو پښتنو د بلې پېړۍ يا د اتلسمې پېړۍ په سر کې اول د ميرويس هوتک نيکه په سروالي د هغوی حاکميت رد او يو خپلواک دولت که څه هم محلي و، جوړ کړ. ورپسې يې د احمد شاه بابا په سروالي سره له امونه تر آتکه پورې د يوه خپلواک ملي دولت بنياد کښېښود. د احمدشاهي دولت په رامېنځ ته کېدو کې د ختيځو پښتنو ونډه اساسي وه. په دې ډول چې دوی پخپلو جګړو سره نه يوازې

د احمدشاه لپاره ډګر هوار کړی و، بلکې له هغه سره یې د ملکونو په نیولو او د امپراتورۍ په جوړولو کې هم مرسته کړې ده. احمدشاه بابا د یوه لیډر په توګه ډېر صفتونه لرل. یو صفت یې دا و چې ده لر او بر پښتانه د لومړي ځل لپاره سره یو موټی کړل. په داسې حال کې چې میرویس نیکه د کندهار او ژوب پښتانه قومونه سره یو کړي وو او جلال الدین روښاني او بیا ایمل خان مومند ختیځ پښتانه تر ډېره حده یو کړي وو او خوشحال خان خټک د افغان په نامه د ټولو پښتنو د یووالي لپاره په شعرونو او عمل سره کوښښونه کړي وو. له احمدشاه بابا نه وروسته پښتانه بیا چا سره یو کړي نه دي. اوس چې د صنعت، ښاري توب، ساینس او ټکنالوجۍ په دوره کې د قومونو عنعنوي اهمیت لږ شوی او د هغه پرعکس د نفوسو د زیاتوالي له امله د اقتصاد اهمیت نور هم ډېر شوی. د پښتنو په وړاندې چېلنجونه هم ډېر شوي دي.

یادښتونه

١- محمد حسن کاکړ- افغان، افغانستان و مختصری از کوششهای افغانا برای تشکیل دولت در هندوستان، فارس و افغانستان. کابل پوهنتون ١٩٧٨/١٣٥٧، کابل ٤٥-٤٧ مخونه.
٢- پورتنی اثر، ٤٨-٤٩ مخونه. د هند برتانوي حکومت، ایالتي جغرافیوي قاموس لړی، د شمال، غربي سرحدي ریاست، سنگ میل خپرونه، دوهم چاپ، لاهور- ١٩٩١- ١٧ مخ.
٣-د قول نقل، کاکړ، یادشوی اثر. ٥٠ مخ.
٤- یادشوی جغرافیوي قاموس. ١٧ مخ.
٥-کاکړ- یادشوی اثر، ٥١ مخ.

درېيم څپرکی

د ډيورنډ توافق ليک او کرښې په اړه

د امير عبدالرحمن خان په واکمنی کې لر او بر پښتانه

دغه ليکنه په يو څه بدلون سره له

خپل نوي خپاره شوي کتاب ته رااخلم چې نوم یې دی "د افغانستان سیاسي او دیپلوماتیکي تاریخ ۱۸٦۳-۱۹۰۱" د ماخذونو له شودلو نه ډډه کوم.

امیر عبدالرحمن چې په کال ۱۸۸۰ کې واکمن شو، د افغانستان د ځینو اطرافي سیمو خانان د افغان-انګلیس د دوهم جنګ په نتیجه کې د پخپل سری په حال کې وو، نو امیر په اوله درجه دې ته توجه وکړه چې یو ټینګ مرکزي حکومت په پښو ودروي او په ټول افغانستان باندې نېغ حاکمیت خپور کړي. په دغه وخت کې د افغانستان باندنی اړیکې په شوې موافقې سره د برتانوي هند د حکومت له لارې اجرا کېدلې او په نورو ټولو چارو کې امیر پوره خپلواک و، نو امیر د خپلې واکمنۍ له پیله په تېره له افغانستان نه د خپل سیال تربور غازي محمد ایوب خان له ایستلو نه وروسته د منظم پوځ د تنظیمولو، د مالیاتو او عایداتو د زیاتولو او ټولولو او د یاغي سیمو د ایل کولو په مقصد پروګرامونه ایستل او په ټول قوت یې عملي کول.

یو مهم پروګرام دا و چې افغان واکمني ان تر پېښوره پورې یقیني کړي، که څه هم ده تر اباسین پورې پښتانه د دین او قومولۍ پر بنسټ خپل ګڼل، د دغه مقصد لپاره یې په کال ۱۸۸٦ کې سپاه سالار غلام حېدر څرخي (یوسفزي) په مشرقي کې په ملکي او پوځي ساحو کې په لوړ اختیار سره د خپل وایسرای په توګه وګوماره. سپاه سالار د شېرو کلونو په موده کې په شینوارو، خوګیانیو، مومندو او کونړیانو باندې د حکومت واکمني یقیني کړه او په کال ۱۸۹۲ کې یې خپل لوی پوځ په اسمار کې دېره کړ. په دې مقصد

چې باجوړ، دیر او سوات هم د حکومت تر نیغې اداري لاندې راولي. تر دغه وخته پورې حکومت په کرمې، اپریدیو او وزیرستان کې هم ښه پرمختګ کړی و او په وانه کې یې یوه نظامي پوسته هم ځای پر ځای کړې وه.

د برتانوي هند حکومت د باندنیو چارو وزیر سرمارتمر ډیورنډ د دغه پرمختګ له امله اندېښنه ښکاره کړه او ویې ویل چې "موږ له تور غره نه تر وزیرستان پورې د دغه اوږده سرحد په اوږدو کې بد خبرونه ترلاسه کوو، کرمه د امیر تر ګواښ لاندې ده، اپریدیان په لړزنده حال کې دي او د امیر ماموران ورته وسلې ورکوي". بیا نو د ۱۸۹۲ کال په جولای کې د برتانوي هند حکومت وایسرای لارډلینز ډاون په دغو عبارتونو سره امیر ته خبرداری ورکړ "د برتانیې حکومت به ستاسې د افسرانو نور وړاندې تګونه ونه زغمي او نه به تاسې والا حضرت پرېږدي چې نوې پوستې جوړې کړئ یا هغه پوسته پیاوړې کړئ چې تاسې یې اوس په وزیرستان کې یا د دغه ملک د سهیل په لور لرئ". دا هغه وخت و چې د برتانوي هند حکومت د افغانستان له لارې په هند باندې د روسیې د احتمالي یرغل د دفاع لپاره د "علمي سرحد" په نامه یوه طرحه ایستلې وه چې د هغې له مخې د روسیې د یرغل په وخت کې به د افغانستان د هندوکش خوا ته ټول ښارونه په چټکۍ سره نیسي او هغو ته د چټک رسېدلو لپاره باید د سرحدي سیمو ستراتیجیک ځایونه د دوی په لاس کې وي. د دغه ټوله موضوع د لیکوال په کتاب کې په اوږد ډول بیان شوې ده.

په ختیځو یا لرو پښتنو باندې ستر احمدشاه د بر درانیو نوم اېښی و. د

سپاه سالار په سروالۍ د افغان پوځ وړاندې تګ د هغو اړیکو په رڼا کې پېژندل کېدلی شي چې بر درانیو له افغانستان سره لرل، لکه چې دمخه وویل شول، امیر عبدالرحمن دننه په وطن کې په تېره د ختیځو پښتنو په سیمو کې د نېغ حاکمیت خپرولو او پیاوړي کولو ته ځیر شو. که څه هم دا کار ګران و، خو امیر ور ته منابع، وسیلې او ټینګه اراده لرله. دی پخپله د هغو له سیمو او خلکو سره بلد او اشنا و، له ځینو سره یې لا د کورنۍ او شخصي اړیکې هم لرل. دا چې ده دغه سیمې د حکومت تر نېغې اداري لاندې راوستلې شوې، په دې کې شک نه شته خو دا کار بې ستونزو هم نه و. د امیر شېرعلي خان په واکمنۍ کې او له هغه نه وروسته د روسیې او انګلیس امپراتورۍ ګانې د افغانستان په لور دمخه راتللې او پوځي افسرانو یې له دېنه ډېره نه کوله چې د افغان افسرانو د وړاندې تګ مخه ونیسي. په دغه حال کې امیرعبدالرحمن دوهم احمد شاه کېدلی نه شو، که څه هم په نظامي مهارت او د تنظیمولو په فن کې له هغه نه کم نه و.

له ټولو اطرافي سیمو نه هغه سیمې چې د افغانستان په ختیځ او سهیل کې پرتې وې، د افغانستان لپاره په خاص ډول مهمې وې. افغانستان د یوه هېواد په توګه له دغې سیمې نه هسک شوی و. له لرغونې دورې نه راوروسته دلته هغه خلک اوسېدل چې نږدې ټول یې پښتانه وو او هغو له ستر احمدشاه سره د افغانستان په جوړولو کې برخه اخیستې وه او ځانونه یې افغانان او د افغانستان تابع ګڼل. د همدغه ډول اړیکو له لامله وه چې پښتنو د دغې پراخې سیمې دننه کې مهاجرتونه کړي

دي. د بېګلې په ډول له مغولو نه وروسته دیارلسمې پېړۍ کې ځینې قومونه د ابدالیانو په ګډون له دغې سیمې نه تر کندهار او هرات پورې کوچېدلي دي. په مخامخ لوري کې "د دیارلسمې او شپاړسمې پېړیو ترمېنځ ډېر شمېر پښتني قومونه له افغانستان نه په هغې سیمې کې خپاره شوي او لاندې کړي یې دي چې له اوس مهالي صوبه سرحد ولایت سره سمون کوي".

په دواړو خواوو د پښتني قومونو لیږد رواج درلود. هر وخت چې پښتانه به د باندنیو تر فشار لاندې راتلل یا به خپله د نویو ملکونو او ورشوګانو په لټه کېدل، په دواړو خواوو به کوچېدل. دوی په اصل کې د "پخواني پاراپامیزاد"، غور، اوکسې یا د سلیمان د غرو درو د ځایي اوسېدونکیو په توګه له ویدي دورې نه راوروسته دغسې مهاجرتونه کړي دي، خو دغه ختیځ-سهیل سیمه یواځې د دوی هستوګنځي نه وو له دوی سره نور خلک هم اوسېدل. په مېنځنیو پېړیو کې دوی د افغانستان په حدود کې دننه همدغسې کړي دي. افغانستان په دغه وخت کې له اباسین نه تر هلمند پورې غځېدلی هېواد و چې زیاتره اوسېدونکي یې پښتانه وو چې په ویداګانو کې په پکتوس (Paktues) یا پکهتاس (Pakthas) او وروسته د (هېرودوت) له خوا د پکتیک (Pactyic) په نامه یاد شوي دي.

د افغانستان نوم په لومړي سر کې د هغه هېواد لپاره په کارېده چې له اباسین نه تر غزني پورې غځېدلی و او مستونګ یې لوی ښار و او پښتانه پکې اوسېدل. په غالب احتمال دغه هېواد و چې هیرودوت د "پکتیک هېواد" په نامه یاد کړی. هغه دغه هېواد "پاتې هند"

شمال ته شودلی او خلک یې "په هندیانو کې تر ټولو زړور" معرقي کړي چې "د باختر یانو په شان" یې ژوند کاوه. همدغه سیمه وروسته د ګندهارا برخه وه. د یونان پخوانیو تاریخ پوهانو دغه خلک د (اسواکا) او (اسپه سیو) په نومونو یاد کړي دي.

لکه چې دمخه وویل شول، د خپل وخت افغانستان په زیاته اندازه پښتنو په تېره د ختیځو پښتنو په ملګرتوب جوړ کړی دی. وروستیو له ستر احمدشاه سره تر اباسین پورې د افغانستان په جوړولو او د درانۍ امپراتورۍ په تاسیسولو کې غټه برخه اخیستې وه. له احمدشاه نه وروسته ټولو افغان واکمنو دوی خپل رعیت ګڼل، نه یواځې له دې لامله چې دوی پښتانه وو، یانې په پښتو، قومولی، دین، تاریخ او کلتور کې سره یو وو، له هغو سره یې د هندوستان په لاندې کولو کې ان تر دهلي پورې ملګرتوب کړی و. سدوزي واکمنو پېښور لا د خپل ژمي پای تخت ګرځولی و.

د امیرعبدالرحمن په نظر اباسین د افغانستان ختیځه پوله وه چې اوسېدونکي یې "د خپل قوم او مذهب خلک ګڼل. د دغو اړیکو بهرنۍ نښه دا وه چې د سدوزیو په واکمنۍ کې او تر هغه وروسته افغان واکمنو او داسې هم د هغو د کورنیو نورو غړیو له دغو پښتنو سره خپښي او خپلوي درلوده. د امیر عبدالرحمن مور، نیا، دوه مایني او د ځینو زامنو ښځې یې هم د همدغو پښتنو نه وې. د امیر شېرعلي یوه ښځه د قمر جان په نامه د سعادت خان مومند لور وه. سعادت خان د مومندو یو نومیالی خان تېر شوی دی او امیر محمد یعقوب او غازي محمد ایوب د هغه ددغې لور زامن او د ده لمسیان وو، خو د افغان

واکمنو د ضعف تېکی دا و چې دوی په ختیځو پښتنو باندې په نېغ ډول حکومت نه شو کولی. د امیر عبدالرحمن تر وخت پورې حکومتي طرز داسې و چې اطرافي سیمو ته یې داخلي ازادي منلې وه، یا مجبور وو ورته دغسې ازادي ومني. په تېره د ختیځو پښتنو سیمو ته چې خلکو یې پخپلو چارو کې د حکومت نېغ حاکمیت ته غاړه نه اېښوده.

په هغه سربېره امیر عبدالرحمن د ختیځو پښتنو په اړه تر خپلو پخوانیو (اسلافو) نه په بد حال کې و. د واکمنۍ په سر د خبرو په وخت کې د انګلیس سیاسي استازي "لیپل ګریفن" ورته وویل چې هغه سیمې چې د ګندمک د تړون له مخې له افغانستان نه بېلې شوې دي، افغانستان ته به بېرته پرې نه ښوولې شي. امیر عبدالرحمن په هغه وخت کې څه ونه ویل، ممکن د دې لپاره چې څه وخت یې خپل حکومت ټینګ کړی وي د سیاسي مانورۍ لپاره لار خلاصه وي، لکه چې د مخه ولیدل شول د غازي محمد ایوب له شړلو نه وروسته د هېواد په ختیځه برخه کې یې خپل پیاوړی او نامتو جنرال غلام حېدر خان څرخي مامور کړ، خو شینواړو ان تر کال ۱۸۹۲ پورې ټینګ مقاومت وکړ او له لسو کالو ډغرو وهلو نه وروسته حکومت ته تسلیم شول.

تر همدغه مهاله پورې نور مهم بغاوتونه په وطن کې هم خپل شوي وو. سپاه سالار چې خپل پوځ اسمار ته ورساوه، په دې هیله و چې باجوړ او نورې سیمې به هم لاندې کړي، خو په دغه وخت کې چې د هند برتانوي حکومت په اصطلاح د "علمي سرحد" طرح تکمیله کړې وه. د سپه سالار وړاندې تګ ته خنډ شو او بیا یې د ډیورنډ تړون تواقق لېک په امیر باندې تحمیل کړ. که د هند حکومت

د افغانستان د پرمختګ په مخ کې خنډ شوی نه وای، امیر عبدالرحمان د سپاه سالار په همت او تدبیر سره آن تر پېښور پورې د بر درانیو په سیمو باندې د افغانستان حاکمیت خپراوه چې د امیر دوست محمد په وخت کې د کابل تر اداري لاندې وې.

د ډیورنډ توافق لیک سره سره امیر له نظامي اړخ نه پرته په نورو ساحو کې په بردرانیو کې دپخوا په شان د خپل نفوذ خپرولو ته دوام ورکړ. ډېر هیاتونه، وسلې او پېسې یې وراستولې او د جهاد روحیه یې پکې پیاوړې کړه وه. له بلې خوا د دغو ټولو قومونو جرګې به په پرله پسې ډول کابل ته تللې او هلته به یې هغه ته د خپل امیر په صفت د اطاعت و عدې ورکولې. امیر به له دوی سره په نګه پښتو کې غوږې کولې، خوږې ترخې به یې ورته ویلې او په دې ډول یې تر مرګه پورې له هغو سره د افغانستان اړیکې ټینګې ساتلې وې.

د ډیورنډ توافق لیک یا د۱۸۹۳ کال د کابل کانونش[1]

د ډیورنډ توافق لیک (Agreement) د هند بر تانوي حکومت د ۱۸۹۰ لسیزې د وړاندې تګ سیاست زېږنده دی. د دغه سیاست مهم ټکي تش په نامه "علمي سرحد" و چې د هغه له مخې په هغه حال کې چې روسیه د هند په لور رادمخه کېږي یا د امیر عبدالرحمن په مړینې سره دننه په افغانستان کې وضع ګډه وډه کېږي، د کابل، غزني، کندهار لیکه به په چټکۍ سره په نظامي پوځ سره ونیول شي. د دغه وړاندې تللو سیاست عملي کول حتمي کوله چې هغه کوتلونه او لارې تر کنټرول لاندې ونیول شي چې

---

[1] - دغه لیکنه زما د یوه نوي انګرېزي کتاب "د افغانستان سیاسي او دیپلوماتیکي تاریخي ۱۸٦۳-۱۹۰۱" د برل خپرونې موسسه، لیدن، لندن ۲۰۰٦ یوه وړه برخه ده. دغه کتاب په کابل کې د شاه محمد په کتاب پلورنځي کې په ارزانه بیه ترلاسه کېدلی شي. زه دلته د دغې لیکنې د ماخذونو له ښوولو نه ډډه کوم. په دې چې هغه نزدې ټول له اصل سرچینو یانې له ارشیفي منابعو نه اخیستل شوي او پښتو لوستونکي ورته په عمومي ډول اړتیا نه لري، مګر هغوی چې غواړي په موضوع کې تحقیق وکړي، په هغه حال کې به ښه داوي چې موضوع په اصل کتاب کې وکتل شي. دا به هم ګټوره وي چې کوم څوک دغه ټول کتاب په پښتو واړوي، په دغه کتاب کې هغه پېښې بیان شوې چې د معاصر افغانستان په جوړېدلو باندې یې اثر لرلی دی.

"علمي سرحد" ته رسېږي. دغه سياست دا هم لازمه کوله چې پر هغو قومونو باندې کنټرول وي چې د هغو په سيمو کې دغه کوتلونه واقع دي او د هغو په اړه د سياسي کنټرول تجويزونه وشي. دغو ټولو لازمه کوله چې له افغانستان سره د هندوستان سرحد وټاکل شي. د دغه مقصد لپاره د برتانوي هند حکومت له امير عبدالرحمن سره ډېر ليکونه مباد له کړل. په عين حال کې چې هغه يې په ډېرو نورو وسيلو سره تر دروند فشارونو لاندې ونيوه.

د فشارونو له ډلې نه يو د اوسپنې په واردولو باندې بنديز و چې افغانستان د هزاره جات په جنگ کې د توپونو جوړولو لپاره ور ته سخته اړتيا لرله. داسې هم د هند برتانوي حکومت په هندوستان کې نو رجنگي لوازم او مهمات قيد کړل چې امير له اروپايي هېوادونو څخه په بيه اخيستي وو. د هند وايسراى ليتنز ډون لا حتى امير ته وړانديز وکړ چې په کابل کې د جنرال فريدريک رابرټس په سروالى د يوه لوى نظامي هيات هر کلى وکړي. رابرټس د افغان، انگليس په دوهم جنگ کې په کابل کې دانگليسي قوتونو سر قوماندان او په دغه وخت کې د هندوستان لوى درستيز و. امير د دغه وړانديز په اړه څرگنده کړه چې "ما دغه وضع بحراني وليدله چې په کابل کې لس زره عسکرو ته د مېلمنو په شان هر کلى وکړم او د هغو د هر کلي لپاره يو لک عسکر تيار کړم".

په پاى کې وايسراى ليتنز ډون امير ته اخطار ورکړ چې "دا به لازمه وي چې فېصله وشي چې کومې سيمې د افغانستان د سلطنت برخې دي او کومې نه دي". د برتانوي هند حکومت دمخه وړانديز کړى

و چې "يوه ليکه به وټاکل شي او اعلام به شي چې له هغې نه اخوا به د امير صلاحيت نه چلېږي او که د افغان پوځ له هغې نه اخوا واوړي، په زوره به بېرته په شا کړل شي. دغه ليکه به په دغه ډول په نښه شي چې اسمار، چاغه او وانه به ترېنه بېلوي".دا هغه وخت و چې د سپاه سالار غلام حېدر په مشرۍ افغان پوځ په اسمار کې ديره شوی و او پروګرام يې دا و چې اول به باجوړ او وروسته نورې سيمې د افغانستان د تر نېغې اداري لاندې راولي. لکه هسې چې شينوار، مومند او کونړ يې د حکومت تر نېغې اداري لاندې راوستې وې.

امير عبدالرحمن د وايسرای له اخطار سره سره له ځايه نه ښورېده او په ډېر مهارت سره يې موضوع ځنډوله. د هند حکومت په ۱۸۸۸ کې له امير نه د لومړي ځل لپاره غوښتي وو چې په کابل کې يو برتانوي هيات د همدغې موضوع لپاره ومني. امير د انګليس هيات منلو ته هغه وخت غاړه کېښوده چې د روسي پوځ د افغانستان په ختيځ شمال کې د پامير په برخه کې ۱۸۹۰ په لسيزې کې پخپل پرمختګ پيل کړی و او روسيې له برتانيې نه وغوښتل چې امير دې د تش په نامه ۱۸۷۳ کال توافق ليک له مخې هغه سيمې پرېږدي چې د امو ښې خواته په شمال کې پرتې دي.

واقعيت دا و چې په دغه کال کې د روسيې او برتانيې ترمېنځ د افغانستان د شمالي پولې په اړه يو پوهاوی شوی و، نه دا چې توافق ليک لاسليک شوی و او د هغه له مخې روسيې منلې وه چې د بدخشان ولايت د افغانستان برخه ده. بدخشان له جنوب نه تر شمال پورې هغه علاقې وې چې د پنجه له رود نه شمال خوا ته آن د مرغاب يا اق سوتر سين

پوري غځېدلې وې او افغانستان لس کاله دمخه تر هغه يانې په کال ۱۸۸۲ کې هغه تر خپل کنټرول لاندې راوستې او يوه نظامي پوسته يې په لوی پامير کې آن په سرمه تاش يا سومه تاش نومي ځای کې ځای پر ځای کړې وه. امير چې په دې ډول د روسيې تر فشار لاندې هم راغی. د وايسرای د غوښتنې له مخې يې په کابل کې د سر ماتمر هنري ډيورنډ په مشرۍ يو وړو ملکي هيات ومانه او د ۱۸۹۳ کال د نومبر په دولسمه يې اول د افغانستان د ختيځ شمال په اړه يو توافق ليک لاسليک کړ او بيا يې د افغانستان د ختيځ جنوبي په اړه په اوو مادوک د ډيورنډ د توافق ليک په اړه ورسره روغه جوړه وکړه. دغه توافق ليک د ۱۸۹۳ کال د کابل کانونش (Convention) هم نومول شوی دی.

د برتانوي هند حکومت دوړاندې تګ سياست په اصل کې "علمي" نه، بلکې "پرمختيايي" و چې ماهيت يې پراختيايي او د تسلط خپرول وو. په واقع کې د دغه نوی "علمي سرحد" سياست د برتانويانو د هغه سياست اړول شوی شکل و چې له امير شېرعلي خان سره په جنګ واوښت چې ويليم تروس ډېل د هغه په اړه ليکلي چې "علمي سرحد د زياترو وړاندې تګ سياست پلويانو ته د هغوی د اصلي موخې لپاره يوه موقتي پرده وه، که حکومت د افغانستان د نيمايي جنوبي برخې نيول ومني بيا به يو وخت د ټول (ملک) ضميمه کول تحمل کړي". له همدې لامه و چې هغه دليلونه چې د هغو له مخې د وړاندې تګ د سياست تجويز ونيول شو، قانع کوونکی نه و چې هغه د جنوب په لور د روسيې پرمختګ يا د امير مړينه وه. روسيې په ۱۸۷۳ کې افغانستان تر خپل نفوذ نه دباندې ساحه اعلام کړې و،

وروسته له هغه چې روسیې په کال ۱۸۸۵ کې پنجده له افغانستان نه ونیوله، په تېره وروسته هغه چې د افغانستان پولې د هغې له مستعمرو سره حد بندي شوې او په کال ۱۸۹۲ کې د افغانستان تو له پوله د هغې له تابع ه پواد بخارا سره سمه شوه، د "ستري لوبې" مسئلې د روسیې او برتانیې ترمېنځ سره فیصله شوې چې هغه د دوی ترمېنځ د مېنځنۍ اسیا د لاندې کولو سابقه وه. د دغې لوبې په پای ته رسېدلو سره د نړۍ په دغې پراخې سیمې کې د یو ډول دوستۍ فضا جوړه شوه. په داسې حال کې چې دا سمه ده چې د دغې فضا له تولید سره سره د دوی ترمېنځ بې اعتمادي موجوده وه، په واقع کې د روسیې له خوا د افغانستان له لارې په هند باندې یرغل کول که ناممکن نه و، بېخي سخت و، ځکه چې افغانستان د یوه پیاوړي دولت او لوی منظم پوځ خاوند و او شاته یې د یرغلګرو پر ضد یو قوي ملت ولاړ و.

د ډیورنډ د توافق لیک متن ښيي چې د هغه مقصد "... د دوی (د افغانستان او برتانوي هند حکومت) د نفوذ د ساحو ټاکل دي" چې هغه به په بدخشان کې د بروغیل له کوتل نه د پارس تر کوه ملک سیاه پورې د یو نیم زر میلو په اوږدو کې د هغې نقشې له مخې د لیکې کښل وي چې برتانویانو جوړه کړې وه، لکه چې زلمي ګلزار وايي "د ډیورنډ په توافق لیک کې د پولې دغسې کلمه نه شته چې د ډیورنډ کرښه تعریف کړي، د هغه پر ځای دا یوه داغسې کرښه ده چې وښيي چېرته د امیر نفوذ ختم کېږي او برتانوي نفوذ محدودیت پېدا کوي".

مؤلف سراولاف که رو لا تر هغه هم مشخص ګڼېدلی دی. دی لیکي چې "... دغه توافق لیک دغه کرښه د هندوستان د

پولې په شان نه ده بیان کړې، بلکې هغه یې د امیر د سلطنت د سرحد په شان ښودلې او هغه کرښه یې ښوولې چې هېڅ خوا به له هغې نه په اغاړه کې مداخله نه کوي".

دغه مفهوم د توافق لیک په متن کې لا ښه څرګند دی چې وایي "د هند حکومت به هېڅ وخت په هغو سیمو کې مداخله نه کوي چې له دغې کرښې نه اغاړه په افغانستان کې پرتې دي".داسې هم امیر موافقه کوې چې "... هغه به هېڅ وخت په سوات، باجوړ یا چترال کې د ارنوایې یا باشکل درې په ګډون مداخله ونه کړي". خو امیر د وزیرو د ملک له ډېرو برخو او د داوړ او چاغې له ورو علاقو نه تېر شو، په داسې حال کې چې د هند حکومت موافقه وکړه چې د وزیرو د ملک د برمل علاقه به افغانستان ته پرېږدي. پر دغو سربېره دواړو خواوو په یو ځو ورو ټکو سره جوړه وکړه او د هند حکومت ومنله چې افغانستان ته به هر کال شپږ لکه روپۍ نوره مرسته هم ورکوي. د هند حکومت په کال ۱۸۸۳ کې منلې وه چې څنګه چې د جنګ په نتیجه کې افغانستان وران شوی او حکومت او پوځ یې له مېنځه تللی، د حکومت او د پوځ د پیاوړتیا لپاره یې افغانستان ته د کال دولس لکه روپۍ مرستې ورکولو موافقه کړې وه.

د ډیورنډ د توافق لیک له اهمیت سره سره، د دغسې موضوع په اړه افغان سندونه له مېنځه تللي دي. یا له مېنځه وړل شوي دي، که څه هم د خبرو په بهیر کې یو منشي د پردې شاته د مذاکرو ثبتولو لپاره کښېنول شوی و، حتی هغه رساله چې هغه وخت د امیر او ډیورنډ د خبرو په هکله خپره شوې وه، هم لا درکه ده. سراج التواریخ چې رسمي

تاريخ دی، يوازې د ځينو هغو مشرانو او درباريانو دغونډې جريان ليکلی چې په کابل کې وو او د توافق ليک له کېدلو نه وروسته سره غونډ شوي وو.

اميرعبدالرحمن د غې غونډې ته په خطاب کې وويل چې په دغه وخت کې هر ملت د دوستانو او اتحاديو په لټه کې دی، د دښمنانو په مقابل کې او افغانان د ده تر مشرۍ لاندې نېکمرغه دي چې يو ښه دوست يې پېدا کړی دی. ده دا هم وويل چې بله چاره نه وه، مګر دا چې د برتانيې پر حکومت اعتماد وشي چې غواړي افغانستان په وسلو او پېسو سره پياوړی کړي. امير د توافق ليک په اړه ډېر کم وغږېد او هغه هم په ناڅرګند ډول. يوازې د وزيرو په اړه (په واقع کې د وزيرو د غټې برخې په اړه) يو څه په مشخص ډول وګړېد او ويې ويل چې دی ځکه ترېنه تېر شو چې دده خبرو ته يې غوږ نه نيوه. مشرانو او درباريانو د اعتراض اواز جګ نه کړ، يوازې دومره يې وويلو چې دوی به هره هغه موافقه ومني چې د دوی برحق پاچا يې له بانديزنو قدرتونو سره کوي. داسې هم دوی امير ته ډاډ ورکړ چې څنګه چې دوی د محمدزيانو د واکمنۍ په تېرو اتيا کلونو کې خدمت کول په ميراث وړي، دوی حاضر دي چې خپل ځانونه د هغه لپاره قربان کړي.

د ډيورنډ توافق ليک يوازې او يوازې دامير کار و. په کولو کې يې هغه له مشرانو يا حتی له درباريانو يا مشاورانو سره هم سلا مشوره و نه کړه. ډيورنډ په دې اړه په مشخص ډول ګړېدلی. په لندن کې يې په اسيايي ټولنه کې (۱۹۰۷ کال د نومبر په ٦مه په يوې وينا کې ښکاره کړه چې "هغه (امير) خبرې يوازې پخپله وکړې،

وزيران يې محض صفر وو، بې له دې چې ډېر ووړ صلاحيت يا مسووليت ولري، هغه ته خپل فکر معلوم و او له هېچا نه يې مرسته ونه غوښتله". تعجب په دې کې دی چې دا هغه وخت و چې امير د نقرس له امله په تکليف و، لکه چې ډيورنډ وايي "... هغه په سختۍ سره تګ کولی شو او په امسا به يې ډډه کوله". لکه چې پورتنۍ وينا وې ښيي امير خپلو درباريانو ته د هغو شرايطو او باندني فشار په اړه وغږېد چې نتيجه يې د غه توافق ليک شو.

دا مهمه ده چې په پام کې ونيول شي چې د غه توافق ليک د يوه حکمران او د باندني قوت د يوه مامور ترمېنځ و شو او هغه تړون نه و. که هغه تړون وای، د ولسونو په استازيتوب سره به د دواړو خواوو د ولسي لوړو ارګانونو د هغه تاييد کړی وای. په دغسې ستري موضوع کې لېږ تر لږه د افغانستان د مشرانو رضايت ته اړينه وه. دا سمه ده چې امير افغان مشران او درباريان راوغوښتل، خو هغوی پخپله د هغه انتخاب او په شمېر کې لږ وو او په کابل کې اوسېدل. هغو ته يې له هغه څه نه چې پېښ شوي وو، يو څه وويل خو د هغو نظر يې د موضوع په اړه هېڅ ونه غوښته، نو ځکه هغه څه چې هغوی په دغې موقع کې وويل په موضوع پورې يې اړه نه درلوده او هغه هم غېر واقعي وو. د امير له وېرې چې په "وسپنيز امير" ياديده، هغو نه شو کولی د توافق ليک مخالفت وکړي، خو دا چې خپل ژوند په خطر کې واچوي. لا مهمه دا ده چې افغان مشرانو او درباريانو د دغسې کسانو په شان سلوک وکړ چې "د محمدزيانو د واکمنۍ په وخت کې يې خدمت او اطاعت په ميراث وړی وي" نه د خلکو د استازو

په شان. په نتيجه کې هغوی د دې پر ځای چې د هېواد او ولس په ارتباط له توافق ليک نه وغږېږي، د دې لپاره تياری وښود چې حاضر دي ځانونه د هغه د خدمت په لار کې قربان کړي.

حقيقت دا دی چې نه يوازې دغه مشران او درباريان وېرېدل، "وسپنيز امير" هم وېرېده، هغه له روسانو نه وېرېده، له برتانويانو نه وېرېده او تر څه حده له خپلو خلکو نه هم وېرېده. روسيې او د برتانوي هند حکومت دواړو هغه تر فشار لاندې نيولی و، لکه هسې چې د مخه ويل شوي، د توافق ليک د کولو لپاره د هندوستان وايسرای له ۱۸۸۸ نه تر هغه وخته پورې امير تر فشار لاندې نيولی و، په داسې حال کې چې روسيې د ۱۹۹۰ په لسيزې کې په لوی پامير کې په پخل وړاندې تګ سره په سرمه تاش کې د افغان نظامي پوسته له مېنځه وړې وه او پخپله افغانستان ته يې هم خطر پېښ کړی و، حتی هغه وخت چې ډيورنډ په کابل کې و، "د روسيې د جنګ وزير زوی واناوسکي په قوماندانۍ يوه وړه قوه شغنان ته ننوتله او د پرمختګ اجازه ورته ورنه کړل شوه. فېرونه سره مبادله شول".

د همدغه خطر له امله و چې امير د برتانيې فشار ته تسليم شو او د ډيورنډ توافق ليک يې ومانه. په دې ډول هغه شرايط چې په هغو سره د ډيورنډ توافق ليک ممکن شو، تر هغو نه ډېر ويرونکی و چې په نولسمې پېړۍ کې د قوي اروپايي او ناتوانو اسيايي هېوادونو ترمېنځ د تسليمي تړونونو په نامه کېدل". پر هغه سربېره که څه هم امير عبدالرحمن د "اوسپنيز امير" په نامه ياديده، هغه له خپلو خلکو نه هم وېر يده، ځکه چې هغه د وطن په يوې

پراخې سيمې باندې له خپلې واکمنۍ نه تېر شوی و، هغه د دې حق نه درلود چې دغسې وکړي که څه هم هغه د هغو واکمن و. د همدغې وېرې له امله و چې امير عبدالرحمن هغوی د ډيورنډ د هيات له مقصد نه بېخبره ساتلي وو لکه چې ډيورنډ وايي: ".... د هيات رښتياني هدفونه چې تر هغو پورې [د توافق ليک تر کولو پورې] پټ ساتل شوي وو" د امير له خوا څرگند شول. په دې ډول د امير وېره واقعي عامل و چې دغه توافق ليک يې په پای کې ممکن کړ.

افغان تاريخپوه مير غلام محمد غبار په حقه وايي چې ((امير عبدالرحمن "فقط در سايه تهديد و تلبيس انگليس [موافقت نامه ديورند را] چشم پت امضا نمود و مسووليت عظيم تاريخ را برای هميشه در گردن خود گرفت". دغه "لوی تاريخي مسووليت" کله چې دا په نظر کې ونيول شي چې هغه کوښښ ونه کړ د توافق ليک د اعتبار موده وټاکي، لا ډېرېږي. په هغه سربېره ډيورنډ امير وغولاوه. د هغه له خوا په متن کې د "نه مداخلې" د کلمې نيول د تش په نامه علمي سرحد د ماهيت په مخالفت و. تر هغه لا جدي خبره دا ده چې ډيورنډ امير ته يا غلطه نقشه وړاندې کړې وه يا امير په هغې نه پوهېده، ځکه چې هغه "... د هغې ليکې په ټولو نتيجو چې په نقشه کې کښله شوې وه، نه پوهېده" او "د هغو جزياتو له منلو نه يې ډډه وکړه چې په نقشه کې ښوول شوي وو".

تر دغو ټولو مهمه دا ده چې امير د توافق ليک فارسي متن لاسليک نه کړ، که څه هم ډيورنډ لاسليک کړی و. د امير په دغه انکار سره د توافق ليک په اړه اساسي ټکي رادمخه کېږي. امير چې د توافق ليک فارسي متن لاسليک نه کړ، په

یقین سره ویل کېدلی شي چې هغه به د هغه انګرېزي متن نه وي لاسلیک کړی، ځکه چې هغه په انګرېزي نه پوهېده، په دغه حال کې ویل کېدلی شي چې ډیورنډ به امیر ته انګرېزي متن په فارسي کې ویلی وي، ځکه چې هغه په فارسي روان ګړېدلی شو، نو که امیر د توافق لیک دواړه متنونه په انګرېزي او فارسي کې لاسلیک کړي نه وي، په دغه حال کې د موجود تواق لیک اعتبار تر پوښتنې لاندې راځي.

د ډیورنډ د توافق لیک بې اعتبار توب په لاندې واقعیتونو سره نور هم پیاوړی کېږي. دغه واقعیتونه د نقشې له مخې په ساحه کې د لیکې د په نښه کولو په وخت کې په ډاګه شول چې د ډیورنډ کرښې په نامه یاده شوه. د باشګل یا بازګل درې مثال یې یو دی. دغه دره له اسمار نه تر بدخشان پورې اوږده پرته ده. امیر د نقشې دپاسه لیکلي وو، بې له دې چې لاسلیک کړی یې وي چې د باشګل دره د افغانستان برخه ده، په داسې حال کې چې هغه د توافق لیک په انګرېزي متن کې د برتانوي هند په نفوذي ساحې کې ښوولې شوې ده. کله چې دغه کرښه په کال ۱۸۹٦ کې په نښه کېدله، امیر پخپله ادعا ټینګ ودرېد او د هندوستان وایسرای لارډ ایلګین د هغه ادعا ومنله او وې ویل چې: "دا له بده مرغه یوه تېروتنه وه". بله موضوع د مومندو وه چې امیر د هند برتانوي حکومت ته ښکاره کړه چې ټول مومند په افغانستان پورې اړه لري، دغه موضوع به زر بیان شي.

اوس نو پوره پر ځای پوښتنه دا ده چې هغه متن چېرته دی چې امیر به لاسلیک کړی وي او د هغه عادت و چې هر هغه څه چې به یې منظورول په هغه به

يې لاسليک کاوه؟ ما چې د لندن، نوي ډهلي او کابل په ارشيفي مرکزونو کې څېړنې کړي، د امير په لاسليک مې د توافق ليک کوم متن ليدلی نه دی. په غالب احتمال چې د توافق ليک دغسې متن نه شته چې امير او ډيورنډ به لاسليک کړی وي. په ډيورنډ لاين نومي اثر کې د عظمت حيات خان د غه ويينا چې وايي: "امير دغه تړون امضاء کړی" حقيقت نه لري. پر دې سربېره لکه چې دمخه ورته اشاره وشوه، دا توافق ليک (Agreement) دی، نه تړون (Treaty) د همدغو ټولو موضوع ګانو له امله و چې د ګډو افغان- انګليس کميسيونونو له خوا د ډيورنډ کرښې د په نښه کولو کار درې کاله اوږد شو او د مومندو او خېبر په ساحو کې هيڅ په نښه نه شو.

لکه څنګه چې دمخه وويل شول، امير ټينګار وکړ چې ټول مومند د افغانستان برخه ده، په داسې حال کې چې په نقشه کې دغسې نه و. مومند له کامې نه تر پېښور پورې غځېدلې سيمه ده. مومندان اول د کندهار په ختيځه خوا مرغه کې اوسېدل. له هغه ځای نه غزني ته وکوچېدل او په پېنځلمسې پېړۍ کې پخپلې اوسنۍ سيمې کې مېشت شول. دلته د موقعيت په لحاظ يوه برخه يې برمومند يا د سوري مومند نومېږي او بله يې کوز مومند يا د پيتاوي مومند په نامه يادېږي. پېښور هم په اصل کې د کوز مومند برخه وه چې خليل يې تر ټولو مهم اوسېدونکي وو. د مومندو په دوارو برخو کې د دوی عېن ځانګې اوسېږي. خو پېښور په ۱۸٤۹ کې انګريزانو ته په لاس ورغی چې سکانو په کال ۱۸۳۳ کې له محمدزي واکمنو نه نيولی و، پېښور د سدوزيو د واکمنۍ وخت کې د افغانستان دويم پای تخت و.

کوز مومندو لا هم د بر مومندو د لالپورې خان د عنعنې له مخې د خپل خان په توګه پېژنده او له هغه او داسې هم د کابل له حکومت نه یې د مواجب په نامه معاشونه ترلاسه کول.

له هغه وخت نه وروسته چې انګرېزانو په پېښور قبضه وکړه، مومندانو انګرېزان دومره ډېر له ستونزو سره مخامخ کړل چې شاید بل قوم په هغه اندازه ستونزمن کړي نه وي. د ډیورنډ توافق لیک له کېدلو نه وروسته انګرېزانو امیر ته وړاندیز وکړ چې مومند دې ووېشل شي او هغه دې خپله ملېشیایي قوه له متمایي نه وباسي، خو امیر د مومندو وېش ونه منل او د هغو د فشار له امله یې خپله ملېشا له متمایي نه وانه ایستله. بې له دې چې په رسمي ډول یې اعلان کړی وي. د دواړو خواوو ترمېنځ لانجه اوږده شوه، تر څو په پای کې وایسرای چې د خپلې شورا په مخالفت سره هم له دېنه ډډه وکړه چې د کوز او بر مومند ترمېنځ پوله دې په یو اړخیز ډول وټاکل شي. په دې ډول لکه چې د انګرېزانو نظامي تاریخپوه سرپرسي سایکس وایي: "تر خېبر پورې د مومندو پوله هېڅ په نښه نه شوه او تر نن ورځ پورې (۱۹۲۶) په وړه پېمانه د ستونزې لامل پاتې شوې دی".

خو د هند برتانوي حکومت په نورو لارو په کوز مومند باندې خپل نفوذ خپور کړ. هغه عنعنوي مواجب یې چې د کابل او د لالپورې د خان له خوا د هغو مشرانو ته ورکول کېدل، د خپلو ماموراتو له خوا ورړسول. دوی پخپله هم د هغو هغو څانګو ته مواجب ومنل چې پخوا نه ورکول کېدل. ټولودغو څانګو چې وروسته د "اعتمادي څانګو" په نومونو وپېژندل شول او انګرېزانو

مواجب ومنل او د هغو په بدل کې یې د هغو "سیاسي کنټرول" ته غاړه کېښوده، خو "سیاسي کنټرول" د اداري کنټرول په مانا نه و. دغه توپیر نه یواځې په مومندو کې څرګند او د تطبیق وړ و، بلکې په ټولې سیمې کې وضع همدغسې وه، لکه چې ډیورنډ "د هند د اداري پولې د وړاندې کولو وړاندیز ونه کړ، بلکې یواځې یې سیاسي کنټرول غوښته" چې د تش په نامه علمي سرحد له غوښتنو سره برابر و.

په کال ۱۸۹۷ کې نږدې ټولو مومندو چې مواجب ور ته ور کول کېدل یا نه ور کول کېدل، د "اعتمادي څانګو" په ګډون خو ترکزي څانګې په استثنی، د پښتنو په لوی پاڅون کې برخه واخیسته چې زر به یې بیان و شي. امیر د دې لپاره چې خپل واک په ټولو مومندو وچلوي، د دوی په ملک کې یې ان تر پېښور پورې د سړک جوړولو امر وکړ. ده شاید غوښتل چې د خیبر په مقابل کې چې د ګندمک په تړون سره د برتانوي هند حکومت ته په لاس ورغلی و، له دغه سړک نه کار واخیستل شي. د هغه په جوړولو باندې په بیړه کار پیل شو، خو په کال ۱۹۰۱ کې د هغه په مړینې سره ترینه لاس واخیستل شو.

لکه چې دمخه وویل شول، امیر ومنله چې په هغو سیمو کې به لاسوهنه نه کوي چې د برتانوي هند د حکومت "د نفوذ په ساحه کې" ګڼل شوې وي، خو د دې مانا دا نه وه چې هغه به د افغانستان د واکمن په حیث په هغو باندې له خپلې ادعا نه تېر شوی وي، لکه چې ډیورنډ او سلطان محمد ادعا کړې ده. دغه ادعاګانې چې په عمومي ډول د اصلي سرچینو په توګه منل شوې دي، د اعتبار وړ نه دي. د سلطان محمد اثر چې په

فارسي کې تاج التواريخ په نامه راوتلی او په يوه وخت کې په بمبيي، لاهور او مشهد کې په ډېر شمېر خپور شوی دی، د باندنيو مسئلو په اړه د اعتبار وړ نه دی. د هند برتانوي حکومت لوی درستيز لارډ کيچنر، وايسرای لارډ کرزن ته په يوې ليکنې کې څرګنده کړې وه چې د هغه ټول دوهم ټوک په لندن کې جوړ شوی دی. "ما د دغه ټوک دغه بې اعتبارتوب په يوه بل اثر کې پوره تثبيت کړی دی چې نوم يې دی د افغانستان حکومت او ټولنه د امير عبدالرحمن په واکمنۍ کې.عجيبه دا ده چې د تاج التواريخ دغه جعلي برخه د هغه د ثقه لومړي ټوک پرخلاف د امير عبدالرحمن د رښتينو خبرو په حېث تريېنه په پراخه اندازه استفاده شوې ده. د ډيورنډ رسمي ادعا د هغه شخصي ليکونه ردوي. د غه ليکونه چې د ۱۹۰۷ په لسيزې کې عام شوي، د هغه تر رسمي ليکنو نه ډېر د اعتبار وړ دي.

ده پخپلې يوې ليکنې کې د امير له قول نه ويلي چې که انګرېزان اسمار افغانستان ته پرېږدي، په هغه حال کې به دی په چترال او باجوړ کې له مداخلې کولو نه ډډه وکړي. ډيورنډ د هغو قومونو په اړه لا هم په مشخص ډول ګرېدلی دی چې د برتانوي هند حکومت د نفوذ په ساحه کې شودل شوی و. دی ليکي چې: "... د هندوستان په خوا قومونه بايد دغسې و نه ګڼل شي چې هغوی د برتانيې په علاقه کې دننه دي. دوی يواځې په تخنيکي لحاظمونږ تر نفوذ لاندې دي، يانې دا چې وويل شي تر هغه ځايه چې په امير پورې اړه لري او تر هغه ځايه چې دوی زمونږ نفوذ مني يا مونږ يې پرې باندې منو".

وايسرای لارډ ايلګن هم ويلي چې د

ډیورنډ په توافق لیک سره د موجودې وضعې په اړه د امیر رضایت حاصل شو. د هغه پخپله ژبه "د ډیورنډ توافق لیک دغسې توافق لیک و چې د برتانوي حکومت او د امیر د حکومت د نفوذ ساحې معلومې کړي. له هغه نه مطلب دا و چې د موجودې وضعې (Statusquo) په اړه د امیر رضایت حاصل او وساتل شي".

مولف "لویي دوپري" دډیورنډ د توافق لیک مفهوم ښه درک کړی چې ویلي يې دي چې له هغه نه مطلب "... د برتانوي حکومت د صلاحیت توسعه وه، نه د هندوستان د سرحد" پر هغه سربېره دی وایي چې: "د غه کر ښه د هندوستان د پولې په شان نه وه، خو د امیر د توابعو د ختیځ او سهیل سرحدپه څېر وه او د دواړو حکومتونو د متقابلو ساحو د حدودو په شان".

امیر عبدالرحمن او دهغه دځای ناستو په فکر د "مداخلې" کلمه د نظامي مداخلې په مفهوم وه او دوی داسې نه ګڼله چې په نورو خواوو کې په هغو کې د دوی نفوذ کول د توافق لیک پرخلاف وي، نو دوی ځکه په ټولو غېر نظامي ساحو کې د پخوا په شان په هغو کې د خپل نفوذ خپرولو ته دوام ورکړ. امیر عبدالرحمن د خپلو تېر شویو په شان د غو قومونو ته د افغانستان د خلکو په شان کتل او اباسین يې د خپل هېواد نفوسي او طبیعي پوله ګڼله. د دغې سیمې زیاتره خلک پښتانه وو او دي او پخپله افغانستان هم په اول کې له همدغې سیمې نه راولاړ شوی دی.

خو د ډیورنډ په کرښې سره امیر عبدالرحمن د موجودې وضعې منلو ته مجبورول پخپلو خلکو باندې د هغه د کنټرول مخه نیول شول چې هغه يې "... د باجوړ او سوات پخپلو پښتنو باندې د

واکمنۍ په چلولو نه" محروم کړ. دغه کرښه په بیړه په نقشې باندې ښوول شوې وه، بې له دې چې د محل د معلوماتو پر بنا وي. دغه کرښه "د هېڅ ډول طبیعي" ټوپوګرافیکي، اتنوګرافیکي یا د سیاسي پرنسیپ په حد بندۍ باندې بنا" شوې نه ده. په اصل کې ناشونې وه چې د کرښې په نښه کولو کې د حدبندۍ دغه کتنې په نظر کې ونیول شي، مګر دا چې لوی قومونه او حتی وړې اتنیکي یا عرقي ډلې په کلیو او نورو ځایونو کې چې پخپلو کې یې ټینګ عضوي اړیکې لرلې، سره ووېشي چې په هغو کې لوی قومونه تر کلاني، وزیر (وروسته مومند)، شینواري، نورزي، اڅکزي، بړیڅ، بلوڅان او نور دي. لا غټه خبره دا ده چې د ډیورنډ کرښې د پښتنو د غټې برخې وېش ته ډګر هوار کړ. هغه پښتانه چې افغانستان ته د ملا د تیر په شان وو او له هغه نه یې د باندنیو یرغلګرو په برابر کې په ټینګه دفاع کوله، په دغه وېش او بېلېدو سره افغانستان ناتوان شو او د برتانوي هند حکومت په واقع کې د ډیورنډ په کرښې سره"... افغانستان په وچه چارپېر هېواد کړ او په سیاسي او اقتصادي لحاظ یې په هندوستان باندې تر پخوا ډېر متکي کړ".

داسې هم د د غولو یو قومونو او اتنیکي ډلو بېلول، دغسې یوه کړکېچنه لانجه رامېنځ ته کړه چې تر اوسه هم په افغانستان او سیمې کې دستونزو سرچینه ده. د امپریالیزم له منطق نه پرته بل داسې منطق نه و چې هغه خلک سره ووېشل شي چې له یوه نسب نه وي، په یوې ژبې ګړېږي، عقیدوي سیستم یې یو وي، یو ډول ژوند طرز او یو ډول نړۍ لید (Weltanschauung) ولري او تر عېن جغرافیوي

او آقتصادي شرايطو لاندې ژوند وکړي.

هغه ګڼله شوې موقع د افغانستان له لآرې په هند باندې د روسانو يرغل، رانغښله چې د هغې لپاره په ظاهر کې د ډيورنډ کرښه آېستل شوې وه. پر ځای يې د سيمې انسانانو ته بې خې ډېرې ستونزې او دهغې دواړو خواوو حکومتونو ته ډول ډول کشالې پېدا شوې چې تر ټولو جدي يې د امنيتي وضعې خرابېدل وو. د ډېرو نظامي عملياتو سره سره چې د هند حکومت وکړل، د ډيورنډ کرښې هغه وضع په اساسي ډول بدله نه شوه چې د هغې له کښلو نه دمخه په سيمه کې مسلطه وه. وايسرای لاډ لېټن په کال ۱۸۷۷ کې ويلي وو چې "ګومان کوم زموږ شمال- لويديځ سرحد په حاضر وخت کې دغسې يوه منظره انځوروي چې په نړۍ کې سارې نه لري. ه لږ تر لږه بله دغسې سيمه نه وينم چې هلته دې يو ستر متمدن قدرت له پېنځه ويشتو کلونو سوله ييز اشغال نه وروسته په خپلو... ګاونډيو باندې د غومره لږ نفوذ وکړي چې د غه ملک د يوې وړې مهمې نظامي چونۍ [پېښور] نه د يوې ورځې په مزل کې پوره ناپېژندل شوی ملک دی اوزموږ له پولې نه يو يا دوه ميله اخوا د برتانوي ژوند لپاره هېڅ مصونيت نه شته".

پروفېسر اکبر احمد چې د سيمې نوميالی سياسي انتروپولوجست او د پښتني ټولنې د ټولنپوهنې متخصص دی، په ۱۹۹۳ء کې يې ويلي چې: "د بېن المللي همغاړيتوب پاکې هيلې درناوی چې د ډيورنډ په توافق ليک کې ښودل شوی کله شوی او دغه تړون د ډيورنډ د کرښې د دواړو غاړو له خوا په پرله پسې ډول نقض شوی دی". دا واقعيت دی چې د ډيورنډ کرښې د خلکو

لپاره هېڅ وخت وجود نه لاره، هغه یوازې د نقشې دپاسه لیدل کېږي. د کرښې د دواړو غاړو حکومتونو لپاره ممکنه نه ده چې خلک له هغې نه له اوښتلو نه منع کړي، دغه کرښه د تېر پدلو راتېر پدلو ۱٤۱ پېژندل شوي ځایونه او کوتلونه لري.

سره له دې هم د غه توافق لیک د سیمې په خلکو باندې له نورو اړخونو نه ژور اثر کړی دی. دا چې د آمیر عبدالرحمن مخه ونیول شوه چې د کرښې د ختیځې خوا په خلکو باندې کنټرول ولري او دا چې انګریزانو ونه شوکولی هغوی اداره کړي، د هغو سیمه یې د هیڅ چا په ملک واړآوه. د ډیورند د کرښې په غځولو سره انګریزانو دغه سیمه تجرید کړه، له دغسې خلکو سره چې هغوی نور هم سره وویشل شول او په آقتصادي لحاظ بېرته وغورځېدل. دد غه حال یوه نتیجه د زاړه ژوندطرز پاتې کېدل شول. په هغه سربېره د دغې کرښې له امله و چې خلکو د بدل او انتقام رواج ته دوام ورکړ، ځکه چې افغان چاروا کو هغه وخت چې د جرم تورنان له کرښې نه اوښتل، له دغه رواج نه استفاده کوله.

څنګه چې د ډیورند کرښه د وړاندې تګ د سیاست محصول وه، لارډ ایلګین په سیمې باندې د کنټرول د لګولو په مقصد دغسې چلندونه تجویز کړل چې په هغو سره هغه تر پښو لاندې شوه، که څه هم هغه څرګندده کړې وه چې مطلب د موجودې وضعې ساتل دي. دغه تجویزونه په خاص ډول د کرښې په نښه کول و چې تر موافقې کېدو وروسته پرې پیل وشو او په کال ۱۸۹٦ کې د مومندو او خېبر له علاقو نه پرته پای ته ورسید. د ۱۸۹۷ کال په جون کې د هغو په مقابل کې ډیر ستر پاڅون وشو. له شیعه توریو نه

پرته د دغې پراخې سيمې ټولو قومونو د خپلو مشرانو او مذهبي لويانو په مشرۍ لکه ملا نجم الدين، ملا فقير، د مانکې ملا او د پالام ملا او نور د انګريزانو په مقابل کې پاڅېدل، خو انګرېزانو د شپېتو او او يا زرو تر منځ د خپل منظم پوځ په واحدونو سره چې يو افسر يې ونستن چرچل و، خواره کړل. انګرېزانو بل هيڅ وخت له اباسين نه د لوېديځ په لور سيمو کې په يوه وخت کې دومره ډېر عسکر په کار نه وو اچولي.

تر ټولو پياوړې انګېزنه چې د دغه قومونه يې د پرنګي پر ضد پاڅون ته وهڅول ، د ډيورند له کرښې نه راولاړه شوې وه. د هغې په نښه کول په ټينګه او په څرګند ډول خلکو ته وښووله چې دوی نور نو د يوه خپلواک هېواد اوسيدونکي نه، بلکې د برتانيې د نفوذ او کنټرول په محيط کې دننه راوړل شوي دي. له همدې لامله و چې دوی د هغې په مقابل کې په عام ډول پاڅېدل. البته چې امير دوی د پاڅون لپاره وهڅول هغه د دوی د واکمن په توګه بې پروا پاتې کېدلی نه شو او ځان يې اړ ولید چې د هغو ملاتړ وکړي، خو د برتانويانو له وېرې نه يې د هغو ملاتړ په منظم پوځ او په څرګند ډول سره کولی نه شو. د هغه پر ځای يې په ملکي جامو کې په يو څه عسکرو، قومي ملېشا او پېسو سره ورسره ملګرتوب وکړ. ملا نجم الدين لا څرګنده کړه چې امير ورسره وعده کړې وه چې د جهاد اعلام به کوي.

داسې ويل کېده چې د دغه ستر پاڅون شاته امير او سپاه سالار غلام حیدر څرخي ولاړ دي، ځکه چې دوی د سوات او باجوړ خانان د پاڅون لپاره هڅولي وو، خو امير زر له هغو سره له خپل دغه نيمګړي ملاتړ نه هم لاس واخيست ان

تر دي چې د برتانویانو د ډاډېنې لپاره یې ځرګنده کړه چې که د غه قومونه افغانستان ته واوړي، بې وسلې به یې کړي او ملا نجم الدین به عربستان ته وشړي. انګرېزانو له هغه نه د غسې غوښتنه کړې وه. دغه ډاډېنه وروسته له هغه انګلیسانو ته ورکړل شوه چې هغوی په قوت سره پاڅون کوونکي خواره کړل او دغسې اوازې هم روانې شوې چې انګرېزان غواړي په خاص افغانستان باندې هم یرغل وکړي. له پاڅون کوونکیو سره به د امیر پوره ملاتړ غټ تورپیر کړی وای، لکه چې د هندوستان لوی درستیز ځرګنده کړه چې "که هغه [امیر] خپله وړه ګوته جګه کړې وای، له سرحد نه دېخوا ملک کې به چې لا دمخه نارام شوی و، اور بل شوی وای، خو هغه په پوره درنښت سره پخپلو وعدو ټینګ ودرېد او هغو ژمنو ته وفادار پاتې شو چې له برتانیې سره یې کړې وې".

امیر داسې وانګېرل چې افغانستان او د خپلې کورنۍ واکمني یې له یوه زر پېښېدونکي خطر نه وژغورله، خو په واقعیت کې یې په اوږدې مودې کې د هېواد په ټوټه کېدو کې رضایت وښود او د خپلو خلکو غټه برخه یې بېګانه کړه. د هغو پښتنو په ګډون چې په اتلسمې پېړۍ کې یې د هېواد په تاسیس کولو کې او بیا د باندنیو یرغلګو د تېري په مقابل کې له هغه نه په دفاع کولو کې غټه برخه اخیستې وه. په نتیجه کې د دوی لپاره طبیعي وه چې شکایت وکړي او شکایت یې هم هغه وخت وکړ چې برتانویانو د دوی په ملک باندې یرغل وکړ. د دوی شکایت دا و چې څه وخت چې انګرېزانو د دوی په ملک باندې ودانګل، امیر د هغوی پروا ونه کړه،

ځکه چې هغه "برتانوي حکومت ته د پېسو په مقابل کې" خرڅ کړل. امير د دفاع په توګه په ډېر مهارت سره په يوې ځرګندونې کې چې په اصل کې د برتانويانو لپاره وه، وويل چې: "... څنګه چې تاسې د دغه بغاوت په کولو سره له ما سره مشوره ونه کړه، تاسې حق نه لرئ ما ملامت کړئ". ورسته له هغه چې د برتانويانو په مقابل کې يې د امير شېرعلي د چلند په اړه خبرې وکړې چې د هغو پای د هغه د کورنۍ نسکورېدل شول. امير عبدالرحمن خپلو خبرو ته دوام ورکړ او وې ويل چې: "داسې فکر ونه کړې چې زه لکه اميرشېرعلي خان دغومره احمق يم چې د تاسې په خاطر نور [برتانويان] وزوروم او خپه کړم". امير د ايضاح البيان في نصيحت الافغان په نامه په دغې وړې رسالې کې احتياط کړی چې دوی د تل لپاره بېګانه، نه شي نو يې دا هم وويل چې: "که تاسې اوس هم ځانونه زما اختيار او واک ته پرېږدئ، زه به که د خدای تعالی رضا وه د برتانيې له حکومت سره ستاسې چارې په قانع کوونکي ډول فېصله کړم".

د غه ستر پاڅون، نظام عمليات او دهغو لګښتونو انګرېزان هم تر دې حده محتاط کړل چې نه يې غوښتل دغه قومونه يا امير نور هم وپارول شي. يوه جګپوړي انګليس چارواکي په دې هکله دغسې وړانديز وکړ: "په سرحد کې موږ افسرانو ته هدايت ورکړی چې وړاندې تګ ونه کړي او نه امير ته د بدګومانۍ دليل برابر کړي. پخوا له دې چې بيا کوښښ وشي چې دغه قومونه زموږ تر کنټرول لاندې راوستل شي، زه به تر هغو انتظار وکړم چې امير مړ شي. ګومان کوم چې په دغه انتظار سره به موږ څه

له لاسه ورنه کړو".
په پای کې د دې لپاره چې د هند امپراتورۍ په مقابل کې د یوه احتمالي خطر مخه نیول شوې وي، انګرېزانو امیر عبدالرحمن او د هغه ځای ناستي پښتنو قومونو باندې له خپل طبیعي واک چلولو حق نه محروم کړل. په دې هیلې سره چې دوی پخپله به یې د وړاندې تګ د سیاست په پیروي ټراغیزمن کنټرول لاندې ونیسي، خو نتیجه د هغه پرخلاف شوه. اول خو د ډیورنډ د کرښې په نښه کول دغسې حرکت رامېنځ ته کړ چې د هغه پای د افغانستان ټوټه کېدل او د پښتنو وېشل شول. دغه حرکت دغه قومونه تر دې حده پورې وپارول چې د هغو له امله انګرېزان پخپلو کوښښونو کې پاتې راغلل چې د وړاندې تګ د سیاست غوښتنې تر سره کړي. سره له دې چې دوی په مستعمراتي چارو کې او له باندنیو ولسونو سره د چلند کولو د ښه مهارت خاوندان او د خپل مهال یو نظامي زبرځواک و.
برتانویانو که څه هم د وړاندې تګ سیاست په تطبق باندې لا هم ټینګار کاوه، د سیمې خلک هم پخپلې خپلواکۍ باندې ټینګ ودرېدل. برتانویانو د دې لپاره چې د خپلواکۍ دغه ټینګ مدافعان غلي کړي، د هغو په ملک کې په پرله پسې ډول نظامي عملیات کول، په تېره وروسته له هغه چې امیر عبدالرحمن په کال ۱۹۰۱ کې وفات شو. دغه عملیات په وزیرستان کې شاید تر هرې بلې علاقې نه ډېر وو. د انګرېزانو د نظامي عملیاتو په برابر کې ځایي خلکو حتی دننه په هندوستان کې د انګرېزانو تر نېغې اداري لاندې سیمو کې هم بریدونه کول. د ساري په توګه د اتلسو کلونو په بهیر کې له ۱۹۲۰ نه

تر ۱۹۳۸ پورې له قبايلي علاقو نه اتلس ځله دغسې بريدونه وشول.
د دغو نظامي عملياتو او بريدونو او داسې هم د افغان-انګليس د جنګونو يوه پايله د خلکو د مذهبي ذهنيت او د باندنيو په مقابل کې د حساسيت پياوړتيا او په ډېرېدونکي ډول د مذهبي لويانو د نفوذ خپرېدل شول. د خلکو دغه بريدونه د حضرت محمد(صلی الله عليه وسلم) د وختو د غزا په نوم ياد شول. نه يوازې قومونو په ټوليز ډول، فردي کسانو هم له ډيورنډ ليکې سره د مخالفت په غورځنګ کې غوښتل نوم او عزت وګټي. ډېر ځرګند مثال يې د عجب خان اپريدي افسانوي قصه ده چې د ايليس په نامه يوه انګرېزه پېغله يې په پېښور کې په داسې حال کې چې فاميل يې په پيرو سره ساتل کېده، وتښوله. پخپلې کلا کې يې د يوې قدرمنې مېلمنې په شان ساتله ان تر دې چې د هغې لپاره يې له پېښور نه اروپايي خواړه په غلا سره ترلاسه کول. د خپلواکۍ لپاره د دغو خلکو مبارزه د پخواني يونان د اتل "اودي سې" د داستان په شان دی چې د ټرای له جنګ نه وروسته يې لس کاله ډېر ستونزناک سفر وکړ. ټولو دغو فعاليتونو انګليس- ضد احساس او د تلپاتې اناز کې حالت ژوندی وساته چې محلي او بېن المللي کړکېچ ترې هسکېده، نه يوازې تر هغه وخته پورې چې انګرېزان له هندوستان نه ووتل، بلکې تر نن ورځې پورې هم. دغه استعماري ميراث د محلي او بېن المللي کړکېچ سرچينه ده او ممکن همدغسې پاتې وي، خو په هغه حال کې چې د ټولو هغو په موافقه فېصله شي چې اغېزمن کوي يې.

امیر عبدالرحمن خان او د ډیورنډ توافق لیک

اکتوبر ۱۹۹۵

د ډیورنډ توافق لیک او کرښې بیان په ډېر و مستندو اثارو کې په تفصیل سره شوی.دغه اثار زیاتره په انگرېزي کې د انگلستان پوهانو تهیه کړي. په دري او پښتو کې دغسې مستند اثار تر اوسه درک نه لري، خو د انگلیسي پوهانو په لیکنو کې د ډیورنډ موضوع د انگلیس د امپراتورۍ له نظر نه څېړل شوې او محلي واقعیتونه او د افغانستان نظر پکې لږ منعکس شوی دی. دغه موضوع ما په خپل یوه نوي انگرېزي اثر کې چې نوم یې دی "د افغانستان سیاسي تاریخ او باندنۍ اړیکې د امیر عبدالرحمن خان د امارت په دوره کې" له دواړو نظرونو څخه د ارشیفي اسنادو په بنا څېړلې. دغه لیکنه چې تاسو محترمو ته اورولـه کېږي د همدغه ناخپاره شوي اثر د اړوند څپرکي لنډیز دی. په دغه لنډیز کې ما ریفرنسونه او د مولفانو نومونه حذف کړي دي.

امیر عبدالرحمن خان د خپل سلطنت په لومړیو دولسو کلونو کې اول د سپاه سالار غلام حیدر خان ورکزي او وروسته د سپاه سالار غلام حیدر خان څرخي په مرسته د مشرقي په ولایت کې چې جلال اباد یې مرکز و، امنیت خوندي کړ. په

لغمان، خوګيانړو او کونړ کې د امنيت خوندي کول، د لال پوري دخان، اکبر خان مومند تابع کول او د کونړ له سيند نه د سيدمحمود پاچا شړل دوی ته مشکل نه وو، مشکل د شنوارو لاندې کول و چې لس کاله يې ونيول. له هغه وروسته غلام حيدرخان څرخي خپل پوځ د کونړ له لارې اسمار ته وخېژوه او هلته يې ځای په ځای کړ. مطلب يې دا و چې له هغه ځايه په باجوړ، سوات، دير او چترال باندې هم د کابل قبضه په نېغ ډول قايمه کړي. په عېن حال کې د جندول عمراخان په باجوړ کې خپل رقيب خانان يا لاندې کړل او يا يې له هغه ځايه په فرار مجبور کړل او غوښتل يې چې خپله خاني لا هم پراخه کړي. له بلې خوا د سپاه سالار پلان دا و چې اول باجوړ د پېښو، جرګو او پوځ له لارې د کابل تابع کړي او ورپسې نورې سيمې تر پېښوره پورې لاندې کړي، خو په دغه وخت يانې په کال ۱۸۹۲ کې د هندوستان وايسرای يا نايب السلطنه هم عمراخان او هم سپاه سالار ته په بېلو بېلو ليکونو کې په ټينګو الفاظو خبرداری ورکړ چې سره مقابله ونه کړي او له خپلو ځايونو څخه دمخه ولاړنه شي. په دغه مهال کې پېښور او د هغه نږدې سيمې د انګرېزانو په قبضه کې وې او د کونړ، مومند او پېښور ترمېنځ پراخې سيمې چې د افغانستان برخې وې پخپل سر وې.

د هندوستان انګرېزي حاکمان په افغانستان کې په دوهم جنګ کې له په شا کېدونه وروسته په دې لټه کې شول چې خپله هندي مستعمره د روسانو له احتمالي خطر نه مامونه وساتي.

د دغه منظور لپاره يې يو تجويز ونيو او په هغه يې د "علمي سرحد" نوم کېښود. دغه تجويز په واقع کې د دوی د

نوي د مخکې تګ سیاست یا فارورد پالیسۍ نتیجه وه. تجویز دا و چې د روسانو د احتمالي حملې، یا دننه په افغانستان کې دامیر له مرګ نه وروسته د ګډوډۍ پېدا کېدو په حال کې به دوی د کابل، غزني، کندهار کرښې نیسي او د دې لپاره چې دغه عمل په بیړه اجرا کړی وی. د یادو شویو یاغي سیمو غاښي او ستراتیجکي ځایونه به د خپل تصرف لاندې راولي، وسلې به هلته زېرمه کوي او د ضرورت په وخت کې به په بیړه کابل او کندهار ته د رېل خطونه غزوي. دغه تجویز لازمه کوله چې دوی به امیر نه پرېږدي چې په یاغي سیمو باندې د افغانستان قبضه ټینګه کړي. دوی به په همدې ډول د افغانستان او هندوستان ترمېنځ پوله ټاکي.

د هندوستان انګلیس حاکمانو له ۱۸۸۸ نه وروسته په امیرعبدالرحمن خان باندې د دغه تجویز د منلو لپاره فشار راوړی و، خو امیر یې منلو ته نه حاضرېده. امیر په ۱۸۹۳ کې د همدغه منظور لپاره د انګرېزانو یوه هیات منلو ته غاړه کېښوده. ده دغه کار ته ځکه غاړه کېښوده چې د روسانو په عېن مهال کې د افغانستان په شمال-شرق کې د پنجې یا امو سین نه اخوا غاړو یې د افغانستان ځنې نظامي پوستې په زور ونیولې او پخپل وړاندې تګ سره یې پخپله افغانستان هم تر تهدید لاندې ونیوه. امیر عبدالرحمن خان په دې ډول په شمال شرق کې د روسانو او په جنوب شرق کې د انګرېزانو تر فشار لاندې راغی.

امیر عبدالرحمن خان په کابل کې دې ۱۸۹۳ د نومبر په دولسمه د انګرېزانو د یوه هیات له مشر، سرمارتمر هنري ډیورنډ سره دوه توافق لیکونه لاس لیک

کړل: يو يې د افغانستان د شمال شرق ياني واخان او بل يې د افغانستان د جنوب شرق په باب و چې وروسته د ډيورنډ د توافق ليک يا کابل کنونشن په نامه باندې ياد شو.

د ډيورنډ د توافق ليک په متن کې راغلي چې يوه کرښه به چې له واخان نه د پارس تر پولې پورې اوږده وي، په نښه کېږي او د غه کرښه به د دواړو خواوو "د نفوذ سيمې" سره بېلوي. هندوستان به د دغې کرښې نه اخوا سيمو کې چې په افغانستان کې پرتې دي، مداخله نه کوي او امير به په سوات، باجوړ او چترال کې مداخله نه کوي. په توافق ليک کې په نورو ټکو باندې هم سره جوړه وشوه. له دې وروسته زه به د ډيورنډ په توافق ليک او د ډيورنډ په کرښې تبصرې وکړم.

د ډيورنډ د توافق ليک په هکله افغاني اسناد له مېنځه تللي دي، په دې باب حتى هغه رساله چې په خاص ډول خپره شوې وه، هم لا درکه ده. يوازې په رسمي تاريخ ياني سراج التواريخ کې د ډيورنډ د کرښې ذکر شوی دی، خو هغه پخپله د توافق ليک د متن يا په دې هکله د امير او د ډيورنډ ترمېنځ د خبرو په باب نه، بلکې يوازې د هغې جرگې په باب دی، چې وروسته جوړه شوه او په هغې کې د ډيورنډ د توافق تاييد وشو، خو جرگې دغه تاييد له وېرې وکړ؛ له امير نه چې په استبداد کې يې نوم ايستلی و، ټول د جرگې د غړو په شمول ډارېدل. په اصل کې د ډيورنډ توافق ليک د ډار محصول و. که خلک له مستبد امير نه ډارېدل، مستبد امير له انگرېزانو او روسانو نه وېرېده. مير غلام محمد غبار وايي: "امير... فقط در سايه تهديد و تلبيس انگليس (معاهده

دیورند را) چشم پت امضا نمود. و مسوولیت عظیم تاریخی را برای همیشه در گردن خود گرفت". امیر د ډیورنډ توافق لیک په پټو سترګو لاس لیک کړ، خو دی د ډیورنډ له خوا وغولول شو. د ډیورنډ له خوا نه په افغانستان کې د نه مداخلې ژمنه د علمي سرحد" د سیاست په خلاف وه چې هغه په اصل کې په افغانستان کې په مداخلې بنا ده. مهمه يې لا دا ده چې د امیر سر په حقیقي نقشې نه خلاصېده چې د توافق لیک جز و. نو يې د هغې په ډېرو ټکو موافقه ونه کړه. تر هغو لا جدي خبره دا ده چې امیر د توافق لیک دري متن لاسلیک نه کړ، که څه هم ډیورنډ هغه لاسلیک کړی و. امیر د نقشې دپاسه ولیدکل چې د باشګل دره د افغانستان یوه برخه ده، په داسې حال کې چې د توافق لیک په متن کې هغه د هند په نفوذي سیمه کې راغلې ده. دري کاله وروسته یانې هغه وخت چې د ډیورنډ کرښه په نښه کېده، امیر پخپل ټینګار باندې دومره کلک ودرېد تر څو په پای کې وایسرای لارډ ایلګین اعتراف وکړ چې هغه یوه تېروتنه وه. دا او دغسې نور ځینې مسایل وو چې د کرښې په نښه کول درې کاله نیول او د خېبر دره او د مومند سیمه په نښه نه شوه. امیر ټینګار وکړ چې ټول مومند د افغانستان په نفوذي سیمه کې دي.

د ډیورنډ د توافق لیک په متن کې راغلي چې امیر ژمنه کوي چې په هغو سیمو کې به مداخله نه کوي چې د انګرېزانو تر نفوذ لاندې شوي دي. دا د دې مانا نه لري چې امیر له هغو څخه افغانستان د سیمو په حېث تېر شوی دی، لکه چې سلطان محمد د تاج التواریخ یا د امیر عبدالرحمن خان د ژوند موقف او

پخپله مارتمر ډیورنډ دغسې ادعا کوي.
د سلطان محمد کتاب هغه برخې چې باندنی اړیکې بیانوي، په لندن کې جعل شوې دي او د ډیورنډ خصوصي لیکنې چې په دې وختو کې برالا شوې دي، د دغه توافق په باب د ده رسمي راپورنه نقض کوي. ده په خپل یوه شخصي لیک کې د امیر له خولې نه ویلي دي چې که د هند برتانوي حکومت په اسمار کې د ده د پوځ له پاتې کېدو سره مخالفت ونه کړ، دی به په باجوړ او چترال کې له مداخله کولو نه لاس واخلي. ډیورنډ د هغو قامونو په هکله چې د دغه توافق لیک له مخې د هندوستان په نفوذي سیمو کې راغلي لا هم په مشخص ډول ګرېدلی دی. ده په کال ۱۸۹۷ کې په یوې مرکې کې وویل چې "باید داسې ونه ګڼله شي چې کوم هغه قامونه چې د هندوستان په خوا کې راغلي دي، دننه د برتانیې په خاوره کې دي، دوی یوازې په تخنیکي لحاظ زموږ د نفوذ په ساحه کې دي، یانې تر هغه ځایه چې په امیر پورې تعلق لري او تر هغه ځایه چې دوی زموږ نفوذ منلو ته غاړه ږدي او یا موږ یې پرې منو". پخپله وایسرای لارډ ایلګین هم وویل چې امیر د ډیورنډ په کرښې سره یوازې حاضره وضع ساتلې ده. د ده خپل الفاظ دا دي: "د ډیورنډ توافق لیک هغه توافق لیک دی چې په هغه سره د برتانیې د حکومت او د امیر نفوذ ساحې ټاکلې شوې دي. مقصد دا دی چې په هغه سره د موجود حال په باب د امیر قبولي حاصله او محفوظه شي". امریکایي مولف، لویي دوپري وایي چې: "د ډیورنډ له کرښې نه مطلب "د برتانیې د حکم توسعه ده، نه د هندوستان د سرحد پراختیا". دی وړاندې وایي چې: "د غه کرښه د هندوستان د سرحد په شان نه،

بلکې په هغه سره د امیر د قلمرو شرقي او جنوبي سرحد او د دواړو حکومتونو د نفوذ د ساحو حدود منل شوي دي".
برسېره پردې د امیر عبدالرحمن خان او د هغه د جانشینانو په فکر له مداخلې نه مطلب نظامي مداخله ده. دوی دا د توافق لیک متناقض نه بلله چې یاد شویو قومونو باندې خپل حکم وچلوي. دا ځکه چې امیر د خپلو اسلافو په شان دوی د افغانستان خلک بلل او اباسین یې د افغانستان ختیځه پوله ګڼله، خو دوی د ډیورنډ په تپل شوې کرښې سره په باجوړ، سوات او نورو سیمو باندې د خپل طبیعي واکمنۍ څخه محروم وګرځول شول. د ډیورنډ کرښه هم په بیړه په نښه شوه او هم د طبیعي، توپوګرافیکي او سیاسي اصولو له مخې ونه کښل شوه نو ځکه دغې کرښې بسته قومونه سره بېل کړل، لکه شنواري، نورزي، اڅکزي، ترکلاني، بړیڅ او نور. یاني هغسې قومونه چې پخپلو کې یې ټینګ علایق لرل، بلکه دا چې دغې کرښې دغسې قامونه په ایندو کې له افغانستان څخه د بېلولو لپاره په نښه کړل چې دوی د افغانستان لپاره د ملا د تیر په شان حېثیت لاره او دوی تر هر بل قوم نه زیات پخپله د افغانستان په جوړولو کې نقش لوبولی و. دا هغسې خلک وو چې برتانوي استعمارګران یې تر نورو قومونو څخه چې په مستعمرو کې ورسره مخامخ شوي وو، په پرله پسې مقاومت سره ناکام کړي وو. برتانویانو د دغې کرښې په کښلو سره تلپاتې کړکېچ رامېنځ ته کړ. دغسې دلیل نه و موجود چې د غه خلک دې سره ټوټه شي. مګر د امپیریلزم، سلطې خپرولو او تشدد، سر زوري. دغه قومونه د یوه نسل خلک دي، په عېن ژبه ګړېږي، عېن دین باندې

معتقد دي، د ژوندانه ګډ طرزونه او ګډ جهان ليد لري او د مشترکو جغرافيايي او اقتصادي شرايطو لاندې ژوند کوي. تر هر څه زيات دغه کرښه هيڅ کله موثره نه وه. هيڅ حکومت د کرښې په هرې خوا باندې چې حاکميت کړی، په دې نه دی بريالی شوی چې د غه قومونه دې ته اړ کړي چې هغه د بېن المللي کرښې په شان ومني. سياسي انتروپولوجست اکبر احمد د دغسې سيمې زوی، پخپل يوه نوي اثر کې ليکلي دي چې "د ډيورنډ په توافق ليک کې د بېن المللي هم کاری معصومه هيله يوازې کله کله رعايت شوې او د کرښې په دواړو خواو کې هغه تل نقض شوې ده. دا ټول په دې دليل چې د غو قومونو ته دغه کرښه نه پخوا د قبول وړه وه او نه اوس ده. دغه کرښه يوازې د نقشې له پاسه وجود لري.

خو څنګه چې د ډيورنډ کرښه د برتانيې د وړاندې تګ د سياست يا په اصطلاح د علمي سرحد محصول وه، وايسرای ايلګين، د موافقې او د خپلې اولې وينا په خلاف هغه ورانه کړه او په دغسې اقداماتو يې پيل وکړ چې په هغو سره يې غوښتل په يادو شويو قومونو باندې د برتانيې کنټرول جاري کړي. دغه اقدامات او په خاص ډول د ډيورنډ د کرښې په نښه کول، د دې سبب شول چې د هغو په مقابل کې په ۱۸۹۷ کې همدغه قومونه راولاړ شي. په دغه کال کې له توريو نه پرته ټول قومونه د ملا نجم الدين اخوند، ملامانکي او ملا پالام او يو شمېر قومي خانانو په مشرۍ د انګرېزانو پر ضد پاڅېدل. انګرېزانو د غه ستر پاڅون د او يا زره پوځ په واسطه غلی کړ. په دغه پوځ کې ونستن چرچل هم د يوه واړه نظامي افسر په حيث وظيفه اجرا کوله. انګرېزانو تر

دغه وخته د اباسين نه دېخوا کې له دغومره لوی پوځ نه کار نه و اخيستی.
د دغو قومونو د پاڅون خو ځوونکې قوه د ډيورنډ کرښه وه. دغې کرښې دوی ته وښوده چې دوی د پښتو په شان د خپلواک وطن اوسېدونکي نه دي، بلکې د برتانيې تر نفوذ لاندې شوي دي. په دې کې شک نشته چې امير عبدالرحمن خان دغه قومونه پاڅون ته وهڅول. په ملکې جامو کې يې عسکر ورکړل، پېسې او وسلې يې ور ورسولې. دا پوره څرګنده ده چې امير عبدالرحمن او سپاه سالار غلام حېدر خان څرخي د دغه پاڅون اصلي محرکان وو. امير د هغوی د حکمران په شان بې تفاوته نه شو پاتې کېدی. دی مجبور و له هغوی سره مرسته وکړي، خو ډېر زر يې ځان تر يو نه ګوښه کړ او څرګنده يې کړه چې دی له پاڅون او دغو قومونو سره سرو کار نه لري. ده دغه څرګندونه هغه وخت وکړه چې اوازه شوه چې انګرېزان غواړي په افغانستان هم ودانګي. امير عبدالرحمن خان په دې ډول افغانستان او خپله حکمراني له خطر نه بچ کړه، خو پخپل دغه عمل سره يې خپل وطنوال هم بېګانه او په اوږده موده کې پخپله افغانستان هم ضعيف کړ. ده دغسې خلک له افغانستان څخه بېګانه کړل چې لکه چې پخوا وويل شول، دوی افغانستان ته د ملا د تير په شان حېثيت لاره، نو د دغو قامونو لپاره طبيعي وه چې له امير څخه شکايت وکړي، لکه چې يې وکړ او ويې ويل چې کله انګرېزانو د دوی په ملک ودانګل امير بې تفاوتي غوره کړه او دوی يې د پېسو په مقابل کې په انګرېزانو خرڅ کړل.
امير په يوې رسالې کې چې په اصل کې يې د انګرېزانو لپاره خپره کړې وه، په ځواب کې وويل چې کله چې تاسې

پاڅېدلی له ما سره مو سلا ونه کړه نو اوس تاسې له مانه د ګيلې حق نه لرئ. امير وروسته له دې چې د انګرېزانو په برابر کې يې د امير شېرعلي خان سياست چې په پای کې د هغه د کورنۍ د سقوط سبب شو، توضيح کړ، وويل چې "داسې فکر ونه کړئ چې زه به د امير شېرعلي خان غوندې احمق اوسم چې ستاسې په خاطر به نور خپه کړم". خو امير نه غوښتل چې خپل د غه قومونه بېګانه کړي نو يې وويل چې "که اوس هم تاسې زما خبره او امر ومنئ زه به که خدای کول له انګرېزانو سره ستاسې لانجه په قانع کوونکي ډول فېصله کړم".

د قومونو د غه ستر پاڅون، نظامي عملياتو او د هغو لګښتونو انګرېزان هم محطاط وګرځول چې نور د غه قومونه او امير ونه پاروي. د دوی يوه لوړ رتبه مامور په دغو الفاظو هدايت ورکړ چې "سرحدي ماموزانو ته ووايئ چې له مخکې تګ نه نور لاس واخلي او د امير د بدګمانۍ باعث نشي. پخوا له دې چې موږ هڅه وکړو د غه قومونه تر خپلې قبضې لاندې راولو، ښه به دا وي چې انتظار وباسو چې امير وفات شي. زما په فکر موږ به په انتظار ايستلو سره څه شی له لاس ورنه کړو".

په پای کې به ووايم چې د دې لپاره چې د هندوستان انګليس حاکمان خپله هندي مستعمره له احتمالي خطر نه بچ کړي، دوی امير عبدالرحمن خان او د هغه جانشينان پخپلو وطنوالو باندې له خپل طبيعي حاکميت څخه محروم کړل. په دې اميد چې په هغوی باندې به دوی د فارورډ پاليسي تطبيق کړي او حاکميت به پرې وکړي، خو دوی سره له دې چې په مستعمراتي چارو کې پوهه او تجربه لرله او د وخت ستر نظامي قدرت و،

پخپل مقصد ونه رسېدل، سره له دې هم دوی له ټینګار نه لاس وانه خیست، خو که دوی د خپل فارورډپالیسۍ په تطبیق کولو کې له ټینګار نه لاس وانه خیست، دغه پښتني قومونه هم له خپلې خپلواکۍ نه تېر نه شول. انګرېزان د دې لپاره چې دغه سرکښه او خپلواک قومونه لاندې کړي، د امیر له مرګ نه وروسته یې د دوی په سیمو کې یو وخت بل وخت لښکر کښې وکړې، په مقابل کې پښتنو هم په دوی بریدونه وکړل او حتی ټولې ټولې یې د دوی لاس لاندې ارامو سیمو باندې هم ودانګل او د مېړانې داستانونه او قیصې یې جوړې کړې. د خپلواکۍ د ساتلو په لړ کې د دوی کارنامې د نړۍ د سترو کارنامو په ډله کې حسابېږي. دا ټول د دې باعث شول چې په دوی کې د انګرېزي استعمار ضد احساس عام او قوي شي چې تلپاتې انار شي، محلي او بېن المللي کړکېچ د هغه عمده عناصر ګرځېدلي دي. شاید بل هېڅ قوم د انګرېزي استعمار په مقابل کې په دغسې دوام لرونکي او مېړانې سره مقاومت نه وي کړی. د ډیورنډ د ټرون او کرښې نه پېدا لانجه تر اوسه هم موجوده ده.

پښتانه
او د ډیورنډ
توافق لیک

پښتون د اسیا په زړه کې یو لوی ولس دی. اوس یې ټول شمېر د ډیورنډ د کرښې په دواړو خواوو کې څه کم څلوېښت([1]) میلیونه کېږي. پښتون یو ډېر لرغونی ولس هم دی. شته والی یې په ویدي او اوستایي دورو کې تثبیت دی. بلخ، غور، کندهار، پېښور او مستونګ یا ننني کوټه یې تاریخي مرکزونه دي. د همدغه لرغونتوب په وجه ده په څو نومونو یاد شوی دی. پښتون، افغان او پټهان.

لومړی او ډېر پخوانی نوم یې پښتون دی چې هېرودوت د پکتیک (Pactyic) په نامه یاد کړی. په پښتنو کې همدغه نوم مروج دی. تر پښتون وروسته د افغان نوم ډېر اورېدل کېږي. افغان د مهاباراته اس واکا (Asvaka)، اس واغانه (Asva-Ghana) او د منځنۍ پارسو ابګان (Abyan) او اپاکان مفرس یا معرب نوم دی چې مانا یې اس سواره او د اسونو هېواد کېږي. دغه نوم په اسلامي دوره کې افغان او افغانستان شوی دی. پټهان نسبتا نوی نوم دی او هغه اول په دولسمې پېړۍ کې هغو پښتنو ته ورکړل شوی چې د هند د بهار ولایت په پټنه کې مېشت شوی و.

د پښتنو او تاجکو او نورو لرغوني

---

[1]- د اوسنیو اټکلونو له مخې یې شمېر له پنځوسو میلیونو زیات دی. (خپرندویه ټولنه).

هېواد اريانه و چې په سانسکرت کې په اريا ورته (Aya Vareta) او په زند کې په اريااني ويجو (Erieneveejo) يادېده. لرغونې اريانه يوه پراخه او نامشخصه سيمه وه چې بلخ يا بخدي، يا د يونانيانو بکتريايي مرکز و او په اوستايي دوره کې زراسپه (Zariaspa) يې واکمنه کورنۍ وه. دغه کورنۍ لکه هسې چې له نامه نه يې ښکاري په غالب احتمال پښتنه کورنۍ وه. د يونان-باختري په دوره کې اريانه د هغې سيمې نوم و چې د اباسين او کرمان يانې د هند او پارس ترمېنځ پرته وه. دا سيمه په اسلامي دوره کې د افغانستان په نامه ياده شوه. په څوارلسمي پېړۍ کې افغانستان د سيفي هروي په تاريخنامه هرات کتاب کې هغو سيمو ته ويل کېده چې د اباسين او غزني ترمېنځ پرتې وې او د مستونګ يا ننني کوتې حاکم يې تر نورو نه مهم و. په بله ژبه د سليمان د غرو شاوخوا ټولې هغه سيمې چې د ايلمن، غزني، کابل او اباسين ترمېنځ پرتې وې، د افغانستان په نامه يادېدلې، خو پخپله پښتنو خپل د غه ټاټوبي د پښتونخوا او روه په نامه ياداوه.

پښتانه په همدغه هېواد کې په مشخص ډول ياد شوي. د هېرودوت په تاريخ کې ګنداري (Ganharii)، اپه ريتاى (Aparytea) او سته ګيداى (Sattagyddae) راغلي چې لومړنۍ يې مومند، يوسفزي يا پخواني اسپه سي او اپه ريتاى يې اپريدي او سته ګېداى يې خټک کېږي. د مقدوني سکندر د يرغل په وخت کې د کونړ او باجوړ خلک د اسواکا او اسپه سي په نومونو ياد شوي دي. هرودوت په مشخص ډول وايي چې پکتيکان يانې پښتانه د هند په شمال کې اوسي. دوى زياتره

کوچیاني ژوند لاره چې اوسني کوچیان د همدغ سې ژوند ښکارندوی دي. پښتنو د چنګیزیانو په یرغل سره د سلیمان غرو او درو ته مخه وکړه. یوسفزیو په کابل کې اول له الوغ بیګ تیموري او بیا له بابر سره له مقابلې نه وروسته کابل ترک کړ او پخپل اوسني هېواد کې مېشت شول. تر هغه دمخه دوی د کلات او غزني په سیمو کې اوسېدل. په مقابل کې ابدالیان یا درانیان د سلیمان له غرو نه د لویدیځ په لور کندهار او هرات ته لاړل او هلته یې د دولتونو بنیاد کېښود. په داسې حال کې چې په شپاړسمې او اولسمې پېړۍ کې په ختیځ کې اول روښانیان او وروسته لوی خوشال خټک او ایمل خان مومند د خپلواکۍ په لار کې چې هغومره قربانۍ میا روښان او د هغه زامنو او لمسیانو ورکړې، شاید بلې کورنۍ په تاریخ کې نه وي ورکړې. په لویدیځو پښتنو کې اول میرویس هوتک او وروسته احمدشاه دراني و چې پښتانه یې د خپلواکۍ هسکې ته ورسول. د احمدشاه دراني اهمیت په دې کې دی چې د پښتنو په سروالۍ یې د آمو او اباسین ترمېنځ هېواد کې خپلواک دولت جوړ کړ او تر هغه د باندې په نورو سیمو لکه پنجاب، ملتان، سند، کشمیر او پارسي خراسان کې یې د واک په خپرولو سره امپراتوري تاسیس کړه. ده دغه کارنامې په عمده ډول د ختیځو پښتنو په ملګرتیا ترسره کړې. په دې ډول ختیځو پښتنو د احمد شاهي دولت او احمدشاهي امپراتورۍ په جوړولو کې او په خاص ډول په هند باندې په نهه ځل بریالیو یرغلونو کې غټه برخه اخیستې ده. پاني پت په جګړه کې د مرهټه وو په ماتولو کې د دوی برخه ټاکونکې وه. که مرهټه چې ځانونه یې تر اباسین پورې رسولي وو،

پر ځای پاتې وای د هندوستان د مسلمانانو ژغورنه او په شلمې پېړۍ کې د پاکستان هسکېدنه به په شک کې وای.د ختيځو پښتنو د همدغې ټينگې ملگرتيا له امله و چې احمدشاه دوی بر درانيان ونومول او ځای ناستي يې تيمور شاه، پېښور د خپلې امپراتورۍ د ژمي مرکز وگرځاوه، خو که اتلسمه پېړۍ د پښتنو د برم پېړۍ وه، نولسمه پېړۍ د هغو د نزول پېړۍ شوه.

په دغې پېړۍ کې اروپايي په تېره انگرېزي استعمار د صنعتي انقلاب په برکت نږدې ټوله اسيا لاندې کړې وه او انگرېزانو په ټول هند د پېښور په گډون قبضه کړې وه. د منځنۍ اسيا د لاندې کولو لپاره در وسانو او انگرېزانو ترمېنځ د سترې لوبې په نامه سيالي روانه وه، خو افغانانو د ختيځو پښتنو په ملاتړ د ځلوېښتو کلونو په فاصله کې په افغانستان باندې د انگرېزانو دوه يرغلونه شنډ کړل. له هغه وروسته انگرېزانو په داسې حال کې چې روسانو منځنۍ اسيا نيولې وه، د هندوستان د ساتلو لپاره د ډيورنډ توافق ليک په نامه يوه بله ستراتيجي وايستله او پر هغه باندې يې د "علمي سرحد" نوم کېښود. اوس زه د دغه توافق ليک په غټو ټکو باندې رڼا اچوم:

د دغې نوې ستراتيجۍ اصلي مقصد د هندوستان ساتنه وه. په دې ډول چې کله روس د افغانستان له لارې په هندوستان باندې رادمخه کېږي، دوی به کندهار، کابل او جلال ابا دته خپل پوځونه زر رسوي او د روس پرمختگ به شنډوي. د دې لپاره حتمي وه چې دوی په ختيځو پښتنو کې ستراتيجيک ځايونه په کنټرول کې ولري.دغه کنټرول بيا حتمي کوله چې دوی بايد د هغو په شاوخوا قومونو

باندې سیاسي نفوذ خپور کړي او د افغانستان لاس له هغو نه لنډ کړي، خو د افغانستان پاچا امیر عبدالرحمن خان د دوی پرمخ خنډ و. دوی له ۱۸۸۸ نه تر ۱۸۹۲ پورې هغه تر ډول ډول فشارونو لاندې ونیوه. سره له دې هم امیر دغه کار ته نه حاضرېده. دی په پای کې هغه وخت په دې اړه خبرو ته حاضر شو چې روسانو د افغانستان په شمال- ختیځ یانې په لوی پامیر کې د افغانستان نظامي پوسته په نظامي یرغل سره ونیوله او افغانستان ته یې خطر پېښ کړ. امیر چې په دې ډول د روسانو او انګرېزانو له خوا تر فشار لاندې راغی، د هند د باندنیو چارو وزیر سر ماتمر ډیورنډ په سروالۍ یې یو کوچنی ملکي هیات په کابل کې ومانه او له هغه سره یې د ۱۸۹۳ کال د نومبر په دولسمه د ډیورنډ یا کابل کانونشن په نامه توافق لیک لاسلیک کړ.

د ډیورنډ توافق لیک د دواړو خواوو د نفوذ سیمې ټاکلې او هرې خوا تعهد کړی چې د بلې خوا د نفوذ په سیمه کې به مداخله نه کوي. له توافق لیک نه د برتانوي هند حکومت یو مطلب دا و چې د ډیورنډ د کرښې په ختیځو سیمو کې به د امیر عبدالرحمن خان د نظامي او سیاسي وړاندې تګ مخه نیسي. امیر تر هغه دمخه د دغو سیمو په قومونو باندې په ډول ډول نفوذ خپراوه او په هغو باندې یې د حکومت نېغ حاکمیت چلاوه. د دغه مقصد لپاره د سپاه سالار غلام حېدر خان یوسفزي په سروالۍ په اسمار کې یوه لویه نظامي قوه پر ځای شوې وه. دتوافق لیک په متن کې د دواړو هېوادونو ترمېنځ د ګډې پولې کلمه نشته. د دې مانا دا کېږي چې هند به له افغانستان سره ګډه پوله نه لري. د

دواړو ترمینځ د فرنټیرز په نامه سرحدي سیمه یا سیمې دي چې د ډیورنډ په کرښې به سره بېلېږي او یوه خوا به د بلې خوا د نفوذ په سیمه کې مداخله نه کوي، خو د امیر عبدالرحمن خان لپاره "مداخله" یواځې نظامي مداخله وه او په نورو ساحو کې دی د پخوا په شان ازاد و چې له دغو پښتني قومونو سره ارتباط ولري. د دغو ټولو قومونو جرګې هم د پخوا په شان په پرله پسې ډول کابل ته تللې او له امیر سره یې کتل. دا چې ډیورنډ پخپلو رسمي لیکنو کې او سلطان محمد د امیر عبدالرحمن خان ژوند په نامه کتاب کې وایي چې امیر عبدالرحمن خان د افغانستان د واکمن په حیث له دغو ټولو سیمو نه خپلې ادعا نه تېر شوی دی، سمه نه ده. دا واقعیت دی چې د سلطان محمد د کتاب ټوله دوهمه برخه یانې هغه برخه چې د سیمې او باندني سیاست او د ډیورنډ د توافق لیک په اړه ده، په لندن کې جعل شوې ده. دهند د وخت لوی درستیز "لارډ کیچنر" وایسرای لارډ کرزن ته همدغسې لیکلي وو او ما دغه ټکي ته پخپل یوه انګرېزي کتاب کې تفصیل ورکړی، نو د ډیورنډ د کرښې په نامه د ډاکټر عظمت حیات خان کتاب چې د دغه موضوع یې په زیاته اندازه د هغه پر اساس کښلې، د اعتبار وړ نه دی. پخپله ډیورنډ هم په کال ۱۸۹۷ کې په یوې مرکې کې ویلي وو چې: "... د هندوستان د خوا قومونه باید داسې و نه ګڼل شي چې دننه د برتانیې په سیمه کې پراته دي. هغوی یواځې په تخنیکي لحاظ زموږ تر نفوذ لاندې دي، یانې دا چې تر هغه ځایه چې په امیر پورې اړه لري او تر هغه ځایه چې دوی زموږ نفوذ ته تسلیمېږي یا موږ په هغو باندې نفوذ کوو". بله غټه

خبره دا ده چې ډیورنډ او شاته یې د هند حکومت په دغه توافق لیک او په نهایت کې له امیر سره صادق نه و، ځکه چې د دوی مقصد دا و چې لکه چې دمخه مې ویلي د ضرورت په وخت کې به په افغانستان کې نظامي مداخله کوي. تر هر څه مهمه دا ده چې امیر عبدالرحمن خان نه دده توافق لیک فارسي متن لاسلیک کړی او نه هم هغه نقشه امضا کړې چې ورسره مله وه او ډیورنډ وروړاندې کړې وه. امیر عبدالرحمن خان په انګرېزي نه پوهېده او چې هغه په انګرېزي نه پوهېده، طبیعي ده چې د توافق لیک انګرېزي متن به یې لاسلیک کړی نه وي.اوس اساسي سوال دا دی چې ایا دغه توافق لیک به لکه هسې چې ډیورنډ وړاندې کړی د اعتبار وړ وي؟ ما چې د کابل، نوي ډهلي او لندن په ارشیفي مرکزونو کې د امیر عبدالرحمن خان د دورې په اړه څېړنې کړې، د امیر په لاسلیک مې د ډیورنډ د توافق لیک متن لیدلی نه دی.

په دې اړه بله غټه موضوع دا ده چې د همدغه انګریزي توافق لیک متن ځینې برخې د تطبیق په ډګر کې د امیر لپاره قبولې نه وې او انګرېزانو هم د هغه اعتراضونه ومنل. د پخواني کافرستان د باشګل دره د توافق لیک په متن کې د انګرېزانو د نفوذ په ساحه کې ښول شوې ده، خو په کال ۱۸۹٦ کې چې د ډیورنډ کرښه هلته په نښه کېدله، امیر په دې ټینګ شو چې باشګل د افغانستان برخه ده. د هندوستان وایسرای "لارډ ایلګین" د امیر اعتراض ومانه او د باشګل موضوع یې "د خواشینۍ وړ تېروتنه" وبلله. بله موضوع د مومندو وه چې د ډیورنډ د کرښې د نښه کولو په وخت کې امیر په

هغې بـانـدې هم ټینګ ودرېـد او ویـې ویـل
چې ټول مومند د افغانستان برخه ده. د
مومندو سیمه پـه نـښه نـه شوه او امیر
بـیا هلته د سړک د جوړولـو امر ورکړ.
پـه دغه سړک بـانـدې کـار هم شروع شو،
خو د امیر لـه مرګ نـه وروسته د سړک
جوړولـو کـار پـه ټـپه ودرېـد. داسې هم د
تورخم برخه د امیر د اعتراض پـه وجه
پـه نـښه نـه شوه. بـلـه غټه موضوع پـه
ساحه کې د توافق لـیک او د هغه د نقشې
لـه مخې د کرښې پـه نـښه کول دي چې د
توقع پرخلاف اوږده شوه او درې کـالـه یـې
ونـیول. د جغرافیایي او ټوپوګرافي لـه
مشکل نـه غېر دغې کرښې لوی قومونـه او
حتی کلي سره بې لول لکه تر کلا نـي،
وزیر، شینواري، نورزي، آڅکزي، بړیڅ
او بـلوچ. دا هغه قومونـه دي چې سره
ګډه ژبـه، ګډ دین، ګډ تاریخ، ګډ کلتور
او سره ورتـه نـړۍ لـید او داسې هم یـو
راز اقتصادي، زراعتي او اجتماعي طرز
لـري. دوی سره نـه بـېلېږي او نـه هم د
پردیـو واکمنـي منـي. نـو دا عجبه نـه وه
چې د ډیورنډ دکرښې پـه نـښه کولـو نـه
وروسته چې دوی پوه شول چې د
انګرېزانـو د نـفوذ پـه ساحه کې راغلي،
د ملا نجم الدین اخوندزاده، ملا فقیر
او ملا مانـکي او نورو قومي مشرانـو پـه
سروالـۍ یـې پـه کـال ۱۸۹۷ کې پـه یـو لـوی
پـاڅون لاس پـورې کړ او ځانـونـه یـې تر
شبقدر پـورې ورسول، خو انګرېزانـو د
هغوی پـه وړانـدې لـه اویـا زریـز منظم
پوځ نـه کـار واخیست چې پـه هغو کې
ځوان ونستن چرچل هم و. سره لـه دې هم
انګرېزانـو لـه هندوستان نـه تـر وتـلـو
پـورې پـر هغوی بـانـدې هغسې نـفوذ خپرولـی
نـه شو چې دوی غوښتل. پروفیسر اکبر
احمد چې دهغه ځای سیاسي انتروپولوجست
او د خپلـو پـښتنـو متخصص دی، وایـي چې:

"د بېن الملللي توافق ليک هغه ښه هيله چې د ډيورنډ په توافق ليک کې ښوول شوې، د ډيورنډ د کرښې په دواړو خواوو کې يې بس کله کله مراعات شوی، خو په پرله پسې ډول ترېنه سرغړول شوی دی". پر هغه سربېره دی ليکي چې له کال ۱۹۲۰ نه تر ۱۹۳۸ پورې د اتلسو کلونو په بهير کې دغو قومونو اتلس ځله حتی پخپله په هندوستان باندې هم بريدونه کړي دي. د غومره چې د غو پښتنو په انگرېزانو باندې بريدونه کړي، شايد د نړی په بل ځای کې نورو قومونو پر هغو باندې هغومره بريدونه نه وي کړي. د عجب خان اپريدي حېرتناکه قصه تر اوسه هم په دغو خلکو کې انګازې کوي. د دغو ټولو لانجو او داسې هم تر هغه وروسته کشالو اصلي سرچينه دا ده چې خټيځ پښتانه يا د احمدشاه دراني بر درانيان د پرديو واکمنۍ ته غاړه نه ږدي.

د ډیورنډ توافق لیک باید ډېر دمخه باطل اعلام شوی وای

د ډیورنډ د توافق لیک ریاعیت نه د برتانوي هند حکومت، نه د افغانستان حکومت، نه د پاکستان حکومت او نه پخپله خلکو کړی، خو په هغه سره د افغانستان د اصلي خاورې یوه برخه نیول شوې ده، که څه هم هغه په ماهیت کې موقتي و او باید ډېر پخوا په تېره له هندوستان نه د انگریزانو په وتلو سره باطل اعلام شوی وای.

په دغه اړه لومړنی ټکی دا دی چې د ډیورنډ توافق لیک د برتانوي هند د حکومت په نېغ فشار او د تزاري روسیې په غېر مستقیم فشار په کال ۱۸۹۳ کې پر امیر عبدالرحمن باندې تحمیل شوی دی. لومړني له کال ۱۸۸۸ نه تر هغه وخته پورې امیر تر ډول ډول فشارونو لاندې نیولی و او وروستي په همدغه وخت کې د افغانستان د بدخشان ولایت د روشان او شغنان هغه برخې چې د پنجه شي خواته ان د مرغاب یا آق سو تر سین پورې غځېدلې وې، په وچ نظامي زور نیولې وې. که څه هم په کال ۱۸۷۳ کې یې ټول بدخشان د افغانستان په قلمرو کې منلی و او افغان حکومت خپل حاکمیت پرې جاري کړی و، په دغه ډول افغانستان په دغه وخت کې د دوو اروپایي امپراتوریو تر گواښ لاندې

راغلی او امیر څان مجبور ولید د ډیورنډ توافق لیک منلو ته غاړه کیږدي. دغه موضوع ما پخپل یوه نوي خپاره شوي کتاب کې بیان کړې چې نوم یې دی: "د افغانستان سیاسي او دیپلوماتیکي تاریخ". [۱]

بل مهم ټکی دا دی چې امیر عبدالرحمن د دغه توافق لیک تطبیق د مومندو، باشګل او خیبر په برخه کې ونه مانه. د هند حکومت د امیر لومړني دوه اعتراضونه ومنل او د خیبر په نښه کول پاتې شول. په توافق لیک کې له اسمار نه تر بدخشان پورې د پخواني کافرستان د باشګل اوږده دره د برتانوي هند د نفوذ ساحه ښودل شوې ده، خو د ډیورنډ کرښې د نښه کولو په وخت امیر د هند حکومت ته په ټینګه ښکاره کړه چې: "د کافرستان اخري کور هم په افغاسنتان پورې اړه لري".د هند وایسرای لارډ ایلګین د امیر اعتراض ته تسلیم شو او د توافق لیک په متن کې یې د هند په نفوذي ساحه کې د باشګل شمول "تېروتنه" وبلله. داسې هم امیر د مومندو په برخه کې د کرښې د غځولو په وخت کې د هند حکومت ته ثرګنده کړه چې: "ټول مومند د افغانستان برخه ده" د هند حکومت د امیر ادعا رد نه کړه، خو په اړه یې څه ونه کړل او امیر ته یې ځواب هم ورنه کړ. د امیر په فکر د هند د حکومت چوپ پاتې کېدل د هغو له خوا د ده دا ادعا منل وو، خو د امیر له مړینې وروسته د مومندو سیمه دوه برخې وګڼل شوه، هغه برخه چې د کوز مومند په نامه یادیږي او تر پېښور پورې رسیږي، د هند نفوذي ساحه وګڼل شوه او بر مومند د پخوا په شان د افغانستان شو.

د باشګل درې او مومند موضوع ګانې د ډیورنډ د توافق لیک د متن د رښتین توب په اړه شک پیدا کوي. دغه موضوع ما پخپل کتاب کې په تفصیل سره څېړلې ده چې پښتو متن یې په همدغې رسالې کې نیول شوی دی. دلته په لنډ ډول وایم چې د توافق لیک په انګرېزي متن کې یوازې د امیر او ډیورنډ نومونه لیدل کېږي، نه د هغو لاسلیکونه.څنګه چې امیر د توافق لیک هغه فارسي متن نه و لاسلیک کړی چې ډیورنډ ورته وړاندې کړی و او څنګه چې امیر په انګرېزي نه پوهېده، د هغه انګرېزي متن د اعتبار وړ کېدلی نه شي. که چا د دغه توافق لیک دغسې متن په فارسي یا انګرېزي کې وښود چې امیر او ډیورنډ دواړو لاسلیک کړی وي، اعتبار به یې لږ تر لږه د تحمیلي توافق لیک په توګه تثبیت شي. تر هغو پورې موجود متن د اعتبار وړ کېدلی نه شي.

د دیورنډ د توافق لیک په اړه بل اساسي ټکی دا دی چې د کرمې له علي خېلو یا توریو نه پرته ټول پښتني قومونه همدا چې پوه شول، د هند په نفوذي ساحه کې ګڼل شوي، په کال ۱۸۹۷ کې د هغه پر ضد جګ شول او پېښور ته نږدې تر شبقدر پورې ورسېدل. انګرېزانو د وسله وال پوځ په واحدونو سره چې ټول شمېر یې د شپېتو اویا زرو ترمېنځ و، هغوی خواره کړل، خو د هغو مخالفت یې له مېنځه وړلی نه شو. دوی په تېره وزیرو، مسیدو، اپریدو او مومندو تر هغو چې انګرېزان له هند نه، نه وو وتلي، د هغو پر ضد د غزا جنډه رپانده وساتله او حتی پخپله په هند باندې یې هم یرغلونه وکړل. د دوی دغه مخالفتونه په اصل کې د ډیورنډ د توافق لیک له لامله وو.

د ډيورنډ د توافق ليک په اړه بل اساسي ټکی د هغه د ماهيت په اړه دی چې موقتي دی، نه تلپاتی. دا چې د توافق ليک د اعتبار موده ټاکل شوې نه ده، په اصل کې د همدغه موقتي توب له امله و. دغه توافق ليک په اصل کې د دې لپاره و چې برتانويان په هغو ستراتيجيکي ځايونو قبضه ولري چې د افغانستان له لارې په هندوستان باندې د تزاري روسيې د احتمالي يرغل د فع وکولی شي. انگرېزانو د همدغه مقصد لپاره په کال ١٨٧٨ کې په افغانستان باندې دانگلي وو، خو څنگه چې افغانانو دوی په کابل او ميوند کې په جنگونو کې مات کړل، له افغانستان نه په وتلو مجبور شول. وروسته يې د ډيورنډ تجويز وايست. دغه تجويز د دوی په اصطلاح د "علمي سرحد" يوه برخه وه. په دې ډول چې دهغه له مخې دوی به د پښتنو په سرحدي ستراتيجيکي سيمو کې وسلې او نور لوجستيکي وسيلې او حربې مهمات زېرمه کوي او د ضرورت په وخت کې به له دغو ځايونو نه جلال اباد، کابل، غزني او کندهار نيسي او روسان به نه پرېږدي چې له هندوکش نه واوړي. انگرېزانو لا دمخه د غو ښارونو ته د چټک رسېدلو په نيت له هندوستان نه د افغانستان په لور د لويو لارو سرونه لکه خېبر، کرمه، پښين او سبي نيولي وو. دغه ځايونه يې د گندمک په تړون سره ترلاسه کړي وو او د جنوبي وزيرستان گومل يې د ډيورنډ په توافق ليک سره ترلاسه کړ. د دغو زېرمه تونو لرل لازمه کوله چې انگرېزان په هغو سيمو نفوذ ولري چې دغه زېرمه تونونه پکې وو. د دوی مقصد دا نه و چې د غه سيمې په هند پورې وتړي او اداره يې کړي. په اصل کې د ډيورنډ توافق ليک

ددې لپاره نه و چې هند له افغانستان سره پوله (Boundray) ولري. دغه سیمې په واقع کې د هند او افغانستان ترمېنځ د حایل په شان وې. برتانویانو تر پایه پورې دغه سیمې د سرحد (Frontier) په نامه یادولې او اداره یې د هغو قومونو ته پرې ایښې وه او خپل پوځي واحدونه یې یو ځای بل ځای په چونړیو کې ځای پر ځای کړي وو. د ډیورنډ په توافق لیک سره دوی له دغو سیمو نه په نظامي او اداري لحاظ د افغانستان لاس لنډ کړ او هغه وضع یې وساتله چې تر موافقې دمخه پرې مسلطه وه. په نورو ساحو کې افغانستان د پخوا په شان له دغو سیمو سره خپلې عنعنوي اړیکي وساتل او مشرانو ته یې د مواجب په نامه معاشونه ور کول. د کوز مومند مشرانو ته لا هغه مواجب چې افغانستان او د لال پورې خان اکبر خان د عنعنې له مخې ور کول، د انګر ېزي مامورانو له لارې ورر سېدل. یوازې دا هم نه و، د دغو قومونو د مشرانو جرګې په پرله پسې ډول کابل ته تللې او هلته یې امیر ته ویل چې دوی د افغانستان رعیت دی او دوی دی خپل امیر ګڼي، خو امیر د هغو غوښتنې په پلمو سره ردولې، ځکه چې دی د اپریدو په برخه کې د ګندمک په تړون سره او د نورو په برخه کې د ډیورنډ په توافق لیک سره د هغو له اداره کولو نه منع شوی و. د هند وایسرای لارډ ایلګین هم په دغه حقیقت اعتراف کړی او ویلي یې دي چې "د ډیورنډ توافق لیک دغسې یو توافق لیک و چې د برتانوي حکومت او د امیر د نفوذ ساحې معلومې کړي. د هغه نه مطلب دا و چې د موجودې وضع (Statuguo) په اړه د امیر رضایت حاصل او وساتل شي". په دې اړه ډیورنډ تر هغه

هم په مشخص ډول ګرېدلی او ویلي یې دي چې: "د هند په خوا قومونه باید دغسې ونه ګڼل شي چې هغوی دننه د برتانیې په سیمه کې دي. دوی یوازې په تخنیکي لحاظ زموږ تر نفوذه لاندې دي، یانې دا چې وو یل شي تر هغه ځایه چې په امپراتورۍ پورې اړه لري او تر هغه ځایه چې دوی زموږ نفوذ مني یا موږ یې پرې باندې منو".

مهمه دا وه چې برتانوي لوړ پوړو مامورانو د ډیورنډ توافق پخپله باطل کړی دی. سر جارج روس کیپل، د صوبه سرحد لوی کمشنر، د افغانستان د خپلواکی له جنګ نه وروسته ښکاره کړه چې: "زموږ پوره شخص [امیر] حبیب الله ته و او موږ د هغه ورور یا زامنو ته مدیون نه یو"[۲] له دغې وینا نه د هغه مطلب دا و چې هغه مقدار پیسې چې د ډیورنډ د توافق لیک په سر د هند برتانوي حکومت افغانستان ته ورکولې، نور د تادیې وړ نه وې او دهند حکومت د هغو له ورکولو نه ازاد شو. په دې حساب افغانستان هم باید د ډیورنډ د موافقې له شرایطو نه ازاد وي. تر دې لا مهمه دا ده چې د ډیورنډ توافق لیک د راولپنډۍ د تړون له مخې چې د هند د باندنیو چارو وزیر اي.اچ. ګرانټ د ۱۹۱۹ کال د اګست په اتمه منلی و، هم باطل کېږي. د دغه تړون په ضمیمه کې هغه لیکلي وو چې: " پر هغه برسېره، دغه جنګ ټول پخواني تړونونه باطل کړي دي".[۳]

(Moreover this War has cancelled all previous treaties).

سره له دې هم د هند برتانوي حکومت د خپل نفوذ د خپرولو لپاره په سیمې کې ډول ډول تجویزونه ونیول.

د دغو تجویزونو مهم هغه و چې په

کال ۱۹۰۱ کې يې خپله نفوذي سيمه دشمال- لويديځ سرحدي ايالت ونوموه او هغه يې په دوو برخو ووېشه: کرارې علاقې (Settled Districts) او قبايلي علاقې يا ايجنسۍ ګانې. که څۀ هم د هرې قومي ايجنسۍ په سر کې د سياست ايجنټ په نامه يو انګرېز افسر ځای پر ځای و، هره ايجنسي په اصل کې خپلواکه وه او چارې يې د پښتونولۍ پر بنسټ ترسره کېدلې. اکبر احمد چې يو نوميالي انټروپولوجسټ او د بلوچستان د سبي څانګې کمشنر و،وايي چې: "د قبايلي سيمو وضع په استثنايي ډول بېسارې ده، په دې ډول چې هلته تر نن ورځې پورې (۱۹۹۳) د هېڅ چا ملک (No body's land) ليدل کېږي. يانې چېرې چې يو څوک د پښتونولۍ له مخې بې له دې چې جزا وويني، خپله ښځه يا تربور وژني او بيا هم هغه قانون پرې نه چلېږي چې د هېواد په نورو برخو کې نافذ دی. شايد دا مبالغه نه وي چې دغه قبايلي سيمې په رښتيا د ځمکې په سر وروستۍ ازاد ځای بلل شوی دی". دی د مولف جي سپين له قول نه دا هم وايي چې: "سرحدي قومونو چې څوک دې په افغانستان کې حکومت وکړي، تل يو مهم رول لوبولی دی". [٤] د دغه وروستي حکم د په حقه ښودلو لپاره مثالونه لږ نه دي. اساسي دليل يې دا دی چې پخپله افغانستان په اول سر کې له اباسين نه تر غزني او کندهار پورې د دغو سيمو په ګډون يو هېواد و او دغو قومونو له ستر احمدشاه سره د معاصر افغانستان په جوړولو او وروسته له هغه نه د دفاع په کولو کې غټه برخه اخيستې ده. د دوی ونډه د خپلواکۍ په جګړه کې غوڅه وه چې هغه افغان مؤرخ مير غلام محمد غبار پخپل کتاب "افغانستان در

مسیر تاریخ" کې ښه انځور کړې ده. هغومره چې انګرېزان د دغو قومونو په تېره دوزیرو او مسیدو له شریکې یا ګوریلایي جنګونو نه وېرېدل، د افغانستان له منظم پوځ نه، نه ویرېدل.

افغانستان هم د دغو قومونو د برخلیک په ټاکلو کې هلې ځلې کړې دي. د خپلواکۍ په غونډه کې افغان هیات انګلیسي هیات ته غوښتنې وړاندې کړې چې یوه یې دا وه چې: "ټولې قبایلي سیمه باید افغانستان ته پرېښودل شي او هغه به یې په دې ډول اداره کړي چې د برتانوي حکومت به له ټولو هغو ستونزوڅخه ژغورل شوی وي چې تر اوسه یې د دغې موضوع له امله ګاللې دي".(۵) دغه وخت که څه هم په روسیه کې د لېنن په مشرۍ د بلشویکي حکومت په هسکېدو سره په هندوستان باندې د روسي د یرغل له مېنځه تللې وه. سره له دې هم انګلیسانو د افغان هیات غوښتنه و نه منله، لکه هسې چې په دې اړه یې د امیر عبدالرحمن غوښتنه هم نه وه منلې. په نتیجه کې انګلیسانو خپل ځان په دغسې غټو ستونزو اخته کړ چې د خپلې پراخې امپراتورۍ په بلې برخې کې ورسره مخامخ شوي نه وو. دغه موضوع ځانله یو کتاب غواړي، دلته به په لنډ ډول هغه ستونزې بیان کړم چې د هند برتانوي حکومت په وزیرستان کې ورسره مخامخ شوی و، بیا به له پاکستان سره د وزیرستان اړیکې هم په لنډ ډول بیان کړم.

وزیرستان د باجوړ، مومند، کاکړستان او کوټې په شان له چترال نه د سهیل په لور د او سني افغانستان شمال- ختیځ ته غځېدلې سیمه ده. وزیرستان تر دغو ټولو سیمو نه ډېره

غرنی ده، درې يې تنګې او ژورې او د کرکيلې ځمکې يې لږې دي. خلک يې هم ډېر او تر نيم مليون نه ډېر دي، د ټول سرحد نفوس اووه مليون اټکل شوی دی چې نږدې ټول يې پښتانه دي. وزيرستان دوه برخې لري: شمالي وزير ستان او جنوبي وزير ستان. دواړه برخې يې د ډيورنډ د کرښې په اوږدو کې پرتې او د پکتيا او خوست ګاونډيانې دي. د وزيرستان ځينې وزير همدا اوس هم دننه په افغانستان کې د کرکيلې ځمکې لري. په افغانستان کې دننه په برمله او متون کې دومره ډېر وزير پراته دي چې ټول شمېر يې د وزيرستان له وزيرو او مسيدو نه يو څه لږ دی. پر دې سربېره د بېړي ګل وزير او ناصر احمد ساپي په وينا وزير په اصل کې ودېر و. په دې حساب د افغانستان د وزيرو شمېر د وزيرستان له وزيرو نه ډېر کېږي. ودېر، مسيد او ګربز چې د ساپيو څانګې دي، په وزيرستان، پکتيا، کونړ، لغمان، تګاو او غوربند کې اباد دي، نو دوی ټول د کرلاني پښتنو يو غټ قوم دی. د وزيرستان وزير افغانستان ته په ازاد ډول تګ راتګ کوي. پروفيسر اکبر احمد وايي چې: "د غه قومو نه يوازې کله کله بېن الملي پوله د واقعيت په شان پېژني او مني او د دواړو هېوادونو ترمېنځ د دوی د خپلونو تګ راتګ ازاد او بې خنډه دی".(٦)

د وزيرستان وزير او مسيد د وزير په نامه ګډ نيکه پېژني چې د شپاړسمې پېړۍ په پای کې اوسېده. تر دې نږدې وختو پورې مسيدو يا مسودو ځانو نه مسيد-وزير ګڼل، خو اوس ځان ته يواځې مسيد وايي. وزير په شمالي وزيرستان او مسيد په جنوبي وزيرستان کې اوسي.

له مسیدو سره دوړ، سلیمان خېل، دوتني او نور خلک هم پراته دي. په جنوبي وزیرستان کې وانه او په شمالي وزیرستان کې میرام شاه یو څه لوی ښارونه دي. وزیر او مسید دواړه ټینګ دموکرات دي او خپلې چارې د پښتونولۍ له مخې په جرګو سره اجرا کوي. څنګه چې دوی پخپل ملک کې باندنیان نه دي پرې ایښي او څنګه چې لویو سوبمنانو هم د دوی ملک نه دی لاندې کړی او څنګه چې دوی له انګرېزانو سره د هندوستان تر نورو خلکو نه ډېرې جګړې کړې دي، پر ځان ډاډه او د لوړو معنویاتو خاوندان دي، که څه هم ژوند یې نه عصري او نه شتمن دی، نور پښتانه د دوی جنګي مهارت ستایي.

د خپلواکۍ په جګړه کې جنرال محمدنادر ټل او وانه د دوی په مرسته له انګرېزي پوځ نه ونیول، په داسې حال کې چې سپاه سالار صالح محمد د خېبر په محاذ کې په شا شوی و او صدراعظم عبدالقدوس لا سپین بولدک ته رسېدلی نه و. پاچا امان الله په کابل کې د دوی د مشرانو درناوی وکړ او په امر سره یې په کال ۱۹۲٤ کې د دوی له مېړو نه په ارګون او متون کې لویه ملېشه جوړه شوه. وروسته وزیرو او مسیدو د افغانستان په شمالي پولو کې د قدر وړ خدمتونه وکړل. سره له دې چې د دوی قوم له پاچا امان الله نه ګیله من و په دې چې له انګرېزانو نه یې د دوی د خپلواک کېدو په برخه کې په ټینګه کوښښ نه و کړی. سره له دې هم دوی د پکتیا د نورو قومونو په شان د پاچا امان الله له ګوښه کېدلو نه وروسته له جنرال محمد سره له کابل نه د امیر حبیب الله په ایستلو کې اغېزمنه مرسته وکړه. وروسته دغو قومونو د وزیرو په

ګډون پاچامحمد نادر په دې غانده چې د افغانستان پاچايي خپله کړه، په داسې حال کې چې دوی له هغه سره د امان الله د بېرته پاچا کېدلو په نامه مرسته کړې وه. دوز يرو قومونو په کال ۱۹۳۳ کې متون محاصره کړ، خو دا ځل افغان پوځ د سردارمحمد هاشم په مشرۍ دوی په شا وتمبول.[۷]

له دغې لنډې شرحې نه جوتېږه ده چې د ډيورنډ کرښې د دواړو غاړو پښتنو په عملي ژوند اثر نه دی کړی يا يې ډېر لږ کړی او د هغې د ختيځې غاړې پښتنو د پخوا په شان افغانستان خپل هېواد بالـه او دوی ټولو په تېره وزيرو او مسيدو د ميرزا علي خان وزير په سروالی له برتانوي هند نه د خپلې خپواکۍ او بيا له ۱۹٤۷ نه وروسته د پښتونستان لپاره ټينګې مبارزې کړېدي.

ميرزا علي خان چې د ايپي فقير په نامه يادېده، په کال ۱۹۰۱ کې د شمالي وزيرستان د کجوړې په کلي کې پېدا شوی او د وزيرو توري خېل ځانګې ته منسوب و. لومړنۍ زده کړه يې له خپل لار او ملايانو نه پخپل کلي کې په عربي، فارسي، پښتو او اردو کې وکړه. نيکه يې موسی درويش دومره نوميالی تېر شوی چې تر اوسه هم په موسی نيکه يادېږي. ميرزا علي خان وروسته له دې چې د طب او الهياتو لومړني اصول زده کړل، په پېښور،کوهاټ، خوست او جلال اباد کې په مدرسو او خانقاوو وګرځېد. جلال اباد ته نژدې د سره رود په چارباغ کې د نقيب صاحب مريد شو. نقيب صاحب چې د قادري طريقې مرشد و، دی خپل نايب وټاکه او ميرزا علي خان د هغه تر سيوري لاندې خپل مذهبي او دنيايي فکرونه تنظيم کړل. وروسته له دې چې

هلته يې د مهاجر قاضي حيات الدين له لور سره واده وکړ، خپل پلرني کلي ته په وزيرستان کې ستون شو. بيا يې د دوړو په بلنه د ايپي په کلي کر واړول او د اپيي فقير په نامه ياد شو. په ايپي کې يې د پوهې منځی پرانيست او وزيرو ته مرجع وگرځېد. هغو ته يې ديني د رس ورکاوه او روحاني لارښودنه يې کوله. په تېره وروسته له دې چې په مکه کې د حج له ادا کولو نه راوگرځېد. د ايپي فقير تر دغه وخته صوفي او روحاني شخص و، خو له هغه وروسته د عملي سياست په ډگر کې ننوت او له خدايي خدمتگارو او له جمعيت العلماء سره يې ملگري پيل کړه چې له انگرېزانو سره يې مبارزه کوله. په دغه وخت کې داسې مياشت نه وه چې انگرېزان په وزيرستان کې نظامي عمليات ونه کړي، خو په داسې حال کې چې د خدايي خدمتگار مشرانو په تېره خان عبدالغفار خان د هند د کانگرس گوند او مهاتما گاندي د سياست په پلوی د هندو-مسلمان يووالي غوښته، د ايپي فقير يواځې په مسلمانانو ودرېد. د خدايي خدمتگار مشرانو پښتانه قومونه دېته بلل چې د کانگرس گوند ملا وتړي چې د ټول هند د خپلواکۍ لپاره يې مبارزه کوله. په کال ۱۹۳۱ کې اپريديانو د خدمتگارو په تحريک سره په پېښور کې پاڅون وکړ، خو انگرېزانو هغوی په نظامي پوځ سره خواره کړل. څلور کاله وروسته په ۱۹۳۵ کې چې د هند برتانوي حکومت د هندوستان يوولسو ولايتونو ته داخلي خپلواکي ومنله، پښتني قومونو د اسې وپتيله چې برتانوي واکمني مخ په ځوړې شوې او واکمني به يوه ورځ د هندوانو شي. دغه اندېښنه د دوی او نورو مسلمانانو

لپاره نارامه کوونکې وه.[۸] پر هغه سربېره یو کال وروسته په کال ۱۹۳۶ کې د هندوانو او مسلمانانو ترمنځ یوه لویه غوغا جوړه شوه. غوغا له دېنه راولاړه شوه چې د جنوبي وزیرستان بنو ته ورڅېرمه کلي کې د رام کوري په نامه یوه پېنځلس کلنه هندوه د بنوونځي په یوه مسلمان ښوونکي سید امیر نور علي شاه مَینه شوه. ور سره یې واده وکړ، مسلمانه شوه او خپل نوم یې په اسلام بي بي واړوه، خو موضوع په دعوا واوښته. په بنو او نورو ځایونو کې د هندوانو او مسلمانانو ترمېنځ شخړې او مرکې وشوې، خو دعوا فېصله نه شوه. په پای کې په انګرېزي محکمه کې دنجلۍ کونډې مور دعوا وګټله او خپله لور یې بیا کوم هندو ته په نکاح کړه او څه موده وروسته د هغې هغه مسلمان مَین ترې تم شو.

مسلمانانو د محکمې فېصله په اسلامي چارو کې د حکومت لاسوهنه وګڼله او د انګرېزانو پر عدالت باندې شکمن شول. بیا نو د اسلام بي بي قضیه نه یوازې دیني ، بلکې د پښتو او پښتونولۍ وګرځېده.[۹] د ا یپي فقیر په ټولو مرکو او جرګو کې ګډون وکړ او د وزیرو یو شمېر قومونه د بدل او غزا په نومونو د انګرېزانو پر ضد پاڅېدل. د ا یپي فقیر صوفي ګري پرېښوده او د اسلام او پښتو دفاع ته یې ملا وتړله. د شریعت له مخې غزا باید هغه وخت وشي چې مسلمانان د امیر په نامه اولی الامر ولري. د دغه مطلب لپاره د وزیرو، مسیدو، بېټنیو، بنوڅو، ختټکو او مروتو او داسې هم له افغانستان نه یو شمېر قومونو په متاسي (Matasai) نومې ځای کې جرګه وکړه. د امیري مقام لپاره کاندیدان ډېر وو، خو جرګې د

ایپي فقیر د امیر په توګه غوره کړ او د انګرېزانو پر ضد یې غزا اعلام کړه. د ایپي فقیر د پښتون د ټولنې د مشري ټول صفتونه لرل، په تېره زړورتیا، تقوا او جنګي مهارت. وروسته له هغه چې د سرحدي ایالت کمشنر د هغه غوښتنې ونه منلې، د سر تېرو په نامه یې یوه ډله او دیو شمېر خلیفه ګانو له ترکیب نه "جنګي شورا" تنظیم کړه. خلیفه ګانو د انګرېزانو پر ضد منظم لښکري جنګ غوښته، خو نوي امیر د غېر منظم ګورېلایي جنګ پلان وړاندې کړ چې هغه د ټولو په اتفاق ومنل شو.

له همدغه وخت نه د وزیرو او انګرېزانو ترمېنځ له هندوستان نه د انګرېزانو تر وتلو پورې بېحسابه نښتې وشوې. انګرېزانو د ایپي فقیر مېشت ځایونه له هوا نه بمباري کول. د ۱۹۳۷ کال د جنوري دمیاشتې تر اتلسمې پورې یې د هغه مرکز ارسل کوټ چې د مسیدو په شاکتو دره کې و، پینځه ځله بمباري کړ، خو نتیجه یې ورنه کړه. د فقیر ایپي جنګیالیو د انګرېزانو په پوځونو بانــدې دلارې پــه اوږدو کــې غلچکــي بریدونه کول. په نښتو کې به انګرېزان تر وزیرو نه ډېر تلف کېدل او ټپي کېدل. یوه نښته څلوېښت ورځې اوږده شوه او ۴۰۰ تنه انګرېزان پکې تلف شول، خو سره له دې هم انګرېزي پوځ ارسل کوټ ونیوه. په ارسل کوټ کې له افغانستان نه ګربز، ټني، ځدراڼ او ګیان خېل هم له هغه سره یو ځای شوي وو. په وزیرستان کې لږ تر لږه پینځه تنه انګریز سیاسي ایجنټان د دندې د اجرا په حال کې ترور یانې وژل شوي دي. وزیرو حتی دننه په هند کې دا نګرېزانو تر حکم لاندې سیمو باندې هم دانګل، هندوان به یې تښتول او کورونه

او دکانونه یې سوځول، لکه هسې چې
دمخه یې هم د اسماعیل خان دېرې پورې
همدغسې کول. انګرېزانو د ایپي فقیر
نوی مقر، مزدک د نیولو لپاره چې د
غره په ډډه کې کیندل شوې سمڅې وې، د
څلوېښت زره عسکرو نه جوړ پوځ واستوه.
په نښتو کې دواړو خواو ته درانده
تلفات واوښتل او د ایپي فقیر بیا خپل
مقر ګرویک ته نقل کړ چې افغانستان ته
نږدې د یوه کمره په بېخ کې پروت و.
انګرېزانو له هغه وروسته له هغه سره
د زور او زر چلند ونیو، خو د غه نوی
چلند هم ګټه ونه کړه. انګرېزانو د
هغه دنیولو لپاره ډېر کوښښ وکړ، خو
د ایپي فقیر د هغو ټول کوښښونه ناکام
کړل. هغه پخپل زیړه غرني اشنا ملک کې
یوه خوا بله خوا د خوځېدو په حال کې
و او انګرېزانو یې څرک معلومولی نه
شو. په انګرېزانو کې د هغه په اړه
ویل کېده چې: "هغه دلته لټوه، هلته
پلټه، نظامي قطعو هر چرې غوښته".[۱۰]
د ایپي فقیر د معجزه یې قدرت لرلو
اوازه هره خوا لاړه، ملاتړان او مریدان
یې ورته په روحاني او غېر عادي قوې
قایل شول. په دې ډول چې: "وسلې به د
هغه په پېروانو اثر ونه کړي، په دې
شرط چې هغو رښتیني غازیان وي، نه
چپاولګران او ماجرا غوښتونکي د خپلو
ځاني ګټو لپاره ... د هغه پېروان که
ونې ووهي د ایپي فقیر به یې څانګې په
توپونو بدلې کړي، یوازې یو څو ډوډۍ
به چې په دسترخوان کې پېچلې وي، د
یوه لښکر لپاره بس وي، که غاز (د
دښمن) د پوځ له خوا تیت شي. په
اسماني ورښ سره به بې اثره شي.
اسماني قدرت به بمونه چې له الوتکو
نه وغورځول شي په کاغذ بدل کړي".[۱۱]
یا دا چې: "حاجي صاحب [د ایپي فقیر]

موږ ته وويل چې که موږ يوه ډېره په هوا کې پورته واچوله، هغه به دغسې ړلۍ شي چې انګرېزان او هندوان به وژني او د ښوون د ونې ځانګې به په ټوپکونو بدلې شي. همدا چې موږ د ړلۍ توپان پيل کړ، غليم به ونه تښتېدلی شي، حتی په انګلستان کې هم. موږ ډېر پرنګيان ووژل او د دوی ډېرې ماينې موکونډې کړې". [١٢] د هډې ملا نجم الدين هم خپلو پېروانو ته همدغسې ويناوې کولې، که څه هم پېروان به يې د جنګ په وخت کې د دښمن په ګوليو او توپونو سره سترې وترې غورځېدل.

د ايپي فقير په ګرويک کې د يو ډول حکومت تنظيم وکړ، حکومتي ځانګې يې پرانيستلې، ذکات، عشر، شکرانه او غنيمه او داسې هم له هندوستان نه د حکومت د مخالفانو پولي بسپنې د هغه د بېت المال عوايد وو. ګرويک د چاپ يو ماشين هم درلود. د ايپي فقير له امير کېدو نه وروسته غلچکي بريدونه ډېر او شديد شول. په داسې حال کې چې د ١٩٢٥-١٩٢٦ او ١٩٣٤-١٩٣٥ کلونو ترمېنځ په بنو او اسماعيل خان دېرې باندې د وزيرو يرغلونه هر کال تر لسو نه ډېر وو، د هغه د قومندانۍ په وخت کې په کال ١٩٣٦ کې د يارلس ځله، په بل کال هم د يارلس ځله، په ١٩٣٨ کې ١١٩ ځله يرغلونه وشول. عجبه ده چې د دويم نړيوال جنګ په بهير کې چې انګرېزان په اروپا کې د نازي جرمني له خطر سره مخامخ وو، په سرحد کې يې نظامي عملياتو، هوايي بمبارۍ او د زغرو او ماشينونو استعمال ته زور ورکړ، له بلې خوا ډېر وزير د انګرېزانو په پوځ کې د پېسو ګټلو لپاره شامل شول، خو د ايپي فقير نزدې ملګري ورسره ټينګ پاتې شول. د ايپي فقير وروسته له هغه

چې انګرېزان له هندوستان څخه ووتل او پاکستان جوړ شو، د خپلواک پښتونستان بیرغ جګ کړ.

پښتونستان او د ایپي فقیر

د ۱۹٤۷ په جولای کې د هندوستان تر وېشل کېدلو نه د مخه افغانستان د برتانیې له حکومت نه وغوښتل چې پښتنو او بلوڅو ته دې خپلواکي یا له افغانستان سره د یوځای کېدو د انتخاب حق ورکړل شي."(۱۳) په همدغه وخت کې د سرحد ځینې ملتپالان لکه عبدالغفار خان او ګوند یې چې له انګرېزانو سره یې د خپلواکۍ په سر مبارزې کړې وې، نه غوښتل د پاکستان په نوي دولت کې شامل وي. هغه لا د افغان تر حکومت نه دمخه د ټولو پښتنو لپاره د خپلواک حکومت غږ جګ کړی و، د ۱۹٤۷ کال د جون په ۲۱مه یې د سرحد کانګرس غړي، د خدایي خدمتګار او زلمي پښتون قومندانان او نور په بنو کې سره جرګه کړل. د جرګې پرېکړه دا شوه چې د ټولو پښتنو خپلواک حکومت دې جوړ شي چې اساسي قانون به یې د دموکراسۍ په اصولو، برابرۍ او عدالت بنا وي. جرګې له ټولو پښتنو نه وغوښتل چې: دغه سپېڅلي موخې ته د رسېدو لپاره په دغه منشور کې سره یو موټی شي او د پښتون له قوت نه پرته بل هیڅ قوت ته سر ټیټ نه کړي. وروسته غفار خان په یوې غونډې کې څرګنده کړه چې د سرحد کانګرس به په تجویز شوي ریفرنډم کې برخه وانه خلي. د بل کال (۱۹٤۸) د مۍ په ۱۲ مه د ایپي فقیر له خپل مرکز

گرویک نه په یوې څرګندونې کې وویل چې : پاکستان د برتانیې مخلوق او محمد علي جناح د برتانیې آیجنټ دی. (١٤)

یوه میاشت وروسته د پاکستان حکومت غفار خان د یاغي توب په تور ونیو او په درې کاله بند یې محکوم کړ. دا په دغسې وخت کې و چې د ایپي فقیر د پښتون په موضوع کې د افغانستان خوا نیولې وه او له افغانستان څخه یې د وسلو او پیسو مرستې ترلاسه کولې. کابل په واقع کې په دغسې مرستې سره هغه دود بېرته ژوندی کړ چې د هغه له مخې د کابل حکومت ختیځو پښتني قومونو ته مواجب ورکول. د همدغه کال ١٩٤٨ د اګست په ١٢ مه اپریدیو او د هغوي سر رشته ګوند په تیرا باغ کې د "خپلواک پښتونستان" بیرغ هسک کړ او د تیرا ځانګې "د پښتونستان ملي اسامبلې" په یوې څرګندونې کې وویل چې: " موږ د پښتونستان د ملي اسامبلې د تیرا ځانګې، په داسي حال کې چې د تیرا په لوړو غرو کې د مسلمان دموکراتیک حکومت نوی نیالګی ایښودل شوی، په دي وسیله هیله کوو چې د دغه ځوان نیالګی به د لوي څښتن په مرسته او د ازادۍ مَینو پښتنو په ملا تړ په لنډه موده کې په دغسي تیزګې او مېوه لرونکې ونې بدل شي چې ګټه به یې نه یوازې پښتونستان ته وي بلکې د نړۍ د پرمختګ او سولې لپاره به هم خپل مسوولیتونه ادا کړي". په دغي اعلامیې کې پښتونستان له چترال نه تر بلوچستان او له خیبر او بولان نه د اباسین تر غاړو پورې اعلام شو. په همدغې میاشت کې د وزیرو بېلو بېلو قومونو جرګه کابل ته لاړه او د افغانستان حکومت هغې ته د مرستې کولو وعده ورکړه .

د پاکستان ځواب د افغانستان بمباري کول شول او د ۱۹۴۹ کال د جون په ۱۲مه يې په مغلګي باندې بمونه وغورزول. پاکستان په دې ډول له برتانوي هند نه وروسته هېواد شو چې افغانستان يې بمباري کړ. په ځواب کې د صدراعظم شاه محمود حکومت لويه جرګه وبلله چې د جولای په ۲۶ مه په کابل کې جوړه شوه. جرګې له پښتونستان سره خپل ملاتړ اعلام کړ او په عين حال کې يې د ډيورند توافق ليک د ۱۹۰۵ کال د افغان ـ انګليس تړون غېر قانوني او لغو شوی اعلام کړ. د غه څرګندونه يې هم وکړه چې هر هغه تړون چې پښتنو په اړه شوی وي، باطل دی.(۱۵)

خو د پاکستان په وړاندې د مقاومت څرګند او عملي سنګر ګرويک و. د ۱۹۵۰ کال د جنوری په دوهمي اوونۍ کې د وزيرستان بېلو بېلو قومونو او د ختکو، مروتو، تنيو، توريو او بنوڅو قومونو د پښتونستان د ملي اسامبلې د وزيرستان څانګې د غوره کولو او داسې هم د هغه د ولسمشر د غوره کولو لپاره جرګه وکړه. جرګې په اتفاق سره د ايپي فقير خپل ولسمشر په توګه غوره کړ او هغه له پاکستان نه وغوښتل چې خپلې لښکرې د پښتنو له وطن نه وباسي او پښتانه خپلې خپلواکۍ ته پرېږدي، په ګرويک کې د دولتي ادارو په بنه ډېرې څانګې فعالې وې، له ګرويک نه دمخه موقوته خپرونې او داسې هم دوه ورځپاڼې د "غازي" او "آزاد پښتون" په نومونو وتلې چې شريعت، پښتونستان او خپلواکي يې اصلي موضوع ګانې وې، خو په ۱۹۵۳ کې د ولسمشر ايپي فقير يو مهم نايب خليفه مهردل ختک له خپلو اويا تنو ملګرو نه ترپنه بېل شو او په بل کال کې د پاکستان حکومت ټول

لویدیځ پاکستان په یوه واحد یا یونټ کې شامل وشود .د دې مانا دا کیده چې سر حدي سیمې یا پښتونستان چې تر دغه وخته پورې پخپلو دنیو چارو کې خپلواکې وې، د نورو سیمو په شان د پاکستان یوه برخه شوه . په دې ډول د یوه یونټ تجویز د ډیورند د توافق لیک پر خلاف او د پښتنو د حل کېدو لپاره یو تجویز و. صدر اعظم محمد داود د هغه پر ضد سخته ویناوکړه او افغانان د هغه پر وینا سره تر دې حده وپاریدل چې په سبا یې (مارچ ۲۹) په جلال اباد او کندهار کې د پاکستان قونسلګرۍ ګانې او په کابل کې د هغه سفارت چور کړ. په مقابل کې په پېښور کې افغان قونسلګري چور شوه او د پاکستان حکومت د افغانانو په صادراتې او وارداتې مالونو باندې سخت قیود ولګول. وروسته د یوه بل هېوادونو ته د دواړو هېوادونو د سروالانو په ورتګ سره وضع بېرته عادي شوه، خو په ګرو یک کې ولسمشر د ایپي فقیر په پښتونستان باندې ټینګ ولاړ و. که څه هم له کابل سره یې د یو څه وخت لپاره اړیکي ساړه شوي وو. دی د خپل غورځنګ په اړه په ټول وزیرستان کې وګرځید او د وزیرو، مسیدو او بېټنیو خپل مینځې کشالې یې هوارې کړې، خلکو هر چېرې د امیر المومنین په توګه د هغه تود هرکلی وکړ. له دغه سفر نه وروسته په ګرو یک کې د غره په ډډه کې په کومې سمڅې کې د ساه لنډۍ له امله څله شو او د۱۹٦۰ کال د اپریل په۱٦مه وفات شو.

د ایپي فقیر هم د برتانوي هند حکومت او هم د پاکستان د حکومت ټینګ مخالف او د شریعت د جاري کولو، د پښتونستان د جوړولو او د پښتنو د

خپلواک کولو تېنګ پلوی و. دغې موخې لپاره يې د ډيورند د کرښې د دواړو خواوو د قومونو په ملا تړ په يرغلګرو پوځونو او د هغو په تاسيساتو باندې ګوريلايي بريدونه وکړل او د پورته حکومتونو نظامي عمليات يې شنډ کړل. د يوه کس لپاره دا هسې کارنامه ده چې ساري يې ما ته معلوم نه دی. په معاصرې نړۍ کې دی شايد د ګوريلايي بريدونو ښتګر قوما ندان وي. ميلان هانر پخپلې اوږدې څېړنيزې ليکنې کې په نامه د "يو سړی د امپراتورۍ په مقابل کې" وايي چې: "د يوه ګوريلديي ليډر په توګه دی د دښمن په برابر کې د جګړې د طرزونو په غوره کولو کې ثابت قدم، نه تسليمېدونکی، سرزوری او بې پرنسيپه و. د غه طرزونه د قومي جنګونو د عنعنوي طريقو په ګډون و لکه غلچکي بريد کول، تښتول او وژل.... له ده سره د افغان حکومت زياتره وخت د پېسو او وسلو مرسته کوله، په تېره (د هندوستان) له وېش نه وروسته چې دی د خپلواک پښتونستان سمبول وګرځېد. د يرغل کولو پرېکړه يوازې د ده وه، د متارکو په شان چې ده منلې، هغه وخت چې تلفات به د قبول له پولې نه اوښتل او ده ته به لازمه کېده چې يو ځل بيا د وزيرستان نه رسېدونکو ځايونو ته په شا شي. هلته به د يرغل کولو موقع ته په انتظار و او په دې ډول يې برتانوي پوځ په شمال-غربي سرحد کې تل د تيارسۍ په حال کې ساته. د يوه راپور له مخې يو ځل د انګرېزانو او هنديانو نه جوړ نږدې څلوېښت زرير پوځ په ډګر کې واچول شو چې ويې نيسي، خو دی د تل په شان تېر ايستونکی و او تل به يې ځان له هغه جال نه ژغوره چې د ده شاوخوا په غړول شوی و. که څه هم

د ده خپل وسله وال قومي جنګيالان ممکن له زرو کسو نه ډېر نه وو چې په ټوپکو او يو څو ماشين ګڼ سمبال وو او کله کله به يې يو يا دوه له مود نه لوېدلي توپونه لرل. د ده نظامي مهمات تل لږ و، له راډيويي مخابرې نه بې برخې و او يواځې د عنعنوي مخبرانو او جاسوسانو له لارې يې معلومات ترلاسه کول. له بلې خوا پرنګيان د عصري توپخانې، ټانکونو او الوتکو خاوندان وو. کله چې دی په کال ۱۹۶۰ کې وفات شو، د ټايمز ورځپاڼې د اپرېل په شلمې او ولايت خاوند،.... د قومي جنګ وېره وونکی منتظم تعريف کړ.(۱٦۱)

د ايپي فقير د انګليس ضد مبارزو يوه پايله د مذهبي ذهنيت پياوتيا او د عقلي او علمي ذهنيت سستيا شوه او د عيسويانو او هندوانو له خوا د خطر په وېرې سره د وزيرستان په خلکو کې د کفر او اسلام ترمېنځ ضديت نور هم ټينګ شو. دغه خطر اول د افغان-انګليس په جنګونو کې حس شوی و، خو هغه د ايپي فقير په مبارزو سره نور هم ټينګ شو او ورسره د ملايانو او پيرانو نفوذ دومره ډېر شو چې د هغه معجزه يې وېناوې هم منلې کېدلې، که څه هم هغه نارښتينې او بې بنسټه وې، دا چې نن ورح ملايان د بلې هرې سيمې تر خلکو نه د وزيرستان په خلکو باندې ډېر نفوذ لري، د همدغه حال نتيجه ده. د ايپي فقير د مبارزو بله پايله د پښتنو د خپلواکۍ غورځنګ پياوړتيا شوه، خو د هغه د دولت زړی د ډېرو نورو عواملو له امله هم وده ونه کړه، نو د ايپي فقير د خپل سلف ميا روښان په شان چې هغه هم د وزيرستان د کاڼي ګرام و، پخپل ژوند کې په مقصدو نه رسېد خو هغه په شان د پښتنو د خپلواکي غورځنګ

په میراث پرېښود، د میا روښان غورځنګ تر یوه حده ایمل خان مومند، دریا خان اپریدي، میروېس نیکه او تر پوره حده ستر احمدشاه سرته ورسوه. یوه ورځ به د ایپي فقیر غورځنګ هم د بري درشل ته ورسول شي.

یاد دښتونه:

۱ -کاکړ، د افغانستان سیاسي او ډیپلوماتیکي تاریخ ۱۸۶۳ - ۱۹۰۱، برل خپرونه، لندن ،۲۰۰۶. د غه کتاب په کابل کې د شاه محمد کتاب پلورنځي نه ترلاسه کېدلی شي.
۲ -لودویګ ادمک ،د شلمې پېړۍ تر نیمایي پورې د افغانستان باندنۍ چارې، د ارزونا پوهنتون خپرونه ۱۹۷٤، ٥۰ مخ .
۳ - ادمک، افغانستان ۱۹۰۰ - ۱۹۲۳، ډیپلوماتیکي تاریخ د کلیفورنیا پوهنتون خپرونه-۱۹٦۷، ۸۳ .
4- اکبر سید احمد، پښتانه قومونه په ستري لوبې کې ، د وزیرستان مثال د افغانستان او سرحد په نامه کتاب کې مقاله، د ډاکتر فضل الرحیم مروت او سید وقار علي شاه کاکا خېل په انتظام، د ام جي بېن الملي کتابونه، پېښور ۱۹۹۳ ،۱۹۹-۲۰۰ مخ د سرحد د پښتنو د ژوند د بېلو اړخونو په اړه د دغه کتاب بېلې بېلې لیکنې مستندې او پخې دي او دلته زه محترم محمد ضامن مومند نه مننه کوم چې د هغه یوه نسخه یې ماته استولې ده.
٥ - ادمک ۱۹٦۷ یاد شوی اثر ۱۲۹ .
٦ - اکبر احمد، یاده شوې لیکنه ،۱۹۲ .

٧ - پورتنی اثر ٢٠٣ - ٢٠٥ .
٨ -میلان هانر، یو شخص د امپراتوری په مقابل کې: د دویم نړیوال جنګ په درشل او د هغه په بهیر کې برتانویان او د ایپي فقیر په منځنی اسیا کې، د معاصر تاریخ جورنال، لومړی ګڼه، دویم نړی وال جنګ، لومړی برخه، جنوري ١٩٨١، ١١٩٠. په دې وسیله له ښاغلي محمد حسن سهاک نه مننه کوم چې دغه مهمه مقاله یې رااستولې ده.
٩- فضل الرحیم خان مروت، عبدالکریم خان، سید وقار علي شاه کاکا خېل، د ایپي فقیر، پورته یاد شوی کتاب، ٣٤٥. ما خپله دغه لیکنه تر زیاتې اندازې د دوی او د اکبر احمد له لیکنو نه برابره کړې او د هغو یادښت مې لړ ورکړی دی.
١٠ -هایر، یاده شوې لیکنه، ١٩٠.
١١- پورتنی لیکنه، ١٩١.
١٢- مروت اونور، یاده شوې لیکنه، ٢٤٩ .
١٣ - ادمک ١٩٧٤، یاد شوی اثر، ٢٦٤ .
١٤- مروت اونور، یاده شوې لیکنه ، ٢٥٧ .
١٥ - لویي دوپري، افغانستان، پرنستن پوهنتون، نیو جرزي ،١٩٨٠، ٤٩٢ .

افغانستان، پاکستان، پښتونستان

افغانستان یو لرغونی هیواد دی. پاکستان ۲٦۰کاله د مخه له هندوستان نه د انګرېزانو په وتلو او د هندوستان په وېشلو سره جوړ شو. پښتونستان به جوړېږي. په د غو موضوع ګانو باندې دلته په لنډ ډول بحث کېږي.

افغانستان اول له اباسین نه تر غزني او کندهار پورې هېواد و. د غه هېواد په یو څه توپیر سره پخوا ګندهارا، د هیرودوت پکتیک (Pactyic) او د پښتنو پښتونخوا نومېده. په د غه هېواد کې پښتانه او نور واړه قومونه له لرغونې زمانې نه راپه دېخوا پراته وو او ځینو یې کډوالي هم پکې کوله. د ستر احمد شاه په وخت کې هغه له اباسین نه تر آمو پورې هېواد شو. د احمد شاه د زوی او لمسیانو په واکمنۍ کې د افغانستان پای تخت په اوړي کې کابل او په ژمي کې پېښور و، خو د محمدزیو د واکمنۍ په سر کې پېښور په کال ۱۸۳۳ کې سیکانو ته او په کال ۱۸٤۹ کې انګرېزانو ته په لاس ورغی. انګرېزانو د خپل وړاندې تګ په لار کې په داسې حال کې چې له افغانانو نه یې دننه په افغانستان کې دوه ځلې سخته ماتې خوړلې وه، په کال ۱۸۹۳کې یې په آمیر عبدالرحمن باندې د ډیورنډ توافق لیک تحمیل کړ. په کال ۱۸۹۷کې د ډیورنډ د کرښې د په نښه کولو کار

پای ته ورسېد چې د هغه له مخې د کرښې ختیځه خوا سیمه د هندوستان او لویدیځه غاړه یې د افغانستان د نفوذ ساحې وبلل شوې، خو دغه کرښه د دواړو هېوادونو تر مېنځ پوله (Boundary) نه وه. په بله ژبه هغه سیمه چې د برتانوي هند د حکومت تر نفوذ لاندې ګڼل شوې وه، د هغه تر حاکمیت او اداري لاندې نه وه. د هغې زیاتره برخه خپلواکه وه او د پخوا په شان د مشرانو او جرګو له لارې اداره کېدله. یواځې د افغان د حاکمیت لاس ترې لنډ شوی و.

ټول هندوستان د انګرېزانو تر لاس لاندې مستعمره وه، خو د ډیورنډ د کرښې ختیځه خوا سیمه چې د هغو د نفوذ ساحه شوه او کلونه وروسته آزاد پښتونستان وبلل شوه، له هندوستان نه د انګرېزانو تر وتلو پورې په دغه ډول خپلواکه وه چې د هندوستان بله هیڅ برخه هغسې خپلواکه نه وه، سره له دې چې انګرېزانو پکې ډېر نظامي عملیات وکړل او یو ځل یې وزیرستان ته څلویښت زره عسکر ورواستول. انګرېزانو په کال ۱۹۰۱ کې د غې خپلواکې سیمې ته دغسې مستعمراتي شکل ورکړ چې د هندوستان بلې برخې هغسې شکل نه درلود چې وروسته به یې بیان وشي. پاکستان په داسې حال کې چې نورې سیمې د ۱۹۷۳ کال د اساسي قانون له مخې اداره کوي، د پښتنو له دغو سیمو سره اوس هم هغسې چلند کوي چې انګرېزانو کاوه.

پاکستان پخپله خاوره کې خان د برېتانوي حکومت ځای ناستی یا وارث ګڼي، نه یو نوی دولت ، که د پاکستان دغه ادعا سمه هم وي بیا نو هغه سیمې چې د ډیورنډ د توافق لیک له مخې د بریتانوي هند د نفوذ په ساحې کې ګڼل

شوي وې، د پاکستان تر حاکمیت لاندې نه راځي، ځکه چې هغه د انګرېزانو تر نېغ حاکمیت لاندې نه وې او انګرېزانو د هغو لپاره بېل طرز غوره کړی و.

برتانوي هند د لارډ کرزن په وخت کې په کال ۱۹۰۱ کې دغه پراخه سیمه شمال لویدیځ سرحد وبلله چې عام نوم یې د سرحد صوبه شوه. انګرېزانو ددغې سیمې تر خپل حاکمیت لاندې برخه د پېښور په ګډون کراره او آرامه (Settled) ضلع یا علاقه او بله یې قومي علاقه یا ایجنسي ګانې وبللې چې اوس په شمېر اووه دي. دواړه برخې یې د مرکزي حکومت تر لاس لاندې وشوولې چې د سرحد آیالت د ګورنر تر اداري لاندې به وي. کراره برخه به یې د هغه تر نېغ حاکمیت لاندې وي او بله یې په غېر مستقیم ډول. په داسې حال کې چې وروستۍ به خپلواکه وي او د ځایي ملکانو او جرګو له لارې به یې چارې تر سره کېږي. حکومت به یواځې د ضرورت په وخت کې هلته عملیات کوي او پوځ به یې لیرې په چونیو کې دېره وي. پاکستان د محمد علي جناح په وخت کې همدغه ترتیب وساته، خو پوځ یې پکې دېره نه کړ"[١] او د هغه پر ځای یې د انګرېزانو د استعماري طرحې پر تطبیق لنګر واچاوه چې د سرحد د جزا قانون یې اساس و. ددغه قانون له مخې چې هغه هم په کال ۱۹۰۱ کې آیستل شوی و، د صوبه سرحد ګورنر په هرې قومي آیجنسۍ کې یو سیاسي آیجنټ لري او هغه ته دغسې واک ورکړل شوی چې لکه یو مطلق زور واک وي. دی اختیار لري چې د کوم جرم په بدل کې یو قوم په دې نامه چې" دښمن" یا "غېر دوست " شوی په آقتصادي لحاظ محاصره کړي، په ټول قوم باندې جریمه حواله کړي او یو څوک د کلونو لپاره له محاکمې پرته بندي کړي. دی

دا واک هم لري چې مدني او جرمي قضيې هغسې جرګې ته وړاندې کړي چې غړي به يې پخپله ده غوره کړي وي."[٢] دا او دغسې نورې ډېرې حاکمانه او ظالمانه توري هسې د کاغذ پر مخ تش حکمونه، نه دي. د بارنت روبين او ابوبکر صديق د ليکنې له مخې سياسي آيجنټ "په وزيرستان کې د ٢٠٠٣-٢٠٠٦کلونو د بحران په بهير کې له دغو ټولو مقررو نه کار آخيستى دى."[٣] دغه ډول جزاګانې نه يوازې د ټولو بشري حقوقي منشورونو، بلکې پخپله د پاکستان د اساسي قانون پر خلاف هم دي چې وايي هر هغه قانون يا رواج لغو دى چې اساسي حقونه نقض کوي.[٤] پاکستان په آيجنسي ګانو يا ازاد پښتونستان ځکه زوروا کي کوي چې د انګريزي حکومت په شان دوى هم د غه سيمه مستعمره ګڼي. د بېن آلمللي بحران ډلې په يوې اوږدې څېړنيزې ليکنې کې ويل شوي چې اوس قبايلي علاقه په رسمي ډول د پاکستان يوه برخه ده، خو هغه هغسې مستعمرې ته ورته ده چې خلک يې د دغسې قانونو او اداري ترتيبونو لاندې ژوند کوي چې د هېواد له نورو برخو نه يې بېله کړې ده.[٥] له همدې لامله ده چې ددغې سيمې خلک له اساسي حقونو څخه محروم دي. هيڅ سياسي ګوند، خيريه موسسه يا مدني ټولنه پکې فعاليت نه شي کولى. د هغه بر عکس افراطي مذهبيان آزاد دي چې هلته تبليغ او مبارزه وکړي. په نتيجه کې دغسې مذهبيانو وروسته له هغه چې په کال ١٩٩٦کې د راى حق ورکړل شو، انتخابات دوى وګټل.[٦] په زياته اندازه د پاکستان ددغه سياست او چلند له لامله وه چې قبايلي علاقه په پاکستان کې د خوارو او بېرته پاتې علاقو له ډلې نه ده او د بېسوادى

اندازه یې د هغه تر هرې بلې سیمې نه لوړه ده.(۷)

د پاکستان حکومت د سرحد له سیمې سره چې څه باندې اووه ملیونه نفوس لري، ولې د مستعمرې په شان چلند کوي؟ د دغې پوښتنې یو ځواب به دا وي: د پاکستان اړیکې له اول نه له پښتنو سره خړوو. دا رښتیا ده چې د پېښور شاوخوا پښتانه تر ډېره حده پورې په پاکستان کې ننوتلي، خو د پښتنو نامتو مشر خان عبدالغفار خان یې له خپلو ملګرو سره څو ځلې بندي کړی و. د وروستیو لومړنۍ ادعا د پښتونستان خپلواکي وه او وروسته یې په پاکستان کې دننه خپلواکي غوښتله. غفار خان تر دې حده د پاکستان مخالف و چې وصیت یې وکړ چې مړی یې په افغانستان کې ښخ شي. د پښتنو په سرحدي سیمو په تېره په وزیرستان او اپریدو کې د پښتونستان غورځنګ روان و. د ایپي فقیر تر مرګه پورې د پښتونستان لپاره مبارزه او له پاکستان سره مخالفت کاوه. دا ځکه چې پاکستان د ملي حاکمیت په مانا د پښتون نېشنلزم مخالف و او دی او د مغولي حکومت په شان کوښښ کوي د ملایانو او روحانیانو له لارې یې وځپي. د بېن المللي بحران ډله لیکي چې: "پاکستان په ښکاره په افغانستان کې تر خپل نفوذ لاندې د اسلامستي پښتنو ملاتړ کړی. د دې لپاره چې هم دننه پخپل حدود کې له پښتون نېشنلزم سره مقابله وکړي او هم خپل ګاونډي [افغانستان] باندې نفوذ ولري". د غه ډله دا وایي چې: " په همدغې قرینې کې پاکستان د سرحدي سیمې لپاره یو جلا ترتیب ورکړی چې د برتانوي هند په شان له هغو قومونو نه چې د پولې په اوږدو کې پراته دي، د

افغانستان د مقابلې په مقابل کې او په افغانستان کې د مداخلې لپاره ترېنه د حایلې سیمې په شان استفاده وکړي". [۸] بارنت روبین او ابوبکر صدیق لا وایي چې پاکستان "حتی په افغان کډوالو کې پان اسلامزم په فعال ډول پیاوړی کړ او په سرحدي سیمه کې یې د پاکستان له اسلامستي گوندونو سره مالي مرستې کړې وې". [۹] همدغه سبب دی چې نن ورځ په سرحدي سیمې کې عصري پوهنه ډېره ضعیفه او د هغه پرعکس د مدرسې پوهنه ډېره پیاوړې ده. په نتیجه کې د هغې په خلکو باندې د ملایانو او اسلامستي گوندونو نفوذ تر هر بل وخت نه ډېر شوی دی.

ای، ایس، ای تر خپل نفوذ لاندې ملایان، طالبانو او خپلو معاش خورو نه د خپل سیاسي هدف لپاره کار اخلي چې هغه په افغانستان کې د خپل ستراتیجیکي ژورتیا پلان لپاره ډگر هواروي دي. د ستراتیجیکي ژورتیا پلان د پاکستان هغه نظامي پلان دی چې د هغه له مخې افغانستان باید تل د پاکستان د نفوذ سیمه وي لکه هسې چې افغانستان د نولسمې پېړۍ په دوهمې نیمایي کې د برتانوي هند د نفوذ سیمه گرځول شوې وه. په داسې حال کې چې د برتانوي هند حکومت د افغانستان له لارې د تزاري روسیې د احتمالي یرغل د دفع لپاره افغانستان تر خپل نفوذ لاندې نیولی و، پاکستاني نظامیان غواړي په پاکستان باندې د هند د احتمالي یرغل د دفع لپاره افغانستان تر دې حده پورې د خپل نفوذ سیمه وگرځوي چې د هند د یرغل په وخت کې خپل پوځونه هلته په شا کړي او بیا له هغه ځایه گوریلایي جنگونه پیل کړي. دې لپاره یې باید پښتون نېشنلزم د ملایانو، روحانیانو،

پیرا نو او اسلامـ ستي تنظیمو نو له لارې ځپلی دی.

پاکستان ته د هند له خوا خطر لکه برتاوي هند ته د روسیې خطر د ویرې زېږنده دی. پاکستاني نظامیانو د دغې ویرې له لامله د ستراتیجیکه ژورتیا پلان ایستلی، لکه هسې چې انګرېزانو د روسیې له ویرې د هند د دفاع لپاره پلان ایستلی و او په هغه باندې یې د "علمي سرحد" نوم ایښی و. پاکستاني نظامیانو دغه پلان په افغانستان باندې د شوروي له یرغل نه وروسته وایست. د بارنت روبین او ابوبکر صدیق په ژبه: "... پاکستان اول په شوروي ضد مجاهدانو او بیا له طالبانو سره له خپل ملاتړ نه په دغه ډول کار واخیست چې یقیني کړي چې له هند سره د جنګ په حال کې به افغانستان د پاکستان ملا وتړي او له خپلې خاورې او فضا نه به استفاده ورته میسره کړي".[۱۰] د پاکستاني نظامیانو په تېره د ای، اېس، ای د جنرالانو په فکر د افغانستان بېرته پاتې ساتل د ستراتیجیکي ژورتیا د پلان یوه برخه ده، نو د دوی په فکر افغانستان باید د پښتنو لپاره اصلي مرز نه وي، لکه د ستر احمد شاه له وخت نه وروسته چې و. دا چې د افغان د ملي مقاومت په دوره کې د افغاسنتان ابادۍ د ښوونځیو په ګډون د ای، اېس، ای په دستور ورانېدلې، د همدغه ستراتیجیکي ژورتیا د پلان له مخې و. د ای، اېس. ای سروال جنرال اختر عبدالرحمن لا ویل چې: "کابل باید وسوځي". همدغسې هم وشول، دا چې په اسلامي تنظیمي دوره کې کابل وران او تار کلا شپېته زره او سېډونکي یې تلف شول، په اصل کې د همد غه ستراتیجیکي پلان له امله و. صدراعظم

نواز شریف د پېښور په غونډه کې (اپریل ۱۹۹۲) دغسې یو تجویز د اسلامي تنظیمونو په مشرانو ومانه چې د هغه له مخې د افغانستان حکومت د دوی له تنظیمونو نه جوړ شو او حکومت سمدلاسه دغسې لېږه کې اسلامي تنظیم ته په لاس ورکړل شو چې حتی په کابل کې یې هم امنیت ټینګ نه کړای شو. په داسې حال کې چې د نواز شریف په تجویز سره د افغان منظم او په عصري وسلو سمبال پوځ ړنګ شوی و. په دغسې ګډوډ حال کې بله دغسې قوه نه وه چې امنیت ټینګ کړي. دا په دغسې حال کې و چې د جهاد په نزدې لس کلنې مودې کې په پېښور او کوټه کې ډېر افغان دموکراتان، نېشنلستان، قومي مشران او هغه افغانان چې د مشرۍ او حکومتکولو صفتونه یې لرل، د ای. اېس. ای په دستور او همکاري د افغان اسلامستي تنظیمونو له خوا ترور شوي یاني وژل شوي وو. ترور شوي نږدې ټول پښتانه وو.

د همدغه ستراتیجیکي ژورتیا پلان له امله و چې د بې نظیر بوټو، نواز شریف او د پرویز مشرف په سروالۍ حکومتونه په طالبانو ټینګ ودرېدل، که څه هم نږدې ټوله نړۍ د طالبانو مخالفه وه او ملګرو ملتونو بندیزونه هم پرې باندې لګولي وو. پاکستان هغه وخت له طالبانو نه لاس واخیست چې امریکا پرې رادمخه شوه. پرویز مشرف دغه کار په اصل کې د امریکې له وېرې او هم له هغې نه د پېسو او وسلو ترلاسه کولو لپاره وکړ، لکه چې پاکستان پخپل لنډ عمر کې ډېر ځله همدغسې کړي دي، خو د پاکستان دغه لاس اخیستنه موقتي وه او وروسته له هغه چې د تروریزم د ځپلو په ملګرتیا کې یې له امریکې نه ډېرې

وسلې او پېسې ترلاسه کړې او په دې پوه شو چې افغانستان بېرته ودانېږي او پیاوړی کېږي، افراطي او تر نفوذ لاندې طالبان یې د افغانستان د امنیت د ګډوډولو لپاره ولمسول او په حرکت راوستل. د دغسې خلکو د ورانۍ لړۍ روانه ده او شاید تر ډېر وخته پورې روانه وي. د پېښو له دغې لنډې سروې نه وروسته اوس د تبصرو وار دی.

څنګه چې پاکستان په اصل کې د اسلام په نامه جوړ شوی او ملي پیوستون یې سست دی، سروالان یې تل د هغه د امنیت د خوندي کولو په فکر کې دي، چې د ستراتیجیکه ژورتیا پلان د هغه څرګنده بېلګه ده. اصلي بېلګه یې ډېر غټ نظامي پوځ او تر څنګ یې د ای. ایس. ای نظامي اداره ده چې د ډګروال محمد یوسف په قول په سیمه کې ساری نه لري. د همدغه غټ پوځ له امله ده چې د پاکستان په لنډ عمر کې نظامیانو څلور ځله حکومت کړی دی. همدغو نظامي حکومتونو ای. ایس. ای دومره پیاوړی کړی چې هغه زیاتره وخت پخپل سر د حکومت د سیاست پرخلاف هم عمل کوي. د پیټر تامسن د وینا له مخې د ای.ایس.ای مشر جنرال محمود په کال ۲۰۰۱ کې سره له دې چې د پاکستان سروال پروېزمشرف د طالبانو پر خلاف له امریکې سره همکاري اعلام کړې و، طالبانو ته له کوټې نه کندهار ته وسلې او مهمات استول.[۱۱] پاکستان چې د شوروي یرغل په وخت کې د مجاهدانو خوا نیولې وه، دغه کار یې په اصل کې د خپل امنیت لپاره کړی و. پاکستان چې هغه وخت تجرید و، د شوروي له تهدید او تر هغه لا مهم د ځان په مقابل کې د شوروي- هند له همکاري نه په وېره کې و. دغه موضوع مولف فریدرک

ګرېري پخپل کتاب "پاکستان او د افغانستان جګړه" کې بیان کړې ده.[۱۲]

د پاکستان مقصد دا هم و چې له شوروي نه وروسته افغانستان کې به په اسلامي بڼه کې یو لاسپوڅی حکومت په پښو دروي. جنرال ضیاءالحق په هماغه وخت کې مولف سلیګ هري سن ته ویلي و، چې: " موږ د دې حق ترلاسه کړی چې هلته [یانې په افغانستان کې] به یو دوست حکمت ولرو. موږ د جبهې د مخکې کرښې د ولت په شان خطر ومانه او موږ به پرې نهږدو چې وضع د پخوا په شان وي چې هلته به د شوروي هند نفوذ او زموږ په خاوره باندې ادعا وي. دا به یو رښتیانی اسلامي دولت وي، د پان اسلامي یوه برخه چې یوه ورځ به د شوروي اتحاد مسلمانان ځان ته جذب کړي".[۱۳]

جنرال اختر عبدالرحمن هم دغه جنګ "د ستراتیجیکي بیا صف جوړولو" لپاره دغسې یوه لار وګڼله چې په هغې سره به افغانستان او پاکستان د هند پر خلاف د پان-اسلامي بلاک یوه برخه وي چې حکومت به یې د بنسټ پالو ګوندونو په لاس کې وي.[۱٤] په هغه وخت کې د ګلبدین حکمتیار په سروالی اسلامي ګوند له خوا هم د پاکستان-افغانستان د اسلامي کنفدرېشن غږ جګ شوی و.

د پیټر ټامسن په نظر ای. اېس. ای اوس هم په افغانستان کې لاسپوڅی حکومت غواړي. دی هم د ډېرو نورو تحلیل ګرو په شان وایي چې د ای.اېس.ای په فکر امریکا په افغانستان کې تر ډېرې مودې نه پاتې کېږي او کله چې له افغانستان نه وځي، بیا به پاکستان دننه په افغانستان کې اسلامستي غورځنګ په واک راولي او هلته به پخپله هغسې نفوذ ولري چې د طالبانو په وخت کې یې لاره.[۱٥] دا چې د افغانستان ولسمشر

حامد کزي په تېر دسمبر کې په کندهار کې په دې اړه بربنډ وغږېد، بې دلیله نه و. هغه وویل چې: "پاکستان د پخوا په شان نیت لري چې افغاسنتان خپل غلآم کړي". د همدغه مقصد لپاره به وي چې آی. آ یس.آی د افغانستان د بیارغونې او د هغه د امنیت د ټینګښت له پروګرام سره وران دی. بارنت روبین او ابوبکر صدیق لا وایي چې: "پاکستان او د افغانستان نور ګاونډیان د آمریکې په آتکا د دولت ټینګښت د اوږدې مودې لپاره خطر بولي".[١٦] په دغه حال کې که د ډیورنډ کرښه قانوني هم شي، آی.آ یس.آی د خپل ستراتیجیکي ژورتیا پلان نه ترک کوي او هیڅ څوک د دې تضمین هم کولی نه شي.

پاکستان چې د ډیورنډ کرښې په اوږدو کې کله د اغزن دېوال د درولو او کله د ماین اېښودلو نارې وهي، مطلب یې دا دی چې آزاد پښتونستان د افغانستان او پاکستان ترمېنځ حایل نه وي او د افغانستان د دغسې طالبان ډوله مذهبیانو تر نفوذ لاندې وي چې د اسلام په نامه به د پاکستان په خوا درېږي او د ضرورت په وخت کې به د ستراتیجیکه ژورتیا په پلان کې مرستندویان کېږي او په هر حال کې افغانستان به پرې نفوذ نه لري، که څه هم دغه تجویزونه د ډیورنډ د توافق لیک پرخلاف، غېر عملي او د ډیورنډ د کرښې د دواړو خوا خلکو په ضرر دي. اساسي ټکی دا دی چې دغه کرښه د ډېرو قومونو په مېنځ کې تېره شوې او د وزیرستان د وزیرو ډېر خلک دننه په افغانستان کې د کرکیلې ځمکې لري. د همدغو وجوهو له امله ده چې د ډیورنډ د کرښې درناوی نه د سیمې خلکو او نه د پاکستان یا افغانستان حکومتونو

کړی. روبين او صديق وايي چې: "پاکستان تر افغانستان زيات په عمل کې د بين المللي پولې په توګه د ډيورنډ کرښه تخريب کړې ده".(۱۷)
د ډيورنډ کرښه له اول سر نه يوازې د نقشې دپاسه کرښه وه او بين المللي پوله نه وه او نه کېدلی شي. حتی پروېزمشرف هم اوس وايي چې: "د ډيورنډ په موجوده کرښې کې به هيڅ بدلون رانه ولي". خو پاکستان کوښښ کوي خپل پوځي حضور هلته ور سوي. پاکستان دوه نيم کاله دمخه د لومړي ځل لپاره همدغسې و کړل، په دې پلمه چې طالبان او د القاعدې وران کاران ونه شي کولی له وزيرستان نه دننه په افغانستان کې ورانی وکړي، لکه چې د افغانستان د حکومت او آيساف مشرانو ويل. په وزيرستان کې يې د اتيا زريز پوځ د ديره کولو په نامه له امريکې نه پرېمانه لوجستيکي لوازم او پېسې ترلاسه کړې، خو په دغه کار سره يې هلته کړکېچ زيات کړ. که څه هم د دغومره ډېرو عسکرو د ډېره کول هغسې مبالغه وه، لکه چې ايران د طالبانو په وخت د افغان-آيران پولې ته نږدې تر دېنه زيات شمېر پوځ په دېره کولو کې مبالغه کړې وه. د پيټر ټامسن په قول دپاکستان پوځ په جنوبي وزيرستان کې تر اوو زرو نه ډېر نه و. په هر حال دغه ټول پوځ چې هر څومره و له دوه نيمو کالو عملياتو نه وروسته په داسې حال کې چې ٦٠٠ عسکر يې او شايد تر هغو زيات ځايي خلک ووژل شول او بېخي ډېر ورانی وشو او کورونه وران شول، د موافقو له مخې وايستل شو.
لومړنی موافقه په جنوبي وزيرستان کې د شکې موافقه وه چې د پوځي افسرانو او مجاهدانو د شورا ترمېنځ

په شفاهي ډول د ۲۰۰٤م کال په اپرېل کې وشوه، خو هغه زر ماته شوه او پوځي عملیات له سره پیل شول. له هغه وروسته په شمالي وزیرستان کې د پوځ او حکومت پر ضد فعالیتونه ډېر شول او قومي مشرانو دیوې شورا له لارې حکومت کول پیل کړل او د نورو څیزونو په جمله کې یې ۱۵۰ حکومت پلوه کسان له مېنځه یوووړل.[۱۸] نظامیانو د ۲۰۰٦ کال په جون کې له شمالي وزیرستان سره هم د سولې موافقه وکړه، خو مهمه او نسبتا جامعه موافقه هغه وه چې د جمعیت العلما د مشر مولانا فضل الرحمن په منځګړتوب د همدغه کال د سپټمبر په پنځمه د سه شنبې په ورځ د پاکستان د سیاسي ایجنټ فخر عالم او د مجاهدو د استازي آزاد خان ترمېنځ د پنځه سوه ځایي مشرانو او حکومتي مامورانو او افسرانو ترمېنځ په ۱٦مادو کې د شمالي وزیرستان په مرکزي ښار میران شاه کې لاسلیک شوه. د حکومت لوري ومنله چې د مبارزو په مقابل کې به هوايي او ځمکني عملیات دروي، نوې اچولې شوې پوستې به له مېنځه وړي، تاوان رسېدلو ته به تاوان ورکوي او هغه و سلې، مالونه او نور څه چې د عملیاتو په وخت کې ترلاسه شوي، د هغو اصلي خاوندانو ته بېرته ورکوي او مبارزان به آزادوي چې د رواج له مخې و سله وګرځوي، خو سیاسي آیجنټ به د پخوا په شان لاًنجمنې کشالې د رواج او قانون له مخې هواروي. حکومت له باندنیو مبارزانو نه وغوښتل چې له سیمې څخه به وځي، مګر هغوی چې د ټینګو د لیلونو له مخې وتلی نه شي، خو په داسې حال کې به دوی د دغې موافقې او قانون درناوی کوي. مقابلې خوا ومنله چې نور به په حکومتي تاسیساتو او

مامورانو حملې نه کوي، په ګاونډیو کرارو سیمو کې به ورانی نه کوي او په افغانستان کې به څوک وران کاری ته نه پرېږدي، خو دوی به د پخوا په شان د سوداګرۍ، نورو معاملو او د خپلوانو د لیدلو لپاره له سرحد نه په اوښتلو کې د رواج او قانون له مخې ازاد وي.(۱۹)

دغه موافقې پخپل نوع کې دپاکستان په تاریخ کې ساری نه لري. پاکستان په هغو سره د وزیرستان خلکو ته په رسمي ډول په سیاسي حیثیت قایل شو، که څه هم د هغو لوړ قوما ندان مولا نا ګل بهادر او مولوي صادق نور د میران شاه غونډې ته ورنغلل. په داسې حال کې چې له سیاسي ایجنټ فخر عالم نه سربېره د پاکستان د پوځ قوما ندان جنرال اطهر علي شاه پکې حاضر و او د صوبه سرحد ګورنر علي محمد جان ورکزي د موافقې تود هرکلی وکړ. ویل کېږي چې د پاکستان حکومت خپلې ژمنې ترسره کړې، مقابلې خوا خپلې ژمنې نه دي ترسره کړې او پاکستان یې دغه کار ته اړ کولی نه شي. که څه هم د اسماعیل خان په قول "داسې ښکاري چې پاکستان د بې رحمه نظامي زور له استعمال نه [وروسته] مبارزانو ته پوره تسلیم شوی وي". مبارزانو په دوه برخو کې په عمل کې له موافقې نه سرغړولی. یو دا چې له وزیرستان نه وران کاران تر اوسه هم په افغانستان کې ورانی کوي، د ځینو په قول د هغو د دغه ورانی لا د میران شاه له موافقې نه وروسته ډېر شوی. بله دا چې د مجاهدانو شورا د پخوا په شان په وزیرستان کې هغسې حکومت کوي.(۲۰) لکه طالبانو چې په افغانستان کې حکومت کاوه. که څه هم په میران شاه کې دوی منلې وه چې له

حکومت کولو نه به ډډه کوي.
د میران شاه د موافقې بل غټ ټکی چې له دغې لیکنې سره په نېغه اړه لري، د پاکستان له خوا د وزیرستان خلکو ته په ازاد ډول د ډیورنډ له کرښې نه د تېرېدلو راتېرېدلو منل دي. دوی دمخه هم له هغې نه په ازاد ډول تېرېدل او راتېرېدل، خو اوس په دغې موافقې سره پاکستان دغه څه په رسمي ډول ومنل. او په دې ډول یې د ډیورنډکرښه په خپله باطله کړه د شوروي د یرغل په وخت د کرښې باطل توب ټولې نړۍ ته څرګند و. په اصل کې د ډیورنډ د توافق لیک له امله و چې شوروي اتحاد په افغانستان کې دخیل شوو او بیا دغې کرښې د باطل توب په وجه و چې شوروي اتحاد په افغانستان کې په ګونډو شو. همدا اوس هم له دغې کرښې نه هره ورځ اټکل دېرش زره خلک تېرېږي او راتېرېږي. په تېره د چمن، خېبر، میران شاه او مومند له لارو نه.
نو ویل کېدلی شي چې دغه کرښه په واقعیت کې نشته. دغه واقعیت د وخت په تېرېدلو سره نور هم یقیني کېږي، ځکه چې د خلکو په ډېرېدلو سره د ژوند اړتیاوې د دغو خلکو ترمېنځ ازاد تګ راتګ او په نتیجه کې د دغې کرښې باطل توب نور هم پیاوړی کوي. په دغه حال کې په قانوني اعلامولو سره د هغه د واقعي کولو په لور کوښښونه لکه چې د مړي د ژوندي کولو لپاره کوښښونه وي. د دغې کرښې قانوني اعلامول عملي ګټه هم نه لري، بلکې لکه څنګه چې ښاغلی غلام جېلاني ځواک وایي چې په هغه حال کې به د افغانانو غټه برخه او د پښتنو غوښ اکثریت دومره ټینګ وپارېږي چې شاید یو لوی ملي کړکېچ په پرله پسې ډول رامېنځ ته شي. پرته له هغه

هم تر هغو چې په افغانستان کې باندني پوځونه پراته وي او افغانستان پوره خپلواک نه وي، حکومت یې دغه کرښه قانوني کولی هم نه شي.

خو د ډیورنډ د کرښې د دواړو غاړو ولسونه او په نتیجه کې پاکستان او افغانستان پخپلو کې دغومره ډېر ډول ډول اړیکې لري چې په نړۍ کې به بل دوه هېوادونه دومره سره نږدې او یو پر بل متکي نه وي. افغانستان له لارې هند او لویدیځې نړۍ ته په لنډ ډول رسېدلی شي. همدا اوس له پاکستان نه اټکل شپېته زره کارګران په افغانستان کې کار کوي او په لکونو افغانان په کوټه او پېښور او د هغو په شاوخوا سیمو کې پراته دي. په دې ډول د افغانستان ابادي په زیاته اندازه په پاکستان او دپاکستان ابادي په ډېره اندازه په افغانستان پورې تړلې ده. څومره چې دواړه هېوادونه له یو بل سره د روغ نیتۍ او مرستې لاسونه ورکړي، په هماغه اندازه د دواړو هېوادونو په ګټه تمامېږي، نو د دواړو هېوادونو چارواکیو اساسي خدمت به دا وي چې د ډیورنډ د کرښې باطل توب ګړندی کړي. په دې ډول چې د هغې د دواړو غاړو خلکو او په اصل کې د دواړو هېوادونو ولسونو ته د کار کولو، سوداګري کولو او نورو معاملو د کولو او په عمومي ډول د یوه بل هېواد ته د ورتللو لپاره قانوني اسانتیاوې برابرې کړي او په دې اړه د کوم ډول اتحادیې بنسټ کېږدي. دا د ټولو علاقمنو د ځایي خلکو او د هغو په استازیتوب سره د عوامي ګوند او د پښتونخوا ملي عوامي ګوند غوښتنه هم ده. په نزدې تېرې کې چې د ویتنام، یمن او جرمني وېشل شوي هېوادونه

بېرته سره يو موټي شوي، د پښتني قومونو سره نږدې کېدل هم طبيعي او د وخت غوښتنه شوې ده.

د پاکستان بل اساسي خدمت به دا وي چې د خلکو په غوښتنه صوبه سرحد پښتونستان يا پښتونخوا ونوموي. د دغې سيمې تشکيل څه باندې يوه پېړۍ دمخه انګرېزانو ايستلی او عجبه ده چې هغه تر اوسه هم د پاکستان اسلامي جمهوريت ته د اعتبار وړ دی. تر هغه لا تريخ واقعيت دا دی چې پاکستان په ازاد پښتونستان يا په قومي ايجنسۍ ګانو کې د انګرېزانو د وخت د جزا قانون هم چلوي. سره له دې چې دغه قانون ډېر ظالمانه او د پاکستان د اساسي قانون د اتمې مادې پرخلاف دی چې وايي هر هغه قانون يا رواج باطل دی چې د اساسي قانون د اساسي حقونو منافي وي، نو د بېن المللي بحران ډلې راپور په حقه وايي چې: "دا سې ښکاري چې د مشرف حکومت د استعماري دورې د اداري، قضايي او سياسي جوړښتونو په ټينګښت باندې ولاړ دی چې دغه سيمه يې د هېواد له نورو برخو څخه بېله کړې او هغه يې دعمل په ډګر کې دقانون له حاکميت او تمثيلي موسسو نه سوا پخپل سر يو ملک ګرځولی دی"[٢١] د نورو دليلو نو له مخې هم دغه سيمه په رښتيا هسې چې د بېن المللي بحران ډله وايي، د پاکستان له نورو برخو نه بېله ده او د پاکستان حکومت له دغې سيمې او خلکو سره استعماري چلند کوي. په دې حال کې طبيعي ده چې تر څو پاکستان دغه قانونو نه او چلند ترک نه کړي، پښتانه به خپل نه کړي.

د شوروي اتحاد له ړنګېدلو او د طالبانو د رژيم له نسکورېدلو نه وروسته په سيمې کې د ګډې مرستې وخت

راغلی، خو د پاکستان او افغانستان پخپل مېنځي اړيکو کې ښه والی نه دی راغلی. سره له دې چې افغانستان د پخوانيو حکومتونو په شان د پښتونستان موضوع ټينګه نيولې نه ده. د دواړو هېوادونو چارواکي مکلف دي، خپل مېنځي اړيکې ښې کړي. دوی پخپله ښه پوهېږي چې خپل مېنځي اړيکې د لنډې او اوږدې مودې لپاره په کومو ساحو کې او په څه ډول ښې کړي. سم له لاسه هغو جاري پېښو ته توجه په کار ده چې د دواړو هېوادونو په امنيت اغيزه کوي. د معلومو دليلونو له مخې پاکستان د هندوستان په مقابل کې حساسيت لري. افغان چارواکيو ته ښايي دغه حساسيت تل په نظر کې ولري لکه چې د نورو ګاونډيو هېوادونو حساسيتونو ته هم بايد ځير وي. له ټولو ګاونډيو هېوادونو او په تېره له پاکستان سره د دوستۍ د اړيکو ساتل دې د افغانستان د سياست او چلند بنسټ وي. سره له دې چې په سختو کلونو کې هم افغانستان د پاکستان پر ضد عمل نه دی کړی، له هند سره د جنګ په کلونو همدغسې وه. په يوه جنګ کې لا د افغانستان پاچا پاکستان ته ډاډ ورکړی و چې افغانستان به يې د شا له خوا نه ونه وهي. سره له دې هم پاکستان په افغانستان کې له دغې ډېږې نه انديښنه لري. په هر حال، افغان چارواکيو ته بايد تل په ياد وي چې د همدغسې موضوع په سر په کال ۱۹۷۷ کې د افغان- شوروي اړيکې د لومړي ځل لپاره خړ پړ شول.

د سيمې او افغانستان د امنيت په خوندي کولو کې پاکستان اغيزمن رول لري. له همدې لامله د پاکستان حکومت په هماغه اول سر کې له ترورېزم سره په جنګ کې له امريکې سره ملګرتوب وکړ

او د طالبانو له رژیم نه واوښت. د پاکستان حکومت تر اوسه هم په دغه سیاست ولاړ دی، خو ای. اېس. ای وروسته د دغه سیاست پرخلاف عمل وکړ. په دې ډول چې افراطي او تر خپلو وزرو لاندې طالبان یې ولمسول چې په افغانستان کې ورانی وکړي. له بي.بي.سي نه اورېدل شوي چې پروېزمشرف د فبرورۍ په د وېمه وویل چې: "د امنیتي ځواکونو بعضو غړو د طالب اورپکو د فعالیتونو په اړه سترګې پټې کړې دي". ده دا هم وویل چې:"بعضې طالبان له افغانستان څخه پاکستان ته راوړي او دلته د ځان لپاره ملاتړ او فعالین پیدا کوي". د طالبانو په ورانکارۍ سره اوس د افغانستان په پښتني سیمو کې امنیت خراب دی او په زرګونو ملکي کسان د هغو د ورانکرای له امله وژل شوي او داسې نور... دا به ومنل شي چې که د افغانستان مرکزي حکومت پیاوړی او د خلکو له ملاتړ نه بهره من وي، وران کاران به هغه هم له پولې نه اخوا وران کاران په دننه په افغانستان کې ورانی ونه کړای شي، خو افغان حکومت پیاوړی نه دی. سره له دې هم په دې کې شک نشته چې د پولې نه اخوا وران کاران د ای. اېس.ای له هڅونې او مرستې نه پرته په افغانستان کې ورانی کولی نه شي. له بده مرغه ای.اېس.ای د شوروي اتحاد له یرغل نه وروسته په افغانستان کې هغسې ننوتلې ده لکه کې.جي.بي چې له یرغل نه دمخه په افغانستان کې دخیله شوې وه. دا به سادګي وي چې فکر وشي ای.اېس.ای له افغانستان سره دغسې چلند د دې لپاره کوي چې افغانستان د ډیورنډ کرښه نه ده پېژندلې. د ای.اېس.ای دغه چلند په اصل کې د ستراتیجیکي ژورتیا د پلان له

مخې دی.

د ستراتیجیکي ژورتیا پلان له مخې لکه چې دمخه وویل شول، د ای.اېس.ای مهمه وظیفه دا ده چې پښتون نېشنلزم د ملي حاکمیت په مانا وځپي او د خپلې خوښې اسلامستان پیاوړي او په واک کړي. دا هسې تصادف نه دی چې د افغانستان په پښتني سیمو کې بدامنیتي روانه ده او د بیا رغونې کار په کې سست دی. د دغه پلان له مخې د ډیورنډ د کرښې د دواړو خواوو پښتانه باید بېرته پاتې، ناتوان او دپاکستان تر سیوري لاندې وي. ایران خو ډېر دمخه د پښتنو د سیاسي ناتوان کولو لپاره بڼې وهلې، نو د غلام جېلاني ځواک دغه نظر ته ځیر کېدل په کار دي چې وایي د پښتنو پر ضد توطیه روانه ده، که څه هم یا ځکه چې پښتانه په سیمه کې څلوېښت ملیوني غټ قوم دی.

ای.اېس.ای د اسلامستانو په پیاوړي کولو او سیاسي واک ته د هغو په رسولو او د پښتنو په ناتوان کولو کې تر یوه حده بریالی شوی، خو خپله یې هم ضربې وخوړلې. د افغان د مقاومت په دوره کې په دغه سیاست باندې په پراخ ډول عمل وشو، خو نتیجه یې د القاعدې هسکېدل او بېساری ورانی شو. د افغانانو هغه روغ نېتي د پاکستان په اړه له مېنځه لاړه چې د مقاومت په وخت کې یې ورته لاره. د ای.اېس.ای په دغه سیاست او چلند سره تر زیاتې اندازې اسلامستان په سیمه کې ننوتل او د هغو په ننوتلو سره د دولتي واک گټلو لپاره دغسې یو نوی رقیب پېدا او پیاوړی شو چې نورو سیاسي ډلو په تېره له ملتپالو او ملي، د ولت سره په ټکر کې دی. دغه سیاست او چلند د هر مقصد لپاره چې و، سیمه یې ناارامه کړه. دا به سادگي

وي چې آی.ا یس.ای به دوی تل تر لاس لاندې ولري، تازه مثال يې په جنوبي وزيرستان کې د طالبان ډوله اسلام پالو مثال دی چې د پاکستان د امنيتي پوځونو په مقابل کې يې جهاد اعلام کړ او پاکستان مجبور شو له هغو سره موافقه لاسليک کړي. (۲۲) بارنت روبين او ابوبکر صديق وايي چې: "د پاکستان د ملي- دولت عملياتي او ستراتيجيکي نظر د طالبي کېدلو له پان-اسلامېزم سره په نېغه ټکر کوي چې غواړي په پاکستان، افغانستان او له هغو نه اخوا هېوادونو کې ټولنه او دولت پوره په بل مخ واړوي، خو دغه نوی واقعيت په پاکستان کې د ځينو له موخو سره پوره تطابق کوي چې غواړي په پاکستان، افغانستان او منځنۍ اسيا کې يوه پراخه اسلامستي اتحاديه موجوده وي". (۲۳) د ملي دولتونو په اوسني عصر کې اسلامستي اتحاديه له خيال نه پرته بل څه نه شي کېدلی. د ملي دولتونو ترمېنځ د سيمه ييزو اتحاديو جوړېدل ممکن دي. د دغه فکر له مخې لکه چې دمخه ورته اشاره وشوه، پاکستان او افغانستان کولی شي چې د کوم ډول اتحاديې بنسټ کېږدي، خو چې پاکستان په نظر او عمل کې د ستراتيجيکي ژورتيا پلان ترک کړي او د دواړو هېوادونو چاروکې روغ نيتي وښيي.

د پاکستان موسس محمد علي جناح د افغانستان په اړه روغ نيتي ښوولې و لکه چې وروسته پاچامحمد ظاهر شاه له هند سره د جنګ په وخت کې پاکستان ته د وروری ډاډينه ورکړې وه. د شوروي د يرغل نه دمخه جنرال ضياءالحق هم د افغانستان په اړه روغ نيتي ښوولې و. د افغانستان د هغه وخت د سوداګرۍ وزير عبدالقدوس غوربندي په وينا

ضیاءالحق افغانستان ته د کراچۍ په بندر کې د دایمي امتیاز ورکولو وعده ورکړې وه. د اطلاعاتو او کلتور د وزیر شاغلي خیال محمد کټوازي په وینا جنرال ضیاءالحق په هوانا کې له نور محمد تره کي سره په پنځو مادو کې موافقې ته رسېدلی و چې بیا د حفیظ الله امین په وخت کې د کټوازي په ژبه: "پاکستاني مشرانو دوی ته دا لوظ ورکړ چې نور به د پاکستان له خوا په افغانستان کې یو ډز هم ونه شي". خو پرچمي شاه محمد دوست چې د باندنیو چارو د وزرات د مرستیال په توګه یې ځان په غوږه مالۍ سره امین ته نږدې کړی و، دغه راز زر کې،جي،بي ته ورساوه او شوروي اتحاد پخوا له دې چې ضیاءآلحق او امین دغه موافقه په کابل کې لاسلیک کړي، په افغانستان باندې یرغل وکړ.

یادښتونه:

١-د بین المللي بحران ډله، د پاکستان قبایلي سیمې، د اسیا راپور نمبر ١٢٥، دسمبر ١١-٢٠٠٦، ٢ مخ.
٢-پورتنی راپور،٨.
٣-بارنت روبین او ابوبکر صدیق، د افغانستان-پاکستان زیبح ماتول، د متحدو دولتونو د سولې موسسې خاص راپور لمبر ١٧٦، اکتوبر ٢٠٠٦، ١٢ مخ.
٤-بېن المللي بحران یاد شوی راپور،٨.
٥-پورتنی راپور،٣.
٦-روبین او صدیق، یاد شوی راپور،١٣.
٧-بېن المللي بحران،٩.
٨-روبین او صدیق، یاد شوی راپور،٦.

٩-پورتنی راپور،١٠.
١٠-پورتنی راپور،٦.
١١-پیټرټامسن سره مرکه، د........، جنوري ١٢-٢٠٠٧، ٨ مخ.
١٢-ف.گريري، د افغانستان او پاکستان شخته، اکسفورډ پوهنتون خپرونه، ٢٠٠٣.
١٣-ديدگو کوردوييز او سليگ هري سن، له افغانستان نه د باندې، اکسفورډ پوهنتون خپرونه-١٩٩٥، ٩٢.
١٤-پورتنی اثر، ١٦٢.
١٥-پيټرټامسن مرکه،٧،٣.
١٦-بارنت روبين او ابوبکر صديق،١١.
١٧-د روبين او صديق ياد شوی راپور،١٤.
١٨-بېن المللي بحران ډلې ياد شوی راپور،١٨.
١٩-پورتنی راپور، ١٩.
٢٠-پورتنی راپور،٢٧.
٢١-پورتنی راپور،٢.
٢٢-پورتنی راپور،١٦.
٢٣-د روبين او صديق ياد شوی راپور،١٠.

د ډيورنډ توافق ليک متن

په داسې حال کې چې د هندوستان په خوا کې د افغانستان د سرحدي سيمې په اړه ځينې مسئلې راپېدا شوې دي او په داسې حال کې چې دواړه والا حضرت امير او د هندوستان حکومت هيله من دي چې دغه مسئلې د دوستۍ په پوهاوي او د دواړو د نفوذ د ساحو د حد په ټاکلو سره حل شي، تر څو په راتلونکې کې د دغو متحدو حکومتو ترمېنځ د دغې موضوع په سر د اختلاف نظر نه وي، په دې وسيله په لاندې ډول سره موافقه وشوه:

۱ــ د والا حضرت ختيځې او سهيلي سرحد توابع دې له واخان نه دپارس تر پولې پورې دي هغه ليکه تعقيب کړي چې په هغې نقشي باندې شوول شوې، چې له دغه توافق ليک سره مله ده.

۲ ــ د هندوستان حکومت به هيڅ وخت په هغو سيمو کې چې له دغې ليکې نه اخوا د افغانستان په لور پرتې دي، مداخله ونه کړې او والاحضرت امير به هيڅکله په هغو سيمو کې چې له ليکې نه آخوا د هندوستان په لور پرتې دي، مداخله ونه کړي.

۳ ــ د برتانيې حکومت په دې ډول موافقه کوي چې والاحضرت امير دې اسمار او تر هغه پورته دره تر چاناک پورې وساتي. له بلې خوا والاحضرت موافقه کوي چې دی به هيڅ وخت په سوات، باجوړ يا په چترال کې د باشگل يا ارنوايي درې په شمول مداخله نه

کوي. داسې هم د برتانيې حکومت موافقه کوي چې د برمل سيمه والاحضرت ته پرېږدي، کومه چې په هغه مفصلې نقشې کې ښودل شوې چې والاحضرت ته لادمخه سپارل شوې ده او والاحضرت د پاتې وزيري ملک او د داور په هکله له خپلې ادعا نه تېرېږي.

٤ــ د سرحدي سيمي ليکه به د افغان او برتانوي ګډو کمشنرانو لخوا له دې وروسته په تفصيل سره وکاږله شي او حد بندي به شي په کوم ځای کې چې د تطبيق وړ او مطلوب وي. د دغو کمشنرانو مقصد به دا وي چې د سرحد په ټاکلو کې متقابلې پوهاوي ته سره ورسېږي. داسې چې د غه ليکه دې تر نهايي امکان پورې د هغې نقشې له مخې وي چې له دغه توافق ليک سره مله ده. په داسې حال کې چې د دغې سرحدي سيمې د ګاو نډيو کليو د موجودو محلي حقوقو رعايت پوره وشي.

٥ــ د چمن د موضوع په اړه والاحضرت د برتانوي نوې قشلې په هکله له خپل اعتراض نه تېرېږي او برتانوي حکومت ته د هغه حقوق پرېږدې چې د سرکې تېلراي (Sirkai Tilerai) په اوبو کې يې پخپله په بيه اخيستې وه. د سرحدي سيمي له دغه ټکي نه به ليکه په لاندې ډول وکاږل شي:

دغه ليکه به پښه کوتل
ته نږدې د خوجه امران غرو
له سر نــه چې د برتانيې
په سيمه کې به پاتې کېږي،
په هغه لور کښله کېږي چې
مرغه چمن او رشه اوبو چينه
به افغانستان ته پاتې کېږي
او د نوي چمن چاونۍ او د
افغان پوسته چې د لښکر ډنډ
په نامه يادېږي، تر نيمايي

پورې رسېږي او په داسې حال
کې چې [ليکه] به د جنوب په
لور روانه وي، د خوجه
امران غرو سره به بيا يو
ځای کېږي. په دې ډول چې
د غوښې پوسته به د برتانيې
په علاقه کې او د
غوښې په جنوب او
لويديځ کې د شوراواک سړک
به افغانستان ته پر پېږدي.
د برتانيې حکومت به د دغه
سړک تر نيم ميلې پورې
مداخله نه کوي.

٦ ـ د دغه توافق ليک د غه پور ته فقرې د هندوستان د حکومت او د افغانستان د والاحضرت له خوا د نظر ټول عمده اختلافات چې د سرحدي سيمې په باب د دوی ترمېنځ پيدا شوي وو، د پوره او قناعت بښوونکې فيصلې په ډول ګڼل کېږي او دواړه د هندوستان حکومت او والاحضرت په ذمه اخلې چې جزياتو په باب ټول ا ختلاف لکه هغه چې له دې وروسته به د هغو منصبدارانو له خوا پرې غور کېږي چې د سرحدي خط د حدبندۍ لپاره ټاکل کېږي، د دوستۍ په روحيې سره به فېصله کېږي. د دې لپاره چې تر هغو چې ممکنه وي د دواړو حکومتونو ترمېنځ د شکونو او ناسم پوهاوي سببونه له مېنځه ولاړ شي.

٧ـ د هندوستان حکومت چې د والاحضرت له روغ نيتۍ نه د برتانيې حکومت په اړه پوره ډاډ من شوی او غواړي افغانستان پياوړی او خپلواک ووينې، د والاحضرت له خوا د جنګي لوازمو په رانيولو او واردولو باندې به اعتراض ونه کړي او دوی به په دغه په هکله پخپله څه مرسته ورسره وکړي. پر هغه سربېره د دې لپاره چې د والاحضرت د

هغې دوستانه روحیې نښه وساتل شي چې په دغو مذاکراو کې یې ښوولې ده، د هندوستان حکومت ژمنه کوي چې په هغه دولسو لکو کې شپږ لکه روپۍ زیاتې راوستل شي چې والاحضرت ته هر کال د مالي مرستې په ډول ورکول کېږي.

هنري ماتمر ډیورنډ د هندوستان د
حکومت د باندنیو چارو وزیر
امیر عبدالرحمن خان، د افغانستان او
د هغه د توابعو امیر کابل
د نوامبر 1893.12

ثلورم ثپرکی

پاچا امان الله او خپلواکي

خپلواکي، پرمختیا او پاچا امان الله

اگست ۱۵-۲۰۰۹

دغه لیکنه په هغې غونډې کې اورول شوې چې د امریکې د شمالي کلیفورنیا د فریمانټ ښار کې، د افغان کلتوري ټولنې له خوا د افغانستان د خپلواکۍ د نوي ومې کالیزې په ویاړ بلل شوې وه.

نننی افغانستان یو بېرته پاتې هېواد دی، خو د ملي خپلواکۍ تاریخ یې له ویاړ نه ډک دی. په نولسمې پېړۍ کې چې استعماري هېوادونو د نړۍ نږدې ټول هېوادونه لاندې کړي وو، افغانانو د نړۍ د ستر استعماري قدرت برتانیې لښکرې دوه ځلې په شا ووهلې او خپل ملي او دیني ارزښتونه یې ټینګ وساتل. په همدغې پېړۍ کې د هرات خلکو هم په داسې حال کې چې مرکزي حکومت پر ځای نه و، د پارس یا اوسني ایران څو پوځي یرغلونه په شا ووهل. یوازې د افغان-انګلیس دوهم جنګ نه وروسته و چې د افغانستان باندنۍ اړیکې د برتانوي-هند حکومت له لارې اجرا کېدل او په نورو برخو کې افغانستان د امیر عبدالرحمن په واکمنۍ کې یو خپلواک هېواد و. په دغې مودې کې د هند برتانوي حکومت په افغانستان کې نه پوځ لاره، نه سفارت. یوازې یو هندي مسلمان تبعه یې د امیر په دربار کې د ایجنټ یا عامل یا ګمارلي په نامه کښېنولی و چې وظیفه یې له افغانستان سره د هند رسمي ارتباط ساتل او هند ته د راپورونو استول وو، بې له دې چې د افغانستان له حکومت سره د خپل حکومت استازیتوب وکړي، انګریزانو په افغانستان کې د امیر له اجازې پرته هیڅ عمل نه کاوه او نه یې کولی شو.

دغه حال هم د افغانانو لپاره د زغم وړ نه و چې د ملي شعور او فکر

خاوندان او سمون غوښتونکو افغانانو د امیر حبیب الله په واکمنۍ کې د مشروطیت په نامه یو حرکت رامېنځ ته کړ چې مخکښان یې د حبیبیې ښوونځي استادان او فارغان او د امیر د دربار غلام بچه گان او د واکمنې کورنۍ ځینې غړي وو. غلام بچه گان هغې چې له نامه نه یې ښکاري، غلامان نه بلکې د اطراف د مخورو زامن وو چې د یرغمل په توگه په دربار کې ساتل کېدل او روزل کېدل او بیا په ملکي او نظامي څانگو کې په لوړو مقامونو گمارل کېدل. دغو مشروطه غوښتونکو خپل غورځنگ په دغه مقصد شروع کړ چې افغانستان پوره خپلواک وگرځوي. دولتي نظام مشروط یا نې قانوني کړي. د امیر ناټاکلی قدرت وټاکي او عصري مدنیت په افغانستان کې رواج کړي.

دوی به د روسیې، ترکیې او ایران په مشروطه یا قانوني انقلابونو سره هم هڅول شوي وو چې د شلمې پېړۍ په لومړۍ لسیزې کې پېښ شوي وو. د شلمې پېړۍ په پیل سره په داسې حال کې چې په افغانستان کې د عصري پوهنې بنسټ اېښوول شوی و، په اسیا کې له یوه اوږده سکون نه وروسته د ویښتیا غورځنگ مخ په ټوکېدو و. افغان مشروطه غوښتونکي پخپل مقصد ټینگ ولاړ وو، په داسې حال کې چې ځینو تند لارو غړو یې پخپله امیر حبیب الله باندې ناکامې ډزې کړې وې، مولوي محمد سرور واصف پخوا له دې چې په دار وځړول شي یو لوی شعر کمپوز کړ چې یو فرد یې دا دی:

ترک جان و ترک مال و ترک سر در ره مشروطه اول منزل است

کوم هغه رښتین توب او ټینگښت چې دغو مشروطه غوښتونکو د خپل ملي مقصد په اړه ښودلی، تروسه بلې افغان ډلې د

خپل مقصد په اړه ښودلی نه دی. څنګه چې هغو اميرحبيب الله د خپل مقصد په لار کې خنډ باله او څنګه چې هغه د هغو ډېر ملګري بندي کړي او يو څو يې لا اعدام کوي وو، دوی هم په پای کې وکولی شول چې هغه د ۱۹۱۹ په فبروری کې د لغمان د الينګار درې په کله ګوش نومي ځای کې له مېنځه يوسي. د افغانستان په تاريخ کې دا لومړی ځل و چې يو افغان واکمن د ملي مفکورې په خاطر د دغسې افغانانو له خوا له مېنځه يوړل شو چې خپل زوی يې هم ورسره ملګری و. بيا نو د هغه دغه زوی عين الدوله امان الله اول د امير او بيا د پاچا په لقب واکمني کوله.

امان الله همدا چې پاچا شو د مشروطه غوښتونکو پروګرام د پلي کولو لپاره لاس په کار شو. دی چې د ځوانی په قوت کې اود مشروطه غوښتونکو پروګرام ته پوره رښتين و، له وطن سره يې دغسې مينه لرله چې ويل يې "از خدمت بوطن بالاتر عشقی ندارم" نو يې اول د کابل په مراد خانيو کې په يوازې ځان د خلکو په مخ کې د هېواد بشپړه خپلواکي او داسې هم د افغانانو ازادي او سره برابري اعلام کړه. بيا يې د اپريل په ۱۳ مه په کابل کې په يوه عام رسمي دربار کې د وطن پوره خپلواکي په دغو لفظونو څرګنده کړه:

"ما خپل ځان او خپل هېواد پوره ازاد، پخپل اختيار او خپلواک اعلام کړ. له دې وروسته به زما هېواد هغسې خپلواک وي لکه د نړی نور دولتونه او قدرتونه چې دي. هېڅ باندنی هېواد به پرې نه ښودل شي چې يوه وېښته قدر حق ولري چې د

افغانستان په دنیو او
باندنیو چارو کې ګوتې ووهي
او که کوم چا د غسې وکړل،
زه تیار او اماده یم چې
مری یې پخپلې دغې تورې سره
پریکړم"

سره له دې هم د هند برتانوي حکومت د افغانستان پوره خپلواکي منلو ته حاضر نه و. افغانانو بیا ورسره جنګ پیل کړ او هغو بیا د یوه لنډ جنګ نه وروسته د افغانستان پوره خپلواکي ومنله. دا د افغانستان د پوره خپلواکۍ جنګ دی چې د دوو نورو جنګونو پر خلاف چې انګریزانو پیل کړی و، پخپله افغانانو د پاچا امان الله په سروالۍ پیل کړی و. څنګه چې دا د خپلواکۍ او د افغان ملت د حیثیت او هویت جنګ دی، عادل او په حقه جنګ دی چې په هغه سره افغان هویت یو ځل بیا تثبیت او پاچا امان الله د تلپاتي او افغان ملت د ویاړلي نوم خاوند شو. د خپلواکۍ جنګ له دې امله هم مهم شو چې هغه د اساسي سمونونو لپاره پیلامه شوه. پاچا امان الله په دې فکر و چې خپلواکي چې د افغانستان ملت لپاره یو حتمي شرط دی، هغه وخت رښتینې کېدلی شي چې بنسټ یې ټینګ وي. یانې افغانستان د یوه خپلواک هېواد په شان پرمختللی، افغانان په حقونو کې سره برابر، ملي پیوستون ټینګ او ټولنه مدني وي. له جنګ نه وروسته د پاچا امان الله ټول کوښښونه د دغو ټکو واقعي کولو ته متوجه وو.

په دغه لړ کې غټ ګام د دولتي نظام د قانوني کولو لپاره وچت شو او په ۱۹۲۱ کې افغانستان د لومړي ځل لپاره د لیکلي اساسي قانون خاوند شو. د هغه له مخې کابینه مېنځ ته راغله چې شخص

پاچا ته یې مسوولیت لاره. وروسته د دولتي چارو د ښه تنظیم لپاره د نظامنامو په نامه دغومره ډېر قانونو نه وایستل شول چې بل هېڅ وخت په دغومره مودې کې په افغانستان کې نه وایستل شوي. نظامنامې په دغه مقصد ایستل کېدلې چې چارې د قانون له مخې ترسره شي او د چارواکو د زورزیاتي مخه ونیول شي. د ملي چارو د اجرا لپاره د پاچا امان الله په واکمنۍ کې د ټول ملت په استازیتوب لویې جرګې هم بللې کېدلې. په وروستنۍ لویې جرګې کې د ملت له زرو نه زیات استازو ګډون کړی و. پاچا امان الله د لویو جرګو موسس دی. تر هغه دمخه جرګې قومي او محلي وې. پاچا امان الله پخپله جرګه مار و او دی سره له دې چې پاچا و په جرګو کې یې له جرګه والو سره بحثونه کول، کله به په بحث کې احساساتي شو. یو ځل د ښځو په موضوع یې د ملایانو د منفي نظر په مقابل کې دغسې احساساتي شو چې په لوړ اواز یې غږ کړ چې دا ټول "ملي مصیبتونه د تاسو ملایانو له لاسه دي چې له دووسانو نه پرته نور څهٔ نه یئ".

د پاچا امان الله کوښښ دا و چې افغانان په عمل کې په حقوقي لحاظ سره برابر او ټولنه مدني او فردي ازادي خوندي وي. د پاچا امان الله په واکمنۍ کې هیڅ افغان د سیاسي نظر د اظهار په سبب بندي شوی نه دی. هزاره ګان په عمل کې له غلامۍ نه ازاد شول، که څهٔ هم غلامي په رسمي ډول د امیر عبدالرحمن په وخت کې لغو شوې وه. داسې هم پاچا امان الله د عصري پوهنې د انکشاف لپاره هم په کابل او هم د ولایتونو په مرکزونو کې د هلکانو او نجونو لپاره ثانوي او مسلکي ښوونځی ګانې په زیات شمېر پرانیستلی. یو

شمېر نجونې يې د لوړو زدکړو لپاره ترکيې ته او په سوو نارينه زده کوونکي يې اروپايي ملکونو ته واستول. پاچا امان الله او د هغه مېرمن ملکه ثريا هغومره چې عصري پوهنې ته توجه کړې نورو او بلې واکمنې کورنۍ نه ده کړې، نو ځکه د پاچا امان الله په لس کلنې واکمنۍ کې عصري پوهنه ډېره پرمخ ولاړه او ټولنه تر زياتې اندازې مدني او افراد يې سره په حقونو کې برابر شول. تاريخپوه ميرغلام محمد غبار چې د هغه وخت شخص و، وايي چې: "ديگر تبعيض و تفريق از نظر نژاد وزبان و مذهب و قبيله و جود نداشت. معاش مستمری و نسبی عشيره محمدزايي و خان ها با امتيازات روحانيون لغو گرديد و ملت حقوقا مساوی شد". پاچا امان الله د خپلې واکمنۍ تر پايه پورې د افغانانو لپاره ډېر نور کارونه هم کړي چې د هغو شرح دلته نه کېږي.

د خپلواکۍ له گټلو او وطن ته د بسيارو خدمتونو کولو سره سره پاچا امان الله په پای کې اړ شو چې له وطن نه د تل لپاره ووځي او خپل پاتې عمر په ايتاليې کې تېر کړي. دا ولې؟ په دغې موضوع باندې ما پخپل يوه اثر کې اوږد بحث کړی په نامه د "پاچا امان الله واکمنۍ ته يوه نوې کتنه" دلته به دغومره ووايم چې پاچا امان الله پخپل وخت کې پاتې راغی، خو اصلاحي پروگرامونه يې د پاچا محمد ظاهر په واکمنۍ کې په تېره د محمد داود په صدراعظمۍ کې تر ډېره حده پورې عملي شول چې د هغو په نتيجه کې افغانستان ډېر پرمخ ولاړ، ښځې مخ لوڅې شوې، خپلواکي يې ټينګه شوه او بېن المللي حېثيت يې لوړ شو. افغانستان چې بيا ورو سته وران او افغانان په ډول ډول

مصیبتونو اخته شول او لا هم پرې اخته دي، په اصل کې د تند لارو یا افراطي ډلو ټپلو او کسانو له امله و چې په چارو کې یې حتی له سلیم عقل نه هم کار وانه خیست. په دې اړه به بس درې مثالونه وړاندې کړم او خپله وینا به ختمه کړم.

حفیظ الله امین وروسته له هغه چې نور محمد تره کی یې لاندې کړ، د شوروي اتحاد سفیر پوزانوف یې پخپل دفتر کې په دغسې ټینګه ښځېږه په مخ ووهه چې له سترګو نه یې اوښکې راغلې، هغه تربنه غوښتي وو چې ببرک کارمل خپل صدراعظم وټاکي، شوروي لویانو له هغه وروسته د دسمبر په ۱۲ مه په رسمي ډول د افغانستان د نیولو فېصله وکړه.

بل مثال د ګلبدین حکمتیار دی چې په امریکې کې یې د ملاقات لپاره د ولسمشر ریګن بلنه رد کړې وه. خو ده بیا په اسلام اباد کې د ای.اېس.ای د سروال جنرال اختر عبدالرحمن په امر د امریکې د سي.ای.اې مشر ملټ بیرډن سره ولیدل. بېرډن ورته وویل چې ستا د ریګن په سپکاوي سره په امریکې که دغسې فکر پیدا شوی چې هغه ډېرې وسلې چې ستا حزب ته ورکولې کېږي باید کمې شي چې په هغه حال کې به ستا قومندانان له سختو ستونزو سره مخامخ شي. حکمتیار ورته کړه چې زه خپله وسله د شوروي له پوځ نه ترلاسه کوم. هغه بیا وپوښته چې سټنګر هم؟ دا وروسته له هغه و چې د اسلامي حزب قومندان انجنیر غفار او دوه ملګرو یې په امریکایي سټنګر راکټونو سره د جلال اباد د هوایي هډې له پاسه د شورویانو درې توپ لرونکي هلیکوپترونه ویشتلي او غورځولي وو. په دغه انکشاف سره دشوروي د هوایي زور اثر کم او شوروي

لویان له افغانستان نه د وتلو په فکر شول.

دریم مثال د طالبانو د وخت او ټولو ته څرګند دی چې مشرانو یې دننه پخپل هېواد کې بېګانګان پرې ایښي وو چې د امریکې پر ضد دغسې پلان وباسي او عملي کړي چې په هغه سره اته کاله دمخه درې زره بې ګناه ملکي امریکایان دننه په امریکې کې تلف شول. ګمان نه کوم چې د کوم بل هېواد د واکمنو به له خپل پلارني هېواد سره دغسې خیانت کړی وي. د امریکې خواب یوه میاشت وروسته له هغه په افغانستان باندې نظامي عمل شو چې تر اوسه هم روان دی.

د دغو مثالونو له مخې هغه نظر سم ښکاري چې وایي پښتنو هر وخت په سیاست او دیپلوماسۍ کې بایللې ده.

افغانان او ملي واکمني

اگست -٨-٢٠٠٦

د افغان نوم د تاريخپوه ميرغلام محمد غبار په نظر د ويدي دورې له "اپاگان" سره سرخوري.[١] تاريخپوه احمد علي کهزاد هم "داغان" د افغان پخوانی نوم ښيي او وايي چې دغه نوم په سانسکرت يا دهندداونو په لرغوني ژبه کې "اوگانه" يا "اوغانه" ياد شوی او "داغانه" بله بڼه "اسوه غانه" ده او دواړه نومونه د سورو هېواد کېږي.[٢] له سکندر نه وروسته يوناني تاريخپوهانو اپاگان د اسواکا په نامه ياد کړی.[٣] اپاگان په اسلامي دوره کې په غالب احتمال د عربانو له خوا افغان شوی دی. د افغان نوم په لسمې عيسوي پېړۍ کې د لومړي ځل لپاره د حدودالعالم په کتاب کې چې ليکونکی يې مالوم نه دی، ذکر شوی دی.[٤] وروسته د افغانانو ملک افغانستان ياد شو او تاريخپوه سيفي هروي پخپل تاريخنامه هرات نومي کتاب کې د افغانستان نوم پنځه ديرش واره راوړی.[٥] دلته دغه ټکي د پام وړ دي: يو دا چې نورو خلکو پښتانه د اپه گان په نامه ياد کړي، نه پخپله پښتنو. بل دا چې د پښتون نوم تر اپه گان نه لرغونی دی او پښتنو له اول نه ځانونه پښتانه يا پختانه گڼل. د هرودوت پکتويس په غالب احتمال د پښتون يوناني شوی شکل دی. په هر حال دا ډېر وروسته و چې پښتنو د افغان

نوم د ځان لپاره او د افغانستان نوم د خپل وطن لپاره هم غوره کړ.
بل دا چې د هغو ژورو تحولونو له امله چې د افغان ټولنې په ترکيب کې د امير عبدالرحمن خان په دوره کې او تر هغې وروسته پېش شوي د افغانستان په ټولو اساسي قانونو کې افغان هغه چا ته ويل شوي چې د افغانستان تبعه وي. پاچا امان الله شايد لومړنی افغان وي چې د افغان تعريف يې کړی. دی وايي چې: " هر کسيکه در افغانستان سکونت دارد از هر مذهب و هر فرقه که باشد و هر کار و هر صنعت و خدمتيکه ميکند تماما افغان گفته ميشوند". (٦) په دې ډول د افغان مفهوم د پاچا امان الله تر مهاله پورې تحول کړی او ملی شوی يانې هغه د جنس، مذهب، دين، ژبې قوم ولي او اجتماعي دريځ له توپير نه پرته هر هغه چا ته ويل کېږي چې د افغانستان تبعه وي. د دې مانا دا هم کېږي چې که د افغانستان کوم تبعه ځان افغان نه گڼي د اساسي قانون پر خلاف به يې عمل کړی وي او له هغو امتيازونو او حقونو څخه بې برخې وي چې د افغانستان اساسي قانون د افغانستان تابعانو ته منلي دي.
افغانان د دغو حقونو او امتيازونو په برابرکې ملي وظيفې او مسوولیتونه لري چې هغه هم په اساسي قانون کې توضيح شوي دي. دغه مسوولیتونه د وطن او وطنوالو تر نومونو لاندې ذکر کېدلی شي. افغانستان ته وفا لرل او له افغانستان نه دفاع کول يانې د افغانستان خوندي ساتل د هر افغان ملي دنده ده. افغانستان ته وفا لرلو مانا دا هم ده چې نور نومونه به د هغه په عوض نه راوړل کېږي.د افغانستان پخواني نومونه لکه اريانه او خراسان

اوس کتابي او بې روحه نومونه دي او د افغانانو جذبه پارولی نه شي. د افغانانو جذبه یوازې د افغانستان نوم پارولی شي. اریانه لا د افغانستان لپاره زموږ ملي پیوستون ته زیان هم اړوي، ځکه چې هغه یوازې اریایي توکم افغانان په غیږ کې نیسي نه د افغانستان ټول اوسني قومونه. په هغه وخت کې ترکمنان، ازبکان، هزاره گان، قزلباشان، عربان او نور د اریانه اوسېدونکي نه وو. دوی وروسته د افغانستان او سېدونکي شول او اوس له پښتنو، تاجکو، نورستانیو، پشه یانو او نورو سره په گډه د افغانستان د اساسي قانون له مخې د "افغانستان ملت" جوړوي.

د خراسان نوم خو په اصل کې د بېگانه گانو له خوا په یوه بل هېواد ایښول شوی دی. د ساسانیانو په وخت کې د فارس خلکو د او سني ایران ختیځې سیمې ته خراسان وایه، ځکه چې هغه د فارس په لمر خاته کې پورت و. خو دغه خراسان په هیڅ دوره کې د دغسې هېواد نوم نه و چې حدود یې ټاکلي او معلوم وي، مهمه دا ده چې د دغه خراسان مفهوم هغومره چې جغرافیوي و، سیاسي نه و. بلکه دا چې هغه مهالونه هغومره چې د واکمنو کورنیو په نومونو لکه سلجوقي، غزنوي، غ وري او نورو یادېدل د خراسان په نامه نه یادېدل. لا مهمه دا ده چې که یو څوک خپل هېواد ته خراسان وایي مانا یې لمر خاته خواته هېواد کېږي، نه د هغه خپل هېواد. همدغه سبب دی چې د فارس خلکو د خپل هېواد د ختیځې خوا ملک یانې پخوانی پارت خراسان باله. نه خپل ملک. همدا اوس هم ایرانیان دغسې سیمې ته یا د هغې یوې برخې ته خراسان وایي لکه

اروپایان چې لویدیځې اسیا ته منځنی ختیځ وایي. په داسې حال کې چې ځایي خلک لویدیځې اسیا ته منځنی ختیځ نه وایي. دوی لویدیځه اسیا د خپلو هېوادونو په نومونو یادوي لکه مصر، عراق، سوریه او نور.

په دې ډول خراسان په اصل کې د بېګانه ګانو اختراع ده. پر هغه برسېره هغه د خراسان د خلکو محکومیت ځرګندوي، ځکه چې خراسان د سامانیانو په وخت کې د هغوی تر لاس لاندې یو هېواد و. خراسان اوس د ایران یوه برخه ده. له همدې امله به وي چې ایرانیان او ایران پالان خراسان ډېر یادوي. اوس د دغه نوم د بېرته ژوندي کولو هڅې دمحکومیت خواته د بللو مانا هم لري، په داسې حال کې چې د افغانانو ملي وظیفه دا هم ده چې خپله خپلواکي او ملي واکمني خوندي وساتي.

افغانان دخپلواکۍ په ساتلو کې نوم لري. دوی دمقدونیې سکندر نه د شلمې پېړۍ تر پایه پورې د نړۍ د سوبمنانو او امپراتوریو په برابر کې له هغه نه په ټینګه دفاع کړې البته د دوی واکمني یا ملي حاکمیت هم، د نورو ملتونو د حاکمیت په شان، د اوسني عصر موضوع ده.

واکمني په لنډ ډول اول د کورنیو د مشرانو وه، له هغو نه قومي مشرانو ته په لاس ورغله او بیا د پاچا یانو شوه اوله پاچایانو نه یې خلکو ته انتقال وکړ.(۷) اول په انګلستان کې په اولسمې پېړۍ کې او بیا په فرانس کې په اتلسمې پېړۍ کې. په دواړو هېوادونو کې دغه انتقال په انقلابونو سره ترسره شو. تر دې دمخه په لرغوني یونان کې خلکو د وړو ښاري دولتونو حکومت په نېغ ډول یانې پخپله چلوه.

په معاصر مهال کې خلکو د خپلو استازو له لارې حکومت کول یا واکمني عملي کول پیل کړل. په ځینو هېوادونو کې پاچایي نظامونه پر ځای پاتې شول خو پاچایانو یې سلطنت کاوه. نه حکومت او حکومت کول د خلکو حق شو چې د خپلو استازو له لارې یې عملي کوي. په دې ډول په معاصر مهال کې ملي-دولتونه هسک شول او دموکراسي عامه شوه. له دموکراسۍ سره فردي خپلواکي هم راغلله نو ملي-دولت او فردي خپلواکي د ملي-واکمنۍ او دموکراسۍ نه بېلېدونکې ملګرې دي او دا زموږ د عصر خاصه شوې ده. د دغه خاصه د نړۍ د نورو سیمو په تناسب په لویدیځې نړۍ کې ښه څرګنده ده او د ختیځ په ځینو هېوادونو کې لکه په هند، جاپان، جنوبي کوریا او تایوان کې هم عملي کېږي.

خو په افغانستان کې د ملي واکمنۍ او دموکراسۍ تاریخ لنډ دی او هغه هم اوږدې وقفې لري. دلته فردي ازادي یوازې سیاسي ده او فرد په نورو اړخونو کې د خپلې مربوطې ډلې یوه بې اهمیته برخه ده، نو ځکه په افغانستان کې کې اوس هم پوره خپلواک افغانان یا هغه افغانان چې د خپل ازاد وجدان په حکم ژوند او حتی سیاست وکړي، د ګوتو په شمار دي.

د افغانستان د ملي-دولت ستنې اول د امیر شېرعلي خان او امیر عبدالرحمن خان په وخت کې ودرول شوې، خو دا د پاچا امان الله په وخت کې و چې افغانستان د لومړي ځل لپاره د لیکلي اساسي قانون څښتن شو. د دغه پاچا واکمني، سره له دې چې لنډه وه د افغانستان لپاره د یوه نوي عصر پېلامه شوه. پاچا امان الله د مشروطه غوښتونکو پروګرام عملي کوه چې هغه د

افغان نيمګړې خپلواکي پوره خپلواکي کول، د قانون له مخې حکومت کول او په هېواد کې د عصري مدنيت رواجول وو. پاچا امان الله د افغانانو او پښتونستانيانو په ټينګ ملاتړ سره پوره خپلواکي وګټله.دا هغه لويه کارنامه ده چې افغانان يې د هغې د ذاتي ارزښت له امله هر کال لمانځي او زموږ دغه غونډه هم په اصل کې د همدې لپاره ده. پاچا امان الله په دغې کارنامې سره د ملي واکمنۍ د واقعي کولو لپاره هم ور پرانيسته. داسې يې هم د ټولو افغانانو په برابر اعلامولو سره د ټولنې د مدني کولو په لور لومړی ګام وچت کړ، خو د قانوني حکومت او د عصري مدنيت په رواجولو کې پاتې راغی چې د هغه په نتيجه کې له وطن نه په وتلو اړ شو.[۸]

په دې ډول پاچا امان الله د مشروطه غوښتونکو ټول پروګرام پلي کولی ونه شو، خو دی په اوږدې مودې کې بريالی دی. له هغه وروسته د افغانستان ټول اساسي قانونونه چې د هغو له مخې دولتي نظامونه جوړ شوي،د ملي واکمنۍ پربنسټ جوړ شوي دي. د اساسي قانون لرل په اصل کې د قانون له مخې د حکومت کولو مانا لري. په اساسي قانون سره د نظام د درې ګونو څانګو د صلاحيت او مسووليت حدود ټاکل کېږي او چارواکي مجاز نه وي چې پخپله خوښه حکومت وکړي. د اساسي قانون مانا دا هم ده چې د دولتي واک سرچينه ملت يا خلک دي. دغه اصل د ۱۹٦٤ کال په اساسي قانون کې په ډېر دقيق ډول افاده شوی او هغه دا چې: "حاکميت ملي در افغانستان بملت تعلق دارد".دغه اصل په ټولو وروستيو اساسي قانونو کې منل شوی او د افغانستان نوی اساسي قانون

ملت په دغه ډول يادوي: "د افغانستان ملت عبارت دی له هغو ټولو افرادو څخه چې د افغانستان تابعيت ولري". د پاچايی قانون له برکته و چې په هغه وخت کې په افغانستان کې ملي واکمني او دموکراسي تر دې حده پورې واقعې شوې وه چې د افغانستان په بلې دورې کې په هغه اندازه واقعي شوي نه وو. دا يوازنۍ دوره وه چې په افغانستان کې حکومت د قانون له مخې چلېده، يا تر ډېرې اندازې د قانون له مخې چلېده. تر هغه وروسته د اوويشتو کلونو په مودې کې حکومتونه لږ و ډېر پخپل سرچلېدل که څه هم د شلمۍ پېړۍ تر پايه پورې درې نور اساسي قانونونه ايستل شوي وو. په بله ژبه په دغې اوږدې مودې کې اساسي قانونونه هسې په نامه و او ملت له واکمنۍ نه په عمل کې محروم و او اعلی واک د ملت په نامه چارواکو انحصار کړی و، نوځکه افغان ملت په چنګيزي ډوله مصيبتونو واوښت چې د هغو له امله يې د باندني تېري په برابر کې له خپلې خاورې نه دفاع ونه کړه يا يې دفاع کولی ونه شوه. د دغه کار پايله د نورو څېزونو په ډله کې دا شوه چې د پاچا امان الله د وخت پوره خپلواکي يو ځل بيا نيمګړې خپلواکي شي او ملي واکمني په عمل کې نه په تيوري يانې په اساسي قانون کې محدوده شي. هر څوک به په دې اړه ځانله نظر ولري. زه په دې اړه خپل نظر په لنډ ډول اوروم او بيا خپله وينا پای ته رسوم.

دغه حال شايد له دې امله وي چې په افغانانو کې د قانون د درناوي فکر ډېر ضعيف دی او دوی تر اوسه په دې برياليی شوي نه دي چې د سياسي ځای ناستې يا جانشين موضوع حل کړي. د

قانون درناوی او د سیاسي ځای ناستي موضوع ګانې سره تړلې د ي. چېرته چې د قانون درناوی نه وي هلته د واکمن په وتلو سره په هر نامه او په هر ډول چې وي امنيت له مېنځه ځي. لکه چې ما پخپل يوه اثر کې ويلي: "افغانستان په نړۍ کې يوازنی هېواد دی چې هلته د شلمې پېړۍ په بهير کې شپږ يا اته اساسي قانونونه ايستل شوي او نړدې ټول يې له مېنځه وړل شوي دي... که اساسي قانون يوازې د کاغذ پرمخ ليکنه وای، د هغه له مېنځه وړل به مهم نه وای، خو اساسي قانون څنګه چې د يوې ټولنې د نظام تمثيل کوي، د هغه له مېنځه وړل د نظام له مېنځه وړل ښيي، نو په د غه ډول په افغانستان کې په شلمې پېړۍ کې اوه يا اته ډوله نظامونه په پښو درول شوي او بيا نسکور شوي دي. په هرې د غې نسکورونې سره خلک وژل شوي، نوې بې اتفاقۍ ګانې پېدا شوې، پخوانۍ بې اتفاقۍ ګانې لا ټينګې شوې، له تېرې سره پرېکړه شوې، بې تجربې کسان په واک راغلي او په نويو نا اشنا لارو باندې تګ پيل شوی دی". (۹) د دغو ټولو په نتيجه کې ملي واکمني تر پښو لاندې شوې، ژوند ټپي شوی او پرمختګ پر ځای درېدلی و. ځينې به دا ووايي چې دا ټول په اصل کې د قانون ماتوونکو او په واک مَينو افغانانو کار و، د غه حکم د حقيقت يوه برخه بيانوي نه ټول حقيقت. حقيقت دا دی چې ملت له هيڅ اساسي قانون نه دفاع ونه کړه. پخواني پاچا لا دځان پر ضد کودتا ته تسليم شو، سره له دې چې له قانون نه يې د دفاع لوړه کړې وه او په هغه وخت کې په اروپا کې و او محفوظ و. د اساسي قانون او د ملي واکمنۍ په برابر کې د غې ملي بې

تفاوتی پرواک مَینو اشخاصو او ډلو او حتی باندنیو ته موقع ورکړه چې د واک خپلولو په لوبه کې له قانوني او غېر قانوني لارو او حتی له باندنیو پوځونو نه استفاده وکړي او ملي واکمني تر پښو لاندې کړي. په نتیجه کې دولتي واک دغسې ډلو ته په لاس ورغی چې هیڅ فکر یې نه کېده لکه د خلقیانو، پرچمیانو، سید قطبیانو، مودودیانو او وهابیانو.
که افغانانو د قانوني ژوند او چلند درناوی کولای دغسې ډلې به واکمنې شوې نه وای او که شوې وای د قانوني حکومت چلند به یې غوره کړي وای. دغسې ونه شول او پایله یې د نورو ملي مصیبتونو په ډله کې، د خپلواکۍ نیمګړي کېدل شول. په دې اړه ژور فکر په کار دی.
زما په نظر د ژغورنې اساسي لار د قانوني ژوند او چلند لار ده، خو چې قانونونه عادل وي، د ټولنې د ټولو ډلو، قانوني حقونه په نظر کې ولري، حکومتي چارواکي پرې عمل وکړي، نافذ کوونکي یې یو شان تطبیق کړي او افراد چې باسواد او ازاد وي، دهغو څارنه، درناوی او ساتنه وکړي. البته دا ایډیال دی اود اوسنۍ وضع دغسې نه ده اوس لا زیاتره خلک د اقتصادي تنګسې له امله هغومره چې د ژوند د لومړیو ضرورتونو په فکر کې دي، د بل څه په فکر کې نه دي، خو د نړۍ والتوب په اوسني حال کې چې هېوادونه ورح په ورځ سره نږدې کېږي او د ساینس،ټکنالوجۍ او اقتصاد له برکته پرمختګ ډېر ګړندي دي، افغانانو ته غټ غټ چېلنجونه په مخ کې پراته دي.
د دې لپاره چې دوی د یوه ملت په توګه پاتې وي او ملي واکمني یې خوندي وي، بله چاره نه لري، خو دا چې د خپل هېواد، خپلې واکمنۍ او د پرمختګ په

فکر کې تر هر بل وخت نه اوس ډېر جدي شي. په دې اړه به ښه دا وي چې اول دننه په وطن کې او د باندې بحثو نه وشي. دا ټولې غټې موضوع ګانې دي چې دلته پرې بحث نه شي کېدلی. نو زه خپله وینا د سقراط په دغې وینا پای ته رسوم چې دوه نیم زره کاله دمخه یې کړې وه او هغه دا چې: "که غواړې ازاد اوسې د قانون تابع اوسه".

یادښتونه:

١- میرغلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، موسسه چاپ کتب، کابل، ١٩٦٧، ٣٠٩.

٢- احمد علي کهزاد، افغاسنتان در شاهنامه، وزارت اطلاعات و کلتور، کابل، ١٩٧٦، ٢٨٨.

٣- محمدحسن کاکړ، د افغانستان سیاسي او دیپلوماتیکي تاریخ (انګرېزي)، د برل خپروونکې موسسه، لیدن، ١١، ٢٠٠٦.

٤- عبدالحی حبیبي، افغان و افغانستان، ١١مخ.

٥- سیفي هروي، تاریخ نامه هرات، بمقدمه پروفیسر محمدزبېر صدیقي، کلکته، ٧٧، ١٩٤٣-١٩٨٠-٦٢٠.

٦- امان الله، حاکمیت قانون در افغانستان، تحشیه و مقدمه از حبیب الله رفیع، امان کتاب خپرولو موسسه، ١٩٩٩-١٧٧-٢١١.

٧- دونا لډکالن، د عقل په چوکاټ کې، وینټن بوکس، نیویارک، ١٩٩٩-١١٩-١٤٤.

٨-محمد حسن کاکړ، د امان الله پاچایی ته یوه نوې کتنه، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه-پېښور٢٠٠٥.

٩-محمدحسن کاکړ، وطن ته یو څو

طالبان او اسلامي بنسټ پالنه، کلتوري
ودې ټولنه-پېښور۲۰۰٤، ٤۱۳.

پنځم څپرکی

یو څو څېړنیزې لیکنې

د وربشمو لار د تاریخ له نظره

جنوري ۳۰-۲۰۰۹

د وربشمو لار افغانانو ته یو اشنا نوم دی. وربشمین تذگی چې د کابل او

جلال آباد ترمېنځ پروت دی، یو ډېر پخوانی نوم دی. ورېښمتر دې نزدې وختو پورې په ننګرهار، کندهار او هرات کې جوړېدل. په هرات کې ورېښم نزدې په هر کور کې جوړېدل. د ورېښمو چینجیو به په پسرلي کې هګۍ کولې او له هغو نه جوړ شوي ورېښم به بمبۍ ته صادرېدل، خو څنکه چې د ورېښمو جوړېدل مهارت او وخت غوښته او تولید به یې په کورونو کې کېده. محصول یې ډېر نه و. [۱]

خو په منځني چین کې ورېښم له پخوا نه په زیات مقدار جوړېدل. د چین د ورېښمو تاریخ د غومره پخوانی دی چې څرک یې تر ۵٦۰۰ کاله پورې رسېږي، خو دا د چین د هان د واکمنۍ کورنۍ (۲۰٦مخزېږدی _ ۲۲۰زېږدي) په وخت کې و چې ورېښم په ډېرو ډولونو تولید شو او په مختلفو بڼو ترېنه کار واخیستل شو. د ډآی (Dai) په نامه د یوې ستړې ښځې په هدیره کې چې په ۱٦۸م کې جنګ شاته نزدې مړه شوې وه، د ورېښمینو جامو، کمیسونو او جرابو په ګډون په ډول ډول او په بېلو رنګونو نور کالي موندل شوي دي. [۲]

په چین کې ورېښم د سي چون (Sichun) نه تر شان ډونګ ولایت پورې په ډېرو ځایونو کې جوړېدل. د یانګ تسي (Yangtse) د لتایي تر ټولو مهم ځای و. دغه سیمه چې د ماهي او وریجو په نامه یادېږي، ډېر نهرونه لري چې په غاړو کې یې د توتانو ونې لیدلې کېږي چې څېنې یې تر شپېتو فوټو پورې هم لوړې دي او له هغو نه پریمانه ورېښم جوړېږي. د عنعنې له مخې د ورېښمو جوړول د ښځو کار دی. د مقدونیې لوی سکندر له فتوحاتو وروسته چې د لویدیځ او ختیځ ترمېنځ سوداګري پراخه شوه، د ورېښمو سوداګري هم ښه پرمختګ وکړ. د سکندر

امپراتوري (۳۳٤-۳۲۳ مخز پړدي) نه چې له مصر نه تر سمرقند پورې غزېدلې او افغانستان او شمالي هندوستان هم پکې شامل وو، د ورېښمو لار تېرېدله. له هغه وروسته و چې له چین نه ورېښمین ټوکران په زیات مقدار مدیترانې ته صادرېدل، خو د روم خلکو د "ورېښمو ملکو" اصطلاح نه یوازې چین ته، بلکې په عمومي ډول ختیځ ته هم په کاروله. ورېښم د سمندر په لاره صادرېدل. د مدیترانې خلک په دې خبر نه وو چې ورېښم له کوم ملک نه ورته رسېږي، حتی سترابو پخپل جغرافیه نومي مشهور اثر کې ورېښم د هند متاع ښوولې ده. سره له دې هم په یونان او روم کې د ورېښمو سوداګري ښه په مخ ولاړه، که څه هم ځینو لویانو یې ښه نه بلله چې ښځې دغسې نازک کالي واغوندي چې تن یې ترېنه ښکاره شي. د روم فیلسوف سنیکا (Seneca) له همدغې ډلې نه و او ویل یې چې ښځې باید د دغسې نازکو کالیو د اغوستلو پایلو ته چې لکه ځان یې لوڅ وي، ملتفتې وي.[۳] په هر حال د ورېښمو د زیات مقدار د صادرولو له امله دغه لار د ورېښمو لار ونومول شوه.

ورېښم له چین نه په دغې لارې د روم امپراتورۍ د انتیاک تر ښار پورې وړل کېدل. انتیاک د اوسنۍ سوریې یو ښار و. د دغه لار په دغه شاعرانه نوم په نولسمې پېړۍ کې د جرمن جغرافیه پوه بارون فردیناند فان اختوفن (Baron Fuon Richtafen) له خوا ونومول شوې لکه چې د اروپا د منځنیو پېړیو ژوند طرز په اتلسمې پېړۍ کې د فیوډالزم په نامه یاد او مشهور شو.

د ورېښمو د لار په هکله د یو څو واقعیتونو په نظر کې نیول لازمې دي. یو دا چې هغه لکه څنګه چې له نامه نه

یې ښکاري یوه لار نه وه، دغه لار لویدیځ کې د سوریې د انتیاک له ښار نه پیل کېده، په هیراپولس (Hiera Polis) کې له فرات نه تېرېده او د پارتیا په لار اقباتانه یا ننی حمدان او بیا ری او مروته رسېده. له مرونه تر کاشغر او یارکند پورې څو لارې وې. یوه لار له سوشانه اریا (هرات)، کوفن (کابل)، بګرام، تاشقرغان، بدخشان نه یارکند ته تله، بله یې له مرونه باختر (بلخ) دراپاسکه (قندوز)، بدخشان او یاکند ته رسېده. بله لار یې له مرو نه بخارا ته، بیا مراکندا (سمرقند) او بیا کوکند او کاشغر ته رسېده. بله یې له سرینګر نه تاکسیلا ته بیا پوروشاپوار (پېښور) ته او بیا کابل ته او له کابل نه د بدخشان په لار کاشغر ته. له کاشغر نه د چین تر پای تخت پورې هم څو لارې وې. د لویدیځ په لور د دون هوانګ (Dunhuang) ښار ته نږدې د دښتو لارې ویشلې کېدلې. د شمال لویه لار یې د تیان شان (Tian Shan) د واورینو غور له جنوب نه د تک له مکان (Taklamakan) دښتې په شمال کې پخوا له دې چې کاشغر ته ورسېږي د هامي (Hami)، کورلا (Korla)، کوچا (Kucha) او اکسو (Aksu) له ښارونو نه تېرېدله. دغه لار که څه هم اوږده وه تر جنوبي لارې نه لږه سخته وه. جنوبي لار د چرخ لیک (Charkhlik)، چرچین (Churchin)، نیا (Niya)، کیری یا (Keriya)، خوتن او یارکند له ورمو څخه تېرېده او په کاشغر کې ختمېدله. د شمال په لور بله لار ددتیان شان د غرو په شمالي اړخ کې له هامي نه تر الماکل، الاساغون، تاشکند، سمرقند او بخارا پورې غزېدلې وه. له کاشغر نه د لویدیځ او جنوب په لور نورې لارې هم غزېدلې وې.

د وربښمو په لار يوازې وربښم نه، بلکې ډېر نور څيزونه هم وړل کېدل. په واقع کې هغومره څيزونه چې له لويديځ نه چين ته وړل کېدل، له چين نه لويديځو ملکونو ته نه صادرېدل، پخوا چينايانو سوداګرۍ ته په ښه سترګه نه کتل، شايد له دې امله چې پخوا په دښتو کې داړونکي ځناور او حتی انسان خوړونکي انسانان کم نه وو.[٤] له هغو نه به خطر له مېنځه تللی و چې د هان امپراتورانو د دوهمې مخزېږدې پېړۍ له پيل سره د خپلو لويديځو پولو نه اخوا ملکونو سره او داسې هم د روم خلکو د چين له وربښمو سره علاقه پېدا کړه. وروسته بيا د چين د ټانګ (Tang) په واکمنۍ کې (٦١٨ نه تر ٩٠٧ زېږدې) د منځنۍ اسيا له هېوادونو سره او له هند سره د بودائيت په ارتباط تګ راتګ ډېر شو. چين د خپلو وربښمو او وريښمين ټوکرانو په برابر کې ډول ډول نخي او وړين ټوکران واردول. چين ته طلا، مشک، وچ کافور، غنم، سونډي ټوکران هم وړل کېدل. خوراکي څيزونه هم وړل کېدل لکه لبلبو، سابه، پسته، وچه مېوه، هنګه، کستراييل، نيل، د کاپيسا توره مالګه او د بدخشان لاجورد هم چين ته وړل کېدل.

د ساسانيانو په وخت کې (٢٢٦-٦٥١م) نقره يې لوښې چين ته وړل کېدل او هلته د نقره يې او ښيښه يې لوښو په جوړولو کې ترېنه کار اخيستل کېده. په دغه وخت کې له سوريې او بابل نه تسبيح له بالتيک نه عنبره، د مديترانې مرجان او له روم نه ارغواني وړين کالي چين ته وړل کېدل. په عوض کې يې وربښم راوړل کېدل، د مسي سکو جوړولو فن زده کېده او له چينې کاغذ نه کار اخيستل کېده او راوړل کېده.

کاغذ په چین کې په کال ۱۰۵م کې د تسای لون (Ts'ai Lun) په نامه د چین یوه مامور جوړ کړی او د هغې پېړۍ تر پایه پورې چینایانو کاغذ د لرگیو له لوحو نه جوړوه او کتابونه یې پرې لیکل.[٥] اول سمرقندیانو له چینایانو نه د کاغذ جوړول زده کړل، په دې ډول چې په هغه جنگ کې چې د تالاس د سین په غاړه یې چینیانو ته ماتې ورکړه او بندیان یې ترېنه ونیول، په هغو کې کاغذ جوړونکي هم وو او له هغو نه یې د کاغذ جوړول زده کړل او بیا عربانو کاغذ د مصر او هسپانیې په لار اروپا ته نقل کړ.[٦] جرمن جوهان گوتنبرگ (Johen Gutenberg) بیا د پنځلسمې پېړۍ په نیمایي کې د چاپ د ماشین په جوړولو سره په اروپا کې دفکري انقلاب او رنسانس لپاره ډگر جوړ کړ، خو په خېوه او بخارا او په واقع په ټول ترک نژادو خلکو یې د مریو سوداگري د نولسمې پېړۍ ترپایه پورې کېدله.

چین ته د سوداگرۍ بله متاع د فرغانې او منځنۍ اسیا اسونه وو، ځکه چې د چین خاوره د اسانو د روزلو لپاره مساعده نه وه، چینایانو له نن نه درې نیم زره کاله دمخه اسان واردول. په دې برخه کې دوی د خپل ملک په شمال لویدیځ کې له مغول نژادو ژیونگنو خلکو سره مقابله کولی نه شوه چې ماهر اس سواره وو. نو دوی د هغو د تجاوز په مقابل کې په ۲۲۰ مخزیږیز کې د چین لوی او اوږد دیوال جوړ کړ او شل کاله وروسته یې د لومړي ځل لپاره سورکندک تنظیم کړ.[٧] اسونه په چین کې اسماني موجود او دلدل گڼل کېدل او د هان امپراتورانو د هغو لرل د ښه شگوم علامې بللې او خیال یې کاوه چې دوی به په اسونو سره

د کون لون (KunLun) افسانوي غرونو ته ځانونه ورسوي، یانې چېرته چې د دوی په فکر ژوند ابدی دی. کون لون د یو لړ هغو غرو نومونه دي چې د وریښمو په لار کې دنیا او ختن ترمېنځ پراته دي. داسې هم شوي چې د جیانګ دو (Jiangdu) یوه پاچا خپله یوه لور له څو سوه نوکرو او ایزکانو سره د زرو اسانو په بدل کې ورکړې وه. د اسانو سوداګري تر شلمۍ پېړۍ پورې د مغولو سوداګرو په لاس کې وه. دوی به ګله ګله اسونه چین ته په تېره د یانګ تسي (Yangtze) سیمې ته وړل. د هان د واکمنۍ په وخت کې د ژیونګ نو سوداګرو له چین سره د خرو سوداګري هم کوله. خره پخوا په چین کې نه وو.[۸] خو د وریښمو سوداګري تر لسمې پېړۍ یانې د دولسو پېړیو په بهیر کې تر زیاتې اندازې پورې د سمرقندو سوداګرو په لاس کې وه. ویل کېږي چې دوی د هند او سغدیانه ترمېنځ او د چین او هند ترمېنځ سوداګري پخپل انحصار کې نیولې وه.

د وریښمو لار له یوه سر نه تر بل پورې یوه کاروان نه وهله. یوه کاروان به له یوې سیمې نه بلې ته مالونه وړل. د وریښمو په لار کې د مساپرو او سوداګرو غټه ستونزه د منځنۍ اسیا وچ افراطي اقلیم وو چې اته میاشتې یې سخت ژمی او څلور میاشتې یې سخت اوړی و. په ژمي کې به تودوښې د سانتي ګرېډ تر منفي څلوېښت درجو او په اوړي کې به تر مثبت اته دېرش درجو پورې رسېدله. پردې برسېره سخت موسمي بادونه هم وو چې خوځندو شګونه به یې یو ځای بل ځای نوې غونډۍ جوړولې. په دغه حال کې مساپر د قطب نما په نه لرلو سره بې لارې کېدل. سره له دې هم د اسیا په دغې برخې کې په

کاروانونو سره سوداګري د پېړيو پېړيو په بهير کې شوې. کاروانونه به چې له انسانانو، اوښانو، قاطرو، اسونو او خرو نه جوړ وو لوی وو. بلخي دوه کوهان يا دوه ډډې لرونکي اوښان د کاروانونو ځرګنده نښه وه، خو د کاروانونو په اړه دقيق معلومات نشته. مسيحي ګرځندوی، بنتو دی ګوز وايي چې دی په کال ۱۶۰۳ کې يو ځل له دغسې کاروان سره روان و چې پنځه سوه بار وړونکي حيوانان او انسانان يې لرل. دی په همدغه سفر کې له هند نه د پامير په لار په پای کې پيکنګ ته د تبليغ لپاره ورسېد. د پنځلسمې پېړۍ په شروع کې د امير تېمور په وخت کې د خطای يا چين د کمبالو (Cambalu) له ښار نه د اته سوه اوښانو يو کاروان سمرقند ته رسېدلی و، په خاص ډول له وريښمو، اتلس لالونه، الماسو، جواهرو او رواشو سره.[۹]

د وريښمو لار د خلکو او ژبو په نزدې کولو کې غټه اغيزه لرلې ده. سي.پي سکراين (Skrine) په سيکيانګ يا چيني ترکستان کې برتانوي قونسل په ۱۹۲٤ کې د يارکند د ښار خلک د فرغانې اندجاني، د افغانستان بدخشي، د قراقرم بالتي، تخاريان، چترال يان، ديارکند بومي خلک، بونيان، ګلګتيان، د هونزا او ناګار جوتيان، کشميريان، قرغزان، تبتي لداخيان، پنجابي هندوان او مسلمانان، شغانيان، د شکارپورو سنديان، د پامير تاجکان د سنکيانګ او کان سو مسلمان ټونګان، د اويغور ترکان او دواخان واخي ښيي، سون هيډن (Sven Hedtn) سويدني ګرځندوی د نولسمې پېړۍ په اخر کې د بخارا او سېدونکي تاجکان، ازبکان، جغتو، سارتز (مخلوط نژاد)، پارسيوانان، افغانان، قرغز،

ترکان، تاتاران، یهودان او فقفازیان معرف کوي. د دغو ښارونو او نورو ښارونو د نفوسو ډول توب د نورو عواملو ترڅنګه د ورېښو د سوداګرۍ له امله هم و چې د تاریخ په اوږدو کې سره څنګ په څنګ اوسېدلي دي. د ورېښمو لارې عمده ژبې چیني او ترکي وې. په داسې حال کې چې د چین ماندرین ژبه رسمي او له بیکنګ نه د سایبریا تر پولې پورې ژبه وه. ترکي د لوپ (Lop) شمال او جنوب کې په یوې پراخې سیمې کې او غرلي د جومات د ژبې په توګه په منځنۍ اسیا کې عامه وه.[۱۰]

د ورېښمو لار د مالونو د انتقال تر څنګه د فکرونو او دینونو د انتقال لار هم وه. زرتښتي دین شاید لومړی دین وي چې له لویدیځ نه به چین ورل شوی وي، د هغه موسس زرتښت شاید له نن نه درې زره کاله دمخه پېدا شوی وي. د پېدایښت ځای یې د پارس ختیځه سیمه ثبت شوې چې شاید باختر یا بلخ وي، ځکه چې هغه د بلخ د ا سپه واکمنې کورنۍ پاچا وشتاسپه (Vishtaspa) پخپل دین واړوه او له هغه و روسته دغه دین یا په دقیق ډول د هغه فکري او عقیدوي سیستم په اریانه او فارس کې په خاص ډول د سا سیانیانو په دوره کې خپور شو. د زرتشت فکرونه او عقیدې د اوستا په څلورو ټوکونو یانې یثنا (Yasna)، وسپرید (Visperd)، یشتونو (Yashts) او وندیداد (Vendidat) کې ټول شوي چې ګاتاګان (Gaths) دیثنا لرغونې او مهمه برخه ده. د زرتشت د دین مرکزي ټکی اهورا مزدا یا عاقل خدای د کایناتو یوازنی خدای او اهری من د بدی خالق دی. په دې ډول زرتشتي دین د وحدانیت په لور روان د دوه ګون توب پیل دی.[۱۱] دغه دین د و رېښمو په لار له

سمرقند نه چين ته لار وکړه او هلته د ټانگ کورنۍ په واکمنۍ کې د يو څه وخت لپاره و زغمل شو، خو دا بودايي دين و چې د و ربښمو په لار چين ته يوړل شو او هلته او په نورو ملکونو کې هم خپور شو.

د بودېزم موسس دنيپال دسکيا (Sakya) قوم ته منسوب سدهاتاگواته ما (Siddhatha Gautama) دی چې وروسته د بودا يا ځلاند په نامه ياد شو. ده د ٥٦٣-٤٨٣ مخز بېړدي ترمېنځ اتيا کاله يې ژوند کړی دی. د ده دين د هندويت پرخلاف په طبقو باندې د ټولنې وېش او خدايانو ته عبادت کول رد کړل ا و خپل پيروان يې رښتين توب او د نفس تزکيې ته دعوت کړل چې نيروانا يا د نفسي غوښتنو ترک يې ا خري مقام دی. هغه د نېک ژوند کولو لپاره ا ته لارې مشخصې کړې چې نېک نيت او نېک عمل پکې شامل وو. وروسته د هغه دين په دوه لويو څانگو وويشل شو، ماهايانه (Mahayana) يا لوی څرخ ا و هنايانه (Hinayana) يا کمکی څرخ. بودېزم اول د هند د موريا واکمنې کورنۍ د پاچا ا شوکا په کوښښ سره يو څۀ او وروسته د کوشان ا مپراتور کنشکا په کوښښ سره د مذهبي او تبليغي هيئياتونو له لارې ښه خپور شو ا و په وړو او لويو مجسمو سره مشخص او وپېژندل شو چې د باميان دوه لويې مجسمې يې تر دې نږدې وختو پورې غښت مثالونه وو. د کوشانيانو امپراتوري له ټاکسيلا نه د افغانستان، سمرقند، بخارا ا و فرغاني په گډون د کاشغر تر پولو پورې پراخه ده او د گندارا د هڼې هنري مکتب په دغه وخت کې شروع شوع او ښه انکشاف يې وکړ، خو په داسې حال کې چې بودېزم پخپل اصلي ټاټوبي هندوستان کې د هندوېزم له

املـه پـرمـختـگ ونـه کـړ، د وريـښمو لـه لارې پـه چـين او نـورو هېوادونـو کـې خـپـور شـو اوس هـم پـه ملـيـونـو انـسانـان پـرې ټـيـنـگ ولاړ دي.

د وريـښمو لار د بـودايـي راهـبانـو او پـيروانـو د تـگ راتـگ لـويـه لار وه. تـر ټـولـو مـهـم بـودايـي سياح هـيـوان تـسانـگ يـا ژوان زانـگ يـا شون چونـگ(٦٠٢-٦٦٤) و چې د وريـښمو د شمال لـه لارې پـه سمرقـنـد، تـاشـکـنـد، افـغـانـسـتـان او کـشـمـيـر کـې و گـرځېد او لـه شپاړس کالـه سفـر کـولـو نـه وروسـتـه د وريـښمو جـنـوبـي لارې نـه بـېرتـه چـين تـه ستـون شـو. ده پـخـپـل سفـر کـې د بـودا ويـنـاوې او د هـغـه پـه اړه تـر شپږ سـوونـه ډېـر واړه لـوی لـيـکـلـي اثـار ومـونـدل او پـه شلـو اسونـو بـانـدې يـې بـار لـه ځان سره چـين تـه يـوړل او هـلـتـه يـې د ژونـد تـر پـايـه پـورې د هـغـو پـر بـنـسټ اتـه پـنـځوس کـتـابـونـه ولـيـکـل چې ډېـر مـهـم يـې د لـوېـديـځې نـړۍ بـودايـي سنـدونـو پـه نـامـه د ده کـتـابـونـه دي. بـوديـزم تـه د ده د غـه بـېـوړې خـدمـت د ايـتـالـيـې فـرانـسـسـکـو پـيـتـرارک هـغـه خـدمـت تـه ورتـه دی چې پـه څوارلـسمې پـېړۍ کـې يـې د لـرغـونـي يـونـان او پـخـوانـي روم اثـارو پـه مـونـدلـو او تـرجـمـه کـولـو سره پـه اروپـا کـې د رنـسانـس حـرکـت لـه پـاره لار خلاصه کـړه.[۱۲] پـه يـقـيـن سره مـعـلـومـه نـه ده چې اسلام څنگـه پـه سيـکـيـانـگ او چـين کـې نـفـوذ وکـړ، خـو دا مـعـلـومـه ده چې د خراسان عرب والـي قـطيـبه بـن مـسلم (٧٠٥-٧١٥) پـه کال ٨١٣ کـې د چـين د ټـانـگ کـورنـۍ امـپـراتـور تـه يـو هـيـات واستـوه، خـو نـتـيـجـه يـې ورنـه کـړه. دا ډېـر وروسـتـه و چې اسلام د سوداگـرو لـه لارې پـه سيـکـيـانـگ کـې خـپـور شو، لـکـه چې د اسيا پـه ختـيـځ جـنـوب کـې پـه ډېـرو مـلـکـونـو کـې وروسـتـه خـپـور شو.[۱۳]

هغه سیاحان هم لږ نه وو چې غوښتل یې د و ریښمو لارې په وهلو سره ملکونه وویني، خلک وپېژني، مو ندنې و کړي، ذهنونه روښانه کړي او بشري پوهه شتمنه کړي لکه چې نورو د ربړونو په گاللو سره په بادي وړو کښتیو کې سمندري سفرونه وکړل او نوي ملکونه کشف کړل. د وریښمو د لارې ډېر نومیالي سیاح د وینس مارکوپولو دی چې د قسطنطینې په لار یې پیکنگ ته سفر وکړ. په ټول چین کې و گرځېد او د تبت او برما تر پولو پورې یې شل کاله په سفر کې تېر کړل او په کال ۱۲۹۵ کې بېرته وینس ته ستون شو. دی په چین کې د مغولي امپراتور کوبلای خان (۱۲٦۰-۱۲۹٤) مشاور هم و. د ده د سفر تلپاتې میراث د مارکوپولو سفرونو په نامه اثر دی، خو څنگه چې د هغه اصلي نسخه لیدل شوې نه ده، مشکوک ښکاري.(۱٤)

په نولسمې پېړۍ او د شلمې پېړۍ په سر کې چې په اروپایانو کې د موندنو هڅه پیاوړې وه، د وریښمو د لار گرځندیان هم کم نه وو. په هغو کې سون هیډن (Sven Hedin)، لیکولای پریژوالاسکي (Nikolai Przhevalasky) سراورل ستاین، اوني ایلیاس یې ډېر مشهور دي. هیډن (۱۸٦٥-۱۹٥۲) له اسیا سره دومره علاقمن شو چې ویل یې " زه ډېر ځله مَین شوی یم، خو اسیا زما ناوې پاتې شوې ده. زه هغې پخپلې سرې غېږ کې بندي ساتلی یم او له حسادت نه مې نه پرېږدي چې له بل چا سره مینه وکړم او دا یقیني ده چې زه هغې ته وفادار پاتې شوی یم". د همدغې مینې په سبب و چې هغه څلور ځله د وریښمو په لار سفر وکړ. په د رېیم سفر کې یې "نه یوازې سروې کوله او نقشه جوړوله، د ورکو ښارونو او خزانو لټون یې هم کاوه،

په خوتن او يارکند کې يې د سرو خټو مجسمې، د بودا تصويرونه، عيسوي اثار، سکې، قلمي نسخې ترلاسه کړې او د کرياسين ته نژدې يې يو څه خزانې هم وموندلې". د مولف ووړ په وينا هيډن "د منځنۍ اسيا ډېرې تشې سيمې ډکې کړې او د هغو هېوادونو او کلتوري د پوهاوي په اړه يې قوي علمي سهم واخيست چې د وريښمو لار ترينه تېرېدله". (۱۵)

ستاين هم د هيډن په شان د وريښمو په لار څلور ځله سفر وکړ. دی په اصل کې د هنګری و، دويانا په پوهنتون کې يې سانسکرت او فلسفه ولوسته او په کال ۱۸۸۳ کې يې د جرمني له ټوبي ګن پوهنتون نه د ډاکټرۍ شهادتنامه ترلاسه کړه او د انګلستان په ډېرو علمي مرکزنو کې يې څېړنې وکړې. ويل شوي چې په فاکولته کې دی هم د نورو محصلانو په څېر مجبور و له سانسکرت نه پرته په بلې ژبې ونه غږېږي. د ده لومړی سفر د شلمې پېړۍ په اول کال کې د پامير له لارې کاشغر ته د اسانو، خرو او نورو په ملګرتوب و. په همدغه سفر کې ده د ختن په شمال-ختيځ کې د تک له مکان په د ښتې کې کندنې وکړې او په نيا (Niya) کې يې د خروشتي په الفبا کې د لرګيو لوحې وموندلې. نورې لوحې يې هم د خروشتي په الفبا کې د پراکرت په ژبه وموندلې. په دوهم سفر کې يې (۱۹۰۶-۱۹۰۸) دون هوانګ ته نژدې په يوې سمڅې کې د زرو بوداوو معبد او په لسګونو زره نور سندونه او نقشونه وموندل. په لولان (Loulan) کې يې په خروشتي الفبا کې دغسې لرګين سندونه وموندل چې د لوپ (Lop) دښتې او د بلخ او سغد ترمېنځ يې ارتباط ښوده. په ميران کې يې د غرنې ترکانو او

تبتيانو او داسې هم د يونان، باختري د يوالي انځورو نه کشف کړل. په دون هوانګ کې د يوه محلي زرتشتي پادري، چينانګ په مرسته د پنځو سوو روپيو په بدل کې د قلمي نسخو دغسې يوه خره ترلاسه کړه چې نږدې لس فوټه جګه وه. دغه نورې قلمي نسخې، بودايي متنونه، تبتي متنونه، د سانسکرت متنونه او په برهمي، سغدي او يغور او ترکي چاپي سندونه په ډول ډول فورمات کې وو. ستاين وروسته له هغه چې له چين نه يې خپلې ارکيالوجيکي موندنې په پنځو سو اوښانو باروا ستولې، په کون لون (Kunlun) کې يې د وريښمو په جنوبي لار کې خپل سروې ته دوام ورکړ چې دمخه يې پيل کړی و. په داسې حال کې چې د ستاين درې سفرونه د انګلستان او برتانوي هند په لګښت او مرسته شوی و، څلورم يې د هارورډ پوهنتون په سپانسر شپ و شو، خو په اخري سفر کې يې ارزښتناک اثارو نه مو ندل او د چين حکومت د لارې خنډ و، ستاين بل سفر ونه کړ، خو په افغانستان او ايران کې يې خپلو څېړنو ته دوام ورکړ، تر څو په کال ۱۹٤۳ کې په کابل کې وفات او خښ شو. ستاين يو ډېر دقيق څېړونکی و او د خپلو سفرونو په راپور کې يې د منځنۍ اسيا د ملکونو او کلتورونو په اړه اثار پرېښودل. د لرغوني ختن، سيرنديا د ننۍ اسيا او اباسين ته د سکندر لار په نومونو.[١٦]

ټول هغه ملکونه او کلتورونه په يوه يا بل ډول متاثر شوي او اغيزمن شوي له کومو نه چې د وريښمو لار تېرېدله، ځکه چې لکه چې وليدل شول، په دغې لارې باندې د پېړيو پېړيو په بهير کې سوداګر، ګرځندويان، ديني مبلغان، تېر شوي راتېر شوي نه يوازې

مالونه بلکې فکرونه او پوهه یې هم نقل کړې. په دغې لار باندې له مخزېږدي سلو کلونو او د زېږدي پنځه سوه کلونو یانې په اوو پېړېو کې سفرونه تر هر بل وخت نه ډېر وو. د یونان باختري افغانستان یې یو څرگند مثال دی. افغانستان په دغې دورې کې د زرو ښارونو هېواد بلل کېده. لا مهمه دا وه چې په دغه د وره کې د ځایي خلکو او یونانیانو له ملگرتوب نه دغسې یوه جامعه جوړه شوې وه چې د نولسمې پېړی اروپایي پوهانو "د ټولې پخوانی نړی ښېگڼې په بلخ کې ولیدلې".[۱۷] په همدغې دورې کې دراکړې ورکړې د اسانی لپاره د غومره ډېرې سکې په چلند وي چې ان په نولسمی پېړی کې انگلیس گرځندوی ملیسن په بگرام کې ډېرې سکې ترلاسه کړې او پروفیسر ولسن د هغو په بنسټ یو مهم اثر وکښ په نامه د لرغوني اریانه.

د وریښمو لار سوداگري د لومړي ځل لپاره د روم په نسکورېدلو سره سخته صدمه ولیدله چې هغه په ٤٥٥ کې د هونانو کارو، دوی د ژیونگ نو په نامه هغه مغولي ساراني سوار کار قومونه وو چې چینایانو د هغوی په مخ کې د چین لوی دېوال ودروه. له هغه وروسته دوی په سیکیانگ کې له چینایانو سره جگړې کولې او په پای کې د لویدیځ په لور روان شول او چې د تور سمندرگي شاوخوا ورسېدل، د هونانو په نامه یاد شول. دوی ډېر ماهر اس سواره جنگي مېړونه وو. په اروپا کې اتیلا د دوی مشر و، خو د روم له سقوط نه وروسته دوی په خلکو کې حل او بې څرکه شول.[۱۸]

د اروپایانو له سمندري سفرونو نه وروسته چې د امریکا ملکونه کشف شول

او سوداګري په زياته اندازه بحري او قوي شوه، بيا د اسيا د ورېښمو لار په هغه شکل چې وه پوره ترک شوه او ورسره اسيايي ملکونه که څه هم په چين کې د منګ امپراتوري، په هند کې مغولي امپراتوري او په منځني ختيځ کې د عثمانيې امپراتوري هسکې شوې وې، په اقتصادي، سياسي او کلتوري لحاظ وچې او منحطې شوې او د هغه پر خلاف لويديځه اروپا د رنسانس، مذهبي اصلاحاتو، سمندري اکتشافاتو او په اتلسمې پېړۍ کې د علمي طريقې په ايستلو سره دومره پر مخ لاړه چې اثر يې اوس په ټولې نړۍ کې محسوس دی.

يادښتونه:

١-محمد حسن کاکړ، د افغانستان ټولنه او حکومت د اميرعبدالرحمن په اميرۍ کې، د تکساس پوهنتون خپرونه، ١٩٧٩-١٩٣ .

٣-فرانسس ووډ، د ورېښمو لار، د اسيا په زړه کې د وه زره کلونه، برتانوي کتابتون، لندن، ٢٠٠٣، ٢٨.

٣-ووډ، ياد شوی اثر، ٣٠.

٤-ووډ، ٤٣، چارلز ډورن، د پوهې تاريخ، بالنټاين بوکس، نيويارک ١٩٩١، ١٥٤.

٥-ووډ ١٥٤.

٦-ووډ، ٦٧.

٧- ډورن ياد شوی اثر، ٨٦، ووډ ٥٤.

٨-ووډ، ٥٦.

٩-ووډ، ١٣،١٣٣.

١٠-ووډ، ٢٤، ١٧١،٢٣٧.

١١-محمد حسن کاکړ، زما او دفاع يا د افغانستان د نفوسو، تاريخ او روانو پېښو په باب ليکنې، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز، پېښور-

.١٢٣-١٩٩٩،١٠٥

١٢-وودږ،١٠٠-١٠٦. د ورن، ١٣٠-

١٣-هيوکنډيډی، د عرب لوی فتوحات، امريکا، ٢٠٠٧، ٢٧١.

١٤-وودږ،١١٩-١٢٩.

١٥-وودږ،١٧٣-١٧٩.

١٦-محمد حسن کاکړ، د افغانستان سياسي او ديپلوماتيکي تاريخ، د برل خپرونکی هوس، ليدن، ٩٨،٢٠٠٦.

١٨-دورن،٨٦-٨٨.

د افغان پرون او سبا

> *دغه لیکنه د اروا ښاد محمدداود د سلمې کالیزې په یاد په هغې غونډې کې لوستل شوې چې د کلتوري ودې ټولنې له خوا د جرمنې د کولن په ښار کې د اکتوبر په ۳۰مه کال ۲۰۰۹ کې جوړه شوې وه.*

افغان او افغانستان سره تړلي نومونه دي. افغانستان د افغان د کلمې توسعه ده او افغان د اوغان معربه کلمه ده چې د ریگوېدا دورې له ابگان سره سر خوري. اپگان یا ابگان د سانسکرت اسواکا نوم دی، اسواکا د اسوه غانه په شان ترکیبي کلمه ده چې مانا یې د سورو هېواد کېږي لکه دیگان چې مانا یې کلیوان کېږي. ابگان یا اوغان په اسلامي دوره کې افغان شوی لکه دیگان چې دادیکا، دادیک او بیا تاجک شوی دی. دیگانان په اصل کې پښتانه وو، اوس هم د یگانان له پښتنو سره په ځینو سیمو کې په گډه یا ډېر سره نژدې اوسېږي. پښتنو له اوله نه ځانونه یوازې پښتانه گڼل خو قرنونه وروسته یې د افغان نوم هم قبول کړ! تاریخپوه میرغلام محمد غبار لا وایي چې: ".. تا قرن هژدهم افغان نام عمومي مردم افغانستان- اعم از دری زبانان، و ترکی زبانان و غیره شناخته شد". (۱)

د امیر عبدالرحمن په واکمنۍ کې یو غټ تحول پېښ شو، په دغه وخت کې ژبني

سرحدونه تر زیاتې اندازې له مېنځه لاړل او قومونه سره ګډ شول. دننه په افغانستان کې قومي مهاجرتونه په زور یا په رضا سره زیات شول. دغه تحول وروسته دملي پیوستون او ملي دولت د پیاوړي کېدلو لپاره ډګر هوار کړ. له هغه وروسته و چې د افغانستان په ټولو اساسي قانونو کې ټول ولس په رسمي او قانوني ډول د افغان په نامه یاد شو او افغان هغه چاته وویل شو چې د افغانستان تبعه وي، پاچا امان الله لومړی افغان واکمن دی چې د افغان کلمه یې تعریف کړې. په دې ډول چې:
" هر کسیکه در افغانستان سکونت دارد از هر مذهب و هر فرقه که باشد و هر کار و صنعت و خدمتیکه میکنند تماماً افغان گفته می شوند"[۲] دی که څه هم له دین سره د ضدیت په نامه له افغانستان نه په وتلو اړ شو توصیه کوي چې "قومیت و ثروت کاری را از پیش برده نمیتواند بلکه چیزیکه عظمت وسطوت و شوکت حقیقی را برای انسان ها بهم میر ساند اخوت و مودت و محبت، اتحاد و اتفاق و همدردی باهمدیگر است، وبس"[۳]

د معاصر افغانستان پاچا یانو په عمومي ډول د افغانستان له ټولو قومونو سره دغسې بې توپیره سلوک کړی چې د بخارا او فارس واکمنو له خپلو خلکو سره هغسې بې توپیره سلوک نه دی کړی. ځینو پاچا یانو لا له غیر پښتني قومونو سره تر خپل قوم پښتنو نه ښه سلوک کړی دی. د معاصر افغانستان موسس ستر احمدشاه که څه هم د پښتنو په ملا تړ ملکونه ونیول او امپراتوري یې جوړه کړه، په حکومت او اداره کې یې تاجکان، قزلباشان او نور شریک کړل. په دې ډول افغان دولت له اول نه د

ډېرو قومونو ته منسوب افغانانو نه جوړ شو نه د يوه خاص قوم له منسوبانو نه. ځای ناستی يې تېمور شاه تر دې حده په غېر پښتني قومونو تکيه کوله چې پای تخت يې له کندهار نه چې په زياته اندازه پښتني سيمه ده، کابل ته نقل کړ چې د ډېرو قومونو سيمه ده. د عبدالغفار په نامه دماليې وزير يې چې هغه وخت خزانه چې نوميده، يو هندو وگماره چې نوی مسلمان شوی و. ټول هغه پاڅونونه چې د ده پر ضد وشول د پښتنو له خوا وو. ددغو پاڅونونو په کرارولو کې غېر پښتني قومونو ور سره مرسته وکړه. د هغه د ژمي په پلازمېنې پېښور بالاحصار کې که د قزلباشو ټينگ ملاتړ ورسره نه وای شايد د فيض ا الله په مشرۍ د مومندو په پاڅون کې مات شوی او واکمني يې له لاسه ورکړې وای. زوی يې شاه محمود تر دې حده د کابل شيعه گان پر ځان ټول کړي وو چې د کابل سنيان يې پر ضد جگ شول، له واکمنۍ نه يې وغورځوه او پر ځای يې د هغه ناسکه ورور شاه شجاع په بالاحصار کې په تخت کښېنوه.

د محمدزي کورنۍ د موسس امير دوست محمد مور د سپاه منصور قزلباشانو نه وه. دکابل د قزلباشو په مرسته هم و چې سردار دوست محمد اول دکابل والي او بيا د افغانستان امير شو. د امير شېرعلي په دوهمې واکمنۍ کې هيڅ محمدزي سردار د نن ورځې په اصطلاح په کابينه کې غړيتوب نه لاره او يو وزير يې تيموری و. د نولسمې پېړۍ په بهير کې حکومتي ميرزا يان، سر شته داران، مستوفيان په زياته اندازه تاجکان ا و قزلبا شان وو. د دفتر ژ به هم يوازې فارسي وه. د پښتني واکمنو دغه پراخ نظري به له دې امله هم وه چې دوی په

پښتو او فارسي ژبو روان ګرېدل. له هغه وروسته و چې په واکمنۍ کورنۍ کې فارسي د پښتو ځای ونيوه او په دې ډول فارسي وانان تر پښتنو ورته ډېر نزدې شول. په شلمې پېړۍ کې هم د اداري لوړو چارواکو لست په ډاګه کوي چې په حکومت غېر پښتانه تر پښتنو نه زيات وو. د پاچا امان الله په واکمنۍ کې هغه عنعنوي بنديزونه چې په مذهبي اقليتونو او داسې هم په هزاره ګانو باندې لګول شوي وو، له مېنځه يوړل شول که څه هم مريي توب په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د امير عبدالرحمن په واکمنۍ کې لغو شوی و. د پاچا امان الله په وخت کې افغان ټولنه مدني او افغانان په حقوقي لحاظ سره برابرشول. د غبار په وېنا "... ديگر تبعيض و تفريق از نظر نژاد و زبان و مذهب و قبيله وجود نداشت. معاش مستمری و نسبی عشيره محمدزی ها وخان ها با امتيازات روحانيون لغو گرديد و ملت حقوقا مساوی شد". د سيمې په بلې برخې کې دغسې اساسي اصلاحات نه و شوي. البته په ټول هېواد کې افغانان له سختو ستونزو سره مخ وو، خو دغه ستونزې د ملي اقتصاد د کمزوري او عمومي بېرته پاتې توب له امله وې چې په ټولو قومونو باندې يې لږ و ډېر يو ډول اثر لاره.

په شلمې پېړۍ کې د عمومي امنيت د خوندي ساتلو تر څنګه د کمزوري اقتصاد سره کوښښ وشو چې وطن ودان او د خلکو ژوند ښه شي. د پاچا محمد ظاهر په قانوني لسيزې کې افغانان له دغسې قانوني ژوند، ازادۍ او ارامۍ نه بهره من وو چې د سيمې نور خلک هغسې بهره من نه وو. سره له دې هم په ځينو حلقو کې افغان ضد او د افغانستان پر ضد

کوښښونه وشول او لاهم کېږي.
د افغانستان پر ضد غټ مثالونه د اریانه او خراسان د نومونو د ژوندي کولو او د افغانستان د نظام د فیدرالي کولو په لور کوښښونه دي. اول باید په نظر کې ونیول شي چې اریانه او خراسان مړه نومونه دي او د افغانانو احساس پارولی نه شي. پر ته له هغه هم د اریانه د ژوندي کولو مانا دا کېږي چې هغه به د اریایي ټبرونو هېواد وي نه د هزاره گانو، ازبکانو، ترکمنو او عربانو. بله دا چې هغه په اصل کې یو جغرافیوي نوم و، نه سیاسي. خراسان خو په اول کې د افغانستان د هیڅ برخې نوم نه و. خراسان اول د پخواني فارس نه د اوسني ایران خلکو هغې سیمې ته وایه چې د فارس په ختیځ کې پرته وه. خراسان لکه چې اوس هم نیشاپور او د هغه شاوخوا سیمو ته ویل کېږي. خراسان د عربانو د فتح په وخت کې "... یو کوچنی ولایت و چې له نیشاپور او د مرو او مرو رود له ښارونو او د هغو د شاوخوا له نږدې سیمو نه جوړ و".[٦] ساساني پاچا دریېم یزدگرد چې د عرب له پوځ نه په تېښته کې شو. سیستان ته ننوت، د دې لپاره چې له هغه ځای نه د خراسان مرکز مرو، ته لاړ شي او د هغه ولایت له والي نه مرسته ترلاسه کړي خو هغه په مرو کې د والي په توطیې سره د خسرو نومي ژرنده گري له خوا ووژل شو.[٧] دا ډېر وروسته و چې د افغانستان شمال لویدیځې سیمې د بلخ او هرات په گډون په خراسان کې ونیول شوي. د غبار په خراسان نومي کتابگوټي کې طاهریان، صفاریان، سامانیان، غزنویان او غوریان د خراسان په ایالت کې شوول شوي، خو دی د غه واقعیت نه وایي چې

دوی هغومره چې د خپلو کورنیو په نومونو یادېدل د خراسان د واکمنو په نوم نه یادېدل.(۸) مهمه دا ده چې خراسان په هر نامه یاد شوی. د فارس تر قبضې لاندې ولایت یا هېواد و. ایراني لیکوالو خراسان تل په همدغه ډول یاد کړی. اوس چې کوم افغان خراسان غواړي، مانا یې په حتمي ډول دا کېږي چې دی افغانستان د ایران تر حاکمیت لاندې غواړي، خو افغانانو ډېر دمخه دغه فکر د ستر میرویس په تدبیر او قومندانۍ د تل لپاره په لغته وهلی دی.

په داسې حال کې چې خراسان غوښتونکي افغانستان د ایران تر حاکمیت لاندې غواړي، د فیدرالي نظام غوښتونکي د افغانستان تجزیه غواړي، که څه هم دوی برالا دغسې نه وایي. په لنډ ډول د افغانستان د فیدرالي کولو پایلې به د پاکستان او ایران په لمسونو سره د ایالتي کودتاګانو او بغاوتونو میدان شوی وي. په تنظیمي دوره کې د چم ګاونډیو هېوادونو په تېره د ایران او پاکستان لاسوهنې وې چې د افغانانو د داخلي جنګ د اوږدېدلو او د هېواد د ورانېدلو او د افغانانو د وژل کېدلو لوی عامل و. افغانستان یې د تجزیې په لور هم روان کړی و. تر څو طالبانو د هغې مخه ونیوله. داسې هم نه ده چې فیدرالي نظام به ارومرو د قانوني حکومت، دموکراسۍ او ازادۍ باعث وي. شوروي اتحاد د ۱۹۳۶ کال د اساسي قانون له مخې د فیدرالي نظام اعلی نمونه وه، خو له هغه سره سره ستالین د مرګ تر ورځې پورې داتیلا او چنګېز په شان او تر هتلر نه زیات زورواکي کوله. پاکستان هم فیدرالي نظام لري، خو په

هغه باندې نظامي كودتايي حكومتونو تر انتخابي حكومتونو ډېره واكمني كړې ده. له بلې خوا برتانيه فيدرالي نه ده، خو قانوني حكومت، دموكراسي او ازادي يې په اعلى درجه ده. د مركزي حكومت په اساس د پاچا محمدظاهر د قانوني نظام لسيزه هم د قانوني حكومت، دموكراسي او فردي ازادي بې مثاله دوره وه. اساسي دا ده چې د هر هېواد نظام بايد د هغه له تاريخي انكشاف او موجودو واقعيتونو او ارزښتونو سره اړخ ولګوي. د دغه اصل پر بنا او داسې هم د خاص موقعيت له كبله د افغانستان لپاره ټينګ مركزي حكومت تر هر بل ډول نظام نه غوره دى، خو هغه بايد د قانون پر بنسټ جوړ شوى وي، په دې ډول چې خپلواكي، ملي واكمني، دموكراسي، ازادي او د ښځو او لږه كيو حقونه پكې خوندي وي. له بده مرغه افغانستان د قانوني پاچايۍ له نسكورېدلو نه د اسلامي امارت تر نسكورېدلو پورې له دغو ټولو نه محروم و. دا ولې؟

د دغې پوښتنې ځواب به ډول ډول وي. زما په فكر د غه حال په اساس كې د حكومتونو د سياستونو او چلندونو منطقي نتيجه وه چې ځني يې د دنيايي اوځينې يې د ديني جذبې ايډيالوجيو پر بنسټ په انحصاري او يو ګوندي ډول چلول كېدل او پر هغه برسېره له خپلو چم ګاونډيو هېوادونو سره يې د تبعيض او توپير چلند كاوه. په نتيجه كې افغانان تر دې حده وپارېدل چې په پاى كې افغانستان د تودو جګړو مېدان، وران او ناتوان شو. پر هغه برسېره د دغو ګوندونو او تنظيمونو د خپلمنځي ټكرونو له امله مغرضو ګاونډيو هېوادونو ته موقع په لاس ورغله چې د

افغانستان په چارو کې پوره دخیل شي او پخپل دخیل توب سره د افغانستان خپلواکي نیمګړې او کورنۍ جګړه اوږده کړي، شوروي اتحاد لا په بربنډ نظامي یرغل لاس پورې کړ. دا ډېر عمومي حکمونه دي او شاید ساده ښکاره شي خو هغه ټول پر ځای دي.

د ایډیالوجیکي او انحصاري رجیمونو په لړ کې د افغانستان اسلامي امارت تر دې حده ایډیالوجیکي و خوت چې پخپل پلارني هېواد کې یې د خپلې عقیدې له مخې بېګانګان پرېښوول، دغسې پلان طرح کړي چې په هغه سره شاوخوا درې زره ملکي کسان دننه په امریکې کې په ناځاپي ډول ووژل شول. د امارت چلوونکو په دې ډول د نړۍ یوازنۍ زبرځواک هېواد دغسې وپاروه چې د هغه حکومت بیا امارت په پوځي قوت او نظامي ټکنالوجۍ سره زر نسکور کړ او په افغانستان کې یې د ملګرو ملتونو په چوکاټ کې د ناټو پوځونه د نامعلومې مودې لپاره ځای پر ځای کړل. په نتیجه کې افغانان له نویو بیسارو ستونزو سره مخ شول. دغه ستونزې په هغو غټو چېلنجونو اضافه شوې چې افغانانو ته د نفوسو د ډېروالي، د لوړه کیو او ښځو د غورځنګونو له هسکېدلو او داسې هم د ساینس، ټکنالوجۍ او ګلوبلایزېشن له عالمي کېدلو نه پېدا شوې وې. دا په دغسې حال کې چې افغانستان د پرله پسې جګړو له امله وران شوی، ملي اقتصاد یې ضعیف شوی، منځنۍ تعلیم کړې طبقه یې له مېنځه تلې او ملي پیوستون یې تر سخت فشار لاندې راغلی او د خلکو په اخلاق او سلوک کې عجب خواشیني کوونکي بدلون راغلی او د هغه پرخلاف مغرض چم ګاونډي هېوادونه په غېر مقایسوي ډول

وړاندې تللي او د افغانستان د لاندې کولو په فکر شوي وو.
د ستونزو په ډله کې حکومتي بې اغيزتوب او د باندنيو پوځونو شته والی هغه غټې ستونزې دي چې که چاره يې وشي د نورو ستونزو تونزو د رفع او د عادي او سالم ژوند لپاره به ډگر هوار شوی وي، خو دا ډېرې غټې ستونزې دي او دا يې د چاره سنجولو ځای هم نه دی. دلته به زه د هغو په اړه يو څو خبرې وکړم او خپله وينا به پای ته و رسوم.
په دغه اته کلن نوی نظام کې حکومت تر او سه هم خپل قانونو نه په ټول هېواد کې پلي کولی او خپل عوايد ټولولی نه شي. يو حکومت چې خپل عادي لگښتونه له خپلو عوايدو نه پوره کولی نه شي، حکومت کېدلی نه شي. په افغانستان کې د دغه حال لاملونه ډېر دي، خو ډېر غټ لامل يې حکومتي چارواکي دي چې د عمومو په نظر ډېر يې له پاس نه تر ښکته پورې د چارو په اجرا کې د عمومو د گټو په تاوان خپلې گټې په نظر کې نيسي. د قانون پروا نه کوي او په دې ډول حق باطل کوي او باطل حق کوي. حکو مت هغوی نه کنټرولوي، يا کنټرول کولی نه شي. دا چې حکومت که څه هم د اساسي قانون جرگو او انتخاباتو له لارې جوړ شوی، خپلو خلکو ته بېگانه شوی او مشروعيت يې له لاسه ورکړی او د طالبانو په نامه مخالفانو امنيت گډوډ کړی، په زياته اندازه د همدغو لړلو چارواکو له امله دی. نو په حکومت کې د اساسي اصلاحاتو راوستل حتمي شوي دي. دا پخپل ذات کې يوه پېچلې او ډېره مهمه موضوع ده، خو هر ډول اصلاحات چې کېږي د دغه دوه يې بايد حتمي برخې وي. يوه دا چې وزيران

او د وزارتونو د ځانګو سروالان باید لېږ تر لږه لیسانس وي او د وطن په دواړو لويو ژبو ويل، ليکل او لوستل وکولی شي. بله دا چې ټولو حکومتي چاروکو ته دې دغومره معاش ورکړل شي چې په هغه سره دوی او د دوی د اصلي کورنۍ غړي ګوزاره کولی وشي. اوس خو د يوې مياشتې معاش د دوی د لسو ورځو لګښت هم پوره کولی نه شي.

بله ستره ستونزه په افغانستان کې د باندنيو پوځونو شته والی دی چې د ملګرو ملتونو په چوکاټ کې ددې لپاره ځای پر ځای شوي چې د ۲۰۰۱ کال د سپټمبر ټول وژنه تکرار نه شي. دا به سادګي وي چې فکر وشي چې د دغه پوځونه به پخوا له دې چې دغسې ډاډګېرنه يې ترلاسه کړې وي، له افغانستان نه ووځي، نو دا به په اساسي ډول د افغانانو په ګټه وي چې خپل دغه اوسنی نظام دغومره پياوړی کړي چې چاروکي يې هغو ته دغسې ډاډګېرنه ورکولی وشي، خو د طالبانو په نامه يوه فرقه يېزه يا مذهبي ډله ټينګار کوي چې دغه پوځونه دې همدا اوس له افغانستان څخه ووځي.

په عېن حال کې دوی دغه نظام هم نه مني، که څه هم هغه د اساسي قانون، لويو جرګو او سرتاسري انتخاباتو محصول دی او افغانان يې د يوې اوږدې زوراکې ايډيالوجيکي دورې نه وروسته د قانون په چوکاټ کې دننه له ازاد فکر او ازاد عمل نه بهره من کړي او نور ولس هم دغه نظام منلی دی. که د يوې دقيقې لپاره ومنو چې د طالبانو دغه غوښتنې ومنلې شوې، په افغانستان کې به څه پېښ شي؟ علامې ښيي چې د داخلي جنګ بله دوره به پيل شي، وسله وال جنګ مشران او اسلامي تنظيمونه به فعال شي، حکومت او کراري به نه وي او

ایران او پاکستان به بیا د افغانستان په چارو کې په ژور ډول دخیل شوي وي. په داسې حال کې چې افغانستان به په بېن المللي ټولنه کې ټینګ ملاتړان له لاسه ورکړي وي، دا ځل به یې مځکنۍ بشپړتیا هم له خطر سره مخامخ شوې وي. د نازیه اقبال د اواز انګازې به بیا غوږونو ته رسېږي چې وايي:

زموږ په مځکه اورونه بل دي د خوږ
اسلام د انتظام له لاسه

که د طالبانو مشران فکر کوي چې افغانان به یې بیا واکمني ومني، دوی به سخت تېر وتلي وي. طالبانو د کابل له نیولو نه وروسته افغانان پخپلو کړو سره مخالف کړي دي. ما چې د ۲۰۰۱ کال په پسرلي کې افغانان په پېښور، کوټې، کندهار، جلال اباد، لغمان او کابل کې ولیدل ټول د طالبانو مخالف شوي وو. اوس د تېرو لسو میاشتو په بهیر کې د دوی په کړو سره شاوخوا دوه زره معصوم افغانان وژل شوي دي. افغانان اوس دوی د مدنیت، عصري پوهنې، د ښځو د حقونو، دموکراسۍ او حتی ژوند مخالف ګڼي او واکمني یې نه مني. سره له دې یا ممکن له همدې امله وي چې دوی بې ملاتړ نه وي. د القاعدې پلویان او د پاکستان د ای. اېس.ای اسلامستي چارواکي د دوی ټینګ ملاتړان دي. له القاعدې سره د طالبانو ملګرتوب د ۱۹۸۸ء کال له اګست نه وروسته پیل شو، یانې وروسته له هغه چې خوست ته نژدې د البدر کامپونه د امریکې په توغندیو سره وویشتل شول. له هغه وروسته د القاعدې د ۵۵ غونډ جنګیالیو له طالبانو سره په جګړو کې هم برخه واخیستله.(۹) په اوسني حال کې د دوی او طالبانو ترمېنځ همکاري په دقیق ډول معلومه نه ده، خو همکاري

سره لري که څه هم هدفونه یې پوره سره متوافق نه دي.

د ای.ا یس.ای او طالبانو ملګرتیا یوه بل ته په اړتیا ولاړه ده. په کوټه کې د طالبانو شورا د ای.ایس.ای له اجازې نه پرته په افغانستان کې فعالیت کولی نه شي. دغه شورا چې په افغانستان کې هر مقصد لري، هغه ته د رسیدلو لپاره پاکستان ته اړتیا حس کوي. دوی د دغې اړتیا او د ځان ساتنې په خاطر د پاکستان هره هغه طرح مني چې د اسلام په نامه یې وړاندې کوي. پاکستان څۀ طرح لري چې د پلي کولو لپاره یې طالبانو یا په دقیق ډول د کوټې شورا ته اړتیا حس کوي؟

د پاکستان غټه طرحه د هند په مقابل کې د ځان ساتنه ده چې دمخه یې دوه ټوټې کړی او اوس د غه پاتې ځان ترېنه په خطر کې ویني. پاکستان د دغه خطر په مقابل کې څو دفاعي طرح لري چې یوه یې دیني او ایډیالوجیکي بڼه لري. د دې لپاره پاکستان اوس په زرګونو دیني مدرسې او ډېر اسلامي تنظیمونه لري چې ځینې یې پټ او افراطي دي، خو څنګه چې دغه مدرسې په زیاته اندازه د عربي اماراتونو، د عربستان او وهابي شېخانو په پټرو ډالر چلېږي، په هغو کې سني او وهابي ښوونې په تېره جهاد تدریسېږي او شیعه ګري ټکوله کېږي. له همدې امله ده چې په پاکستان کې فرقه ییز کړکېچ تر هر بل اسلامي ملک نه زیات دی، خو د غه مدرسې د خپل اصلي مقصد له مخې د هندویزم په برابر کې یو غټ ایډیالوجیکي سپر شوی دی.

د پاکستان بله طرح د ستراتیجیکي ژورتیا په نامه دفاعي پوځي طرحه ده چې د هغې لپاره پاکستان د کوټې شورا او داسې هم افغان اسلامي

تنظیمونه اړتیا حس کوي. په لنډ ډول د ستراتیجیکي ژورتیا پلان د برتانوي هند د علمي سرحد پلان په شان دی چې د روسیې د احتمالي یرغل په مقابل کې د هند د دفاع لپاره ایستل شوی و او د ډیورنډ کرښه د هغه محصول و. د پاکستان له ستراتیجیکي ژورتیا پلان نه مطلب دا دی چې د هند د احتمالي یرغل په برابر کې د پاکستان دفاعي او نظامي قوتونه پښتونخوا او افغانستان ته په شا کیږي او له دغو خاورو نه به گوریلایي جنگونو ته ملا تړي. د دغه پلان د ښه عملي کېدلو لپاره پاکستان باید په پښتونخوا باندې پوره کنټرول او په افغانستان باندې ډاډمن نفوذ ولري. پاکستان اوس پخپل تاریخ کې د لومړي ځل لپاره د امریکې په هڅونو وسلو او پیسو سره د ډیورنډ کرښې ته نږدې شوی او د وزیرستان په لاندې کولو سره به پوره ور رسېدلی وي، خو پاکستان په افغانستان کې د باندنیو پوځونو په شته والي سره تر خپل نفوذ لاندې افغان ډلې په تېره طالبان واکمن کولی نه شي. دغه پوځونه د پاکستان د دغې طرح په برابر کې خنډ دی. په تېره چې استونکي هېوادونه یې د افغانستان د ودانولو لپاره په سل گونې پروجې عملي کوي چې یوازې د کونړ د سین له پاسه د اوو عصري پلونو ودانول او له بهسودو تر اسمار پورې سرک قیرول یې یو مثال دی. که دغه پوځونه نن له افغانستان څخه ووځي له یو څه ستونزو نه وروسته به افغانستان د پاکستان تر لاس لاندې هېواد گرځېدلی وي، خو که افغانان د دغو پوځونو د هېوادونو په مرستو پخپل ملک کې امنیت خوندي، حکومت په ټول هېواد حاکم او هېواد ودان کړي، لکه چې له دوهم نړیوال جنگ

نه وروسته یو شمېر هېوادونو همدغسې وکړل، افغانستان به پر ځای پاتې، پرمختللی، پیاوړی او د پاکستان د ستراتیجیکي ژورتیا له خطر نه بچ شوي چې هغه په واقع کې له هند نه د دفاع په نامه د افغانستان د لاندې کولو لپاره ایستل شوی دی. له همدې امله ده چې ای.اېس.ای د افغانستان د ودانولو په لار کې ډول ډول ورانی کوي او د کوټې شورا تر خپل وزرو لاندې ساتي. د پاکستان پوځي افسران تر دې حده د کوټې په شورا باندې ولاړ دي چې د امریکې د اوه نیم ملیارد ډالرو وړیا مرستې په اړه یې هم اندېښنه ښکاره کړه چې په لایحه کې یې له پاکستان نه غوښتل شوي چې د کوټې شورا دې منحله کړي او دا په دغې حال کې چې امریکا دا هم مني چې په پنځو راتلونکو کلونو کې به پنځه ملیارده ډالر نظامي مرسته هم له پاکستان سره کوي. په دغو مرستو سره به پاکستان د غومره پیاوړی شوی او اسلامي تنظیمونه یې تر دې حده تر خپل نفوذ لاندې راوستي وي چې د ستراتیجیکي پلان له مخې به یې د اسلامي کنفډرېشن یا تر کوم بل نامه لاندې د افغانستان د لاندې کولو او د یو ډول مغولي امپراتورۍ د ژوندکولو لپاره پښې لوڅې کړې وي.

په دې ډول د افغانستان راتلونکې خړه معلومېږي، مګر دا چې افغانان د نازیه اقبال په دغې وینا معتقد وي او عمل وکړي چې:

زموږ وطن دی امانت زموږه زه یې په هره برخه پام کومه

دغه اواز د شهید محمد داود د هلو ځلو او د پاچا امان الله د دغې وینا انعکاس دی چې وایي: "از خدمت بوطن بالاتر عشقی ندارم". ستر احمدشاه خو لا

ويل چي:

د ډهلي تخت هېرومه
چې رايادکړم
زما د ښکلې
پښتونخوا د غرو
سرونه

يادښتونه:

١-محمد حسن كاكړ، افغان-افغانستان و مختصرى از كوشش هاى افغانها براى تشكيل دولت در هندوستان، فارس و افغانستان. ناشر پوهنتون كابل-كابل،١٠،١٣٥٧-٢٧.
٢-ميرغلام محمد غبار، افغانستان در مسير تاريخ، موسسه چاپ كتب، كابل،١٩٦٧/١٣٤٦، ٣٠٩.
٣-امان الله غازي، حاكميت قانون در افغانستان، بمقدمه حبيب الله رفيع، امان كتاب خپرولو موسسه، ١٩٩٩/١٣٧٨، پشاور،١٧٧-٢١١.
٤-پورتنى اثر،١٧٩.
٥-غبار،٧٩٤.
٦-م.ا. شبان، تاريخ اسلام، تعبيرونو، ٦٠٠-٧٥٠ عيسوي، نشريه پوهنتون كيمبرج، كيمبرج، لندن، ١٩٧١، ١٧١.
٧-هيوكيندي، فتوحات بزرگ عرب، نشريه دى كاپو، چاپ امريكا، ٢٠٠٧، ١٨٧-١٨٨.
٨-غبار، خراسان، انجمن تاريخ، كابل، ١٣٢٦ هـ.ش، چاپ دوم، پشاور، ١٩٩٨/١٣٧٧.
٩-كاكړ، وطن ته يو سفر، طالبان او اسلامي بنسټ پالنه، د افغانستان د كلتوري ودې ټولنه، جرمني، پېښور،٢٦٥-٤١١.

۱۰-کـــاکړ، افغانســـتان پاکســـتان، پښتونســـتان، ۳۵، د مقـــالو ټولگـــه، ډیورنډ د واحد ملت د بېلتون کرښه، د افغانســـتان د کلتـــوري ودې ټولنـــه، جرمني، ۲۰۰۷/۱۳۸٦،

۱۱-نیویـــارک ټـــایمز ورځپاڼـــه، نیویارک، اکتوبر ۹- ۲۰۰۹.

د معاصر افغانستان تاریخپوهان

اکتوبر ۲۰۰۷

افغانستان اوږد تاریخ لري، خو د پخوانیو دورو تاریخ یې هغسې نه و چې په معاصر مهال کې دی. د تاریخ موضوع انسان دی او انسان په بېلو بېلو دورو کې تر بېلو فشارونو لاندې ژوند کوي او تاریخ یې هم ورسره تغییر کوي، نو دا پر ځای خبره ده چې وویل شي، تاریخ تحول او پرمختګ دی.

د تاریخپوه هربرت فیلد په نظر د تاریخ سرچینه اول د خدایانو او د آتلانو د کارنامو قصې دي چې له یوه نسل نه یې بل نسل ته انتقال کړی او د انتقال په بهیر کې یې د افسانې عنعني بڼه نیولې ده. د هغه پخپلو الفاظو: "تاریخ ته ډېر نږدې څیز ممکن هغه عنعنې وي چې په دربارونو او په واکمنو کړیو کې او په هر حال په واکمنو او اشرافي کورنیو کې انتقال کوي."[۱] د همدغه انتقال په بهیر کې خلکو ته د تېرې زمانې فکر پیدا شو او هغه وروسته د لیک په پیدایښت سره تثبیت او عمومي شو.

عمومي عقیده دا ده چې یونانیان لومړني خلک وو چې له پېښو سره یې علمي سلوک وکړ او په دې وپوهېدل چې پېښې یا واقعیتونه باید د څېړنې اصلي موضوع وي. ددغه فکر مخکښ تر څه حده د تاریخ پلار هیرودوت او تر ډېره حده تاسیدایدز (Thucydides) و چې لومړنی د تاریخ په نامه او وروستی د پولي

پونيز جنگ په نامه اثر سره دغه فکر تثبيت کړ، خو تر هغو وروسته تاريخ په پخواني يونان کې ځای پر ځای ودرېد او دغه حال تاريخپوه ټي ډرايور (T.Driver) دغې نتيجې ته ورسوه چې ووايی: "د يونان تاريخي شعور په اصل کې غير تاريخي دی"(۲)

په لويديځې اروپا کې د آتلسمې پېړی په پای او د نولسمې پېړی په بهير کې تاريخي څېړنه دقيقه شوه، دومره دقيقه چې لکه قانون وي. دد غې انتقادي تاريخ ليکنې شوونځی مخکښ ليوپولد فان رانگ کې(Leopold Fan Ranke) و چې ويل يې "تاريخپوه ته حتمي ده چې پېښو ته په دغسې حال کې نظر وکړي چې ځان يې له موجودو تعصبونو نه پوره آزاد کړی او د تېرې زمانې پېښې هغسې بيان کړي چې په واقع کې پېښې شوې وي." (۳) دی دا هم وايې چې تاريخ بايد يوازې د لاسي ليکنو يا هغو پاڼو پر بنسټ وليکل شي چې پېښې پکې د لومړي ځل لپاره ثبتې شوې وي او تاريخ ليکونکي بايد د هر سند د مصنف شخصيت او ميلانونه په ژور ډول مطآلعه کړي. د غه ډول تاريخ ليکنه ځکه ممکنه او مروجه شوې وه چې په هغه وخت کې په ډېرو اروپايي هېوادونو کې دولتي پاڼې يا آرشيفونه د څېړونکو پر مخ خلاص شوي وو او څېړونکو کولی شوی د رانگ کې په لار لاړ شي.

په نتيجه کې تاريخ ليکنې ښه وده وکړه په تېره د هغه پخپل هېواد جرمني کې. په اصل کې ددغسې تاريخ ليکنې سرچينه هغه ساينسي طريقه وه چې د يوې نيمې پېړی په بهير کې (۱۵۵۰- ۱۷۰۰) ساينس پوهانو لکه نيکولاس کوپرنيک، ويليم گلبرگ، جو هانزکپلر، گاليليو گاليلی، رنه د کارت، آی ساک نيوتن او

نورو آیستلې چې په هغې سره دغو ساینس پوهانو د فکري آنکشاف دپاره لار خلاصه کړه.(٤) په نتیجه کې په اروپا کې هغسې چې فردرنسدانس او ریفارمېشن یا مذهبي اصلاحاتو له برکته د عقیدې آزادي ترلاسه کړې او په پای کې دین له دولت نه جلا شو، فرد ددغسې انتقادي او تجربې طریقې خاوند شو چې د حقیقت مو ندلو ډېره ښه طریقه ګڼله کېږي. ددغو ټولو پرمختګونو له برکته فرد اوس په لوېدیځې نړۍ کې یوازې د قانون تابع دی او په نورو ساحو کې له هر ډول بندیز نه آزاد دي. په اصل کې د همدغې آزادۍ له برکته ده چې لویدیځوال په حیرانوونکي ډول پرمختللي او تاریخ یې وده کړې ده، خو د نړۍ په نورو برخو کې فرد لا هم تر ډول ډول بندیزونو لاندې ژوند کوي.

تاریخ په اسلامي نړۍ کې چې افغانستان یې یوه برخه ده هغسې پرمختګ نه دی کړی لکه په لویدیځ کې یې چې کړی دی. اصلي علت یې شاید دا وي چې فرد دلته تر بندیزونو لاندې ژوند کوي چې یو یې دیني بندیز دی او هغه په فرد باندې ژوره اغېزه لرلې ده، یو خو دا چې عربانو تر اسلام نه دمخه تاریخي شعور نه لاره، که څه هم د نسبي شجرو رواج یې ټینګ و.(٥) بله دا چې په اسلامي دوره کې د تاریخپوه دنده د قران مجید او د حضرت محمد (ص) د حدیثو مطالعه شوه او د حدیثو د تصنیف او ټولولو طریقه د قال قال یا روایتي لړۍ له مخې پکې رواج وموندہ. په دې ډول په دوی کې تاریخ لیکنه د اسلامي دورې په پیل سره د دین په چوکاټ کې محدوده شوه او دغه محدودیت دوام وکړ. په دې چې اسلام هم دین او هم دولت وګڼل شو.

په نهمې پېړۍ کې د عربو لومړنی تاریخپوه محمد بن جریر الطبري (۸۳۹-۹۲۳) خپل اثار په همدغې طریقې سره و لیکل. د الرسول والملوک په نامه د هغه عمومي تاریخ او په قران مجید باندې د هغه تبصرې د پېړیو پېړیو لپاره سرمشق شوې.[٦]

په څوارلسمې پېړۍ کې ابن خلدون (۱۳۳۲-۱۴۰٦) د طبري په لار روان شو که څه هم دی تر تاریخپوه نه زیات د تاریخ فیلسوف و چې پخپل لوی اثر "مقدمه" کې یې د ټولنې او مدنیت په اړه نوي او ژور بصیرتونه وړاندې کړي دي. په دغه اثر کې دی د عربو په برخه کې طبري نه هم د مخه ولاړ ان تر دې چې هغوی یې د مدنیت دښمنان وګڼل په دغو الفاظو کې (ددې لپاره دلیل دا دی چې (عربان) یو بدوي ملت دی او له بدوي توب او له هغو څیزونو سره چې د دغو څیزونو مسبب کېږي، پوره روږدي شوي دي. بدوي توب د دوی ځانګړتیا او طبیعت ګرځېدلی دی. دوی ترې نه خوند اخلي ځکه چې مانا یې د واک له مقام نه خپلواکي او مشري ته غاړه نه ایښودل دي. دغسې میلان د مدنیت منافي او دهغه پرضد دی.))[٧]

تاریخ په اسلامي افغانستان کې تر ډېره حده پورې انساني پېښو ته ځانګړی شوی دی. څرګند مثال یې د سیفي هروي (۱۲۸۲) تاریخنامه هرات دی چې د ابن خلدون په وخت کې یې په هرات کې د کرتانو د واکمنۍ په وخت کې (۱۲٤٥-۱۳۸۹) لیکلی دی. د دغه اثر د دقیق توب یو لامل دا دی چې سیفي هم د طبري او ابن خلدون په شان عالم او لیکوال و. لا مهمه دا ده چې سیفي دغه اثر په زیاته اندازه د رسمي پاڼو او سندونو له مخې کښلی چې ویل کېږي د ملک غیاث

آلدين کرت په دستور ورته ورکړل شوی و. سيفي په دې ډول لکه رانگ کې چې پذځه پېړۍ وروسته د آرشيفي پاڼو په استفادې ټينگار کړی، د عصري تاريخ ليکنې يو اساسي شرط پرځای کړی دی. سيفي له نورو تاريخي آثارو نه په انتقادي ډول استفاده کړې ده. په نتيجه لکه چې د دغه اثر مدون پروفيسر زبېر صديقي وايي (سيفي مانند يک مورخ دانا رشته حوادث را به تفصيل سلسله وار نقل ميکند وقايع سياسی را که در رزمنه مختلفه پيش آمد نموده با بيان علل و اسباب آن ...توضيح ميدهد.... و تکرار ميکند که مقصود او از نوشتن اين کتاب تدوين و ضبط حقايق امور است نه قضايای موهومي و ساختگی.)) [۸]

د سيفي د اثر پوخوالی او تر هغه د مخه او وروسته د نورو تاريخي اثرونو له ډېروالي نه معلومېږي چې تاريخ ليکنه په هرات کې د سيفي په وخت کې لوړې سويې ته رسيدلې وه، خو د معين الدين اسفزاري له روضات الجنات في اوصاف مدينه هرات اثر نه پرته د نورو تاريخونو درک نشته لکه چې د لرغوني يونان د وخت ډېر اثرونه هم موندل شوي نه دي.

د معاصر افغانستان تاريخپوهان هم د خپلو مسلکي اسلافو په لار ولاړل، خو د دوی دوره له دغسې مهمو اوښتونونو سره ملګرې وه چې په تاريخ ليکنې باندې يې ژوره اغېزه کړې ده. اساسي تحول د ستر احمد شاه په سر والی د يوه متحده المرکز سياسي واحد په شان د آمو او اباسين ترمېنځ د لوی افغانستان هسکېدنه وه. په دغه هېواد کې د خپلواک دولت په تنظيم او داسې هم د دراني آمپراطوري په تاسيس او د خپل واک ژوند په عمومي کېدو سره يوه نوې

دوره پیل شوه چې په هغې سره د افغانانو هویت سیمه والو او نړۍ والو ته و پېژندل شو او د افغانانو او په خاص ډول د پښتنو روحیه نه ماتېدونکې شوه په دې چې د دوی په مخکښ توب سره ملکونه ونیول شول، د درانی آمپراطوري تاسیس شوه، افغان دولت تنظیم شو او د ټولو لپاره خپلواکي خوندي شوه.
بلې موضوع چې په افغانانو باندې یې ژوره آغېزه وکړه په نولسمې پېړۍ کې اول له انګرېزي نظامي قوت او بیا له روسانو سره د افغانانو مقابله وه. له انګرېزي قوت سره دننه په افغانستان کې د افغانانو لومړنۍ مقابله چې د هغو په پوره بري سره تمامه شوه، ددې سبب شوه چې افغانانو کې د وطنپالنې، اسلام پالنې او خپلواکۍ روحیه په زیاتېدونکي ډول پیاوړې شي. په داسې حال کې چې تر هغه دمخه د افغانانو مذهبي روحیه معتدله او د نورو دینونو د پېروانو په برابر کې په زغم متکي وه. په اوله درجه د عیسویانو او بیا د سکانو په برابر کې حساسه شوه ان تر دې چې افغانانو هغوی ((کافران)) وبلل. دغه حساسیت د افغان انګلیس په دو هم جنګ او بیا د سرحدي پښتنو په غزاګانو سره نور هم ټینګ شو. په نتیجه کې (کفر، کافر، پرنګی او داسې نورې کلمې د افغانانو عادي اصطلاح ګانې شوې.
په عین حال کې د افغانانو ملي پیوستون د پښتنو او تاجکو په اتفاق سره نور هم ټینګ شوو خو که د دوی په یو موټي کېدلو سره افغان نېشنلزم هسک شو باندنیو ته دغه موقع هم برابره شوه چې د هغه په تخریب زور واچوي. دغه حال د دواړو خواوو په تاریخونو کې انعکاس وکړ.

انګرېزانو د نولسمې پېړۍ په بهیر کې د افغانستان د جغرافیوي، تاریخي، اجتماعي، اقتصادي او قومي وضعې په اړه دغومره ډېرې لیکنې کړې چې باندنیو په بلې هیڅ پېړۍ کې د افغانستان په اړه دغومره لیکنې نه دي کړې. د مقدوني سکندر له وخت نه وروسته دا دوهم ځل و چې افغانستان د اروپا لیکوالو د توجه وړ هېواد شو. د سکندر له یرغل نه وروسته هم اروپایې تاریخپوهانو په لرغوني افغانستان باندې کتابونه ولیکل په تېره وروسته له هغه چې په افغانستان کې د باختریانو او یونانیانو په ګډ کېدلو سره یو نوی مدنیت هسک شو چې آریانه په هغه سره ((د زرو ښارونو هېواد))باندې یاد شو چې بیا د نولسمې پېړۍ د پوهانو له خوا ((باختر د لرغونې نړۍ تر ټولو ښه هېواد وګڼل شو.))[٩] خو په نولسمې پېړۍ کې د افغان- انګلیس مخامختیا په اصل کې نظامي او تخریبي وه. د دوی له لومړي ټکر نه دمخه د افغانستان په اړه د انګرېزي لیکوالو آثار افاقي او معلوماتي وو چې د کابل سلطنت بیان په نامه د الفنسټن اثر په افاقي توب او کره توب کې جوړه نه لري چې هغه ما په پښتو اړولی او د افغانستان د علوموو اکاډمي خپور کړی دی. د افغان جنګ په نامه د جان کې اثر سره له دې چې د افغان-انګلیس له لومړي ټکر نه وروسته ولیکل شو په افاقي توب کې د کابل سلطنت بیان سره سیالي کوي، خو د نورو انګرېزي مولفانو اثرونه چې بېخي ډېر دي هغسې نه دي. د افغانستان په اړه بله لویه سرچینه د برتانوي هند هغه ناخپرې شوې آرشیفي پاڼې دي چې هم د ډهلي په ملي آرشیف او هم په لندن کې

د برتانيې کتابتون کې خوندي دي. د غه پانې چې د افغانستان د حکومت او جامعې د هر اړخ په اړه دي، د غومره ډېرې دي چې د هغو پر بنسټ د افغانستان د تاريخ د ټولو اړخونو په باب مونوګرافونه يانې ژور اثرونه ليکل کېدلی شي.

عجيبه ده چې د سدوزيو د واکمنۍ په اړه د هغه وخت افغانان د يادونې وړ اثر نه لري. تاريخ احمد شاهي چې د ستر احمد شاه واکمنۍ ته ځانګړی شو محمود الحسيني کښلی دی چې د د غه ستر واکمن منشي و. د پارسي خراسان له جام نه و. [۱۰] د شجاع الملک واقعات شاه شجاع اثر د هغه د خپلې واکمنۍ پېښې بيانوي، خو د دغه اثر درېيمه وروستۍ برخه د محمد حسين هراتي په قلم ليکل شوې چې دغه برخه د تاريخپوه احمد علي کهزاد په نظر شايد ((به شفارش مقامات انگليسی ....نوشته شده باشد.)) [۱۱] انګرېزي مقاماتو وروسته هم د افغانانو تاريخ ياجعل کړی يا مسخ کړی چې غټ مثالونه يې د تاج التواريخ دوهم ټوک او له داړه مارۍ نه تر پاچايۍ پورې زما ژوند دامير حبيب الله په نامه اثر دی.

د افغان تاريخ ليکونکو له خوا د افغانستان د تاريخ په اړه د نولسمې پېړۍ په دوهمې نيمايي کې يو څو او په شلمې پېړۍ کې ډېر اثرونه کښل شوي دي. څرګند مثالونه يې د ميرزا عطا محمد نوای معارک، د ميرزا يعقوب علي خافي پادشاهان متاخر افغانستان، د نورمحمد نوري ګلشن امارت او د سلطان محمد تاريخ سلطاني دي. [۱۲] د غه اثرونه په عمومي ډول سياسي پېښې بيانوي خو په تاييد کې يې ايتونه، حديثونه، نظمونه او لنډې ويناوې نه راوړي يا ډېر کم

راوړي. سلطان محمد دراني، د تاریخپوه سیفي په شان، خپل ماخذونه ښوولي چې هغه د واقعات شاه شجاع او د فرشته تاریخ په ګډون چاپ شوي تاریخي اثرونه دي. د هغه بله سرچینه هغه دراني لویان او پوهان دي چې د حکومتي لوړو مقامونو په لړلو سره د معلوماتو خاوندان وو. سلطان محمد له خپلو سرچینو نه په انتقادي ډول کار اخیستی. د هغه پخپله ژبه ((از جبر و مقابله ایشان (این) کتاب از خطآیین اغراق و اغلاق سالم ماند.)) (١٣) داسې هم د سلطان محمد د تاریخ لیکنې لپاره معیارونه ټاکلي چې تاریخ لیکونکي باید ((در وقایع نګاری اسلاف خود را بیغرض پنداشته و بدین و مذهب کسی کار نداشته باشد... بی احتیاج و قانع باشد (نه) تحریص (حریص) و طامع ... شجاع و مشهور باشد نه بیدل و کم جګر که حاکم وقت را با وجود بد سګالی و زشت افعالی به ثنا و تعریف و مخالفش [را] بمعه خوش خصالي بهجا و تخفیف سناید و [بدترین ترتیب] از راستی اغماض نماید)) (١٤) د سلطاني په تاریخ کې د ځینو انګریزي اصطلاح ګانو له ذکر نه معلومېږي چې لیکونکی به یې په انګریزي کې هم لوستل کړي وي چې په هغه سره به دی نو رهم پراخ نظره او انتقادي شوی وي. په هر حال سلطاني تاریخ د یوه عمومي تاریخ په شان دی چې د لودیانو او سوریانو واکمني په هندوستان کې، د هوتکوپه پارس کې او د درانیو واکمني په افغانستان کې بیانوي او خپل بیان هغه وخت پای ته رسوي چې امیر دوست محمد په کال ١٨٦٣ کې د هرات په نیولو سره ټوټه شوی افغانستان بېرته یوموتی کړ. په داسې کال کې چې پېښور د انګریزانو په لاس

کې و. د سلطاني تاريخ د معاصر افغانستان د لومړي عمومي تاريخ په توګه او دا چې هغه د معيارونو پربنسټ په انتقادي ډول ليکل شوی، ښيي چې د سراج التواريخ ليکونکی فيض محمد به لومړی افغان تاريخپوه وي چې له هغه نه يې په پراخ ډول استفاده کړې ده. زما د پوهنتون محصلانو ويل چې د سراج التواريخ لومړی او دوهم ټوک د تاريخ سلطاني له مخې کښل شوی. د دې لپاره چې د هغه ګټورتوب نور هم ډېر شي، ښايي هغه هم بيا چاپ او هم په پښتو واړول شي.

دا شلمه پېړۍ ده چې تاريخ ليکنې په افغانستان کې ښه وده وکړه. په دغې پېړۍ کې تاريخپوهان هسک شول او تاريخ د انساني پېښو بيان ته ځانګړی شو. دغه پېړۍ دتاريخ ليکنې له نظر نه څو مرحلې لري. يوه يې هغه ده چې حکومت د اساسي قانون په نشته والي سره د واکمن په فکر چليده او افغانان له مدني حقونو څخه بې برخې وو، بيا هم د سراج التواريخ په شان تاريخ او د سراج الاخبار په شان اخبار پکې راووتل. سراج التواريخ که څه هم په اصل کې رسمي تاريخ او د تېرو دوو پېړيو پېښو ته وقف دی، پېښې په پرله پسې ډول بيانوي. په يوه جلد کې دوه لومړي ټوکونه يې د نورو تاريخونو له مخې او دريم ټوک يې يوازې د رسمي سندونو پربنسټ ليکل شوی دی. ليکوال يې فيض محمد د امير حبيب الله له خوا په دغه کار ګمارل شوی و. امير وايي چې له خپلو مصروفيتونو سره سره يې باز هم جز جز که از تحرير مى برايد خود من شخصا ملاحظه کرده حک و اصلاح نموده اجازه چاپ (ان) را ميدهم))(١٥) فيض محمد خان د ((محرر يا کاتب)) په

نامه يادوي. سره له دې هم د هغه اثر په دغو تاريخونو کې ښکاره دی، خو نه په هغه اندازه چې د سيفي هروي اثر په تاريخنامه هرات او د محمود الحسيني اثر په تاريخ احمد شاهي کې ليدلي کېږي. سره له دې هم فيض محمد لومړنی افغان حرفوي تاريخپوه دی چې ټول بالغ عمر يې د تاريخ په زده کړې، ليکنې او تدريس کې تېر کړی دی.

فيض محمد (۱۸٦۱-۱۹۳۱) چې په اصل کې د غزني د ناهور خواجه محمد هزاره و، په لاهور کې له زده کړې نه وروسته په ۱۸۸۸ کې کابل ته ستون شو. هلته د نامتو عالم محمد سرور اسحق زي په سپارښتنه د سردار حبيب الله په دربار کې د محرر په توګه ومنل شو او د سندونو او کتابونو د کاپي کولو دنده وروسپارله شوه. د سراج التواريخ لومړی او دوهم ټوک يې بشپړ کړ. وروسته په کال ۱۹۱۱ کې د سراج التواريخ د درېيم ټوک په ليکلو وګمارل شو چې هغه يې د رسمي سندونو پربنسټ په درې کلونو کې تکميل کړ. دغه اثر په کال ۱۹۱۵ کې په ۹٦۰ مخونو کې خپور شو. په دغه اثر کې چې غبار يې د ((واقعيتونو بزغلی)) بولي پېښې د يوه جورنال په توګه يو په بلې پسې بيان شوې، د هرې موضوع په اړه. دغه ټوک د منسجم تاريخي اثر په بڼه نه دی. ويل کېږي چې فيض محمد د سراج التواريخ څلورم ټوک د امير حبيب الله واکمنۍ ته وقف کړی، خو دغه اثر تر اوسه ليدل شوی نه دی. فيض محمد د پاچا امان الله په وخت کې د حبيبيې په ښوونځي کې درس ورکاوه، خو وروسته بل امير حبيب الله فيض محمد په دې چې د پاچا امان الله پلوی و، سخت ووهه چې د هغو له امله په کال ۱۹۳۱ کې وفات شو.

فيض محمد يو رښتينی او محتاط تاريخپوه و. د امير عبدالرحمن د وخت زېږه او ويروونکي چلندونه يې هم بيان کړي، خو په نرمو او مستعارو کلموکې. د هزاره جات جنګ يې په تفصيل سره بيان کړی چې په يوه روايت د هغه له امله امير پرې په غوسه شوی و. د سراج التواريخ درېيم ټوک چې رسمي تاريخ دی برسېره پردې چې نيمګړی دی، انتخابي دی. هغه پېښې چې امير عبدالرحمن په کې ښه نه ښکاري حذف شوې. يا په لنډ ډول بيان شوې او د هغه پر خلاف نورې پېښې پکې په ا وږده ډول بيان شوې. د باندنيو اړيکو په اړه هم لږ معلومات ورکوي او د هغه پرعکس د داخلي پېښو په اړه د ملي ژوند په هر اړخ ډېر معلومات ورکوي، خو دلته هم د پاچايي لوړ سياست په اړه چوپ دی او پر ځای يې د پېښو په بيان هغسې چې د عمل په ډګر کې واقع شوي لنګر اچوي او په دې ډول لوستونکي د عمل ډګر ته بيا يي چې وګوري تاريخ هلته څنګه شکل موندلی دی. دا شايد د سراج التواريخ ډېره غټه ځانګړتيا وي چې لوستونکي قادر کوي چې له پېښو نه منطقي طرحې جوړې کړي او عمومي حکمونه وکړي نه دا چې لوړ سياستونه په سندونو کې مطالعه کړي چې د هغو د عملي کېدلو اندازه په يقين سره معلومېدلی نه شي. سره له دې هم دغه اثر په تاريخ ليکنې باندې ډېر اثر کړی نه دی، ځکه چې هم ترېنه استفاده ګرانه ده او هم يې شمېر لږ دی. ماته نه ده معلومه چې له غبار او ما نه پرته به بل چا له هغه نه په بشپړه توګه استفاده کړې وي. اوس يوه امريکايي تاريخپوه رابرټ مک چزني د هغه په انګريزي کولو لګيا دی او چې هغه کله په انګريزي ژبه کې خپور شي د

افغانانو او د دوی د ټولنې د معرفي لپاره به مهم گام پورته شوی وي.(١٦)

په شلمې پېړۍ کې د تاریخ لیکنې بله مرحله د پاچا محمد نادر په واکمن کېدلو سره پیل کېږي او د ثور په کودتا سره پای ته رسېږي. په دغې دورې کې چې امنیت په عمومي ډول خوندي و، هڅه دا وه چې د افغانانو هویت د یوه ملت په توگه په تاریخ کې تثبیت شي، نو د تاریخ ټولنه جوړه شوه او د اریانا او افغانستان په نومونو مجلې د تاریخي لیکنو لپاره ځانگړې شوې. په داسې حال کې چې د کابل مجله په سر کې په عمومي ډول د تاریخي لیکنو لپاره وه. د پښتو لپاره ځانگړې شوه. داسې هم ارکیالوجیکي کندنې د فرانسویانو په مرسته پیل شوې او د دولتي مطبعو په انکشاف سره خپرېدل اسان شول. په کابل پوهنتون کې د تاریخ څانگه پرانیستل شوه او د پوهنې په انکشاف او د تعلیمي متوسطې طبقې په هسکېدلو سره د تاریخ علاقمن او لوستونکي ډېر شول. د قانوني پاچایۍ په وخت کې د ملي ارشیف مرکز هم په کابل کې وروسته له هغه پرانیستل شو چې ما د انیس په ورځپانه کې د ضرورت تاسیس ارشیف ملي په نامه یوه اوږده لیکنه خپره کړې وه. سره له دې هم د دوهم نړۍ وال جنگ تر پایه پورې چې حکومت تر هر څه ډېر د امنیت د خوندي کولو په فکر کې و، تاریخ لیکنه په مجلوکې دمقالو په بڼه وه.

د ملگرو ملتونو له تاسیس نه وروسته چې د حکومت زېږ چلند یو څه نرم شو او په وطن په تېره په کابل کې د بیان ازادي او دموکراسي تر څه حده لار ومونده لیکل هم ډېر شول او تاریخ لیکنې وده وکړه. ځینو کسانو یو

وخت بل وخت د تاریخ لیکلو شوق وکړ لکه خلیل الله خلیلي، نجیب الله توروایانا، سید قاسم رښتیا، محمد عثمان صدقي، میر محمد صدیق فرهنګ او نور. په دوی کې یوازې عزیزالدین وکیلي پوپلزی د سدوزي واکمنو په اړه په عمده ډول د دولتي فرمانونو او سندونو له مخې پنځ کتابونه ولیکل، خو هغو چې خپل ټول بالغ عمر تاریخ لیکنې ته د مسلک په توګه وقف کړ او پخپلو دېرو اثرونو سره یې د افغانستان تاریخ په ټولو د ورو کې وسپړوده او د افغانانو هویت یې په تاریخ کې تثبیت کړ، درې تنه وتلي تاریخپوهان دي. احمد علي کهزاد، عبدالحی حبیبي او میر غلام محمد غبار.

د دغو وتلیو تاریخپوهانو د لیکنو سرچینې ناخپررې شوې ارشیفي پاڼې او حکومتي سندونه نه بلکې خپاره شوي کتابوه او یو څه لاسي لیکنې او فرمانونه دي. د حبیبي په پښتو، فارسي او عربي کې، د غبار په په فارسي او عربي کې او د کهزاد (۱۹۰۸-۱۹۸۳) په فرانسوي، ایتالوي او انګرېزي کې هم. وروستي له فرانسویانو سره په کندنو کې هم برخه اخیستې او هم یې په یوازې ځان کندنې کړې دي. په دوی کې یوازې دی بکلوریا پاس و. د استقلال د ښوونځي. دوی هر یوه په شخصي کوښښونو سره ځانونه رسولي او د افغانستان د تاریخ او تر څه حده د ادبیاتو متخصصان کړي دي. سره له دې چې حکومت هر یو په بېل بېل وخت کې د بېلو ټکو په سر مغضوب کړي، خو په پای کې یې ټول پخلا کړي او حبیبي او کهزاد ته یې لوړ عرفاني او فرهنګي مقامونه هم ورکړي وو. یوازې غبار له خپل لومړي بندي کېدلو نه وروسته له حکومت نه فاصله نیولې او د حبیبي په شان د ملي

شورا په اوومې دورې کې انتخابي غړی هم شوی و. غبار په ملي سیاست کې د مخالف په توګه فعاله برخه اخیستې او د وطن په نامه دسیاسي ګوند مشري یې هم کړې ده. په دې ډول له دوی نه هیڅ یو دیحیی خېلو د کورنی حکومت ته نږدې نه و، خو حکومت که په خاص ډول نازولي نه دي، زغملي یې دي. حبیبي (۱۹۱۰-۱۹۸٤) که څه هم په پرچمي رجیم کې مشاور و، خپل د مشروطیت اثر یې د خپل فکر له مخې کښلی بې له دې چې د رجیم مارکسستي مفکورې ته په کې ځای ورکړی، خو ویل کېږي چې د کلتوري موضوع ګانو په اړه د ببرک کارمل ویناوې د حبیبي په قلم وې. له رسمي مقامونو سره د دغو تاریخپوهانو د دغسې اړیکو پایله دا شوې چې دوی خپلې لیکنې تر زیاتې اندازې پخپل فکر وکړې او په هغو کې یوازې اجتماعي ذهنیتونه په نظر کې ولري، خو د دوی په وخت کې په تاریخ لیکنې باندې د مذهب عنعنه ییز نفوذ هم سپک شوی و او دوی اړ نه وو چې خپلې لیکنې د پخوانیو تاریخپوهانو په شان په مذهبي حکمونو او نظمونو سره تایید کړي.

د دوی عمده اثرونه عمومي تاریخونه دي لکه د کهزاد د پخواني افغانستان تاریخ، د غبار افغانستان در مسیر تاریخ او د حبیبي تاریخ مختصر افغانسان. د ځینو موضوع ګانو په اړه یې واړه اثرونه هم کښلي، خو دواړه ډول اثرونه یې څنګه چې د اصلي سرچینو له مخې نه دي لیکل شوي او عمومي تاریخونه یې اوږدې زمانې هم په غېږ کې نیسي افقي دي، ژور نه دي. په عمومي تاریخونو کې چې تاریخ لیکونکی مجبور وي، حتی لویې او مهمې پېښې هم په څو جملوکې ادا کړي، دقیق کېدل

گران وي. په تېره چې معلومات لږ وي، لکه د دوی چې وو او په هغه برسېره د دوی څېړنيزې اسانتياوې هم محدودې وې. د تاريخي معلوماتو لږوالی په مونوگرافيکي اثرونو کې لا ډېر وي، ځکه چې مونوگرافونه په ماهيت کې ژور وي، خو زموږ د دغو تاريخپوهانو طريقې د قيدقې نه دي. حبيبي او غبار لا د خپلو اثرونو سرچينې هم ځای پر ځای نه دي ښوولې. يا يې ډېرې لږې ښوولې ز حبيبي لا د خپل هر بحث په پای کې خپل ماخذونه قطار کړي، هغه هم په نيمگړي ډول. کهزاد تر يوه حده پورې خپلې سرچينې ښودلې او وروستي اثرونه يې لکه افغانستان درشاهنامه او غرغښت يا گرشاسپ چې د دې سرچينو له مخې يې کښلي په نسبي ډول دقيق دي، خو هېڅ يوه له خپلې سرچينې نه په نېغه اخيستنه نه ده کړې او د خپلو سرچينو معلومات يا واقعيتونه يې پخپله ژبه او زياتره په ازاد ډول افاده کړي چې په دې ډول يې خپل اثر هم پکې دخيل کړی او د خپلو ليکنو دقيق توب او افاقي توب يې زيانمن کړی دی.

خو د دغو وتليو تاريخپوهانو تر ټولو غټ صفت دا دی چې د دوی زياتره اثرونه د دغسې موضوع گانو په اړه دي چې د هغو په هکله تر دوی دمخه افغانانو هيڅ نه وو ليکلي. په ټوليز ډول دوی د افغانستان هغه تاريخپوهان دي چې پخپلو اثرونو سره يې د لومړي ځل لپاره د افغانستان اوږد تاريخ او د تاريخ په اوږدو کې د افغانانو هويت د يوه ولس په توگه تثبيت او بيان کړی او په د غه ډول يې خپلو وطنوالو ته تلپاتې فرهنگي خدمت کړی. دوی پخپلو د غو فرهنگي خدمتونو سره دغه استحقاق خپل کړی چې د افغانستان

فرهنگي موسسې او حتی ځایونه د دوی په نومونو یاد شي.

له دې وروسته یوازې په تاریخپوه میرغلام محمد غبار غېږېږم چې د ثور تر کودتا پورې یې اتیا کاله عمر کړی دی(۱۹۸۹-۱۹۷۷). عصري منظمه زده کړه یې نه ده کړې که څه هم په کابل کې زېږېدلی و، خو د خپل ښه استعداد له امله یې په شخصي زده کړې سره ځان رسولی و. په تېره په تاریخ کې. فارسي یې کورنۍ ژبه وه او په عربي هم پوهېده خو پښتو یې نه وه زده کړې که څه هم اوه کاله یې په فراه او کندهار ښار کې تېر کړي وو.

غبار خپل ټول معلوم عمر د خپل فکر، خپل پرنسیب او خپل وجدان له مخې د خطرونو په منلو سره تېر کړی. اول یې د پاچا محمد نادر او ورسته د صدراعظم محمد داود بلنه نه ده منلې چې له حکومت سره هم کاري وکړي، شاید په دغه مقصد چې دځانله سیاست په وړاندې بېولو سره د خلکو او ازادۍ په پلوي او د زورواکۍ پر ضد مجادله وکړي. غبار په اصل کې یو سیاسي شخص و او سیاسي فکرونو یې په هغو اثارو کې هم انعکاس کړی چې د هغه په وینا بې له سانسور نه د افغانستان در مسیر تاریخ په نامه راوتلي دي.

غبار شکل کلن نه و چې د امیر حبیب الله د واکمنۍ د پای په کلونو کې په سیاسي فعالیت لاس پورې کړ او د "جوانان افغان" د سیاسي کړۍ غړی شو چې د غبار په وینا "مرام تندتر وجذبه دست چپی داشت"(۱۷) غبار د پاچا امان الله په وخت کې په مسکو، پاریس او دننه په وطن کې په هرات، بدخشان او جبل السراج کې اداري او اخباري چارې تر سره کړې او په کال ۱۹۲۹ کې په

پغمان کې په لويې جرگې کې د غړي په توگه گډون وکړ. د پاچا محمد نادر په وخت کې په برلين کې د افغان سفارت اداري غړی و. يو کال وروسته يې له کار نه ځان گوښه کړ او په کابل کې د ادبي انجمن غړی شو. په کال ۱۹۳۳ کې د هغه ترور په اړوند چې محمد عظيم نومي افغان د انگليس په سفارت کې و کړ، غبار دوه کاله بندي او وروسته د اوو کلونو په مودې کې اول د فراه په بالابلوک د گنج اباد په کلي کې او بيا د کندهار په ښار کې له خپلې کورنۍ سره پرار شو.(۱۸) په دې ډول غبار له خپلې کورنۍ سره د سردار محمد هاشم په صدراعظمۍ کې په کړاوونو واوښت چې د هغو له امله او هم دا چې د نظام لويانو د هغه مشروطه غوښتونکي ملگري ځپلي وو، د ژوند تر پايه پورې له حکومت سره مخالف پاتې شو، دا چې ده په فرا کې عامه خلک ډېر غريب او د ژوند په ابتدايي حال کې وليدل هم به يې په ده اثر کړی وي. له هغه وروسته دی پخپلو فکرونو نور هم ټينگ او د زورواکۍ پر ضد شو.

غبار په ملي سياست کې د صدر اعظم شاه محمود په وخت کې وځلېده. دا هغه وخت و چې د دو هم نړۍ وال جنگ نه وروسته د ملگرو ملتونو موسسه جوړه شوه او له هندوستان نه د انگريزانو په وتلو سره پښتونستان د افغانستان لپاره يوه اساسي موضوع وگرځېده او د دغو انکشافاتو له امله دننه په وطن کې ددموکراسۍ او ازادۍ ورښ په چلېدو شو. حکومت د لومړي ځل لپاره د ښاروالۍ او ملي شورا لپاره انتخابات ازاد پرېښوول. په نتيجه کې په کال ۱۹٤۹ کې غلام محمد فرهاد دکابل ښاروال او د ملي شورا لپاره له ټول

هېواد نه ملي او نوميالي افغانان د غبار په ګډون غوره شول. د مطبوعاتو په ازادۍ سره غېر حکومتي او ګوندي خپرونې ووتلې او سياسي ګوندونه هم څرګند او فعال شول. په عمومي ډول د دغو انکشافاتو له برکته په تېره په کابل کې د صدراعظم محمد هاشم له اوږدې خپه کوونکې دورې نه وروسته يو نوی هيله من غورځنګ په ټوکېدو شو.

غبار په دغه وخت کې په درې محاذونو کې وځلېده. په ملي شورا کې چې له ډېرو نورو همفکرو وکيلانو سره په حکومت انتقادي شو. غبار د حکومت د غه مخالفه ډله "ملي جبهه" بولي. غبار د وطن په نامه په سياسي ګوند کې هم وځلېده چې دی يې سروال او نور موسسان او غړي يې زياتره دکابل تعليم کړي او لوړ رتبه حکومتي ماموران او پېژندل شوي کسان وو. د مرام عمده ټکي يې د دموکراسۍ عمومي کول، د درې ګونو قواوو بېلتون او پلان شوی اقتصاد شوول شوی. په اصل کې دا يو اعتدالي او نه چندان لوی ګوند و، خو په کابل کې يې وزن زيات و. ګوند په دې هم ولاړ و چې "حزب وحدت ملي و تماميت خاک رامربوط به رژيم دموکراتيک ميداند تا زبان و فرهنګ را از فشار برهاند و تبعيض و استبداد و خرافات را از بين بردارد و مليت های افغانستان متساويا و بدون تبعيض دارای مساوات و ازادي های دموکراتيک و حق انکشاف زبان و فرهنګ خويش ګرديده، خورد و بزرګ و اقل و اکثر حقوق مساوي داشته باشند"(۱۹)

غبار په خاص ډول د وطن په نامه د خپل ګوند په جريده کې وځليده چې پخپلو انتقادي او پخو ليکنو سره يې له نورو جريدو لکه و لس، انګار او ندای خلق سره په ګډه د کابل سياسي فضا هيجاني

کړې وه. په کابل کې به دغسې حکومتي یا غیر حکومتي مهم شخص نه و چې د غه جریده ونه لولي. د "موریانه دولت" په نامه د غبار یوې سرمقالې په کابل کې یو خاص زوږ تولید کړ. په هغې کې استدلال شوی و چې که په نظام کې اساسي اصلاحات ونه شي، هغسې به کاواک شي چې لکه د ونې ډډ به چیذجي خوړلو سره ورستېږي.

نورو گوندونو هم په تېره د ویښ زلمیانو چې تر ټولو لوی او تر هغو دمخه په ۱۹٤۷ کې جوړ شوی و. د کابل سیاسي فضا ښه توده کړې وه. څنګه چې حکومت دغه گوندونه تر خپل نفوذ لاندې راوستلی نه شول د هغو د فعالیتونو دمحدود کولو لپاره یې د ملي شورا د راتلونکې اتمې دورې په انتخاباتو باندې پخوا تر پخوا بندیزونه ولگول. د هغو په برابر کې په کابل کې مظاهرې وشوې او مظاهره کوونکو چې په سر کې یې ببرک کارمل هم روان و ارگ ته ننږدې له پاچا محمد ظاهر نه د بندیزونو لغو کول وغوښتل، خو حکومت د دې پر ځای چې د دغو گوندونو له لویانو سره کوم ډول ایتلاف وکړي، د هغو په ځپلو پیل وکړ او د وطن د گوند د سرکسان یې د غبار په گډون او داسې هم د خلق د گوند مشر عبدالرحمن محمودي او نور بندي کړل که څه هم دوی مظاهره کوونکو ته د اعتدالي چلند سپارښتنه کړې وه.(۲۰) حکومت یوځل بیا د ازادۍ او دموکراسۍ بېرغچیان او د دغسې گوندونو د سرکسان وځپل چې غوښتل یې نظام اصلاح کړي نه دا چې په تشدد سره یې نسکور کړي. د چارواکو دغه چلند په سیاسي ډگر کې د اعتدال لار بې اعتباره کړه او دغسې گوندونه یې منحل کړل چې په ملي پیوستون، وطن،

خپلواکۍ، دموکراسۍ، عصري معارف، اجتماعي عدالت او پرمختګ باندې ولاړ وو او لړو ډېر د افغانستان له بېلو برخو او قومونو نه هسک شوي وو. دا د واکمنې کورنۍ ډېره غټه تېروتنه وه چې په هغې سره يې د اعتدالي ملي سياست د ودې مخه ونيوله چې پای يې د نظام بربادي او په وطن کې پرله پسې ناکراري او بې امنيتي شوه.

غبار دا ځل څلور کاله په بند کې پاتې شو(۱۹۵۲-۱۹۵۶) له بند نه له ازادېدلو نه وروسته د صدراعظم محمد داود بلنه يې له حکومت سره د هم کارۍ کولو بلنه ونه منله او صدراعظم بيا غبار ته کړه چې ((شما که هم کاری با حکومت را رد ميکنيد در منزل خود باشيد و حکومت مراقب خواهد بود)) [۲۱] غبار وايي چې ((این امر استبدادی خانواده حکمران بدون حکم کدام محکمه قانوني برای تقريبا بيست سال ديگر دربرابر اينجانب نافذ بود)) [۲۲] خو غبار خپله دغه وينا د قانوني پاچايۍ دورې په سر کې ردوي چې وايي ((در این دوره بدنام کننده دموکراسي دولتی، هنگاميکه حکومت را جز اعضای کميسيون تسويد قانون اساسي جديد (تعيين) و اعلام کرد از ان استفعا کردم، چنانچه شموليت در احزاب مصنوعي و ماموريتهای رسمی را رد ميکردم)) [۲۳] د غبار له دغه ((احزاب مصنوعي)) له ډلې نه به د افغانستان د خلق دموکراتيک ګوند وي چې له تاسيس نه دمخه يې په دوو غونډو کې ګډون وکړ او بيا د ببرک کارمل په دسيسې سره يې پرېښود. [۲٤] په دغه وخت کې نږدې او يا کلن غبار چې د بند، پرار او ناکامو سياسي فعاليتونو په نتيجه کې به ستړی شوی، خواشينی شوی او حتی ناهيلی شوی وي، هم پخپل کور

کې شعله یانو یا ماو ستانو ته په خصوصي ډول د مارکسزم درس ورکاوه (۲۵) او هم تاریخ لیکنې ته زور ورکړ چې نتیجه یې د ا فغانستان در مسیر تاریخ په نامه دوه ټوکه شول.

د غبار تر ټولو اثرونو څخه د افغانستان در مسیر تاریخ لومړی ټوک ډیر لوستل شوی دی. هغه شاید د افغانستان په اړه تر هر بل اثر نه ډیر لوستل شوی وي. په تېره په کابل کې چې د سیاسي او فکري خوځښتونو مرکز و. تر هغه دمخه د افغانستان د تاریخ په هکله د غبار ډیر ا ثار خپاره شوي او په کابل مجله کې یې ډیرې مقالې راوتلې، خو د هغو زیاتره د غبار په وینا ((ناقص و معیوب)) وو، په دې چې ((بدون اجازه موافقت من نوشته هایم را دوایر مربوطه حکومت تحریف و تعدیل میکردند)) [۲۶] سره له دې هم د غه اثار باید باطل و نه ګڼل شي او باید په احتیاط سره ترېنه استفاده وشي. افغانستان در مسیر تاریخ یوازنی اثر دی چې غبار د قانوني پاچایۍ په ازادې فضا کې د خپل فکر پربنسټ په ازاد ډول لیکلی او بې له کوم تغییر او تحریف نه چاپ شوی. د وخت حکومت که څه هم هغه سانسور کړ، خو په مطبعه کې ي خوندي وساته چې وروسته خلقي حکومت د ثور له کودتا نه وروسته ازادکړ. په دغه ډول دغه اثر د شخص او تاریخپوه په توګه د غبار ایینه ګڼله کېږي.

دغه اثر د افغانستان عمومي سیاسي تاریخ دی او زیاتره یې داخلي پېښو ته وقف شوی، له اوستایي دورې نه پیل کېږي او د پاچا امان الله د واکمنۍ تر پایه پورې رسېږي. زیاتره برخه یې له هوتکي دورې نه را په دېخوا دمعاصر ا فغانستان په باب ده. پخوانۍ دوره یې

د هغو مقالو پربنسټ ده چې غبار دمخه په کابل مجله کې خپرې کړې وې. د غبار دغه اثر لکه چې د هغه د سیاسي مبارزې یو شکل وي چې پکې وایي ((ما تاریخ گذشته خود را برای این مطالعه مې نمایيم که اوضاع امروزی خود را صحیح تر درک نمایيم تا مبارزین جوان افغانستان در حرکت به پیش خط درست اگاها نه اختیار نمایند)) (۲۷) تاریخ غبار ته په دغه ډول عملي او مبارزه ییز اهمیت لری او د دې لپاره نه دی چې پېښې هغسې چې په واقع کې شوې وي د ثقه معلوماتو پر بنا له سره ژوندۍ او بیان کړي، بې له دې چې تاریخپوه پکې خپل نظرونه ځای کړي. غبار هم انسان د تاریخ جوړونکی گڼي، خو هغسې انسان چې د اجتماعي شرایطو محکوم وي. (۲۸) نه هغسې انسان چې پخپل ټینګ شخصیت سره یې اجتماعي شرایط اړولي وي، لکه پېغمبران او نور لکه سکندر، سپارټه کوس، لوتر، ناپلیون، لینن او داسې نور. د غبار دغه جبري نظر شاید هم د هغه د خپلې ناکامۍ او هم د مارکس له دغه بیان نه متاثر وي چې وایي ((انسانان خپل تاریخ جوړوي، خو هغسې چې یې زړه غواړي، نه جوړوي)) تر دغسې شرایطو لاندې یې نه جوړوي چې دوی پخپله غوره کړي وي، خو تر دغسې شرایطو لاندې چې ورسره مخامخ شوي او له پخوا نه ورته ورکړل شوي او انتقال شوي وي" (۲۹) پر دې برسېره د غبار تاریخ جوړونکي هغومره چې اجتماعي قوتونه، طبقات یا عمومي ډلې دي، مشخص افراد نه دي، په داسې حال کې چې خلک ((د فردونو یوه ټولگه ده له بې لو غوښتنو او فکرونو سره)) (۳۰) غبار کله کله د فرد خاص عمل هم خلکو ته منسوبوي او وایي چې ((مردم او [امیر

عبدالرحمن] را پادشاه ظالم عنوان دادند و یکبار هم در ولایت مزار اورا به گلوله زدند که خطا شد)). په داسې حال کې چې ضارب یو چرسي هراتي عسکر و چې د هغه د دغه ناکام فېر مقصد معلوم نه شو، ځکه چې هغه ځای پر ځای ووژل شو.

غبار پخپل دغه اثر کې پېښې تر څه حده د طبقاتي فکر له مخې بیان کړې او فیودلزم او فیودالان یې ډېر یاد کړي ان تر دې چې د دراني دولت هسکېدنه یې د فیودالزم نتیجه ښوولې او ویلي دي چې: "سیر تکامل فیودالزم در بین اهالی قندهار و مبارزه دوام دار مردم علیه استیلای خارجی زمینه تشکیل یک دولت مرکزی قوی را در افغانستان مهیا کرده بود" (۲۳) که دغه حکم پر واقعیت بنا وای اول باید میرویس نیکه او تر هغه دمخه ایمل خان مومند او روښانیانو یو پیاوړی مرکزي حکومت تاسیس کړی وای. احمد شاه بابا چې له خپل غوره کېدلو نه وروسته یو پیاوړی مرکزي حکومت تنظیم کړ سم له لاسه یې په هغو شل میلیونو روپیو نغد او جنس سره تنظیم کړ چې له هندوستان نه نادرشاه افشار ته وړل کېدلې او په کندهار کې د هغه لاس ته ورغلې. په دې برسېره له غبار نه پرته به بل کوم تاریخپوه ووایي چې د فیوډالزم تکامل د پیاوړي مرکزي حکومت د تشکیل لپاره ډگر هواروي؟ د غبار دغه حکم هم پر ځای نه دی چې د امیر عبدالرحمن واکمني یې د "فیوډالي سلطنت تمرکز" بللې. د دغه حکم مانا دا هم ده چې له احمدشاه نه تر امیر عبدالرحمن پورې د افغانستان حکومتونه فیوډالي وو. په داسې حال کې چې نه د سدوزي واکمنه کورنۍ او نه د محمدزي واکمنه کورنۍ د

پراخو مځکو خاونده وه او د دوی تکیه په دولت او دولتي عوایدو و چې د هغو له امله زیاتره وخت له لویو مځکه والو سره په مجادله کې وو او امیر عبدالرحمن د دې پر ځای چې له هغو سره جوړه وکړي او د غبار په وینا فیوډالزم متمرکز کړی لوی مځکه وال یې وټکول یا پرار ته اړ کړل او د په مځکو باندې یې د درنو مالیاتو په وضع کولو سره هغوی ضعیف او مرکزي حکومت پیاوړی او د ضاعتي کېدلو لپاره اماده کړ. غېر له هغه هم کوم هغه فیوډالزم چې د روم د امپراتورۍ له سقوط نه تر زرم عیسوي کال پورې د اروپا په شرایطو کې مېنځ ته راغی د افغانستان په شرایطو کې صدق نه کوي. د هغو لپاره په افغانستان کې مناسبه اصطلاح ملوک الطوایفي وه چې غبار او نورو تاریخپوهانو هم د هغه ذکر کړی دی. په اصل کې د معاصر افغانستان د سیاسي اړخ ستر اړخونه د زور واکو په تېره د حکومتي زور واکو دزور واکی په مقابل کې و لسي پاڅونونه، د واکمنو کورنیو د غړو ترمېنځ د واک په سر جګړې او د وطن او اسلام په خاطر له یرغلګرو سره جنګونه دي.

غبار د باندنیو یرغلګرو په تېره د انګرېز یرغلګرو په مقابل کې د افغانانو جګړې ښې بیان کړې، سره له دې چې د یرغلګرو په مقابل کې یې د ځینو لېره ګیو غېر ملي رول له پام نه غورځولی او د ځینو نورو یې له واقع نه ډېر رسم کړی او دپښتنو یې نیمګړی ښوولی. بیا هم غبار د افغانانو د پیوستون او د خپلواکۍ د روحیې د پیاوړتیا په لار کې یې غټ فکري او قلمي خدمت کړی دی. د ده په دغه اثر

کې د افغان د خپلواکۍ روحیه او د افغان هویت ځلا کوي، هغسې ځلا چې په بل هیڅ اثر کې نه لیدل کېږي. د دغه اثر بله غټه ځانګړتیا دا ده چې هغه دزور واکي، د حکومتونو دخپل سري او د اجتماعي بېعدالتۍ په برابر کې تر هر بل اثر نه ډېر انتقادي دی. په افغانستان کې دا لومړنی انتقادي تاریخي اثر دی، خو غبار پخپل فکر سره یو دلته محکوم کړی او بل هلته تبریه کړی او پخپلو دغسې حکمونو سره یې له ځان نه دغسې قاضي جوړ کړی چې قضاوت یې د خپل وخت ارزښتونوله مخې کړی نه د هغه وخت د معیارونو له مخې چې پېښې پکې شوې دي. په دې ډول په دغه اثر کې د غبار نفوذ پوره څرګند دی. ده هم د ځینو تاریخپوهانو په شان ښوولې چې تاریخ په اصل کې معاصر تاریخ دی او افاقي کېدلی یا پوره افاقي کېدلی نه شي.

د غبار قاضي توب د هغه د تاریخ په دوهم ټوک کې لا څرګند دی. د دغه اثر ثقه توب کې شک دی. په غالب احتمال چې په هغه کې به لاس وهل شوی وي. د هغه خپرونکی حشمت غبار د غبار زوی وایي چې دغه اثر "در اصل چند فصل باقیمانده جلد اول است که بخاطر استبداد شدید در کشور در زمان نوشته آن بازمانده"[۳۳] قانوني پا چایي په "شدید استبداد" سره ملزم کول د واقعیت پر خلاف دی. له هغه نه غیر غبار هم پوهېده چې حکومتي مطبعه هغسې اثر نه چاپوي چې په هغه کې پاچا محمد نادر په "بیحوصلګی دیوانه وار" ملزم شوی، حکومت یې د "استعمار شاګرد" ښوول شوی او د سردار محمد هاشم کابینه "وحشي"[۳٤] ګڼله شوې وي. په هر حال د غه دوهم ټوک د لومړي ټوک په

دوام د حبيب الله کلکاني له امير کېدلو نه پيل کېږي او د شاه محمود د صدراعظمۍ تر پايه پورې رسېږي. عجبه ده چې غبار د صدراعظم محمدداود دوره د قانوني پاچايۍ دوره او د لومړي جمهوريت دوره په کې نه ده شمولې، په داسې حال کې چې په دغې مودې کې د پراخو اصلاحي پروګرامونو په نتيجه کې افغانستان ته انکشاف ورکړل شو او د لبرال اساسي قانون پر بنسټ د دموکراسۍ او ازادۍ خاوند شو. د همدغو انکشافاتو او داسې هم د امنيت د خوندي کېدلو له امله و چې افغانستان بين المللي ټولنې ته د لوړ حېثيت خاوند هېواد شو، هغسې حېثيت چې تر اوسه هم ترېنه محروم دی. غبار به ځکه د دغو دورو له بيان نه ډډه کړې وي چې په هغه حال کې مجبورېده هغه اساسي او پراخ اصلاحات بيان کړي چې د واکمنې کورنۍ د غړو په نوښت او سروالۍ عملي شوي وو. بيا نو ده نه شو کولی په هغو باندې هغسې ترخه انتقادونه وکړي چې په صدراعظم محمد هاشم باندې يې کولی شول چې يې پرې پرېمانه وکړل. د غه دوره په رښتيا چې ځېونکې او ويروونکې وه، خو ښه اړخونه يې هم لرل چې هغه د پوهنې احيا او پراختيا او د سراسري امنيت خوندي کېدل وو چې د هغو په نتيجه کې د هېواد وروستي پرمختګونه ممکن شول. يو تاريخپوه هيڅکله يو اړخېزه نه وي، ځکه چې يوه تاريخي دوره نه ټوله سپينه، نه ټوله توره او نه ټوله ښه او نه ټوله بده وي، خو غبار دلته پوره يو اړخيزه شوی او د مشروطه غوښتونکو د دورو ستي غړي په توګه يې له تاريخ نه د انتقام اخيستلو لپاره استفاده کړې، ده په تېره چې يې ويلي چې " سلطنت ديګر

دیوانه شده بود و بهر طرف دهن می انداخت". [۳۵]
غبار حتی تول هغه غیر خانداني افراد هم چې د وطن ابادي ا خلکو ته د خدمت لپاره یې له حکومت سره همکاري کوله محکوم کړي او هغوی یې " گروه جدید الولاده" او "ادم های فرمایشی" بللي چې د هغه په فکر "فاقد روح فدا کاري و مردانگی بوده" اند. [۳٦]
د غبار دغه نهیلستي او نفي کوونکی نظر شاید له ماوستانو سره د هغه د ناستې ولاړې نتیجه وي چې فکر یې کاوه په وطن کې "اجتماعي انقلاب" راتلونکی دی. ده لا حتی د محمد هاشم په صدراعظمی کې وضع د "سیاسي انقلاب" په لور روانه گڼله. [۳۷] که څه هم ده ته د افغانستان په تاریخ کې په تشدد سره د یوه نظام د ړنگولو پایلې معلومې وې و چې وژل وژل او پرله پسې ناکراري وي. بیا هم دی د "اجتماعي انقلاب" او "سیاسي انقلاب" په فکر و. کاشکي دی ژوندی وای چې د هغه "سیاسي انقلاب" څکه یې کړې وای چې د ثور په کودتا سره و شو چې نه یوازې تریخ بلکه ورانونکی ثابت شو هغه هم په ملي سویه او په دوام لرونکي ډول.
څنگه چې ما په آئینه افغانستان کې په دغه اثر اوږد بحث کړی، نور په هغه نه گرېږم، حتی په دواړو اثرونو کې ضد او نقیض بیانونه او تېروتنې هم نه یادوم. [۳۸] په هغو کې د پښتو په اړه د لنډ بحث کولو نه وروسته خپله وینا ختموم.
غبار د ډیورنډ د کرښې د دواړو خواوو پښتانه دولس میلیونه ښوولي چې د هغه په فکر شپږ میلیونه یې په پښتونخوا او شپږ میلیونه یې په افغانستان کې اوسېدل. [۳۹] د غبار دغه

وینا حقیقت نه لري. اول خو د پښتونخوا او افغانستان پښتانه په شمېر کې سره برابر نه دي. د پښتونخوا پښتانه د افغانستان د پښتنو په تناسب څه کم دوه برابره دي چې لس کاله دمخه د رسمي سر شمېرنې له مخې ۲۳ میلیونه وو. غبار د افغانستان پښتانه هم لږ شوولي دي. د غبار شپږ میلیونه پښتانه په ۱۹٦۲ کې چې د رسمي احصایې له مخې د افغانستان نفوس څه باندې پنځلس میلیونه ښوول شوی، په سلو کې څلوېښت کېږي اول خو په دغه کال کې په افغانستان کې نه سرشمېرنه شوې او نه د افغاسنتان نفوس پنځلس میلیونه و. بله دا چې په دغو شپږ میلیونو کې کوچیان هم راځي چې غبار پوره او نیمه کوچیان څه کم دوه نیم میلیونه ښودلي دي. په دوی کې به پوره کوچیان چې کری کال یې کوچي توب کاوه دوه میلیونه وو چې هغوی ټول یا نزدې ټول پښتانه وو. په دې حساب د غبار د لیکنې له مخې په ۱۹٦۲ کې په ټول افغانستان کې مېشته پښتانه د څلور میلیونو په شاوخوا کې کېږي. غبار دځینو پښتنو لویانو په اړه هم دغسې بې بنسټه لیکنې کړې. ډېر څرګند مثال یې ارواښاد محمد ګل مومند دی چې هغه یې د پانګه ورو په ډله کې "میلیونر" بللی او دا یې هم ویلي چې هغه د دې فرصت نه لاره چې د تفریح لپاره د باندې په سفر لاړ شي.(٤٠) حقیقت دا دی چې مومند په ۱۹٤۰ کې له رسمي مقام نه له ګوښهٔ کېدلو نه وروسته تر وفات کېدو پورې (۱۹٦٤) ۲٤ کاله ژوندی و چې که یې غوښتلای د باندې تللی شو، خو هغه دتفریح سړی نه و، هغه هم په خارج کې، د هغه له فکرونو او کړو سره به هر څوک موافق نه وي، خو په دې کې شک نشته چې هغه

له یوې ناکرارې دورې نه وروسته د امنیت په خوندي کولو کې ټاکونکی رول لوبولی او د نامحدودو حکومتي اختیاراتو سره سره یې ژوند په تقوا سره تېر کړی او په پای کې په یوه کرایي کور کې وفات شوی.

غبار د پښتو له ژبې سره هم همدغسې چلند کړی دی، د غبار د لیکنې له مخې پښتو ((در ولایت شرقي، جنوبي و جنوب غربي کشور بیش تر تکلم میشود)).(٤٠) د غبار د لکینې له مخې دکابل په ښار، کوهدامن، غوربند، تګاو، مېدان،وردګو او بګرامیو کې پښتو نه ویله کېدله او د ګردېز له ښار نه برسېره د لویې پکتیا په نورو سیمو کې له پښتو نه غېر نورې ژبې هم ویل کېدلې، غبار ددغو لیکنو سرچینې نه دي ښوونې، ځکه چې دغسې منابع نشته چې د هغه ارقام تایید کړي. سره له دې هم د هغه دغه بې بنسټه ارقام د میر محمد صدیق فرهنګ او ټولو هغو لپاره سرمشق شوي چې کوښښ کوي د پښتنو په لړ ښوولو سره سیاسي استفاده وکړي او په دې ډول ملي پیوستون ټپي کړي.

د افغانستان د قومونو په اړه چې تر اوسه څېړنه شوې، هغه د انجنیر محمد انعام واک په زیار شوې چې د هغې لپاره دننه په وطن او دباندې افغانانو کې شپېړ کاله څېړنې شوې دي. د هغه د قومي جوړښت په نامه اثر کې پښتانه د نسب په لحاظ په سلو کې څه باندې دوه شپېته او د ژبې له مخې پنځه پنځوس دي.(٤١) د واک له دغه څېړنیز اثر سره د پښتو او پښتنو په اړه د غبار او فرهنګ بې بنسټه ارقام د نورو لپاره سرمشق دي، خو د افغانستان مشکل په دې نه حل کېږي چې یو قوم کم وښودل شي او بل لوی

وښوول شي، خو حقيقت ته درناوی حتمي دی. که څه هم د يوه چا لپاره به تريخ وي، غټ حقيقت دا دی چې افغانستان له وړو او لويو قومونو او نورو نه جوړ هېواد او د ټولو افغانانو ګډ کور دی او دوی د اساسي قانون او حقوقي منشورونوله مخې سره برابر حقونه لري او مکلف دي، دوی د دغو حقونو درناوی وکړي او د هيڅ قوم، هيڅ ژبې او هيڅ مذهب پرضد پروپاګند ونه کړي او له هرې هغې وينا، ليکنې او کړنې نه ډډه وکړي چې په هغو سره به يو قوم وپارېږي او ټولنه به تاوجنه شي چې په هغه حال کې به ټول ممکن په کوم نا اشنا لوی مصيبت واوړي. د دې لپاره چې دغسې ونه شي، حکومت بايد د ولسي جرګې له لارې دغسې مقرره وباسي چې د هغې له مخې هر هغه څوک بايد جزا وويني چې د کوم قوم سپکاوی کوي. دا په خاص ډول د هر افغان تاريخپوه وظيفه ده چې تاريخ ته د قوم، ژبې، مذهب، سياست او ايډيالوجۍ له نظر نه و نه ګوري او درانګ کې په شان کوښښ وکړي، پېښې هغسې چې په واقع کې شوې وي بيان کړي او پخپل بيان کې خپل ځان ونه ښيي. مګر په هغه حال کې چې تعبيرونه، حکمونه او نظرونه يې د شواهدو پر بنسټ وي او که نه ليکنه به يې بل هر څه وي، تاريخ به نه وي. له بده مرغه مير غلام محمد غبار پخپل وروستي اثر کې په دغې برخې کې پاتې راغلی. توقع دا وه چې دغه نوميالی تاريخپوه به چې ټول عمر يې په تقوا، سياسي مبارزې او تاريخ ليکنې کې تېر کړی، د هېرودوت په شان يو تلپاتی ميراث پرېږدي، خو له بده مرغه دغه اثر د هغه ښه ميراث نه دی. په هر حال اوس د دې وخت دی چې

افغان تاريخپوهان د دې لپاره چې ليکنې يې دقيقې او له شخصي غرضونو نه پاکې وي، بايد اصلي سرچينو ته لار ولري. د دې لپاره حتمي ده چې افغان حکومت د تېرې مودې رسمي دفترونه، ليکنې او پاڼې په اصل کې ملي ارشيف ته کال په کال منتقلې کړي لکه چې د نړۍ ډېر هېوادونه همدغسې کوي چې د هغه په نتيجه کې په دغو ملکونو کې تاريخ ليکنه دقيقه او اکاډميکه شوې ده.

يادښتونه:

1- هربرټ، بټر فيلډ، د تاريخ سرچينې، بيسک بوکز خپرونه، نيويارک-۱۹۸۱-۱۹.

2- د قول نقل، پاس ياد شوی اثر، ۱۱۹.

3- هيري بارتر، د تاريخ ليکنې تاريخ، دوهم چاپ، ۱۹۷۳-۲٤٦.

4- چارلز دورن، دعلم تاريخ، بالنټاين بوکز، نيويارک-۱۹۹۱-۲۱۲.

5- جوسف دهموس، د منځنيو پېړيو اوه تاريخپوهان، نيلسن هال، شکاګو-۱۹۸۲، ۸٦.

6- پاسنی ياد شوی اثر، ۸۵.

7- د قول نقل، پاسنی اثر، ۲۷۳.

8- سيف بن محمد هروي، تاريخ نامه هرات، په مقدمه د محمد زبېر صديقي، د خيان کتابفروشي، کلکته ۱۹٤۳، ۱۲.

9- محمد حسن کاکړ، د افغانستان سياسي او ديپلوماتيکي تاريخ، ۱۸٦۳-۱۹۰۱ د برل خپرونه، ليدن، پوهنتون، ۲۰۰٦-۹۸.

10- محمود الحسيني، تاريخ احمد شاهي، په مقدمه د سرورهمايون، دانش خپرندويه ټولنه، پېښور، ۲۰۰۱.

11- شجاع الملک، واقعات شاه شجاع، د افغانستان د تاریخ ټولنه، کابل، ۱۹۵٤، ج، دغه اثر اول ځل په لودیانه کې په کال ۱۲۷۸هـ ق کې چاپ شوی و.
12- سلطان محمد دراني، تاریخ سلطاني، شخصي چاپ، محمدي کارخانه، بمبئ، ۱۲۹۸، هـ ق.
13- سلطاني تاریخ، ۱۸.
14- د سلطاني یاد شوی اثر، ۹.
15- فیض محمد (محرر)، سراج التواریخ، کابل، ۱۳۳۱ هـ ق، لومړی ټوک،۲.
16- محمد حسن کاکړ، د افغانستان حکومت او ټولنه، د امیر عبدالرحمن واکمني، ۱۹۷۹، د تکساس دولتي پوهنتون، ۲٤۹-۲۵۱.
17- عبدالحی حبیبي، جنبش مشروطیت در افغانستان، خپرونکی، سازمان مهاجرین مسلمان افغانستان، ۱۹۹۹، ٤٤-٤۹.
18- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، دولتي مطبعه، د کتابو د چاپ موسسه، ۱۹٦۷، ۷۹۷.
19- میر غلام محمد غبار، افغانستا در مسیر تاریخ، دوهم ټوک، شخصي چاپ د حشمت غبار، ۱۹۹۹، ورجینیا، ۱۹۲، ۲۷۳. په دغه اثر کې د غبار د تبعید موده په ۱۹۲ مخ کې نهه کاله او په۲۷۳ کې اووه کاله ښودل شوې ده.
20- غبار، دوهم یاد شوی ټوک، ۲٦٤-۲۵٤.
21- محمد حسن کاکړ، ببرک کارمل، خپل یا پردی؟ خپلواک یا بل واک؟ مقاله. په رڼا او دفاع یا د افغانستان د نفوسو، تاریخ او روانو پېښو په باب لیکنې کې، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، پېښور-۱۹۹۹، ۱۵٦.
22- غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، دوهم ټوک. ۲۵۲.

23- پورتنی اثر او مخ.
24- پورتنی اثر، ۲۵۳.
25- د غلام محي الدين زرملوال په وينا د افغانستان د خلق دموکراتيک گوند له تاسيس نه دمخه د "ملي دموکراسی گوند" په نامه غونډې کېدلې چې غبار او نور محمد تره کی اونورو د ده په شمول پکې برخه درلوده. غبار له نورو سره په شپږو مادو کې يوه طرحه منلې وه چې ځلورمه ماده يې په ماهيت کې کمونستي مفهوم درلود. په د غه ډول: "انکشاف اقتصاد ملی از طريق اقتصاد دولتی پلان شده، تقويه سکتور دولتی،....، انحصار تجارت خارجی بدست حکومت و انجام اصلاحات اساسی و ملی ساختن منابع مهم کشور" (زرملوال، توضيح مختصر بمنظور رفع يک اشتباه، آيينه افغانستان) گڼه ۸۲، کال ۲۰۰۰، جولای، مخ ۳۵، ائينه افغان گڼه ۸۳، دسمبر ۲۰۰۰، ۳۲).
26- محمد حسن کاکړ، نظرات در باره تاريخ نويسی و وطن و مروری بر جلد دوم کتاب غبار، آئينه افغانستان، گڼه ۸۳، دسمبر ۲۰۰۰، ۱۰۲.
27- غبار، افغانستان در مسير تاريخ، ياد شوی اثر. دوهم ټوک ۱۳۸.
28- غبار، افغانستان در مسير تاريخ، اول ټوک، ۲.
29- غبار، پورتنی اثر، ۱.
30- کارل مارکس، غوره شوې ليکنې، مدون لارنس سايمن، هکټ شرکت، انډيانا پولس، ۱۸۸، ۱۹۹٤.
31- د علم تاريخ، ياد شوی اثر، ۲۲۸.
32- غبار، ۱، ٦٥٥.
33- پورتنی اثر، ۳٥٤.
34- غبار، ۱، ۲.
35- اثر، ٦٠، ۱۹۹، ۱۷۲.

36- پورتنی اثر، ۱۳۷، حبیبي د غبار يو اړخيزتوب، په دې ډول یانوي: "... وقايع تاريخي را هموار به نفع تصور خاص عندی و قالب فکری خود استعمال میکرد و بنا برين در تاريخ نگاری خود ناظر بيطرف نمی ايد". د جنبش مشروطيت ياد شوی اثر، ۱٤۹.
37- د غبار، پورتنی اثر،۱۷٤،۱۳٤.
38- پورتنی اثر، ۲۱۲.
39- محمد حسن کاکړ، در باره تاريخ نويسی،ياده شوې مقاله.
40- غبار،۱، ۱۱.
41- غبار، ۲، ۲۱۲، کاکړ، ياده شوې مقاله، آئينه افغانستان، ۱۰۰.
42- واک فونډېشن، د افغانستان قومي جوړښت، د ساپي د پښتو د انکشاف مرکز، ۱۹۹۸، محمد حسن سهاک، بحثی پيرامون نفوس کشور. محمد حسن کاکړ، سخن های تازه پيرامون نفوس کشور، د دغو دواړو ليکنو منبع، رښا او دفاع ياد شوی اثر، ۲۳-۳٦٦،۷۸-۳۷۳.

شپږم څپرکی

د روښانفکرو په اړه

روښانفکران څوک دي؟

په افغانستان کې په ټولو دورو کې يو شمېر افراد د فکري مخکښانو په حيث موجود وو. دغسې افراد په ويدي دوره کې د ريشيانو په نامه ياد ېدل. په اوستايي دوره کې زرتښت د همدغې ډلې يو ډېر وتلى شخص و. دومره وتلى چې د هغه تعليمات د پېړيو پېړيو په اوږدو کې د انسانانو لپاره په ژوندانه کې لارښود شول.

داسې هم په بودايي دوره کې بودايي راهبان په نظر کې ونيسي. په اسلامي دوره کې علما، مذهبي پيران، فيلسوفان، صوفيان، شاعران او تذکره ليکونکي په همدغه قطار کې راځي.

تر هغه ځايه چې ماته معلومه ده، دا د شوروي اتحاد نه وروسته و چې په افغانستان کې د "منورين" کلمې رواج وموند.دغه کلمه د روسي (Intelligentsiya) کلمې ترجمه ده چې د نولسمې پېړۍ په مېنځ کې په روسيې کې هسکه شوه. د دوهم جهاني جنگ نه وروسته چې د افغانستان پولې د لويديځيانو په مخ په پراخه پېماني خلاصې شوې، د روښانفکر کلمه هم د منورين د کلمې په عوض تر زياتې اندازې مروجه شوه. علايم څرگندوي چې د روښانفکر کلمه د انگرېزي د (Intellectual) کلمې ترجمه وي، که د غه توجهه سمه وي هغه يو تحول ښيي.

Intellecutal (انټي ليکچوول) د لفظ له مخې هغه چاته ويل کېږي چې له عقل نه

کار اخلي، یانې هغه څوک چې معتقد وي چې ژوند باید د عقل په معیارونو سره وشي، نه د احساساتو، جذباتو او نژاد په معیارونو.

ایدوور ډشلز وایي چې: "انټي لیکچوولان (روښانفکران) په هرې ټولنې کې د هغو کسانو مجموعه ده چې پخپلو مفاهمو او افادو کې د خپلې ټولنې تر ډېرو غړو نه زیات د انسان، ټولنې، طبیعت او کایناتو په باب د عمومي سکوپ (Scope) د پراخو کلیاتو او مجردو مفاهیمو علامې استعمالوي".

د ده په فکر عقلاني علایق په الفاظو، رنګونو، بڼو یا اوازونو کې د درک کولو، تجربه کولو او افاده کولو له ضرورت څخه ولاړېږي او دغه ضرورت د طبیعي، اجتماعي، فلسفي، الهیاتي، ادبیاتو او هنري اثارو د تولید (تخلیق) او استهلاک (استقبال) سبب کېږي. د غه تعریف زیات اکادمیک او پوره مانا وي دی، خو د "درک کولو، تجربه کولو افاده یې څرګندوي چې له هغه نه مراد وچ عقل او وچ منطق نه دی، تجربه او مشاهده هم ده. اما پخپله عقل یو مبهم څیز دی.عموما ویل کېږي چې عقل د ښو او بدو تمیز کول دي. دا حکم درست دی، خو دا اخلاق کېږي او اخلاق هم باید عقلي وي، عقل تر دې ډېر حاوي دی. عقل هغه قوه یا استعدا ددی چې هغه د هغو اطلاعاتو درک کوي، تشخیص کوي او سره یو ډول او متحد کوي، کوم چې حواس یې ور تهیه کوي. عقل د انسان له مدرکاتو نه مفاهیم یا مجردات جوړوي او په دې ډول د انسان علم د احساس له سطحې څخه چې له حېوان سره یې په ګډه لري، د مفهوم سطحې ته لوړوي چې هغې ته یوازې دی ور رسېدلی شي. انسان هغه مفاهیم او مجردات څنګه

جوړويدديلپاره چې په هغه سره د خپل کړو لپاره اساس برابرکړي، دا د هغه ډېر غټ کار دی. انسان په دې باب تر اوسه ډېر سلوکونه تعقيب کړي چې په هغو کې ډېر عمده يې عقلي سلوک دی. د کارل پاير په فکر له عقل نه هغه سلوک مراد دی چې په هغه سره مسايل په عقل يانې رانه فکر او تجربې ته په رجوع سره حل کېدل وي، نه جذبې، هيجان او احساس ته په رجوع سره. په دې حساب عقلي سلوک يوه مجموعه کېږي. د عقل (Reason)، مشاهدې (Observation) او تجربې سلوک (Empiricism) او په دغې پروسې يوازې د انسان دماغ او قضاوت کليدي رول لوبوي. که د غه فکر په بل ډول بيان شي وبه ويل شي چې فکري، روحي او عملي مسايل يوازې رانه فکر، مشاهدې او تجربې سلوک ته په رجوع سره حل کېدلی شي او دغه سلوک اساسا په رجوع کوونکي يا عامل پورې تلعق پېدا کوي.

د روښانفکر د اوصافو په باب د بحث کولو يوه خوا دا ده چې په روښانفکره ويلو سره يو کس اورومر روښانفکر کېږي نه که څه هم هغه د لوړ تحصيل خاوند وي. تحصيل بې له شکه د يوه کس عقلي ملکاتو ته انکشاف ورکوي، خو حتمي نه ده چې هغه به د عقلي معيارونو او سلوک له مخې فکر او عمل وکړي.

په همدې ډول يو چا چې د مثال په توګه په تاريخ کې د ډاکټرۍ تصديق ترلاسه کړ او حتی په هغه کې د پوهاندي علمي درجې ته ورسېد، حتمي نه ده چې هغه به مورخ هم وي.

مورخ کېدل اوصاف غواړي لکه هسې چې روښانفکر کېدل اوصاف غواړي نو حتمي ده چې کله چا ته اديب، مورخ، فيلسوف، هنرمند، استاد، مشاق، خر کار، جاله وان، حاکم، مولوي، پروفيسر

او داسې نور وايو بايد په دې وپوهېږو چې هغوی د هغو او صافو خاوندان دي، کوم چې له دغو القابو سره تړلي دي. د روښانفکرو له خصوصيت نه څرګنده شوه چې د ژوندانه مسايل يوازې رانه فکر، تجربې سلوک او مشاهدې ته په رجوع سره حل کول غواړي. دغه مفاهيم هم مشخص کولو ته اړه لري، خو زه به دلته د هغو په مروجې مانا اکتفا وکړم. دغومره به ووايم چې څه وخت د يوه چا لاس زخمي شو، هغه روغتون ته جراح ته ورځي، نه بل چاته، هغه پخپله ليدلي، يا يې تجربه کړې او يا علم ورښودلي چې د حرح علاج جراح کوي، البته فکري، روحي او سياسي او اجتماعي مسايل تر پورتني مثال نه ډېر پېچلي دي.

خو يو روښنفکر د دغو مسايلو په حل کولو هم يوازې همدغه اصل ته رجوع کوي، دغه اصل ته درجوع بله مانا دا کېږي چې يو روښانفکر بلواکي يا دغسې چارواکي (Authorrity) نه مني چې د هغه کلام به د کانې کرښې په شان وي.د دې مانا دا نه ده چې يوڅوک به د نورو په افکارو خان نه پو هوي. د نورو په افکارو به ځان خبروي. هغومره چې يو روښانفکر ډېر معلومات ترلاسه کړي، په هماغه اندازه د رانه فکر خاوند کېږي او د دې قدرت پېدا کوي چې نوي نظريات راوباسي، خو مورخ لارډاکټن وايي "په دې کې خطر دی چې خپل فکرونه له نورو څخه واخلي. ته بايد له نورو څخه معلومات ترلاسه کړې، خو فکرونه د تجاربو په شان، بايد دتا وي". دغسې سلوک البته هغه وخت ممکن کېدلی شي چې يو روښانفکر فکري خپلواکي او ازاد قضاوت ولري، نو فکري خپلواکي ا ازاد قضاوت د روښانفکر خصوصيت تشکيلوي او هغه د ايين رينډ په الفاظو "د دغه

حقیقت پېژندنه ده چې د تا مسوولیت د قضاوت مسوولیت دی او هیڅ څیز له تا سره چې له هغه نه وتښتي، مرسته نه شي کولی چې بل هیڅ څوک دتا لپاره فکر نه شي کولی چې د ځان بربادي او ځان سپکاوی تر ټولو ناوړی شکل د بل چا دماغ (mind) ته خپل دماغ تابع کول، پخپل مغز (brain) باندې د بل چا واک قبلول، دبل چا کلام د حقایقو په حېث د بل چا ویناوې د حقیقت په حېث او د بل چا فرمانونه د خپل شعور او خپل ژوند ترمېنځ د مېنځګړي په حېث، منل دي".

په دې ډول "قضاوت مسوولیت" یا په جامع ډول اخلاقي مسوولیت د عقلي ژوند اخلاقیات کېږي. په بل عبارت په ژوند کې دې حکمران ارزښتونه عقلي ارزښتونه وي، یانې غېر عقلي ارزښتونه دې د عقل تابع وګرځول شي او ژوند دې په ټولو حالاتو کې په مسوولیت، زغم، خپلواکۍ، عدالت، سرلوړي، رښتین توب او تولیدي روحیې سره و شي. دغسې سلوک البته زړورتیا او په ځان اعتماد غواړي. زړورتیا په دې مانا چې یو څوک په عمل کې ژوند او حقیقت ته رښتیني اوسي او په ځان اعتماد په دې مانا چې یوڅوک په عمل کې خپل شعور ته رښتیني اوسي. که یو څوک زړورتیا ونه لري او که یو څوک په ځان ویسا نه وي او خپل شعور ته رښتیني نه اوسي د غېر عقلي او حتی ضد عقلي تمایلاتو تر تاثیر لاندې ځي او حتی خرافاتي کېږي لکه چې فیلسوف ډیوډهیوم وایي "کمزورتیا، ویره، مالیخولیایي توب له جهالت سره په ګډه د خرافاتو رښتیاني منبع تشکیلوي". د روښانفکرۍ په هکله له پورته عمومي بحث له وروسته به دمعاصر افغانستان د روښانفکرو په هکله وایم چې دوی هم د نورو هېوادونو د روښانفکرو په شان د

بېلو بېلو ټولنيزو، ژبنيو، قومي او مذهبي ټولنو څخه راهسک شوي وو او په هغه بر سېره يې د خپلو تحصيلاتو له امله راز راز مشغوليتونه په مخ بېول.
يوه ډله، يو واحد صنف او ځانګړې طبقه يې نه جوړوله سره له دې چې دوی په يوه جبهه کې سره ګډ او يو وو چې هغه فکري او ذهني جبهه وه. په واقع کې دوی د همدغه فکري او ذهني خاصيت له امله سره نامتفق وو او د فرديت روحيه هم پکې پياوړې وه، خو تر هغو چې ټولنه په امن کې وه، سياسي نظام په ځای و او د دوی لپاره د پرمختګ او د ځان د افاده کولو او هسکولو توقع او امکان موجود و، د وی په داسې حال کې چې د عصري ژوندانه امکانات مخ په ډېرېدو و، د ګډ ژوند په روحيې سره ژوند کاو، سره له دې چې پخپلو کې يې اختلافات لرل او له نظام نه شکايتونه، خو څنګه چې د پوهنې د پراختيا له امله د دوی شمېر ډېرېده، دغه اختلافات هم شديد کېدل. په تېره وروسته له هغه چې يو شمېر يې په سياسي ګوندونو کې د تنظيمېدو په وجه د بېلو او سره متضادو هدفونو، سلوکونو او کړنلارو خاوندان وګرځېدل او وفاداري يې هم ووېشلې شوې، نو هيڅ هغه کوښښ به په ځای ونه رسېږي چې دوی د کوم ځانګړي اجتماعي واحد غړي وګڼي او په يوه تنظيم کې يې سره غونډ کړي. هغه کوښښ چې دوی د روښانفکرو په نامه ياد وي بايد له دوی نه د روښانفکری هغه صفات وغواړي چې پاس مې بيان کړل. اوس به وګورم چې دوی پخپلو قولونو او کړو کې د روښانفکری صفات وښول او که يې وښول په ناقص ډول و ښوول او که په پوره ډول. ډاکټر عبدالقيوم د افغانستان د روانو مسايلو په باب يو شمېر لاسي

ليکنې لري چې په هغو کې يوه يې د منورين په نامه ده.

ډاکټر عبدالقيوم د مرحوم ډاکټر علي احمد پوپل په شان د تعليم او تربيې متخصص دی. دواړه په شاهي دوره کې د معارف د وزيرانو په حيث د معارف او علم په پراختيا او د تعليم کړو او منورينو په زياتېدونکي ابتکاري نقشونه لوبولي دي. له دې امله د دوی نظريات د همدغو موضوعاتو او په عمومي ډول د جامعې او هېواد په باب مهم دي. ډاکټر عبدالقيوم منورين "پر ارزش ترين ثروت جامعه" بولي او وايي چې "..... از هيچ قدرت ديگری جز منورين سعادت و بختياری ميهن ساخته نيست" څنگه چې ده، خپله د غه ليکنه د ۱۹۹٦ کال په سر کې په پنځه ويشتو مخونو کې يانې په هغه وخت کې بشپړه کړې ده چې هېواد د سالم زعامت د نه لرلو په وجه د جنگ او خطر په حال کې وه. ده په خپلې ليکنې کې زوره د منورينو په عملي رول يانې هېواد ته د نجات په ورکولو باندې اچولې ده. د ده تيوري دا ده چې د شوروي تهديداتو د غرب او عرب دمشرانو اندامونه لړزول، د هغوی په برابر کې د افغاني منورينو د چنه وهلو قوت (bargaining power) تر دې حده پورې ډېر شوي وو چې د دوی لپاره د دې امکان ميسر شوی و چې د دوی د هغو په مالي مرستې سره تر خپلې ډله ايزې مشرۍ لاندې يو سياسي او نظامي سازمان تاسيس کړي، خو دوی د هغه په ځای "طفيلي رول" غوره کړ لکه چې وايي هغو "در طول جهاد و سال های بعدی آن به حيث معاونين، مشاورين و ترجمانان تحت قيادت ديگران برای يک غايۀ موهومي اجرای وظيفه نمودند و در اجرای وظايف چنان روحيه اطاعت و

فرمانبرداری از خود نشان دادند که احتمال و امکان رهبری و امریت را بدست خود در همه مراکز عالم... بکلی محو و نابود ساختند" دوی د ده په فکر د دوو فرضیو له مخې عمل وکړ، یو دا چې "جزء شاه سابق کس دیگری نیمتواند ملک را نجات دهد" او بله دا چې "منورین بایستی فکر زعامت و ناجی شدن را بکلی از سر دور اندازند" دی پخوانی پاچا په احترام یادوي خو وایي چې هغه "یک شخصیت محترم صلح و سلم، می باشد نه یک لیدر جنگ و جدل" له دې امله د ډاکټر عبدالقیوم په قول منورین "مفکوره تازه از خود نیافریدند، برنامه مشخص خلق ننمودند، و در ساحه عمل از خود هیچگونه زعامتی نشان ندادند و باهر سفر غیر مثمر خود به روم (نزد شاه سابق) دنیای بیرونی را متیقن ساختند که (خودشان) جزء یک دسته منیجران مطیع و فرانبرداری بیش نیستند". دا چې دوی ولې دغسې وکړل د نظر خاوندان به په دې هکله ځانله ځوابونه ولري. د ډاکټر صاحب په همدغې لیکنې کې هم د دغې پوښتنې ځواب میندل کېدلی شي، لکه چې دی په هغې کې وایي چې " سلطه و قدرت در همه آن ممالک (اسلامی) معکوسا متناسب بود به سویه علم و دانش (در این ممالک) منورین.... تحت قیادت و رهبری زوراوارن بیسواد و نیمه باسواد ساخته شده بود". په اوسني افغانستان کې دغه حال پوره صدق کاوه. دلته د قانوني پاچایی په دوره کې په څه استثنی سره حاکمې کورنۍ غېر خاندانی دولتي کارمنو ته د مشرکېدو موقع نه ورکوله اوله هغوی سره یې دغسې سلوک کاوه چې دوی لکه د واکمنې کورنۍ مستخدمان اوسي.

محترم محمد نذير سراج لا وايي چې "وزرا و اعضای کابينه در نزد او [محمد داود خان] کارمندان کاغذ بياروبير هستند". په دې ډول نږدې ټول هغه منورين او بېروکراتان په شمول د هغو چې يو وخت يې لوړ د ولتي مقامونه لرل، دغسې په ځان ويسا او ولس ته منلي لويان نه وو چې هغه هم د بحران په حال کې سروالي وکولی شي. په تېره وروسته له هغه چې دوی د نظام په سقوط سره يتيمان او خارجي استخدام کوونکو ته محتاج شول. سره له دې هم په کال ١٩٨٦ کې ډاکټر عبدالقيوم د منورينو په ډله ايزې سروالی سره د يو سياسي او نظامي سازمان د جوړولو په منظور او د اينده احتمالي کورنی جنگ د مخنيوي لپاره د عربستان د مالي مرستې د جلبولو لپاره ددغه هېواد د باندنيو چارو د وزير شاغلي فېصل موافقه تر لاسه کړه، مگر په غالب احتمال د امريکې دمخالفت په وجه يې دغه پروژه شنډه شوه. په دې چې دډاکټر صاحب په قول "من در پی نجات ميهن خود بودم و انها در صدد خلقت يک ويتنام شوروی در افغانستان" په دې ډول افغان منورين چې د ډاکټر صاحب په قول د باندنيو علمي مرکزونو تعليم کړی او د يو شمېر وطني عصري پوهانو څخه جوړوو هم د خپلې ناتوانی او هم د خارجي عدم همکاری او نه حمايې په وجه له لوړ سياست ا و سروالی له مېدان نه بيرون پاتې شول او ميدان گرد سره اسلامي تنظيمونو او مسکو پالو چپيانو ته پاتې شو. د دغو تنظيمونو او چپيانو ورانی، ناکامی او ځېرې څرگندې دي. دلته به زه د روښانفکری په اړوند په دوی باندې يو څه اضافه کړم. د تنظيمونو د سر کسان نږدې ټول په ديني

علومو کې د لوړو تحصیلاتو خاوندان وو، ځینې یې د پوهنتون استادان هم وو. دوی د پخوانیو او معاصرو باندینو متفکرینو لکه ابوالحسن ندوبي، ابوالعلا مودودي، سید قطب او حسن البنا او نورو فکري مریدان او هغوی په لار روان شول. دوی له هغو څخه فکرونه واخیستل او کوښښ یې وکړ چې په هماغه اولي شکل یې په جاري پېښو باندې تطبیق کړي. په دغه کار کې دوی ناکام شول او مقلدان وختل او له دېنه عاجز شول چې د زغم، مسوولیت، عاقبت اندیشي، همکاري او ډله ایزې سروالۍ په روحیې سره حکومت وکړي،... هر څه چې وو، په سیاسي ډګر کې له دوی نه هیڅ یو سیاستمدار او ملي سروال نه شو. حتی دوی کوم هغه اخلاقي نفوذ چې دمخه لره، هغه هم له لاسه ورکړ. په د وی کې هغوی چې اعتدالي و، تر هغو چې د زغم منونکي نه وو، لېږ ناکام شول. اعتدالیونو لېږ تر لېږ د وطن په ورانولو کې تر زغم نه منونکي نه لېږ اثر لرلی دی. د معادلې په بله خوا کې په اصطلاحي چپي روښانفکران وو چې په هغو کې چې د مسکو په کرښې روان وو، یوې ډلې قدرت ونیو او بله یې په قدرت ور سوله شوه. د دغو ډلو د سر کسان چې نږدې ټول یې د عصري تحصیلاتو خاوندان وو، کوښښ وکړ چې د خلکو په نامه د ټولنې د پېړیو پېړیو روابط د اروپایي متفکرینو لکه کارل مارکس، انګلس،لینن او ستالین د فکرونو له مخې په ممکنې چټکۍ سره واړوي، بې له دې چې د خپلې ټولنې افغاني او سلامي ارزښتونه په نظر کې ونیسي. دوی د خپلو فکري مرشدانو په ارشاداتو او نسخو ټینګ ودرېدل او نور یې مجبورل... چې عمل پرې وکړي. دغه فکر

دغه چپیان په دغسې لارې روان کړل. په نتیجه کې هم دوی او هم ولس له سترو خطرونو سره مخامخ شول چې دېر لوی ملي پاڅونونه او په افغانستان باندې د جهان د دوهم ستر قدرت نظامي يرغل وو چې د هغو نتيجه له ۱۹۷۸ څخه تر اوسه پورې جنګونه او مهاجرتونه دي او ملي پيوستون د شړيدلو ژي ته ورکش شو. يو شمېر نورو چپي روښانفکرو د "ملي ستم" يا "ملي تضاد" مفکوره رواج کړه چې تر اوسه هم انعکاسات کوي. په تېره په يو شمېر مهاجرينو کې. د ستمي روښانفکرو په فکر په افغانستان کې د پښتون قوم "حاکم مليت" دی او د وطن نور قومونه "محکوم مليتونه" دي. پښتانه له راز راز امتيازونو څخه بهره من دي او نور قومونه په ډول ډول محروميتونو کې ډوب دي، لکه چې د دوی اساسنامه دغه موضع په لاندې ډول بيانوي:

"در افغانستان افزون بر تضاد طبقاتي، تضاد ملي نيز وجود دارد. مليت برادر پشتون که پس احمد شاه ابدالی ۱۷٤۷م تاج و تخت کشور را تصاحب نموده است به ملت حاکم تبديل شده و صاحب امتيازاتی چند گرديده است: از پرداخت مالی معاف است، خدمت عسکری انجام نميدهد، کرسيهای بالای دولتی را انحصار کرده، بورسهای خارج را قبضه نموده، امکانات وسيع اقتصادی به شمول زمين های زراعتی، تسهيلات تجارتی و صنعتی را به اختيار گرفته است وغېره. بدين ترتيب مليت های غير پشتون که از اين همه امتيازات محروم اند از دو ستم رنج ميکشند: يکی ستم طبقاتی و ديگری ستم ملی. بنابرين کانون خيزش قيام های انقلابی به درجه اول مناطق مليت های غير حاکم ميباشد که بايد کار تهيج و سازماندی مردم

در آنجاها متمرکز شود". دا څنګه روښانفکران دي چې دغسې اسا سنامه د خپلو فکرو نو او کړو لپاره اساس ګرځوي چې د هغې د هرې جملې مفهوم ډېر نا واقعيت او لږ واقعيت دی او په مجموع کې نړدې ټول متن د واقعيتو نو پرخلاف دي. عجبه لا دا ده چې دغه روښانفکران بيا د هغې په اساس د ملي ستم او ملي تضاد په نامه د وطن قومونه ديوه قوم په مقابل کې "انقلابي پاڅون" ته هڅوي بې له دې چې د دې پروا وکړي چې دغسې فکر به د قومونو ترمېنځ دښمنۍ ګانې او ټکرونه توليد کړي چې د پېړيو پېړيو د ګډ ژوند محصول دي.

دوی د دې پروا هم نه کوي چې قومي تحريکات د افغانستان بدنيتو ګاونډيو ته موقع ورکوي چې هغه لا شديد او مخرب کړي،دغه روښانفکران د دې پروا هم نه کوي چې قومي تحريکات په انسانانو کې وړانده قوتونه په دغسې حرکت راولي چې په هغه حال کې عقل او منطق کوچ کوي. فقط سوټې او توره به د مشکلاتو حل وي. له دې امله وطن او وطنوالو ته رښتيني افغانان بايد قومي تحريکات په هيڅ وجه ونه زغمي. ډېرو هېوادونو قومي تحريکات او قومي نفرتونه غېر قانوني اعلام کړي دي. ستمي روښانفکران د وطن بېرته پاتې توب د پښتنو د "حاکميت" په وجه بولي. دوی په دې سترګې پټوي چې واکمنه کورنۍ د افغانستان په نامتجانسه کثيرالقومي جامعه کې د ثبات په ټينګښت کې اساسي رول لوبوه. د يوه محترم افغان په فکر که پخواني پاچا له اساسي قانون نه دفاع کړې وای چې بايدکړې يې وای، ځکه چې په دې هکله يې لوړه کړې وه، شايد هغه ډېر شمېر اعتداليون چې د حکومت په چلولو

کې په زغم، ایتلاف، تفاهم، هم کارۍ او دموکراسۍ باندې ولاړ وو، له سیاسي صحنې څخه ایستل شوي نه وای. یا پوره ایستل شوي نه وای لکه چې په واقع کې وایستل شول او د هغو په وتلو سره میدان، زغم نه منونکو انقلابیانو ته خالي شو. د محمد داود مطلقي ناکامۍ بیا دغه پروسه تکمیله کړه.

ورپسې په خاصو ایډیالوجي ګانو باندې ولاړو ډلو چې یو په بل پسې په اقتدار راغلې، مخالفې ډلې ونه زغملې او هرې ډلې د خپل اقتدار په دوره کې د خپلې ایډیالوجۍ له مخې په دغسې غټو کارونو پسې ملا وتړله چې په وس کې یې نه وه. په مشخص ډول دوی په دې پسې شول چې اجتماعي طبقات، حکومت، دولت او حتی جامعه له سره واړوي او خپله رقیبه ډله وټکوي، نورو لا کوښش وکړ چې د جامعې قومي ترکیب ته هم تغییر ورکړي.

دوی ټولو د دغې فرضیې په اساس عمل وکړ چې انساني چارې په یوې ټاکلې طرح کې اچول کېدلې او ټولنې د هغه له مخې په مطلوب ډول سمېدلی شي. مخصوصا هغه وخت چې دولتي قدرت ترلاسه کړل شي، خو د ټاکلې طرح له مخې ژوندۍ انساني چارې سمول دا مانا لري چې انسان به د ورېځو یا اقلیم په شان یانې په مېخانکي ډول عمل کوي، اما انسان شعور او عقل لري او په هره شېبه کې چې یې زړه وغواړي، خپل فکر او خپل عمل ته تغییر ورکوي. په همدې سبب په انساني چارو کې مېخانیکي منظم توب او حتمي توب نشته، نا متوقعې او ناڅاپي حیراونونکې پېښې ورسره وي او د منظمو دورانو، طرحو او سیستمونو مفکوره اساس نه لري.

په دې حال کې د عملي مصلحاتو

لپاره د بریالي کېدو چانس په دې کې ښکاري چې د خپلې خاصې ټولنې او خلکو تاریخ، کلتور او عنعنه پخپلو اصلاحي کړنلارو کې له نظره ونه غورځوي او د خلکو غوښتنې او د هغو د زغم او حوصلې حد په پام کې ونیسي، انسانان په اصل کې خپل ځانونه او د خپل ارادو تحمیل غواړي.

فیلسوف ډیوډهیوم وایي چې "هر څه چې ده ځان، مینه ده؛ ستا له ماشومانو سره مینه کېږي، په دې چې هغوی دتا دي. ستا ملګري هم د همدغه دلیل له مخې او ستا هېواد تا جلبوي. یوازې تر هغه ځایه چې هغه پخپله د تا سره ارتباط لري، که د ځان فکر له مېنځه یوړل شو، هیڅ څیز به په تا باندې اثر ونه کړي. ته به په ټوله مانا غېر فعال او بېعلاقې شې". انسانانو په تاریخ کې د انساني کارونو تر څنګه غېر انساني یا حېواني او وحشي کارونه هم کړي او اوس یې هم کوي، لکه چې افغانانو په تېرو شلو کلونو کې د انقلابي او افراطي کړو او هڅونو او قدرت ته ځان رسولو او یا د ګټلې قدرت په ساتلو کې دغسې کارونه په ډېرې پراخې پېمانې وکړل. په دغه حېواني کارونو کې د انقلابي روښانفکرو تعلیمیافته ګانو او زغم نه منونکو جذمیونو رول اساسي او ډېر و. دوی پخپل دغسې سلوک سره نه دا چې پرمختګ ونه کړ، د جامعې د تدریجي اما ډاډه پرمختګ مخه یې هم ونیوله. د جنګونو په کولو، د خلکو په وژلو، اعدامونو او مهاجر کولو سره یې د وطن خلک کم کړل، افغانستان یې بېرته وغورځوو او ضعیف یې کړ او ځانونه یې هم یا مرګ ته ور کړل یا له وطن نه پرار کړل، په دغه قرن (شلم قرن) کې

دا دوهم ځل دی چې انقلابي روښانفکران ناکامېږي. لکه چې اول ځل د پاچا امان الله خان په وخت کې ناکام شوي وو. افغانان لکه چې نه غواړي له تاريخ نه زده کړه وکړي.•

• - پوهاند دوکتور محمد حسن کاکړ، روښانفکران څوک دي؟، ۸۰ او ۸۱ پرله پسې ګڼه، ۱۹۹۸ز کال د سمبر ۲۲ مه نېټه، په اروپا کې د افغان ټولنپال ولسواک ګوند خپرونه "افغان ملت".

په افغان ټولنه کې د روښانفکرو ونډه

دسمبر ۱۶-۲۰۰۳

دغه وړه ليکنه مې په اصل کې د هغو څو پوښتنو په ځواب کې کړې وه چې ښاغلي حميد عبيدي د اسه مايي د مجلې چلوونکي له ما څخه کړې وې. د هغې پښتو متن د دعوت درنې مجلې ته اوس استوم، ورو سته له هغه چې په څو ځايونو کې يې يو څه تغيير راوستی دی، نو دغه ليکنه به د اسه مايي له دري متن څخه يو څه توپير ولري.

د منور او روښانفکر کلمې د شلمې پېړۍ په افغانستان کې د ليکوالو په تېره د چپ يانو په ليکنو کې ليدل کېږي. په هغه مفهوم سره چې دغه کلمې راوړلې شوې. ما تل د شک په سترګه ور ته کتلي لکه چې زما شک په دغې ليکنې کې څرګند دی.

د دغو کلمو مفهوم څرګند دی، هغه څوک چې روڼ او سم فکر کوي، دغه څه په دغه ډول هم ويلی شو چې هغه څوک چې يوه موضوع سمه څېړي، فکري لار ښود کېږي، ځان او نورو ته د دې ډګر برابروي چې په هغې لارې باندې وړاندې لاړ شي تر څو خپلې موخې ته ورسېږي. په عمومي ډول دغه کلمې د عصري تعليم کړو لپاره په کارولې کېدلې او اوس هم په کارېږي.

که روښانفکر په همدغه ډول و پېژنو نتيجه يې دا کېږي چې روښانفکران په افغانستان کې نه وو او که وو د روښانفکرو غوندې يې کړه وړه کړل او

ناکام شول او پخپلې ناکامۍ سره یې وطنوالو او وطن ته زیان ورسوه، نو په دغه حال کې به د روڼ اندي کلمه بې ځایه په کار اچولې شوې وی یا به د هغو لپاره په کار اچولې شوې وي چې په اصل کې روښانفکران نه وو. پردې برسېره د روڼ اندي کلمه هغسې چې یې په افغانستان کې رواج پیدا کړی د تبعیض او امتیاز ښودونکي دي، په دې معنی چې یوازې دغسې روښانفکران روڼ او سم فکر کوي او هغوی چې د دوی له ډلې نه د باندې دي، روڼ او سم سوچ نه کوي، یا حتی کولی یې نه شي، نو په دغه ډول روښانفکران روښان او سم فکر کول پخپل انحصار کې لري او د ټولنې یوه امتیاز لرونکې ډله کېږي. که دغه ډول ذهنیت یوازې د فکر په سطح کې پاتې وي، زیان به یې ډېر نه وي، خو که د هغه له مخې عمل کېږي او په تېره هغه د حکومت په چلندونو او کړو کې انعکاس کوي، زیان به یې ټولنې ته متوجه کېږي لکه د شلمې پېړۍ په وروستیو دریو لسیزو کې چې یې زیان افغان ټولنې ته ورسېد.

د روښانفکر کلمه په افغانستان کې په تاریخي لحاظ هم بېځایه استعماله شوې ده. په غالب احتمال چې دغه کلمه د پاچا امان الله د دورې په افغانستان کې له شوروي اتحاد څخه راوارده شوې ده. په دغې دورې کې افغانستان د لومړي ځل لپاره د نړۍ له هېوادونو سره د شوروي اتحاد په ګډون اړیکي ټینګ کړل. دغې کلمې په تزاري روسیې کې د نولسمې پېړۍ په وروستۍ نیمایي کې انټیلجنسیا (Intelligentsia) په بڼه رواج پیدا کړ او د هغو لپاره په کارېدله چې په لویدیځې اروپا کې یې زده کړه کړې وه، د تندو افراطي

فکرونو خاوندان وو، د روسیې له اتو کراسۍ څخه بېګانه وو، دولتي ماموریتونه یې نه کول، له ادبیاتو، فلسفې او ټولنیزو چارو سره یې سر او کار لاره او پر ځان او آزاد فکر یې تکیه لرله. وروسته د اشرافو (بویارو) هغه کسان هم له هغوی سره یو شول چې د ټولنیزې ویښتیا خاوندان شوي وو. دوی ټولو په سر کې د وګړو (Narodniks) او وروسته د مارکسزم اوازونه جګ کړل، خو په لویدیځ کې په تېره په انګرېزي ویونکو ولسونو کې د انټي لیکچول (Intellectual) کلمې سر هسک کړ. دغه کلمه هم د انټیلیجنسیا له کلمې سره په یوې ډلې کې راځي، خو په معنی کې سره یو څه توپیر لري، لومړنۍ کلمه په پښتو کې عقل پال او په دري کې عقل ګرا ګڼل کېدی شي، یانې هغه کسان چې د عقلي معیار ونو له مخې فکر او چلند او کړه کوي. دا چې عقل څه څیز دی په دې هکله دلته نه غږېږم او دغومره وایم چې عقل له احساساتو، جذباتو او عصبیاتو څخه بېل دي او غېر عقلي اړخ د انسان ډېر ټینګ اړخ دی او په اوسني مهال کې لکه څنګه چې په عمومي ډول د انسانانو په خاص ډول د افغانانوله چلندونو او کړو نه معلومېږي، د انسان غېر عقلي اړخ تر عقلي اړخ زیات پیاوړی دی.

په افغانستان کې چې د منور او روښانفکرو کلمې د تعلیم کړو لپاره اختصاص شوې شاید لکه چې دمخه مې ویلي د هغو دورو باندنیو کلمو د نفوذ له امله وي. دا به ټولو ته څرګنده وي چې د منور کلمه تر روښانفکر نه په دغه مفهوم سره لومړیتوب لري. په شلمې پېړۍ کې اول د منور کلمه او وروسته د روښانفکر کلمه مروجه شوه او اوس په همدغه مفهوم سره په اصطلاح په

((روښانفکرو)) کې عامه شوې ده، خو دا سمه نه وه.

دغه ناسموالی مې پخپله د کلمې په اړوند پورته بیان کړ چې دا یې لنډیز دی: د ((روښانفکر)) او ((منور)) اصطلاح ګانې چې په ډېرو افغان تعلیم کړو په تېره په چپیانو کې یې رواج موندلی له باندې څخه یو تقلید دی او افغان ((روښانفکرو)) په شعوري یا غېر شعوري ډول ((روښانفکري)) ځان ته منحصره کړې ده. د دغه ډول ذهنیت ضمني مانا دا کېږي چې د ټولنې نور فردونه د هغو په شان روښان او سم فکرونه نه لري.دغسې ذهنیت د نورو ځیزونو په ترڅ کې د غرور، ممتاز کېدلو او له ځان نه د راضي کېدلو مسبب کېږي، بې له دې چې دوی دېته ځیر شي چې دوی مقلد، انحصارګر، زغم نه منونکي او نا واقع لیدونکي شوي دي. زیاترو خلقیانو او پرچمیانو دغه ډول ذهنیت لاره، دوی چې د پوره مقلدانو غونډې د لویدیځې ارو پا سوچ والو سوچونه په ژور او پوره ډول بې له ګړ او بړ نه منلي وو، په دغه تکل شول چې هغه هماغسې د دولتي قوت په استفادې سره په افغانستان کې عملي کړي، په دغسې هېواد کې چې په اساس کې زراعتي و او خلک یې محافظه کار او عنعنه پال وو. د اسلامي تنظیمونو د دورې واکمنو غړو هم د هغوی په شان تقلید ته ملا وتړله، خو ددوی د تقلید سرچینې د اسلامي نړۍ په عمده ډول افراطي سوچوالان وو، که څه هم دوی د خلقیانو او پرچمیانو په شان ځانونه ((روښانفکران)) نه ګڼل، خو د هغو خاصیتونه یې وښودل چې هغه تقلید، انحصار، نازغم توب، له حد نه ډېره ټینګتیا او انحصار و، په واقع کې دغه ټول خاصیتونه په خلقیانو،

پرچمیانو، اسلامستانو او داسې هم په طالبانو کې سره ګډ وو چې دوی ټول یې په یوې لیکې او د ملت پالو او دموکراتو په مقابل کې درول، دا به په ظاهر کې متناقض معلوم شي، خو د غو مقلدانو په یوه ځیز کې نوښت وکړ چې هغه د افغانانو بې مثاله وژل او د هېواد بې مثاله ورانول وو. د د غو مقلدانو انحصار ګرو زغم نه منونکو، جذمیونو د دغسې ۲۳ کلن نوښت پایله د ټول هېواد افغانانو ته ښه معلومه ده. دوی په تېره خلقیان او پرچمیان د هغو افغانانو د پرارېدو ځپل کېدو او له مېنځه وړل کېدو مسبب شول چې تعلیم کړي منځني طبقې ته منسوب وو، یانې هغه کسان چې د عصري معارف محصول او پر خپل آزاد قضاوت او وجدان متکي وو، په داسې حال کې چې کمونستانو هغوی د انقلاب ضد په نامه له مېنځه،وړي، وړل، اسلامستانو هغوی د خپل سیاسي اسلام د نوع مخالفت له امله نابودول او ځپل. په دغه ډول دغو انقلابیانو، مقلدانو، جذمیانو او باندني پالو افغان ټولنه له هغو څخه محرومه کړه چې سر او کار یې له آزادۍ، خپلواکۍ، ملي واکمنۍ، نوښت، پرمختګ، تحول، علم، فلسفې او هنر سره و او په اصطلاح د ټولنې مغز او روح ګڼل کېدل. که ((روښانفکران)) په رښتیا روښانفکره وای او اسلامستانو په رښتیا په اسلامي هدایتونو عمل کولای، هیڅکله به یې دغسې نه وای کړي.

د دوی ناروښانفکري له دې څخه هم څرګنده ده چې خلقیانو او پرچمیانو او تر څه حده اسلامستانو د خپلو ناکامیو په حال کې قوم پالۍ، سمت پالۍ، ژب پالۍ ته پناه یوړه په داسې حال کې چې په اول سر کې یې د هغو پر ضد تبلیغ کاوه، یا یې مهم نه ګڼل. دوی په اصل

کې د دغسې محدیت له دایرې نه هیڅ بیرون نه وو وتلي او ملي فکر یې نه کاوه او د هېواد د واقعیتونو او د خلکو د ریښتیا غوښتنو له مخې آزاد فکر او آزاد عمل نه شو کولی. البته په افغانستان کې په آزاد ډول سوچ کول او په خپلواک ډول عمل کول اسان نه دي. د افغان کلتور په اصل کې حاکمانه دی، خو د دې مانا دا نه ده چې روښانفکران دې مقلد، انحصارګر، زغم نه منونکي او جذمي وي. یو روښانفکر په اصل کې نوښتپال، زغم منونکی، آزادي پال او د انحصار مخالف وي. په هر شکل چې وي. پر هغو برسېره پر ملي واکمنۍ او په اصولي او قانوني ژوند معتقد وي، لکه چې د مخه مې وویل یو روښانفکر په هر حال کې د عقلي معیارونو له مخې سوچ ، چلند او عمل کوي او ټولنیز ژوند د هغو اصولو او پرنسیپونو له مخې کوي چې د هغه خپل وجدان او آزاد قضاوت یې غوره کوي او دېته تن نه ږدي چې نور ورته انتخاب وکړي. یو روښانفکر په دې ډېر ښه پوهېږي چې که نور د ده لپاره انتخاب وکوي د هغه شخصیت نفي کېږي او پخپله دی د یوې وسیلې په توګه د نورو د مقصدونو لپاره استعمالېږي، کومه ټولنه چې له دغسې مقلدو، انحصارګرو او زغم نه منونکو کسانو نه جوړه او په تېره د هغې حکومتي چلوونکي دغسې ذهنیت ولري، آزاده خپلواکه، نوښتګره او وړاندې تلونکې کېدلی نه شي.

له دغه لنډ بحث نه دوه څیزه څرګندېږي یو دا چې یو روښانفکر باید مقلد او دغسې نور نه وي او ژوند د هغو اصلونو له مخې وکړي چې پخپله یې غوره کړي وي. بل دا چې باید اوس څه وشي چې افغانستان دغسې روښانفکران

ولړلی شی؟ د هېواد د واقعیتونو په نظر نیولو سره په حاضر وخت کې د غه دوه غوښتنې اوس ایډیال یا ارمان معلومېږي، خو دا پوره شونکې ده چې د نن ورځې دغه ایډیال د سبا ورځې یا د نږدې راتلونکې واقعیت وګرځي، خو چې دغه دوه څیزونه په جدي ډول په نظر کې ونیول شي. یانې د واقعي کېدلو په لور یې عمل وشي. یو دا چې د حکومت چلوونکي باید پخپله د لوړ ملي او اجتماعي ایډیال او داسې هم د لیاقت او ډینامزم خاوندان وي، حکومت چې له دغسې کسانونه جوړ وي نه یوازې ورځنی عادي چارې ترسره کوي بلکې د راتلونکي لپاره پاخه بنسټونه ږدي او د نورو اساسي چارو په ترڅ کې په ټول هېواد کې د عصري پوهنې د عمومي کولو لپاره کار کوي، دغسې پوهنه چې دیموکراتیکه، انتقادي استعداد روزونکې او ملي یا په ماهیت کې ملي وي. دوی ښه پوهېږي چې له دغسې پوهنې څخه پرته افغانستان، افغانستان او افغانان، افغانان کېدی نه شي او افغانستان ځکه دغسې پوهنې او دغسې زیار ته سخته اړه لري چې هغې ته په جنګونو او ګډوډیو کې سخت زیان رسېدلی دی دا خو البته د نسبتا اوږدې مودې کار دی، په حاضر وخت کې د افغانستان حکومت کولی شي چې هغه پخوانی او اوسنی تعلیم کړي افغانان چې په اروپا کې ژوند کوي، جذب کړي. افغانستان په بل هیڅ وخت کې له خارجي تعلیمي موسسو نه فارغ افغانان په هغه اندازه نه لرل چې اوس یې لري. دغسې افغانان بې له شک نه هم د منځنی تعلیم کړې طبقې په پیاوړي کېدلو او هم د وران شوي هېواد په بیا رغونې کې بیخکي ونډه لرلی شي.

افغانستان اوس د انتخاب په

ځلورلارې کې واقع او د بنيادي او نوښتګرو چلندونو او سيا ستونو غوره کولو ته اړ دی. په دې لار کې اساسي ګام به دا وي چې د حکومت چلوونکي په تېره د هغه لوړ غړي تعليم کړي، متخصصان د پراخ او ملي فکر خاوندان او په هر حال د آزاد قضاوت او وجدان خاوندان او د ملي واکمنۍ په اساسونو معتقد او تحول پال وي. کوم حکومت چې له دغسې اشخاصونه جوړ وي هغه خپلو خلکو او خپل وطن ته په اساسي ډول خدمت کولی شي يا لږ تر لږه هغسې مصيبتونه يا هغو ته ورته مصيبتونه به وطنوالو ته متوجه نه کړي کوم چې ((روښانفکرو)) خلقيانو او پرچميانو او مقلدو اسلامستانو او طالبانو هغو ته متوجه کړي وو.

اووم څپرکی

د تـــاريــخ پــه اړه

د تــاريـخ پـه بــاب
د امـريـکي غږ راديـو سره مـرکـه

د تـاريـخ کـلـمـه مـبـهـمـه ده. د بـيـالـوژي او سيکـالـوژي پـه شـان څرګـنـد او ټـاکـلـی مـفـهـوم نـه لـري. امـا د تـاريـخ پـه هـکـلـه هـر څوک يـا نـږدې هـر څوک نـظر لـري. د دې

علت دا دی چې هر څوک یا هره ډله تاریخ لري او له تاریخ نه غواړي د خپلو تېر شویو له حال احوال نه ځان خبر کړي او خپل هویت یا خپل ځان د تاریخ په رڼا کې وپېژني. همدغه سبب دی چې له تاریخ سره د خلکو علاقمني حقیقي او ډېره ده، خو تاریخ هغسې اسان مضمون نه دی لکه چې ډېر خلک همدغسې فکر کوي. تاریخ لیکل په واقع کې یو ډېر مشکل کار دی.

تاریخ ځینې مشخصات او ضوابط لري چې د هغو درک د تاریخ په پوهېدلو او د تاریخ په لیکلو کې له سړي سره مرسته کولی شي. د تاریخ ستره ځانګړتیا دا ده چې هغه له هغو انساني ډله ییزو پېښو سره سر او کار لري چې واقع شوي وي. په دې ډول تاریخ له واقع شویو پېښو یانې له ماضي سره سر او کار لري. ماضي هغه زمانه ده چې تېره شوې وي، فرق نه کوي چې هغه میاشتې یا کالونه دمخه یا زرګونو کالونه دمخه تېره شوې وي، خو انسانان له هغو پېښو سره ډېره علاقمني لري چې په نږدې ماضي کې واقع شوې وي. په دې حساب معاصر تاریخ ډېر ارزښت لري، خو د معاصر تاریخ لیکل یو څه ګران کار دی. ګران په دې دی چې په دې باب لیکلي شوي معلومات لږ وي یا هیڅ نه وي. په تېره په بې سوادو ټولنو کې. یوازې په باسوادو ټولنو په تېره په هغو کې چې افراد یې په یادښت اخیستلو باندې عادت لري. شخصي او تجارتي موسسې او په تېره حکومتونه په هره سویه چې وي خپلې فېصلې لیکي. او د ثقه تاریخ لیکلو لپاره زمینه برابروي. اما زموږ په هېواد افغانستان کې د لیکلو او یادښت کولو رواج نشته یا په ابتدایي حال کې دی.

دلته د سیاسي جنجالونو په باب خو څه کوې، حتی د تولداتو، وفیاتو، ودونو او دغسې نورو اساسي پېښو په باب هم کتبي یادښتونه نه وي یا ډېر کم وي، نو په کومې ټولنې کې چې اساسي معلومات موجود نه وي د تاریخ لیکل یې او د هغه په تاریخ پوهېدل بیا ګران شي. د ثقه او صحیحو معلوماتو پر اساس د تاریخ کښل یو حتمي شرط دی. له دې امله دا د تاریخ پوه وظیفه ده چې ثقه معلومات را ټول کړي او بیا هغه په دغه ډول سره شرح او بیان کړي چې شخصي، قومي، ملي او سیاسي ملاحظې پکې داخلې نه کړي او تر څو کولی شي، خپل ځان له خپل تاریخ نه ګوښه وساتي. د دغې ضابطې رعایت کول اسان کار نه دی. د مورخ، جورنلست او پروپاګند چې فرق په اصل کې د دغې ضابطې په مراعات یا نه مراعات سره کېدلی شي، خو څنګه چې تاریخ او تاریخ کښل اوږده سابقه لري او زرګونه کالونه دمخه د یونان نامتو مورخ، هیرودوتس نه شروع کېږي، د تاریخ لیکلو فن او طریقه هم ډېره دقیقه شوې ده. په دې حساب تاریخ، په تېره د نږدې ماضي تاریخ په ظاهر کې اسان معلومېږي، اما په واقعیت کې دا یو سخت کار دی او یوازې هغه کسان ثقه، افاقي او په اصطلاح علمي تاریخ لیکلی شي چې د تاریخ د لیکلو په فن کې اختصاصي معلومات و لري او پخپله متقي او اصولي شخص وي یانې هغسې شخص چې د تاریخ لیکلو په فن کې واردو وي او عمل پرې و کړي او له تاریخ نه یوازې او یوازې د حقیقت د رابرسېره کولو او د حقیقت د بیانولو لپاره استفاده وکړي. یوازې د دغسې تاریخ او دغسې مورخانو له لارې کېدلی شي چې انسانان خپله ماضي لکه هغسې چې واقع

شوي وي، وپېژني او د دغې پېژندنې په رڼا کې خپل ژوند عيار کړي. کوم ملت يا خلک چې له خپل تاريخ نه په واقعي ډول خبر نه وي، شوي اشتباهات تکراروي او له تاريخ څخه عبرت اخيستلی نه شي.

نظرات در بارهٔ تاریخ نویسی وطن

می ۱-۲۰۰۰ کانکورد-کلیفورنیا

داکتر م. جاوید وردک، بنماینندگی از مجلهٔ هیله با من یک مصاحبه مفصلی نموده است. ترجمهٔ دری سه بخش آن به شکل ذیل تقدیم میشود.

سوال: شما معیار های تاریخ را در کدام نقاط میبینید. به عبارت دیگر تاریخنویس باید دارای کدام صفات و محسنات باشد؟

جواب : تاریخ در ظاهر اسان بنظر میرسد، اما از آنجا که تاریخ معیارهای دقیق دارد، در اصل یک دسپلین مشکل میباشد. اشکال در این است که تاریخ بایستی رویدادهای دسته جمعی انسانی را آنچنانکه رخ داده است، بار دیگر در الفاظ احیا کند. این کار در اصل از محوطه آمکان بیرون است.

گذشته آنچنانیکه بود برای ابد گذشته است و هیچ قدرتی نمیتواند آن را بصورت کامل بیان هم کند. پس مورخ مجبور است از رویدادهای گذشته که در اوراق یا در شواهد مادی بصورت انتخابی ثبت شده است، انتخابی بنماید، آن رویدادها را برگزیند که در خور اهمیت باشد، یعنی بر زندگی بسیاری انسان ها اثر بجا گذاشته باشد. باینصورت این عملیه ثانوی انتخاب رویداد هارا هنوز هم محدودتر

میسازد. در این عملیه مزید بران، ذوق مورخ، سویه مورخ، جهان بینی مورخ و قضاوت مورخ هم موثر میباشد. اما مورخ هر نوع رویداد های را که برمیگزیند، باید واقعی باشد یعنی در زمانه گذشته واقع شده باشد، وجعلی نباشد. باین ترتیب مورخ در انتخاب رویدادها ازادی دارد اما در انتخاب رویدادهای واقعی و جعلی ازادی ندارد. انتخاب رویدادهای واقعی صفت مورخ نیست. این فریضه اساسی او ست. مگر چون تمام مورخان دارای عین ذوق، عین سویه، عین دانش، عین موقف اجتماعی و عین قضاوت نمیباشند، تاریخ ها کم و بیش باندازه مورخین زیاد است. "کم و بیش" بخاطریکه هر مورخ تاریخ را بیک شکل بیان نمیکند. پس چنان تاریخ که مطلق یعنی برای عموم قناعت بخش باشد در هیچ جا یافت نمیشود. اما مورخ بهر سویه ای که باشد، هر نوع ذوقی که داشته باشد، بهر سویه دانشی که داشته باشد و هر نوع موقف اجتماعی و قضاوت شخصی که داشته باشد مکلف است. تنها و تنها وقایع واقعی را شرح و بیان کند، و تنها بر اساس واقعیات تعبیر و قضاوت نماید، آنهم در صورتیکه شوقی قضاوت باشد. بسیاری مورخین از قضاوت کردن شانه خالی مینمایند، و قضاوت نمودن یعنی صادر نمودن حکم های اخلاقی و غیر اخلاقی و حکم های خوب یا بد و امثال آن را بخوانندگان میگذارد. اگر مورخی رو یداد ها را انچنان شرح و بیان کند که نقاط عمده آن را من دریندجا ذکر نمودم، برای قضاوت نمودن اصلاً ضرورتی باقی نمیماند. تاریخ برای این امر طریقه دقیق پژوهش دارد که آن از زمان هیرودوت تا کنون در عرصه دو نیم هزار سال بسیار دقیق شده است.

باین حساب مورخ کسی شده میتواند که تاریخ را با طریقه دقیق چنان شرح و بیان کند که تنها بر واقعیات بنا باشد و رجحانات، تعصبات، و نظرات شخص خودش در آن مداخله نکند. اینکه تاریخ یک دسپلین سهل الممتنع خوانده شده است، به سبب همین نقاط است که فشرده آن را درینجا ذکر نمودم.

سوال: جلد دوم افغانستان در مسیر تاریخ بقلم میر غلام محمد غبار در این اواخر نشر شده است. گویا این کتاب دو دهه بعد از نوشتن آن نشر شده است. علت این معطلی چیست؟ اکنون که وطن در شرایط نهایت دشوار قرار دارد، کتاب چرا در این وقت نشر شده است؟ غبار چه نوع شخصیت بود؟ تقاضاهای حزبی او چه بود؟ ایا حزب "وطن" او با حزب بنام "وطن" کمونستها کدام ارتباطی دارد؟ نقاط مفارقه و رابطه آن با دیگر احزاب چیست؟ این کتاب با جلد اول آن در طرز نوشته تفاوتی دارد؟ اگر درباره این پرسش ها و موضوعات مربوط دیگر و اسلوب تاریخنویسی غبار روشنی اندازید، ممنون خواهم بود.

جواب: محترم داکتر جاوید! پرسان هایتان یکی نه، بلکه چندین است، و من بتمام آن ها جواب هم داده نمیتوانم. درینجا تنها باین اکتفا خواهم نمود که درباره شخصیت و دو اثر اخرین او چیزی بنویسم.

میر غلام محمد غبار یک نویسنده، ادیب و مبارز سیاسی و مورخ متبارز افغانستان بود. از ۱۸۸۹ تا ۵ فبروری ۱۹۷۸ هشتاد سال زندگی کرد. بعد از تحصیل علوم مروجی در سن ۲۱ سالگی بکار رسمی اغاز نمود. در داخل و خارج کشور ماموریت ها نمود، جراید حکومتی

و غیر حکومت را در دوران انداخت، یعنی به نویسندگی اخباری پرداخت و فعالیت ها و مبارزات سیاسی نمود. در دوره کوتاه دموکراسی دهه پنجاه باری از طرف شهر کابل در شورای ملی بحیث وکیل انتخاب شد.
در دروه شاه امان الله با حکومت هم کاری نمود اما از ان ببعد تا وفات خود در برابر حکومات بایستاد. دو مرتبه زندانی شد، بار اول از ۱۹۳۲ تا ۱۹۳۵ و بار دوم از ۱۹۵۲ تا ۱۹۵٦ هفت سال در قندهار و فراه با فامیل خود در حال تبعید بسر برد ولی در اینقدر مدت طویل هم لسان پشتو را یاد نگرفت با انکه در بالابلوک فراه در چنان دهی میزیست که باشندگان آن تنها با پشتو تکلم میکردند. غبار مینویسد که محمد نادرشاه اراده نموده بود اورا اعدام کند ولی پیش از انکه او معدوم شود خود شاه معدوم شد. شاید بهمین سبب هم باشد که غبار تا وفات خود با خاندان نادرشاه در مخالفت گذراند. این مخالفت او در اثر اخرین او بکلی واضح است. در هر حال غبار پیش از بندی شدن ثانی خود در دوره دموکراسی کوتاه مدت بنام "وطن" حزب سیاسی تاسیس نمود. و بهمین نام جریده را هم در دوران انداخت. جریده وطن با جراید از قبیل انگار، ولس، و ندای خلق با نوشته های انتقادی و مفکوره یی خود فضای کابل را گرم و غوغایی ساخته بود. سر مقاله ی بقلم غبار بنام "موریانه دولت" از جمله نوشته های اساسی جریده وطن بود، که گمان میکنم هر افغان آن زمان که سیاست مینمود آن را خوانده و بروی اثر بجا گذاشته باشد. من را هم متاثر نموده بود.
غبار در این سر مقاله بقوت استدلال

کرده بود که اگر حکومت از راه قانون حکومت نکند و اصلاحات اساسی را عملی ننماید بالاخره چنان پوسیده خواهد شد مثلیکه درخت سست بنیاد با موریانه در نهایت پوسیده میشود.

در هر حال مشغولیت اصلی غبار مبارزه سیاسی و تاریخنویسی بود. اما او بیش تر از مورخ مبارز سیاسی بود. انچنان مبارزی که تاریخ را هم بان وقف نموده بود. در مبارزه سیاسی از اول تا اخر در راهی که انتخاب نموده بود، بر جا ماند که آن مبارزه بر ضد مطلقیت و بطرفداری از قانون، عدالت، اجتماعی، مشروطیت و دموکراسی بود. دو اثر اخرین غبار از همین زندگی هدفمند او حکایه مینماید. بهمین سبب است که کتاب متذکره خوانندگان زیادی دارد. بخصوص بین جوانان تحصیلکرده نسل نو. غبار باین ترتیب در قطار آنهای در قرن بیستم می آید که بسیار مبارزه ها کرده، در اهداف خود متردد نشده، و در راه اهداف خود پروای مقام، پول، زندان وحتی مرگ را هم ننموده است. در افغانستان معاصر که مقامات دولتی بسیاری از سرکردگان ملی و انقلابی را نرم و معوج ساخته انتخاب نمودن زندگی هدفمند و بران پایدار ماندن تنها خواص کسان بوده که شخصیت های قوی داشتند. غبار از همین نوع اشخاص بود. روحیه مبارزه غبار در دو اثر اخرین او هویدااست که باین ترتیب خلاصه شده میتواند. مبارزه مردم و مشروطه خواهان بر ضد مطلقیت و مبارزه ملی افغان ها بر ضد مهاجمین خارجی. غبار باین ترتیب در استحکام افغانیت هم نقشی ادا نموده است.

پیش نوشتم که من درینجا درباره جلد اول افغانستان در مسیر تاریخ کم

و درباره جلد دوم آن نسبتا زیاد بحث مینمایم. این اثاری است که غبار، طوریکه خود مینویسد، آن را ازادانه یعنی بدون سانسور و تحریف نشر نموده است. در اثر اخری خود مینویسد: ".... سلطنت سد سدیدی بعنوان سیاست روز و غیره در برابر هر فکر و عمل نویسندگان کشیده بود. حتی من مجبور بودم که در طی سی و چند سال نوشته های خود را نیز ناقص و معیوب عرضه کنم... علاوتا بدون اجازه و موافقت من نوسته [نوشته] هایم را دوایر مربوطه حکومت تحریف و تعدیل میکردند. اولین اثر من که دست نخورده همانا جلد اول افغانستان در مسیر تاریخ بود که دولت آن را توقیف کردد و لهذا احتیاج به تحریف مطالب آن نداشت".(۱) پس بقول غبار تنها دو اثر اخرین او دست نخورده یعنی راستین بوده است. دریذصورت تنها این اثار معرف اقعی شخصیت، مفکوره ها و جهان بینی موصوف شده میتواند او تمام اثار دیگر خود را که در تعداد زیاد بوده "ناقص و معیوب" نشان داده است. "معیوبی" آنها شاید به سببی باشد که غبار به سبب سانسور رسمی نمیتوانست تاریخ را بنظر خاص خود که مارکسستی بود تعبیر نماید. این دو اثر موصوف رنگ مارکسستی دارد و از نظر تعبیر، جهان بینی از سایر اثار موصوف متفاوت میباشد.

غبار در این دو اثر اصطلاحات مارکسستی را فراوان اورده، آنهم بصورت مبهم، سطحی و از روی فکر جبر. این واقعیت از دو جمله زیر جلد اول افغانستان در مسیر تاریخ واضح است: " سیر تکامل فیودالزم در بین اهالی قندهار و مبارزه دوام دار مردم علیه

استیلای خارجی زمینه تشکیل یک دولت قوی مرکزی را در افغانستان مهیا کرده بود. این است که دولت ابدالی بقیادت احمدشاه تاسیس شد"(۲) غبار بعد حکومت امیر عبدالرحمن خان را که ۱۳۳ سال بعد از آن بمیان امد تمرکز سلطنت فیودالی مینامد. این تعبیرات و حکم های غبار علاوه بر انکه مبهم و سطحی بوده و از روی فکر جبر اظهار شده است. واقعیت ندارد. باین معنی که ابدالی ها پیش از انکه احمدخان احمدشاه شود بامر گرگین، ناظم اعلی یا بیگلربیگی صفوی در قندهار از قندهار بهرات، بکوا و فراه کوچانیده شده بودند. اکثر شان زندگی کوچی داشتند، و صاحبان زمین های وسیع نبودند و زمینداران بزرگ در دروه حکمرانی امیر عبدالرحمن خان یا فرار شدند یا کوبیده شدند و در هر حال مالیات های بمراتب سنگین از پیش بران ها حواله شد، و تمام شان برای اولین بار زیر سلطه مستقیم دولت درامدند. غبار باز هم از روی فکر مارکسستی در هر دو اثر اخرین خود نقش ملا ها و روحانیون را کمتر از آنچه بود نشان داده.و برعکس در افغانستان معاصر بر نقش "روشنفکران" از حد زیاد تاکید نموده و مامورین کم رتبه حکومتی را هم در زمره آنها محسوب نموده است. (کلمه روشنفکر در اصل ماخوذ از کلمه Intelligensiya روسی بوده بمفهوم"شغل ازاد". بقول ستالین یک روشنفر "باید امروز خدمت خلق را بنماید، زیرا که طبقات اشتمارگر دیگر وجود ندارد"(۳) ستالین و پیروانش دهقان ها و کارگرها را بنام خلق و روشنفکران را بانها وابسته میخواندند و کملة روشنفکر را بر ضد "طبقه حکمران"

بمفهوم وسیع آن بکار میبردند. مارکسست های افغان هم چنین میکردند" علاوه بران غبار در هر دو جمله فوق و جمله پیش تر از ان بین دولت، حکومت و سلطنت فرق قایل نشده و یکی را بجای دیگری استعمال نموده در حالیکه هر یکی آن معنی علیحده دارد، وداشت. مارکسست های مبارز سیاسی بین آنها فرق قایل نمیباشند و تمام آن را با "طبقات حکمران" وابسته میشمارند.

طوریکه پیش گفتم چون غبار بیش تراز مورخ مبارز سیاسی بود در هر دو اثر اخرین خود بحیث مبارز حکم ها و قضاوت ها صادر نموده است، ولی طوریکه من در یک اثر خود که در سال ۱۹۷۹ نشر شده است و در آن درباره جلد اول کتاب غبار تبصره مفصلی نموده ام: "غبار اینجا با محکوم نمودن و انجا با تبرئه کردن سستی نشان نمیدهد و حکم های را که صادر مینماید نه از روی ارزش های دوره ی است که وقایع در آن رخ داده است، بلکه از روی ارزش های دوره ی است که موصوف کتاب خود را در آن انشا نموده است"[٤] موصوف در حکم نمودن تا حدی پیش رفته که تمام وزیرهای حکومت یعنی کابینه صدر اعظم سردار محمد هاشم خان را "وحشی"[٥] خوانده است. در کابینه سردار موصوف این اشخاص هم عضویت داشتند: شاه محمود خان غازی، محمد گل خان مومند، غلام فاروق عثمان، محمد نوروز خان، علی محمد خان، فضل عمر مجددی، فضل احمد مجددی و میرزا محمد یفتلی. اگر طوریکه غبار حکم میکند، اینها "وحشی" باشند، متمدن ها و مثقف ها کی خواهند بود؟ عجب است که غبار سر کرده حکومت یعنی سردار محمد هاشم خان را "وحشی" اعلام ننموده است. اکنون میخواهم

در باره جلد دوم افغانستان در مسیر تاریخ غبار طور خاص مختصرا بحث نمایم. اول میگویم که درباره محتویات آن طور مشخص کدام وقت دیگر بحث خواهم نموده درینجا در مورد اینکه موصوف از روی کدام معیار ها آن را انشا نموده است، میخواهم طور مختصر بحث نمایم.

قسمت کوچک افغانستان در مسیر تاریخ جلد دوم را وقایع تاریخی و قسمت بیش تر آن را مشاهدات، تجارب، انتباهات، قضاوت ها و حکم های مولف تشکیل مینماید. بعبارت دیگر انقدر که این اثر بر شخص مولف دور میخورد بر وقایع تاریخي نمیچرخد. بیک کلمه این اثر خاطرات نویسنده را احتوا مینماید. باین ترتیب نام آن به متن آن موافقت ندارد. اینکه این اثر مجموعه خاطرات نویسنده میباشد، خودش هم بنحوی آن را میر ساند: "موضوعات این کتاب اکثرا چشمدید وی میباشد" مطلب اینکه اکثر وقایع این کتاب از نظر مولف گذشته و او کتاب خود را بر اساس آن انشا نموده است. اما این ادعای غبار درست بوده نمیتواند. در کشوریکه ازادی کامل هم وجود داشته باشد یک شخص نیمتواند تمام وقایع دوره خود را مشاهده نماید. تقریبا در تمام دوره کتاب متذکره غبار تا ازادی حکمفرما بوده بالای حرکات افراد بطور عمومی و بالای حرکات غبار طور خاص قیود وضع شده بود. مولف سالها در تبعید و محبس گزرانده و باقی عمر خود را در کابل و خارج سپری نموده است. درینحال برایش ممکن نبود مشاهد تمام وقایع باشد که در کتاب خود اورده است. در چنین حال متتبع و مورخ با اشخاص خبیر مصاحبه مینماید و معلومات بدست می اورد، غبار هم شاید چنین

کرده باشد ولی آن را نمیگوید و تنها خود را منبع وقایع نشان میدهد. معنی این حال این میشود که در کتاب موصوف ازرش ها و نظریات خودش دخیل است. شاید بهمین سبب هم باشد که این اثر موصوف بیش تر عندی، غیر افاقی اعتبار ان هم محدود میباشد نظر به دلایل مشخص ذیل: غبار این اثر خود را بیک دوره طویل اختناق و دوره کوتاه مدت دموکراسی دهه پنجاه وقف نموده است. دوره های صدارت سردار محمد داود خان، دوره ده ساله شاهی مشروطه و جمهوریت اولی را در ان شامل ننموده است. با اینکه میتوانست این دوره ها را هم شامل آن سازد، چون موصوف اثر خود را در سال ۱۹۷۳ نوشته است، یا با تمام رسانیده است. او چرا چنین کرده است؟ هر کس دریندمورد نظری خواهد داشت. برای من چنین معلوم میشود که او این کار را عمداً نموده است. غبار به گروه "جوانان افغان" تا اخر عمر خود وفادار باقیماند و چون این گروه افراطی در دوره حکمرانی محمد نادرشاه و صدارت سردار محمدهاشم خان کوبیده شد، غبار بحیث عضو مبارز اخرین آن چنان ضربات شدید لفظی حواله نموده است مثلیکه یک شخص بالای دشمن اشتی ناپذیر خود حواله مینماید. اگرغبار دوره شاهی قانوی را شرح و بیان مینمود در آنصورت مجبور بود درباره آن بحیث بحث کند که اهداف جوانان افغان را در عمل پیاده میکرد. دریندحال او بایستی بر تمام محتویات کتاب بخصوص با سلوب نوشته و حکم ها و قضاوت های خود تجدید نظر مینمود و دریندحال او مجبور بود این را هم در نظر بگیرد که در همین دوره شاهی مشروطه و قانونی در کشور یک جامعه

مبتنی بر ارزش های مدنی و دموکراسی در حال رشد و انکشاف بود. دریذحال او مجبور میشد در باره خاندان حکمران، حکومت و دولت از تمام آن نظریات و قضاوت های خود میصرف شود، که درباره آنها اظهار نموده است. این چیزی بود که غبار نمیخواست غبار در واقع بحیث اخرین عضو وفادار مبارز جوانان افغان با این اثر از خاندان نادر انتقام گرفته است. موصوف باین ترتیب انتقام گرفتن را میراث خود گذاشته و تاریخنویسی را متضرر نموده است.

علاوه بر آن غبار اثر اخرین خود را مبالغه امیزنوشته است، بخصوص وقتی از سلطنت،حکومت و دولت سخن میراند. باین عبارات است و حکم های موصوف توجه کنید: "سلطنت دیگر دیوانه شده بود و بهر طرف دهن می انداخت". غبار شاید یگانه مورخ در تمام جها باشد که درباره یک خاندان حکمران چنان حکم شدید و درشت نموده است. تنها این هم نسبت وی مینویسد: "فردی و محفلی نماند که تحت نظر مستقیم جاسوسی دولت نباشد"(۷)

بقرار این کلمه باید جاسوسان حکومت برابر به تعداد نفوس کشور بوده باشد. غبار این را هم میگوید که "سلطنت هیچ سری و شهرتی را در کشور مجال سر افراختن نمیداد"(۸) یا اینکه "حکومت تمام روشنفکران مبارز افغانستان را در زندانها افگند و در تبعیدگاه منزوی و خاموشی اعزام نمود، و بقیة السیف ایشان در پایتخت و ولایات کشور تحت مراقبت پولیس قرار گرفت"(۹) ببینید! غبار هم میگوید که حکومت "تمام روشنفکران مبارز" را زندانی نمود، و هم میگوید که باقیمانده انان را تحت مراقبت قرار

داد. غبار همچنان مینویسد که "افغانستان بیک خانه شخصي خانواده حکمران مبدل شد که مردم آن برده و بنده آن شمرده میشدند"(۱۰) یا اینکه "سلطنت تصمیم داشت ملت افغانستان را بیک جامعه مرده و مستعمره نما مبدل نما ید"(۱۱) غبار نمیگو ید که سلطنت یعنی چه؟ سلطنت یک کمله مجرد ومبهم بوده عمل کرده نیمتوانند. تنها گردانندگانان عمل کرده میتوانند. علاوه بر آن این افاده در اصل متناقض میباشد. "جامعه مرده و مستعمره نما". مورخ بمانند نقاش که هیچ نقطه و خط را بیچا نمیگذارد و هیچ کلمه و هیچ جمله را بیجا، ناقص و متناقص نمی ارد مثل آنکه تا درباره راست بودن کدام موضوع متیقن نباشد آن را نمی نویسد. غبار در این فقره مورخ نمیباشد.

بهمین ترتیب غبار در نقل بعضی ارقام و بیان وقایع تحریفات کرده و وقایع را معکوس بیان نموده. مثلاً وی مینویسد: "مردم در همین جا [بالاحصار کابل] سفارت خانه انگلیس را اتش زده و هفت صد انگلیسی را کشته بودند" این "هفت صد تن انگلیس غبار در واقع بمشول لویی کوگناری چار تن انگلیس و ۷۵ تن محافظ وی پیاده و سوار هندوستانی شان بودند.(۱۲) تعجب در این است که غبار بحیث مورخ چطور یقین کرده است که بتعداد هفت صد انگلیس در بالا حصار کابل جابجا شده بودند و افغان ها تمام آنها را در ۳ ستپتمبر ۱۸۷۹ در ظرف چند ساعت منهدم نمودند.

بهمین ترتیب غبار در مورد قیام پشتون های سرحد ازاد بر ضد حکومت هند برتانوی از مولف انگلیس بنام فریزر تایتلر بغلط نقل قول نموده و گفتار در دو صفحه علیحده اورا باین ترتیب

در کتاب خود اورده است: وقتیکه در سالهای ۱۹۳۱-۳۰ مبارزات مسلح سرخپوشان وافریدیها. و در سال ۱۹۳۳ مبارزات مسلح مهمندیها ضد دولت انگلیس بعمل آمد و هیئت های قبایلی بغرض استمداد و استعانت بکابل آمدند، همه گی از طرف سلطنت افغانستان بدون نتیجه مراجعت داده شدند. همچنان وقتیکه تجاوز بیرحم برتانیه بر ازادی قبایل افغانی صورت میگرفت و آنها در تمام مناطق سرحدی پریشان و مبتلا میگردیدند هیچکدام آنان از طرف دولت افغانستان بغرض قیام مسلح ضد برتانیه کمک و تشویق نمیشدند... سیاست نادر شاه در مورد قبایل ازاد سرحد، طرف تنفر قبایلی ها قرار میگرفت و لهذا در سال ۱۹۳۳ خط دیورند را علی الرغم ممانعت برتانیه عبور کرده و متون را محاصره کردند."[۱٤] غبار صفحه کتاب متذکره را هم ذکر ننموده است خود تایید موضوع فوق را با این الفاظ ذکر نموده است: "خود نادرشاه در ۱۹۲۹ کشف نمود که برای یک زعیم افغان چقدر اسان است که وزیر و مسعود را باداران وعده چور علی الرغم تمام اخطارهای حکومت هند برتانوی بخود جلب کند. بهمین ترتیب در ۱۹۳۳ وقتیکه ذهنیت قبایل بر ضد همین شاه سخت تحریک شده بود همین مردم بوالهوس قبایلی باوجود کوششات حکومت هند از خط دیورند گذشتند و متون را که مرکز ولایت خوست بود، در محاصره گرفتند"[۱۵] مولف تایتلر در صفحه دیگر کتاب خود چین میگوید: "سیاست پیش روی تا ۱۹۲۹ باوج خود رسیده بود و حملات بر سرحدات وزیرستان در عمل ختم شده بود. ولی موج پیروزی در حال فنا بود. سال دیگر سرخپوشان ایالت سرحدی... مردهای

همیش نارام سرحد را به عمل تحریک کردند. قیامی در وزیرستان نشان داد که کنترول ما [حکومت هند برتانوی] چقدر ضعیف است و قشله های نظامی ما در وقت ناارامی تا کدام اندازه ساکت میباشد. برای چند هفته کنترول کنندگان در محاصره گیر شدند و تمام حرکات در طول سرک ها بکلی متوقف شد. در شمال افریدیها بالای مناطق تحت اداره یورش نمودند و پشاور را بصورت جدی تهدید کردند"(۱۶) بین نوشته اصلی تایتلر و نقل غبار تفاوت بسیار زیاد است. همین تفاوت کفایت میکند که این اثر غبار بحیث یک اثر تاریخ کم اعتبار خوانده شود. دریندمورد گفتنی ها زیاد است.

غبار محمد گل خان مومند، عبدالمجید زابلی، میرزامحمد شاه خان، رئیس ضبط احوالات والله نواز خان و شاه جی را " ملیونر های بزرگ" میشمارد و میگوید که "هیچکدام آنها بجاه ومال جدیدی احتیاجی نداشتند...زیرا هر یک ملیونر های بزرگ شده بودند"(۱۷) در مورد محمد گل خان این را هم میگوید که "عبدالله خان شاه جی هندی و محمد گل خان مومند و میرزامحمد شاه خان در کابل بمردند و فرصت تفریح در ممالک خارجه نیافتند".(۱۸) این نوشته های غبار درباره محمد گل خان حقیقت ندارد. مومند بعد از ۱۱ سال خدمت در ۱۹٤۰ بحیث وزیر دولت از کار فعال گوشه گیر شد و در ۱۹٤٦ بعمر ۸۰ سالگی وفات نمود. گویا او بعد از گوشه گیر شدن ۲٤ سال در پیش روی داشت که اگر میخواست میتوانست در خارج سفر و تفریح کند او شخص تفریح نبود.

این نوشته غبار هم صحت ندارد که میگوید محمد گل خان بعد از استعفی

سردار محمد هاشم خان از مقام صدارت در ۱۹٤٦ از کار گوشه گیر شد. طوریکه پیش گفتم محمد گل خان مومند ٦ سال پیش از استعفی محمد هاشم خان به سبب نارضایت از اوضاع گوشه گیر شده بود و در صدد آن بر آن برامد که نظام شاهی را سقوط دهد ولی از عزم خود متصرف شد تا نه شود به سبب این اقدام افغانستان در شرایط جنگ جهانی صدمه بیند.

محمد گل خان مومند را در جمله اشخاص غیر متقی و سرمایه دار آن شمردن مثلیکه غبار چنین کرده است نشان میدهد که غبار میخواهد خدمتگاران وطن و اشخاص متقی را بدنام نماید. مومند از اشخاص فوق پوره تفاوت داشت.موصوف بحیث وزیر داخله که در عین حال رئیس تنظیمه یک تعداد ولایات بود در حالیکه وطن در گرداب با صطلاح پادشاه گردشی فرو رفته بود امنیت را تامین نمود و با این خدمت خود شرایط زندگی عادی را در جمله چیزهای دیگر بهموطنان مهیا نمود، بان هموطنانیکه غبار بنام آن ها سال ها مبارزه نموده است. محمد گل خان مومند را ملیونر شمردن مثلیکه غبار شمرده است این معنی میدهد که موصوف در دوره تصدی امور اختلاس و یاتجارت نموده و یا از مردم رشوت ستانده و زندگی ملوث نموده باشد در حالیکه محمد گل خان مومند از جمله متقی ترین شخصیت های کشور بود. موصوف نه صاحب سرمایه و نه حتی صاحب خانه بود باوجودیکه باسانی میتوانست صاحب هر دو گردد زیرا که در اجرای امور از اختیارات نزدیک به نامحدود برخوردار بود. برعکس موصوف زندگی ساده و با تقوا را اختیار کرد و از برکت آن و به سبب خدمات ملی و

اجتماعی خود را بلحاظ اخلاقی صاحب قدرت بزرگی ساخته بود. از برکت تمام اینها با جرات زیاد وظایف اجرا مینمود تا حدیکه پروای سران خاندان حکمران را هم نمی نمود، تنها بخداوند(ج)، مردم خود و وجدان خود پابندی داشت. موصوف در عین حال بنام پشتو سیند قاموس تالیف کرد و برای غنی ساختن و رسمی قراردادن پشتو حرکتی اغاز نمود. از گوشه گیری بدعد بمثل یک فرد عادی مگر بانهایت وقار و حثییت زمستان ها ررا در کنر وتابستان ها را در کابل میگذراند. در کابل مو صوف در خانه کرا یی گلین در کلالی نواباد دهمزنگ میزیست و شخص من چندین مرتبه اورا در انجا دیده ام. برایمن معلوم نیست که در افغانستان محاصر شخص دیگری بمثل محمد گل مومند نزدیک به اختیارات نامحدود وظایف اجرا کرده باشد و سر انجام در خانه کرایی گلین وفات نموده باشد. این واقعیت ها در کابل بهمگان معلوم بود. باحتمال غالب که غبار هم ازان باخبر بود. اگر برایش معلوم نبود، و بفکرش محمد گل خان "ملیونر بزرگ" بود باید گفتار خود را با شواهد مستند میساخت. اما این کار برای او ناممکن بود. باز هم غبار اورا "ملیونر بزرگ" خوانده است. موصوف این تهمت را قصدی و بحیث یک مبارز مارکسستی بر او بسته است.

قبلاً گفتم که دو اثر اخرین غبار رنگ مارکسستی دارد. اما اثر اخرین خود را بیشتر از روی مارکسزم انشا نموده است. موصوف در این اثر نه تنها خاندان حکمران بلکه تمام ان افراد و دسته ها را کوبیده است که غبار ودیگر مارکسست ها بنام "طبقه حاکمه" یاد میکنند. وقایع را هم از روی مارکسزم

تعبیر نموده است با این الفاظ: "... طبقات حاکمه طفیلی و مفتخوار برای حفظ خود در سر این خوان یغما بدون آنکه قرار دادی امضا کرده باشند، باهمدیگر متحد بوده و برای استثمار توده های عظیم و بیگناه ملت، در خطوط متوازی ازادانه و شانه بشانه حرکت میکنند. اشراف زمامدار که نسب خود را بارباب انواع میرسانند، نقاب تزویر و عوامفریبی بر روی میزنند. دیگر اینها مسیح رعیتند و جامع العقول و المنقول. در مجامع نماز میخوانند و افتخار مینمایند اما چون به خلوت میروند صد کار دیگر میکنند. اینها هم ملاک هستند وهم تاجر و قاچاقبر سود خوار. ایشان باملاک برادرند و با تجار دلال غمخوار و ملا نما ها را هم بمنزلت پدر تعمیدی خود میشناسند. ملاکین بزرگ که در استثمار مردم شریک بلا فصل قوه حاکمه اند. ترقی اجتماعی مردم را مرادف زوال خود میدانند. چنانکه عده ی ملا نما های مرتجع نیز بیداری مردم را باعث کساد بازار خویش میشمارد. پس همه اینان بشکل دسته جمعی خواهان جهالت و نادانی و دشمن وحدت و قوت توده ها هستند" (۱۹)

کدام شخص گفته خواهد توانست که این نوشته غبار از نوشته های حزبی و ایدیالوجیکی پرچمی ها، خلقی ها، ماوست ها و توده یی های ایران تفاوت دارد؟ کدام شخص گفته خواهد توانست که این نوشته غبار نوشته تاریخ است، انقسم نوشته که یک مورخ بر اساس ان معیار ها و میتود های تاریخ انشا نموده باشد که قبلاً بر آن بحث کردم؟

مشخص تر اینکه غبار در وقت نوشته خود تاریخ مملکت خود را از نظر

انداخته است. دسته هایی که او یاد کرده است اکثر بین خود تصادمات کرده اند. انها حتی در وقت تجاوزات خارجی هم تماما باهم متحد نبودند. افراد هر دسته بین خود و دسته ها با همدیگر تصادمات کرده اند. بخصوص افراد خاندان حکمران. در خاندان های حکمران جنگ های بین برداران برسر قدرت اعلی عام بود مثل که تصادفات بین اقوام منسوب به سپین گوند د تور گوند عام بود. جدی تر تصادفات است که سر کردگان اقوام و ملا ها بحمایه مردم باحکومات کرده اند. تنها در دوره امیر عبدالرحمن خان بیش تر از چل مرتبه از این نوع قیام ها علیه طرز حکومت و مالیات های سنگین او صورت گرفته است. این قیام ها و تصادفات در قالب مارکسسزم امده نمیتوانند. جای تعجب است که مورخی چون غبار چنین کرده است.

اعمال غبار هم موقف مارکسستی او را تایید میکند. غبار از کدام وقت نامعلوم با نورمحمد تره کی، ببرک کارمل ودیگر مارکست ها در عین صف استاد بود، تا آنکه روزی او ببرک کارمل را در منزل تره کی در محضر یک کمیته ۲۳ نفری بر سر کدام موضوع سخت نکوهش کرد و بعد از آن بقول یک مشاهد "غبار نور نو گوند ته رانغی".(۲۰)

شاید بعد از همین واقعه بوده باشد که غبار با ماوست ها یا شعله یی ها گرم گرفت. بقول یک افغان قابل اعتماد غبار در منزل خود به ماوست ها طور انفرادی و خصوصی مارکسزم تدریس مینمود. و این ماوست ها از طرف مقامات حزبی شان تعیین و بمنزل او فرستاده میشدند. انتروپولوجیست مایکل بری (Michael Barry) هم به تایید آن

میگوید که "غبار استاد راهنمای قابل اعتماد حزب ماوست افغان بود"(۲۱)
مایکل بری در ۱۹۸۲ در دوره جهاد ملی بصورت مخفی به لوگر سفر کرده بود.
کاش غبار زنده میبود که حکومت های مارکست ها و اثرات آن را در وطن خود حس میکرد، در آن وقت شاید باین نتیجه میرسید که مارکسزم که بمانند افلاتونزم در الفاظ جالب معلوم میشود در صورتیکه عملی گردد در زندگی واقعی سوته کراسی میزاید، آن نوع سوته کراسی که غبار تمام عمر علیه آن مبارزه کرده بود.

سوال: اگر شما در امارت اسلامی مقام با صلاحیت میبودید، چه نوع سیاست داخلی و خارجی را دنبال میکردید؟

جواب: محترم داکتر جاوید وردک! طوریکه گفته ام من هیچ وقت در میدان عمل بسوی مقام سیاسی گامی نه برداشته ام. تمام عمر محصل علم بودم و اکنون هم هستم. پس به سوال شما از روی که از روی این فرضیه جواب نمیگویم که من متصدی کدام مقام ام، یا برای رسیدن بان میکوشم. جواب زیر من به سوال شما صرف جواب یک افغان عادی میباشد.

سوال شما دو جز دارد: در داخل افغانستان چه نوع سیاست در پیش گرفته شود، و سیاست خارجی افغانستان کدام خطوط اساسی را تعقیب کند؟

در داخل افغانستان بیش تر از هر چیز دیگر خاتمه دادن بحالت جنگ و اعمار مجدد کشور و ویران شده مهم تر و اساسی تر میباشد. طالبان بسیاری از ابعاد جنگ و نا ارامی را خنثی نموده اند. تنها یک بعد جنگ هنوز هم وجود دارد. این بعد در اصل قوی نیست. ولی قدرت های خارجی بشمول موسسه ملل متحد ان را زنده نگهداشته و تا حدی تقویه

نموده است. پس از بین بردن آن از راه جنگ ممکن به قیمت زیاد تمام شود. بهتر است این بعد جنگ از راه مذاکره حل گردد. طرق مذاکره زیاد است که متصدیان امارت بهتر میدانند. مقصد متحد نمودن کشور است از هر راهی که ممکن گردد. تنها در افغانستان متحد شده شرایط سالم زندگی برای مردم مهیا شده و برای اعمار مجدد کشور گام های اساسی برداشته شده میتواند. اکنون هم که امنیت تقریبا در تمام وطن برقرار شده است در صحنه اداری زمینه تا حدی برای برداشتن گام های اساسی مساعد شده است. درینمورد نظرات و پیشنهادات زیادی ارایه شده است و از جمله آن نظرات و پیشنهادات که عملی ساختن ان در حال حاضر ممکن معلوم میشود، اهسته اهسته عملی شود. تامین امنیت غایه نیست، تامین امنیت شرط حتمی برای مقصد اصلی شمرده میشود. در شرایط موجود همه امکان آن دیده میشود، که در طرز انحصاری اداری تغییرات وارد گردد. طرز انحصاری عاقبت خوب ندارد. در واقع در بحران موجود افغانستان در اصل نتیجه مستقیم همین طرز انحصاری حکومتی میباشد. اعمار مجدد کشور بدون متخصصین و بدون سهم اشخاص مجرب و ازموده شده در امور دولتی نهایت دشوار خواهد بود. اکنون ممکن معلوم میگردد که در کابل یک جرگه مشورتی متشکل از اشخاص مجرب، فهمیده و متقی افغان بمیان اید و این جرگه از همه اولتر برای کاریابی، بهتر ساختن وضع پولی و مالی و زندگی مردم سفارشات پیش کند و تجاویزر بگیرد. اکنون وقت آن هم رسیده که در ولسوالی ها و ولایات مجالس مشورتی بشمول سرکرده گان محل تشکیل وفعال

گردد. در همین سلسله امارت اسلامی باید وعده اولی خود را تجدید کند. مبنی بر اینکه هینکه کشور متحد شد شورای سرتاسری و یا لویه جرگه را در مرحله انتقالی بغرض تشکیل حکومت موقتی دایر مینماید بطوریکه در آن نمایندگان تمام اقوام افغانستان و محلات عضویت داشته باشند. پهلوی وارد اوردن تغییرات در طرز اداری امارت اسلامی بر سیاست اجتماعی و کولتوری خود طور اساسی تجدید نظر نماید و بطور عمومی در روش و سیاست خود نرمش وارد نماید. افغان ها را با زور و اکراه اینطرف و انطرف کش کردن نتیجه خوب نمیدهد. روش های اجباری و تحمیل بین مردم و حکومت فاصله ایجاد میکند و مفسدان ازان بهره برداری مینمایند. روش های اجبار و تحمیل حکومات پیشین را از پا در اوردند و مردم و کشور را بحال امروزی رسانیدند. این هم از جمله کارنامه های حکومت امارت اسلامی خواهد بود که روش های اجبار و تحمیل اسلاف خود را تکرار نکند واز عواقب آن عبرت بگیرند.

چون افغانستان از روی موقعیت خود بعد از سقوط امپراتوري شوروي بمثل دوره های پیشین مهم شده است، موضوع روابط خارجی آن هم بهمان سیاست های بزرگ موقعیت خاص ستراتیجکی خود را از دست داده است اما برعکس در خودر منطقه بعد از کشورهای مستقل اسیایی مرکزی بحیث حلقه اتصال بین اسیایی جنوبی و اسیای مرکزی کسب اهمیت زیاد نموده است. درینحال برای افغانستان حتمی شده است که در سیاست خارجی خود نظر به سابق بسیار فعال و مراقب باشد. اینکه افغانستان اکنون چه نوع روش را در ساحه خارجی تعصیب کند باید

دریذحال هم روش های حکومات گذشته را در نظر گرفته ازناکامی های شان عبرت بگیرد.
افغانستان از طرف چار کشور محاط بوده و تذها از راه ان ها باکشورهای دیگر ارتباط گرفته میتواند.باین حساب افغانستان بدرجه اول بکشورهای در بدیوار محتاج بوده مثلیکه بعضی انها با افغا سنتان محتاج میبا شد. نتیجه این واقعیت این میشود که افغانستان باید با تمام کشورهای همسایه دوست باشد و بتاوان یکی بآن دیگری نزدیک نه شود. حکومات که در دو دهه گذشته این توازن را رعایت نکرده اند عمدتا قربانی این بیموازنه گی شده بوطن و هموطنان خود ضرر اساسی رسانیده اند.
البته تمام کشورهای همجوار با افغانستان بعین درجه علایق ندارند. بعضی از انها با افغانستان سرحد کوتاه ودیگران سرحدات طویل قرارند و با نتیجه علایق تجارتی و بشری بعضی ازانها با افغانستان کم و از دیگران زیاد میباشد خود مردم افغانستان بعد از تجاوز شوروی این واقعیت ها را تثبیت کرده اند. باین معنی که ملیون ها افغان به پاکستان و ایران بلا مانع مهاجرت کردند و با این مهاجرت خود خطوط اساسی روابط خارجی افغانستان را تعیین کردند. باین ترتیب افغانستان بدرجه اول با پاکستان و بدرجه دوم با ایران و بدرجات دیگر با کشورهای دیگر علایق دارد. علایق این کشورها از آن روش های کشورهای همسایه هم واضح شد که آنها بعد از تحمیل تعزیرات اقتصادی ملل متحد و دولت های متحد امریکا بیطرفی اختیار نمودند.
افغانستان باید این واقعیت ها را در سیاست خارجی خود منعکس نماید، بدون

آنکه بین همسایه های خود توازن را از دست دهد.

با انهم یک مگر مهم درینجا موجودمیباشد و آن اینکه افغانستان تنها وقتی این توازن را حفظ کرده میتواند که خود قوی و مستقل باشد و سیاست خارجی خود را بمشوره مستقیم یا غیر مستقیم نمایندگان ملت به پیش برد. درینموضوع اتکابر کشورهای همسایه و یا بریکی ان ها سادگی خواهد بود حکومات کشور های همسایه هر قدر که دوست هم باشند در امور ملی دوست شده نمیتوانند. در این عصر دولت های ملی هر حکومت در هر موضوع منافع ملی خودرا جستجو میکند و برای تحقیق آن شاید چنان شعارهای جالب بدهد که در ظاهر بنفع تمام باشد، مگر در واقع بنفع خودش میباشد. حکومات بعضی کشورهای همسایه بخصوص حلقه های قوی مخفی نظامی شان نسبت با افغانستان نیت خوب ندارند. این حلقه ها در هر حال میخواهند چنان اجنداها را عملی نمایند، که تنها بنفع کشور خود شان باشد. نیات سو این حلقه ها در جریان جنگ داخلی افغانستان ثابت شد. کابل به سبب اجنداهای همین حلقه ها ویران شد و مسئاله افغان به سبب د سیاس اینها پیچیده تر و تا ایندم دوامدار شد. در این حال افغانستان روش مستقل را به ترتیب زیر یقینی میتواند:

راه اساسی این است که حکومت افغانستان خود را بملت خود و ملت را برخود متکی و نزدیک کند و در استحکام وحدت ملی سعی بلیغ بخرچ دهد. در عین حال برای تقویه اقتصاد ملی، اردوی ملی و ساینس و تکنالوجی کارهای بنیادی شروع کند، خود را قوی سازد. برای این مقصد دم در حال از ان

تعلیمیافته گان و متخصصان افغان استفاده کند که در کشورهای خارج مهاجرند. این افغانان میتوانند کشور خود را از اتکابر متخصصان خارجی و همسایه تا اندازه زیاد نجات دهند.

برای افغانستان این هم حتمی است که ماورای کشور های همسایه با کشور های دیگر بخصوص باکشور های پیشرفته جهان غرب روابط دیرینه خود را احیا کند و بکوشد خود را از انزوای موجود بیرون کند. البته این موضوع به سبب موضوع اسامه بن لادن پیچیده شده است که من درباره آن در آن نوشته خود بحث کرده ام که در اصل بجواب ورق سپید فونډیشن افغانستان نگاشته ام. دراینجا همینقدر میگویم که در حالیکه کشور های جهان بصورت بیسابقه در اثر انقلاب الیکترونیکی باهم نزدیک میشوند و در اثر ان یکنوع جهان جدید در حال نمو و انکشاف میباشد. این انزوا در صورتیکه دوام کند برای افغانستان نهایت گران تمام خواهد شد انقدر که ممکن استقلال ان هم ناقص و پامال شود بنا بران برای اولیای امور در حال حاضر موضوع بنیادی این هم است که تمام ان راه ها را جستجو کند که باپیمودن آن افغانستان از این انزوا بیرون شده موضوع از دست رفته خود را در قطار کشور های جهان پیش از خود کند.

یادداشت ها:

1- میر غلا محمد غبار، افغاسنتان در مسیر تاریخ، جلد دوم، نشریه شخصی، مطبعه سپیدی، ۱۹۹۹، ۱۳۸.
2- میر غلام محمد غبار، افغانستان در

مسیر تاریخ، جلد اول، ناشر پیام مهاجر، ایران، چاپ دوهم، ۱۹۸۰. ۳۵٤،٦٤۳.

3-جوزف ستالین، "روشنفکر نو و قدیمی" در کتاب روشنفکران، به مدونی هوس زار، پرس ازاد گلن کو، الونای، امریکا، ۱۹٦۰، ٤۰۷.

4-محمد حسن کاکړ، حکومت و جامعه افغانستان، سلطنت امیر عبدالرحمن خان، نشریه پوهنتون، تکزاس، ۱۹۷۹، ۲۵٤.

5-،٦-،۷-،۸-،۹-،۱۰-،۱۱-،۱۲، اثر یاد شده غبار، جلد دوم، ۱۹۹، ۱۳۷، ٦۰،۱۰۹،۱۷۵،۱۷٤،۱۹۹،۱۳٦.

6-محمد حسن کاکړ، افغانستان، مطالعه انکشافات سیاسی داخلی، نشریه شخصی، چاپ لاهور، ۱۲،۱۹۷۱.

13- غبار، اثر یاد شده فوق، جلد دوم - ۸۹.

14- ،۱٦- فر یزر تایتلر، افغانستان- مطالعه انکشافات سیاسی در اسیای جنوبی و مرکزی، چاپ سوم، نشریه پوهنتون اکسفورد، نیو یارک، ۱۹٦۷، ۲٦۵-۲٦۷.

17- ،۱۸-،۱۹- غبار، اثر یاد شده فوق، جلد دوم، ۲۱۲-۲۱۳-۸۱.

20- محمد حسن کاکړ (مدون) رڼا او دفاع یا د افغانستان د نفوسو، تاریخ ادارانو په باب لیکنې، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، پېښور، ۱۹۹۹، ۱۷٦.

21- مایکل بری، حکمرانی یاغی ها، نشریه بلدباریان، پاریس، فرانسه، ۱۹۸٤، ۲۹٦. از محترم ولی قیومی متشکرم که این رفرنس فرانسوی را

ترجمه نموده بمن لطف کرده است.

اتم څپرکی

د اساسي قانون په اړه

نظری در باره قانون اساسی برای افغانستان

مصاحبه ښاغلی حمید عبیدي با

پوهاند کاکړ
۳۱ اکتوبر ۲۰۰۲

۱-باتوجه به تعامل ملی و نیز با در نظر داشت تعهدات بین المللی افغانستان به حیث یک عضو سازمان ملل متحد و امضاء کنندهٔ اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق های متمم آن، با توجه به پیشبیني های موافقتنامهٔ بن و با نتیجه گیری از تجارب گذشته و در پرتو ایجابات زمان معاصر، از نظر شما قانون اساسی اینده افغانستان باید عمدتا بر کدام موازین و معیار ها استوار باشد؟

۲-آیا فکر نمی کنید که می توان به جای تدوین یک قانون اساسي جدید، قانون اساسی سال ۱۹٦٤ را که روی آن مطالعات زیادی به عمل آمده است و قبول تقریبا عام ملی نیز داشته است، به حیث اساس پذیرفت و صرف برخی مواد آن را که با ایجابات نو مطابقت ندارند و یا هم در جریان دههٔ قانون اساسی، کاستی های آن ها تثبیت شده اند، تعدیل کرد؟

منظور این که به نظر شما کدام رویکرد بهتر است: تعدیل قانون اساسی ۱۹٦٤ و یا تسوید یک قانون اسای کاملاً نو؟ در صورتیکه انتخاب و تدوین قانون اساسی کاملاً جدید پاشد در آنصورت به نظر شما کمیسیون تسوید کدام منابع را باید مورد توجه قرار دهد؟

۳-به نظر شما ترکیب کمیسیون قانون اساسي از نظر مسلکی، کاری و درجهٔ اعتبار ملی چه گونه است و چه گونه باید باشد تا بتواند یک قانون اساسی مطابق به ایجابات عصر و مؤثر و قابل تطبیق برای شرایط و نیازی امروز و فردای جامعهٔ افغاني را تسوید کند؟

٤-یک مساءلهٔ جدی، شکل نظام سیاسي اینده است. انتخاب میان نظام شاهی مشروطه (شاهی پارلمان) و جمهوري، دشوار است که به یقین بتوان گفت چند در صد مردم خواهان نظام جمهوري اند و چند در صد خواهان نظام شاهی پارلمانی. در این صورت کمیسیون چه برخوردی را باید روی این مساءله در پیش بگیرد تا لویه جرگه قانون اساسی به مثابهٔ عالیترین ممثل ارادهٔ ملی، بتوانند به نمایندگی از ملت امکان انتخاب را داشته باشد. نه این که کمیسیون تدوین قانون اساسی پیشاپیش مبتنی بر انتخاب معینی در این زمینه فصول مربوطه را تسوید و پیشنهاد کند؟

٥- شیوهٔ گزینش نماینده گان لویه جرگهٔ اضطراری و مسایلی را که در این رابطه به وجود آمدند همه می دانیم.

شکی نیست که اگر گزینش نماینده گان لویه جرگهٔ قانون اساسی نیز به عین شکل لویه جرگهٔ اضطراری باشد، قانون اساسی جدید نه مشروعت عنعنه یی لازم را خواهد داشت و نه هم مشروعیت دموکراتیک. به نظر شما در این مورد چه رویکردی باید در پیش گرفته شود تا سنگپایه نظام اینده از ابتداء با پرسش مشروعیت مواجه نشود. انتخابات آزاد و دموکراتیک نماینده گان لویه جرگهٔ قانون اساسی برابر با معیار های یک انتخابات سراسری آزاد، سری، عادلانه و مستقیم و یا روش دیگری؟..

٦-برای تطبیق قانون اساسی و نهادینه ساختن آن، به نظر شما از تجربهٔ دههٔ قانون اساسی و از تجارب بعدی چه درس هایی باید گرفته شود تا قانون اساسی جدید به سرنوشت قوانین اساسی قبلی دچار نگردد؟ و یا به بیان دیگر، گیریم که ترکیب کمیسیون برابر

با معیارهای لازمه باشد و قانون اساسی بی کم و کاست و لویه جرگه هم کاملاً انتخابي و انتخابات هم آزاد سراسری و منصفانه، آیا صرفا همین کافی خواهد بود تا مطمین شد که جامعۀ ما قانونمدار و حقوق بنیاد می گردد و رو به دموکراسی رشد می کند؟

بجواب سوال اول: معیار ها و موازین در همه جا و نزد همه مردم یکی نیست. البته بعضی از آنها در عصر ما عالمشمول شده است. قانون اساسی یا نظام بنیادی زندگی یک کتله معین مردم بر معیار های استوار میگردد که آنها بان ارزش میدهند. از کلتور و علمکرد افغان ها واضح است که آنها بارزش های هویتی، ارزش های ملی، ارزش های اسلامی و ارزش های ازادی و ترقی ارج اساسی قایلند. مطلب از ارزش های هویتی این است که مردم افغانستان بحیث افغان و کشور شان بحیث افغانستان باشد.

از ارزش های ملی مراد عمدتا این است که وطن افغان ها یعنی افغانستان مستقل و غیر قابل انقسام بوده حاکمیت بر آن تنها و تنها بخودشان مختص باشد.

مقصد از ارزش های اسلامی درینجا این است که مردم مسلمان افغانستان (و همچنان مردم غیر مسلمان افغانستان) در اجرای وظایف دینی کاملاً ازاد بوده، قوانین کشور بر طبق شریعت غزای محمدی برابر با اقتضاءات عصر ممدبهبود زندگی مادی و معنوی مردم باشد.

مقصد از ارزش های ازادی این است که افراد مطابق قوانین از ازادی بیان، ازادی تشکیل اجتماع و مصونیت ملکیت بدون تبعیض جنس، قوم، زبان، دین و موقف اجتماعی و از حقوق اساسی مندرج در مناشیر حقوقی بشری برخوردار

بوده، تحقیر قوم قانونا منع و سلب حیات انسان جرم عظیم باشد.

بجواب سوال دوم: از جمله شش قانون اساسی افغانستان که تمام آن در قرن بیستم تدوین شده است، قانون اساسی سال ۱۹۶٤ جامع تر است باین معنی که در این قانون هم هر دو قانون اساسی دوره شاه امان الله (۱۹۲۳) و دوره محمد نادرشاه (۱۹۳۱) در نظر گرفته شده و هم اقتضاءات عصر خود آن. خاصه دیگر آن این است که متخصصین ورزیده داخلی و خارجی آن را تسوید و تنظیم و لویه جرگه خاص آن را پاس نموده است. البته از آن وقت تا حال جامعه افغان دستخوش تعییرات زیاد شده و نظام شاهی از بین رفته است. با آنهم این قانون برای تدوین قانون اساسی ایندہ اساس شده میتوانند. بهتر خواهد بود کمیسیون قانون اساسی آن را اساس کار خود قرار داده با در نظر داشت تغییرات و قوانین اساسی متذکره و همچنان قوانین اساسی بعضی ازکشورهای اسلامی و غیر اسلامی چون مصر، سوریه و الجزایر را اماده نماید. گمان نمیکنم کمیسیون متذکره قوانین اساسی سابق را نادیده گرفته قانون اساسی کاملاً جدید را تسوید نماید. اینحال مقاطعه با گذشته بوده که بمفاد کشور نخواهد بود. تمام این قوانین کم و بیش منعکس کننده ازرش ها و اوضاع سیاسی و تشکیلاتی افغانستان میباشد.

بجواب سوال سوم: تدوین و تنظیم قانون اساسی یک کار اختصاصی است. این امر ایجاب میکند که کمیسیون قانون اساسی باید متشکل از متخصصان باشد. چون قانون اساسی درباره تمام شئون زندگی دساتیر اساسی میداشته باشد حتمی است که اعضای کمیسیون

متذکره متشکل از کسانی باشد که درباره جوانب مختلف جامعه افغان معلومات اختصاصی و هم تجارب عملی داشته باشند. البته تعداد قانون دانان باید در ان زیاد باشد. اما این متخصصان باید اعضای دولت برحال نباشند و اگر این کار عملاً ممکن نباشد اعضای دیگر باید بچنان تعداد و در چنان موقف نباشند که کمیسیون را زیر نفوذ حکومت قرار دهند. کمیسیون باید در کار خود در نظر و عمل مستقل باشد. درجه استقلال آن وقتی بالا رفته میتواند که متشکل از متخصصان دارای شخصیت های قوی و متکی بر اصول بوده خدمت بجامعه ایدیال شان باشد. این نوع اشخاص از اعتبار ملی هم برخوردار میباشند.

بجواب سوال چارم: در افغانستان فردا نظام سیاسی شاهی مشروط باشد و یا جمهوریت و اگر جمهوریت باشد چه نوع آن؟ این موضوع جدی و حساس شده میتواند.

از وقتیکه نظام شاهی سرنگون شده کدام حرکت برای احیای آن بمیان نیامده است. از طرف دیگر تمام نظام های بعدی که بنام جمهوریت افغانستان، جمهوریت دموکراتیک افغانستان، دولت اسلامی افغانستان و امارت اسلامی افغانستان بمیان آمدند، ناکام گردیدند یعنی موفق بران نشدند که امنیت را در کشور که شرط اول زندگی مدنی و اجتماعی است مستقر کنند. بالاخره کار بجای رسید که دو ابر قدرت وقت در افغانستان با قوه نظامی مداخله کردند و کشور های مغرض همجوار در افغاسنتان پیوسته دسیه کردند وفتنهها برپا کردند. افغانستان و افغان ها در اثر این مداخلات به مصیبت

های بی سابقه او رو برو شدند. حال سوال اساسی در شرایط موجود کشور این است که کدام نوع نظام سیاسی باعث آن شده میتواند که امنیت و ثبات در کشور مستحکم شده جامعه طوری تنظیم گردد که قوه های خلاقه مردم تحریک شده زندگی مادی و معنوی مردم بسوی بهتری پویان باشد.

طوریکه پیشتر گفتم، در افغانستان احیای نظام شاهی ولو مشروط یعنی محدود و قانونی هم باشد، طرفداران قابل ملاحظه ندارد. خود شاه مخلوع بکرات در اعلامیه های خود گفته است که نمیخواهد برای احیای آن کوششی نماید. درست است که در لویه جرگه اضطراری،که من هم عضو ان بودم، اکثر و کلا از موصوف طرفداری میکردند ولی آنها میخواستند موصوف بحیث رئیس دولت باشد. این را هم باید گفت که بعد از تجاوز شوروی تعداد زیاد افغان های سرشناس که از شاه مخلوع طرفداری میکردند، در پشاور و کویته ترور یعنی کشته شدند. از این واقعیت چنان معلوم میشود که بین افغان ها چنان حرکت ضد شاهی موجود است که اعضای افراطی آن حاضرند در صورتیکه شاهی دوست ها برای احیای نظام شاهی فعالیت کنند بر ضد شان قاطعانه عمل کنند و امنیت و ثبات را اخلال نمایند. با آنهم اگر جامعه بین المللی بخصوص امریکا بخواهد ممکن نظام شاهی در افغانستان احیا گردد مثلیکه امریکا در دهه پنجاه قرن گذشته در ایران چنین کرد. اما طوریکه در عمل دیده شد، امریکا شاغلی حامد کرزی را برشاه مخلوع ترجیح داد. تمام این واقعیت ها میرساند که در افغانستان نظام شاهی جزء ای از تاریخ شده اینده ندارد. درینصورت به

کمیسیون قانون اساسی یک راه یعنی راه تجویز نظام جمهوری درپیش است. اینکه این نظام جمهوری به چه شکل و صورت باشد باختصتار درباره آن میگویم که نظام سیاسی اگر بشکل شاهی قانونی باشد یا جمهوریت قوه مقننه لازمه آن میباشد. قوه مقننه معمولاً دارای دو مجلس و بعضا دارای یک مجلس هم میباشد. افغانستان قرار قانون ۱۹٦٤ دو مجلس داشت بنام مشرانو جرگه و ولسی جرگه. مشرانو جرگه قسما انتخابی غیر مستقیم و ولسی جرگه کاملاً انتخابی مستقیم بود و حکومت با بعارت دقیق هیات اجرایه بسرکردگی صدراعظم که از طرف شاه مامور تشکیل کابینه میشد بعد از اخذ رای اعتماد ولسی جرگه حکومت میکرد. اینکه اکنون پارلمان دو مجلس داشته باشد یا یک مجلس د مشرانو جرگه انتخابی باشد یا انتصابی موضوع مشکل نخواهد بود. البته ولسی جرگه باید کاملاً انتخابی باشد. موضوع اساسی انتخاب سرکرده نظام یا رئیس جمهور است. موصوف راسا از طرف مردم انتخاب شود یا از طرف ولسی جرگه، موضوع مهم میباشد. این هم موضوع مهم است که مقام ریاست جمهوري تشريفاتي و بنام باشد و یا اجرائیو هم. بهتر خواهد بود که موصوف از طرف ولسی جرگه ازاعضای خود آن انتخاب گردد اما مدت ریاست او دو برابر دوره ولسي جرگه یعنی هشت سال باشد. همچنان او باید کسی باشد که از حمایه و اعتماد مردم به یقین برخوردار باشد تا وجود او در حفظ امنیت و ثبات موثر شده بتواند. بنا بر همین دلیل موصوف باید بقوم اکثریت منسوب بوده هر دو لسان پشتو و دری را خوب بداند. دریند حال امنیت و ثبات و زندگی عادی و پیشرفت

در امور بصورت بهتر یقینی و واقعی شده میتواند.

بجواب سوال پنجم: در مورد گزینش نمایندگان لویه جرگه دو نقطه را باید در نظر داشت. یکی اینکه اعضای لویه جرگه هیچ وقت از راه انتخابات یعنی رایدهی سری مستقیم تعیین نه شده بلکه باتفاق اراء علنی تعیین شده اند. دوم اینکه در انتخاب نمایندگان لویه جرگه مامورین حکومت همواره اعمال نفوذ کرده اند. لویه جرگه اضطراری یک خاصه دیگری هم داشت و آن اینکه مامورین ملل متحد در تعیین و کیلان و اعضای تدویر لویه جرگه دخیل بودند. حتی تهیه لوازم و مصارف و حفظ امنیت لویه جرگه هم بدوش ملل متحد و بعضی کشور های خارجی بود. نقش بارز اداره موقت یا طور دقیق دسته کوچک مسلط بر اداره موقت در این بود که بمعاضدت هیات رئیسه کمیسیون تدویر لویه جرگه پیش تر از هر حکومت دیگر در سابق در تعیین اعضای لویه جرگه اعمال نفوذ کرد بطوریکه بین ۱۵۵۰ یا بیش تر وکیل طرفداران این گروه کوچک از حد زیاد بودند. والیان هم علاوه بر آنکه بر خلاف عنعنه در لویه جرگه عضویت حاصل کردند در تعیین نمایندگان هم اعمال نفوذ کردند. تمام این واقعیت ها از اعتبار و حیثیت لویه جرگه کاست ودر تالار لویه جرگه بی نظمی هم رخ داد. این وضع باید در انتخاب لویه جرگه اینده تکرار نه شود. توجه باین نقاط سبب خواهد شد که از تکرار آن جلوگیری کرد. یکی اینکه، طوریکه در جواب سوال دوم گفتم اعضای کمیسیون قانون اساسی بر اساس معیار ها با توجه با صل لیاقت، تخصص و شخصیت تعیین شوند. دیگر اینکه بانها صلاحیت داده شود که

تنها آنها، نه حکومت، حوضه های انتخاباتی را تعیین کرده جریان انتخابات را در حوضه ها نظارت کند. همچنان ملل متحد بحکومت یا اداره انتقالی بفهمانند که مداخله و اعمال نفوذ آن در انتخاب نمایندگان تحمل نخواهد شد. علایم میرساند که مامورین ملل متحد از اشتباهات سابق درس عبرت گرفته در صدد اصلاح اند ولی از عدم مداخله عمال حکومت در تعیین حوضه های انتخاباتی و همچنان در اعمال نفوذ شان در انتخاب نمایندگان کسی مطمین شده نمیتوانند.

بجواب سوال ششم: متاسفانه ما افغان ها بزندگی قانونی و حیات مبتنی برحقوق و دموکراسی سوانح خوب نداریم. اجازه دهید درباره این موضوع نسبتا مفصل تر صحبت کنم. طوریکه افغان ها تا بحال شش قانون اساسی را تدوین کرده اند ولی پنج تای آن را یکی بعد از دیگر قهرا لغو کردند. ایا این قوانین ناقص و برای افغان ها غیر قابل قبول بود یا افغان ها اصلاً بقانون چندان اهمیت نمیدهند؟ جزءی اخری این سوال بواقعیت مقرون معلوم میگردد. چار قانون اساسی اولی دوره های شاه امان الله، محمد نادرشاه، محمد ظاهرشاه و محمد داؤد که باهم مشابهه بودند، بر اساس ارزش های مردم ساخته شده بودند. مردم به هیچ یکی از این قوانین در وقت وضع و تطبیق آن مخالفت نکردند. مردم تنها با دو قانون اساسی دوره ببرک کارمل (۱۹۸۰) و دروه نجیب الله (۱۹۸۷) مخالفت نمودند. این دو قانون هم مخالف ارزش های مردم نبود. در واقع این دو قانون در عبارات دموکراتیک تر از چار قانون اول بود. ولی کافه مردم با گردانندگان آن

مخالف بودند و حقا میدانستند که سیاست ها و کردار شان برعکس قوانین خود شان بود. این مخالفت موید این حقیقت است که تدوین ووضع قانون اساسی در ذات خود کافی نیست، تطبیق کنندگان و تطبیق آن هم مهم است. موضوع تطبیق قانون از چند نگاه دیده میشود. اول از نگاه اینکه، طوریکه پیش تر گفتم، قانون اساسی باید مبتنی بر ارزش های مردم و مطابق به اقتضاءات عصر باشد. دوم اینکه حکومات بر طبق آن حکومت کنند و عمال حکومت آن را تطبیق نموده خود بر خلاف آن عمل نکنند. سوم اینکه مردم درباره قانون اساسی آگاهی داشته، اثرات مثبت آنه را در زندگی روز مره خود محسوس کنند تا در وقت ضرورت از آن دفاع کنند.

اما در افغانستان چنین نشده است، یا طور کلی چنین نشده است، در تطبیق قانون اساسی حکومت نقش اساسی بازی مینمایند. دریندمورد یک مثال می اورم. از جمله شش قانون اساسی افغانستان قانون اساسی دوره محمد نادر شاه از ۱۹۳۱ تا ۱۹۶۳ مدت سی و دو سال را در بر گرفت. دریندقدر مدت حکومات بر اساس همین قانون اساسی حکومت کردند ولی در دوره صدارت محمد هاشم در شکل استبدادی، در زمان صدارت شاه محمود خان در شکل دموکراسی و در دوره صدارت محمد داود خان در شکل نیمه یا شبهه استبدادی، بانکه دراین دوره طبقه تعلیمیافته متوسط بصورت بارز قوی شده صحنه سیاسي، برای تحول مساعد شده بود. از این در واقعیت چنان نتیجه گرفته شده میتوانند که گردانندگان حکومت و همچنان شکل حکومت در تطبیق قانون اهمیت اساسی دارند. در مورد گردانندگان حکومت فارمول خاصی وضع

شده نمیتوانند بطوریکه آن ها را برعایت آن مجبور نمود. محمد هاشم خان، شاه محمود خان و محمد داؤد خان بر اساس عین قانون اساسی حکومت کردند ولی طوریکه دیدیم طرز حکومت هر سه متفاوت از همدیگر بود. اساسی این است که عوض اصلاح گردانندگان یا در ایوان حکومت ساختمان یا نظام سیاسی را اصلاح نمود که آنها بر اساس آن حکومت میکنند. شاید بر اساس همین فکر بوده باشد که محمدظاهر شاه و مصاحبان موصوف قانون اساسی نو را در ۱۹٦٤ تجویز نمودند که در آن قدرت در سه مقام تقسیم شده و راه برای حاوی تر شدن حکومت و دموکراسی باز گردید ونظام شاهی در شکل قانونی و مشروط تحول نمود. بزرگترین اشتباه محمد داؤد خان این بود که موصوف عوض آنکه با آن هم کاری کرده از داخل برای اصلاح آن بکوشد آن نظام را بنام دموکراسی قلابی سقوط داد و راه را برای بی ثباتی خطرناک باز نمود. موصوف با این عمل خود موسس بی ثباتی موجود افغانستان شمرده میشود. در هر حال اکنون به کمیسیون قانون اساسی افغانستان لازم است که موضوع تطبیق قانون اساسی را هم در نظر داشته چنان شکل و صورت را برای حکومت تجویز نماید که در عین اینکه اشخاص بر اساس لیاقت، در حکومت سهم گرفته بتوانند، حکومت کنندگان دوام و مصلحت حکومت خود را در رعایت قانون بدانند. فارمول مانوس برای این نوع حکومت تقسیم مناسب قدرت در سه شعبه و تاسیس حکومت بر مبنای انتخابات است. اما هیات اجراییه در این نوع حکومت باید بقدری صلاحیت و توانایی داشته باشد که در برابر قوه های فرار از مرکز و

قوای ضد قانون و انارشی جواب موثر داده امنیت و ثبات را در هر حال محفوظ نموده بتوانند. به ظهور انارشي، مثل انارشی دوره شاهی مشروط باید فرصت داده نه شود.

درباره اینکه در افغانستان در حال حاضر دموکراسی قابل تطبیق خواهد بود تامل بکار است. افغان ها بمعنی معمول کلمه دموکراسی در غرب دموکرات نیستند. آنها از جامعه افغان برخاسته اند و جامعه افغان اساسا بشکل حاکمانه تنظیم شده با انکه افغان ها در برابر طرز حاکمانه قدرت حساسیت خاص دارند. پیاده شدن دموکراسی در افغانستان یک مشکل دیگر هم پش رو دارد. در حال حاضر طبقه متوسط تعلیمیافته بسیار ضعیف است. دموکرات هاو لبرال ها و ازادیخواهان منسوب باین طبقه محصول پنجاه سال معارف عصری بود، بعد از کودتای ثور یا از بین برده شدند و یا بفرار از وطن مجبور شدند. این هم از جمله مصیبت های عظیمی بود که خلقی ها و پرچمی ها بر افغانستان وارد نمودند، اکنون زیادترین افغان های درون وطن اعم از زن و مرد در تپ و تلاش زندگی عادی نزدیک به طبیعی اند. آنها لذت قانون و دموکراسی را در عمر خود نه چشیده و اطفال شان، مثل خود شان، از سواد، تحصیل و مزایای زندگی عصری و سهولت های صحی محروم اند. قانون، انتخابات و دموکراسی بانها مفهوم ندارد. با اینحال گمان نمیرود اینها یعنی اکثر افغان ها به انتخابات، قانون و دموکراسی دلچسپی نشان دهند. مگر انکه زندگی شان به سبب آن بصورت بارز بهتر گردد. دریذصورت نظام نوین سیاسی که با انفاذ قانون اساسی جدید عیار

خواهد آمد عمدتا مال مردمان شهری خواهد بود و افغانستان برای مدتی کم و بیش بمانند زمانه های دور صاحب دولت شهری خواهد شد. اما کمیسیون قانون اساسی با اتخاذ تدابیری میتواند عمر این مدت را کوتاه نماید.

۱- تدبیر اولی این است که طوریکه پیش گفتم کمیسیون قانون اساسی چنان حکومتی را تجویز نماید که در نظر و عمل دموکرات، مقید بقانون، جوابگوی انارشی و تامین کننده امنیت و ثبات باشد.

۲-در این نظام افراد باید از چنان ازادی قانونی برخوردار باشند که متشبثین ان برای از دیاد ثروت و تولید اموال و مصنوعات همواره ابتکار کنند، تا جامعه به سبب فعالیت انها از حالت جمود فعلی بحالت تحرک تحول نماید.

۳-بافغان های مهاجر زمینه قانونی، مراجعت بوطن را مساعد نموده تا انها از مهارت ها، پول ها و بزنس های خود در بازسازی کشور استفاده کرده بتوانند. امروز بهزار ها افغان مهاجر علاقمندی و توانایی خدمت بوطن ویران شده را دارند. همینقدر که فضای کار در وطن برای شان مساعد و حیثیت و وقار شان مصون باشد. بان تعداد افغان های ساینس دان، داکتر، انجنیر، قانون دان، تخنیک دان، بزنس مین، تجار، پول دار، مربی و امثال آن که امروز در جهان غرب و عرب هستند در هیچ وقت دیگر نبودند. افغانستان بخدمت آنها اشد ضرورت دارد. آنها یک سرمایه بزرگ و محرک قوی برای ابادانی کشور شده میتوانند.

٤-کمیسیون قانون اساسی با استفاده از صلاحیت خود که در قسمت حقوق، صلاحیت

ها، و مسوولیت های افراد، جامعه و دولت برای بمیان اوردن یک طرح جامعه موظف است، باید برای معارف عصری وطن هم یک طرح عمومی تجویز نماید. جنگ های تباه کن تقریبا ربع یک قرن مراکز، تسهیلات و لوازم معارف وطن را تا حد زیاد از بین برده است. این دومین بار در قرن بیستم بود که معارف افغانستان فدای سیاست شد و جوانان از فرا گرفتن تحصیلات محروم ساخته شدند. بین افغان ها مرض بیسوادی هم به سرعت شایع شد و افغان ها در زمینه چنان صدمه بزرگ دیدند که اثرات ناگوار آن تا سال های زیاد محسوس خواهد بود. چاره بکار است، در حال حاضر چاره این خواهد بود که کمیسیون قانون اساسی برای احیای معارف عصری هم یک طرح عمومی تجویز نماید. باین معنی که در همین قانون اساسی احیا و توسعه معارف عصری را از جمله و ظایف عمده دولت بدانند ودر عین حال بالای ملت هم صدا کنند که در زمینه با حکومت هم کاری کنند. معارف عصری چنان صدمه دیده که بدون یک جهش بزرگ احیا و توسعه آن ممکن نخواهد بود. ترقیات جاپان اساسا نتیجه چنان قانون اساسی میباشد که قرار آن خاندان شاهی میجی ونظام جدید همزمان با دوره امیر شیرعلی خان در افغانستان برای معارف اساس قوی گذاشت بطوریکه تا پایان قرن نزدهم مرد و زن در آن کشور باسواد و تعلیمیافته شدند. برای ملت افغان داشتن یک معارف عصری عمومی باین سبب هم مسئله حیاتی بمشار میرود که ملت های رقیب آن را محاط کرده است. بدون فراهم نمودن تسهیلات برای تحصیل و تربیه نسل جوان اینده کشور و آئنده نظام روشن بوده نمیتوانند. از کمیسیون قانون اساسی

توقع میشود که در زمینه پیشقدم شود و
یک نام تاریخی بخود کمایی کند.

دولت د افغانستان په راتلونکي اساسی قانون کې

سپتمبر ۱۰-۲۰۰۳

افغانستان په واقع کښې د ثور له کودتا نه تر اوسه پورې اساسي قانون نه لري. د اشغال په دوره کښې په کال ۱۹۸۰ کښې د موقت اساسي قانون په نامه یو قانون او بل قانون په کال ۱۹۸۷ کښې جوړ شو، خو خلکو هغه رد کړل.

د اسلامي تنظیماتو او داسې هم د اسلامي امارت په دوره کښې له اسلامي شریعت نه په ډول ډول تعبیرونو کار اخیستل کېده خو دغسې قانون چې د هغه له مخې داسې دولت جوړ شوی وی چې د خلکو په برابر کښې د دولت حقونه او دندې او د دولت په برابر کښې د خلکو دندې او حقونه ټاکل شوي وي، موجود نه و. نو ویل کېدلی شي چې افغانانو د ثور تر کودتا نه وروسته په قانوني تشیا کښې ژوند کاوه او د غه حال د کورني جنګ یو مهم علت شمېرل کېږي.

د اسلامي امارت له پرزېدلو نه وروسته یوشمېر افغانانو د ملګرو ملتونو د استازي تر څارنې لاندې د ۲۰۰۱ کال په دسمبر کښې په بن کښې پرېکړه وکړه چې د افغانستان نوی موقتي حکومت دې د ملګرو ملتونو د استازي تر څارنې لاندې د نوي اساسي قانون د جوړېدلو لپاره ډګر برابر کړي او تر هغو پورې دې په څه استثنی سره د ۱۹٦٤ کال د قانون له مخې کار

وکړي. د همدغې موخې لپاره په کابل کښې لومړی له نهو کسانو نه جوړه کمېټه د اساسي قانون د تسوید په نامه او وروسته د ۱۳۸۲ کال د ثور په دوهمه د اساسي قانون د تدقیق په نامه له پنځه دېرشو نه جوړ بل کمیسیون وایستل شو او وروستنی کمیسیون موظف شو چې د اساسي قانون مسوده وګوري او سمه یې کړي او د پاس کولو لپاره یې لویې جرګې ته وړاندې کړي، خو د لویې جرګې راغوښتل د همدغه کال له اکتوبر نه دسمبر ته وځنډول شول.
داسې هم د اساسي قانون مسوده تر اوسه پورې برالا شوې نه ده، خو علاقمنو د هغو نسخې لاس ته ر اوړې او کومه هغه یوه چې محترم ها شمیان علاقمنو ته سپارلې یوه له هغو څخه ده. زه برسېره پر هغې د اساسي قانون د مسودې یوه لومړنی مسوده په لاس کې لرم چې د هغې له سرچینې څخه ما ته د انګرېزي کولو لپاره استوله شوې وه. د پو هاوي وړ ده چې د غه دواړه مسودې سره توپیر لري. زما په لاس کې لومړنی رسمي مسوده ده چې طبیعي ده په هغې کې به ډېر بدلونونه راوستل شوي وي. دا بله مسوده د دولت سروال، محترم حامد کرزي په لاسلیک د ۱۳۸۲ کال د ثور د دوهمې نېټې د شپږم لمړ فرمان مله ده، نو دواړه مسودې اخري مسودې نه دي او بدلونونه به پکې راوړل کېږي. زه د دغه واقعیت په نظر کې نیولو سره د دولتي نظام په اړوند په لنډ ډول بحث کوم. خپله مسوده لومړنی او دا بله دوهمه نوموم.
په سر کې وایم چې د نړۍ ټول هېوادونه اساسي قانونونه لري، یا یې باید ولري. د هغو په نشته والي کې حکومتونه پخپل سر او حتی مطلق وي. د

نړۍ ټول مشروطه غوښتنې غورځنګونه په اصل کې د حکومتونو د مطلقو اختیارونو د محدود کولو لپاره رامېنځ ته شوي تر څو حکومتي ماموران د قانون له مخې حکومت وکړي او خلک هم د قانونوله مخې حکومتونه جوړ کړي او د هغو اطا عت وکړي، نو په دې ډول د یوې مدني ټولنې لومړنی شرط نه یوازې د قانونو لرل بلکې د حکومت او خلکو له خوا د هغو رعایت دی. په دې حال کې ا ساسي قانون چې د راتلونکو لایحو او فر عي قانونو لپاره سرچینه کېږي باید د مهال د غوښتنو له مخې او د خلکو یا د هغو د استازو په موافقه جوړ شي او خلک او حکومتونه هغه په ډګر کې عملي کړي، نو د اساسي قانون جوړوونکي باید د هغه تطبیقي اړخ په نظر کې ولري او د غه کار حتمي کوي چې هغوی متخصصان وي، ټولنه، خلک او کلتوري ارزښتونه یې وپېژني او فکري سطح یې ملي، پراخه او حتی انسان شموله وي.

په خواشینی سره باید وویل شي چې د دغو دوو کمیسیونو غړي د پورته معیارونو له مخې ټاکل شوي نه دي. هو د هغو لږ شمېر په بېلو بېلو څانګو کې د تخصص او نظر خاوندان دي، خو زیاتره یې د سیاسي کتنوله مخې ټاکل شوي،لکه هسې چې د بېړنۍ لویې جرګې غړي ټاکل شوي وو. په اصل کې لازمه نه وه چې د هماغې یوې موخې لپاره دوه کمیسیونونه جوړ شي او دوهم یې دومره لوی وي. که په نظر کې وای چې افغانستان سم اساسي قانون ولري باید دغسې یو کوچنی کمیسیون ورته موظف شوی وای چې له تجربه لرونکو متخصصانو په تېره قانون پوهانو او د قلم او سوچ له خاوندانو څخه جوړ وای. لا به هم ښه وای چې د دغ سې کمید سیون په سر کې

محترم ډاکتر عبدالصمد حامد وای. دی د ۱۹٦٤ کال د اساسی قانون جوړولو کې په برخه لرلو، په دولتي تشکیلونو او چارو کې د تجربو په لرلو او د ملي پېژندل شوي شخصیت په لرلو سره د دغه کار لپاره ډېر وړ شخص و. دغسې کمیسیون کولی شول، د دغسې یوه په اصطلاح پاخه اساسي قانون مسوده جوړه کړي چې د افغان د دولتي نظام او مدني ټولنې ټینګ بنسټ وګرځي، خو دغسې ونه شول او لکه چې په دغسې لیکنې کې به معلومه شي، د اساسي قانون مسودې برابرول له ربړونو سره مخامخه ده.

د اساسي قانون په جوړولو کې تر ټولو غټه موضوع د دولتي نظام جوړول دي، لومړی پوښتنه دا ده چې دولتي نظام د پاچایی وي یا د جمهوریت؟

د یوې پېړۍ د څلورمې سیاسي انکشافونه څرګندوي چې پاچایي بنسټ که مشروطه یانې قانوني پاچایي وې له مېنځ څخه تللې او په افغانستان کې د پاچایی نظام په هره بڼه چې وی راتلونکی نه لري. د هغه بېرته ژوندی کول هر کولیدسي او رستمي زور غواړي، خو په افغانستان کې اوس نه هر کولیس شته او نه رستم. محترم پخوانی پاچا چې له ۱۹۳۳ څخه تر ۱۹۷۳ پورې د افغانستان واکمن و، دغه واقعیت تر هر بل چا نه ښه درک کړی. له همدې امله هغه له ګدی لوېدلو نه وروسته په وار وار ویلي دي چې د پاچایی نظام د بېرته راوستلو په لټه کې نه دی او د هغه پر ځای پخپل هېواد کې د سولې او ارامی د راوستلو لپاره هاند باسي.

د پاچا د دغه دریځ په نظر کې نیولو او تر هغه لا مهمه، په وطن کې د دغه نظام د بیا راوستلو لپاره د افاقي شرطونو دنه شته والي له امله دا نظام

د سیاسي قانون جوړونکو لپاره موضوع نه کېږي او جمهوري نظام د اساسي قانون مشروعه موضوع ده.

خو دا چې افغانستان دې څهٔ ډول جمهوري نظام ولري؟ په دې اړه ټول په اتفاق نه دي. آیا ولس مشر دې د ملي شورا له خوا غوره شي، یا نېغ دخلکو له خوا؟ ایا د ولس مشري نظام دې تشریفاتي یانې هسې په نامه وي یا اجرایوي؟ که اجرایوي وي تر کومه حده پورې او څنګه؟ لکه هسې چې دمخه مې وویل دا د اساسي قانون بنسټیزه موضوع ده. ځانګړی اهمیت یې په دې کې دی چې ولسمشر د نورو دندو تر څنګه د سولې او ثبات په ساتلو کې چې د مدني او ټولنیز ژوند لومړی شرط دی، بنسټیزه برخه لري. د افغانستان د عمومي او جغرافیایي وضع په تېره د تېرو پنځوویشتو کلونو د ګډوډۍ په نظر کې نیولو سره او دا چې تر هغو دمخه پاچا ټول عمر پاچایي او واکمني کوله افغانستان باید یو قوي خو په قانوني حکومت معتقد یو ولس مشر ولري. دغسې ولس مشر چې د ارامۍ او ثبات په ساتلو او ټینګولو کې اغیزمن رول ادا کولی وشي.

د انګلیس فیلسوف تاماس هابس په نظر "اوس د ټولو واکمنو دنده په دغې یوې جملې کې ځایدلی شي او هغه دا چې د خلکو ساتنه اعلی قانون دی"(۱) تر هغه وروسته جان لاک بل انګلیس فیلسوف د شتو ساتنه هم د حکومتونو دنده وګڼله. که داسې نه وي بیا هم هابس وایي او هغه څه چې هغه په اولسمې پېړۍ کې ویلي په شلمې پېړۍ کې د افغانستان په کورني جنګ کې هم صدق کوي.". د هغې مودې په اوږدو کې چې خلک بې له دغسې ګډ زور څخه ژوند کوي

چې په ډار کې یې وساتي هغوی په دغسې حال کې ژوند کوي چې جنګ نومېږي.... هغه حال چې هلته هر انسان د هر انسان غلیم دی. په دغه حال کې نه د مثبت کار لپاره ، نه د سمندر ګرز پېدلو لپاره ، نه د هنر لپاره ، نه د ادبیاتو لپاره ، نه د ټولنې لپاره ځای وي او... (هغه څه چې وي هغه) په زور سره د مرګ دایمي ډار او د انسان ژوند، پوازې، غریب، کرښته، حیواني او لنډ"[٢] خو د حکومت یا ولس مشر د اختیار حدود باید ټاکلي وي، تر څو د مطلقیت احتمال او داسې هم د انارشي او ګډوډۍ احتمال تر هغه حده چې په اساسي قانون پورې اړه لري تر اخري حده لږ شوی وي. البته د دغه کار اساسي وسیله اساسي قانون دی.

د لومړنی مسودې له مخې په افغانستان کې اجرایي قوه په شخص ولس مشر او صدر اعظم کې متمرکزه ده. په دې ډول چې ولس مشر د دې اختیار لري چې صدراعظم ونوموي او نومول شوی صدراعظم له ملي شورا نه د اعتماد د رایې له ګټلو نه وروسته په کار پیل کوي. په داسې حال کې چې د دوهمې مسودې له مخې پخپله ولس مشر او وزیران حکومت جوړوي. په دې ډول چې د هغې د یو اتیاومې مادې له مخې "حکومت افغانستان متشکل است از رئیس جمهور و وزرا، رئیس جمهور، رئیس وزرای اعضای حکومت میباشند". د دغه وروستي فارمول له مخې د صدارت مقام له مېنځ نه وړل شوی او ولس مشري لږ او ډېر د امریکې د متحدو دولتونو په بڼه شوې ده. اوس پوښتنه دا ده چې د افغانستان لپاره کوم ډول یې مناسب دی؟

زما په اند د نسبتا قوي ملي شورا په شته والي سره لومړنی ډول له دوهم

طرز نه لا مناسب او ممکن لا هم عملي او اغیزناک وي، د لاندې دلیلونو له مخې:
په لومړني طرز کې اجرایوي قوه د ولس مشري او صدارت ترمېنځ وېشلې شوې ده. په دې ډول چې ولس مشر د صدراعظم د نومولو واک لري او صدراعظم یا حکومت اجرایوي دندې پرمخ بیایي.
صدراعظم د ولس مشر له خوا نو مول کېږي، خو د هغه صدراعظم کېدل د ولسي جرگې د اعتماد په رایې پورې تړلی دی.
په دغه حال کې ولس مشر او ولسي جرگه د حکومت په جوړولو کې برخه اخلي او د ډموکراسۍ اعلی درجه واقعې کېږي. څنگه چې ولس مشر د نورو دندو تر څنگه د وسله وال پوځ لوړ قوما ندان دی او څنگه چې هغه پخپله د ولس له خوا په نېغ ډول غوره کېږي او د درې گونوقوتونو سروال دی، د مشر او ملي زغیم حېثیت پېدا کوي، بې له دې چې تر هغه ځایه چې په اساسي قانون پورې اړه لري پخپل سر او مطلق شي. د صدر اعظم شته والی که څه هم د هغه له صلاحیت نه یو څه کموي، د هغه له مشر کېدلو سره مرسته کوي، ځکه چې اجرایوي مسوولیتونه هغه ته متوجه کېږي نه ولس مشر ته. پر هغه برسېره په دغه طرز سره د هېواد د عنعنې رعایت هم کېږي. په دې مانا چې صدراعظم چې پخوا یې د پاچا تر اثر لاندې کار کاوه اوس د ولس مشر تر ا ثر لاندې صدارت کوي.
خو د دوهم طرز له مخې اجرایوي قوه په شخص ولس مشر کې غونډه شوې ده. ولس مشر هم د دولت او هم د حکومت سروال دی. بې له دې چې صدراعظم په مېنځ کې وي. پر هغه برسېره شورا یانې مقننه قوه د حکومت یانې اجرایوي قوې په برابر کې ضعیفه ده. په دغه طرز کې پر حکومت باندې د ولسي جرگې د اعتماد

رایه له مینځه ورل شوې او خلک د خپلو استازو له لارې حتی د حکومت پر کړنو باندې څارنه هم کولی نه شي. د دوهمې مسودې د درې شپېتمې مادې په قرار "اعضای شورا میتوانند از وزرا در موضوعات معین سوال کنند." په وزیرانو باندې دا د شورا یوازنی امتیاز دی. په داسې حال کې چې د ولسي جرګې غړي د ولس غوره شوي غړي دي او پر حکومت او د هغه پر کړنو باندې د هغې څارنه د ټولنې د ډموکراسۍ درجه ټاکي. په دغه حال کې ولسمشر د صدراعظم په حیث د مسوولیت تر دراندہ بار لاندې کېږي چې احتمال شته. تر هغه لا بده یې د هغه احتمال شته والي کېږي چې باندنۍ قدرتونه به پر حکومت باندې نفوذ وکړي، بې له دې چې شورا د هغه مخه ونیولی شي. په وران شوي افغانستان کې چې د باندنیو حکومتونو مرستو ته ډېره اړه لري، دغه نفوذ ممکن د ملي واکمنۍ او خپلواکۍ د نفي کېدو باعث شي.

خو ولسمشر باید په هر حال کې د ولس له خوا په نېغ ډول غوره شي، نه دا چې د ولسي جرګې له غړو نه انتخاب شي. د افغانستان په اوسني حال کې چې د اعتبار وړ قوي ګوندي سیستم نه لري، پارلماني طرز چې د هغه له مخې هم ولسمشر او هم صدراعظم د ولسي جرګې له خوا غوره شي غېر عملي دی. ولسمشر د خلکو په غوره کېدلو سره د غوره والي له ربړونو سره سره چې ډېر به وي، د ملي مشر حېثیت پېدا کوي. په داسې حال کې چې که هغه د ولسي جرګې له خوا غوره شي، هغه به له خلکو نه لېرې وي. د دغې خبرې بیا ویل دلته په کار دي چې ولسمشر د دې لپاره چې د ارامۍ او ثبات په خوندي کولو او ټینګولو کې

غیزناک وي باید د ټولو خلکو یا لږ تر لږه د زیاترو خلکو له ملاتړ او درناوي نه بهره من وي.

د دواړو مسودو، په تېره د دوهمې مسودې له مخې ولس مشر باید د ښو صفتونو خاوند وي، خو د دغه مهم ټکي په اړه چې هغه دې په دواړو رسمي ژبو کې پوهاوی یانې لیکنه او ویناکولی شي څه نه دي ویل شوي. په داسې حال کې چې که ولس مشر دغه صفت ونه لري نه د امنیت او ملي پیوستون په خوندي کولو کې اغیزناک کېدلی شي او نه ملي مشر کېدلی شي. په واقع کې د ملي پوهاوي د پېدا کېدلو او ټینګېدلو او د چارو د اغیزمنې لپاره د قانون له مخې د حکومت هر غړي باید د دواړو رسمي ژبو په پوهېدلو باندې مکلف وي. په لومړنۍ مسوده کې د ولس مشرۍ دوره څلور کاله او په دوهمې کې پنځه کاله ټاکله شوې ده. زما په نظر د پرله پسې والي او ثبات په خاطر د ولس مشرۍ دوره باید لږ تر لږه شپږ کاله وي او یو کس د دوو دورو لپاره د کاندید کېدلو حق ولري. د محمد داود خان په وخت کې د ولس مشرۍ دوره اوه کاله تجویز شوې وه.

د اساسي قانون بله ستره موضوع د مقننه قوې صلاحیت دی. د غه قوه په لومړنۍ مسوده کې د ملي شورا او په بلې کې د شورا په نامه یاده شوې ده. اول دشورا کلمه چې عام فهمه او مروجه ده، د مقننه قوې مفهوم په دقیق ډول نه افاده کوي. دا کلمه د مشورې مفهوم لري. په داسې حال کې چې مقننه تر هغه ډېر پراخ مفهوم لري. د قانونو ایستل د دغې قوې اصلي دنده ده، خو هغه یې یوازنۍ دنده نه ده او باید نه وي، خو شورا په دوهمې مسودې کې د حکومت په

برابر کې ډېره ضعيفه ده. د دغې مسودې له مخې ولسي جرگه په حکومت باندې د باور د رايې له ورکولو او له حکومت نه د باور د بېرته اخيستلو حق څخه بې برخې ده. پر ځای يې له حکومت څخه "استيضاح" کولی شي.(٦٢ مه ماده)، له وزيرانو څخه پوښتنه کولی شي(٦٣ مه ماده) او د "تحقيق و مطالعه اعمال حکومت و اجراءت اداره" په اړه کومېټه جوړولی شي (٦٤ مه ماده) عجبه دا ده چې د کار مهال يې لنډ او په هر کال کې اوه مياشتې دی. (٥٥ مه ماده) څرگنده ده چې مقننه قوه په دغې لړې اندازې صلاحيت سره د افغانانو په ملي ژوندانه کې مهم رول لوبولی نه شي. په واقع کې مقننه قوه په دغه کم مقدار صلاحيت سره يوازې په نامه وي او هر څه چې وي هغه به حکومت وي. زه ځينې وخت په دې فکر شم چې دوهمه مسوده شايد رښتيانۍ نه وي، خو لکه چې مې ياده کړې هغه د دولت د رئيس په لاسليک د فرمان مله ده. په هر حال که دغه قوه دغه مقدار صلاحيت ولري او حکومت ته ورته د صلاحيت وړ ستر رکن نه وي، خلک به د هغه نظام په اړه چې د اساسي قانون له مخې به جوړېږي بې تفاوته پاتې شي او په پاتې کېدو باندې به يې شک ولري.

د دوهمې مسودې ژبه سسته او په ځينو برخو کې لا سره په تضاد کې ده. د ابهام يو مثال يې دمخه ورکړل شوی او هغه دا چې "رئيس جمهور رئيس وزرای اعضای حکومت ميباشند". مطلب شايد دا وي چې ولس مشر د حکومت سروال يا د وزيرانو سروال دی. مطلب چې هر څه وي دغه جمله ناڅرگنده ده. په داسې حال کې چې د اساسي قانون ژبه بايد دقيقه، څرگنده، له الهام نه خالي او سهل

ممتنع وي او بس ټاکلی مطلب بیان کړي. دغسې جملې په دوهمې مسودې کې لیرې نه دي. عجبه دا ده چې د ولس مشر لپاره په دو اتیاومې مادې کې د "تعیین" کلمه درې وارې استعمال شوې ده. "رئیس جمهور و اعضای حکومت میتوانند از اعضای شورا یا خارج از آن تعیین شوند". په داسې حال کې چې ولس مشر هغه څوک دی چې انتخاب یا غوره کېږي. دواړه مسودې او دوهمه مسوده لا ډېره، د ۱۹٦٤ کال د اساسي قانون دژبې دقیق والی او قوت نه لري.

د دولتي نظام بله ستنه قضایي قوه ده چې په اصل کې د ساتونکي حېثیت لري. د دغې قوې لوړ او مسلکي غړي د سترې محکمې د سروال او غړو په ګډون انتخابي دي او د ولس مشر له خوا ټاکل کېږي لکه هسې چې د نوي تجویز شوې ادارې یانې د اساسي قانون د لوړ دیوان غړي به ټاکل کېږي. دغه دواړه ادارې چې اختصاصي دي، نهایي مرجع دي. ستره محکمه موضوع ګانې د اسلامي شریعت له نظر نه څاري او عالي دیوان یې د اساسي قانون له نظره ګوري. په دې مانا چې په هغو قانونو باندې چې وروسته به ایستل کېږي، عالي دیوان له دې ډډې نه څارنه کوي چې هغه د اساسي قانون د ارزښتونو مخالف نه وي او ستره محکمه یې له دې ډډې نه ګوري چې هغه د اسلامي شریعت منافي نه وي. په دواړو مسودو کې راغلي چې "هیچ قانون نمیتواند مناقض دین مقدس اسلام و دیگر ارزش های مندرج این قانون اساسی باشد." د ۱۹٦٤ کال اساسي قانون د څارنې دغه دوه ګونې دندې یوازې سترې محکمې ته سپارلې وې، دغسې ستره محکمه چې غړي یې عصري قانون پوهان او د اسلامي فقهه پوهان وو یا باید وای، خو

په لومړنۍ مسوده کې (په دوهمې مسودې کې نهم فصل نشته چې ممکن هغه د عالي ديــوان پــه اړه وي) دغـــه دوه اداري تـجويز شوې چې په مالي لحاظ به د د ولت لـپاره گراني تـمامې شي او تـر هغه لا هم د دندو د بېلتون په اړه به د دواړو ترمېنځ بېځايه جار او جنجال پېدا شي. دغه جنجال به له هغه کړکېچ نه برسېره وي چې د فردونو او ډلـو د حقـونـو پـه اړه بـه رامېنځ تـه کېدونـکې وي. قـانوني حقـوق هـم د اجتمـاعي او سياسي حقـونـو او کلـتوري ارزښتو په شان خو تـر هغو پـه لـړه اندازه تـغيير کوي او ثـابت نـه وي، خو هـغه وخت غواړي. دغه واقعيت د نړۍ ټولو حقوقي خپرونو منعکس کړی. افغانستان هم ټولې هغه حقوقي خپرونې منلې چې د ملگرو ملـتونو د بېلو بېلو څانگو او د بشري حقـونـو د موسسې له خوا ايستلې شوي دي. د هغو غټ مثـال د ژوندانه پـه ټول ډگر کې د ښځو او نارينه وو ترمېنځ د برابرۍ منل دي. په داسې حال کې چې مومن او مومنه سره دغسې برابر حقونه نه لري. دغه دواړه دريځونه سره ټکر راپېښوي. په ځينو اسلامي هېوادونو کې د برابرۍ دغه غورځنگ فعال دی. په افغانستان کې دغه غورځنگ د شاه امان الله په وخت کې پـيل شو، خو زر پر ځای ودرول شو، خو په ځينو نورو اسلامي هېوادو نو کې بريالی يا تر څه حده پورې بريالی دی. په تيونس کې تر يوې ښځې نه د زياتو ښځو نکاح کول غېر قانوني دي او سر غړونکی يې تر پنځو کلونو پورې بندي کېږي. په عراق کې که يو سړی وغواړي دوهمه ښځه په نکاح کړي بايد د محکمې د قاضي اجازه حاصله کړي او قاضي هغه وخت اجازه ورکوي چې سړی ثابته کړي چې د نفقې توان يې لري.(۳) په نورو اسلامي

هېوادونو کې هم تر څلورو پورې د ښځو کولو رواج مخ په ځوړې دي او ممکن د وخت په تېرېدو سره له مېنځ نه لاړ شي لکه هسې چې د کنیزې او مري توب رواج چې د اسلام په صدر کې مجاز او مروج و پرې ښودل شوی دی.

د اساسي قانون په دواړو مسودو کې د ښځو د حقونو موضوع له قلم نه لوېدلې یا غورځول شوې ده. شاید وروسته په فرعي قانون کې پرې بحث وشي او که داسې ونه شو، د ښځو غورځنګ ته به چې د قوت په حال کې دی او له هېواد نه د باندې د ښځو له غورځنګ نه بهره من دی، دغه حال د منلو وړ نه وي او د تاوتریخوالي سبب به شي. په همدې ډول شاید د مذهبي اقلیتونو موضوع هم د تاوتریخوالي سبب شي. په دې اړه په دوهمې مسودې کې د غومره راغلي چې "سایر مذاهب مساویانه از حمایت قانون برخوردار میباشند" (دوهمه ماده). کوم هغه دریځ چې دغو مسودو د ژبو په هکله غوره کړی هم شاید یوه ورځ د نارامی سبب وګرځي. د دوهمې مسودې په درېیمې مادې کې پښتو او دري د افغانستان رسمي ژبې ګڼلې شوې او په یو دېرشمه مادې کې د افغانستان ټولې ژبې چې شمېر یې له دېرشو نه اوړي ملي ګڼلي شوې. په د غو عباراتو سره: "دولت موظف است برنامه موثری برای انکشاف و تقویه زبان های ملی پشتو، دری و سایر زبان های افغانستان وضع و تطبیق کند". د ۱۹٦٤ کال په اساسي قانون کې یوازې پښتو د افغانستان ملي ژبه اعلام شوې ده. په دې ډول چې د ۳۵ مې مادې له مخې "دولت موظف است پروگرام موثری برای انکشاف و تقویه زبان ملي پشتو وضع و تطبیق کند". ملي ژبه هغې ژبې ته ویلی کېږي چې ټول ملت یا د هغو

ډېره برخه په هغې ګړېږي. اوس که د افغانستان محلي ژبې هم ملي ژبې وشمېرلې شي، ویونکي به یې حق ولري چې خپل حکومتونه له ګرېوانونو نه ونیسي چې د دوی له ژبو سره دې د اساسي قانون له مخې د ملي ژبو په حیث چلند وشي. پښتانه به چې ژبه یې د اکثرو افغانانو ژبه ده، تر هغو لا ډېر په قوت استدلال وکړي. دوی به په هغه برسېره دغه شکایت هم وکړي، لکه چې همدا اوس یې هم کوي چې اوسنی حکومت په واقع کې د دوی له ژبې سره د رسمي ژبې په حیث هم چلند نه کوي. مثال به وړاندې کړي چې تر اوسه هم د اساسي قانون مسوده په پښتوکې درک نه لري. په دې ډول اساسي قانون چې په اصل کې باید د ملي پخلاینې وسیله وي، د کړکېچ وسیله به شي.

له درې ګونو قواوو نه مقننه او دولتي سروال انتخابي او د قضایې قوې او د اساسي قانون د لوړ دیوان غړي او داسې هم د مشرانو د جرګې یو شمېر غړي انتصابي دي. په دې ډول د ولسي جرګې، د مشرانو د جرګې د ډېرو غړو، د ولسمشر، د ولایتي شوراګانو او د ښاروالانو انتخاب د اساسي قانون او فرعي قانونو ستره موضوع کېږي. دغه موضوع هم نظري او هم تطبیقي خواوې لري. په نظري یا قانوني برخه کې یې شاید ستونزې پېښې نه شي. د قانون له مخې ټول موکلین باید اتلس کلن او یا تر هغو زیات وي. مقامونو ته د کاندیدانو عمر به زیات خو هغه به هم ټاکلی وي، خو د هغو تطبیقي اړخ به ستونزې ولري. لومړی دا چې ډېر انتخابونه او هغه هم په لنډو مودو کې به د دولت مالي ملا کږه کړي. دغه حال به د افغانستان د دولت لپاره چې بېخي ډېر لګښتونه په غاړه

لري لکه وړ يا عمومي پوهنه، د وړ يا عامه روغتيايي اسانتياو د تهيه د مامورانو او نظاميانو او پوليسانومعاش او داسې نور ډېر گران تمام شي. دا ټول په دغسې حال کې چې مرکزي حکومت تر اوسه پورې د دې توان نه لري چې د يوه ټاکلي او معياري فارمول له مخې د ټول هېواد عايدونه ټول کړي او بيايې د ټاکلې بودجې او تخصيصي له مخې ولگوي. دا د دولت لپاره بنستيزه او د مالي متخصصانو موضوع ده، خو د دغه څه ويل دلته په کار دي چې کوم هغه دولت چې لږ تر لږه خپل عادي لگښتونه له داخلي عايدونوڅخه پوره کولی نه شي، د هغه ټينگښت به په شک کې وي. کومې هغه کودتاگانې چې په لږ عايدو هېوادونو کې کېږي تر زياتې اندازې د همدغې موضوع له امله وي. دولت په دغسې هېوادونو کې د هر څيز سرچينه وي.

د انتخاباتو په موضوع کې بل تطبيقي گام په ټول هېواد کې د رايو ورکولو د حوضو ټاکل دي او دا چې موکلين بايد د پېژندگلوۍ کارډونه يا د نفوسو پاڼې ولري، د گډوډۍ په مهال کې په تېره د اسلامي تنظيمونو په دوره کې په ځينو ولايتونو کې په دې برخه کې بدلونونه راوستل شوي و او اوس د دغو ټولو موضوعگانو ټوليز به د انتخابونو د کميسيونونو او د ټولو هغو لپاره چې د انتخابونو له موضوع سره سر او کار لري، ډېرې ستونزې پېدا کړي. که د رايو حوضې د موکلينو له شمېر سره تناسب ونه لري انتخابونه شايد ارزښت له لاسه ورکړي او ډول ډول کړکېچونه رامېنځ ته کړي. عمومي سرشمېرنه به دغه کشاله هواره کړي، خو دغه کار ډېر لگښت اووخت غواړي،خو تر

ټولو غټه موضوع په ټول هېواد کې د بریالیو انتخابونو کول او د انتخابي حکومت تر جوړېدلو نه وروسته د اساسي قانون تطبیقول یا په بله ژبه قانوني حکومت کول دي. اساسي قانون یا د قانون حکومت د خپل ماهیت له مخې د دولتي عمالو صلاحیت تحدید کوي. په بله ژبه دولتي عمال د هغو په شته والي کې پخپل سر او مطلق کېدلی نه شي. نو آیا په اوسني افغانستان کې چې جګ مشران، والیان، ټوپک والا او زورور قوماندانان په خاص ډول په اطراف کې د خپلې خوښې حکومت چلوي دېته حاضر شي، دغسې پروسې له بریالی کېدلو سره مرسته وکړي چې پای به یې د دوی د اختیار تحدید وي؟ ګمان نه کوم چې هغوی به دغسې وکړي. په لاندې ډول د انتخابونو پروسه شاید بریالی شي، یو دا چې هغوی یا د هغوی د ډېر د اعتماد وړ پر اشخاصو عوض شي. بله دا چې مرکزي حکومت او د انتخابونو کمیسیون تر دې اندازې قوي وي چې هغوی د مقررو رعایت ته اړکړي. دریمه دا چې د حکومت په ترکیب کې په لوړه سویه سمونونه راوړل شي. په حاضر وخت کې د دغو تجویزونو شوني کول ناشوني ښکاري. مرکزي حکومت د څرګندو دلیلونو له مخې د دغه کار قدرت نه لري او د مرګرو ملتونو او د باندنیو مسلطو حکومتونو عمال چې انتخابونه څاري د دغه کار لپاره حاضر نه دي. داسې ښکاري چې دوی ټول په دې فکر دي چې کولی شي په مرکز او اطراف کې حکومتي عمال د انتخابونو د پروسې د بریالي کولو لپاره وهڅوي. داسې وګڼې چې دوی هغوی د دغه کار لپاره وهڅول. په هغه حال کې به وروستي په حتمي ډول کوښښ وکړي، خپل نفر او خپل پلویان انتخاب

کړي او د دې خنډ وګرځي چې خلک دې خپل استازي غوره کړي. د هغه معکوس به سیاسي معجزه وي. دا سمه ده چې په افغانستان کې د یوې پېړۍ په څلورمې کې سیاسي معجزې پرېمانه پېښې شوې، خو هغه له یوه سره ټولې ورانوونکې وې، په دغه ټول مهال کې تعمیري سیاسي معجزه لیدلې شوې نه ده. د انتخاب دغه پروسه هم د هېواد د عمومي وضع په نظر کې نیولو سره او دا چې په هېواد کې یو ځای بل ځای نا ارامي وي، دغه معجزه هم تعمیري کېدلی نه شي. په تېره چې خلکو له بېړنۍ لویې جرګې نه ښه انتباه ترلاسه کړې نه ده او ژوند یې هم تر دې اندازې پورې ښه شوی نه دی چې اساسي قانون او د انتخابونو پروسې ته یې هیله من کړي.

یادښت:

۱- تدهاند ایچ، تددین کودکي، فیلسوفان، د لویدیځ د سترو سوچ والو معرفي، د اکسفورډ پوهنتون، ۱۹۹۹، ۵۵مخ.

۲-نارمس دی ویس، د اروپا تاریخ، د اکسفورډ پوهنتون-۱۹۹۶-۵۲۱.

۳-تهاماس لپمن، د اسلام پوهاوي، د امریکې نوی کتابتون-۱۹۸۲-۱۰۶ مخ.

څنګه مرکزي حکومت، فیدرالي یا متمرکز؟

سپتمبر۱۰-۱۹۹٦

زموږ په ګران هېواد افغانستان کې دغه ټول اوسني جنګونه د قدرت لپاره شوي، نه یوازې دقومي ا وګوندي قدرت بلکې در سمي او حکومتي قدرت لپاره . رسمي قدرت هغه وخت ترلاسه کېدلی شي چې یو څوک یا یوه ډله یاپخپله یا د نورو په ملګرتیا حکومت خپل کړي. په حکومتي واک سره نه یوازې سیاسي واک ترلاسه کېدلی شي، بلکې اقتصادي قدرت، نظامي قدرت او حتی د قومونو او افرادو قدرت هم ترلاسه کېدلی شي. په افغانستان کې همدغسې شوي دي. دلته حکومتي واکمنانو د رسمي قدرت له لارې په جامعې یعنې په ما او تا او نورو باندې هغسې چې یې غوښتي دي حکم چلولی ا و د هېواد له شتمنیو څخه یې د ځان، خپلوانو او پیروانو لپاره استفادې کړې دي. جامعې هم د رسمي قدرت خاوندانو ته د وېرې او د طمع په خاطر ټیټ او پاس کړی، که څه هم کله کله یې سرغړونې هم کړې دي.

په افغانستان کې د امیر عبدالرحمن خان له امارت نه راهیسې د قانوني پاچایی دورې څخه غېر حکومتي واکمنو کولی شوه چې د ا فرادو دخوش خدمتی، د دوی د مرګ او ژوند او د هېواد د شتمنیو اختیار په لاس کې و لري. په افغاني جامعه کې رسمي قدرت یوه خاصه

نېشه لرله او نړدې ټولو افغانانو د تعليميافتګانو په شمول هڅه کوله چې دغه نېشه وکړي. د کمونستي کودتا نه وروسته د غه نېشه د جنون سرحد ته ورسېده. په دې چې په واک مَيدنانو د قدرت د ګټلو په لار کې د وطنوالو د وژلو او د هېواد دد ورانولو پروا ونه کړه. بلکه بدي يې لا داده چې دوی د قدرت ګټلو په لار کې د ګاونډيو هېوادونو تر تاثير لاندې لاړل او برعکس د خپلو وطني سيالانو مرګ کي د ښمنان وګرځېدل.

د دغه حال نتيجه اوس په وطن کې د يوه مرکزي حکومت په ځای د څلورو حکومت ګيو موجوديت او په هغو باندې د ګاونډيو حکومتونو نفوذ دی. دغه حال، د نورو شيانو په جمله کې، د بيا ودانولو کار ګران کړی دی. تر څو په وطن کې مرکزي حکومت نه وي جوړ شوی او دغه حکومت په ټول هېواد باندې په اغيزمن ډول سره خپل حکم جاري نه کړي، د وران شوي هېواد چارې نه شي سمېدلی. ممکن بشپړتيا او اينده يې هم په خطر کې ولوېږي، خو د حکومت د بيا رغونې هڅې تر اوسه پورې ناکامې شوې دي. د حکومت د بيا رغونې په باب چې تر اوسه د ملګرو ملتونو د موسسې استازو لکه کور دوويز، بيننان سيوان او محمود مستري هلې ځلې وکړې، سرته ونه رسېدلې. همدا راز ټول هغه کوښښونه چې د تنظيمونو مشرانو، قوماندانانو، قومي او ملي مشرانو او روښانکفرو او سياست پوهانو يا دننه په وطن او يا له هېواد څخه د باندې وکړل، هم ناکام شول. په افغانستان کې اوس د حکومت جوړول لکه د هندوکش د غره د پاسه چې ختل وي، حال دا چې دغه کار افغانانو ته هم د عنعنې، هم د تاريخ او هم د

اسلام له مخې يو کېدونکى او معمولي کار و، چا به د نورو په ملګرتيا په نظامي قوت سره اول قدرت ترلاسه کاوه او وروسته به يې د جرګې له لارې د خپل خانداني حکومت لپاره د ولس ملاتړ او مشروعيت خپل کاوه او يا به يې په جرګې سره اول ملاتړ ترلاسه کاوه او بيا به يې حکومت جوړوه. ځينو به کودتاګانو ته هم لاس اچوه، خو د نجيب الله د رژيم له نسکورېدلو څخه وروسته د مرکزي حکومت د جوړولو لپاره هم عنعنوي او هم عصري تجويزونه ناکام شول. دا يو تريخ حقيقت دى چې سپېرودل يې د کشالې د هوارولو په لار کې ممکن مرسته وکړي.

هر هغه وطنوال چې په دې باب سوچ او اندېښنه لري د هغه په باب نظر هم لري. زما په فکر د غه ناکامي د واک مَينانو د قدرت د لېوني نېشې او زمونږ د هېواد په باب د بدنيتو ګاونډيو هېوادونو د اجنداګانو نتيجه ده. د واک مَينانو د لېوني نېشې په باب دمخه وګړېدم. اوس به د بدنيتو ګاونډيو د اجنداګانو په باب يوڅه رڼا واچوم. زه د دوى په اجنداګانو کې د افغانستان لپاره د يوه ضعيف فيدرالي حومت ځېره وينم. دوى يې نوم نه اخلي خو له سياستونو څخه يې ځرګندېږي چې دوى د افغانستان لپاره د يوه ضعيف مرکزي حکومت په لټه کې دي. د افغانستان په باب په تېره د ايران او پاکستان له وروستيو پاليسيو څخه ښکاري چې دوى که څه هم په ظاهر کې له افغانانو سره د اسلامي اخوت نارې وهي په واقع کې په هېواد کې د جنګ له ختمولو او د مرکزي واحد حکومت له مېنځ ته راوستلو سره مخالفت کوي. دوى د خپلو نفوذ لاندې افغاني ډلو له لارې په دې بريالي شوي

دي چې د دغسې حکومت د تاسیسولو مخه ونیسي چې هغه په ولس اتکا ولري یانې ملي حکومت وي او اسلامي شریعت پکې نافذ. د ملګرو ملتونو د استازو کوښښونه چې د همدغسې حکومت د جوړېدو لپاره کېدل، همدا چې د بري درشل ته به ورسېدل، د دوی دواړو له خوا به په ښکاره یا په پټه سبوتاژ شول. د محترم پخواني پاچا د لویې اضطراري جرګې پر بنا درې فقره ییز تجویز هم د دوی له خوا تخریب شو. په عوض کې د دوی اجندا دا ده چې حکومت یوازې او یوازې په اسلامي تنظیماتو پورې منحصر کړي. دغه نظر چې اول د فقید جنرال ضیاءالحق په ابتکار رامنځ ته شوی و او سیاسي اسلام یې غوره عنصر ؤ. وروسته د شمال ایتلاف کوونکو او د پېښور او اسلام اباد د توافقاتو اصلي طراحانو هغه ته قومي بڼه ورکړه. د دغو سیاستونو او هم د پرچمي رژیم د قومي سیاست نتیجه اوس زموږ په وطن کې په عین وخت کې د څلورو حکومت ګیو شته والی دی. یوازې دا هم نه ده، هر حکومت ګي ځانله خارجي حامي (یا حامیان) لري او هر حامي کوښښ کوي چې خپل تر تاثیر لاندې افغاني خوا د نورو خواوو په مقابل کې په وسلو او پیسو سره پیاوړې کړي او بین المللي اعتبار ورته پیدا کړي. ایران په دغه برخه کې تر ټولو جدي دی، هڅه کوي چې د کابل د حکومت ګي په سروالی سره ایتلافي حکومت رامېنځ ته کړي. ایران په مزار، هرات او جلال اباد کې قونسلګری ګانې، په کابل کې سفارت او په هزاره جاتو کې نور ترتیبات لري او لوړ رتبه مامور علاوالدین بروجردي یې د افغانستان سیمو ته په منظم ډول سفرونه کوي. پاکستان چې په هرات، قندوز، مزار او

جلال اباد کې قونسلګرۍ ګانې لري هم ایران ته ورته سیاست پر مخ بیايي او وروسته له دې چې اسلامي حزب له جمعیت سره ایتلاف وکړ، د کابل له حکومت ګې سره يې لار ونیوله. پاکستان د ننګرهار له شورا او طالبانو له حرکت سره هم نږدې علایق لري. په داسې حال کې چې سعودي عربستان د ایران د اجندا په مقابل کې د طالبانو او ازبکستان د جنبش ملي او اسلامي او تاجکستان د کابل د حکومت ګې فعال مرستندویان دي. له دغو هلو ځلو څخه ښکاري چې بدنیته ګاوندې هېوادونه هڅه کوي چې [1] د دغو حکومت ګیو ترمېنځ تعادل پر ځای وي او د جنګ وضع دوام وکړي او [2] که دوی پخپلو کې د کوم ایتلافي حکومت په سر اتفاق وکړي، هغه به یوازې له دوی نه جوړوي چې په دغه حال کې به د مرکزي او ایالتي حکومتونو ترمنځ توپیر زیات نه وي، یانې یو راز ضعیف فیدرالي حکومت به مېنځ ته راغلی وي. که دغسې نه وي دوی باید افغاني خواوې پخپل حال پرېږدي او د افغانستان په چارو کې له مداخلې نه لاس واخلي. که دوی دغسې وکړي چې احتمال يې نه لیده کېږي، افغاني خواوې به د لېونی نېښې خاوندانو په شمول مجبورې شي چې جنګ بس کړي او د ملي قوتونو په شمول په خپلواک او یو موټې افغانستان کې د اسلامي اساستو پر بنا د مرکزي حکومت د جوړولو بندوبست وکړي، خو زه ګمان نه کوم چې بد نیته ګاونډیان به له زور نه غېر له افغانستان څخه لاس واخلي. سوال دا دی چې بد نیته ګاونډیان ولې دغسې کوي؟ د دوی هدفو نه او نیتو نه دوی ته معلوم دي. له سیاستونو څخه يې معلومېږي چې دوی لکه چې دمخه وویل شوه، د موجودو حکومت ګیو نه جوړ د

دغسې ايتلافي حکومت په لټه کې دي چې عناصر به يې لږ و ډېر سره برابر، ساختمان به يې فدرالي او سياستونه به يې د دوی تر تاثير لاندې او پخپله به حتی د دوی تابع وي. د دغسې ايتلافي فيدرالي حکومت نږدې او ليرې عواقب به د افغانانو د واکمنی، د هېواد د خپلواکی لپاره بيخکي خطر وي، په تېره چې دا په نظر کې ونيول شي چې افغانستان يو شتمن هېوا دی او د شوروي اتحاد په ړنګېدلو سره يې د مرکزي او جنوبي اسيا ترمېنځ د يوه معبر په حېث خپل طلايي موقعيت بيا ترلاسه کړی دی. د همدغه خطر په احساس سره وو چې ډېر شمېر افغانانو په کال ۱۹۹۲ او ۱۹۹۳ کې د ليکنو په شرح کې چې د آئينه افغانستان په اته ويشتمې، نهه ويشتمې او دېرشمې گڼې کې کړې دي فيدرالي حکومت يې د افغانستان لپاره رد کړی دی او د لايل يې راوړي دي چې د هغه لپاره په دې هېواد کې چې په زياته اندازه د قومونو يو مخلوط هېوا دی، معيارونه نشته. فيدرالزم ځانله کوم ټاکلی جوړښت نه لري او عملي کېدل يې په ارامی سره امکان نه لري او که په زور سره عملي کېږي، د قومونو تر مېنځ به حساسيتونه، کړکېچونه او دښمنۍ گانې پېدا او دايمي کړي چې له هغو څخه به بدنيته گاونډيان استفاده وکړي. که دا اوس چې يې کوي. په هغو باندې به زه دا اضافه کړم چې فيدرالي فکر زموږ د خپل تاريخي انکشاف محصول نه، بلکې هغه د نورو چپي فکرونو لکه د انقلاب، تاريخي دورو او طبقاتي جنگ غوندې له خارج نه يو وارد شوی فکر يانې غېر عملي فکر دی چې عملي کېدل به يې نه يوازې سياسي او قومي مشکلات لا هم زيات کړي، بلکې دغسې نوي مشکلات

به راپېدا کړي چې اوس يې پيش بېني نه شي کېدلی لکه د غوايي تر کودتا څخه وروسته چې د غېر عملي فکرونو په تطبيق سره نه فکر کېدونکي مشکلات خلق شول. شايد له همدې امله وي چې يوازې چپيان او ستميان چې د خپلو افکارو او اعمالو د عواقبو له پېشن بيني کولو څخه عاجز دي، د فيدرالزم پلوي کوي. داسې هم نه ده چې فيدرالي جوړښت ګواکي د پرمختګ او انکشاف ضامن دی. انګلستان او فرانسه فيدرالي نه دي، خو پرمخ تللي هېوادونه دي، برعکس شوروي اتحاد فيدرالي و، خو له مېنځه لاړ نو په داسې حال کې چې افغانستان په تېرو اتلسو کالونو کې د جنګ له امله وران شوی او بيا ودانولو ته سخت ضرورت لري، ښايي موږ په بې خطرو او اشنا لارو باندې تګ وکړو. البته دغه فېصله به پخپل وخت کې د موسساتو په مجلس يا د نوي اساسي قانون جوړولو په کميسيون پورې تعلق ولري. زما نظر دا دی چې د نويو اوښتونو په نظر کې نيولو سره دې مرکزي حکومت د ۱۹٦٤ کال اساسي قانون له مخې جوړ شي، داسې چې په هغه کې دې د نورو لازمي اصلاحاتو په جمله کې قومي، ژبنی، مذهبي او سيمه ييزې ملاحظې او عدالت په نظر کې ونيول شي. په نوي قانون کې دې هغسې چې مرکزي حکومت دی و منتخب پارلمان ته مسول وي، هغسې دې ايالتي حکومتونه هم د منتخبو ايالتي شوراګانو ته مسوول وي. په مجموع کې نوی قانون دې د فرد او مارکيټ په ازادي او څو ګوندي سيستم بناوي خو حکومتي موسسات دې تمثيلي وي، نه حاکمانه او ګوندونه دې په دې شرط مجاز وي چې د تمويل منابع يې يوازې او يوازې افغاني وي. په هر حال حکومت دی چې انتخابي او تمثيلي

به وي باید دومره قوي وي چې د مفسدینو، متمردینو او متجاوزینو په مقابل کې د ملکیت، امنیت، ولسواکۍ او هېواد د خوندي ساتلو توان ولري.

محترم پوهاند کاکړ صاحب!
دا دی د گوندونو په اړه هغه پوښتنې در استوم، د کومو په اړه چې په تیلفون کې سره وغږېدو، ستاسو د لنډو او روښانو ځوابونو په هیله.

په درنښت
حمید عبیدي
د جون ۱۸-۲۰۰۳

پوښتنه: د قانوني پاچایی په لسیزې کې مېنځ لارو او دموکراسي پالو سیاسي گوندونو ولې تبارز ونه کړ؟

ځواب: د قانوني پاچایی په لسیزې کې یو شمېر اعتدالي او دموکرات سیاسي گوندونه هسک شول او تبارز یې وکړ، خو قوي نه شول، دوام یې ونه کړ او په ملي سیاست باندې یې اثر ونه کړ، یا د یادولو وړ مهم اثر ونه کړ. د محمد هاشم میوندوال په سروالی مترقي دموکرات گوند، صدای عوام د خلیل الله خلیلي په مشری گوند او د غلام محمد فرهاد په مشری د افغان ملت گوند د دغسې گوندونو وتلي گوندونه وو. دا چې دوی ولې ملي گوندونه نه شول او له افغان ملت نه پرته نور گوندونه له سیاسي ډگر نه ووتل، په دې اړه ډول ډول نظرونه وړاندې شوي دي. شاید غټ دلیل دا وي چې د دغه گوندونه د برحال حکومت په شان دډموکراسی په اصولو، په مشروطي پاچایی او اساسي قانون په اړه سره موافق وو. په بل عبارت د دوی ترمېنځ په اساسي ټکو کې اختلاف نه و، ځکه د دغو گوندونو مشران او کدرونه یا پخپلو نوښتونو یا د رسمي مقامونو په هڅونې سره په حکومت کې ننوتل. یوازې میوندوال دغسې ونه کړل، هغه هم

د صدارت له مقام نه له گوښه کېدو نه وروسته. که دغه نظر سم وي له گوندونو څخه د دوی د مشرانو او کدرونو توقع دولتي مقام ته رسېدل و، نظر دېته چې دموکراسي او گوندي ژوند ته ژمنه لرل وي. شاید همدغسې هم وي ځکه چې په افغانستان کې تر هغه وخته پورې هیڅ معتدل دموکرات گوند د ویښ ځلمیانو د گوند په گډون د گوند له لارې د ولتي واک ته رسېدلی نه و. سره له دې چې دغه وروستی گوند ملي، اعتدالي، دموکرات او لوی گوند و. د دغو گوندونو په اړه د یادونې وړ بل ټکی د حکومت یا په دقیق ډول د واکمنې کورنۍ چلند و.

هغه وخت واکمنه کورنۍ له دغسې گوندونو نه په اندېښنه کې وه او فکر نه کېده چې افراطي چپي او مذهبي تنظیمونه به پخپله په واک شي نو واکمنې کورنۍ نه غوښتل چې د اندېښنې وړ گوندونه یې له حکومتي چوکاټ نه د باندې د قدرت مرکز وگرځي، نو ځکه هغسې چې د ویښ ځلمیانو ډېر لویان یې په رتبو او مقامونو سره تطمیع کړل او گوند یې ورضعیف کړ، دغسې یې هم د پاچایۍ د دورې اعتدالي گوندونو لویان او کدرونه تطمیع کړل. په دې برخه کې بل ټکی د محمدداود د چلند و چې په زوروا کي معتقد ا و د دموکراسۍ مخالف و. په صدراعظم کېدو سره یې د لومړۍ لنډې دموکراسۍ دورې گوندونه خنثی کړل او په دولتي سروال کېدو سره یې د پاچایۍ دورې دموکرات گوندونه غلي کړل. په داسې حال کې چې د هغه خپل ملي کلوب او ملي غورځنگ چې له رسمي مامورانو او بیوکراتانو نه جوړ و، گوندونه نه شول. محمد داود چې د صدراعظم محمدهاشم خان او پخواني پاچا

په شان یا حتی تر هغو څخه ډېر د افغان په سیاست باندې اثر کړی، د افغان دموکراسۍ د بېخ نیولو مخه نیولې ده. د دموکراتو او اعتدالي گوندونو د نه تبارز په اړه د یوه بل ټکي یادول هم حتمي دي او هغه دا چې د هغو لویان او کدرونه په اصل کې دموکراسۍ ته رښتیني نه وو او که وای دوی به په هر حال کې د دموکراسۍ په پلي کېدو او واقعي کېدو باندې ټینگار کړی وای. دا یوه غټه او بېخکې موضوع ده چې شاید بل وخت به پرې خبرې وشي.
پوښتنه: ویل کېږي چې مېنځ لارو گوندونو ځکه تبارز ونه کړ چې د وخت پاچا د سیاسي گوندونو لایحه چې پارلمان پاس کړې وه، لاسلیک نه کړه. اوس هم سره له دې چې خلک له کینې او ښي افراطي گوندونو نه سخت ځوریدلي دي، بیا هم دموکراسۍ پالو گوندونو د تبارز نښې نه لیدلې کېږي.تاسې په دې برخه کې څه نظر لرئ؟
ځواب: ستاسې د پوښتنې لومړۍ برخه زما د پورتنۍ توجیه په تایید ده، په دې مانا چې د پاچا له خوا د گوندي لایحې په نه لاسلیک کېدو سره داسې ونه شوه چې د وخت ټولو گوندونو تبارز ونه کړ. افراطي چپي او بنسټ پالو مذهبي تنظیمونو تبارز وکړ. یوازې دموکراسي پالو او اعتدالي گوندونو په منظم ډول تبارز ونه کړ چې په دې ټکي دمخه وغږیدلم. د پوښتنې د دوهمې برخې په اړه وایم چې د محمد داود له کودتا په تېره د ثور له کودتا، خونړیو جنگونو، باندنیو نظامي او نورو ډول مداخلو او وچکالۍ نه وروسته د افغان د جامعې مورفولوجي اوښتې ده. له دغې اوښتنې سره د گوندونو حال هم تغییر کړی، که څه هم اوس ویل کېږي چې د قانوني

پاچـــایۍ د دورې پــــه شــــان د "لـبرالـــي دمـوکراسۍ" دوره پـیل شوې ده، خو د غه "دمـوکراسي" پـه ټـینگو پـښو بـانـدې ولاړه نـه ده او ټـول حکومـتي واک لـرونـکي ورتـه رښتیـنـي هم نـه دي. پـه افـغانـسـتان کې اوس تـعلـــیم کـــړي او د سیاســي ویښــتیا لـرونـکي افغا نـان یـعـنې هـغه افغا نان بـېـخي لـږ دي چې پـه دمـوکراسۍ، ازادۍ، گـونـدي ژونـد، جر او بـحث او زغم بـانـدې معـقـتد دي. اوس پـه افـغانـسـتان کې د بـا سوادو شمېـر بـېـخي لـږ او د بـې سوادو شمېـر بـېـخي ډېـر دی او عامـه خـلک هم د ژونـد پـه اساسي مـشکلـونـو بـانـدې اخـته دي. د دغې سترې فـاجعې اصلي عاملان اول د خلـقي حکومت او بـیا د پـرچـمي رجیم دي. دوی دواړه د نـــورو خیـــانـتونـو پـــه ډلـه کې د افـغان مـتوسطې تـعـلیم کـړې طبـقې پـه لـه مـېنځ نـه وړلـو کې پـه اولـه درجــه مـســوول دي. پـــه دې چـــې دوی پـــه زرگـونـو تـعـلیم کـړي افـغانـان د ښوونـځیو لـه شاگـردانـو نـه نـیولـې د پـوهـنـتون او نـورو عالـي مـوسسومـحـصلانـو او اسـتادانـو پــورې او داســې هـم نــور دمــوکرات او ازادي پـال او د فـن او کـمـال خاونـدان یـا ووژل یـا بـنـدي کـړل یـا پـه فـرار لـه وطن نـه مجبـور کـړل. اسلامـي تـنـظیمـونـو او طالـبانـو بـیا دغه چـنگېـز ډولـه پـروسه تـر اخره پـورې ورسولـه. لـه بـلې خوا اوس پـه افـغانـسـتان کې وضع داسې هـم نـه ده چې افـراد دې د بـرحال حکومت پـه بـرابـر کې د حکومت کولـو او انـتخابـاتـو لـه لارې د واکـمن کـېدو بـدیـل فـکرونـه او نـقـشې پـه ازادۍ ســره وړانــدې کــړي. پـــه کـراتـــو اور بـدل شوي چې پـه د غې پـه اصطلاح "لـبرالـي دمـوکراسۍ" دورې کې لـیـکوالان، مـنـتـقدان او اخـبـاري چـلوونـکي هم پـه کابـل او هم لـه کابـل نـه د بـانـدې پـه نـورو ولایـتونـو کې د حکومـتي عـمالـو لـه

خوا شړل شوي دي، نو په داسې حال کې چې ژوند مصون نه وي، قانوني محکمې او پولیسي قواوې د افرادو مصونیت خوندي کولی ونه شي، د سیاسي ګوندونو میدان ته وتل به اسان نه وي. په تېره د هغو ګوندونو مېدان ته وتل چې بې ملاتړه وي، په څرګند توب، ازادۍ او دموکراسۍ باندې عقیده لري. البته سیاسي فعالیتونه به وي خو هغه به پټ او هغو ته منحصر وي چې وسله وال ملاتړان لري، له باندنیو الهام او پیسې ترلاسه کوي، په دموکراسۍ، انتخاباتو او ولس واکې عقیده نه لري او مقصد یې د موجود نظام تخریب وي.

پوښتنه: د دې لپاره چې په افغانستان کې اعتدالي او دموکرات قوتونه پیاوړي شي، څه باید وشي؟

ځواب: د دې لپاره چې د موکرات قوتونه پیاوړي شي او د هر فرد لپاره څرګند سیاسي فعالیت میسر وي، د لنډې او اوږدې مودې پروګرامونه باید عملي شي.

په دموکراسۍ کې ګوندی ژوند حتمي وي، نو د ګوندونو قانون باید وایستل شي، هغه به ډېر شرطونه ولري چې یو څو اساسي یې زما په فکر باید دا وي چې د ګوندونو تمویل او د عوایدو منبع دې یوازې او یوازې افغاني وي. هر ګوند دې د دې لپاره چې په قانوني ډول ګوند شي، باید په محکمه کې ومني چې مقصد ته د رسېدو لپاره به له تشدد، زور او ترور نه کار نه اخلي. هیڅ ګوند دې له دغسې افرادو نه جوړ نه وي چې یوه قوم، یوه محل، یوه مذهب او یوې ژبې او یوه جنس ته منحصر وي، خو سرغړونکې دې یوازې د محکمې له لارې نه د حکومت د بلې څانګې له خوا تر پوښتنې لاندې ونیول شي او د ملامت کېدو

په حال کې په جزا ورسول شي. د اوږدې
مودې پروګرام دې د نوي نسل روزل کېدل
وي، د عصري پوهنې له لارې، د دې مانا
دا کېږي چې حکومت دې هم پخپله او هم
شتمن او پوهنپال افغانان وهڅوي چې د
عصري پوهنې، ساینس اوټیکنالوجۍ
مرکزونه جوړکړي، داسې دې باندنیو ته
هم د قانون له مخې اجازه وي چې که
وغواړي د لوړې زده کړې موسسې په
افغانستان کې پرانیزي، خو پوهنه او
زده کړه دې انتقادي، دموکراتیکه او
واقعي وي. د افغانانو د ژغورنې،
واقعي پرمختګ او ښه او سالم ژوند
اساسي لار د دغسې پوهنې لرل دي.

پوښتنه: ایا ستاسې په فکر به د
پخوانیو ګوندونو او تنظیمونو لویانو
او مهم کدرونو له خپلو تېروتنو څخه
عبرت اخیستی وي چې له استبدادي
اعمالو نه ډډه وکړي او له دموکراتانو
سره دموکراسي د بېخ نیولو لپاره په
یوه لاره روان شي؟

ځواب: دغې پوښتنې ته په دقیق ډول
ځواب ورکول کېدلی نه شي. انسانان د
شرایطو په اوړېدو سره خپلو نظرونو
ویناوو او کړو ته هم تغییر ورکوي.
شاید خپلو هدفونو ته تغییر ورنکړي.
په عمومي ډول متعهد کسان له خپل هدف
نه نه تېرېږي، هغه ته د رسېدلو لارې
اړوي. په افغانستان کې خو اوس هر یو
د دموکراسۍ نارې وهي، حتی هغوی هم چې
یو وخت د هغه مخالف وو او د خپل
اقتدار په وخت کې یې د دموکراسۍ په
مخالفت کارونه وکړل، دا چې دوی به
په رښتیا لکه هسې چې نارې و هي،
دموکراسي منلي وي، خپل فکرونه اړول
وي، په دموکراتو ارزښتونو معتقد شوي
وي، زه څه ویلی نه شم، خو تجربو
ښوولې چې څوک چې په یوې ټاکلې

ایډیالوجي عقیده لري او ایډیالوجي یې ورته سپېڅلې وي، دی ورته تر دې حده پورې جذمي او ټینګ وي چې د هغې د عملي کولو او واقعي کولو لپاره له هیڅ ډول عمل نه اخلاقي وي یا غیر اخلاقي مخ نه اړوي. دا چې دغسې کسان په افغانستان کې وهڅول شي چې د دموکراسۍ د پیاوړي کېدو لپاره له نورو سره لاس یو کړي. دا به بېځایه توقع وي. خو دا به عملي وي چې هر څوک باید مکلف وګرڅول شي چې خپل اجتماعي اعمال د قانون په مطابق وکړي اوکه یې ونه کړي، باید په محکمه کې په قانوني ډول تر پوښتنې لاندې ونیول شي.

پوښتنه: د دې لپاره چې د دموکراسۍ د مخالفانو او ورانوونکو عناصرو او ډلو ټپلو میلانو نه محدود شي، باید څه وشي؟

ځواب: د دې پوښتنې ځواب به دا وي چې د افغانستان د خلکو ژوند په مادي او معنوي لحاظ ښه شي، حکومت د قانون پر اساس یانې په مشروع ډول له سالمو، متقي او لایقو اشخاصو نه جوړ وي، په قانوني ډول حکومت وکړي، قانوني محکمې فعالې او اغیزمنې وي او د هېواد له ټولو اشخاصو سره بې له امتیاز او

نهم څپرکی

د دوو ملګرو په یاد

د اروا ښاد غريبيار په ياد

جون ٢٧-٢٠٠٧

اوس هم زما زړه ته نه لوېږي چې غريبيار به مړ وي او خيال کوم چې هغه به په کله راډو يا کابل کې چکر وهي، خو تريخ واقعيت دا دی چې هغه له موږ نه تللی او له بده مرغه بې له خدای په امانۍ نه او د تل لپاره داسې نه ده چې هغه تللی او موږ تلپاتي يو. د شاعر ساحل په وينا:

"د يارانو کډې گور
ته وار په وار ځي"

دا ځکه چې هيڅ انسان او په واقع کې هيڅ روح وال تلپاتی نه دی، خو د لته يوه غټه خبره شته او هغه دا چې څوک په طبيعي مرگ سره له مېنځه ځي او څوک له مېنځه وړل کېږي لکه په افغانستان کې چې په تېرو دېرشو کلونو کې بېخي ډېر افغانان له مېنځه وړل شوي دي چې په هغو کې به ستاسې خپلوان او دوستان هم وي لکه زما چې و، نو دا پر ځای ده چې اروا ښاد عبدالحی حبيبي د دغې اوږدې لومړنۍ لنډه دوره "سره و با" نومولې ده، خو دا هم حقيقت دی چې ټول هغوی چې له مېنځه تللي او يا له مېنځه وړل شوي دي، هېر شوي نه دي او نه به هېر شي. نزدې ټولو ميراثونه پرې اېښي دي. د ځينو ميراثونه تر دې حده پورې قوي دي چې د هغو له لارې له خپلو گورونو نه هم پر انسانانو حکومت کوي نو انسان که څه هم عمر يې اوږد نه دی، د ډېر لوړ قوت خاوند دی، حتی

د مړینې په حال کې هم.

غریبیار هم ډېر څه پرې ایښي دي چې په هغو سره به لاهم یادېږي. اول خو یې له مېرمنې سره په ګډه اته اولاده او یو شمېر لمسیان او لمسیانې دي. د ده بل میراث د ده آثار دي، د یو څو کتابونو او مقالو په بڼه. د ده دغه میراث تلپاتې کېدلی شي. د دغو ټولو ترڅنګه د یوه شخص په توګه پخپله غریبیار هم دی.

غریبیار د یوه محدود چوکاټ شخص نه و، هغه ازادفکره او پراخ فکره انسان و. له دې امله یې د ملګرتوب دایره ښه پراخه وه. د ده د ملګرتوب دغه کړی له دې امله هم ښه ارته وه چې غریبیار روغ افغان، ټینګ پښتون او په هېواد او خپلواکۍ مَین انسان و. د ازادۍ په لار کې یې بندي خانه تېره کړې او د وطن او خپلواکۍ په لار کې یې ربړونه ګاللي دي. د ده د دغو صفتونو له امله ده چې موږ دلته د هغه په یاد راغونډ شوي یو، خو موږ باید دده له مړینې نه یو څه زده کړه وکړو.

لومړی دا چې د ژوند او مړینې ترمېنځ واټن ډېر لنډ دی. په دغه لوړه درجه تخنیکي هېواد کې هم چې که څه هم دلته د عمر متوسطه اندازه په نسبي ډول ښه لوړه ده. ژوند بیا هم د سترګو په رپ کې ناژوند کېدلی شي. په دغه حال کې به ډېر مهم درس دا وي چې ژوند ته د ځان وي یا د نورو، په درنه سترګه وګورو د هغو ژوند چې په طبیعي ډول له مېنځه ځي په سړه سینه وزغمو او د هغو چې په قصدي ډول له مېنځه وړل کېږي، په ټول قدرت سره محکوم کړو او زړونه خپه نه کړو، هغه هم په وړو وړو خبرو سره. بله دا چې کوښښ وکړو چې څه وخت مرو باید د یادونې وړ او

حتی تلپاتی میراث مو پرې ایښی وي. په پای کې د اراو ښاد سیداګل غریب یار کورنۍ ته خپل تسلیت وړاندې کوم او د هغه روح ته دعا استوم.

د اروا ښاد زماني صاحب په یاد
جون ۹-۲۰۰٦

د ټینګې او استقامت خاوندان له ستونزو سره پنجه نرموي او له دغسې مقابلې نه عبرت، بصیرت او زړه کړه ترلاسه کوي. اروا ښاد محمد هاشم زماني چې دیارلس کاله یې د دهمزنګ په زندان کې تېر کړي، له دغسې انسانانو نه دی.
دی په کال ۱۹۴۵ کې چې د شپاړسو کلونو و، د خپل پلار اروا ښاد میرزمان خان د لوی کهول له څه باندې سلو ماشومانو، تنکیو ځوانانو، ښځو او نارینه وو سره د هغه وخت د مشرقي د ولایت د تنظیمي رئیس سردار محمد داود په یوې ټوټې کاغذ باندې لیکلي شوي امر سره له خپل اصلي ټاټوبي، کونړ نه د غټې عسکري قوې په ملګرتیا په لاریو کې کابل ته د جشن د سېل کولو په نامه روان کړل شو، خو هلته د دوی نارینه د دهمزنګ په زندان کې کوټه قلفي شول او ښځې او ماشومان یې د کابل ولایت د ښځو محبس ته وسپارل شول. دا چې حکومت ولې دوی بندي کړل، دوی ته و نه ویل شول، شاید ویلي یې نه شوه، ځکه چې د عمر او جنس په لحاظ د غومره ډېر او سره متفاوت انسانان دغسې جرمي عمل په ګډه کولی نه شي چې د هغه له امله یې امنیتي چارواکي ونیسي او د قانون له مخې یې په محکمه کې محاکمه کړي. د دغومره ډېرو افغانانو نیول لا په دغسې حال کې وو چې ملت د اساسي قانون له مخې دغه حق د ځان کړی و چې "حریت

شخصیه از هر گونه تعرض مصون است، هیچکس بدون امر شرعي و اصولنامه های موضوعه توقیف و مجازات نمیشود". نو ویل کېدلی شي چې دا پوره یوه سیاسي او امنیتي موضوع وه.

کاشکي ارواښاد زماني د خپل زنداني خاطرات په کتاب کې دغه موضوع روښانه کړې وای. سره له دې هم ددغې موضوع په اړه ګړېدل به ګران نه وي. د دغې کورنۍ سرخېل ارواښاد میرزمان خان د خپلواکۍ په جګړه کې پخپلې مېړانې سره ځان په پاچاامان الله ګران کړی او بیا د ژوند تر پایه د هغه ټینګ پلوی پاتې شوی و، خو دنوي حکومت د سردار محمد هاشم په اوږدې صدراعظمۍ کې دپاچا نادر خان له وژل کېدو نه وروسته د امیر عبدالرحمن خان دوختو د دهمزنګ په زندان کې د پاچا امان الله پلویان د هغه د سلماني په ګډون له سپږو، وږو، لوږې، ناروغیو او کړولو سره په مخامخ کولو سره تر دې حده پورې عصبي کړي وو چې ځینو یې برالا د پېغمبری د عوې کولې.

د ارواښاد زماني د بندي کېدو په وخت کې د کونړ خلک د حکومتي زور زیاتي په برابر کې جګ شوي وو چې حکومت هغه دهمدغه سردار محمدداود له لارې په پوره بې رحمۍ سره وځپل. له بده مرغه دغه پېښه تر اوسه هم کوم کونړي بیان کړې نه ده. کوم څه چې څرګند دي دا دي چې حکومت په هغه وخت کې هم د ارواښاد میرزمان خان کورنۍ، هم د کونړ ساپي مشران اوهم د ارواښاد ملک قیس خوګیاڼي کورنۍ د قانون او شریعت پر خلاف په وچ زور اول د یارلس کاله په بندکې وساتل او بیا یې اته کاله هرات، شبرغان او مېمنې ته تبعید کړل او په دې ډول یې پخپل اصلي

ټاټوبي کې له ژوند کولو نه چې د هغوی طبیعي او قانوني حق و، محروم کړل. بې له دې چې هغو کوم جرم کړی وي، یا په کوم جرم تورن شوي وي.

د محمد داود لکه چې له ننګرهاریو سره جوړ نه و، ځکه د جمهوریت په وخت کې یې هم ارواښاد محمدهاشم میوندوال، مرستیال خان محمدخان او ماما زرغون شاه ته د پرچمي چارواکو له خوا په جوړې شوې توطیې کې د ځلوېښتو په شاوخوا کې دننګرهار لوړ رتبه او هېوادپال او لایق نظامي افسران او نور مشران وځپل. محمد داود په افغانستان کې لوی سمونونه عملي کړي، خو په دې کې شک نشته چې هغه په دغو یادو شویو ننګرهاریو باندې غټ ظلمونه کړي او شاید د همدغه ظلم له امله به وو چې د شنوارو او کونړ نظامي افسرانو د هغه د جمهوریت په نسکورولو کې برخه اخیستې وه.

خو له ظلم او زور زیاتي سره په مقابله کې د ارواښاد زماني لار دماغي او فکري وه او دی پر دې معتقد و چې که له دماغ نه کار اخیستل کېږي د هغه قوتونه نه تمامېدونکي وي. له همدې امله به و چې ده د دهمزنګ زندان دغسې کاته لکه د ده لپاره پوهنتون وي. ده هلته له نامتو مشروطه غوښتونکو بندیانو لکه بابا عبدالعزیز کندهاري، سرور جویا او نورو نه زده کړه وکړه او په شعر ویلو یې پیل وکړ. ده له دماغ نه دګټې وچتولو لار یې د ژوند تر پایه پورې په ټینګه ونیوله او یو شمېر اثرونه یې هم وکښل. لیکنې او شعرونه به یې د استادۍ په درجه نه وي، خو دی په دې پوه و چې دغه لار د لایتناهي ظرفیت لرونکي او نه لا ندې کېدونکي دماغ نه د استفادې ډېره مهمه

لار ده. څوک چې د دهمزنگ غونډې زندان په سخت حال کې چې هلته ژوندي پاتې کېدل د بندي اصلي مصروفيت وي، په دماغي انکشاف پسې گرځي، هغه هدفناک ژوند غواړي. د هدفناک ژوند خاصه اجتماعي کېدل او په ملي هدف پسې گرځېدل وي او ارواښاد زماني دغسې ژوند غوره کړی او په هغه کې يې نوم ايستلی و. د هغه د هدفناک ژوند بېلگه دغه غونډه ده چې موږ او تاسې د هغه په لومړي تلين کې دلته سره راغونډ شوي يو. په دغو صفتونو بر سېره د استقامت او ټينگې صفت دی چې ارواښاد زماني ترينه پوره بهره من و. سره له دې چې دی د ژوند په وروستيو کلونو کې د ستروک له امله معيوب او د نورو په مرستې متکي شوی و، هيڅ ناهيلې شوی نه و او چا چې به پوښته ويل به يې چې پهلواني کوم. البته په دې برخه کې د هغه کورنۍ په تېره د هغه درنه مېرمن د هغه کلکه مرستندويه او روحي اړم و. دوی ټول د قدر وړ دي چې د معيوب او لوېدلي زماني خدمت يي په مينه کړی او په دې برخه کې نورو ته سرمشق شوي دي. د ارواښاد محمدهاشم زماني نوم دې تلپاتې وي.

لسم څپرکی

د نورو لیکوالو او شاعرانو د اثرونو ارزونه

درد دل مرحوم پوهاند حبیبی

نومبر ۱۹۹۹

نه تنها اکثر مردم قندهار، بلکه فرهنگی های معاصر افغان و دانشمندان افغان شناس کشور های مجاور و جهان غرب مرحوم پوهاند عبدالحی حبیبی (۱۲۸۹-۱۲٦۳/۱۹۱۰-۱۹۸٤) را می شناسند که یک مورخ، ادیب، زبان شناس ونامه نگار نامی افغانستان معاصر بود،ولی شاید کمتر اشخاص از شاعری موصوف در هر دو لسان پشتو و دری آگاهی داشته باشند.

اکثر پشتونها در جوانی شعر میگویند ولی با مروز زمان فقط عده معدودی به شعر و شاعری دوام میدهند و دیگران پیشه های مشابه دیگری را اختیار میکنند. این حال بر مرحوم پوهاند حبیبی هم کم و بیش صدق میکند. درد دل که گزیده اشعار دری موصوف میباشد دوره اولی زندگی او را تا ۱۹٤۷/۱۳۲٦ در بر میگیرد. گر چه موصوف بعد از آن هم شعر گفته ولی درین دوره تا وفات خود در ۱۹٤۸/۱۳٦۳ عمدتا در تاریخ نویسی بمفهوم وسیعی اشتغال داشته است، در عین حال که تعدادی ازموسسات علمی، نامه نگاری و فرهنگی و تربیتی را اداره کرده و هم زمانی در سیاست عملی نقشی ادا نموده است. محصولات فکری یا اثار موصوف در رشته های یاد شده فوق الذکر در شکل مقاله ها، رساله ها و کتاب ها در دری و پشتو برای من از حساب بیرون است. این اثار محصول فکر کسی است که تحصیل منظم رسمی بیش تر از شش سال نداشت، ولی تا اخیر حیات خود پیوسته طالب العلمی نمود. درین مشغله در دوره اول حیات در زادگاه خود در قندهار از علمای جید اموخت و بعد عمدتا در کابل

وهم در ایران و پاکستان با دانشمندان کشور، منطقه وجهان در چنان سمینار ها سهم گرفت که ثقافت، تاریخ و زبان یعنی مظاهر تولیدات انسانی و هویتی موضوعات بحث را تشکیل میداد. با استفاده از حافظهٔ سرشار، مخیله قوی و مساعی پیگیر وهمچنان از طریق زبان های انگریزي و عربی از چنین مجامع علمی وسیعا استفاده نمود و جهان بینی خود را وسعت بخشید او هم چنان در جستجوی نسخه های قلمی قدیمی براmد وانچه یافت با نشر آن و انضمام حواشی، تفسیرها و تحلیلات خود بر آنها زبان مادری خود، پشتو را غنی تر ساخت. در زمینه کشفیات هم پیش کرد که مورد قبول تمام دانشمندان تا کنون واقع نگردیده است.

مشغولیت فکری موصوف موضوعات مختلف فرهنگ و تاریخ افغانستان و همچنان ادبیات و اشعار کلاسیک زبان پشتو را تشکیل میدهد. عمدتا در نتیجه کوشش های علمی و اقران او است که افغانستان شناسی در قرن بیستم ابعاد بیش تر پیدا کرد. موصوف شاید درجهت کسب علم و شناسائی آن بدیگران دانشمند افغان کم نظیر در همین قرن بوده باشد. پس بیجا نیست گفته شود که مرحوم پوهاند عبدالحی حبیبی ازجمله آن دانشمندان ممتاز افغان میباشد که در حیات اجتماعی و سیاسي اثر بجا گذاشت و با اثار بیحساب علمی مقام خود را در تاریخ فرهنگی افغان برای همیشه ثبت نمود.

درد دل تراوش ذهنی دوره سی وهفت سال اول زندگی مرحوم حبیبی در قندهار و کابل میباشد. موصوف در این دوره که با علمای جید قندهار محشور بود اساسات تعلیمات اسلامي، فلسفه و تصوف

را اموخت و از آثار علما و شعرای کلاسیک استفاده نمود. درین دوره بیش تر از دوره ۳۷ ساله دوم زندگی اش تفکر و تحلیل او انچنانکه از اشعارش معلوم میگردد از روی قالب و سر مشق مفاهیم اسلام عنعنوی سر و صورت گرفته و بهمین سبب است که موضوعات ومفاهیم اسلامی در اشعارش متبارز تر میباشد. اینکه موصوف این مجموعه شعری خود را به "مسلمان کنونی" تقدیم نموده این حقیقت را نشان میدهد. در زمینه تا جایی پیش رفته است که خوش بینی از حد زیاد را نثار مسلمان نموده است.

از تو آمد
راه و رسم
بهتری
نوع انسان را تو
دادی برتری
تخم انصاف
ومروت
کاشتی!
ابن ادم را تو
دادی اشتی
از تو شد گم اختلاف
آب و خاک
ادمیت را کشیدی
از مغاک
از تو روشن چهر عدل و
رحم و داد
ای مسلمان! ایزدت
رحمت کناد!

این صرف یک نمونه از موضوعات مشابه زیاد اسلامی از اشعار اولی وی بشمار میرود که شاید همه آن معرف ذهنیت مسلط در نیمه اول قرن بیستم در قندهار بوده باشد. نتیجه منطقی این نوع ذهنیت این میشود که در حق اروپا یا بعبارت دقیق تر اروپای غربی که

ممثل اصلی عیسویت دانسته میشود و قرنها بر مشرق زمین بشمول کشورهای اسلامی سایه استعماری افگنده بود، روحیه انتقادی نشان داده شود مثلیکه شاعر حبیبی در همین بخش انتقاد خود با الهام از شعرا ومتفکرین کلاسیک بخصوص متفکرینی که شرقیان را تنویر نموده است، چنین کرده است. بایندصورت مرحوم پوهاند حبیبی حلقه سلسله تفکر عنعنوی اسلامی خوانده شده میتوانند. اما موصوف باین خلاصه نمیشود زیرا او هم بمثل انسان های دیگر ابعاد وجودی داشت بطوریکه حفظ و بقای آن را در وجود افغان وابسته میدانست و برای این کار بر وحدت و نظام مشترک اصرار مینمود که در نظرش علت العلل سعادت افغان میباشد. باین منظور پیام های پیر روشان خوشحال خان ختک و احمدشاه درانی را که از جمله موسسین افغانستان میباشند در همین اشعار رسانیده است و "ملت افغان" را اینطور معرفی نموده است.

در میان اسیا، قومی است حر
قلب او از مهر یزدانی است پر
مردمانش را مناعت بس که هست
چرخ گردون را همی دانند پست
اهن افرنگ در دستش گداخت
حق زتیغ او بلند اوازه ساخت
سخت کوش و راست خوی و پاک دل
همچو او نامد بدور آب و گل

در زمان بندگی
آزاده خو
قهرمانان را
نکردی سر فرو
گر چه
اسکندر بیامد
با شکوه
فر او افزود
یونانی گروه
گر چه چنگیز و
تِمر تازید سخت
اسیا را هم نگون
گردید بخت
نام اقوام از رخ
گیتی زدود
در نشیب افتاد
قومی سرفراز
لیک در کهسار
قلب اسیا
بود افغانی چو
کوه خود بپا

در همین سلسله پیام هایی دارد بنام جنگ با استبداد و ازادی واستقلال در مثنوی پیغام شهید که در سال ۱۳۱۰/۱۹۳۱ در جریدۀ طلوع افغان نشر شده به قوم پشتون خود هم پیامی دارد:

بشنو ای پشتون با
صدق و صفا!
حافظ کهسار قلب
اسیا!
گر بزرکی
خواهی و
ازادگی
یا چو اسلاف
غیورت زندگی
اولا پشتو
لسانت زنده ساز

هم برین شالوده
کاخت بر فراز
قصر ملیت
بران تعمیر
کن!
تا توانی تکیه
بر شمشیر کن!
ای نژاد پاک و قوم
نامور!
در عروقت جوشش
خون پدر !
گویمت از نکته های
زندگی
گر تو داری
ادعای زندگی
پس لسانت رکن
ملیت شمار
در رهٔ احیای آن
همت گمار

چنین معلوم میشود که مرحوم پوهاند حبیبی در واقع پشتون امروز را از اجرای این نوع کارنامه ناتوان میدید چون وی را بفکر دیگران باین الفاظ هم یاد میکند.

"وای قومی
کشتهٔ تدبیر
غیر
کار اوتخریب
خود تعمیر غیر"

همین فکر در سالهای اخیر زندگی مرحوم پوهاند حبیبی از طرف قومی های خودش بنام خلقي ها که با الهام از استعمار سرخ عمل مینمودند در وطن مالوف خودش در عمل پیاده میشد که وی در شعر پشتو بنام " سره و با" چنین ترسیم مینماید:

چې ګله په وطن شوه سره

وبـــا کلـــي پـــه کلـــي
د خدای مسلمانان يې کړل
تبـــا کلـــي پـــه کلـــي
مرگـــو ده رابللـــې، دې
ددانـــــو مرتـــــدانو
سره کړه نامردادیو د مرگ
خـــوا کلـــي پـــه کلـــي
اجل دی چې راو ځي له
توپـــو، لـــه مشـین گنو
ځـــوانی دي رژولـــې دې بـــلا
کلـــــي پـــــه کلـــــي
ســـپېره کـــړل بمبـــاريو
ودان کـلي، شنه کښتونه
ټـــانکونو بورجلونـــه کـــړل
بېـــديا کلـــي پـــه کلـــي
بمو نـه شپه او ورځ اوري
د روس لـــــه جهـــــازونو
ســـرې ویـنـــې دي بهانـــدي
شـــاوخوا کلـــي پـــه کلـــي
ځنگلونه د دې پاکو غرو
طعمـــه شـــوه د ناپـــالمو
ورتـېـــړي پـــه دې اور کـــې
پښـــتونخوا کلـــي پـــه کلـــي
صرفه نه پر وړو، نه په
زړو شته، نه پر ښځو
کشـــتار دی، قتـــل عـــام دی
بـــرملا کلـــي پـــه کلـــي
پراته دی گام په گام د
شهيدانو په سرو وينو
لـو گـډ د ژوندانـه دی، نن
ســـبا کلـــي پـــه کلـــي
وطن شو سره بـڼی پـکې
نېـنـــې دي د ســـرونو
ځوانـان د پښتنو شوه نيمه
خـــوا کلـــي پـــه کلـــي
ســـرونه شـــول بـــې بيـــې،
ژونـدونو نـه بې ارز ښته

اوس وینې د سرو شولې
وریا کلي په کلي
سپکتیا و هل کوټل، بند و
زندان، ژوبلې مرګونه
نصیب د خان، بډای، شېخ
وملا کلي په کلي
واړه یتیم یسیر، مېرمنې،
کونډې، بورې ورارې
کمبلې دې هوارې، د پاتا
کلي په کلي
ښېراوې دي، ژړاوې دي،
چیغارې دي، کو کارې
سرې ساندې دي د بورو هره
خوا کلي په کلي
بادېږي پر سر خاورې،
څېرل کېږي ګرېوانونه
ویرو نه کور په کور دي
واوېلا کلي په کلي
تاړاک د چنګېزیانو مو اوس
هېر شو چې رالوېږي
دا ټکی د خلقیانو له تنا
کلي په کلي
په سیله په سلا او په
وسلو یې وژل کېږو
پر روس مو څکه پور ده
خون بها کلي په کلي
موږ هم اخر بشر یو، د
کریملین صوبه دارانو!
پر څه مو پخپل ملک کې کړو
تبا کلي په کلي
د زوی زړه مو تر خوله شه
موږ مو تپ په سره وبا کړو
په خپل وطن موګډه شه وبا
کلي په کلي
کانه مدعیان دي، د بشر
د حق غوښتلو
هیڅ نه اوري، دا زموږ د

غـم غوغــا کلــي پــه کلــي
ای لـو یـه قدیـر خدا یـه! د غه
خواسـت مــو تــه قبــول کـړې
خلقـیـان د دې وطن کـړې پـو
پـنــا کلــي پــه کلــي

سفـاکی خلـقـی هـا و همچـنـان سفـاکی دوره بـعدی استلای سرخ کـه مرحوم پـوهانـد حبیبــی در چــار ســال اول آن زنــده بـودخوشــبیـنی موصــوف را هــم در مــورد مـسلمـان وهـم در بـاره پـشتون شایـداز بـیـن بـرده بـاشند.

د فراهي یو فکري سوغات

په دې نږدې وختونو کې د فکر او قلم خاوند افغانانو د وطن، جامعې او تاریخ د بېلو بېلو اړخونو په اړه خپل تجارب، افکار او نظریات در سالو اوکتابونوپه بڼه وړاندې کړي دي. دغومره ډېر اثار چې په دغې مودې کې د دوی له دماغونو نه راوتلي دي، په بلې ورته دوره کې په د غومره شمېر راوتلي نه دي. په نتیجه کې زموږ هڅوب یا فرهنګ ډېر شمتن شوی دی.

د دغسې آثارو په لړکې یو هم د محترم عبدالغفار فراهي دی، په نامه د "افغانستان د ډموکراسۍ او جمهوریت په کلونو کې". ما دغه اثر پخوا له دې چې خپور شوی وي ولوست. په لوستلو کې یې راته څرګنده شوه چې دا یوډېر مهم اثر دی. غټ اهمیت یې په دې کې دی چې هغه یو رښتینی اثر دی. په هغه کې پېښې یا د پېښو هغې برخې بیان شوې چې د مولف په نظر رښتیا او مهمې دي. ده په دې ډول خپل اثر د باور وړ او ارزښتناک ګرځولی دی. په دغه اثر کې په عمده ډول په ولسي جرګې کې یانې چېرته چې دی وکیل و، د ده تجارب بیان شوي. یانې هغې پېښې چې ده پخپله حس کړې، یا یې له خپلو هم کارانو نه اورېدلې دي او ده دغه پېښې په احتیاط سره بیان کړې دي او خپل ځان یې پکې غټ او مهم ښوولی نه دی. سره له دې چې ده په ولسي جرګې کې د یوه مخکښ وکیل په شان رول لوبولی دی.

لېکونکي پخپل اثر کې په دې باندې لنګر اچوي چې پېښې داسې بیان کړي چې لوستونکي هغه سې پرې پوه شي لکه چې خپله دی پرې پوهېږي. دغه اثر که څهٔ هم د مولف له نظره بیان شوی، په هغه باندې نه څرخي. څرنګه چې لیکونکی په ولسي جرګه کې د فراه د بالابلوک وکیل و او څنګه چې ده هلته مخکښه رول لوبولی او څنګه چې دی یو تعلیم کړی شخص او د وطن او جهان له جریاناتو سره علاقمن و او پخوا تر هغه یې د دولتي مامور په حېث دننه په هېواد او د باندې وظایف تر سره کړي دي، هغه دخپلې موضوع په اړه مهم معلومات راغونډ کړي او هغه یې په دغې مجموعې کې په روانه، طبیعي او محاوره یې پښتو کې لوستونکو ته وړاندې کړي دي. په دې ډول دغه لیکنه هر هغه پښتو لوستونکي د هغې لوستلو ته هڅولی شي چې له افغانستان، افغانانو او د هغو له تاریخ سره علاقه لري. په دغسې روانه پښتو کې او د دغسې مهمې موضوع په اړه دا لومړنی اثر دی چې ما لوستی دی.

د دغه اثر بل لوی اهمیت د هغه په موضوع کې یانې د قانوني پاچایۍ په اړه دی. د قانون دحکومت له نظره دپاچا محمد ظاهر شاه قانوني پاچایۍ دوره د پاچا امان الله او د پنځوسمې لسیزې لنډې دموکراسۍ نه وروسته ډېره مهمه دوره ده. په دغې دورې کې ولسي جرګه او په مجموع کې مقننه قوه تر اجرایوي قوې یا حکومت نه د بنیادي لوایحو په ایستلو کې دمخه وه. ډېر شمېر قانوني لایحې یې وایستلې چې د ښاروالیو لایحه او د سیاسي ګوندو ندو لایحه یې د نوي نظم د لا دموکرات کېدو او اغیزمن کېدو لپاره بنیادي لایحې

دي، خو پاچا د خپلو حکومتي مشاورينو په سپارښتنه د هغو له لاسليک کولو نه ډډه وکړه. دوی وېرېدل چې که دغې لايحې قانوني شي د دوی قدرت به کم شي. داسې ښکاري چې پاچا او دهغه مشاورين دهغه اساسي قانون په باب چې پخپله د پاچا په نوښت ا يستل شوی و، رښتينی نه و، قانوني حکومت ته د دوی نه رښتين توب د نورو عواملو په ډله کې يو عامل شو چې دموکرا سي ورو وروړ د انار شې په لور روانه شي. د انارشي د پېدا کېدو بل عمده عا مل دځينو حکومتو نو هغه ناتواني وه چې ويې نه شوه کولی نويو مسايلو اونويو غوښتنو ته اغيزمن ځوابونه ورکړي،کومې چې د قانوني حکو مت، دموکرا سی او ازادی له برکته پېدا کېدلې او غېر قانوني مگر پېژندل شويو فعالو گندونو په تېره افرا طي گوندونو هغه په زياتېدونکي ډول غښتلې. له همدې امله حکومتو نو تر ا خره پورې کومه هغه انارشي چې په تعليمي موسسو په تېره په پوهنتون کې پېدا شوې وه، بې اغيزې کولی ونه شوه. صدر اعظم محمد هاشم ميوندوال ته موقع ور کړه نه شوه چې دا او دغسې نورې اساسي کشالې هوارې کړي او موسی شفيق ته هغه وخت د صدارت مقام ورکړ شو چې وخت له وخت نه تېر و. دوی دواړو د خپل اقتدار په لنډو دورونو کې وښودله چې د غښو مسايلو د حل کولو لپاره کفايت او د هېواد او د نظام د اينده لپاره بنيادي فکرونه لري. البته پخواني پاچا چې په دغې دورې کې په دولتي چارو کې له خپل واک نه پوره کار اخسته، د ځان لپاره به دلايل ولري، خو دی چې هر څومره دليلونه هم ولري له دې نه انکار نه شي کېدلی چې ده سلطنت له حکومت نه هغسې چې په

اساسي قانون کې مسجل شوی و، بېل نه کړ. حتی پخپله يې د ولسي جرګې په چارو کې چې په دغه اثر په کراتو راغلي، لاسوهنې وکړي او په دې ډول يې خپل ځان ته او د خپل سلطنت مقام ته مسوولیتونه او شکونه متوجه کړل. زه به دلته د بېلګې په ډول د ژبو د پشنهاد په هکله چې په ۱۹۷۱ کال کې يې د شپږو میاشتو لپاره ولسي جرګه دوه ځايه کړې وه، دغسې لاسوهنې ته اشاره وکړم. مولف ليکي " د باچا مداخلتونه دولت او حکومت.... د تالار وکيلان هم دې ته نه پرېښودل چې خپل نصاب تکميل کړي او دغه موضوع يکجانبه په تصويب ورسوي". خو هغه وخت چې پاچا او نوی صدراعظم غوښتل له ايران سره د هلمند د اوبو په اړه د ولسي جرګې موافقت تر لاسه کړي. د پخوا پرخلاف يې کوښښ وکړ، د ژبو موضوع په اتفاق سره حل شي. دلته نو "پاچا او صدراعظم دواړو دژبو د پيشنهاد مخالفو وکيلانو ته سپارښتنه وکړه چې د ولسي جرګې عمومي غونډې ته حاضر شي. دوی تر شپږ مياشتو اعتصاب نه وروسته غونډې ته حاضل شول.... او دغه پيشنهاد د رايو په اتفاق په تصويب ورسېدې". ليرې ليدونکي او رښتيني واکمنان او لويان قوانين نه ماتوي، په تېره چې پخپله يې ايستلي وي. که واکمنان او چارواکي قوانين رعايت نه کړي، نور په تېره مخالفان يې هيڅکله رعايت نه کوي. په دغسې فضا کې د قانون حکومت بېخ نه نيسي او جامعه نه مدني کېږي.

لکه چې دمخه مې وويل دغه اثر د هغه چا دی چې د ولسي جرګې په جريانا تو باندې پوه، له خپلې وظيفې سره علاقمن او په پارلماني طرز باندې معتقد و. په دې حال کې دا طبيعي ده

چې ولسي جرګه به دلته په ښه رڼا کې کتل شوې وي. یانې د هغې او دوکیلانو په اجراتو او فعالیتونو باندې به لنګر اچول شوی وي او په نیمګړو خواوو باندې به یې څه نه وي لیکلي شوي، خو لیکونکی چې په دې اړه څۀ لیکي ډېر مهم دي. د مثال په ډول د ده په فعالې برخې اخیستلو سره نورډې ځلوېښتو وکیلانو د ملي مسایلو په برابر کې دریځ نیولی و، دی لیکي "دا یوه سیاسي ډله نه وه، دوی کومه رهبري نه درلوده. د هېواد د هیڅ حزب یا ټولنې سره یې اړیکې نه درلودلې. دوی د سلطنت یا بل مقام څخه الهام نه اخسته. دوی په کوم واحد قوم یا سمت پورې تړلي هم نه وو، بلکې دا دریځ د افغانستان د اکثرو ولایتونو د وکیلانو د مشترک تفاهم څخه جوړ شوی و. دوی یو د بل سره تحریري یا شفاهي تعهد نه درلود. د تصامیمو په وخت کې د د دوی شمېر ثابت هم نه و. په حقیقت کې دا د وکیلانو داسې ټولنه وه چې د تصامیمو په وخت کې به یې ملي ګټې په نظر کې نیولې". دغه حرکت چې د وکیلانو پخپل نوښت منځ ته راغلی او د لیکونکي په وینا مخ په قوي کېدو و، څرګندوي چې ولسي جرګه د چارواکو له لاسوهنو او نورو نیمګړتیاوو سره سره په ملي قوت باندې بدلیده او قانوني او پارلماني طرز بیخ نیوه. دغه حرکت داسې ښیي چې ملي پیوستون په پارلمان کې مخ په ټینګېدو و. د دغه حرکت او تمایل یو مظهر شخص مولف هم دی. دی وایي چې پخوا له دې چې د وکالت دګټلو لپاره د خپلې سیمې په خلکو وګرځي، هغوی یې دومره ښه نه پېژندل لکه چې تر هغه وروسته یې وپېژندل. د لیکونکي د غه اعتراف څرګندوي چې یو څوک د وکیل په

حیث نظر دېته چې د هغه محل خان یا ملک یا مشر او یا تعلیمیافته متنفذ دولتي مامور وي، د خپل محل خلک لا ښه پېژني او په اړتیاوو او غوښتنو او دود دستور باندې یې لا ښه پوهېږي. ټول یا زیاتره وکیلان به هم همدغسې وي، نو د انتخابي اوږدو مبارزو په نتیجه کې وکیل کېدل او بیا په شورا کې په ملي مسایلو کې له همفکره وکیلانو سره ګډ دریځ نیول هم د ملي پیوستون تمایل ښیي او هم دغسې وکیلان د ملت او حکومت ترمېنځ د ښې پوهاوي او نږدې والي واسطه کېدلای شي.دغه حال دا هم ښیي چې په افغانستان کې پارلماني طرز عملي او مطلوب دی. خو چې حکومتي چارواکي د دغه تمایل له قوي کېدلو سره مرسته وکړي، که دوی دغسې وکړي ملي پیوستون او قانوني او پارلماني طرز به رېښې وغزوي او ورو ورو به دکلتور برخه وګرځي، خو حکومتي چارواکو دغسې سلوک غوره نه کړ، په نتیجه کې ګډ دریځه وکیلان د نورو وکیلانو په شان هغسې ناکام شول لکه چې په پنځوسمې لسیزې کې وکیلان او د ویښ ځلمیانو حرکت چې هغه ته ورته ګوندي معتدل ملي حرکت و ناکام شول او د دوی په ناکامۍ سره قانوني حکومت او ولسي هم اعتدالیون له اعتباره ولوېدل او برعکس د قانوني طرز مخالفان او افراطیان لا فعال شول. د دغو او هم دا راز د نورو عواملو له امله قانوني پاچایي د محمد داود په کودتا سره نسکوره شوه او جمهوري نظام یې پر ځای ودرول شو چې هغه هم په دغه اثر کې په لنډ ډول بیان شوي دي.

تاسې دې تصادف ته وګورئ چې په معاصر افغانستان کې د عصري کېدو اصلاحي دورې درې ځله په قوت سره راغلې

او هر یوه یې له لسوکلونو ورو سته ختمه شوه. په دې تفاوت چې د امیر شېرعلي خان دوره د انګرېزانو په یرغل سره ختمه شوه او د پاچا امان الله خان او پاچا محمد ظاهر شاه قانوني دوره پخپله د افغانانو له خوا ختمه شوه.

په پای کې وایم چې په دغه اثر سره د قانوني پاچایۍ لس کلنه دوره نوره هم واضحه شوه، له دې امله یې لوستل دټولو هغو کسانو لپاره ضروري دي چې غواړي د دغې مهمې دورې په واقعیتونو باندې ښه پوه شي، څومره به ښه وي چې که د مولف د ولسي جرګې هم کاران او داسې هم د وخت د حکومتونو متصدیان، د هغه په شان خپل تجارب او معلومات را ټول او خپاره کړي، پخواني وکیل محترم محمد علم فیض زاد لا دمخه د جرګه های بزرګ ملی افغانستان په نامه یو غټ اثر کښلی، داسې هم نوم یالي ژورنالست محترم صباح الدین کشککې د ده قانون اساسي په نامه یو کتاب لیکلی. د دغو او نورو وړو لیکونو له برکته موږ اوس هم د دغسې مهمې دورې په اړه یو څه پوهېږو، خو موږ دېته اړ یو چې د هغې په ټولو اړخونو باندې په تفصیل سره پوه شو، تر څو وویلی شو چې څوک، څذګه،ولې او چېرته خطا وتل او قانوني پاچایي ولې له انکشاف نه ولوېده او ختمه شوه. د محترم فراهي دغه اثر په دغې برخې کې له لوستونکو سره مرسته کوي، له دې امله یې هم د لوستلو سپارښتنه کوم.

موهن لال و افغان ها

و جنگ اول افغان-انگلیس

۱۲ دسمبر ۲۰۰۲

چندی پیش برادر ارجمند جناب داکتر سید خلیل الله هاشمیان ترجمه جلد اول اثر موهن لال بنام زندگی امیر دوست محمد خان را بمن لطف نمود که حال نظر خود را درباره آن اظهار مینمایم.
در قسمت ترجمه آن گفتنی زیاد ندارم، دلیل آن واضح است، هاشمیان صاحب متخصص زبانشناسی و حاکم بر هر دو زبان انگلیسی و دری است. علاوه بر آن موصوف طی چارده سال گذشته که مجله آیینه افغانستان را به تنهایی منظما بخوانندگان پیش کرده است، در فن نویسندگی هنوز هم مهارت خاص کسب نموده است. کسانیکه خواندن و نوشتن را کسب خودساخته اند میدانند که اثری انشا نمودن چقدر باصطلاح مغز سرخوردن میخواهد. صفات نویسندگی هاشمیان صاحب در این ترجمه او مشهود است: زبان ترجمه سلیس، روان، نزدیک به محاوره وخالی از تعقید وابهام و بنا بر ان دلچسپ است. چون اثر در اصل بیوگرافي امیر دوست محمد خان و درباره تاریخ افغانستان است و ازانجا که تاریخ، برخلاف سایر دسپلین های اجتماعي، اصطلاحات خاص نمیداشته باشد این حقیقت هم در روان بودن ترجمه اثر داشته است. به فقره زیر ترجمه صرف از همین نظر نگاه کنید. (صفحه ۱۱۸)
" سردار دوست محمد خان مشروب را بسیار خوش داشت و در این راه بسیار مبالغه میکرد. گفته میشد که او در یک شب چندین درجن بوتل را خالی میکرد و

تا زماني بنوشيدن ادامه ميداد كه كاملاً نشه ميشد و حتی یک جرعه بیشتر را تحمل نمیتوانست. سردرا بسا اوقات در اثر زیاده نوشیدن بی حس میشد و باین ملحوظ روزها را در بستر میماند. چندین بار او را در حال نشته بالای اسپ دیده اند که شطهیات میگفته. دستار نداشته و فقط یک تاقین بسرش بوده است".

اما درباره خود کتاب یعني محتویات و مولف آن احتیاط بکار است. برای اینکه اگر فهمیده بتوانیم که کتاب از کدام زاویه نوشته شده تا چې حد مبتنی بر واقعیات وتا چه حد متکی بر شایعات ویا غرض الود است، درینمورد به محتویات کتاب مراجعه میکنیم.

مولف میگوید (ص ٤٨) که این اثر را "..... در دو جلد در مدت کوتاهی، بدون کمک دوستان که انتظار ان را داشتم تکمیل و بدست طبع سپردم". وی اضافه میکند که "هنگامیکه در افغاسنتان بودم ((زندگی امیر دوست محمد)) را بانگلیسی و فارسی تهیه کرده بودم... اما متاسفانه تمام اوراق مذکور، هنگام اشوب و قیام کابل ضبط گردید و بدسترس محمد اکبر خان قرار داده شد که او به هیچوجه حاضر نشد آنها را بمن مسترد کند. بعد از ان وقتی در لندن بنگارش مصروف شدم از قدرت من خارج بود یک گزارش قابل اطمینان تهیه کنم که زندگی امیر را به ترتیب مسلسل و کرونولوجیک ترسیم نماید. لذا بیم دارم درایـن دوجلد در بسی موارد.... اشتباهات داشته و قابل سوال باشند".

"غیر قابل اطمینانی بودن" این اثار از مورخان و منتقدان متون پوشیده مانده نمیتواند. بهتر این است

که خود مولف بر آن اعتراف میکند. اما تمام کتاب غیر قابل اطمینان نیست. آنچه که خود مولف درباره رخداده های روز شنیده و یا خود مشاهده و تجربهٔ کرده است شاید واقعی باشد ویا انعکاسی از آن باشد که واقع شده است.

موهن لال در طول مدتیکه در چند اول نزد خان شیرین خان سرکرده قزلباشان بود معلومات مهمی بدست اورده است او در آنجا در موقعی قرار داشت که برای کس دیگر بخصوص خارجی میسر نبود. با آنهم هیچکس نمیتواند چنین اثر ضخیم را از حافظه بیرون آرد و ثقه هم باشد بخصوص که موضوع سر گذشت شخصی او نه بلکه تاریخ یک کشور غیر باشد.

اطمینان بودن این اثر از یک زاویه دیگر هم موردسوال قرار میگیرد که آن عبارت از منابع آن میباشد.

منابع این اثر تحریری نیست که دستخوش تغیر و یا مسخ قرار نمیگیرند مگر آنکه عمدا مسخ گردند. بمنابع آن شفاهی است.مولف میگوید: "بیانات وصحبت هائیکه در این دو جلدگزارش یافته بطور عموم از طرف کسانی برایمن بیان شده که در مجالست ومصاحبت امیر قرار داشتند". (ص٤٩). مراد از این "کسان" "درباریان و اقارب" امیر میباشند.

روایات شفاهی در ذات خود قابل اعتبار بوده نمیتوانند یا پوره مدار اعتبار بود نمیتوانند، مگر آنکه روایات دیگر، بخصوص روایات تحریری، آن را تایید کند. موهن لال فرصت آن را نداشت، حتی اگر اراده آن را هم داشت، که معلومات بدست آورده خود را با منابع دیگر موافق و مخالف مقایسه کند.

نقطه اساسی دیگر این است که مولف

در موضوع جریانات سیاسی کابل در وقت خودش مستخدم طرفی در جنگ و دست غرض او اندر کار بود، تا حدیکه خود را موظف نموده بود سران قیام را با استخدام اجیرانی از بین برد. شاید بهمین دلیل بوده باشد که قراریکه خودش میگوید وزیر محمد اکبر خان یادداشتهای او را برایشن مسترد نکرد وخود اوهم در کتاب خود از موصوف یکطرفه ویک سره مذمت کرده در حالیکه نویسندگان انگلیس بشمول خانم سیل در اثر خود بنام مصایب در افغانستان که از جمله ثقه ترین ومهمترین جورنال آن وقت میباشد از او طور متوازن یاد کرده اند. باوجودیکه موصوف سر کرده افغان ها در انهدام اردوی انگلیس بود. (این کتاب که در این روزها بار دیگر طبع شده سال ها پیش در افغانستان بدست مرحوم عبدالرشید بیغم بنام شبخون افغان در دری و بنام د پشتنو یرغل از دری به پشتو بدست مرحوم پاینده محمد زهیر ترجمه و چاپ شده است). در موضوع استخدام اجیران برای از بین بردن عبدالله خان اچکزايي و میر مسجدی خان که تا ورود محمد اکبر خان سران عمده قیام بودند از یک مولف انگلیس، سر هنري ديورند، صاحب کتاب جنگ اول افغان و علت های آن شنویم. قبل از ان باید بگویم که پیش از کشته شدن الیکزاندر برنز بتاریخ ۲ نومبر ۱۸٤۱ در منزل اش واقع در خراباد شهر موهن لال که منشی او بود در چند اول نزد خان شیرین خان سر کرده قزلباشان پناه حاصل کرد ودر آنجا بدستور ویلیم مگنتان،وزیر خود مختار انگلیس، موظف شده بود بکمک خان شیرین خان و پول انگلیس بین سران قیام تخم نفاق بپاشد و وفاداری بعضی

ها را بخرد.
مولف دیورند میگوید: "بموصوف [موهن لال] دستور داده شد که با سران قزلباش باب مذاکره بگشاید، در برابر هم کاری شان بر ضد یاغیان انعامات زیاد وعده دهد، بین سنی ها وشیعه ها با تحریک ترس اخیر الذکر نفاق تولید کند و بهر طریقه ی که شود بین دشمنان انگلیس نفاق و بی اعتمادی ایجاد نماید. موهن لال همینکه خود را از خطر مصون یافت داخل اقدام شد و در کار خود چندان ناکام نبود. اما بمشکل چنین میشود که شایعه این چنین توطیه ها بگوش سران یاغی نرسد و آنها مقابل دسایس منشی بزودی سمال جان خود را کردند".
"متاسفانه این دسایس باهداف متذکره منحصر نماند. موهن لال در عین حال که بین صفوف یاغیان به تولید نفاق اقدام نمود هدایات دیگری دریافت که او را باین فکر نمود که وزیر مختار از او خواسته است برای قتل سران یاغی طرحی بریزد. اینکه این طرح بمگناتن نسبت داده شده است مورد سوال قرار گرفته است. موصوف دریک تاریخ بعدی ازان ان کار نمود که مقصد اوتشویق قتل بود ولی این یقینی است که هدایات که از جانب کفتان کانه لی برایش رسیدچنان بود که این عقیده را موجهه میذمود و اینکه لهجه پیغام های بعدی خود وزیر مختار چنان سنجیده نشده بود که آن عقیده را زایل نماید".
" پس موهن لال در این فکر متردد نشد که مبلغ ۹ هزار روپیه بپردازد و وعده دهد که همینکه سرهای میرمسجدی و عبدالله خان اورده شد دوازده هزار روپیه دیگر پرداخته خواهد شد. انتخاب این

سران قربانی های اول بودند زیرا که موصوف باین عقیده بود که آنها در حمله بالای خزانه و منزل برنز و در قتل ولی نعمت او دست فعال داشتند و اینکه آنها متنفذ ترین سران قیام کنندگان بودند. دو نفر بنام عبدالعزیز و محمد الله برای عملی شدن توطیه موهن لال استخدام شدند".

"میر مسجدی و عبدالله خان بزودی در ردیف مردگان درامدند. اولی دفعتا فوت کرد، اینکه او چطور فوت کرد موهن لال بصورت قطع متیقن شده نتوانست ولی محمدالله موصوف را مطمین نمود که در ایفای وظیفه اش شخص خودش او را هنگام خواب خفه کرده است. عبدالله خان درحالیکه در قطار هموطنانش بر ضد فوج انگلیسی میجنگید با گلوله ای سخت زخمی شد. ولی اینکه او با فیر عبدالعزیز از پا درامد، طوریکه او ادعا میکندو یا به فیر فوج سقوط نمود، موهن لال متیقن نبود. اما عبدالعزیز او را متیقن نمود که عبدالله خان بزودی وفات خواهد کرد زیرا که آنچه خودش نتوانست، زهر خواهد توانست. موصوف برای یک هفته زنده بود و بعد پیش بینی او درست برامد. عبدالعزیز و محمد الله بعد از ان توسط اغواگران خود هادی علی [حاجی علی؟] و اغا محمد پول باقیمانده موعود را طلب کردند ولی موهن لال... از تادیه آن انکار نمود و دلیل اورد که سرهای شان قرار وعده اورده نشده و هم اینکه عبدالله خان شاید در اثر ضرب گلوله فوج ما زخمي شده باشد". (۱)

خانم سیل از عبدالله خان اچکزایي این چنین یاد میکند: "مرگ عبدالله خان قرار افواه در شهر سراسیمه گی تولید کرد. در حالیکه هنوز زنده بود اوازه مرگ

او شایع شد و چون سکندر [مقدونی] بر اسپ خود سوار شد وخود را به پیروان خود نشان داد ولی فشار بالای او از حد زیاد بود و موصوف بزدوی وفات نمود". (۲)

شخصی که تا این حد برضد یک کتله مردم، یا زعمای شان، توطیه کند، حیات خود را هم از طرف انها در خطر داند، در باره آنها و انهائیکه در راه داعیه شان میجنگند و ولی نعمت های و وطنداران های شان را میکشند در ذکر وقایع مربوط بانها بیطرف نمیتوانند. من نمیگویمکه کدام کسی ممکن با تمام این حالات بیطرفی اختیار کند و اثری بنگارد که بفکرش افاقی باشد بخصوص وقتی بنوشتن اغاز کند که موضوع مورد بحث ازحالت داغ برامده تاریخی شده باشد ولی موهن لال چنین مولف نیست و اثر او هم متصل بعد از جنگ انشا شده و در ۱۸٤٦ در لندن طبع و نشر شده است. بتائید این حکم خود اکنون در باره آنچه که ها شمیان صاحب "طبع انگلیسی مابی" موهن لال مینامد تبصره مینمایم. موهن لال مینویسد: "چون بهنگام نگارش این اثر نمیدانستم چه چیزها مقبول قرار میگیرند،.... من به ناشر و مالک مطبعه نوشتم که از مسوده اثر من کلمات و جملاتی را حذف کند که بنظر انها با قوانین و تعاملات این کشور [برتانیه] سازگار نمیباشد و مطبعه بمن اطمینان داد که چنین کرده است". (ص ٤٩).

باین ترتیب موهن لال دست ناشر را در اثرش ازاد گذاشته که متن آن را نه تنها با قوانین برتانیه متوافق نماید بلکه با تعاملات آن هم. شواهد مشخص در دست نیست که بموجب آن حکم شود ناشر در ان بنفع انگلیس تصرف کرده یعنی

موادی بر آن اینجا و انجا اضافه کرده و در مجموع متن را طوری تنظیم نموده که نسبت به سیاست ها و اعمال عمال انگلیس انتباه مساعدی خلق کند. از متن این اثر واضح است که همین کار و یا شکلی از این کار شده است. در یک تعداد اثار دیگر مشابهه هم تصرفات بعمل امده که درباره افغانستان و منسوب با افغان بوده و در لندن طبع ونشر شده است. یکی آن کتاب مشهور تاج التواریخ منسوب بامیر عبدالرحمن خان است و دیگران منسوب بامیر حبیب الله خان (مشهور به بچه سقاو) بنام زندگی من از راهزن تا شاه. من در اثر خود بنام حکومت و جامعه افغانستان، دوره حکمرانی امیر عبدالرحمن خان تثبیت کرده ام که قسمت دوم تاج التواریخ که درباره سیاست و اوضاع منطقه و روسیه است ساخت و بافت ناشر آن است ومن از احتیاط زیاد حتی از قسمت اول ان هم در کتاب خود استفاده نکرده ام. کتاب منسوب بامیر حبیب الله خان که گفته میشود بقلم گل جمال منشی او تدوین شده است. تماما جعلی است. در کتاب واقعات شاه شجاع بقلم شاه شجاع هم تصرف شده باین ترتیب که دفتر سوم آن که بقلم محمد حسین تاجر هراتی انشا شده بگفته مورخ احمد علی کهزاد احتمالاً به " سفارش مقامات انگلیسی" نوشته شده است در حالیکه "در تحلیل واقعات هر سه دفتر طرفداری از نظریات، مفاد و رفتار شاه شجاع و هم کاری شجاع و انگلیس بعمل امده" این اثر برای بار اول در ۱۸۵۸ در لودیانه طبع ونشر شده است. کتاب موهن لال شاید اولین اثر یک نویسنده غیر انگلیس باشد که در آن تصرف شده است. شاید بهمین علت باشد که از ان چندان

استفاده نه شده است.
کتاب موهن لال قصه وار به سطح عوام بیان شده، پهلوی وقایع سیاسی که اساس تاریخ را تشکیل میدهد قصه های درباره زندگی افراد بخصوص زندگی خصوصی سرداران در آن فراوان بنظر میرسد. طور عمومی در تمام کتاب قضاوت ها، حکم ها زیاددیده میشود بمثل آنکه موهن لال قاضی و یا مفتی بوده باشد. سر کرده گان قومی مهم از تیغ قضاوت او مصون نمانده اند طوریکه میگوید: "... برای آنها همین کفایت میکند که اسپ سواري، جنگیدن، خدعه دادن و دروغ گفتن را یاد داشته باشند و هر کسیکه در این مهارت ها ماهر تر باشد مشهور افاق میگردد" (ص ۱۹۷) مولف با این نوع قضاوت ها و حکم ها اثر خود را عندی نموده از تاریخی بودن آن کاسته است. در حالیکه تاریخ در نظر من آن است که از روی واقعیتها نوشته شده، تعبیر ها، بصیرت ها، نظرات مولف با ارتباط همین واقعیت ها بوده از حدود و ثعور آن تجاوز نکند. اثر موهن لال از این نوع نیست، و یا در اصل و یا تماما این نوع نیست. ولې این بدان معنی نیست که این اثر مهم نیست. این اثر مهم است و اهمیت آن در این است که در آن درباره افراد، رخداده ها، و طور عمومی درباره جریانات سیاسی وقت چنان معلومات بدست آمده میتواند که شاید در منابع دیگر بدست آمده نتواند. اما طوریکه گفته ام، در خواندن آن بایدمحتاط و شکاک بود. برای پی بردن بواقعیت های ان دوره بخصوص برای متتبعان حتمی است که محتویات آن را با اثار دیگر مقایسه کرد و خوشبختانه امروز درباره امیر دوست محمدخان و دوره او اثار مولفان افغانی و غیر

افغاني زياد اند، كه تازه ترين ومهمترين آن اينها اند: ستراتيجى هاى هند برتانوى، برتانيه ايران و افغانستان بقلم ملكم ايډوروډيپ و دولت و قوم در افغانستان قرن نزدهم از كرستين نوول.

ذكر وقايع كتاب موهن لال اكثر بدون سنوات است. حتى نامه هاى رسمى مندرج در اين اثر هم باستثنى چند تا تاريخ ندارند. صرف آن نامه ها تايخ دارند كه در قسمت اخر كتاب ضميمه شده اند از ان جمله است متن قرار داد سه جانبه لاهور كه ترجمه آن با متن انگليسى آن كاملاً متوافق است. موهن لال در ذكر سنوات و قايع مربوط به وقت خودش دقيق نيست. در يک جا (ص ٢٨٦) ورود پال وېكو و ېچ، نماينده روسه تزارى بدربار امير دوست محمد خان را از كابل بقندهار ٢٧ نومبر ٨٣٨ و در جايى ديگر (ص ٣٠٨) ١٧ ماه اكتوبر مينويسد. همچنان دريک جا ميگويد (ص ٢٩٤) كه (كپطان و ويكوريج باميرگفته بود كه بزودى مبلغ ١٤ لک روپيه باختيار او خواهد گذاشت) و در جاى ديگر (ص ٣٠١) ميگويد كه "ويكوريج وعده داده كه بمجرد رسيدن بكامپ محمد شاه [قاجار] مبلغ چهل لک روپيه براى امير ميفرستد". موهن لال نامه دراز ويكوويچ را كه غالبا عنوانى حكومت روسيه بوده در كتاب خواد نقل نموده است.

اگر اين نامه واقعى هم باشد در ان دو غلطى عمده ديده ميشود. يكى اينكه ميگويد اليكزاندر برنز نماينده حكومت هند برتانوى با امير دوست محمد خان قرارداى بست. حقيقت اين است كه برنز با امير قرار دادى امضا نكرده او صلاحيت انعقاد قرار داد را نداشت. دوم

اینکه میگوید: "از سنه ۱۸۳۲ ببعد یک نماینده دایمي انگلیس درینجا [کابل] بود که ماهانه یکهزار روپیه معاش داشته است" این هم حقیقت ندارد،مگر انکه مطلب از "نماینده دایمی انگلیس" گزار شگر خبری سری بنام چارلز میسن بوده باشد. (میسن در اصل یک سیاح انگلیس بود که در لباس ملنگی در افغانستان، بلوچستان و پنجاب سفر کرده د مشاهدات خود را در سه جلد بیان نموده است او همچنان مسکوکات دوره یونان و باختری را ضمن سفرهای خود در افغانستان بخصوص بگرام بدست اورده که آن اساس اثر مهم پروفیسر ولسن بنام اریانای قدیم شده است). عجب تر این است که درنامه ایکه از طرف امیر دوست محمد خان عنوان محمد شاه قاجار خوانده شده مولف از قول اول الذکذ نوشته است که "در اینده بفرامین اعلحضرت اطاعت خواهم کرد" (ص ۳۰۱) مولف در همان صفحه مینگارد که میرزا سمیع خان، سرمنشی امیر "همه امور را همراه کفطان ویکوریج فیصله کرده". هنوز هم عجب تر این است که قرار نوشته موهن لال امیر ضمن نامه ی به شاه قاجار وعده داده که " خود را با کشور و منابع آن در اختیار شاه گذاشته است، حتی پیشنهاد کرده که در صورت حمله بالای هرات با دولت فارس هم کاری خواهد کرد". (ص ۲۵۰).

موهن لال (یا ناشر کتاب) با نشر این نوع نوشته برخلاف واقعیت شاید در نظر داشت خوانندگان را باین فکر وا دارد که امیر دوست محمدخان هم، بمثل برادر های قندهاری اش، میخواست فارس هرات را اشغال کندکه در انصورت لشکر کشی انگلیس بالای افغانستان حتمی بود زیرا که اشغال هرات بواسطه فارس که

از حمایت کامل روسیه برخوردار بود خطری برای حاکمیت انگلیس در هندوستان تلقی میگردید. این از مهمترین موضوعات بود که موهن لال ان را سطحی دیده من درینجا درباره عواملی قدری مفصل بحث مینمایم که به لشکر کشی انگلیس در افغانستان منتهی شد.

با در نظر داشت آنچه درباره این کتاب نوشته ام عجب معلوم نمیشود که موهن لال موضوع لشکر کشی حکومت هند برتانوی بالای افغانستان را سطحی و کوتاه بیان کرده وانچه درینمورد نگاشته است عمدتا دفاع از ان بوده است. این اثر درینمورد اولین کتاب از نوع خود میباشد، با آنکه حکومت هند برتانوی در نتیجه آن از شانزده و نیم تا بیست هزار تن از افراد نظامی و مستخدمین هندی خود را در افغانستان از دست داد و حیثیت و اعتبار آن سخت صدمه دید ولی موهن لال یا نخواسته و یا نتواسته درباره آنچه بنویسد که به جنگ و انسان کشی کم نظیر در قرن نزدهم منجر شد و عوض آن، طوریکه گفتم، از ان مدافعه نموده است.

انگلیس ها چرا در افغانستان لشکر کشیدند و آتش جنگ وکشتار رامشتعل نمودند؟ محرک ظاهری واني این لشکر کشی محاصره شهر هرات بود که از طرف اردوی فارس بقوماندانی اعلی شخص محمد شاه قاجار که توپخانه هم با آن توام بود رهبری میگردید. محاصره برای مدت ده ماه از ۲۳ نومبر ۱۸۳۷ تا ۹ سپتمبر ۱۸۳۸ طول کشدي. عده ای از منصبداران و یک ر ساله گریزی روس در محاصره سهم گرفتند و کونت سیمویچ، سفیر روسیه که قوه نظامی آن دران وقت در اورنبرگ قرار داشت یعنی خود نمیتوانست از قوه نظامی خود استفاده

کند میخواست هدف خود را در این منطقه ذریعه فارس براورده سازد تا توجه فارس را از مناطق ازدست رفته اش در شمال غرب (ارمنیاو جورجیا) بنفع روسیه بطرف هرات معطوف نماید و هم، مهمتر از آن با اشغال هرات و پخش نفوذ فارس در قندهار و کابل حایلی بمقابل انگلیس در افغانستان ایجادگردد.

روسیه در عین حال شخصی بنام پال ویکو ویچ را به قندهار وکابل فرستاد وموصوف در اواخر نومبر یا اوایل دسمبر بکابل رسید. ارسال ویکویوچ در اصل شاید در جواب نامه امیر دوست محمدخان صورت گرفته باشد. امیر موصوف دراخره ١٨٣٥ یا اوایل ١٨٣٦ ضمن نامه ای از روسه مطالبه نمود در برابر شاه شجاع و رنجیت سنگهـ، حکمران پنجاب با او کمک کند. این بعد از ان بود که شاه شجاع در ١٨٣٤ بکمک پولی انگلیس با امیر و سرداران قندهاری بیک مصاف ناکام درقندهار پرداخته بود.(٣)

ویکویچ باید بقرار دستور تحریریکه باو داده شده بود با میر توصیه میکرد که تحت قیادت فارس با قندهار متحد گردد. روسیه همچنان امیدوار بود هرات هم تشویق شود از ادعا های خود بالای قندهار وکابل منصرف گردد. اما روسیه غیر از بستن قرار داد تجارتی بدادن کدام کمک دیگر حاضر نبود. در عین حال گفته میشد که ویکوویچ بقرار دستور شفاهی صلاحیت داشت مبلغ دو ملیون روپیه بامیر طور قرضه بدهد اما برایش وعده دهد که در استرداد پشاور با او کمک خواهد شد.(٤) در آن وقت روسیه قادر بران نبود که خود رول فعال بازی نماید و باین سبب تمام دستور هایش مجموعه توصیه ها و تجویزات بود اما

ویکوویچ، و سیمونیچ مثل یک دو مامور دیگر از سرحد امور تجارتي عبور کرده، به فعالیت های سیاسی دست زدند و در این راه خوب پیش رفتند. ویکوویچ درکابل بامیر توصیه کرد خود را زیر اثر شاه فارس قرار دهد و از حفاظت او از طرف روسیه مطمین باشد. اما امیر بوعده های او وقعی نگذاشت و برای مدت سه ماه یعنی تا وقتیکه هیات انگلیس بسر کردگی برنز در کابل بود اورا در اتروا و تاریکی نگاهداشت اومیدانستکه انگلیس نسبت بروسیه و فارس با و مفید تر شده میتواند.(٥)

برنز در راس یک هیات تجارتی بتاریخ ٢٠ سپتمبر ١٨٣٧ بکابل امده بود. گورنر جنرال هند، لارد اکلیند تا انوقت در مسایل سیاسي افغانستان علاقمندی نشان نمیداد، وهیات اغرامی او برای مقاصد تجارتی و جمع اوری معلومات بود وبه برنز هدایت داده بود که "برای هیچ چیز تعهدات ندهد"(٦) اما برنز در عوض به فعالیت های سیاسی دست زد و موضوع تجارتی را در طاق نسیان گذاشت. معتقد بود حکومت متبوعش میخواهد مذاکراتی ناکام گردد که بین قندهار و فارس در جریان بود ودر موضوع پشاور بین افغان ها وسک ها وساطت کند. حکمران پنجاب، رنجیت سنگهـ پشاور را در ١٨٣٤ متصرف شده اما سک ها در بهار ١٨٣٧ در جنگ جمرود از قوای امیر شکست خورده، قوماندان اعلی شان کشته شده و اکنون امیردوست محمد خان متوقع بود پشاور را از راه مذاکرات با برنز بکدام تربیتی بدست آرد. در مذاکراتیکه درین باره براه انداخته شد امیر باین نظر مخالفت نشان داد که پشاور به برادرش، سلطان محمد خان که سک ها پشاور را از او

متصرف شده بودند، پس داده شود. در عوض پیشنهاد کرد که پشاور بخودش مسترد گردد و او حاضر است بحکمران پنجاب باجی تادیه کند. این مذاکرات بجایی نرسید. در اخر حاضر شد در برابر حرکت دوستانه برتانیه پشاور به سلطان محمد خان اعاده گردد. امیر باز هم بمطلب خود نرسید. ناکامی امیر باین سبب بود اکلیند حاضر نبود بالای حکمران پنجاب فشار وارد کند که پشاور را بامیر مسترد کند. موصوف اتحاد و دوستی حکمران پنجاب را مرجح تر میدانست و اخیر الذکر حاضر نبود پشاور بامیر مسترد گردد. اکلیند باین فکر کلایدو ید گرائیده بود که چون برادران بارکزایي با هم متحد شده نمیتوانند افغانستان تقسیم شده بمفاد برتانیه بوده استرداد پشاور بامیر را توانا تر نموده توازن را برهم خواهد زد.[۷] امیر با وجود آنهم نخواست با انگلیس ها قطع رابطه نماید. از برنز بنام (عزت و اکرام) مطالبه ی نمود. معنی (عزت و اکرام) در این قرینه حصول اطمینان برای بدست اوردن پشاور و محفوظ بودن از جانب غرب یعنی ایران بود ولی برنز به هیچ یکی از این مطالبات جواب مثبت داده نمیتوانست. اخر الامر بتاریخ ۲۲ فبروری ۱۸۳۸ هدایت اکلیند بامیر جواب منفی داد و خود بتاریخ ۲۵ ماه اپریل کابل را بقصد هندوستان ترک کرد. بعد ازان بود که امیر ویکویچ را که از اوسط فبروري ببعد گاه گاه در حضور خود میپذیرفت طور علنی بدربار خواست و بروسیه وایران رجوع کرد تا اگر بتواند بکمک آنها پشاور را بدست آرد. ویکوویچ به تقاضای امیر جواب مثبت داد "متعهد شد برای برادران بارکزایی پول تهیه کند

و رنجیت سنگهـ را به مصالحه با او وادارد" [۸] باین منظور به رتجیت سنگهـ نامه ارسال کرد ولی او به آن اهمیت نه داد. ویکوویچ بعد بقندهار رفت و گفته میشد که در آنجا بین شاه فارس و سران قندهار معاهدهی تسویدشد. [۹] اما این چنین معاهده منعقد نشده بود. خبر انعقاد آن از جعل کاری امیر بود برای اینکه حمایه برتانیه را برای بدست اوردن قندهار و پشاور بدست آرد. [۱۰] این انکشافات در بهار و تابستان سلا ۱۸۳۸ رخ داد و در ان وقت اکلیند از خطر یک دولت قوی مسلمان در مجاورت هند و با ارزش بودن لاهور بحیث یک دولت حایل هند و طور منظم سخن میراند. اما سیاست او در ظرف چند هفته کاملاً تغییر نمود. [۱۱]

سه عامل در تغییر سیاست موصوف موثر افتاد که یکی آن احساس خطر با ارتباط محاصره هرات از طرف فارس بود. موصوف تا تابستان ۱۸۳۸ باوجود محاصره بودن هرات از این ناحیه خطری به هندوستان احساس نمیکرد. با آنکه برنز و مک نیل، سفیر انگلیس در تهران درباره خطر فارس باو نامه ها فرستاده بودند. عامل دوم احساس خطر از روسیه بود که فعالیت های آن از حمایه شاه در محاصره هرات مشهود بود. اما مهمترین عامل احساس خطر از داخل هندوستان منشاء میگرفت. اکلیند در این اوقات در یک تعداد ایالات با خطر جنگ و ناارامی مواجهه شده بود. اکلیند فکر میکرد که اتحاد با حکمران پنجاب مهمترین وسیله برای خنثی نمودن این خطرات شده میتواند. اکلیند دو خط عمل در پیش روی داشت: مداخله در فارس یا مداخله در افغانستان. موصوف مداخله در ایران را نپذیرفت عمدتا به

سببی که روسیه که متحد فارس بود با این مداخله تحریک میگردید. بتاریخ ۱۲ می ۱۸۳۸ درباره قندهار و کابل سیاست تعرضی خود را طرح کرد. ملکم یپ، استاد راهنمایی من در پوهنتون لندن، در اثر خود که قبلاً از ان نام برده ام ان را طور ذیل خلاصه نموده است: (این اثر ضخیم که تمام آن بر اساس راپور های غیر منتشره یا اولی، نامه های رسمی و گزارش های مخبران و عاملان برتانیه انشا شده در ۱۹۸۰ از طرف پوهنتون اکسفورد طبع و نشر شده است) "اکلیند در یادداشت خود بالاخره سیاست نفوذ واردنمودن از مجرای نفوذ تجارتی در دراز مدت را ترک کرد. این سیاست ناکام گردیده و یک سیاست جدید و فعال تر ضروری شده بود. با دولتهای موجود افغان کارکردن نامکن بود. به سببی که هرات بسیار دور بود و برادران بارکزايي قندهار وکابل میخواستند از کمک برتانیه بمقابل سک ها استفاده کنند. بنا بران برادران بارکزايي باید بایک حکمران توصیه پذیر یعنی شاه شجاع عوض شوند که موصوف با قوه ایتلافی برتانیه، سک ها و امیران سند براریکه قدرت رسانیده خواهد شد، خواه هرات سقوط کرده یا سقوط نکرده باشد. برتانیه با اعطای پول، اعزام یک نماینده ومنصبداران کمک خواهد نمود. سک ها فوج تهیه خواهند نمود و امیر های سند پول و شکارپور را به حیث پایگاه عملیات خواهند داد" (۱۲) بعد از ان بود که قرارداد سه جانبه بین حکومت هند برتانوي، رنجیت سنگهـ و شاه شجاع متواری بتاریخ ۲۶ جون بوساطت ویلیم مگناتن، سکرتر گورنر جنرال منعقد شد و گورنر جنرال بتاریخ اول ماه اکتوبر ۱۸۳۸ اعلان جنگ داد و

فوج انگلیس (رنجیت سنگهـ به سبب ترسی که از افغان ها داشت از ارسال قوه نظامی اباورزید) از راه دره های بولان و خیبر داخل افغانستان شد و جنگ اول افغان-انگلیس شروع شد. مگناتن وکلایدوید، آمر سیاسی لودیاه که مامور حفاظت شاه شجاع متواری بود، و یک مامور دیگر با نظرات و پیشنهادات خود بالای اکلیند در اتخاذ سیاست تعرضی او نفوذ وارد نموده بودند در حالیکه الیکزاندر برنز و چارلز میسن که از اوضاع افغانستان و قدرت امیر نظر بدیگران باخبر تر بودند به گورنر جنرال نامه های میفرستادند دایر براینکه موصوف با امیر دوست محمد خان کنار اید. یک تعداد انگلیس های عالی رتبه دیگر و همچنان مونت ستیورت الفنستون که افغان ها را از هر انگلیس بهتر میشناخت با سیاست تعرضی اکلیند مخالفت نشان دادند. (الفنستون سرکرده اولین هیات انگلیس بود که بدربار حکمران افغانستان فرستاده شده بود. موصوف در ۱۸۰۸ با شا شجاع در پشاور موافقت نامه ای منعقد نموده واثر او بنام شرح و بیان سلطنت کابل از مهمترین منبع درباره تاریخ و جامعه افغان در دوره سدوزیی میباشد که ترجمه پشتوی آن بواسطه اینجانب از طرف اکادمی علوم افغانستان طبع ونشر شده است). گورنر جنرال بانهم به عملی شدن سیاست تعرضی خود اقدام نمود، حال یک بحث انتقادی و دو تبصره کوتاه.

ایا این سیاست پیش روی ضروری شده بر واقع بینی استوار بود یا نتیجه غرور نظامی و بمقصد ملک گیری بود؟ محاصره هرات محراق توجه بود زیرا که اگر هرات سقوط میکرد فارس در قندهار و کابل نفوذ میکرد و خطر روسیه به

هند متوجه میشد. حکمرانان وقت هند بخصوص اکلیند چنین میاندیشندند. اما هرات سقوط نکرد. مهمترین علت عدم سقوط هرات اراده تسلیم نشدنی مردم و قوه نظامی هرات بود که باوجود محاصره دوام دار نمیخواستند به شاه فارس تسلیم شوند. یارمحمد خان الکوزایي، وزیر شاه کامران سدوزيي، که مقتدرترین شخص در هرات بود، این اراده مردم را در پیغام جوابیه خود خوب تمثیل نموده است. موصوف در جواب پیغامی که اگر وی تسلیم نه شود شاه فارس برادرش، شیرمحمد خان را که غوریان را به متجاوزین تسلیم کرده بود خواهد کشت جواب داد که "به سردار بگو که مسرورم شاه مرا از این محنت وارهاند که این خاین را به جزای اعمالش برسانم او برادرمن نیست اورا عاق کرده ام او پسر پدرم نیست او افغان نه بلکه کشمیری است. چونکه مادرش کشمیری است. و درباره خودم هر گاه محمد شاه شهر را بگیرد ازاد است هر چه دلش بخواهد بامن بکند. در تمام دیگر مواردمن خادم فرمانبدرار اعلحضرت هستم ولی در این موضوع ازو اطاعت کرده نمیتوانم، زیرا که افغان ها هرگز تسلیم نخواهند شد"(۱۳) پیغام دور و دراز شاه کامران که ذریعه ایلدرد پاتنجر انگلیس به شاه فارس فرستاده شد هم همین محن را داشت. در قسمتی از ان گفته شده که:

"شما بسیار غیر سخاوتمندانه و غیر عادلانه بامن رفتار مینمایید که میخواهید مرا از اخرین شهر هشتاد شهر من محروم مینمایید که رعایای یاغی مرا ازان محروم کرده اند. پدر کلان خودت پدرم را همواره (برادر) و مرا (فرزند) میخواند و خودت برای اینکه

برادری نشان دهی هفتاد شهر دیگر قلمرو خود را گذاشته ای تا این شهر خالی را محاصره کنی، این شهر در حالیکه یک فرد افغان هم از شمشیر استفاده کرده بتوانند، هرگز از تو نخواهد شد"(١٤) اما دوام محاصره و قلت اذوقه محاصره شده گان را که اضافه بر فوج مردم عادی شهر را هم تشکیل میداد به ستوه اورده تا شاه کامران و یارمحمدخان وساطت مک نیل، سفیر انگلیس را پذیرفتند ولی محمد شاه قاجار از قبولی ان کار کرد واعلام نمود که "یا تمام مردم هرات تسلیم میگردند و به رعیت بودن من اعتراف میکنند یا من چهاونی را با قوه اشغال مینمایم و انها را مطیع و منقاد میسازم"(١٥) ورود سفیر روسیه بکامپ شاه ورسانیدن کمک پولی و تخنیکی شاه را هنوز هم در پا فشاری او تقویه نمود. وصول نامه کهندل خان، حکمران قندهار که در ان برای گشودن محاصره و عده ارسال کمک نموده بود هم چنین اثر تولید کرد.

محاصره کنندگان بتاریخ ٢٤ جون بر سه طرف شهر محصور یورش بزرگی بردند. ترس از سقوط شهر مستولی شد. درینحالت پا تخبر که در ابتدا به قیافه سید در شهر ظاهر شده بود با فعالیت و دلاوری حیرت اور شهر را از سقوط نجات داد بطوریکه یارمحمدخان را که به مشوره او گوش میداد مجبور نمود شخصا نزد مدافعین رفته انها را تشجیع نماید. وزیر چنین کرد بین باران گلوله انها را دیوانه وار ایذ طرف و انطرف سوق داد، عساکر دسته دسته خود را در صفوف متجاوزین، برق راسا رسانیدند و بالای شان ریختند تاثیر این حرکت غیر متوقع و آنی سحر امیز بود. متجاوزین

سراسیمه شده مواضع خود را ترک نموده در عقب افتدند. هرات نجات یافت.[١٦] شاه قاجار بین ١٧٠٠ و ١٨٠٠ از افراد جنگی خود را از دست داد. افغان ها شاید بیشتر ازان. افغان ها متجاوزین را به عقب راندند ولی به یورش دیگر معروض بودند. بخصوص که منابع حکومت باخر رسیده بود، قلت اذوقه نمایان شد. پول کم یافت بود و بمدافعین مسلح معاش درک نداشت. درینحال روحیه تسلیمی در محصورین رخنه کرد. پاتنجر و یارمحمد خان به چاره ها متوسل میشدند. چاره این شد که روز تسلیمی را به تعویق بیاندازند. یارمحمد خان باز هم برای بدست اوردن پول از متمولین دست بکار شد. پول اندوخته شدگی خود را غرض نگرفت شاه هم حاضر نبود (با پول خود که فراوان بود وداع بگوید، یار محمد خان بزرگان و سرداران را بمشوره و فیصله طلب نموده فیصله آنها پاتخبر را هم مسرور نمود، بطوریکه خودش میگوید: "آنها با نقض قول های علنی، عساکر لرزان و مردم ناراضی تصمیم گرفتند تا اخرین رمق زندگی استادگی کنند".[١٧] در مقابل اقدامات سخت وزیر که قرار فیصله از هر جائیکه ممکن شود پول بدست آرد پاتنجر وعده داد که پول تمام کسانیکه برضای خود بدهند از خزانه حکومت انگلیس، برای شان واپس تادیه خواهد شد.[١٨] با آنهم باب مذاکره با محاصره کنندگان بنا چار گشوده شد و پیغام بران در تگ و دو شدند.

درعین حال در فاصله دو راز در های هرات برای نجات آن حرکتی براه انداخته شده بود. مک نیل سفیر انگلیس که کوشش های وی برای متصرف نمودن شاه

فارس ازمحاصره ناکام و خودش هتک حرمت شده بود به گورنر جنرال هند پیشنهاد کرده بود که طوریکه ذکر کردم ، اول یک قوه کوچک نظامی و بعد قوه بزرگ از راه خلیج فارس به فارس ارسال کنند. گورن جنرال صرف بفرستادن قوه کوچک اکتفا نمود و این قوه بتاریخ ۱۹ جون در جزیره خاراک پیاده شد. مک نیل پس ازانکه از طرف وزارت خارجه خود ازان باخبر گردید پیغام حکومت خود را ذریعه کرنیل ستودارت، اتاشه نظامی خود به شاه قاجار در هرات فرستاد باین مفهوم که اشغال هرات و یا کدام قسمت دیگر افغانستان از طرف فارس بحیث دشمنی با انگلیس تلقی خواهد شد و اگر شاه باآنهم از محاصره دست نکشد کشورش متضرر خواهد شد. شاه از اتاشه نظامی پرسید که "حقیقت این است که اگر من هرات را ترک نکنم، جنگ در خواهد گرفت، ایا چنین نیست؟ ". ستودارت بی پرده جواب داد: "بلی، جنگ مشتعل خواهد شد، هر چیز به اعلحضرت شما منحصر است".(۱۹) شاه بتاریخ ۹ سپتمبر هرات را ناگشوده بناکامی ترک کرد و در باره عقب نشینی خود ضمن اعلامیه طویلی اظهار نمود که "…. دور را دور هرات هیچ اثار ابادی نمانده است".(۲)

عقب نشینی شاه اساسا مظهر اراده مردم از دفاع هرات بود با آنکه انها باندازه متجاوزین نه لوازم جنگی، نه افراد جنگی ونه توپخانه داشتند. با آنهم طوریکه لارد اکلیند گوید: "محاصره شده گان هرات انطور قهرمانانه دفاع کردند که مستلزم داعیه شان بود". (ص ۳۳۲) کوشش های پاتنجر بدون شک در تشجیع مدافعین موثر ثابت شد بخصوص تدابیر دفاعی

موصوف. مهمتر از ان قطع علایق حکومت برتانیه با فارس و مظاهره قدرت نظامی حکومت هند برتانوی در جزیره خاراک بود ولی این در هفتم ماه محاصره بود. باینصورت شاه فارس و در عقب او روسیه در اشغال هرات ناکام شدند. هدف فارس که بگفته لارد اکلیند "توسعه صلاحیت و نفوذ فارس در افغانستان و از انجا به سواحل رود سند و حتی ماورای آن میباشد" (ص ۳۳۱) بی معنی گردید. ناکامی روسیه تا حدی بود که حکومت آن برتمام آن وعده ها خط بطلان کشید که ویکوویچ در قندهار وکابل داده بود و ویکوویچ انتحار کرد. در مجموع باین عقب نشینی خطری را که عمال هند برتانوی از روسیه و ایران به حاکمیت خود در هندوستان حس میکردند، خنثی گردید و با آن بامورد بودن سیاست پیشروی از بین رفت. این ناکامی همچنان موئید آن بود که افغان ها از خود دفاع کرده میتوانستند. بخصوص که در داعیه خود همراهی حکومت هند برتانوی را داشته باشند. این ناکامی این را هم نشان میداد که افغان ها در برابر تجاوز هر قدرت خارجی دیگر بخصوص که نامسلمان باشد هم از خاک خود دفاع میکنند. اما لارداکلیند مغرور تمام این چیزها را نادیده گرفت و با تجاوز خود بر افغاسنتان غلطی را مرتکب گردید که از غلطی شاه فارس بمراتب خطرناک تر ثابت شد.

اتخاذ سیاست پیشروی و تجاوز بر افغانستان بدون هیچ نوع عمل تحریکی افغان ها بر ضد انگلیس ها یا حکومت شان در هندوستان صورت گرفت. در آن وقت بین افغانستان و قلمرو انگلیس دولت سکه در پنجاب حایل بود. موضوع اختلاف تنها مسئله پشاور بود. پشاور

در اصل خاک افغانستان بود ولی رنجیت سنگهـ آن را غصب کرده و امیر دوست محمد خان استرداد آن را اهم بوساطت حکومت هند برتانوی تقاضا میکرد. این مسئله و حاکمیت امیر دوست محمد خان در کابل خطری بامنیت هند شده نمیتوانست. اما عجب است که لارداکلیند در اعلامیه سمله این "خطر" را بهانه قرار داده تجاوز خود را بفکر خود موجهه جلوه داد. چون برادران بارکزایي بین خود متحد نمید شدند و کدام متحد و دوست خارجي نداشتند اکلیند فکر کرد که تعویض آنها با شاه شجاع عملی خواهد بود و افغانستان بعد از ان به شکلی یکی از ایالت هند تبدیل خواهد شد اما این سیاست غیر واقعبینانه بود به سببی که تطبیق ان در صحنه عمل مسبب کشتار انسان ها در هر دو طرف جنگ گردید. بدون آنکه هدف آن براورده شود. جنگ وکشتار انسان ها (غیر از جنگ های مرحله اول تهاجم) بتاریخ ۲ نومبر ۱۸٤۱ اغاز شد و تا ۱۳ جنوری سال دیگر در گندمک دوام یافت. تا وقت کوچ عقب نشینی فوج از کابل (٦ جنوری) یعنی در طول بیش تر از دوماه فیر ها بین هر دو طرف مبادله میشد باستثنی بعضی وقفه ها. تا پایان جنگ بین ١٦ تا ٢٠ هزار انسان در طرف انگلیس و شاید بیش تر از ان در طرف افغان ها کشته شده باشد. این کشتار نتیجه سیاست پیشروی اکلیدند و شرکا بود. اراده دفاعی مدافعان در کابل بقدری قوی بود مثلیکه اراده دفاعی در هرات بود. در حالیکه سرکردگان خاندانی کابل را ترک کرده بودند و تنی چند با هاجمین ساخته بودند از بین همین مردم مردان برخاستند که تا ورود محمد اکبر خان قیام شان را

رهبری کردند. در نتیجه زور همین مردم بود، مردمیکه اکلیند در حساب نگرفته بود، که همان حکومت هند برتانوی که امیر دوست محمدخان را خلع و در هندوستان تبعید کرده بودند و او را خطری بامذیت هند میخواستند مجبور شدند اورا پس بفرستند و حکمرانی او را بپذیرند وحتی سال ها بعد در الحاق قندهار و هرات یعنی در متحد شدن افغانستان با او کمک کنند.

نتیجه این سیاست تعرضی این هم شد که افغان ها که از جمله بردبار ترین مردم اسیا بودند در مقابل مردم غیر مسلمان حساس تر و متعصب تر شدند. این جنگ شروع حرکت مذهبی تر شدن و متعصب تر شدن و جذمی شدن افغان ها شد. غیر متعصب بودن افغان ها تا حدی بود که مردم عوام با انگلیس ها ازادانه آمیزش میکردند حتی در دروان جنگ در وقفه ها در چاونی هم. پیش از ان انگلیس ها در موسم برفباری در دامنه های کو های اطراف کابل ازادانه سکی میکردند. در تمام دوران جنگ چې در هرات و چه در کابل هیچ ملا وهیچ روحانی رول مقام رهبری و قوماندانی را اجرا نکرده. آن ها فقطلا وعظ وتبلیغ مینمودند. در نهایت انگلیس ها با سیاست پیشروی و کشتار خود خصومت دایمی افغان ها را کمایی کردند و معکوسا ان حسن نیت و قدردانی افغان ها را از دست دادند که در نجات هرات کمایی نموده بودند. مردم پاتنجر را از یاد بردند و کسیکه نام کار روایی های او در هرات در کتاب جان کې بنام تاریخ جنگ در افغانستان و در اثر تازه نواسه اش پترک مکروری بنام عقب نشینی از کابل جادوانی شده است. خلاصه اینکه سیاست انگلیس در مورد

افغانستان در وقت لارد اکلیند بمثل سیاست روس و فارس در هرات بصورت مطلق ناکام گردید.

یاداشت ها:

1. سرهنری م. دیورند، جنگ اول افغان و علت های آن، نشر کرده ونگارد بوکس، لاهور، ۱۹۹۸، ص ۳٦۵. این کتاب بار اول در ۱۸۷۸ طبع و نشر شده بود.
2. فلورنتیا، خانم سیل، جورنال مصایب در افغانستان، تانتالان پرس، امریکا، ۲۰۰۲، ص ۳۰۱، چاپ اول در ۱۸٤۱.
3. مکلم یپ، ستراتیجی های هند برتانوی، برتانیه، ایران و افغانستان، ۱۷۹۸-۱۸۵۰ نشر کرده پوهنتون اکسفورد، ۱۹۸۰، ص ۲۳٤. این اثر در زمره اثار الفنستون و جان کې متبع نهایت مهم در باره تاریخ افغانستان میباشد.
4. ایضا
5. ایضا، ص ۲۳۵.
6. ایضا، ص ۲۲۵.
7. ایضا، ۲۳٦.
8. جان ویلیم کی، تاریخ جنگ در افغانستان، ج ا، نشریه شوبی، دهلی، ۱۹۹۹،۱۹۹. چاپ اول، ۱۸۵۱.
9. ایضا، ۲۰۰.
10. یپ، ۲۳٦.
11. ایضا، ۲٤۰.
12. ایضا، ۲٤۲.
13. جان کی، ۲۲٤.
14. ایضا، ۲۲۸.
15. ایضا، ۲٤۹.

16. ايضا ، ٢٦٦ .
17. ايضا ، ٢٧١ .
18. ايضا
19. ايضا ، ٢٧٣ .
20. ايضا ، ٢٨٢ .

د وزيري د ثور پاڅون

جون ۲۰۰۷

د محترم اقبال وزيري دغه ليکنه مې پخوا له دې چې چاپ شي تر پايه ولوسته. دغه ليکنه دوه برخې لري. لومړۍ برخه يې د ليکونکي د ژوند لومړيو وختو، تعليمي زده کړې، ګوندي فعاليتونو او په دهمزنګ کې بندي توب او بله برخه يې د وطن سياسي تاريخ ته وقفه شوې ده. ليکنه په کابل او مسکو کې د ليکونکي له رسمي زده کړې نه پيل کېږي او د نجيب الله د حکومت تر پايه پورې رسېږي. د دغې برخې اساسي او اصلي موضوع د خلقي حکومت په اړه ده چې په مفصل ډول پکې بيان شوې ده. دغه سريزه هم په واقع کې د همدغې برخې په اړه ده.

خلقي دوره که څه هم لنده وه، ډېره پېښناکه وه. سره له دې هم د هغې په اړه هر اړخيزه جلا ليکنه تر اوسه پورې ليدلې شوې نه ده. په ډېرو اثرونو کې يې بيان شو خو دغه بيانونه هم لنډ او هم غېر افاقي ياني پارتيزاني دي چې زياتره يې د واقعيت د اړولو، د اشخاصو د ګرمولو او د ښه او بد د حکم کولو په بنه دي. دغه ډول ليکني له دې امله دي چې دغه دوره اوس هم احساسونه او جذبې پاروي او څوک چې غواړي د هغې په اړه څه وليکي پخوا له پخوا دريځ نيسي او له دې امله افاقي کېدلی نه شي، نو ويل کېدلی شي چې دغه دوره تر اوسه هم تاريخي شوې نه ده، خو مهمه

دا ده چې هم په پاړسو او هم په پښتو کې د هغې په هکله ډېر اثرونه خپاره شوي دي. د غه اثرونه که څه هم سره متضاد دي، د يوې جامعې افاقي ليکنې لپاره بنسټ کېدلی شي. د افاقي تاريخ کښلو لپاره حتمي ده چې څېړونکی يوازې او يوازې حقيقت ته متعهد وي.

دغه ليکنه د دغسې چا اثر دی چې د کابل په پولي تخنيک کې يې د ژبې استادي کوله. ويل کېږي چې ښاغلی وزيري د روسي ژبې په ادبياتو هغومره ښه پوهېږي چې ډېر روسان پرې هغسې ښه نه پوهېږي. دغه څه تر څه حده د ده له دغې ليکنې نه هم څرگند دی چې افاده يې رښه، روانه او پښتو يې صافه او ژوندۍ ده. پيچلې موضوع گانې پکې په دغه ډول بيان شوې چې لوستونکي ته يې په مانا او مفهوم کې شک او ابهام نه پېدا کېږي. دا به له دې امله هم وي چې ښاغلی وزيري د دغې برخې په موضوع گانو ښه پوهېده. ده د ثور له کودتا نه دمخه د حفيظ الله امين تر لاس لاندې د زده کوونکو او نظامي افسرانو د گوندي کولو دنده په غاړه لرله او له کودتا نه وروسته په عېن حال کې چې د خپل گوند د مرکزي کمېټې غړی و، د ملي دفاع وزارت کې د سياسي چارو سروال و، نو ده هم د وظيفې له مخې او هم په روسي ژبه د ښه پوهېدلو له امله شوروي مشاورانو او حکومتي چارواکو سره نږدې وظيفوي علايق لرل. نورمحمد تره کي او حفيظ الله امين يې هم هر وخت ليدلي شول. په دغه ډول دی په دغسې مقام کې و چې له جاري مهمو او حساسو پېښو نه خبرېده. ده دغسې پېښې هغسې چې دی پرې پوه شوی و، اوس پخپلې دغې ليکنې کې بيان کړې دي. څنگه چې د هغه وخت د افغان او شوروي رجيمونه سر پټي وو،

خلک په نویو هسکېدونکو پېښو نه خبر بدل، یا په هغه ډول خبر بدل چې خلقي چاروکو پرې پوهول. حکومتونه په عمومي دول او دکتاتور چاروکي په خاص ډول نه یوازې پخپله حقیقت پټوي، نور هم له حقیقت ویلو نه منع کوي. له دې امله هم د ښاغلي وزیري دغه اثر مهم دی چې پکې هغه پېښې بیان شوې چې پخوا بیان شوې نه وې. یا په هغه ډول بیان شوې نه وې چې په دغه اثر کې بیان شوې دي. په دې موږ ټول پوهېږو چې شوروي حکومت په رسمي څرګندونو کې یو څه ویل، خو چاروکو یې په کابل او افغانستان کې بل څه کول. د ښاغلي وزیري په لیکنې کې د شورویانو دغه دوه ګون توب یا په ساده عبارت منافقت څرګند دی او دی په دې اړه مشخص مثالونه وړاندې کوي. وایي چې "د بادغیس والي درمحمد وفا کیش او د افغاني انجنیرانو یوه پلاوي ته دنده سپاري چې د مرغاب په رود باندې د یوه بند جوړولو سروې وکړي، تر څو د هغه ولایت د بزګرانو د ځمکو د اوبو کولو ستونزې لیرې کړای شي. هغه وخت چې شوروي مشاورین د موضوع څخه خبرېږي نو د خپل سفارت له لارې نور محمد تره کی ته ناسم راپور ورکوي چې ګواکي د بادغیس والي نامطلوب سړی دی". وزیري دا هم وایي چې "د کوکچې پر سیند پر وجي نه یوازې د تره کي او امین سرونه وخوړل خو د داود خان سر یې لا دمخه خوړلی و". دا په دغسې حال کې چې دواړو حکومتونو په رسمي څرګندونو کې د دوستی چیغې وهلې. د وزیري د لیکنې له مخې د شوروي چاروکو په عملي میدان کې د خلقي حکومت پر ضد کارونه کول. دی په دې اړه مشخص مثالونه ورکوي چې مهم یې هغه لفظي ټکر دی چې

په کریملن کې د ۱۹۷۸ کال په دسمبر کې د شوروي د سروال لیوینند بریژنیف او د نور محمد تره کي په سروالی د افغان هیات ترمېنځ وشو، لکه چې دمخه تر هغه د بریژنیف او ولسمشر محمد داود ترمېنځ شوی و، د غه تکر اوس د ښاغلي وزیري په لیکنې کې په یوڅه اوږد ډول او په لنډه توگه د صالح محمد زیري په کتاب کې راغلی په نامه د نیمې پېړی خاطرې. دواړو حکومتونو دغه غټ او مهم حقیقت له خپلو ولسونو نه پټ وساته. دا یو بل ثبوت دی چې پخپل سر حکومتونه خپلو خلکو ته هغه څه نه وایي چې په ژوند باندې یې په نېغ ډول اثر کوي.

بله مهمه موضوع د شوروي چارواکو هغه دسیسه وه چې هدف یې د تره کي له لارې له ډگر نه د حفیظ الله امین ایستل او پر ځای یې ببرک کارمل او کارملیان په حکومت کې شریک کول وو، که څه هم امین د خلقي حکومت اصلي ستنه وه. د وزیري په وینا بریژنیف د هرات د پاڅون په وخت کې چې تره کي یې په پټه د یوې شپې لپاره مسکو ته بللی و، دغه پلان طرح کړی و. د دغه پلان په نتیجه کې د تره کي او امین ترمېنځ مخالف پیدا او تر دې حده پورې قوي شو چې په پای کې د تره کي پلویانو په ارگ کې د سپتمبر په میاشت کې د امین وژلو ته ملا وتړله، خو امین د پلان پر خلاف له دسیسې نه روغ ووت او تره کی له مینځه یوړل شو. ښاغلي وزیري دغه پېښه په دغه ډول راوړې:

"د.... پلان سره سم نور محمد تره کي امین ته ټیلیفون کوي، کې (د [شوروي سفیر الیکزاندر] پوزانوف د خپلو ملگرو (جنرال ایوانوف، جنرال پاولوفسکي او جنرال گاریلوف) سره یو

ځای د ده دفتر ته ورغلي او د
بریژنینف پیغام یې راوړی دی، خو امین
د تره کي دفتر ته له ورتګ نه ډډه
کوي. په دې مهال کې پوزانوف د خپل
ژباړونکي په ذریعه د امین سره
ټیلیفوني خبرې کوي او امین ته وایي
چې نوموړی یې امنیت تضمین کوي او که
ځان مصون نه احساسوي د خپلو ساتونکو
سره دې را شي. امین د پوزانوف سره
موافقه کوي او .... د دلکشاد ماڼۍ
څخه دتره کي دفتر ته ځي). خو همدا چې
امین او ملګري یې د تره کي دفتر ته
په زینه خېژي ((د تره کي یاوران....
وربا ندې ډزې کوي. (سید داود) ټړون
سمدلاسه وژل کېږي.... او امین او نور
ساتونکي یې تښتي)). په یوه لحاظ لا
مهمه دا ده چې ((امین دا موضوع د
ګوند څخه پټوي په دې دلیل چې که ګوند
خبر شي چې په دې موضوع کې د مسکو سیخ
لاس دی، نور ګوندیان به د ده څخه مخ
واړوي)). شوري خوا هم دغه حقیقت پټوي
او ورته بل رنګ ورکوي او له امین سره
چې له تره کي نه وروسته د ګوند او
حکومت سروال شو، په ظاهر کې دوستۍ ته
دوام ورکوي، خو په حقیقت کې کوښښ کوي
چې دی او حکومت یې له مېنځه یوسي. د
همدغو کوښښونو پای په افغانستان
باندې د شوروي نظامي یرغل او د ببرک
کارمل په سروالۍ د کارملیانو او تره
کي پلویانو په واک رسول شول. په دغې
لیکنې کې د افغانستان په اړه د شوروي
حکومت سیاست د هغه د چارواکو په
چلندونو کې په دغسې ډول څرګند دی چې
په بل هیڅ اثر کې هغسې څرګند نه دی.
د شوروي یو شمېر ملکي او نظامي کسانو
چې په افغانستان کې یې دندې ترسره
کړې دي، هم لیکنې کړې دي چې په پښتو
یا پاړسو اړول شوې دي، خو دغه لیکنې

که څه هم مهمې دي، جامعې او افاقي نه دي.
زه د یوه اثر په لوستو کې د پروفیسر اي.اچ. کار دغه وینا په نظر کې نیسم چې وايي د یوه کتاب له لوستو نه ړومبی دې د هغه لیکونکی وپېژندل شي. ما ښاغلی اقبال وزیري دمخه نه پېژنده، د څرخي پله زندان کې مې یوه ورځ لیدلی و چې په خوله یې یو غاښ هم نه و. پخوا له دې چې زه د ده د غه لیکنه ولوم له هغه نه مې د خلقي دورې په اړه په ټیلفون کې ډېرې پوښتنې وکړې او هغه په ورین تندي زما ټولو پوښتنو ته ځوابونه وویل. زما پوښتنې زما د هغه اثر لپاره وې چې اوس هم پرې کار کوم او سرلیک به یې وې د محمد داود کودتا، د حفیظ الله امین کودتا او د شوروي یرغل. ښاغلی خیال محمدکټوازی او ډاکټر عبدالقادر (صبري) هم ماته د خلقي دورې په اړه ګټور معلومات راکړي دي. وروسته مې ښاغلی وزیري په امریکې کې پخپل کور کې او بیا د لندن و ختلپاره په جرمني کې ولید. په کور کې مو د خلقي دورې له اړه خبرې و کړې او سره مو وویل چې د هغې په اړه چې هر څه لیکو باید یوازې په واقعیت بنا وي.
محترم وزیري لکه چې دمخه ورته اشاره شوې، یو متعهد خلقي و، په سلوک کې متواضع او په فکر کې روڼ دی او له وطن سره مینه لري، د هغه د همدغه سلوک له امله و چې د دهمزنګ په زندان کې یې له اخوانیانو او ارواښاد فېضاني سره د وطنوالۍ په روحیې شپې او ورځې تېرې کړې دي. د ده شخصیت د ده له دغې لیکنې نه هم معلومېدلی شي، ځکه چې یو ځوک پخپلې لیکنې کې هغه وي چې وي خو دا چې وغواړي ځان بدل کړي.

د ده په دغې لیکنې کې ایډیالوجیکی او چېپې اصطلاح ګانې او کلمې نشته. پېښې پکې په دغه ډول بیان شوې چې لکه کوم دریځم وګړي بیان کړي وي. روحیه یې هم انتقادي ده، که لوستونکی دی نه پېژني ممکن فکر وکړي چې دا د کوم غیر ګوندي لیکنه ده. د دغې لیکنې په لوستو او پخپله دهغه په لیدلو او ورسره له خبرو کولو نه وروسته ماته دغه فکر پېدا شو چې خلقي لویانو ولې د ده او د ده په شان کسانو په لرلو سره بیا هم غټې تېروتنې وکړې، تر څو په پای کې ټول وپرزول شول. د وزیري څواب دا و چې د حکومت او ګوند د سر کسانو مشورې نه منلې او په دغه فکر وو چې دوی په هر څه پوهېږي. د وزیري بله مهمه نیوکه دا ده چې لویانو یې تر پایه پورې حتی خپل ګوندیان هم له حکومت سره د شوروي په سیاست او چلند نه پوهول، په داسې حال کې چې د ده په فکر شورویانو له پیل نه له خلقي حکومت سره ورانی کاوه او په دې لټه کې وو چې کارملیان په واک کړي.

د هرې دورې حتی د یوې لنډې دورې جامع انځورول هم هر اړخیزه څېړنه او غټه حوصله غواړي. سره له دې هم اوس د هرې دورې په اړه لیکنې کېږي چې دا یوه ښه علامه ده، لیکنې چې په هر ډول او د هر چا له خوا وي، مهمې دي، په تېره د هغو چې د موضوع په اړه اوله درجه معلومات لري، لکه د وزیري چې یې لري. د ښاغلي اقبال وزیري په دغې لیکنې کې د خلقي دورې په اړه دغسې پېښې بیان شوې دي چې په نورو اثرونو کې په هغه ډول بیان شوې نه دي. یا ماته معلومې نه دي. نو ویل کېدلی شي چې دغه لیکنه به د خلقي دورې د سیاسي وضع په اړه یوه مهمه سرچینه وي. له

دې املـه زه دغه ليکنه مهمه ګڼم او
هغو ته يې د لوستلو سپارښتنه کوم چې
غواړي د دغې دورې پېښناکې او لانجمنې
دورې په سياسي اړخ پوه شي.

د لوی مصلح
باچاخان په یاد
دسمبر ۲۰۰۹

دا د ښاغلي اقبال وزيري دوهم اثر دی چې لوستونکو ته یې وړاندې کړی. لومړنی اثر یې د ثور پاڅون، د کې، جي، بي دسیسې او د شوروي یرغل په نامه دمخه خپور شوی دی. ده په دواړو اثرونو کې کوښښ کړی چې د بحث موضوع ګانې د خپل مهال د سرچینو له مخې بیان کړي. د لومړي اثر د ځینو پېښو مشاهد پخپله هم و. ډېره مهمه دا ده چې پېښې یې له خپل ځان نه د باندې کتلې او کوښښ یې کړی چې په افاقي ډول یې بیان کړي. په دې ډول وزیري په دواړو اثرونو کې له علمي میتود نه کار اخیستی دی. په هغه برسېره ده په دواړو اثرونو کې ښوولې چې پیچلې موضوع ګانې او مجرد فکرونه په ساده، رڼه او روانه پښتو کې هم افاده کېدلی شي. په دې ډول ده په عین حال کې پښتو ته هم خدمت کړی دی.

د دغه اثر اصلي موضوع عبدالغفار خان مشهور په باچا خان دی. یوازې د هغه بیوګرافي هم نه ده. د هغه فکرونه او د خپلواکی په لار کې د هغه مبارزې هم پکې بیان شوې دي، خو څنګه چې باچا خان اته نوي کاله ژوند کړی او خپل دغه اوږد ژوند یې د خپل وجدان په حکم په اصولي ډول او تقوا سره کړی، په دغه مقصد چې خلکو ته خدمت وکړي او په دغې لار کې یې اول د هند له انګریزي حکومت او بیا د پاکستان په برابر کې

مبارزې کړې او کلونه کلونه يې په بند کې تېر کړي. د هغه د ژوند بيان چې يو ډېر مهم کار دی اسان نه دی. دا چې شاغلي وزيري په دې اړه دغه څېړنيز او د اعتبار وړ اثر کښلی، دا پخپل ذات کې يو مهم کار دی.

د دغه اثر د اعتباری توب غټه نښه دا ده چې هغه په زياته اندازه د باچاخان او د هغه د زوی عبدالولي خان د بيوګرافي ګانو له مخې کښل شوی دی چې اول يې "زما ژوند او جدوجهد" او دوهم يې " باچاخان او خدايي خدمتګاري " نومېږي. عبدالولي هم د خپل پلار په شان د مبارزې لار وهلې ده او هم يې د خپل پلار مبارزې بيان کړې دي. دا به ومنو چې بيوګرافي ګانې په اصل کې د ليکوالو د نظريو او تجربو محصول يانې تر يوه حده يو اړخيزې وې، خو په هغو کې د هغه وخت دغسې سياسي او اجتماعي واقعيتونه هم پراته وي چې بل چېرې موندل کېدلی نه شي. له دې امله بيوګرافي ګانې د يوه ولس په تاريخ کې هم غټ اهميت لري.

باچاخان پخپل اوږده ژوند کې ارام عنعنوي ژوند نه دی کړی. د ده ژوند په واقع کې د عنعنې په برابر کې بغاوت و، د دې لپاره چې د خپلو پښتنو په ژوند کې تحول راولي. يو مصلح همدغسې کوي او په دغې لار کې ناخوالي او حتی کړاوونه ګالي. وزيري وايي چې باچاخان لا د ځوانۍ په وخت کې متوجه شو چې په پښتنو کې د غچ اخيستلو دود "د خپلو ورونو، تربورانو، کورنيو او خپلو نو ترمېنځ تشدد زېږوي". باچاخان لا ويل چې پښتنو "خپل کور د تشدد په وجه وران کړی دی" په رښتيا هم هغومره چې په پښتنو کې تشدد يانې تر اخره پورې له فزيکي زور نه کار اخيستل، د مرګ

تر سرحد پورې يو ټينګ دود شوی دی په نورو قومونو کې نه دی شوی. دغه دود په خاص ډول د سر په کسانو کې يانې په هغو کې چې سياست او مشري کوي ډېر ټينګ دی. په نولسمې پېړۍ کې په مومندو کې هغومره مشران او د سر کسان چې په تربورۍ او ګوندېمارۍ کې وژل شوي وو، په طبيعي مرګ سره له مېنځه نه وو تللي. دا چې په پښتنو کې تشدد ولې د غومره قوی دی، په دې اړه به نظرونه ډول ډول وي، خو په ټولو نظرونو کې به دغه ټکي وي چې پښتانه په واقع کې ژوند ته چندان اهميت نه ورکوي، په هر څه چې عقيده لري، پرې ټينګ ولاړ وي، تر دې حده چې نوی، مخالف او نااشنا فکر باطل او خپل فکر سم او حق بولي. که دوی په فکري لحاظ د زغم او حوصلې خاوندان وای او د خپلو تشددي کړو پايلو ته متوجه وای شايد په هره موضوع کې يې د ازاد او مخالف فکر له مخې مباحثه او سوچ او دليل ويل غوره ګڼلي وای، خو په دوی کې تر اوسه پورې دغسې ميل عام شوی نه دی. د سياسي نظام بې اغيزتوب او نشته والی به هم د تشدد لامل وي. د دغسې نظام په نشتوالي سره ده چې هر پښتون ځان قاضي ګڼي او د زور زياتي او بېعدالتۍ چاره پخپله کوي. په نتيجه کې د دوی ټولنه تل کړکېچنه، د هر يوه ژوند لنډ، تريخ او خوار او پخپلو کې سره وران، بې اتفاق او حتی دښمن وي.

باچاخان نه يوازې دغو نيمګړتياوو ته متوجه و، د اصلاح لپاره يې ګامونه هم وچت کړي وو، که څه هم دی د دولتي واک خاوند نه و. دی به ارومرو د قوي شخصيت خاوند و چې خپل ټول فکر يې دغسې سمونونو ته وقف کړی او د غټو

خنډونو سره سره يې خپل اصلاحي كار ته دوام وركړی و.

د باچا خان اصلاحي چارې په ډېرو اثرونو كې بيان شوې او د ښاغلي اقبال وزيري دغه اثر د هغه د خپلواكۍ مبارزو تر څنگه يو لنډ بيان دی. د هند په لويه وچه كې د نه تشدد د فلسفه ډېره پخوانۍ ده. بوديزم يې يو څرگند مثال دی. مهماتا گاندي د هغې د غومره نوميالی او برياليی پلوی تېر شوی چې په نړۍ كې د ډېرو لپاره سر مشق شوی دی. وزيري وايي چې "باچاخان پرته له دې چې د گاندي د عدم تشدد د فلسفې نه خبر وي.... دې پايلې ته ورسېد چې پښتانه د عدم تشدد د فلسفې پر بنسټ بايد نه يوازې د انگليسانو پر ضد د خپل وطن د ازادۍ لپاره يو موټی كړي، بلكې د دوی ترمېنځ د بې اتفاقۍ او غچ اخيستلو رېښې د بېخه وباسي". دی دا هم وايي چې "باچاخان د عدم تشدد پر بنسټ د گاندي سره يو ځای په دې برياليی شوی چې د انگرېزانو نه د هندوستان ازادي وگټي، خو د پښتنو د ازادۍ په لاس ته راوړلو كې برياليی نه شو".

باچاخان چې د خدايي خدمتگارو د گوند له جوړولو (۱۹۲۹) نه وروسته په پښتنو كې يو لوی سياسي تنظيم رامېنځ ته كړ اول يې كوښښ وكړ چې د ازادۍ په لار كې د هندوستان له مسلمان گوندونو سره ايتلاف وكړي، څه وخت چې دغه كوښښ كوم ځای ونه نيوه بيا "... د خدايي خدمتگارو د جرگې له پرېكړې سره سم دوی د هند د ملي كانگرس سره د كوم شرط [نه] پرته يو ځای شول. په دغه اتحاد سره د خدايي خدمتگارو گوند پخپل مقصد يانې د پښتنو په خپلواكۍ برياليی نه شو. د دغه نابرياليتوب غټ

دليل دا و چې لکه وزيري وايي خدايي خدمتګارو "د راتلونکي لپاره کوم ټاکلی مراد نه درلود" او د هند له ملي کانګرس سره بې له کوم شرط او قيد نه يو ځای شول. محمد افضل خان لالا وايي چې "زما په خيال بنيادي غلطي دا شوه چې پښتنو د پرنګي نه خپله ازادي د پښتون د قامي وحدت په بنا و نه غوښتله چې د احمدشاه بابا افغانستان بيا قايم شوی وای. دې ټولو مشرانو د پښتنو ازادي د هندوستان په ازادۍ پورې وتړله". دوی ځکه دغسې وکړل چې دوی د "عدم تشدد" فلسفې له مخې په کانګرس سره په اتحاد د غومره ټېنګ ودرېدل چې د حکومتي چارواکو وعدې ته يې هم اهميت ورنکړ. د باچا خان په وينا کله چې دی له خپلو ملګرو سره بندی و، حکومتي چارواکو ورته وعده ورکړه چې هغه "…. څه [چې] هندوستان ته ورکوو د هغو نه زيات به تاسو له درکړو، کانګرس پرېږدئ، زموږ سره جوړه وکړئ". غفار خان وايي چې "موږ د ټولو بنديانو سره مشوره وکړه، د بعضې خلکو دا خيال و چې موږ له ديپلوماسي په کار ده. ما ورته ووې چې ديپلوماسي منافقت دی او زه خو منافق نه يم". دغه وعده مهمه ده، خو له "جوړې"نه به پښتنو ته خپلواکي منل وې، هر څه چې و کانګرس مشران له خدايي خدمتګارو سره د پښتنو د خپلواکۍ په برخه کې رښتين او ملګري پاتې نه شول.

د هند اخري وايسرای لارډ مونټ بېټن په وخت کې چې هند لويه وچه په هند او پاکستان وېشل کېدله، کانګرس له سرحد صوبې يانې پښتونخوا نه تېر شو او دايې ومنله چې هلته به دغسې ريفرنډم يا ټولپوښتنه کېږي چې د هغې له مخې خلک به له هند يا پاکستان سره يو ځای

کېږي. په دې ډول د پښتونخوا له خلکو نه د دغه مسلم حق واخېستل شو چې یا خپلواک وي، یا له خپل هېواد افغانستان سره یو ځای شي چې دغه سیمه تر اټکه پورې د افغانستان برخه وه او په پښتونخوا یادېده چې د هیرودوتس پکتیک په غالب احتمال د پښتونخوا یوناني شوی نوم دی. دلته هم دغه وینا پوره صدق کوي چې وایي "پښتنو هر وخت په سیاست او دیپلوماسۍ کې بایللې ده".

خو باچاخان په اجتماعي اصلاحاتو کې تر اخره پورې فعال او تر زیاتې اندازې بریالی و. اول خو باچاخان هغه پښتون مصلح دی چې له قومي چوکاټ نه د باندې یې د ټول افغان لپاره اصلاحات غوښتل. د یادونې وړ ده چې باچاخان په کابل کې د پاچا امان الله له لیدلو نه وروسته په کال ۱۹۲۱ کې په اتمانزو کې د ازادې شوونځي بنسټ کېښود او یوه اصلاحي ټولنه یې د "انجمن اصلاح الافاغنه" په نامه جوړه کړه چې اصلي مقصد یې "د ناسمو او ناوړو دودونو سمون، د سمو او ښو دودونو پالنه، پښتانه د بدل، غچ او تشدد نه منع کول وو". ښکاري چې باچاخان د پاچا امان الله په اصلاحاتو سره چې ډېر مهم یې د ټولنې مدني کول، د عصري پوهنې پراخول او له ناسمو دودونو سره مقابله کول وو متاثر شوی وي. باچاخان هم د پاچا امان الله په شان په ټینګه درک کړې وه چې ټولنه هغه وخت په اساسي ډول اصلاح کېدلی شي چې عصري پوهنه پکې په پراخ ډول جاري شي، خو د عمومي پوهنې پراختیا په قوي اقتصاد پورې اړه لري. له دې امله ده چې عصري پوهنه په اصل کې د ولس په ملا تړ او هڅونې سره د حکومتونو له خوا پراخېدلی شي.

باچاخان د غه فکر او د غه اساسي ضرورت
هر چېرې خلکو ته په جرگو او مرکو کې
وړاندې کړ او د دغه مقصد لپاره يې
په پښتونخوا او افغانستان کې د عادي
خلکو د تنويرولو لپاره په کليو کې
وگرځېد، هغه په واقع کې خپل ټول ژوند
د پښتو د اصلاح او اتحاد لپاره وقف
کړ. د همدغه اتحاد لپاره به و چې د
هغه مړی د هغه د وصيت له مخې په کال
۱۹۸۸ کې د جلال اباد په ښار کې د پاچا
امان الله مزار ته نږدې خاورو ته وسپارل
شو.

نظری به کتاب افغانستان در پنج قرن اخیر

اثر فوق نوشتهٔ میر محمد صدیق فرهنگ است، که بار اول در ۱۹۸۸ در کشور های متحده امریکا از طرف سازمانی بنام انتشارات حکیم سنايي و بعد از طرف انجنیر احسان الله مایار در پشاور نشر شدهاست. معلوم نیست سازمان انتشارات حکیم سنايي متعلق به چه کسان است. و تا جائیکه معلوم است این سازمان غیر از این اثر کدام کتاب دیگری نشر ننموده است. بهر حال این اثر سر و صدای زیادی بلند نموده و تعدادی از افغان ها ازینجانب خواهش نموده اند، دربارهٔ آن اظهار نظر نمایم.

اظهار نظر در بارهٔ کتاب که ۶۰۰ صفحه دارد، بگفتهٔ نویسندهٔ آن پنج قرن اخیر افغانستان را دربر میگیرد، رساله میخواهد ولی مجال این چنین نوشته در حال حاضر مسافرت میسر نیست. به سبب که دستیابی برماخذ های کتاب ممکن نیست بنا بران اکنون در بارهٔ میتود کار و نقاط ممیزه و عمدهٔ آن ابراز نظر می شود و بعد ممکن دربارهٔ تمام کتاب و همچنان دربارهٔ کتاب افغانستان در مسیر تاریخ نوشته میر غلام محمد غبار رساله ای نگاشته شود.

پروفیسر ای،اچ، کار در یکی ازا آثار خود بنام تاریخ چیست؟ که اینجانب آن را سالها پیش ترجمه نموده

و پوهنتون کابل آن را نشر نموده است، در یک جامینویسد: که برای شناسایی کتابی دربارۀ تاریخ پیش از آنکه آن را خواند، باید مولف آن را شناخت. این سفارش بخاطری داده شده است که بین مولف و تالیف رابطۀ حقیقی و غیر قابل انفکاک موجود است و شناخت مولف در راه شناخت تالیف او کمک زیادی می کند.

میر محمد صدیق فرهنگ که بروایات متعددی در اصل از میر های هزاره جا غوری است. از لیسۀ استقلال فارغ شده، مگر تحصیلات عالی تر و اختصاصی ندارد. پدرش سید حبیب نام داشت، که از مستوفی های مشهور وطن بود. برادر فرهنگ سید قاسم رشتیا هم یک نویسنده و سرشناس است. طوریکه از نام های شان معلوم میشود، افراد برجستۀ این خانواده بالقاب میر و سید یاد میشوند. مگر مشغولیت شان در امور روحانی نبوده، بلکه در امور کشور داری و علم و نویسندگی بوده است، آنها در کار های بلند پایه دولتی و حیات عملی سیاسی، بخصوص دردورۀ شاهی مشروط سهم بارزی داشتند.

تا جائیکه باین نویسنده معلوم است میر محمد صدیق فرهنگ بخشی از جلد سوم تاریخ افغانستان را که بدورۀ بعد از اسلام اختصاص دارد و سالهای بسیار پیش نشر شده است، بطرز سنتی و معمول در وطن برشتۀ تحریر در اورده است. ولی شخصیت و جهان بینی سیاسی میر محمد صدیق فرهنگ از آن مقالات او فهمیده می شود که موصوف در دورۀ شاهی مشروطه که ازادی بیان و مطبوعات در افغانستان بدرجه اعلی خود رسیده بود، در جریدۀ هفته وار بنام "روزگار" دربارۀ مسایل روز بخصوص در بارۀ امور اقتصادی به

نشر میرساند. فرهنگ دراین مقالات رویداد ها را از دیدگاه مارکسیدستی تحلیل میکرد، گرایشی بسوی شاخچهٔ پرچم مربوط حزب دموکراتیک خلق افغانستان به سرکردگی ببرک کارمل از خود نشان میداد. شاید بخاطر همین گرایش بوده باشد که وقتی حکومت شوروی ببرک کارمل را در افغانستان براریکهٔ قدرت رسانید فرهنگ بزودی بحیث مشاور در ظاهر در خدمت ببرک کارمل ولی در واقع طور غیر مستقیم در خدمت روسیهٔ شوروی درامد[1] که با مداخلهٔ نظامی

١- یادی از یک قصه درین باره بیمورد نیست. بعد از انکه خبر نصب فرهنگ به سمت مشاوری صدارت به نشر رسید. فردای آن که یک روز بسیار تلخ و سرد ماه جدی بود. مرحوم پوهاند داکتر سید بهاءالدین مجروح و اینجانب بمنزل موصوف در شهر نو رفیتم. فرهنگ بفکر اینکه ما برطبق عنعنه جهت عرض تبریک آمده ایم، بخود بالید و بلاد رنگ بدون آنکه حرفی از ما شنیده باشد، دربارهٔ علت قبولی عهدهٔ جدید خود به لیکچر دادن آغاز نمود موصوف گفت که کارمل صاحب بمن گفتند که میخواهند یک جبههٔ ایتلافی به ریاست حزب خلق از نیروها و افراد مترقی بمیان ارند، و آنچه را که دریندمورد در دورهٔ وکالت خود وعده داد بود، اکنون میخواهد آن را عملی کند. بعد فرهنگ در بارهٔ قوهٔ نظامی شوروی اظهار نظر نموده و گفت که ازانجا که سیاست یک هنر امکان میباشد، کوشش خواهد نمود بابرقراری چنان یک حکومت دربارهٔ مساعد شدن زمینهٔ برگشت قوای شوروی همکاری کند و او این عهده را بهمین منظور قبول نموده است. ما بیحوصله شدیم و از انجا که بین ما روابط حسنه بود، مطمین بودیم که آنچه میگوییم نزدش محفوظ خواهد بود. اول مرحوم مجروح براین فکر ساده و استدلال عجیب او انتقادات سختی وارد نمود، ولی انتقادات او را طور مشخص بیاد ندارم، بعد اینجانب فرهنگ را مخاطب ساخته گفتم که وقتی یک قدرت بزرگ چون شوروی بکشور همسایهٔ خود چون افغانستان قوهٔ نظامی میفرستند، مقصد اصلی آن کمک باشخصی چون کارمل بمقابل حفیظ الله امین نیست، بلکه هدف آن

خود در افغانستان عزیز، دشمن شماره یک استقلال کشور، حاکمیت ملی و هویت ملی افغان ها بشمار میرفت. فرهنگ پیش از آن در دورهٔ حکومت باصطلاح خلقی مقالهٔ نسبتا طویلی دربارهٔ روابط افغانستان و حکومت هند برتانوی نوشته بود. که در رساله ای بنام جنگ دوم افغان-انگلیس بمدونی سید قاسم رشتیا از طرف اکادیمی جدید التاسیس علوم افغانستان به نشر رسید. مگر مهمترین اثر فرهنگ همین کتاب اخیر او بنام افغانستان در پنج قرن اخیر میباشد. که در بارهٔ آن طور مختصر اظهار نظر میگردد. اما پیش از آن یاد اوری یک نکته لازمی است، و آن این است که از این نوشتهٔ کوتاه دربارهٔ فرهنگ واضح است،که تاریخنویسی برای موصوف یک مصروفیت ضمنی و ثانوی بوده، نه برای آن تربیه شده، نه در آن تمرین و ممارست دارد، نه هم در ان از تخصص حرفوی و مسلکی برخوردار میباشد.

انگیزه نوشتن کتاب از نظر خود مولف چنیم معلوم می شود، موصوف در پیشگفتار خود مینویسد ".... در آن هنگام (پیش از تعرض شوروی بر افغانستان) هر سال آثاری چند در داخل و خارج کشور در این زمینه (تاریخ افغانستان) طبع و نشر میشد، اینان بدلایلی که بعد ازین بیان می شود، نمی توانستند نیاز جامعه بخصوص قشر جوان را به آگهی از تاریخ کشور به گونهٔ شایسته رفع کند".

چیز دیگر است و دیگر اینکه مواقب این لشکر کشی چنان وخیم خواهد بود. که اکنون فکر شده نمیتواند. بعد با فاصله خانه را ترک کردیم. فرهنگ که شاید فکر میکرد، ما با او همکاری خواهیم کرد. چنانچه از دیدن ما بسیار خوش شد، وقت رفتن ما بسیار مایوس معلوم می شد.

برای یک نویسنده این چنین ادعا واقعا بسیار کلان و حتی مضحک است. معنی آن این می شود که موصوف (فرهنگ) تمام آثاری راکه دربارهٔ تاریخ افغانستان در تمام زبانها در خارج وداخل نشر شده است. مطالعه نموده است،درحالیکه این کار برای فرهنگ ممکن نیست. دیگر اینکه تاریخ باید (به عقیدهٔ فرهنگ) نیاز جامعه بخصوص قشر جوان را رفع کند. این نظر مضحک تر از نظر بالاست معنی این ادعا این می شود که تاریخ باید ذوق و نیاز مردم بخصوص جوانان را رفع و ارضا نماید، نه اینکه حوادث دسته جمعی انسان ها را که در گذشته انچنانکه واقعا رخ داده است یعنی بدون در نظر داشت نیازمندی این دسته و آن دسته مردم که جمعا یک جامعه را تکشیل مینماید، بلکه صرف برای خدمت بداعیه واقعیت شرح و بیان نماید. بعبارت دیگر بر طبق فکر فرهنگ مورخ باید با شرح واقعیت های گذشته اجتماعی اصلاح و تنویر ذوق و ذهنیت عامه را مد نظر نداشته باشد، بلکه این نوع ذهنیت را ارضا و متسلی نماید.این چیز دیگری نیست، مگر این ابن الوقتی و اپار چونیزم که یک عالم حقیقت جو از آن جدا میپرهیزد. اگر چنین نمیبود گالیله باید هر گز نمیگفت که زمین کروی میباشد، زیرا کروی بودن زمین مخالف ذهنیت عامه بود. هکذا بر طبق نظر فرنگ مصلحین اجتماعی باید به اصلاحات اجتماعی مبادرت نکنند. معلوم است جستجوی حقیقت برای فرهنگ غایهٔ تاریخ نمیباشد و او با این وجیزه لاتیدنی ارزشی قایل نیست که میگوید افلاتون را دوست دارم، سقراط را دوست دارم، ولی حقیقت را بیشتر از انها.

اما درینمورد یک کمی احتیاط لازم است. زیرا فرهنگ در نامه ایکه بعد از نشر کتاب به ناشر دوم آن انجنیر ما یار نوشته است. به نارسایی های خود اعتراف نموده و گفته است: "... نارسایی های که من بان معترفم". ولی موصوف "نارسایی های" خود را مشخص نساخته است. در این نوشته چندی از این نارسایی ها در دو بخش طور خالص مشخص می شود.

(۱)

عنوان کتاب غیر دقیق وحتی نادرست است و ممثل متن شده نمیتواند. شخصی تا کتاب را ندیده باشد فکر می کند که این کتاب چون دربارهٔ پنج قرن اخیر افغانستان است. شاید از وضع جغرافیایی، فزیکی ومردم آن حکایه کند.در حالیکه مولف تاریخ افغانستان را دران مورد مطالعه قرار داده است. وقتی خواننده متن آن را میبیند، میفهمد که تاریخ پنج قرن اخیر افغانستان هم در آن گنجانیده نشده است. صرف تاریخ سه قرن اخیر در آن امده است. دو قرن شانزدهم و هفدهم در آن طی چند صفحه آمده است، و این برخ کمتر ازان است که مولف دربارهٔ تاریخ قدیمی افغانستان از زمان زردهشت تا آنوقت اختصاص داده است.

این ادعای مولف هم درست نیست که در صفحه (ج) میگوید به (تالیف) کتابی در تاریخ افغانستان در دورهٔ اسلامی باتکیه بر پنج صدهٔ اخیر یعنی از هنگام باز شدن پای اروپایان به شرق که دورهٔ جدیدی را در تاریخ این منطقه (کدام منطقه؟) آغاز نموده، اقدام کند".

افغانستان در واقع با شروع قرن نزدهم از تاریخ اروپا و اروپایان متاثر شده است، نه قبل از ان. پای اروپایان در قرن شانزدهم در کشور هایی نهاده شده و سیاست ان ها را متاثر ساخته که کنار آبحار واقع بوده، نه در افغانستان که بخشکه محاط بود. البته یک چند زایر و سیاح

اروپایی طی این دو قرن از افغانستان عبور کرده بودند، ولی انها سیاست ملی را بهیچوجه متاثر نساخته بودند. در ظرف این دو قرن تجارت کشور هایی که در مجاورت ابحار واقع بوده، از راه بحرها با اروپا شروع شد. و افغانستان حیثیت سابق تجارت بری را از دست داد که از ان میگذشت ولی این تغییر صرف تجارتی و تدریجی و در ساحهٔ سیاسی بکلی غیر محسوس بود، بنابر ان این دوره برای افغانستان "دورهٔ جدیدی را درتاریخ....." طوریکه مولف گوید، باز ننموده، و اگر میذمود مولف باید دربارهٔ ان چیزی مینوشت، و بذکر یک حکم بی بنیاد اکتفا نمیکرد. از نوشتهٔ فرهنگ در پیشگفتار معلوم می شود که موصوف برای نوشتن این اثر کدام فکر و طرح مشخص نداست. در طول عمر یادداشت ها را از لابلای کتاب ها جمع کرده بود ان ها را بخواهش دوستان بقسم کتابی در اورده است، طوریکه گوید: "برخی از دوستان که از علاقمندان این جانب به تاریخ وطن و یادداشت هایی که در این باره فراهم کرده بودم خبر داشتند، مرا باجرای این کار (نگارش تاریخ افغانستان) تشویق میکردند." اگر این اعتراف او جدی گرفته شود باید گفت که خودش اصلاً فکر تاریخ نوشت را نداشت، و آنچه در اوقات مختلف زندگی بنام یادداشت ها از کتاب ها جمع کرده بود، بخواهش دوستان تلفیق نموده کتابی از آن ساخت. نتیجه این کار این می شود که کتاب باید کدام نقطه و نقاط مرکزی و اساسی نداشته باشد، بطوریکه برای آن اطلاعات و معلومات و حقایق صحیح و مهم و مربوط جمع نماید، و یک مجموعهٔ منسجم و منطقی از آن بسازد. همین لحاظ است، که موصوف در این کتاب از

موضوعاتی بحث کرده که اصلاً باهم ارتباط ندارد، مثل رویدادهای سیاسی داخلی، رویدادی های دپلوماتیکی، اوضاع سیاسی سایر کشورها، و ادبیات آنهم ناقص و مربوط به یک لسان یعنی دری، ادبیات و منظومه های ادبی را با تاریخ سیاسی، بخصوص باتاریخ دپلوماسی و روابط خارجی یکجا تالیف نمودن بدون شک کار بی رابطه و نوشتهٔ یک اماتور میباشد که بین آنها فرقی قابل شده نمیتوانند. نویسندگان سنتی هر چه می یافتند، بدون آنکه بین شان ارتباط منطقی قایم نمایند. و از آن یک واحد منطقی و علمی بسازند، در یک مجموعه جمع و تالیف مینمودند و ازان بمانند سراج التواریخ قوریهٔ اطلاعات می ساختند. فرهنگ هم کم و بیش همین کار را کرده است مگر او در این باره از چنان یک موقف بلندی آغاز نموده که توگویی موصوف تمامی تاریخ های جهان شرق را که نویسندگان داخلی و خارجی انشاء نموده اند خوانده است، و تمام شان را ناقص دریافته است چنانچه با طمطراق زیاد مانند یک نویسندهٔ مغرور فاقد اخلاق سقراطی گوید که "تاریخ نگاران مشرق زمین عموما و مولفان غربی عمدتا آثار شان را به شرح پیش آمد های سیاسی و نظامی و کارنامهٔ احیای دولتی وقف نموده از احوال مردم و شرایط زیست شان کمتر صحبت نموده اند" از این گفتهٔ او معلوم می شود که موصوف تمام آثار نویسندگان داخلی مشرق زمین را در لسان های چینی، جاپانی، هندی و امثال آن و از نویسندگان خارجی را در لسان های اروپایی خوانده است، امریکه برای یک انسان باحیات کوتاهی که دارد، تقریبا ناممکن است. افزون بران این حکم او

بیک لحاظ دیگر هم مردود است. این درست نیست که گفته شود در منابع خارجی دربارهٔ اوضاع اجتماعی و اقتصادی معلومات موجود نیست، اگر فرهنگ بتواند آرشیف ها را در لندن و دهلی در بارهٔ افغانستان قرن گذشته بخواند، یقینا که باین فکر خود باقی نخواهد ماند، در این مراکز آرشیفی و همچنان در آثار مطبوع نویسندگان خارجی دربارهٔ اوضاع اقتصادی و اجتماعی افغانستان در قرن گذشته هم پهلوی اطلاعات دربارهٔ اوضاع سیاسی و دپلوماتیکی با اندازهٔ زیاد موجود است. مگر جمع اوری این اطلاعات حوصله، علاقمندی، دقت، مصرف و بالاتر از همه میتود دقیق تتبع میخواهد. جای تاسف است که از افغان ها تا کنون صرف تنی چنداعنی داکتر اشرف غنی، داکتر عبدالعلی ارغنداوی، و اینجانب از این آرشیف ها استفاده کرده اند. فرهنگ شاید در های این آرشیف ها را هم ندیده باشد. البته اگر بخواهد میتواند باین ارشیف ها برود ولی از آنجا که موصوف در میتود تتبع وارد نیست، نمیتواند ازان استفاده کند. این حکم در ذات خود درشت و سخت است، ولی فرهنگ برای آن دستاویز داده است. و آن این است که موصوف در صفحهٔ (ج) کتاب خود از طرفی "تحقیقی تاریخی"را اساسا "کار علمی" میخواند و از جانبی دربارهٔ تاریخ گوید که "بنای تاریخ بر احتمالات است، نه قطعیات".

فرهنگ باید بداند که تحقیق تاریخی یا بهتر است گفت تتبع تاریخی یک میتود، یک طریقه و فن کاوش است، نه علم و دانش. دانش و میتود دو کته گوری کاملاً جداگانه اند. علم اساسا از ارتباط بین پدیده ها بدست می آید، و

این ارتباط یا پیروی ازیک میتود دقیق قایم شده میتوا ند. بگو نهٔ مـ ثال در ساحه طبیعی فیکت ها و حقایق از تجارب لابراتواری بدست می آید ولی در ساحهٔ علوم اجتماعی بمشول تاریخ شواهد مادی و معنوی از منابع مختلف و متضاد حاصل می شود و تتبع در هر دو ساحه حقایق ثقه، مهم و مرتبط را با میتودی دقیقا بر رسی کرده، ازان حکم یا کلیه بدست می اورد. مثلیکه مـ ثال های آن داده شد. ا ز مجموع چندین کلیه و حکم علم حاصل می شود و تیوری هم برهمین کلیه ها و حکم ها مبتنی میباشد. دریندصورت دیده می شود که فیکت ها اساس حکم، علم و تیوری میبا شد. پس ا ستواری و صلابت و همچنان عکس این ها بر صلابت و صحت فیکت ها مربوط میگـردد. اگـر تغیری در همین حقایق نمودار شد، و یا هم حقایق جدید کشف شد عمل و تیوری هم تغییر می یابد، و حتی بکلی مردود میگردد و عالمی در رد آن تردیدی نشان نمیدهـد، مگـر آنکـه مانـنـد اکثـر مارکسستها جذمی و دگماتیک باشد. البته در ساحهٔ اجتماعی بخصوص تاریخ مشکل موجود است. این مشکل مشکل انسان است،که هم عامل و هم موضوع میباشد، وانسان میتواند در شرایط متحول اعمال خود را تغییر د هد و حـتی عـمدا به جعلیات به پردازد و فیکت ها را معکوس و حتی غلط نشان دهد پس در این ساحه قطعیت علم طبیعی ممکن شده نمیتوا ند و لی ا ین تغییرات انسان قا بل فـهم وحتی قابل درک است. کار متتبع ا مور انسـانی بنـا بـران پیچیـده و مشـکل میباشد متتبع دقیق در حالیکه دربارهٔ سلوک انسان، چه در حال فردی و چه در حال د سته جمعی با شد، از بـصیرت های ابعاد متعدد عصر ا گاهی داشته باشد،

میتواندواقعیت اجتماعی را باوجود تمام مشکلات در یابد. باینصورت بوالهوسی انسان هرج و مرج را در علوم آورده نمیتوانند و بنا بر آن در هر دو ساحه علوم طبیعی و علوم اجتماعی امپریسیسزم(Empiricism) یا اصل تجربتی ومشاهده اساس و پایه میباشد. معلوم است فرهنگ این را نمیداند که "تحقیق تاریخی" را اساسا " کار علمی" میخواند و خود تاریخ را مبتنی بر احتمالات میداند. وقتی او چنین میگوید شاید تاریخ خود را در نظر داشته باشد. افزون بر آن موصوف تاریخ را با پیشگویی تاریخی مغشوش ساخته است. زیرا این پیگشویی تاریخی است، (نه خود تاریخ و یا هم دانش) که براحتمالات استوار است، در آخر این موضوع راجع به یک نقطه که اساس انتقاد فرهنگ راشاید از روی فکر چپی او تشکیل داده باشد و آن عطف توجه باحوال مردم عامه است باید گفت که خوانندهٔ توقع داشت که اکنون فرهنگ این نقیصه را رفع خواهد کرد و اثر و راجع بمردم عامه که مارکسیدست ها ایشان را تاریخ ساز آن واقعی جامعه خوانده اند ابتکارات و تفصیلات خاصی خواهد داشت ولی او هم کتاب خود را مثل دیگران بکار نامه های رجال دولتی و افراد برجسته وقف نموده است.

ماخذ ها و منابع مولف تقریبا تماما دست دوم یعنی مطبوع و بشکل کتابها میباشد. ایذکه مولف در صفحه (ج) ادعا می کند که "برای این منظو (دخیل نساختن عواطف شخصی در نوشتن کتاب) سعی کرده ام تا سطح مطالعه را گسترش داده تعداد بیشتر اسناد و مدارکرا بررسی کنم" اساسا غلط و اغوا کننده است. هر کسی که در تاریخ نویسی

وارد باشد میفهمد که برای یک فرد ناممکن است کتاب را که دارای ۶۰۰ صفحه باشد از روی اسناد، و لو قسمتی از کتاب را از روی اسناد انشاء نموده باشد، تهیه و انشا نمود. مقصد از اسناد طومارها، مکاتیب و راپورهای رسمی و استخباراتی و مکاتیب شخصی، فامیلی وامثال آن در حالت اولی یعنی غیر مطبوع آن میباشد که در مراکز مختلف و اغلب از همنهایت دود جهان واقع بوده، استفاده ازان ها برای همچو یک کتاب مدت بسیار طولانی میخواهد، بهمین علت است که صرف نوشته ها و مونوگراف های مختصر اختصاصی را میتوان از روی آن انشاء نمود. مولف فرهنگ صرف در قسمت اخیر کتاب از یک چند سند ذکری دارد ولی حکم فوق او دربارۀ تمام کتاب است، که مسلما درست نیست.

مولف ماخذ های خود را هم درلست منظمی نشان نداده است که جز و حتی یک اثر علمی میباشد. علاوه بران نام های بعضی از آنها را غلط داده است. کتاب من را که ازان استفادۀ فراوان نموده، ولی ریفرنس های کمتری داده است، صرف در متن بنام غلط "افغانستان در دورۀ پادشاهی امیر عبدالرحمن خان" قید کرده است، در حالیکهنام (افغانستان، تحقیق دربارۀ انکشافات سیاسی داخلی، ۱۸۸۰-۱۸۹۶) میباشد. این دو عنوان دو موضوع جداگانه را تمثیل می کند. اگر خواننده بیحوصله نه شود فرهنگ در این ترجمۀ عنوان کتاب من چار غلطی را مرتکب شده است یکی اینکه نام کتاب را، طوریکه ذکر گردد، غلط ترجمه نموده. دیگر اینکه موصوف در ترجمۀ خود فرقی بین اصطلاحات پادشاه و امیر راندانسته است. دیگر اینکه این کتاب

تمام دورۀ امارت امیر عبدالرحمن خان را، طوریکه از ترجمۀ فرهنگ پیدا است، در برندارد، بلکه ١٦ سال دورۀ ٢١ سالۀ امارت او را شرح و بیان می نماید. دیگر اینکه این کتاب من تمام موضوعات افغانستان را، طوریکه از ترجمۀ فرهنگ معلوم می شود، شرح نمیکند، بلکه صرف رویدادهای سیاسی داخلی را شرح و بیان می نماید. شاید فرهنگ سایر منابع خارجی را هم بهمین ترتیب تحریف ومسخ کرده باشد ولی تثبیت این نقطه اکنون شده نمیتواند.

بدتر از همه فرهنگ واقعیت آنچه را که از کتاب من اقتباس نموده بعضا نه تماما، تحریف نموده است. بگونۀ مثال در صفحه ٢٦٩ در ریفرنس ١٧ از کتاب من این جور اقتباس دارد: " قرار سنجش نمایندۀ دولت انگلیس از ماه جولای ١٨٩٢ تا جون ١٨٩٤ در حدود ٩ هزار نفر هزاره بطور کنیز و غلام در بازار کابل در محل بیع و شری قرار گرفتند" این جمله در کتاب من باین عبارت آمده است: "تعدادی مجموعی این اسرا (هزاره ها) که بین ماه جولای ١٨٩٢ و جون ١٨٩٤ بکابل وارد شدند، و اجنت برتانیه آن ها را ثبت نموده به ٨٧٥٥ نفر میرسد". فرهنگدر پیشگفتار خود خواننده را مطمین می سازد که "از آنجاکه تحقیق تاریخ اساسا کار علمی است، در هنگام بررسی پدیده ها کوشیده ام تا در حد امکان موازین قبول شدۀ این دانش را بکار برده از مداخلۀ عواطف شخصی و حتی احساسات وطنی و ملی خود دران جلوگیری کنم". فرق فاحشی که بین این اطمینان و عمل فرهنگدیده می شود، خواننده را حتما باین فکر می سازدکه آیا فرهنگ واقعا تقوای علمی دارد، بنوشتۀ او باید اعتماد کرد؟

گذشته ازان فرهنگ در ترجمۀ این جمله اشتباه بزرگی را مرتکب شده است. موصوف اجنت برتانیه را بنام "نمایندۀ دولت انگلیس" خوانده است. اجنت برتانیه هرگز نمایندۀ دولت انگلیس در کابل نبود او صلاحیت نمانیدگی از دولت انگلیس را هرگز نداشت و چون اجنت یا عامل برتانیه یا حکومت هند برتانوی در دربار کابل اجرای وظیفه مینمود و بس.

(۲)

نقطه عمدۀ دیگر یکه بقسم تبصره برکتاب فرهنگ ارایۀ می شود این است که موصوف علی الرغم نارسایی هایی که خود بان معترف است به تقلید از مورخین و سوسیولوجست های بزرگ تاریخ افغانستان را دوره بندی نموده و در صفحه ۳ کتاب خود اعلان نموده که "دورۀ تاریخی در این سرزمین.... از نگاه دگرگونی های عمدۀ اجتماعی و فرهنگی به سه بخش اساسی تقسیم می شود:"

"اول- دورۀ باستانی از پیدایش زردهشت تا نفوذ اسلام در افغانستان در سده هفتم بعد از میلاد.".

"دوم- دورۀ اسلامی از نفوذ اسلام تا اعلان استقلال افغانستان در سال ۱۹۱۹".

"سوم- دوره معاصر از اعلان استقلال به بعد...."

اگر برای یک چند دقیقه این دورۀ بندی فرهنگ جدی گرفت شود باید از موصوف پرسید که کدامند آن دگرگونی های عمدۀ اجتماعی و فرهنگی که در موقع استرداد استقلال موجود بود، و آن را از دوره های پیش و بعد عمیقا ممتایز ساخت؟ کسب استقلال برای ما افغانها بدون شک مهم است، ولی این یک موضوع ملی بشمار میرد. استرداد استقلال یک موضوع رفع و رد محدودیت بود که بالای روابط خارجی افغانستان بکلی ازاد بوډ و در واقع امیر عبدالرحمن خان که این محدودیت را در سال ۱۸۸۰ پذیرفه بود، بعد از تحکیم قدرت مرکزی راه را برای عصری ساختن وطن و وارد اوردن دگرگونی ها، باآنکه

به قیمت نهایت زیاد تمام شده بود. اما ده ساخته بود که تفصیل آن درکتاب دو می اینجا نب بلسان انگلیسی بنام حکومت وجامعهٔ افغانستان در دورهٔ امارت امیر عبدالرحمن خان آمده است. چنین معلوم می شود که خود فرهنگ هما ین دورهٔ بندی خود را که وا هی و بی بنیاد است، بصورت غیر شعوری ضمن شرح رویداد ها در عین کتاب خود فراموشی کرده است. پیش تر دیده شد که فرهنگ ورود اروپایان را در مشرق زمین سرااز "دورهٔ جدیدی در تاریخ این منطقه" که افغانستان طبعا جزیی ازان است، خوانده است تنها این هم نیست. در جها های دیگر کتاب خود فرهنگ اصطلاح "فیودالیزم" را بمانند چپی ها و مراکسیستها بکار برده و بدینصورت برخلاف آنچه در صفحه ۳ کتاب خود گوید "تقسیم دوره های تاریخی به چهار بخش قرون اولی، قرون وسطی، قرون جدید و قرون معاسر که در غرب معمول است به مختصات تاریخ افغانستان سر نمیخورد" باید فیودالیزم هم که دوره ای از دوره های تاریخی اروپا بشکل مارکسیستی آن است، با مختصات تاریخ افغانستان سرنخورده مگر فرهنگدر صفحه ۲۸۱ کتاب خود میگوید که در دورهٔ امیر عبدالرحمن خان "... فیودالیزم به صفت یک پدیدهٔ اجتماعی و فیودالها بعنوان قشر ممتاز و برتر جامعه، قدرت سیاسی و اجتماعی شان را حفظ کردند. مانند سابق برسرنوشت مردم و معیشت ایشان مسلط بودند". صرف نظر از این که این حکم غلط محض است، معلوم است که فرهنگ در مورد دوره بندی های تاریخی خود سرگیج و مغشوش است.

متن یک اثر تاریخی ارتباط غیر گسستنی با ماخذ های آن دارد. دربارهٔ

ماخذ های اثر فرهنگ تبصرهٔ مختصر کرده شد. در این بحث دو نقطه واضح شد. یکی آنکه ماخذ های او بجز ازیک چند سند، دست دوم و مطبوع است یعنی مولف بالای آثار مطبوع دیگراناتکا کرده و درینصورت برانش مجال نمی ماند که خود تیسس ها و بصیرتهای ابتکاری بمیان آرد. علاوه بر آن دربارهٔ قرن نزدهم که ازمهمترین و بلحاظ وقایع غنی ترین قرن تاریخ افغانستان معاصر بشمار میرود مولف نتوانسته از ماخذ های نهایت عمده ایکه بدون آن فهم برتاریخ افغانستان در این دوره ناقص می باشد، استفاده کند. این ماخذ ها عبارتند از جنگ (اول) افغان در دو جلد از جان کی، یکی از نامی ترین و دقیق ترین مورخان انگلیس که همپایهٔ مونت ستوارت الفنستن میباشد، و آثارش با جمع آثار چارلز میسن بنام بیان اسفار متعدد در بلوچستان، افغانستان و پنجاب نیمه اول قرن نزدهم را هم بالحاظ انکشافات داخلی و هم دیپلوماتیکی دقیقا شرح می نماید. تالیف نارس بنام جنگ اول افغان هم در همین ردیف می آید. بیان روابط دیپلوماتیکی نیمه دوم این قرن بدون استفاده از آثار آنها بخصوص اثر دلیپ سنگهیل بنام افغانستان و هندوستان که کاملاً از روی اسناد آرشیفی انشا شده است، هم ناقص است. برای مطالعهٔ جهات مختلف جامعه، و تکشیلات دولتی نیمهٔ دوم قرن نزدهم بخصوص در دورهٔ امارت امیر عبدالرحمن خان استفاده از کتاب اینجانب بنام حکومت و جامعه افغانستان در دورهٔ امارت امیر عبدالرحمن خان هم (بامعافی ازتعارف و ستایش شخصی) حتمی است. نقطهٔ دوم که از تبصره برماخذ های اثر فرهنگ واضح است این است که

وی از ماخذ هایکه استفاده نموده هم طور دقیق و بارعایت اصل امانت داری و تقوای علمی که وظیفه اساسی یک عالم میباشد، استفاده نکرده است. پس جای تعجب نیست که از یکطرف در یک تعداد موارد حقایق و ارقام که او اقتباس کرده است، صحیح نیست، تضادها در نوشتهٔ او دیده می شود و تحلیل بسی موضوعات از نظر عندی و شخصی او بوده است، و در مجموع اثرش جورنالیستکی و غیر دقیق است. برای تثبیت نمودن این حکم ها یک چند شان اورده می شود.

فرهنگ در صفحه ۲٦۹ کتاب خود مینویسد "وقتیکه عبدالرحمن خان بامارت افغانستان رسید، سرحدات کشور باهمسایگان نامعلوم و تاحدی مورد بحث و نزاع بود". این حکم غلط است. زیرا که سرحدات افغانستان با بخارا کاملاً و با فارس قسما (هیئت گولد سمت) قبلاً در دورهٔ امارت امیر شیر علی خان تثبیت شده بود. طوریکه خود فرهنگ هم در فقرهٔ بعد حکم بالای خود را این چنین نقض می کند "در دورهٔ امیر شیرعلی خان روس (حکومت روسیهٔ تزاری) و انگلیس (حکومت برتانیه در لندن) پس از یک سلسله اختلافات بالاخره راجع باین سرحد بیک موافقهٔ عمومي رسیدند که بموجب آن رود خانه پنج و آمواز واخان تا خمیاب بعنوان سرحد افغانستان و بخارا قبول (شد)". اینگونه تناقضات در اثر فرهنگ اندک نیست. علاوه بر آن آنچه او در فقره آخر اورده است، صحیح نیست، روسیه و برتانیه در مورد اینکه آمو سرحدی بین بخارا و افغانستان باشد، موافقتنامه امضاء نکرده اند، بلکه بعد از چار سال مکاتیات در وقفه های طولانی از ۱۸٦۹ تا ۱۸۷۳ بالاخره بیک "مفاهمه" رسیدند. البته این "مفاهمه"

شان اهمیت و ارزش موافقتنامه را بمروز زمان حاصل کرد.
فرهنگدر صفحه ۲۷۰ کتاب خود بدون آنکه ماخذی نشان داده باشد می نویسد که امیر عبدالرحمن خان در ۱۸۸٤ در حالیکه هیئت های حکومت هند برتانوی و روسیهٔ تزاری برای تعیین سرحد (بین خمیاب و ذوالفقار) در حال حرکت بودند یکدسته سپاه خود را در بدخشان از آب آمو عبور داده آن قسمت روشان و شغنان را هم متصرف شد که انسوی دریا یعنی در تاجکستان امروزی واقع است. این نوشته یا بهتر است گفت: سنهٔ نوشته هم صحیح نیست سنه صحیح ۱۸۸۲ است. اما فرهنگ برای اینکه این موضوع را بفکر خود بموضوع پنجده ارتباط داده باشد، آن را جعل کرده تا زمینه را برای اظهار یک احتمال مساعد ساخته باشد، که بفکر او طوریکه پیشتر بر آن بحث شد، مبنای تاریخ میباشد و بنا بر آن در صفحهٔ دیگر کتاب خود بچنین استدلال و تفکر عندی می پردازد: "علت اصلی این حرکت امیر درست معلوم نیست، اما چون در این وقت پیشرف نیروی روس باستقامت هرات دوام داشت احتمال دارد که امیر میخواست باین وسیله بایشان حالی سازد که اگر در آن قسمت توقف ننمایند وی میتواند در نقاط دیگری برای شان مزاحمت تولید کند".
حقیقت این است که بین موضوع اشغال پنجده از طرف روس ها در مارچ ۱۸۸٥ و اشغال مناطق شغنان و روشان واقع در ساحل راست آمو ارتباط موجود نیست. امیر عبدالرحمن خان بعد از آنکه توسط سردار عبدالله خان توخی والی بدخشان حکمران محلی شغنان و روشان واقع در هر دو طرف دریای آمو بنام شاه یوسف علی شاه را بکابل تبعید نمود، آن

مناطق را تحت ادارهٔ مستقیم حکومت در اودر. یعنی به توسعه در آنطرف دریا هم پرداخت و تا پامیر کلان مناطق را اشغال کرد و در آنجا در محلی بنام سومه تاش دور ترین پوسته نظامی را مستقر ساخت. امیر میگفت که تمام مناطق شغنان و روشان از مضافات بدخشان بوده و حق دارد آنهارا تابع بدخشان یعنی افغانستان سازد. بهر حال درین وقت روس ها باینطرف متوجه نبودند وانها در سال های اول دهٔ هشتاد بخصوص بعد از اشغال مرو متوجه مناطق ترکمن نشین شدند. این در دهٔ بعدی بود که روس ها بعد ازانکه باتثیبت و تعیین سرحدات بین مناطق تحت الحمایه ترکمن نشین شان و افغانستان پیشرفت مزید شان متوقف ساخته شد، بطرف پامیرات به لشکر کشی ها پرداختند وافراد پوستهٔ افغانی رادر سومه تاش در پامیر کلان بغتتا مورد حمله قرار دادند. و همهٔ آن ها را هلاک ساختند. سپس بر حکومتی برتانیه فشار اوردند که امیر عبدالرحمن خان را برعایت مفاهمهٔ سال ۱۸۷۳ ودار نموده تا مناطق آنطرف دریا را تخلیه نماید. امیر نظر بدلایلی این ادعا را نمی پذیرفت، مگر ازانجا که از شش سال تا آنوقت تحت فشار حکومت هند برتانوی هم واقع بود، تا با آن کشور سرحدات خود را تعیین نماید، با پذیرفتن هیئت دیورند در کابل بالاخره رضایت نشان داد. نتیجهٔ این هیات انعقاد دو معاهده دربارهٔ منطقهٔ شمال- شرق و جنوب- شرق افغانستان شد. گویا فشار روسیه در منطقهٔ پامیرات عامل فوری مفای مواقف نامه دیورند شد. بهر حال فرضیه و احتمال فوق فرهنگ که پیشروی قوای روسیه در پنجده را با

سوقیات نظامی امیر در آن طرف دریای پنجه یا آمو مرتبط ساخته ساخت و بافت فرهنگ است. دربارهٔ این احتمال فرهنگ بدلیلی تفصیل داده شد،که این نوع توجیهات و احتمالات عندی در کتاب فرهنگ کم نیست. علت آن علاوه بر آنچه قبلاً در مورد گفته شد شاید این باشد که موصوف باانشاء همچو کتاب بزرگ مجال تتبع لازمی نداشته و خلا هائیدکه در آن به سبب مطالعات نامکفی حتمی می شود، بر طبق مذاق خود که تاریخ را مبتنی بر احتمالات میداند، با احتمالات عندی در ظاهر موجه خود پر می نماید و بایذصورت عوض آنکه تاریخ بنویسد، آن را جعل می کند. موضوع فوق به تفصیل در آن اثر اینجا نب آمده است، که بنام تاریخ سیاسی و دیپلوماتیکی افغانستان در دورهٔ امارت امیر عبدالرحمن خان امادهٔ طبع و نشر میباشد.

چنین معلوم می شود که فرهنگ برخلاف آنکه حصول استقلال را شروع یک دوره نامیده است. در واقع به استقلال و دفاع از ارزش های ملی و دینی افغان ها در برابر تجاوز بیگانگان اهمیت قایل نیست و طور ضمنی به تسلیم شدن افغانا در برابر متجاوزین بخاطر مرفه بودن و عصری شدن و اجتناب نمودن از دادن تلفات جانی و مالی توصیه می نماید و بیک حکم بزندگی ننگین اسارت و بی ننگی رای میدهد. خودش طوریکه پیشتر ذکر گردید وطور غیر مستقیم از راه ببرک کارمل به شوروی متجاوز تسلیم شده بود. پخش این نوع افکار در حالیکه افغان ها در برابر تجاوز شوروی در یک مسله حیات و ممات ملی در گیرند شاید بس مضر ثابت شود و زمینه را برای پخش ایدیالوژی تسلیم طلبی

ایجاد نماید و یا هم تقویه کند. بهر حال، این فیصلهٔ افغان ها در جریان نخستین تجاوز انگلیس بر افغانستان بود که تجاوز را طرد کنند و خود به حیث انسان های ازاد در محیط و کشور مستقل با گردن های افراشته زندگی کنند. اخر هدف زندگی چیست؟ فرهنگ بهر فکری باشد نزد افغان ها کیف و عصارهٔ زندگی، طوریکه از مبارزات شان در طول تاریخ شان معلومی می شود، مستقل زیستن است. فرهنگ اگر واقعا تاریخ مینوشت باید رویداد های جنگ اول افغان و انگلیس را که یکی از مهمترین واقعه در حیات ملی افغان ها میباشد، باتمام ابعاد آن شرح و بیان مینمود و باید هر دو جهت نتایج جنگ یعنی عواقب منفی و مثبت را با ارائه و استناد ا رقام و شواهد قانع کننده بیان مینمود مگر او این کار را نکردهاست. شاید او این کار را بخاطری نکرده باشد که بعد از فاجعهٔ کودتای ثور که خورده گیری بر حکمران های محمد زایی شدید شد، عده ای از نویسندگان این فکر غلط را در آثار خود پخش کردند که امیر د وست محمدخان حین عودت با افغانستان در ۱۸۴۳ معاهده ای باحکومت هند برتانوی بست که در آن استقلال افغانستان را با آن سودا کرد. این فکر از منظو مهٔ اکبر نامهٔ حمید کشمیری نشات کرده که فرهنگ هم در صفحه ۱۹۴ بان اشاره کرده و بگمان غالب در مقاله ایکه قبلاً بان اشاره شد، موصوف عین این تهمت بر امیر دوست محمد خان را بعبارات واضح نسبت داده است. مگر امیر دوستمحمد خان این چنین معاهده را با حکحومت هند برتانوی نه بسته است. حمید کشمیری هم این تهمت را به عبارات قطعی اظهار نکرده، بلکه روایت

او از افواهات منشا گرفته است. اینجانب ذکر این چنین معاهده را در هیچ نوع منبع منتشر و غیر منتشر رسمی و یا غیر رسمی حکومت هند برتانوی و آثار عاملین نویسندگان بعدی ندیده است. منطق هم حکم می کند که از آنجا که حکومت هند برتانوی بعد از شکست و لشکر کشی انتقامی افغانستان را کاملاً تخلیه کرد و نماینده ای را هم در دربار کابل مستقر نکرد. برای مجبور ساختن امیر برعایت همچو یک معاهده هیچ نوع میکانزم و وسیله در دست نداشت. خلص اینکه افغانستان در دوره ۲۱ سالۀ امارت دوم امیر دوست محمد خان مستقل بود و این استقلال از نتایج مستقیم جنگ دفاعی و برحق افغان ها بود که فرهنگ آن را احمقانه "سراسر منفی" خوانده است.

(۳)

میر محمد صدیق فرهنگ دربارۀ کلمات افغان، پشتون، غلزایی و افغانستان نوشته هایی دارد. که از روی آن وسایر موضوعات مربوط چنان استنتاج می شود که موصوف در مورد از یک نظر معین و خاص که از مدتی بین بعضی ها مود روز شده، نمایندگی می کند و فرهنگ میخواهد اکنون بان صبغه و اعتبار اکادیمیک دهد. موصوف تحت عنوان پشتون ها در روند تشکیل دولت می نویسد که "تاریخ نویسان و جغرافیه نگاران اسلامی... از سده دهم (میلادی) به بعد پشتون ها را به عنوان افغان یاد کرده و زبان شان را هم افغانی گفته اند". بعد مینگارد که هر سه نام پشتون، افغان و پتهان از سده شانزده هم به بعد در کتاب راه یافته و در معنی واحد بکار رفته است". اینکه نام پشتون در زمانه های بسیار پیشین قید گردیده فرهنگ آن را با شک و تردد تذکر میدهد و می نویسد "برخی از مولفان (اولاف کهرو و بها در شاه ظفر کاکاخیل) کلمۀ پشتون را با کلمه پکتویکه که در تاریخ هرودوت مورخ معروف یونان به عنوان نام قومی ساکن در حدود رود خانه سند آمده است، ارتباط داده و مدعی شده اند که پشتون های امروز از بقایای پکتیوکه های عصر داریوش هخامنشی میباشد". متصل آن فرهنگ شک و تردد خود را بعبارات قوی تر اظهار مینماید و می نویسد که "هر چند فاصله زمانی پیش (تر) از دو هزار سال که در بین عصر داریوش و پیدایش

کلمۀ پشتون در آثار نویسندگان سده هفدهم میلادی موجود است، درین بارۀ شک و شبهه ایجاد می کند و بعضی ها (فرهنگ) این سوال را مطرح کرده اند که پس قوم مذکور درین مدت در کجا بود و چرا در آثار متعددی که در مورد تاریخ جغرافیا و ملل و نحل این خطه در دورۀ پیش از اسلام و بعد ازان برشته تحریر آمده ذکری از ایشان در میان نیست". فرهنگ جواب این تردد خود را باین عبارت سست وکتره دار میدهد و مینویسد که "اما شبهه" مذکور بایذصورت میتواند رفع شود که پشتون ها همواره در همین حوالی (سند) موجود بودند، لیکن چون در زبان خود خط و کتابت نداشتند مولفینی که از ایشان یاد کرده اند بجای کلمه پشتون، کلمه افغان را که در نزد فارسی زبانان معمول بود بکار برده و کلمۀ پشتون را از قلم انداخته اند".

فرهنگ در این نوشتۀ ماهرانۀ خود چند مطلب را بشکل خاصی گنجانیده مگر ازانجاکه موصوف یا جرت اخلاقی نداشته، و یا بنوشتۀ خود مطمین نبودکه این مطالب را، طوریکه خاصۀ یک متتبع حقیقت جو و دانش پرور میباشد بوضاحت و جرئت بیان نماید. یکی اینکه نام افغان از سده هفدهم ببعد در آثار و منابع کتبی قید شده یعنی پیش از آن در آثار تحریری قید نشده است. دیگر اینکه چون دیگران پشتون ها را به نام افغان خواندند، و چون خود پشتون ها اهل خط و کتابت نبودند همین نام جای نام پشتون را در اثار کتبی گرفت و دیگر اینکه در دوره های پیش و بعد ازاسلامی یادی از پشتون ها نشده و پسان ها دیگران از پشتون ها به "صفت سپاهی اجیر" (صفحه ٢٤ کتاب) استفاده

میکردند. نکتهٔ دیگر اینکه پشتون ها بقکر فرهنگ در دوره های بعد تر و پیشتر از ظهور اسلام در حوالی سند میزیستند، یعنی در خراسان نبودند، اگر چه در یک جای دیگر کتاب خود از پشتون ها در جملهٔ باشندگان خراسان هم ذکری دارد.

تمام این موضوعات و دیگر موضوعات مربوط در رسالهٔ اینجانب بنام افغان افغانستان و افغان ها وتشکیل دولت در هندوستان، فارس و افغانستان باستناد صد منبع اولی ومعاصر نسبتا به تفصیل آمده است و درینجا ازان استفاده می شود. باید گفت که این رساله اول در ۱۹۷۸ از طرف پوهنتون کابل طبع و نشر شد، ولی بلا فاصله مصادره شده و بار دوم در بهار ۱۹۸۹ رسالهٔ متذکره از طرف اتحادیهٔ نویسندگان (افغانستان) آزاد در پشاور طبع و نشر شد.

درینجا دربارهٔ مطالب فوق طور مختصر تبصره می شود، و بعد در مورد ذهنیتی که شاید فرهنگ را به نوشتن این چنین مطالب تحریک کرده باشد، بعضی مطالب ارایه میگردد. ولی پیش از آن یاد اوری یک چند نکته لازمی میباشد. یکی اینکه نویسنده متمایل نیست در موضوعات علمی طرف واقع گردد. مگر این هم غیر قابل تحمل است که در برابر نوشته های مغرضانه و غلط ساکت ماند. دیگراینکه نویسنده بر خلاف زیادی ازدیگران معتقد نیست که از مفاهیمی مانند قوم، ملت، ولس، مردم و جامعه و امثال آن که از انبوه و مجموع تمثیل می نماید طرفداری یا مخالفت نماید. این نوع سلوک و تفکر یعنی مخالفت و یا طرفداری از انبوه ها در واقع و در اساس مخالف سلوک و ذهنیت حقیقت یابی است. که عالم باید

از آن بپرهیزد. از این نوشتهٔ اخری باید چنین فهمیده نه شود، که من دعوای عالم بودن را دارم، ولی در اینکه میخواهم دانش را کسب نمایم، شکی نیست. من بخاطری از انبوه ها و مجموع ها مخالفت و یا طرفداری نمی نمایم که اینها را افراد انسانی تشکیل میدهند افراد انسانی باآنکه مربوط و منسوب مفهوم کلی باشند دارای عین صفات و خصوصیات نمیباشد. باین حساب قومی را "اجیر" گفتن در حالیکه از ارزش های اجتماعی و کولتور مشخص برخوردار باشد،و یا "بیسواد" نامیدن در حالیکه فرهنگ خط وکتابت در دور و محیط شان تثبیت شده باشد، مثلیکه میر محمد صدیق فرهنگ این کلمه ناروا دربارهٔ پشتون ها روا داشته است، مطلقا درست بوده نمیتواند.

اکنون نوبت تبصره نام های فوق است که میر محمد صدیق فرهنگ انها را در کتاب خود بشکلی که ذکر گردید، اورده است. طوریکه در سطور زیر مستند خواهد آمد بدوا باید گفتکه کلمه افغان و پشتون بمراتب قدیمی تر از آن در آثار تاریخی قید شده اند، که فرهنگ خیال می کند.

به قول البیرونی نام افغان به کلمه ای ارتباط دارد،که در مهاباراته بنام اسوکا (Asvaka) مربوط منطقهٔ گندهارا که معنی آن "اسپ سواران" می شود، ذکر شده است. مهابارته مقارن ۱۲۰۰ قبل المیلاد بمیان آمده است. مورخ احمد علی کهزاد دریکی از آخرین اثر خود بنام (افغانستان در شاهنامه) در مورد اشتقاق این کلمه میگوید که کلمهٔ افغان یک اسم مرکب و ماخوذ از اسمی در سانسکرت به شکل اسواغانه (Asva-Ghana) میباشد،که جزء اول آسوه یا

اس پشتو و اسپ دری و جزء دوم آن غان بمعنی مکان یا مهد میباشد. باین ترتیب اسواکا، اسواغانه (و افغان بعدی) بمعنی "سرزمین سواران" می شود. پس کلمهٔ افغان که پسان ها از اسواکا و اسواغانه بمیان آمده هم بمفهوم مردم و هم بمفهوم سرزمین بکار برده می شود. مثلیکه همین اکنون هم کلمات شنوار، مهمند، خوگیانی و اپریدی هم بمردم و هم به مرزش اطلاق میگردد.

بعد از آن نام افغان بشکل ابگان و اوکان در معبد نقش رستم واقع در پرسی پولس دیده شده است. پروفیسر شپرنگلنگ باستناد این کتیبه گوید که کلمهٔ افغان از نام خاس (گوند افرابگان راز مود) ماخوذ است که در این کتیبه بامرشاهپور اول ساسانی (تاریخ وفات ۲۷۳ میلادی) بلسان های پارتی، فارسی میانه، یونانی حک شده است. عبارات خود شپرنگلنگ این است: "برای ابگان (Abgan)، اوگان (Avgan) نویسنده کلمهٔ بهتری با مستثنی افغان معاصر سراغ کرده نمیتواند". سر اولاف که او هم در کتاب خود بنام پتان نظر مشابهی پیش کرده میگوید که تکامل کلمهٔ افغان از اپکان (Apkan) و ابگان (Abgan) طبیعی معلوم می شود. شاید بهمین دلیل باشد که دری زبانان عامه امروز هم افغان را اوغان (ابگان قدیمی) میگویند. یک تعداد نویسندگان بانظر فوق موافقت نشان نمیدهند، مگر کلمه ابگان بمفهوم افغان در منابع ما بعد هندی، چینی، عربی و فارسی بچنان کثرت دیده می شود، که بدون شک این کلمه با کلمه افغان مطابقت دارد.

در قرن ششم میلادی یک منجم هندی بنام وراها میرا در اثر خود بنام

بری هت سمهیتا کلمهٔ اواگانه (Avagana) را پهلوی کلمات دیگریکه برای مردم استعمال شده بکار میبرد. قرنی بعد زایرمشهور چینی بنام هیون تسانگ (در اصل شون چونگ متولد در ۶۰۳م) سی سال تمام در هندوستان و افغانستان شمالی، مرکزی و شرقی سفر نمود وکتابی در دو جلد بنام اسناد بودایی جهان غرب نوشت. نویسنده ای بنام ستانیلاس جولی بن متون کامل آن دور جلد را در انگلیسی در اورده و برای این منظور ۲۰ سال را برای فرا گرفتن لسان های چینی و سانسکریت صرف نموده است. پسان ها همین ترجمه معتبر اساس کتاب الیکزاندر کننگهم بنام جغرافیا قدیمی هند را تشکیل داد. شون چون (هیون تسانگ) در این اثر خود افغان را بنام متغیر اپوکین قید نموده، مثلیکه چینی ها معمولاً اعلام خاص خارجی راتغییر میدهند، کننگهم ضمن بحث مفصلی اپوکین را با افغانستان و افغان یکی میداند، مثلیکه کهزاد هم چنین گوید: گننگهم طور مشخص چنین گو ید: " من تقریبا مطمین هستم که مقصد شون چونک از ذکر کلمهٔ اپوکین افغان بوده است". بعد از قرن دهم نام افغان بار اول در حدود العالم مذکور است، که مولف آن مجهول است. از آن ببعد نام ابگان، اوغان در منابع و آثار دری و عربی دیده نمی شود و بجای آن نام افغان بچنان کثرت آمده است که حاجت به تذ کار امثله ندارد. ولی ایذقدر باید گفت که تا وقتیکه کلمات اسواکا، اسواغانه، ابگان و اوغان گفته می شد، مراد ازان هم مردم و هم ماوا بود و این پسان ها بود که افغان بمفهوم مردم و افغانستان بمفهوم سرزمین اختصاص یافت. در این سلسله سیفی هروی صاحب

تاریخنامهٔ هرات شاید اولین مصنفی باشد که کلمهٔ افغانستان را در قرن چاردهم عیسوی بکتابت در اورده است.

دربارهٔ کلمهٔ پشتو دو نقطه را باید در آغاز سخن گفت،یکی آنکه این کلمه قدیمی تر از کلمهٔ افغان است. و دیگر این که این کلمه بقدر کلمهٔ افغان در منابع تاریخی نیامده است، ولی برخلاف آنچه فرهنگ گوید، پشتون ها غیر از مناطق سند در مناطق دیگری هم میزیستند و از ایشان در مناطق غزنی و غور هم بر طبق شواهد کتبی در زمانه های پیش و بعد از اسلام نام برده شده است.

در نظر مورخ غبار و فیلالوجیست مارگن سترن کلمهٔ پشتون یا پختون قدیمی تر از افغان میباشد. این کلمه برای اولین بار در قدیمی ترین کتاب مذهبی ویدا بشکل پکتهاس (Pakthas) آمده است. هیرو دوت پدر تاریخ این کلمه را در قرن پنج قبل المیلاد بشکل پکتیان (Paktian) یا باشندگان کشور پکتیوکا (Paktiyca) یاد نموده است. مارگن سترن این روایت را نمیپذیرد و میگوید که کلمهٔ پشتون ممکن با پرسوتیا (Parsyeta) که شکل قدیمی تر آن پرسوانا (Parsawana) است، ارتباط داشته باشد، که بطلیموس در جغرافیهٔ خود آن را عبارت از قومی میداند که در پاراپامیز ویس (Parapamisus) یا مناطق اطراف کوه بابا میزیست. دلیل مارکن کاملاً صوتی است. بر شواهد تاریخی مستند نیست او چون صوت نرم ش پشتو را برطبق استدلال زبانشناسی بر صورت سخت آن خ مقدم تر میدانند، باین نتیجه میرسد که صوت اخرین در وقت هیروددوتس موجود نبود و بنا بر آن پکتیان یا پکتویس معرف پشتون ها شه نمیتوانند. مگر اولاف که

رو ضمن یک بحث مفصل این را تثبیت نموده که لهجهٔ سخت پشتو لااقل در دورهٔ سکندر هم موجود بود. دو دلیل او چنین خلاصه میشود: یکی اینکه لهجهٔ سخت پشتو بین یوسف زایی یا اسپه سی قدیم نواحی پشاور معمول بود و نویسندگان یونان قدیم بشمول آرین نام اسپه سی را حین ورود سکندر ذکر می کنند. دیگر اینکه لهجهٔ سخت پشتو در کلمهٔ خوسپس (Khosapes) که نام قدیمی دریای کنر میباشد. قید شده است و خو (kho) کلمه یونانی شده خه پشتو است که در لهجه اسپه سی (یا یوسف زایي معاصر) منطقه و سایر پشتون های منطقهٔکنر معمول بود و نویسندگان یونانی چون ارسطو، سترابو وغیره این کلمه را ثبت کرده اند. باین ترتیب معنی دریای کنر اسپ های خوب می شود واین میرساند که کم از کم در دورهٔ سکندر لسانی در ناحیهٔکنر تکلم میشد که دارای لهجهٔ سخت پشتو بود. همچنان اولاف که رو این نظر مارگن سترن را رد می کند که کلمهٔ پشتون مشتقی از پراسوانا است او میگوید که این کلمه با کلمه پارس یا فارس نزدیکتراست، تا با پشتون.

قبل بر این آمده است که در پکتیکای قدیم، که گندهارا هم نامیده شده است. پشتون ها و همچنان مردمی بنام دادیک که بگمان اغلب اسلاف تاجک بوده باشد، میزیستند. با ستناد نوشته های غبار دادیک ها بمرور زمان از راه چترال به بدخشان مهاجرت کردند واز آنجا قسمتی از دریای آمو گذشتند و دیگر آن در دیگر طرف ها منجمله سیستان و هرات منتشر شدند. البته تمام دادیک ها پکتیکا را ترک نکردند، بقایای شان هنوز هم بنام دهگان دراین منطقه دیده می شوند، حتی بین کاکر ها

هم هستند. فلالوجست مارگن سترن هم باین نتیجه رسیده است که اسلاف پشتون و تاجک در ادوار قدیم یا دریک محل و یا درمجاورت هم امرار حیات مینمودند، زیرا که لسان های این دو طایفه باهم قرابت نزدیک دارد، و هر دو به دسته زبانهای شمال-شرق آریایی متعلق است. یک انتروپولوجست امریکایی بنام شورمان که دربارهٔ مغل های افغانستان کتاب معتبر دارد، ودر آن دربارهٔ تاریخ و انترپولوجی اقوام عمدهٔ افغانستان هم ابحاث دارد مینویسد که ابزار، طرز زراعتی و اقتصاد پشتون ها منطقهٔ کوه های سلیمان آنچنانکه مونت ستوارت الفنستن شرح و بیان نموده با ابزار طرز زراعتی و اقتصاد تاجک های کوهستانی بدخشان قرابت نزدیک دارد و از این چنان معلوم می شود که منشاء تاریخی آن ها منطقهٔ واحدی بوده باشد.

طوریکه قبل بر این آمده فرهنگ مکررا بر این نقطه اصرار دارد که پشتون ها در قدیم الایام در مناطق سند زندگی مینمودند. معنی آن این می شود که پشتون ها در سایر نقاط افغاسنتان قدیمی نبودند، گر چه در یک جا آنها را به حیث یک اقلیت از اهل خراسان هم قلمداد نموده است مگر این درست نیست.

پکتیکا یا گندهارا که فرهنگ ذکر آن ها را بمذاق خود نمی یابد، و آن ها را به مناطق سند یاد می کند صرف بمناطق دو طرف سند، و یا اطراف کنر را شامل نبود. بر طبق نوشته های اورل ستاین و اولاف که رو پکتیکا شامل مناطقی بین کابل و سند بود بیلو ساحه گندهارا یا پکتیکا را هنوزهم وسیع تر میداند. و میگوید که این منطقه بین سند و هلمند واقع بود. یعنی منطقه ایکه کوچی های پشتون در آن گشت وگذر

داشتند. منابع دیگر هم نشان میدهد که پشتون ها در قرن دوم قبل الـمیلاد و همچنان در قرن هفتم میلادی حوالی غزنی وغور و احتمالا بلخ هم بودوباش داشتند.

کهزاد در "افغانستان در شاهنامه" گوید که کوچولو کدفیزس اولین شاه کوشانی بعد از انکه در نیمۀ دوم قبل الـمیلاد علاقه های کابل (کاوفوی قدیم) و کاپیسا (کی پن قدیم) و غیره را مسخر نمود حوالی جنوب غزنی با مردمی بنام بوتو ها مقابل شد. این مردم را واله دو پوسن فرانسوی پختو یا پوختو میداند که عبارت از پشتون ها باشد. باید گفت که نوشته های کهزاد از روی نوشته های دانشمندان فرانسوی صورت گرفته وایذها درمنطقه کاوش های زیادی کرده اند. از نوشته های شون چونگ هم چنین استنباط می شود که پشتونها در قرن هفتم میلادی حوالی غزنی مسکون بود ند. وی مینویسدکه الفبا و لسان این منطقه از زبان های مردمان مجاور متفاوت بودو چون موصوف لسان های ترکی و هندی را میدانست کننگهم از نوشته هایش استنتاج می کند که مردم حوالی غزنی پشتون بودند. عبارات خود او این است: "من باین نتیجه رسیده ام که زبان مردم غزنی باحتمال قوی پشتو بود". از نوشتۀ شون چونک این هم واضح است که این پشتون ها اهل الفبا بودند، و طوریکه فرهنگ ادعا دارد بیسواد نبودند. باین حساب برخلاف نوشتۀ فرهنگ بعد از نویسندگان یونان قدیم تا قرن هفتم میلادی هم نام پشتون و پشتو در منابع قید است ولی نه به آن کثرت که کلمه ابگان یا افغان بکار برده شده است.

بر علاوه غزنی غور هم از جملۀ مامن

های اولیه پشتون ها در یک شمار منابع بـ شمار رفـته ا ست. ط بق نـو شتهٔ غ بار (شمار۱۱ سال اول مجله کابل) خود کمله غور در ا صل مـ شتقی از کلـمهٔ غر (یا کوه) پـ شتو بوده، تحریـفات آن بـ مرور زمان غرج و غرش میباشد و ایـن نام در دورهٔ اسلام به غرجستان، غرچستان وغرسستان نامیده شد.

در جریان مـهاجرت های اولـیه آریـن ها از شمال هـندوکش بعضی ازانـها اول جانب غرب (بامـیان و غرجستان) و پس بـ طرف جـنوب غرب یعـنی غور پراگـنده شدند. چون غور یک منطقه کوهستانی واز چار طرف محصور بود امرای محلی آن توانستند تا ابتدای قرن یازدهم میلادی مستقل بمانند، و به عقاید پیشین معتقد باشند. مردمان قدیمی غور اغلبا بـ کدام لـسان جـنوب شرف ار یایی حرف میزدند مگر ایـن لـسان که از دری مروج در دربار غزنه متفاوت بود، اکنون از بین رفته است. غبار مینویسد که "زبان آریایی قدیم ولایت غور در مرور دهور ونفوذ السنهٔ یونان وهند متروک گردیده بالتدریج جای خود را بعلاوهٔ لهجه های محل بزبان پشتو گذاشت" و "طوایف پشتانه از عهد قدیم از جبال غور" در وادیها سر ازیر شدند. بین خود پشتون ها هم روایتی موجود است که بموجب آن قوم غلزایی در غور بمیان آمده است. نه با صطلاح مانند سمارق که از زمین رویـیده باشد بلکه از جملهٔ پشتون های مـقیم آنجا شاخچهٔ جدید غلزایی منشاء گرفـته ا ست. خا ندان سوری مـ شهور هم باستناد منابع معتبر از غور برخاسته است مستشرق نامی روسی قرن گذشته دورن وویلیم جونز هم میگویند که افغان ها از مردمان اصلی باشندگان پارا پامیزادی نویسندگان یو نان قدیم

اند. کننگهم هم ضمن بحث بر افغان های روهیله ولایت روه از "افغان های غور، بین بلخ و مرو" ذکر می نماید.

فرهنگ طوریکه قبل بر این آ مد، از پشتون ها "به صفت سپاهی اجیر" هم یاد کرده است. این گفته در اصل به تعدادی از مـصنفین خارجی منسوب است. آن ها نسبتهای تحقیر آمیز تر ازاین هم به پشتون ها کرده اند، و شاید این بخاطری بوده باشد که پشتون ها با اقوام مهاجم برخورد ها و مقاومتهای شدید تری کرده اند. اگر تهمت هایی را که در این دهۀ اخیر عمال حکومات شوروی و کابل بر مجاهدین راه ازادی افغان از قبیل "رهزن، دزدان، اجیران و فروخته شده گان به دالر، پوند، و کلدار" بسته اند، بنظر فرهنگ درست باشد، کلمۀ اجیران هم که مخالفین خارجی بر پشتون ها روا داشته اند درست خواهد بود. فرهنگ این نوع نوشته ها را که بمذاق و میل خود یافته است، بدون آنکه آن را با ارتباط به قرینۀ تاریخی دیده باشد، طور مجرد دیده است. مگر فرهنگ بایداین را میدانست که از انجا که افغانستان بحیث یک کشور سرحدی جهان اسلام قرار داشت. ومقابل آن جهان غیر اسلام هند دیده می شد، و از آنجا که هندو ها به تناسب دیگر اقوام قوم جنگی نبودند و هندوستان، نه تمام هندوها، در داشتن غناو ثروت نام داشت، مسلمان های افغانستان بشمول، یاخاصه پشتون ها به تاخت و تازبدان دیار تحریک میشدند و در لشکر کشی های فاتحان اسلام بخصوص سلطان محمود غزنوی بر هندوستان، شرکت مینمودند و بدینمنوال هم برای پخش اسلام در راه خدا(جل جلاله) جهاد میکردند و هم غنایم بدست می اوردند.

مثلیکه دیگر مردم جهان هم چنین کرده اسند و هم اکنون میکنند. درین حال در صورتیکه پشتون ها اجیر نامیده شوند باید تمام مسلمانهای غیر پشتون هم که در این نوع تشبثات سهم گرفته اند، بدین نام تحقیر آمیز یاد شوند. بر طبق این ذهنیت باید خود فاتحان مسلمان، نی تمام فاتحان دنیا، بشمول استثمار گران عصر، آن افراد یکه رشوه ستانی ها کرده اند و از دارایی عامه اختلاس نموده اند، که یقینا درین حال خاندان فرهنگ هم مصون نمی ماند، باید غارتگران و بدتر از اجیران شمرده شوند.

خواننده از مطالعهٔ دقیق کتاب ناگذیر چنان انتباه میگیرد که شاید هدف اصلی فرهنگ از تالیف این کتاب ضدیت با پشتون ها بوده باشد. در این اثر هیچ قوم دیگر تا این حد کوبیده و تحقیر نشده است، مثلیکه پشتون ها کوبیده شده اند. فرهنگ در هر مورد کدام نظر نامساعدی راجع به پشتون ها یافته است، آن را بدون انتقاد و حتی بدون ارایهٔ شواهد اقتباس کرده و بعد تفسیر عندی در جهت تائید آن اظهار نمودهٔ باین عبارات او گوش دهید: "پس از سقوط دولت خلجی در دهلی و شعبهٔ دیگر آن در مالوه این کلمه در هند از رواج افتاد و بجای آن در خراسان قبیله ای بنام خلجی ظهور کرد که یکی از شاخه های مهم ملت پشتون یا افغان بود. از این پیش آمد بعضی از مؤرخان چنین نتیجه گرفته اند که غلجیان در واقع همان خلجیان میباشد که در اثر معاشرت با پشتون ها زبان و فرهنگانان را پذیرفته و با تحریف نام از خلجی به صفت یکی از شاخه های پشتون شناخته شده اند.(۱۸) شاید بنابر همین علت است

که در روایات پشتون ها غلجی ها با تلفظ غلزی از باز ماندگان یک نفر شاهزادۀ غوری بنام شاه حسین تلقی شده اند که پیش او وصلت با بی بی متو دختر بیت نیکه از بزرگان پشتون با او معاشقه نموده و ثمرۀ این ارتباط به غلزوی یعنی اولاد دزدی یا اولاد غیر شرعی مسمی گردید. هر چند صحت این داستان مانند سایر روایات قومی پشتون ها در محل تامل است (زیرا گذشتۀ این قوم نیز مانند اکثر اقوام دیگر از افسانه آغاز می شود) "معذالک در موضوع حاضر میتوان گفت که حکایت بالا باغلب احتمال بطور کنایه بیانگر این واقعیت تاریخی است که غلجی ها یک شاخۀ دخیل پشتون ها میباشند، یعنی شاخه ای که در بدو امر جزء ملیت دیگر بود، اما در اثر آمیزش با پشتون ها زبان و رسوم آنها را فرا گرفته در آن جذب شده است".

در این فقره نقاط زیاد قابل اعتراض موجود است، ولی اکنون دربارۀ منشاء غلزایی بخصوص بر قسمت آخر آن که از طرف اینجانب زیر خط گرفته شده، تبصره می شود. این موضوع به سببی عمده است که قوم بزرگ غلزایی یا شاخه های مهم آن بنام هوتک، توخی، اندر، تره کی، سلیمان خیل (با شاخچه های عمده احمدزایي، بابکر خیل و جبارخیل) ناصر،خروټی وغیره بین ثلث و ربع تمام پشتون ها را تشکیل میدهد که بگفته فرهنگ در اصل ترک بودند نامبرده دریذمورد شاید بسایقه احساسات ضد پشتون خود بقدری جدی است، که ان را عوض آنکه قرار نظر خود که مبنای تاریخ را بر احتمالات میداند، احتمالی خواند بر عکس "واقعیت تاریخی" مطلق خوانده است.

فرهنگ شجره غلزایی ها را به عبارات بیان کرده که بر طبق آن غلزایی ها هم غل زوی یعنی مولود معامله دزدی و هم خلجی یعنی در اصل ترک ها اند. این نوع نوشته شاید حس ضدیت با پشتون فرهنگ را ارضا کند، ولی با تناقض ذاتی که دارد، حقیقت داشته نمیتواند زیرا که قرار روایت اولی غلزایي ها در غور، و قرار روایت دومی در غزنی بمیان آمده اند علاوتاً اولی بخاطری حقیقت داشته نمیتواند، که به سبب دو دلیل با فرهنگ پشتون ها سازگار نیست یکی اینکه پشتون ها در سابق دختر های خود را بمردم غیر پشتون بنکاح نمیدادند، در حالیکه از آنها به نکاح میگرفتند. آنها بین خود، بخصوص بین اودر زاده ها، خویشی میکردند. اینها با صطلاح انتروپولوجی (Endogenous) بودند. دیگر اینکه هر گاه بین ایشان زنا بر سوایی میکشید، مرتکبین آن بر طبق رسم پیغور و ننگ کشته می شدند. در این باره شاید روایت خود بزرگان غلزایی منطقه اوز بین درست باشد که در ۱۸۸۰ بمامور سیاسی انگلیس بنام برتن نقل کرده اند و در رساله یادشدۀ این جانب به تفصیل آمده است. بر طبق این روایت جوانی از پدر خود که شاهزاده غور بود رنجید، و در مقام بوشیر فارس رفت و در انجا از شیخی بنام فتحوبه تحصیل علم پرداخت. شیخ با او سلوک پدرانه کرد. دختر خود را باو نامزد نمود و قصه غل زوی بمیان آمد و بعد جوان بافامیل خود به تقاضای پدر به غور مراجعت کرد. این هم صرف روایت است. ممکن غلزایی در اصل غرزی بوده باشد، مثلیکه غور در اصل غر است، بهر حال این کار فلالوجست ها است که درین باره روشنی

بیاندازند. رد روایت دومی به تفصیل ضرورت دارد.

این نظر در اصل منسوب به یک نویسندهٔ انگلیسی بنام لارنس لاکهارت صاحب کتاب سقوط خاندان صفویه و غلبه افغان بر فارس بوده که در کتاب فرهنگ در ریفرنس ۱۸ بان اشاره شده، ولی از طبع مانده است، که شاید سهو طباعتی باشد.

تا جائیکه نویسنده بخاطر دارد لاکهارت در کتاب خود این مطلب را گنجانیده است که قومی بنام خلج ترک در قرن هفتم میلادی در کدام منطقه ناپدید شد، و در قرن دهم حوالی غزنی ظاهر شد ولی آنوقت به سبب امیزش با پشتون های مجاور پشتون غلزایی شده بود.

قبولی این روایت از طرف فرهنگ اول بمعنی این است که نامبرده گفته سابق خود را رد می کند، که مدعی است پشتون ها طوریکه پیشتر بر آن بحث شد، پیش تر و بعد تر از ظهور اسلام حوالی سند میزیستند، یعنی در غزنی نبودند مگر این روایت که فرهنگ آن را بحیث "واقعیت تاریخی" قبول کرده است، از سه زاویه تاریخی، لسانی و انتروپولوجیکی بعدی قابل اعتراض است که قبولی آن برای یک مدقق ممکن نمیباشد. شاید بهمین علت باشد که تا آنجا که به این نویسنده معلوم است هیچ نویسنده دیگر بجز از فرهنگ این روایت لا کهارت را جدی نگرفته است.

از نظر تاریخ اینکه وقتی قومی از کسپین بحوالی غزنه مهاجرت میکنند، باید مهاجرت آن در این فاصله دراز قبلاً طی نشده مدت درازی را در برگیرد و در مسیر مهاجرت خود با اقوام و ولس های غیر تماس و حتی تصادم کند واین

پیش آمد ها بایست در یک منبع یا منابع قید شود. ممکن نیست این چنین "رخداده" بزرگ از نظر واقعه نگاران، تاریخنویسان، و جغرافیه نگاران پوشیده بماند آنهم در عصریکه کتابت و واقعه نگاری در منطقه رواج داشت. لا کهارت که اقوام منطقه را مطالعه کرده است در مورد کلمه ای هم ندارد.

از نظر زبان وقتی قومی در قوم دیگری مزج میگردد ممکن نیست زبان آن تا حدی از بین رود که کم از کم تا چند قرن هم اثاری از آن باقی نماند. در افغانستان یک تعداد اقوام در اثر آمیزش با اقوام مجاور زبان های خود را از دست داده اند، مگر نه بصورت کلی. کم از کم تعداد زیادی ازلغات زبان های اقوام منحل در زبان های دومی و اکتسابی جدید شان دیده می شود. بعضی اوقات از ترکیب همچو لسان ها زبان جدیدی بالهجۀ نو یا دایلکت نو بمیان می آید. هزازه ها مثال برجستۀ این حالت را نشان مید هد. مگر در پشتوی غلزایی ها نه کلمات ترکی مربوط به قوم خلجی ترکی دیده میشود، ونه پشتوی غلزایی ها از پشتوی دیگر پشتون ها تفاوت اساسی نشان میدهد. مثیکه هزاه گی با دری متفاوت است.

از لحاظ انتپورولوجی هم ممکن نیست قومی چون خلج ترک که اصلاً دارای موسسات قوی قومی بود، طی دو یا سه سده طوری و بحدی در قوم دیگری مزج گردد که تمام عادات، رسوم، عقاید، و اساطیر مربوط با جداد و در یک کلمه فرهنگ خود را از دست دهد. دیر پایی عادات وعقاید یک امر واضح است. مدققان میدانند که در جامعۀ حاضر اسلامی افغان هنوز رسوم و رواج های فرهنگ های پیشین غیر اسلامی دیده می

شود. باید لاک هارت و پیروش فرهنگ، فرهنگ خلجی را در غلزایی ها سراغ کند. مگر این امر برای شان ممکن نیست، بخاطریکه غلزایی ها مثل اصیل فرهنگ پشتونها اند آنهائیکه با فرهنگ غلزایی اشنایی دارند میدانند که سیستم جزایی شان بنام نرخ احمد (موسس شاخهٔ عمدهٔ احمدزایی مربوط سلیمان خیل) معتبر ترین جزء پشتونولی تمام پشتون ها است. این را هم باید گفت که غلزایی ها در رعایت پشتونولی، که فرهنگ تمام پشتون ها را تمثیل می کند و با آن تمام پشتونها حیات سیاسی و اجتماعی خود را تنظیم مینمایند مثل دیگر پشتون ها جدی و بلکه جدی تر اند.

فرهنگ با این بسنده نکرده کوشیده است حقایق افاقی و خارج از ذهن خود را دربارهٔ پشتون ها را انفسی ساخته بر طبق ذوق و میل خود حکم های عندی صا در کند. نامبرده در صفحه ٤٨٠ کتاب خود می نویسد "تناسب گویندگان زبان های مختلف نیز تخمین است در بارهٔ پشتوزبانان ارقام متعدد از چل در صد (افغانستان در مسیر تاریخ تالیف غبار، صفحه ١١-١٢) تا ٥٥ در صد (گریگوریان ص ٢٥) ذکر شده است، اما اکثر مولفین به پیروی از ارقام رسمی دولت تعداد کوچیان را دو میلیون نفر گرفته وان ها را تماما پشتو زبان شمرده اند. در حالیکه بموجب سرشماری نمونه ای سال ١٩٧٨ تعداد واقعی ایشان از یک میلیون تجاوز نمیکرد. بنا بر ان میتوان گفتکه همان رقم چل در صدر به حقیقت نزدیکتر باشد".

دراینجا باید گفت که ارقام، احصائیه، وحقایق خارج از ذهن این و آن نویسنده موجود میباشد. بشرطیکه

انسان آنها را جعل نکنند و حتمی است که ابراز حکم و نظر اساسا بر همین ارقام استوار باشد، یعنی هوایی و ذهنی و متافزیکی نباشد مگر فرهنگ همین طور کرده است.
در سابق کوچی ها دو میلیون گفته میشد، ولی در احصائیه نمونه ای سال ۱۹۸۷ این رقم یک میلیون بود و بنا بر آن بر طبق استدلال فرهنگ تناسب پشتو زبانان از ۵۰ در صد و یا بالاتر ازان به ٤۰ در صد پائین آمد. فرهنگ باید دریندصورت این را تثبیت میندمود که کوچی ها هیچوقت دو میلیون نبودند و بهر حال پیش از احصائیه گیری نمونه ای یک میلیون بودند. دریندصورت استدلال فرهنگ مقرون بحقیقت میبود ولی این چنین شده نمیتوانند. بخاطریکه کوچی گری در افغانستان در قرن بیستم معروض به تحول سریع بود و در این تحول عملیهٔ ساکن شدن نظر به هر وقت دیگر بیک عملیه سریع تر تبدیل شده بود. ناصر، سلیمان خیل، کاکر وغیره کوچی های دایمی طی همین قرن یعنی پیش از احصائیه گیری نمونه ای سال ۱۹۸۷ در کوهدامن، هلمند زمین و قندوز زمینی بتعداد زیات مسکون شده اند. اگر فرهنگ کتاب من را میخواند برایش معلوم میشد که ناصر و یک تعداد کوچی های دیگر در اخیر قرن نزدهم که کوچی تام یعنی سالتمام بودند کوششات و فشار های امیر عبدالرحمن خان را برای ساکن شدن تمام و حتی قسمتی از آن ها در مناطق وراى هندوكش بويژه در قندوز را بکلی ناکام ساخته بودند مگر همینها و دیگران در دوره های مختلف همین قرن در مناطق یاد شده فوق متوطن شدند. اینها از کرات سماوی باینجا ها مهاجرت نکرده اند. بلکه از

همین کوچی های تام یا سالتمام جدا شدند. اینها با این عمل خود تعداد کوچی ها را کمتر ساختند مگر بر عکس تعداد پشتون های مسکون را بیشتر نمودند. در اصل تناسب پشتون ها تفاوت نیامد یعنی آنها اگر در سابق ٥٥ در صد و یا بیش تر نفوس افغانستان را تشکیل میدادند، تناسب اصلی بحال خود ثابت باقیمانده است. و استنتاج فوق فرهنگ نقش بر آب است.

علاوه بر آن در ١٣٥٨ یعنی در سالیکه احصائیه نفوس گرفته میشد. تمام کوچی ها از پاکستان با افغانستان نیامده بودند. یک علت آن بر طبق فرمان نمبر ٦ از بین رفتن گروی و سود بود که به ضرر کوچی ها در هزاره جات تمام شده بود.

در فقرهٔ یاد شدهٔ بالای فرهنگ دو موضوع دیگر هم جلب توجه می کند. یکی آنکه او عوض پشتون پشتو زبانان گفته، و دیگر اینکه کوچی ها را دیگران "تماما پشتو زبانان" گفته اند.

فرهنگ در نقطهٔ اول موضوع زیبان را برجسته ساخته و در نقطهٔ دوم این چنین معنی شده میتواند که در کوچی ها عناصر غیر پشتون هم شامل اند، که درست نیست.

نکتهٔ اول از دلچسپ ترین و بلحاظ ملی از مفید ترین موضوعات شده میتواند. دری زبان شدن و پشتو زبان شدن دو پروسه است که از قرن ها باینطرف در افغانستان در جریان است. این عملیه در این اواخر با باز شدن جوامع نسبتا منزوی کوهستانی در اثر انکشاف خطوط مواصلات و مخابرات سریع و وسیع شده است. در اثر این پروسه اگر از جانبی تعداد قابل ملاحظه ای از نورستانی ها، هزاره ها، تاجک ها،

ترکمن ها وغیره پشتو زبان شده اند بر عکس شمار قابل ملاحظه ای از پشتونها بویژه در شهر ها دری زبان شده اند. بصورت عمومی در منطقۀ هرات عملیه دری زبان شدن و در ننگر هار و پکتیا علیۀ پشتو زبان شدن بقوۀ زیاد در جریان است. دیگان ها در ننگر هار و پشتون ها در هرات کم نیستند بجز در یک چند منطهٔ منزوی کوهستانی منجمله پکتیا و پنجشیر دیگر در تمام کشور هر دو عملیه باقوۀ کم و بیش به پیش میرود. مهمتر اینکه توام با ایندو عملیه پروسه دو لسان فرا گرفتن در بیشترین مناطق کشور در این سال های اخیر نظر به هر وقت دیگر سریع تر و وسیع تر شده است و این عملیه قوی ترین پشتوانه همبستگی افغان را تشکیل داده است. مثلیکه در سویس، جرمنی و فرانسوی همبستگی ملی را تقویه کرده است. در افغانستان همبستگی ملی بخاطری ریشه دار است که تناسب افغان های اصیل در سطوح مردم عامه در سراسر کشور نسبت به سطوح نیمچه تعلیمیافتگان بمراتب زیاد ترست.

بنا بر آن مصلحت ملی در این خواهد بود که این عملیه هنوز هم تقویه شود. یک طریقه تقویۀ آن این خواهد بود که در اینده افغان هائیکه از بیت المال یعنی دارایی عامه معاش میگیرند باید در هر دو لسان وارد باشند و این اصل باید شرط استخدام برای مامورین دولتی قرار داد یا دست کم دولت باید استخدام کسان را که در هر دو لسان وارد باشند، مرجع تردانند، و دولت باید برای تعمیل موثر این اصل فراگرفتن هر دو لسان را برای شاگردان مکاتب حتمی سازد. عامل دیگر ان همبستگی شاید این باشد که تناسب

پشتون ها بلحاظ عرقی و اتنیکی به تناسب پشتون ها بلحاظ گویایی زبان مادری شان بیشتر است.
شاید عمدتا بهمین سبب باشد که خلع زعامت محمدزایی افغانستان را به چنان بحران دوچار ساخت که نظیر آن در تاریخ افغانستان دیده نمی شود. در صورت نبودن زعامت ملی سیاسی است، که مصؤنیت حیات و مال از بین برود، نه تنها پیشرفت متوقف میگردد، بلکه تخریب ملت شمول می شود، و نتیجه آن مصایبی می شود، که نصیب ما افغان ها در عرصه ده سال گذشته شده است. این کته گوری افغان ها بداشتن احساس قوی افغانی پل رابط بین پشتو زبانان و دری زبانان می شوند. شاید محمدزایی ها مثال برجستهٔ این دسته افغان ها باشند. این واقعیت ها با جمع ایدیالوژی ملی بشمول اسلامی همبستگی ملی را در اصل بنیاد بقدری تقویه و مستحکم نموده که افغان ها از برکت آن هر وقت بمقابل فشار های خارجی به یک قوهٔ تسخیر نشدنی تبدیل شده اند، با آنکه بین خود بمانند مرد مان آزاد جهان اختلافات و حتی مسایل دارند. البته این همبستگی نسبی است یعنی انقدر که همبستگی در افغانستان قوی است، در سایر کشور های همسایهٔ دور و نزدیک قوی نیست. و همین قوه بود، و هنوز هم است که تمام کوششات شوروی و رژیم دست نشانده آن را که بمنظور استقرار حکومت در جهت انداختن تفرقه بین اقوام مینمونند، اساسا ناکام ساخته است. اگر شوروی و حکومت دست نشاندهٔ آن درین موضوع امکان و دورنمای موفقیت خود را میدیدند، شاید قوای متجاوز افغانستان را هرگز ترک نمیکرد البته مشکلات و جنجال های بزرگ

هم در زمینه وجود دارد و اجانب با حمایه و تقویهٔ دسته های خاص مورد نظر در صدد آنند که این همبستگی را ضعیف نموده زیر تاثیر خود بیاورند و بنا بر آن موضوع شاید انقدر ساده و اسان نباشد که درینجابیان شده است ولی این نظر بر بنیاد قوی استوار است و افغان های دور بین و وطندوست وظیفه دارند در جهت استحکام این همبستگی نظرات صایب پیش کنند، و اعمال شایسته و موثر اجرا نمایند. متاسفانه کتاب موجود فرهنگ کمکی در زمینه کرده نمیتواند.

فرهنگ در قسمت اخیر کتاب خود که از افغانستان امروزی بحث می کند. و با کودتای ثور انجام میدهد، عین تمایل ضد پشتون را نشان میدهد. باید گفت که این برخ با آنکه کوتاه است، مهم و دلچسپ است. توقع میشدکه شخصی چون فرهنگ که در بعضی دوره های ایندمت در سیاست یا سهم گرفته و یا مشاهد آن بوده آن را خوب دقیق خواهد نوشت ولی چنام معلوم میشود که افاقی بودن برای فرهنگ کار بکلی مشکل باشد. اگر چه این مشکل دامنگیر نویسنده ای می شود که میخواهد رخداه هایی را بنگارد که هنوز کاملاً تاریخی نشده است. در بارهٔ پیش آمد های گذشته نزدیک هر شخص نظر و توجیه دارد و فکر میکند نظر خود او صحت دارد، و از دیگران درست نیست. مگر نویسنده ای که با میتود دقیق تاریخنویسی مجهز، و هم ساحه نظرش وسیع باشد میتواند جریانات را بدون آنکه رجحانات شخصی خود را دخیل سازد شرح و بیان نماید و کم از کم از اظهار چنان حکم ها بپرهیزد که بر شواهد ثقه متکی نباشد. فرهنگدر این بخش هم از این کار عاجز مانده

است.

دریند مورد مـثالی اورده میشود که شاید هر خواننده دربارهٔ آن نظری داشته باشد موضوع اظهار نظر فرهنگ دربارهٔ محمد داود خان است. محمد داود خان شخصی است که در مدت کمتر از نیم قرن در سیاست عملاً سهم داشت و بخصوص در دو دورهٔ صدارت و ریاست دولت خود موثر ترین شخص در سیاست و حیات ملی افغانستان بود. فرهنگ بعد از آنکه دوره های زمامداری هر دو دورهٔ او را بیان می کند،دربارهٔ محمد داود خان بمانند قاضی ایکه بر مسند قضاوت و تحکم نشسته باشد در ص ٤٧٦ چنین حکم صادر میکند و مینویسد که محمد داود خان "در سال های پیش از جنگ دوم جهانی.... از جملهٔ هوا خواهان هتلر بود و فلسفهٔ سیاسی او را مبنی بر برتری نژادی و دکتاتوری عصری توام با اطاعت کور کورانه از رهبر حزب داشت پذیرفت و از آن بدبعد همواره خود را درزی همان رهبر ایدیال فاشیستان میدید و جهت رسدین بان تلاش میورزید". فرهنگ این داوری خود را با این جمله بپا یان میر ساند: "... دور از حقیقت نخواهد بود که (محمد داود خان) یک زمامدار فعال و ترقی خواه باگرایش فاشیستی شمرده شود".

در این باره که محمد داود خان یک زمامدار مستبد، مخالف دموکراسی و ازادی فردی بود مخالفتی نیست حتی مردم عامه او را "سردار دیوانه" می گفتند. در این باره به تذ کار شواهد ضرورت نخواهد بود ولی او را "فاشیست هتلری" نامیدن در خور تامل جدی است اول باید گفت که کسیکه دارای خصایص فوق باشد، حتمی نیست که فاشیست باشد. مستبدان غیر فاشیست در طول تاریخ کم

نبودند. اروپا یک دورهٔ کوتاهی داشت که بنام "استبداد منور" خوانده میشد، کمونست ها از روی ایدیالوژی و پروگرام به دکتاتوری اعتقاد دارند، ولی کمونست ها فاشیست ها نیستند بلکه آنها مخالفین اشتی ناپذیرند.

عنصر اساسی فاشیزم طوریکه فرهنگ هم بان اشاره نموده. اصل برتری نژادی است. در فاشیزم هتلری آرین ها، بخصوص جرمن ها بر غیر آرین ها برتر و بلند تر شمرده میشدند. زعمای نازی هتلری معتقد بودند که صرف آرین ها ظرفیت و استعداد رهبری انسان ها را دارند و این استعداد در خون شان موجود است. اگر محمدداود خان فاشیست هتلری بود فرهنگ باید شواهد آن را هم در نظرات و هم در کارنامه های او تدارک میکرد و نشان میداد که محمد داود خان در ادارهٔ دولت، یا کم از کم در سطوح حاکمهٔ دولت صرف عناصر یک نژاد و یا یک دسته عرقی و حتی افراد خاندان خود را شریک می ساخت، و در انحصار آنها قرار میداد، در حالیکه بموجب لست اعضای حکومت محمد داود خان که فرهنگ در کتاب خود قید نموده در هیچ دورهٔ زمامداری وی این اعضای حکومت منسوب بیک نژاد، و یا یکدسته عرقی واتنیکی و یا خاندانی نبود، اشخاص مربوط به دسته های میر، سید، سلجوقی، نورستانی، تاجک و پشتون در کابینه های او عضویت داشتند و دران دری زبانان بر پشتو زبانان در اکثریت قاطع بودند. علاوه بر آن محمد داود خان در امر استحکام حکومت و اعمار ملی بر پشتون های ناراضی ومخالف رحمی نشان نداده خشونتی را که او حین فرونشاندن بغاوت صافی های کنر نشان داده در حق هیچ قوم غیر پشتون نشان

نداده است. دیگر انکه در اخیر دورۀ زمامداری جمهوریت او لایحه ای پاس شده بود که بموجب آن ماموران و کارمندان دولتی باید صرف بر اساس لیاقت و تحصیلات بمناصب دولتی گماشته می شدند، نه از روی ملاحظات نژادی، قومی، اتنیکی وخاندانی که ممیزه اساسی فاشیزم میباشد. این همه قابل یادداشت است که محمد داود خان حاکمیت خاندانی خود را منقرض ساخت و بجای آن طرز جمهوری بمیان اورد. و معاون رئیس یا جانشین خود را شخصی انتصاب نمود که منسوب بخاندان سید بود. از طرف دیگر همین محمد داود بود که برخلاف رای تعداد زیاد اعضای برجستۀ خاندانی بشمول داکتر نجیب الله توروریانا و فیض محمد زکریا سیاست افغانستان را بر اتحاد شوروی یعنی یک حکومت کمونستی متکی ساخت و برای رسیدن بقدرت در انقراض حاکمیت خاندانی از کمونست های داخلی کمک جست، و آنها را در حکومت کردن سهیم نمود و در این راه بحدی پیش رفت که نام شهزادۀ سرخ را بخود کمایی کرد و تنظیم های اسلامی با این روشهای او بمخالفت جدی پرداختند. و علیه حاکمیت او قیامها بر پا نمودند. با این شواهد که در ثقه بودن آن ها شکی نیست محمد داود خان را فاشیست هتلری نامیدن فقط یک حکم تعصب آمیزی است که فرهنگ در اظهار آن شاید بکلی تنها باشد.

فرهنگ آنچنانیکه در این اوراق واضح گردیده، در اظهار حکم ما و نظرات تعصب امیز قلم آزاد دارد. در همین سلسله است حکم دیگر او که اگر پشتونی برای تعمیم پشتو نظر دهد در نظر فرهنگ "احساس تبعیض و تفرقه" را تحریک میکند. موصوف در صفحه ٤٦٤ کتاب

خود گوید که در لویه جرگه سال ۱۹۵۵... در جریان مذاکرات رئیس مجلس (محمد گل خان مومند) بر عبدالمجید خان وزیر معارف بعنوان اینکه پشتو نمیداند اعتراض نموده و یکبار دیگر مسئله زبان را با ادعای برتری یک زبان بر سایر زبانها مطرح ساخته احساس تبعیض و تفرقه را تحریک نمود".

از این نوشته واضح است که فرهنگ در موضوع پشتو بحدی حساس بوده که غلام تعصبات گردیده، عفت قلم را از دست میدهد محمد گل خان مهمند بر عبدالمجید اعتراض وارد کرد که پشتو نمیداند، آیا این غلط بود؟ نی غلط نبود، عبدالمجید پشتو نمیدانست واگر میدانست باید فرهنگ آن را ثابت می ساخت و اعتراض محمد گل خان مومند را رد میکرد ولی عوض آنکه چنان کند، و یا این رامهم نداند که وزیر معارف پشتو نداند، بر محمد گل خان اتهامات ناجوانمردانه وارد کرده است. در این نوشته این محمد گل مهمند نیست که برتری پشتو را بر سایر زبان ها مطرح ساخته است و احساس تبعیض و تفرقه را تحریک نموده است. این خود فرهنگ است که گفتهٔ محمد گل مهمند را که حقیقت داشت، یعنی عبدالمجید وزیر معارف وقت افغانستان پشتو نمیدانست، چنین تفسیر کرده است، فرهنگ در واقع با این حکم تعصبات خود را ظاهر و بیان نموده است.

خواننده اکنون ممکن چنان فکر کند که فرهنگ که تا اینوقت نزد افغان ها یک شخص فهمیده شناخته شده بود در این اثر عمده چرا بر پشتون ها نه بر دیگر مردم افغانستان تا این حد تاخته و یک موقف ضدیت علیه آنها اتخاذ کرده است. احتمال دارد فرهنگ زیر تاثیر آن

احساسات و تبلیغات ضد پشتون رفته باشد که بخصوص بعد از تهاجم نظامی شوروی بر افغانستان به پیمانۀ وسیع و طور منظم و منسجم پخش گردیده است. و شاید هم اعمال جنایت بار حکومت خلقی در آن بی تاثیر نبوده باشد. در این دوره پشتون هانظر به هر وقت دیگر از طرف کشور های همسایه مورد فشار زیاد واقع گردیده اند، و یک تعداد عناصر داخلی باین فشار ها اگر در ظاهر لبیک نگفته اند در همین جهت پو یان شده اند. پرچمی های کار ملی و ستمی ها در این امر جدی تر و پیشتاز تر از دیگرانند. معلوم می شود فرهنگ اکنون میخواهد به نظرات آنها شکل اکادمیک دهد ولی تمام آنها بشمول فرهنگ و امثال او باید بدانند که مشکلات افغانستان معضلات قومی، لسانی و کولتوری نیست، مشکلات افغانستان تماما سیاسی و زادۀ مداخلات اجانب و بدرجۀ اول اتحاد شوروی است و خطرات ازین نواحی متوجه افغانستان و تمام افغان ها صرف نظر از دسته بندی های شان میباشد. حتی خود حزب رسمی هم از این خطرات مصؤن نمانده است. حکومت شوروی با مداخله نظامی و با سقوط دادن حکومت خلقی حزب رسمی را بدو پارچه اشتی نا پذیر تقسم نمود و کلان ها و اعضای سر سپردۀ شان را از سایر افغان ها بکلی بیگانه نمود. جای تاسف است که فرهنگ در اینموقع نهایت حساس که افغان ها را موضوع حیات و ممات ملی در گیر ند، همچنین نو شته های تعصب آمیز پرداخته است.

مگر از این تبصره ها نباید چنان نتیجه گرفت که کتاب فرهنگ بمطالعه نمی ارزد. کتاب فرهنگ به عمق و پایۀ کتاب غبار نمیرسد مگر در مجموع

باوجود نقایصی که دارد، غنیمت است.
بخصوص قسمت اخیر آن که برای بار اول در قید تحریر آمده است، و بنا بر آن تاریخنویسی افغانستان امروزی را که تا اینوقت عملاً در انحصار نویسندگان خارجي بود، از انحصار آنها نجات داده است. این کتاب با جمع کتاب دهۀ قانون اساسی صباح الدین کشککی، و کتاب لویی دوپری بنام افغانستان،و هم تا حدی کتاب بنام ظهور افغانستان معاصر تالیف گریگورین این دورۀ مهم را که آبستن تحولات مهم شد، برشتۀ تحریر در آورده است، و این در ذات خودیک امر مهم بشمار میرود ولی مطالعۀ آن به سبب نقایص زیادی که دارد باید مخصوصا انتقادی باشد، و متن آن را نص ثقه و مقدس ندانست، بلکه آنرا باید بادیدۀ شک و تردد دید، مثلیکه خواننده شکاک هر نوع اثر را از هر منبع و هر نویسنده ای که باشد، بچینین نگاه می بیند. باید در نظر داشت که برای مولفی که اصلاً مورخ نباشد، و تاریخ چند قرنۀ یک کشور را برشتۀ تحریر می اورد، ممکن نیست اثرش دقیق و صحیح باشد. حتی برای یک مورخ ورزیده و مسلکی هم نوشتن تاریخ عمومی دقیق مشکل است، چنان مولفی از این عهده بر آمده میتواند که بر موضوعات احاطه داشته، بکمک میتود دقیق تتبع و نظر عقاب مانند افاقی از منابع اصیل و ثانوی استفاده کند و در باز سازی گذشته حیات انسان چنان اثری بمیان ارد که منسجم، قانع کننده و در عین حال دارای بصیرت های تازه و ابتکاری باشد.

په پښتونخوا کې د برتانوي هند د وړاندې تګ کوښښونه او د پښتنو مقاومت
نومبر ۲۰۰۹

په کلتوري برخه کې د وروستیو وختو یوه غټه نښه کتابونه دي چې په زیات شمېر خپاره شوي دي. په دغې دورې کې د افغانانو د تاریخ، روانو پېښو او ادب په اړه ډېر اثرونه په پښتو کې راوتلي دي. له ښه مرغه دغسې اثرونو ته هم تقاضا شته او هم یې خپریدل تر پخوا نه ډېر اسان شوي دي. دا ټولې ښې نښې دي چې هغه په پښتنو کې د لوست د کلتور تمثیل کوي. څوک چې غواړي لو ستونکو ته کوم اثر وړاندې کړي، حتمي نه ده چې هغه دې جامع، عمومي او پڼ وي. د اختصاص په دغه عصر کې خاصې موضوع ګانې مهمې شوې دي چې څېړونکي یې تل ته ننوځي او له هغه ځایه بصیرتونه او رمزونه وباسي او تنویرول وکړي.

دغه اثر د همدغه مقصد لپاره د ښاغلي عبدالرحمن زماني په لاس چې په اصل کې د طب متخصص دی، لیکل شوی دی. دغه اثر دوه برخې لري، په ازاد سرحد یا پښتونخوا کې د ازادۍ لپاره جګړې او د مومندو په غزاګانو کې د غازي میرزمان خان ونډه. لومړۍ برخه له ۱۸٤۹ نه وروسته هغو پېښو ته خاصه شوې چې پېښور په دغه کال د هند برتانوي

حکومت ته په لاس ورغی او دغه حکومت د خپل وړاندې تګ یا د ملکونو د نیولو د سیاست له مخې د دغو سیمو د لاندې کولو لپاره هلې ځلې وکړې، خو دغه حکومت چې چلوونکي یې یوازې انګرېزان وو، هغسې چې غوښتل په مقصد ونه رسېدل. پښتنو تر پایه پورې یانې تر هغه وخته چې انګرېزان په کال ۱۹۴۷ کې له هندوستان نه په وتلو مجبور شول، ورسره مقاومت وکړ، انګرېزان د خپلې پراخې امپراتورۍ په هیڅ برخې کې له دغسې پرله پسې او ټینګ مقاومت سره مخ شوي نه و، لکه چې له پښتنو سره مخ شوي وو.

ښاغلي زمانې دغه مقاومتونه او جګړې په تېره د مومندو له خوا په زیاته اندازه د هغو اثارو له مخې کښلي چې انګلیس او پښتو لیکوالو لیکلي دي. پر هغو برسېره هغه له رسمي یا حکومتي خپرونو نه هم استفاده کړې ده. له بده مرغه تر اوسه هم د دغو موضوع ګانو په اړه د باندنیو لیکوالو لیکنې د پښتنو له لیکنو نه ډېرې دي، که څه هم دغه پېښې په اصل کې د دوی د تاریخ یوه برخه ده.

د دغه اثر دوهمه برخه د انګرېزانو په برابر کې د مومندو مقاومت ته خاصه شوې ده. د موقعیت له نظره کوز مومند تر پېښور او بر مومند تر کامې پورې غزېدلې پراخه او زیاتره غرنۍ وچه سیمه ده. پېښور په اصل کې د مومندو سیمه وه او ډکه چې د خېبر په خوله کې حصار و، د مورچه خېل مومند د موسی، مورچه خان، له وخت نه راهیسې د لال پورې د خان په قبضه کې و. انګرېزانو چې په کال ۱۸۴۹ کې پېښور تر لاسه کړ. مومندان ورسره مخالف شول او د هغو د وړاندې تګ په برابر کې یې ورسره ډېر

ووهل. په دوی کې تر نورو پښتني قومونو نه زیات خاني هم ډېر انکشاف کړی او خانانو یې د افغانستان له واکمنو سره د هر بل قوم له خانانو نه ډېر ټینګ اړیکي لرل. د د غو ټولو واقعیتونو له امله وو چې امیر عبدالرحمن د ډیورنډ د کرښې د په نښه کېدلو په وخت کې د برتانوي هند وایسرای ته په ټینګه وویل چې ټول مومند د افغانستان برخه ده او کوز مومند بیا د امیر له مړینې نه وروسته د برتانوي هند د نفوذ سیمه په نښه شوه. په هر حال په دغې ټولې مودې کې مومند و، د خپلو لویانو او روحانیانو په مشرۍ د انګرېزانو د پرمختګ سیاست په برابر کې سخت مقاومت وکړ. د غه غزاګانې په دغه اثر کې بیان شوې دي. مهمه دا ده چې هغه اول ځایي شاعرانو پخپلو شعرونو کې ذکر کړې او د غازي میرزمان خان ونډه یې پکې ځای کړې ده. د ښاغلي زماني غټ کار دادی چې د غه شعرونه یې راټول کړي او د لوستونکو لپاره یې دلته خپار کړي دي، نو دا یو مهم اثر دی. په تېره د هغو لپاره چې د برتانوي هند د پوځي یرغلونو په برابر کې د پښتني قومونو او په خاص ډول د مومندو له مقاومتونو سره علاقه لري.

د ښاغلي سنګروال
له سنګر څخه
دسمبر ۲۰۰۵

د ښاغلي شهسوار سنګروال په نيم تخته يې ۱۸٦ مخونو کې مې د هغه نوي ناچاپ اثر "د افغانستان د تاريخي جغرافيې څرنګه والي" په نامه ولوست. دا لومړۍ ليکنه ده چې په پښتو کې د دغسې موضوع په هکله شوې ده. له دغه نويتوب سره سره د ښاغلي سنګروال دغه ليکنه روانه، دقيقه او ژبه يې رڼه او خوږه ده او د هرې موضوع په هلکه هغه څه پکې ځای شوي چې په هغې پورې اړه لري. له څه لږ سلو سرچينو څخه د مجلو او کتابونو په بڼه ګټه اخيستلې شوې ده. دغه سرچينې يوازې په پښتو او فارسي کې د افغان پوهانو نه دي، په انګريزي کې د باندنيو پوهانو هم دي چې ښاغلي سنګروال په لندن کې د برتانيې کتابتون (برټش لايبريري) څخه د اوږدې مودې په بهير کې په څېړنو او پلټنلو سره ترلاسه کړې دي. دا هغه کتابتون دی چې په هغه کې آرشيفي يا رسمي دفتري پاڼې، سندونه، رپوړونه، رسمي او نيمه رسمي خپرونې او داسې هم خپرونې او کتابونه د څېړونکو لپاره خوندي شوي دي. دغه ټولې ليکنې د نړۍ د زياترو ولسونو په تېره د اسيا او افريقې ولسونو د هر اړخ په اړه هم پخپله د هغو په ژبو او هم په انګريزۍ کې دي. په دغه ډول دغه کتابتون د څېړونکو لپاره دغسې يو مهم منځی دی چې ګمان کوم په ټولې نړۍ کې جوړه نه

لري.
په لندن کې د یوه افغان لپاره هغه هم د مهاجرت په حال کې او د کورنۍ په لرلو سره علمي څېړنې کول او بیا د هغو پر بنسټ لیکنه برابرول لکه هسې چې ښاغلي سنګروال برابره کړې او په هغې سره یې د وطن د بېلو بېلو سیمو تاریخ او جغرافیه په لرغونو مهالونو کې روښانه کړې له پوهې، پوهنې او کلتور سره د هغه مینه څرګندوي. د دغسې یوه اثر کښل بې له دغسې مینې څخه ګرانه ده.
له پوهې، پوهنې او کلتور سره د ښاغلي سنګروال مینه اوږد تاریخ لري. په کابل کې یې په هغه وخت کې چې لا د ادبیاتو د پوهنځي محصل و، د افغانستان په راديو تلویزون کې هم کار کاوه او بیا له فراغ نه وروسته هلته یې د خپرونې دنده په پوره ډول تر سره کوله او په پېښور کې یې د ژوندانه په ګران حال کې د احمد شاه بابا په نامه د پوهنتون چارې پرمخ بېولې. دا دی اوس په لندن کې هم لوستل، څېړل او خپرول کوي او په ځانګړي ځان د شملې په نامه یوه وړه مهالنۍ خپرونه راوباسي. ده لا دمخه د پښتو ادبیاتو معاصر تاریخ په اړه یو پڼ کتاب خپور کړی او یو وخت بل وخت د افغانستان په هکله په سمینارونو کې برخه اخلي.
د ښاغلي سنګروال په دغه نوي اثر کې له لرغوني مهال نه تر معاصر افغانستان پورې د وطن د ټولو سیمو په اړه د شپږ څلوېښتو سرلیکونو لاندې تاریخي معلومات په سترګو کېږي. په دغه ډول په دغه اثر کې د هر افغان لپاره نه یوازې د ټول هېواد بلکې د هغه د ځانګړې سیمې په اړه هم د

لوستلو پخواني او نوي ډېر مواد شته. غېر له هغه هم څنګه چې افغانستان يو ډېر لرغونی هېواد دی او هره سيمه يې د تاريخ په اوږدو کې د څو نومو نو خاونده او اوږد تاريخ لري او ډول ډول واکمنو پرې واک چلولی او په اوسېدونکو باندې يې ډېرې سرې تودې راغلې، په هغو باندې دغسې ډېرې پېښې شوې چې څېړونکي او پوهان اوس له هغو نه ژور بصيرتونه ترلاسه کولی شي.

د ښاغلي سنګروال له دغه نوي اثر نه هم جوته ده چې افغانستان په لرغونو مهالونو په تېره په يونان، باختري دوره کې دغومره شتمن، پرمختللی، د بېخي ډېرو ښارونو او د لوړ مدنيت خاوند و چې د اوسني بېرته پاتې افغانستان لوستونکو ته د باور وړ نه ښکاري. د تاريخ څرګندده ځانګړتيا دا ده چې د يوه ولس پخوانی حال خو ندي ساتي که څهٔ هم د وخت ليکوالو او پېښو ليکونکيو به د هغه په اړه دخپلې خوښې يانې عندي ليکنې کړې وي. خو اوس څېړونکي د تاريخ د دقق او ازميدل شوي ميتود په رڼا کې په ژور ډول دقيق کېدلی او له عندي او پارتيزاني او ايډيالوجيکي ليکنو نه هم رښتين توب معلومولی شي.

د ښاغلي سنګروال دغه نوی اثر د همدغسې ليکنو په ډله کې يو مهم اثر دی. غټ اهميت يې په دې کې دی چې هغه د هغو موضوع ګانو په اړه چې رڼې نه وي او باوري توب يې په شک کې وي يا د لانجمنو موضوع ګانو په اړه سره مخالفې سرچينې سره غبرګې کړي او په باب يې د بېلو او سره مخالفو ليکوالو نظرونه راوړي بې له دې چې په هغو باندې پخپله په غوڅه توګه حکم وکړي. ده په دغه ډول لوستونکو ته موقع ورکړې چې د

دغسې موضوع گانو په اړه هم د خپل
ازاد او انتقادي فکر په رڼا کې حکم
وکولی شي. په بله ژبه د ښاغلي
سنگروال دغه اثر چې په اصل کې څېړنیز
دی د کوم ټاکلي فکر، یا کومې ټاکلې
ایډیالوجۍ له مخې کښل شوی نه دی. هغه
د رښتین توب میندلو په مقصد په موضوع
گانو باندې له بېلو بېلو گوټونو نه
رڼا اچولې او خپل اثر یې په دغه ډول
افاقي کړی دی. په اصل کې د پوهې
موندلو په لور دا منلې شوې لار یا
یوازنۍ لارده ده چې ښاغلي سنگروال له
اول نه تر پایه پورې پرې باندې په
ټینگه روان دی. له دېنه پرته په بله
لار د لرغوني مهال پېښې په واقع کې د
هر وخت پېښې رڼې کېدلی نه شي. موږ چې
د خپل عمر د هرې پېښې په رښتین توب
پوهېدلی نه شو، څنگه به وکولی شو د
تېر مهال په پېښو په باوري ډول
وپوهېږو، نو سمه لار دا ده چې د خپلې
څېړنې د موضوع په اړه د هغه وخت په
ډول ډول اثرونو ځانونه خبر کړو او د
هغو له مخې یوازې هغه څه ولیکو چې
رښتیني وي یا موږ ته رښتیني
معلومېږي. دا چې ښاغلي سنگروال پخپل
دغه اثر کې دهرې موضوع په اړه د بېلو
او سره مخالفو سرچینو له مخې لیکل
کړي څرگند دي چې د ده اصلي موخه د
رښتین توب څرگندول دي. ده په دغې لار
کې ډېر زیار ایستلی او په پښتو کې یې
یو گټور او دروند اثر کښلی دی. په
دغه اړه د جغرافیایي تاریخي
افغانستان په نومونو د وطن
تاریخپوهانو میر غلام محمد غبار او
عبدالحی حبیبي ډېر دمخه دوه اثرونه
کښلي چې تر اوسه بیا بیا چاپ شوي دي،
خو د هغو په وخت کې هغومره تاریخي
سرچینې معلومې نه وې لکه د سنگروال

په عصر کې چې معلومې دي. پر دې برسېره ښاغلي سنګروال د انګريزۍ ژبې له اثرونو نه هم په پراخه توګه استفاده کړې، نو ځکه د ده په اثر کې نوې موضوع ګانې هم سپړلې شوې او هم د سرچينو دغه ډول ډول توب ده ته موقع برابره کړې چې خپل اثر ته افاقي بڼه ورکړي. په هر حال اوس دغه درې واړه اثرونه او داسې هم د اريانه دايرة المعارف د افغانستان د تاريخي جغرافيې په اړه ډېرې مهمې سرچينې دي. له همدې امله ده چې زه د ښاغلي شهسوار سنګروال د وطن د جغرافيوي تاريخ په اړه د ده دغه نوی اثر ډېر مهم ګڼم او پر دې باور لرم چې هغه به په راتلونکي کې د څېړونکو لپاره ډېر ګټور وي.

رژېدلي ګلان

دسمبر ۲۰۰۷

ښاغلی انجنير عبدالوکيل متين د شمالي کليفورنيا په مانتيکا ياد ځينو په ژبه ((ياغيګړ)) کې يو پېژندلی شوی او خوږ شاعر دی. داسې به لږه پېښه شوې وي چې د افغان کلتوري ټولنې په غونډو کې چې يو وخت بل وخت په فريمانت کې جوړېږي ده د خپلو شعرونو په اورولو سره د اورېدونکو زړونه نه وي خوښ کړي. په واقع کې شاعر متين او داسې هم دده نور ملګري شاعران لکه ښاغلی محمد کاظم بيمار، ښاغلي تيمور شاه مستخېل او ښاغلی حامد الوتاند پخپلو شعرونو سره په دغو غونډو کې دغسې فضا رامېنځ ته کوي چې اورېدونکي خيال کوي چې دا په ننګرهار کې د مشاعرې محفل دی. په دغه وخت کې اورېدونکو ته په وطن کې د خپلو کورونو، باڼو او کليو وختونه را په زړه کېږي او فکر او خيال يې هلته ګرځي راګرځي نو دا به بېځايه نه وي چې وويل شي دوی په هماغه يوه وخت کې په دوو وطنو کې سر وي، خو شاعر متين ته ژوند هغه و چې پخپل وطن کې يې لاره لکه چې خدای(ج) ته دعا کوي چې:

همانه دوه د پرش کاله مې د
ژوند په ژوند حساب کړه
چې غېږ د خوږې مور،
افغانستان کې دې را لوی کړم

د خوښۍ ځای دی چې شاعر متين اوس د خپل ژوند ډېر شعرونه را ټول کړي او په دغه کتابي شکل يې د شعر مينانو ته

وړاندې کړي دي. د هغو هر لوستونکي ته
به زر څرګنده شي چې د متين د شعر ژبه
هغه ده چې په افغانستان کې وه. ما ته
د پښتو د سندر غاړو سندرې ډېرې په
زړه پورې دي، غټ علت يې دا دی چې د
دغو سندرو ژبه سوچه او اصيله پښتو وي
او پر هغه برسېره اورېدل يې راته وطن
او په وطن کې ژوند را په زړه
کوي. د شاعر متين شعرونه هم همدغسې
اثر کوي. د هغه په دغې شعري ټولګې کې
به دغسې کلمه، اصطلاح او افاده و نه
ليدله شي چې غوږونو ته بېګانه او يا
د کومې بلې ژبې تر نفوذ لاندې وي. نا
اشنا لوستونکي شايد خيال وکړي چې دغه
شعرونه په کونړ کې ويل شوي دي. په
داسې حال کې چې هغه په امريکې،
استراليا، ناروې، لندن، جرمني او
سنګاپور کې ويل شوي دي. شاعر متين
هغسې چې په امريکې کې په عادي ژوند
کې پښتون دی، په شعري ژبه کې هم
پښتون دی، نو د هغه د شعرونو
يو خوږوالی دا دی چې ژبه يې روانه،
ساده خو په عېن حال کې پوره معياري
ده.

د شاعر متين د شعرونو بل خوږوالی
د هغه نازک خيالي، له نويو ترکيبونو
او استعارو نه کار اخيستنه او خپلو
احساسونو ته د هغه رښتين توب دی. له
دېنه مې مطلب دا نه دی چې هر څه چې
يې په زړه او ذهن کې راغلي هغه يې
هماغسې په شعر کې بيان کړي. موږ لا د
کلتوري انکشاف دغه پړاو ته رسېدلي نه
يو چې هر څه مو چې په زړونو کې وګرځي
هغه ووايو او وليکو. شاعر متين که څه
هم په "ياغيګړ کې اوسي لا ياغی نه دی،
خو ده د افغان په کلتوري چوکاټ کې
دننه د مينې، وطن، پښتو، پښتونولی او
دغسې نورو سوژو په اړه نوي خيالونه،

نوي فکرونه او نوي احساسونه پخپلو شعرونو کې ځای کړي او دا یې ښوولې چې احساس که هر څومره نازک او دزړه په تل کې هم وي، په قیق او د شاعرۍ په ډول ادا کېدلی شي. د هغه له دغه نازک خیالی سره د پښتو ژبه غټه مرستندویه ده او پښتو خو په اصل کې د شعر ژبه ده او دا په زیاته اندازه د پښتو برکت دی چې پښتانه شاعران هر وخت ډېر وو، اوس هم ډېر دي او خدای دې نور هم ډېر کړي.

د شاعر متین دغه شعرونه زیاتره د مینې په باب دي. که لوستونکي دی نه پېژني خیال به وکړي چې دی د ځوانی په زور کې دی، خو دی به ووایي چې کاشکې همدغسې وای. ده لا په ۲۰۰۲ کې ویلي چې:

عمر تېر شو په غفلت کې
گنهگار یم بې حده
سختې ور ځې د حساب دي اوس
بې حده وارخطا یم

زموږ شاعر ځکه "وارخطا" معلومېږي چې په دغو شعرونو کې یې مینه ډېره یاده کړې ده او شاید ډېره یې هم کړې وي، خو دا گناه نه ده. دا په واقع کې له خپل ځان او له خپل احساس سره په رښتین توب او په اصل کې سړیتوب دی. دی وایي:

که دې د شونډو ښکلول
گناه وي
یوه پرون بله مې نن
وکړه

گل خو دې کښېښود د
پېکي د پاسه
اوس مې چاره هم د کفن
وکړه

هغه چې تا سره مې کړې
وه په سر د کنډو

بیا مې د شونډو سر ته
هغسې خندا رانغله

شاعر متین په اصل کې یو مَین شاعر دی، خو مینه یې له خیال سره ده، له وطن سره ده، د وطن له ښارو مېرو او ځنګلونو سره ده او له پښتو پښتونوالۍ سره ده چې دا ټول یې دلته په وار وار ذکر کړي دي.

د وطن په هکله وايي:

چې د پت د خاورې جوړ دی
ننګرهار زما وطن دی
چې ډګر د سربازۍ دی
قندهار زما وطن دی
د واخان له جګو څوکو تر
هراته ورنه ځار شم
د احمد د تورې کرښه
ترمزار زما وطن دی

یا دا چې:

زړه مې اوسي په سپین غره کې
د پامیر څوکو ته ګوري
ورته ټول وطن وطن دی
ننګرهار دی که تخار دی

خو لکه چې هر چاته خپل وطن کشمیر دی، شاعر متین ته کونړ تر کشمیر نه هم خوږ دی.

کشمیر سیالي کولی نه شي
له کونړه سره
متینه! ستا د ایلبند مخې
ته ختن څه دی؟

یا دا چې:

په جګو غرونو د نارویې مې
مینه ماته نه شوه
په کې نښتر مې د باډېل او
د سپین غر نښته

ورانې مېنې را په یاد شي چې
ملبورن ته نظر وکړم
راته مه وایه زړګیه په سر

سترګو ولې ژاړې

دلته د لوی شاعر غني دغه شعر را
په زړه کېږي چې وايي:

ما لیدلی تاج محل
غوټۍ د ګلو
د دهلي ښکلي ښارونه د
مغولو
خو چې وینم زه خپل د
خټو کور
را نه هېر شي محلونه
ښایسته نور
دا نرۍ تنګې کوڅې زما
د کلي
ورته څه دي د دنیا
ښارونه ښکلي

پښتو، پښتونواله، ننګ او پت او خپلواکي او دا سې نور مفهومونه چې پښتنو ته یې پخوا د قانون حکم لاره اوس ځینو ته هسې کلمې دي خو شاعر متین پرې ټینګ ولاړ دی.

شمله مې د عزت او د پت
ټیټه نه شوه چاته
د ویاړ په لویه خونه د
افغان کې دې را لوی کړم
ژوند دې ښکلی د متین کړ
په پښتو او پښتونواله
لکه ګل د پښتونوالې په
بوستان کې دې را لوی کړم

شاعر متین خپلې پښتو ژبې ته په یوه خاص قوت قایل دی.

ماتې یې خولې شي د
حیا په انګو باندې
وکړم چې له سترګو یې
سوالونه په پښتو ژبه
درومو به جنت ته له
حمزه او له پښتو سره
متیدنه! را زلمي کړه

غزلونه په پښتو ژبه

شاعر متین هم له دېنه سر ټکوي چې په وطن کې یې ولې بل میرویس، احمدشاه، اکبر خان او ایوب خان هسک نه شو، دی هم د نورو په شان د هغه علت د پښتنو په تربوریو، گوندیماریو او بې اتفاقیو کې لټوي او وایي چې:

شملې دې ډېرې هرې خوا خو
تربگنیـــــو ســـــره
دو مره شملو کې مې پیدا
خوشحال خان و لې نه شو؟

په خپله خوشحال خټک ډېر دمخه د دغې پوښتنې ځواب ورکړی:

پښتانه کړي یو په بل
بانـــــدې غـــــورزي
یو چې سر کاندي راپورته
بـــل یـــې ووهـــي مغـــزي

سره له دې هم شاعر متین ناهیلې نه دی:

بیا به دا ویالې شي ډکې خیر
کـــه نـــن دي وچـــې شـــوې
د دې ملک په گرېوان چېرو
لوغړنـــو پښـــې مـــه ږده

یا دا چې:

سترگې به مې تل په ژړا سر
نـــــــــــــه وي
تور تم د هرې شپې پسې سبا
راځـــــــــــــي

په پای کې زه د شاعر انجنیر عبدالوکیل متین د شعرونو د غه ټولگه یوه ارزښتناکه پانگه بولم چې په خاص ډول د هغه د احساس،خیال او فکر او په عام ډول د پښتون ولس د کلتوري ارزښتونو یوه آیینه ده او هیله کوم چې دی به پخپلې شاعرۍ سره خپله پښتو نوره هم شتمنه کړي.

د ښاغلي باوري نوښت

دسمبر ۲۰۰۶

محترم پيرمحمد باوري له ما نه وغوښتل چې د ده د يوه بې مثاله اثر په اړه يو څه وليکم. دغه اثر د خندا په نامه د ټوکو ټکالو دربيم ټوک دی چې د لوستونکي په لاس کې دی. دا په دغه لړ کې د پښتنو د ټوکو ټکالو دربيمه ټولگه ده چې ده راټول کړي او خپاره کړي دي. ما د ده دخندا دوېم ټوک لوستلی چې په کال ۲۰۰٤ کې يې په کوټه کې چاپ او خپور کړی دی.

تر هغه ځايه چې ما ته معلومه ده ښاغلی باوري لومړنی پښتون دی چې په دغه نوښت يې لاس پورې کړی دی. د يوه ولس ټوکې ټکالې او له ظرافت نه ډکې ويناوې ټولول او بيا په هغه ډول چې په ولس کې ويلې کېږي ليکل او خپرول اسان کار نه دی. خلک په ټوکو ټکالو کې د ژوندانه په هر اړخ گړېږي او په ويلو کې يې خنډ او قيد نه مني. په رښتيا هم څنگه چې د هغو ويونکي، د لنډيو د ويونکو په شان مشخص نه وي، دغه وينا وې ازادې، رښتيا، انتقادي او خوندورې وي، نو دغسې ويناوې د يوه ولس رښتياني معرف کېدلی شي، خو د هغو ټولول او خپرول هغسې اسان نه وي لکه ويل يې چې وي.

لومړی ستونزه د هغو ټولول دي. يو څوک بايد د هغو له ټولو سره د زړه مينه ولري چې ټولولو ته يې وهڅوي، که يو څوک دهغو له ټولولو سره مينه هم

ولري، پخپله ټولول يې يو ستونزناک کار دی. هر ولس ټوکې ټکالې لري، په تېره هغه ولس چې تاريخ يې اوږد او کلتور يې شمتن وي، لکه د افغان ولس او په هغو کې پښتانه، نو د ټوکو ټولولو يوه پروسه کېږي چې پای نه لري. ښاغلي باوري اوس په دغې پروسې پيل کړی دی. باور دی چې له ده سره به داسې ټوکې ډېرې وي چې خپرول به يې اوس مصلحت نه ګڼي ځکه ز موږ کلتور هغومره چې شتمن دی، هغومره ځپونکی هم دی، نو ښاغلی باوري به انتخاب کړی وي.

څنګه چې ټوکې د ژوندانه د هر اړخ او داسې هم د ښځو، نارينه، ملايانو، پيرانو،زامنو، پلرونو او نورو په اړه وي او په عمومي ډول د يوه ولس د ذهني، فکري او تخيلي خوا او د ژوند سطح انعکاس کوي، نو يو ځپونکی کلتور لکه د پښتنو يې نه مني چې ټول هغه څه چې خلک يې پخپلو کې په پوره ازادۍ سره وايي، ټولنې ته په ليکلي ډول وړاندې شي. له همدې امله ده چې په موږ پښتنو کې د وينا او ليکنې ترمېنځ توپير ډېر او ژور دی او ليکوالان يوازې هغه څه په ليکلوکې وړاندې کوي چې ولس يې د هضمولو توان لري. هيڅ پښتون، نه هيڅ افغان تر اوسه ټول هغه څه په ليکلي ډول نورو ته نه دي وړاندې کړي چې په دماغ کې يې دي. له همدې امله به وي چې د افغانانو پېژندل يو ډېر ګران کار دی او موږ خيال کوو چې يو بل سره پېژنو. دغه حال به له بده مرغه تر هغو وي يا تر ډېره حده پورې تر هغو وي چې پښتانه د زغم او فکري ازادۍ خاوندان شي او يو ځوک چې په ښه نيت څه وايي او ليکي تر پوښتنې لاندې ونه نيول شي، خو په هغه

حال کې چې قانون يې تر پښو لاندې کړی وي.
د ښاغلي باوري د خندا دوېم ټوک ماته ګټور و، فکر کوم چې دغه ټوک به يې هم ګټور او خوندور وي. زه هغه ته ځکه "ګټور" وايم چې د وګړو په ژبه دغسې څه پکې خوندي شوي دي."يوه سړي و تازي سپي ته وويل چې ته ولې هوسۍ نه شې نيولای، داسې ښه ډوډۍ هم خورې او ښه چابک هم يې؟ ده په ځواب کې ورته وويل چې دا په دې خاطر چې زه د بل چا لپاره ځغلم او هوسۍ د ځان لپاره ".
"خوندور" په دې چې په دغې ټولګې کې هم د ولس د ژوند حال او هم ظرافت شته، لکه په دغې ټوکې کې: "يو سړی کور ته راغی که ګوري زوی يې د وچې ډوډۍ سره پياز او مرچ خوري، پلار يې پر نارې کړې چې څه کوې، په يوه ورځ دوه قطغه خوري". په دغې ټولګې کې انتقادي فکرونه هم لږ نه دي. "يوه ځوان چې غوښتل د يوه ډاکټر له لور سره کوزده وکړي، ډاکټر پوښتنه ورڅخه وکړه.
(کله کله دروغ وايې؟)
(نه هيڅ کله نه)
(تر اوسه دې څو ځلې غلا کړې ده؟)
(غلآ مې نه ده کړې)
(څوک دې وژلي دي؟)
هلک وارخطآ شو او ورته يې ويل، نه صاحب! زه خو ډآکټر نه يم!))
يا دا چې:
د تاريخ معلم د شاګرد څخه پوښتنه وکړه: احمدشاه بابا څنګه پادشاه و؟)
شاګرد چې په هيڅ شي نه پوهېده، نو ويې ويل: (ماته مې خپل پلار نصيحت کړی چې په مړو پسې خبرې ونه کړې!)
زهٔ د ښاغلي باوري دغه نوښت ته په درنه سترګه ګورم او ورنه هيله کوم چې

هغه ته دوام ورکړي، تر څو د هغه په دغه زیار سره زموږ د ولس وګړو فکري، ذهني او ظرافتي استعداد او شتمني په کلمو کې خوندي وي او لوستونکي یې په لوستلو سره خوښ او له ده نه مشکور وي.

په درنښت

یولسم څپرکی

بېلې بېلې لیکنې

د افغانستان وضع د اندېښنې وړ ده

مې ۲۰۰٤

د طالبانو په نسکورېدلو سره جوخت دغه فکر خپور شو چې تياره لاړه او رڼا راتلونکې ده. له هغه وخت نه تر اوسه پورې دوه نيم کاله تېر شوي، خو هغسې چې ويل کېدل هغسې شوي نه دي. اوس هم وعده ورکوله کېږي چې افغانستان به په اوږده موده کې د جنوبي کوريا په شان اباد او عدن بڼ به ترېنه جوړ شي، خو د اوږدې مودې و عدې تر سره کېدل اوږ وخت غواړي، هغه هم که ترسره شي او په اوږده وخت کې به موږ او تاسې نه اوسو.

دوه نيم کاله ډېر وخت دی، د دوه نيمو کلونو په پای کې اوس د هېواد وضع څنګه ده؟ په دې کې شک نشته چې اوس وضع د طالبانو تر وخت نه ډېره ښه ده، خو ډاډمنه نه ده، سره له دې چې ويل کېږي تر اوسه پورې له دېرش زرو مليونو ډالرو نه ډېر په افغانستان باندې لګېدلي دي. په دغې لنډې ليکنې کې د موضوع ټول اړخونه سپړدول کېدلی نه شي، نو زه به دلته د موضوع په هغه اړخ وغږېږم چې هغې ته د سندان حېثيت لري چې هغه سياسي موضوع ده.

افغانستان اوس اساسي قانون لري، مرکزي حکومت لري، ايالتي حکومتونه لري، پوځ لري، پوليس لري، قضايي محکمې لري، ازاد مطبوعات او سياسي ګوندونه لري او په دغې مودې کې دوه ځلې لويې جرګې بللې شوې دي، خو دا

ټول لړ و ډېر په نامه دي او واقعيت بل څه دی.

د حکومت تر څنګه يا د حکومت دپاسه بهرنيان دي او دغه بېرونيان د افغانستان لپاره اساسي پرېکړې کوي او هغه د خپل پوځ له لارې عملي کوي. په افغانستان کې د امريکې شل زره پوځ ځای پر ځای دی. د ناټو شپږ زره عسکر پراته دي. دغه پوځونه په هېواد کې يو ځای بل ځای خواره دي. پخپل سر يانې د حکومت له مشورې نه پرته په نېغ ډول کورونه لټوي او د ((القاعدې)) او ((طالبانو)) په نامه کسان بندي کوي، تر تحقيق لاندې يې نيسي او په دې ډول پخپل فکر ا منيت خوندي کوي. په بله ژبه دوی هغه کارونه کوي چې د افغان حکو مت يې با يد و کړي. په دې ډول د افغان حکو مت خپلواک نه دی، نو چې حکومت خپلواک نه وي، اغيزمن کېدلی نه شي. په دغسې حال کې حکومت چارې هغسې چې ښايي ترسره يې کړي، ترسره کولی نه شي. که د بهرنيانو مطلب په افغانستان د کرارۍ خو ندې کول وي، دوی با يد د افغان حکو مت له پـ ياوړي کېدلو سره مر سته و کړي، نه دا چې په نېغ عمل کو لو سره هغه بې اعتباره کړي. د حکو مت بې اعتباره کول ناوړې پايلې لري. يوازې دا هم نه ده.

بل بېخکي ټکی حکومتي ترکيب دی چې غېر متجانس دی. د غه حکو مت په لوړه سويه د سيا سي مصلحت له مخې جوړ شوی نه د وړتيا د اصل له مخې. وزيران چې په اساسي موضوع ګانو کې بايد په يوه خوله وي په بېلو بېلو لارو باندې روان دي، که څه هم په خوله همدغسې وايي. دليل يې هم څرګند دی. دوی په ټوليز ډول په بېلو ډلو او ډلګيو پورې تړلي دي او ځانله اجنداګانې پرمخ بيايي.

دوی د سوېې په لحاظ هم سره نامتجانس دي. یو څو یې د لوړو زده کړو خاوندان دي او ډېر یې له منظمې زده کړې نه بې برخې دي، نو دوی د فرقه ییز توب تر څنګه په خاص ډول قوم پالنه کوي. همدغه سبب دی چې په یوه وزارت کې ماموران په ټولیز ډول د هغه قوم، یا ژبې یا سمت دي چې پخپله وزیر ورته منسوب دی. په دې ډول په افغانستان کې اوس قومي ژبه ییز او سمتي کتنې تر ملي کتنو نه مهمې شوې دي او دا پخپله حکومت دی چې د دې په ځای چې ملي او افغاني ارزښتونه پیاوړي کړي، ډله ییز او فرقه ییز مفهومونه پیاوړي کوي او ناوړ کسان هسکوي. همدغه سبب دی چې اوس په افغانستان کې ملي وفاداري ډېره ضعیفه شوې او د هغه پرعکس قومي وفاداري لا ټینګه شوې ده. د هغه تر څنګه یوه بل راز وفاداري هم پیاوړې شوې چې هغه بېرونیو ته وفاداري ده. دغه وفاداري د افغان پالنې او وطنپالنې په بیه ممکن تر قومي وفادارۍ نه هم ملي هویت ته تاوان ورسوي.

بل اساسي ټکی د همدغه نامتجانس حکومت ناتواني ده. د حکومت ناتواني د بېرونیو په برابر کې څرګنده ده چې دمخه پرې وغږېدلم. دا هم په ضمني ډول وویل شول چې کوم هغه حکومت چې له وړ کسانو نه جوړ نه دي، پیاوړی او د اعتبار خاوند کېدلی نه شي او ولس ته خطرونه متوجه کوي. اساسي ټکی لا بل دی او هغه دا چې مرکزي حکومت په دننیو چارو کې هم هغسې نه دی چې باید وي. په بله ژبه حکومت دخپلو ماموراو له لارې خپل قانونونه پلي کولی نه شي. د دې لپاره حکومت په اصل کې هغه وسیلې په لاس کې نه لري چې په هغو سره

دغه کار وکړي. ددغو وسیلو عمده یې کافي امنیتي قوتونه، تعلیم کړي او مسلکي ماموران او کافي داخلي عایدونه دي. دغه درې عنصرونه یو په بل پورې تړلي دي.

د افغانستان مرکزي حکومت تر اوسه پورې د شپږو زرو په شاوخوا کې پوځ لري. دغه پوځ هم په اجورې سره تنظیم شوی نه د پخوا په شان د مکلفیت د اصل له مخې. په دې ډول د حکومت لپاره به گرانه وي چې کافي پوځ ولري، ځکه چې له وسلو او لوجستیکي سامانونو نه پرته هم د دغسې کافي پوځ تنظیمول اوساتل دومره ډېر لگښت غواړي چې پوره کول به یې د حکومت په وسه کې نه وي. پر هغه برسېره د اجوره ییز پوځ عسکر اجیر ذهنیت پېدا کوي، په داسې حال کې چې مکلفیتي پوځ چې د قومونو او ټولنیزو په اند ول وي ملي وي او نسبتا لږ لگښت غواړي او دولت ته دا امکان په لاس ورکوي چې د وطن د دفاع لپاره کافي پوځ ولري. د مکلفیتي یا ملي پوځ بله ښېگڼه دا ده چې بېخي ډېرو افغانانو به په ځوانۍ کې نظامي روزنه موندلې او د هېواد په دفاع به ښه پوهېږي. دا چې حکومت تر اوسه د دوو نیمو کلونو په بهیر کې د یوه واړه پوځ خاوند شوی په ظاهر کې د لگښت له امله ده،نو حکومت د دې لپاره چې د لازمي لگښت توان ولري، باید په اصل کې کافي پولي عایدونه ولري، خو حکومت د خپلې ناتوانۍ له امله خپل عایدونه د خپلو عمالو له لارې له ټول ملک نه ټولولی نه شي. په داسې حال کې چې که یو حکومت دغه کار کولی و نه شي، حکومت کېدلی نه شي. اوس د افغانستان داخلي عایدونه لږ نه وي.

افغانستان د شوروي اتحاد له

ړنګېدلو نه وروسته يو ځل بيا د ترانزيتي سوداګري لويه لاره شوې او پر هغه بر سېره د ګاو نډيو هېوادو نو په تېره د پاکستان او ايران د مصنوعاتو لپاره مارکيټ ګرځېدلى دى. په نتيجه کې د ځينو ولايتو نو په تېره د هرات، کندهار او ننګر هار عايدو نه له د غه درکه ډېر شوي دي. يوازې د هرات عايدونه د ورځې نيم مليون ډالر اټکل شوى دى، خو مرکزي حکومت نه شي کولى چې دا او دغسې نور عايدو نه د خپلو مامورانو له لارې د کوم ټاکلي فارمول له مخ ټول کړي، تر څو په هغو سره خپل لګښتونه چې ډېر دي پوره کړي او حکومت وکړي. کوم حکومت چې لږ تر لږه خپل عادي لګښتونه له خپلو دننني عايدونو نه پوره کولى ونه شي، لکه چې دمخه مې وويل حکومت کېدلى نه شي. د حکومت دغه ناتواني ډېرې ناوړې پايلې لري چې يوه مهمه يې دا ده چې همدا اوس هم ځينې ولايتو نه يا د ځينو ولايتو نو سروالان پخپل سر دي. د هرات ولايت د مطبوعاتي خپرونو له مخې دېرش زره مليشا لري او والي يې پخپل سر دى. عبدالرشيد دوستم هم چې د يوه پر ځاى د څو ولايتو نو سروال دى، پخ پل سر دى. د دوى پخ پل سرتوب له دېنه هم ولاړ دى چې دوى له نفوذ ناکو بهرنيو استازو سره په نېغ ډول ليدل کتل کوي او نغدي مرستې ترلاسه کوي. که دوى پخپل سر نه وي، ممکنه نه ده چې د خپل قدرت په پراختيا پسې اوسي، له خپلو حريفانو سره وسله والې نښتې وکړي، په نښتو کې له ټانکونو نه کار واخلي او مړي پکې وکړي. په دغه حال کې هم مرکزي حکومت دوى لږ تر لږه ګوښه کولى يا تبديلولى نه شي. اوس خو د باندنيو پوځو نو د شته والي له امله دوى ياغيان کېدلى

نه شي او که باندني پوځونه نه وي د دې امکان شته چې حتی احتمال یې ډېر دی چې دوی د مرکزي حکومت له اطاعت نه سر وغړوي او د داخلي جنګ یو بل دور پیل شي او د وطن بشپړتیا په خطر کې شي. دغې وضعې ته له دوام ورکولو نه شاید مطلب دا وي چې په افغانستان کې د باندنیو پوځونو د شته والي لپاره ډېر وخت ضرورت وي.

د حکومت د مالي ناتوانۍ بله اساسي ناوړې پایله به دا وي چې حکومت خپلو مامورانو ته چې په هغو سره حکومت کوي، دغومره معاش نه شي ورکولی چې د هغوی او د هغوی د کورنیو ژوند پرې خوندي وي. په دغه حال کې به دغه ماموران له رسمي قدرت نه په استفادې سره یا له بېرونیو سرچینو نه غټې پېسې ترلاسه کوي یا به اختلاس کوي او یا به بدې اخلي. په افغانستان کې اوس دغه کارونه په پراخه اندازه کېږي. په دغه جال کې به حکومتي پروګرامونه سر ته نه رسېږي یا به په نیمګړي ډول سرته رسېږي او په هر حال د حکومت اعتبار او حیثیت به زیانمن کېږي. حکومتي اعتبار لا دمخه زیانمن شوی، نه یوازې د ولس په نظر، د بهرنیو په نظر هم. که حکومت له وړ کسانو نه جوړ وای او ماموران یې اړ نه وای، اعتبار به یې پر ځای وای. اوس چې دغسې نه ده، بېرونیان هم پرې اعتبار نه کوي. همدغه سبب دی چې د هېواد د بیا رغونې لپاره چې څه مرستې کېږي د باندنیو انجوګانو او شرکتونو له لارې کېږي، نه پخپله د حکومت له لارې. په دې اړه دقیق معلومات په لاس کې نشته خو دا ویل کېدلی شي چې د مرستې او کار دغه طرز د حکومت اهمیت او اعتبار هم د ولس او هم د بهرنیو په نظر لږ کوي او

دهغه پرعکس په وطن کې د بهرنيو نفوذ ډېروي.
په دغه حال کې به گرانه وي چې راتلونکي ملي انتخابات هم د اعتبار وړ وي چې ډېر وشي دغه انتخابات به د هغو لويو جرگو په شان وي چې د طالبانو تر نسکورېدلو نه وروسته دوه ځلې بللی شوي دي.

زمـوږ شپـون

جنـوري ۱۷-۲۰۰۸

د انـسان نـه لا نـدې کـېدونـکي د مـاغ کـتـاب لـيـکـوال پـروفـيـسر هـايـټ وايـې چې ((مـوږ خـپـل ځـانـو نـه، خـپـل ورو نـه، خـپـلـې خويـنـدې، مـېـرونـه يـا مـايـنـې يـا مـاشـومـان نـه پـېژنـو، هـيـڅ مـلـګـرى خـپـل مـلـګـرى نـه پـېژنـي، ځـان پـټ وي. سره لـه دې هـم پـه دغـه رمـز کې سـتـرتـوب او داسې هـم تـيـاره پـرتـه ده.))

خو زه ځـان لـه جرات ورکـوم چې ووايـم زه ښاغـلـى سعدالـديـن شپـون پـېژنـم، يـا فـکـر کـوم چې يـې پـېژنـم. زه ځـکـه دغـسې وايـم چې دى مې پـه اوږدې مـودېـکـې پـه بـې لـو بـې لـو حـالاتـو کـې لـيـدلـى دى، پـه ځـوانـۍ کـې د زده کـړې پـه وخـت کـې، پـه رسمـي وخـت کـې، پـه يـوازې ځـان او لـه نـورو سره پـه غـونـډو، مـرکـو او د جر او بـحث او حـتـى نـېـښې پـه حـال کـې. پـه بـلـه ژبـه دى مې پـه دغـسې وخـتـو کـې لـيـدلـى چې هـغـه پـه آزادى، سره کـولـى شـول هـغـه څـه ووايـي چې پـه دمـاغ کـې يـې تـېـرېـدل او هـغـه څـه وکـړي چې کـولـى يـې شـول. الـبـتـه ده بـه کـه څـه هـم آزاد فـکـره لـيـکـوال دى د نـورو پـه شان هـر هـغـه څـه نـه وي لـيـکـلـي چې پـه زړه کـې يـې تـېـرېـدل. ده هـم د نـورو پـه شان هـغـه څـه د قـلـم ګـوتـو تـه سپـارلـي چې افـغـان کـلـتـور يـا پـه مـشخـص ډول مـــا او تـــا، کـورنـيـــو، پـــولـيـس، مـلايـــانـو، روحـانـيـــانـو او حکـومـتـيـــانـو زغـمـلـى شـول. مـوږ يـوهـم دغـومـره زړور نـه يـو چې هـر هـغـه څـه د قـلـم ګـوتـو تـه وسپـارو چې پـه زړونـو کـې مـو تـېـرېـږي. زمـــوږ افـغـانـــانـو کـلـتـــور مـحـــدود دى. د

نورو خلکو کلتورونه هم محدود دي، په لږ او ډېر توپیر سره، خو د خوښۍ ځای دی چې د انسان د محدودیت کړۍ وار په وار نرۍ کېږي او وړوکې کېږي او د هغه پر خلاف د ازادۍ حدود وار په وار پراخېږي او په دغه تحول سره انسان نور هم ازادېږي او پوره کېږي، نو دا پر ځای ده چې وویل شي تحول د ژوندانه نه انکار کېدونکی واقعیت دی.

له هغې پېژندګلوۍ نه چې زه یې له ښاغلي شپون سره لرم، ویلی شم چې د ده لو یه ځانګړتیا د ده فکري ازادي ده. د غه ازادي نه یوازې د ده په خصوصي ژوندانه کې بلکې د ده په اجتماعي ژوندانه او په خاص ډول د ده په فکري نړۍ کې ښکاره ده. له همدې امله به وي چې ز موږ شپون د لوړې زده کړې نه وروسته له حکومتي کارونو نه ډډه وکړه چې هلته یو څوک د آمریت او ماموریت په ځنځیر کې نښتي وي او فکري نړۍ یې محدوده وي. ز موږ شپون ډېر دمخه د شاعرۍ، لیکوالۍ، ادب او د فکر په نړۍ کې یا په بله ژبه په کلتوري نړۍ کې ننوتلی له دې امله چې هلته تر هرې بلې ساحې نه ډېره ازادي وي یا باید وي. سره له دې چې ده هم د نورو ازادي پالو په شان د ازادۍ په ملګرتوب سره سختې ستونزې هم ګاللې دي. په داسې کال کې چې یو رسمي مامور ځان په نېغ ډول د خپل حکومت غړی بولي. یو شاعر، یو لیکوال، یو ادیب او یو هنرمن په نېغ ډول ځان د خپلې ټولنې غړی احسا سوي. له خلکو سره او سېږي، له هغو نه الهام اخلي، په ارزښتونو او فکرونو یې ځان او نور پرې خبروي. دی د هغو په اړه دغسې اثار وړاندې کوي چې نوښت، نویتوب او زړه ورتیا پکې وي، خو دغسې اثار هغوی

وړاندې کولی شي چې د ازاد فکر او ازاد وجــــدان خاونــــدان او د تقليــــد دښمنان وي. دا رښتيني هنرمن دی چې تر نورو ډېر له ټاکلو کلتوري پولو نه اوړي او په دې ډول پخپلو اثارو کې هم ځان افاده کوي او هم خپل کلتور شمتن کوي. دی په دې ډېر ښه پوهېږي چې که يې ځان دننه په کلتوري پولو کې محدود کړ مقلد کېږي او تقليد خو د يوه رښتيني هنرمن لپاره لکه مرگ وي.

زموږ د شپون اثار چې د ناولونو او لنډو قيصو په بڼه دي لکه شين ټاغی، د سمڅې ياران او گټيالی له همدغه ډول نه دي. د ده و، نه و، يو شپون اثر که څه هم دهغه خپلې ژوند پېښې بيانوي په اصل کې اجتماعي او د ټولنيزو پېښو هغسې بيان دی چې په ده باندې د فرد په توگه اثر کړی دی. په دې ډول شپون د خپل کلتور په شتمن کولو کې ونډه لرلې ده. د ده دغه ونډه له دې امله هم مهمه ده چې د ده پښتو، روانه، رڼه، ژوندۍ او ډيناميکه ده او دا ځکه چې لکه چې دی پخپله وايي ((زه اکثرا په رډ ويلو او په خبرو کې په بې پروايۍ او کله هم په بې خرته وينا مشهور شوی يم)) دا چې د ده ليکنې هم د متن او هم د ژبې له نظره په زړه پورې دي په اصل کې د همدغه رډ ويلو لــه املــه دی چې د ده د شخصــيت غټــه ځانگړتيا ده. ده په دې ډول د پښتو په شتمن کولو کې هم برخه لرلې ده. د ده داثارو خوند له دې امله هم دی چې دی په عېن حال کې چې وطنپال او ازادي پال دی له انگرېزي ادب نه هم بهره من دی. کلو نه دمخه يې د ارنست همنگوی سين او بوډا په پښتو اړولی دی. که دی له يوې خوا اطرافي پښتون دی او د وطن گوښه سيمې او خلک يې هم ليدلي دي، د

نرۍ ډېرې سيمې يې هم لېدلې او له بهرنيو سره يې ژوند هم کړی دی نو عجبه نه ده چې زموږ شپون چې په اصل کې د افغانستان د خان اباد دی اوس دلته په امريکې کې يې ياران پرې راټول شوی او د هغه د اثارو درناوی کوي چې دا په اصل کې يو ښه دود دی. د شپون ژوند په واقع کې د ډېرو افغانانو ژوند هم دی. دی به د خپلو ليکنو له برکته پخپلو اثارو کې تلپــــــــــــــــــــــاتې وي.

په درنښت

د افضل خان لالا پر ځان قصد يوه ځانګړې پېښه که د لړۍ يوه برخه؟

سپتمبر ۲۳-۲۰۰۷

پر محترم افضل خان لالا باندې د سپتمبر په ۲۱مه د سوات په مټې کې په داسې حال کې چې له ملګرو سره په موټر کې روان و، وسله وال غلچکی برید وشو چې په هغه سره د هغه په ګډون څلور تنه ټپي شول او د موټروان په ګډون دوه تنه تلف شول. اوس پوښتنه دا ده چې دا یوه ځانګړې پېښه ده که د دغسې پېښو د لړۍ یوه برخه؟ هغه د شخصي دښمنۍ له امله شوې که د کوم سیاسي مقصد لپاره ؟ د ترلاسه شویو خبرونو له مخې دغه برید د شخصي دښمنې نتیجه نه، بلکې د سیاسي مقصد لپاره و. د تېرو دېرشو کلونو پېښې چې په نظر کې ونیولې شي دا یوه ځانګړې پېښه نه بلکې د دغسې پېښو د لړۍ یوه برخه ده او ګمان نه کېږي چې دا به یې وروستۍ پېښه وي.

پر افغانستان باندې د شوروي له یرغل نه وروسته چې د درېیو میلیونو په شاوخوا کې افغانان په کوټه، پېښور او شاوخوا سیمو کې کډوال شول، په دې ډول د پاکستان د ای.اس.ای تر حکم لاندې راغلل. هلته بې شمېره افغانان په ظاهر کې د افغان اسلامي تنظیمونو له خوا ترور یانې ووژل شول، که دغه

وژنې د ای.اس.ای په خوښه نه وای ممکنه نه وه چې اسلامي تنظیمونو به هلته دغه وژنې کړې وای، هغه هم دغومره ډېرې. وژل شوي کسان نږدې ټول پښتانه او د سر کسان وو. دوی ټول ملي، دموکرات او په خپلواکۍ مین پښتانه وو لکه پوهاند سیدبهاءالدین مجروح، جنت خان غروال، عزیزالرحمن الفت، ډاکټر نسیم لودین، ډاکټر سعادت شګیوال، استاد ذاکر، محمد ولي کړوخېل، عبدالرحیم ځین زی، عبدالحکیم کټوازی، عبدالاحد کرزی او نور. د پاکستان حکومت یا په دقیق ډول ای.اس.ای چې د پاکستان اصلي حکومت دی د هیڅ یوه وژنه ټینګه ونه نیوله. په همدغه لړ کې بل ټکی دا دی چې په افغانستان کې د شوروي اتحاد له ماتې نه وروسته پاکستان په افغانستان کې هم لږ و ډېر د شوروي په شان یو لاسپوڅی حکومت غوښته چې د تنظیمي دورې حکومت او د افغانستان کورنی جنګ تر زیاتې اندازې، نه په کلي ډول د پاکستان د همدغه سیاست نتیجه ده.

پاکستان دا ټول د څه لپاره کول او لا یې هم کوي؟ یو مقصد یې د ستراتیجیکي ژورتیا په نامه د هندوستان د احتمالي یرغل په مقابل کې دفاعي تدبیر دی چې په هغه حال کې به پاکستان خپل پوځونه افغانستان ته په شا کوي او بیا به له هغه ځایه ګوریلایي جنګونه کوي او پاکستان به ژغوري. ددې لپاره یې باید مخه په افغانستان کې یو لاس لاندې حکومت لرلی وي او افغانان یې دغومره ضعیف کړي وي چې د هغه مخه نیولی ونه شي. دا چې د افغانستان ډول ډول ودانۍ د ملي مقاومت په بهیر کې د ای.اس.ای په دستور ورانې دلې او افغانستان په

کورنۍ جنګ سره نور هم وران شو او اوس هم ورانېږي د همدغه سیاست نتیجه ده. د دغه سیاست له مخې ای.اس.ای دغسې ملایان او پیران تر خپل نفوذ لاندې راوستي چې حاضر دي د اسلام په نامه په افغانستان کې د هغه سیاست عملي کړي لکه چې ملایانو او پیرانو د روښانیانو په مقابل کې مغولي حکومت ته خدمت وکړ او دیوبندي ملایان د پاچا امان الله پر ضد شوي وو. کومه هغه مرسته چې ای.اس.ای یې اوس د طالبانو له تحریک سره کوي د همدغه سیاست له مخې ده.

بله دا چې پاکستان چې د ختیځ پاکستان له جېلا کېدو نه وروسته تر پخوانه ډېر د خپلې سلامتیا په اندېښنه کې دی له پښتنو نه وېره لري. پښتانه اوس د ډیورنډ په دواړو خواوو کې تر څلوېښت میلیونو نه ډېر دي. پاکستان د دوي د اتفاق دښمن دی. همدغه سبب دی چې پاکستان د پخوا په شان اوس هم له پښتونخوا سره د انګرېزانو غوندې د یوې مستعمرې په شان چلند کوي.هلته اوس هم د پاکستان د اساسي قانون پرخلاف د انګرېزانو دوخت مقررې جاري دي. په نتیجه کې پښتونخوا اوس یوه ډېره نامنکشفه او غریبه سیمه ده. څنګه چې پاکستان په ماهیت کې د هندوستان، ایران او افغانستان پر خلاف یومصنوعي هېوا دی، نظامیانو تر ملکیانو نه ډېر پرې حکومت کړی، په داسې حال کې چې هندوستان چې له پاکستان سره یو ځای هسک شوی، نظامي حکومت تر اوسه هیڅ نه دي لرلي. په دغه حال کې هر هغه پښتون چې د پښتونخوا د پښتنو لپاره کار کوي ای.اس.ای یې خپل دښمن ګڼي دا خو لا په ځای پرېږده چې هغه د ټولو پښتنو د اتفاق لپاره فعالیت وکړي لکه محترم

افضل خان لالا یې چې کوي. دی پر دې عقیده ولاړ دی چې "قومونه په ژبه او کلتور باندې جوړېږي" نو "قومي وحدت زموږ حق دی، (او) پښتون قام به حتما یو کېږي". خو"د دې پر ځای چې دا کار په جبر او زور وشي ښه کار دا دی چې د خبرو له لارې وشي". (له شېراغا حرکت سره د افضل خان لالا مرکه، جون ۲۰۰۷، د قول نقل بېنوا وېب پاڼه، سپتمبر ۳۲-۲۰۰۷).

د دغه غلچکي برید نېغ مسوول لا معلوم نه دی، خو له پورته بیان نه جوته ده چې هغه به د ای.اس.ای کوم گمارلی شخص وي. ای.اس.ای د محترم افضل خان لالا او دهغه په شان پښتانه زغملي نه شي.

د سپتمبر په شلمه د پکتیا د ادبي ټولنې مشر ډاکټر محمد هاشم مصور هم چې یو تکړه پښتون و، د نامعلومو کسانو له خوا ووژل شو. دغه وژنې او د پښتنو پر ضد هغه حرکت چې په کابل کې روان دی ښیي چې پښتني ضد قوتونو په دغه جنایت کې لاس سره ورکړی، په دغه مقصد چې دغه څلوېښت میلیوني قوم په دسیسو او فتنوسره تر دې حده ځپلی شوی وي چې په پای کې د پاکستان حکومت ته غاړه کښېږدي.

د نارنج گل په باغ کې

فبروري ۲۸-۲۰۰۸

دغه سرلیک سم له لاسه د ننګرهار باغونه، د لغمان بابا صاحب باغ، د کابل بابربباغ، د پغمان، ستالف، ګلبهار باغونه او په لسګونو نور باغونه را په زړه کوي چې په هغو کې هم په سپرلي او هم په اوړي کې لکه په اخترونو کې افغانان مېلې او خوښۍ کوي. د اخترونو په مېلو کې په لغمان کې رنګه او لاکي هګۍ هم جنګوي. په لغمان کې په پسرلي کې ښځې هم د اونۍ په یوه خاصه ورځ د بابا صاحب باغ ته ځي او د هغه په شاوخوا کې د خپلو مړو زیارت هم کوي. دوی په زیارتونو باندې جنډې هم ځړوي، په دې هیله چې خدای تعالی به اولاد ور په نصیب کړي، لکه چې ځینې نارینه هم د اوو اونیو لپاره په هره اونۍ کې یوه شپه د بابا صاحب په مزار کې ځلله کوي. په دې هیله چې خدای تعالی به یې شتمن کړي. د بابا صاحب د پراخې او هوارې دښتې دپاسه په پسرلي کې دغسې ډول ډول رنګه فرشي ګلان غوړ یدلي او غزیدلي وي چې مثال یې ما په بل ملک کې هیڅ لیدلی نه دی. دغه فرشي ګلونه د دغې سپېرې دښتې دپاسه، زړونه باغ باغ کړي.

په افغانستان کې د نارینه او ښځو لپاره زیارت کول یو لرغونی دوددی چې اوس هم په قوت کې دی. له همدې امله ده چې زیارتونه په ټول افغانستان کې

ډېر دي او ويل کېږي چې ځينې يې چې څلوېښت گزه اوږده دي، په څلوېښت گزي يادېږي. د زيارتونو زور له دېنه هم معلومېږي چې ځينو يې ځانونه په خوب کې واکمنو ته شوولي او هغوی له درناوي او يا له ډار نه ودانۍ پرې درولې لکه چې د روايتونو له مخې په لغمان کې د بابا صاحب يا مهترلملک زيارت په لسمې پېړۍ کې د سلطان محمود غزنوي او په مزار کې د سخي صاحب ودانۍ په دولسمې پېړۍ کې د سلطان سنجر سلجوقي په امر ودانه شوې که څه هم د اسلام د غه څلورم خليفه علي بن ابي طالب چې په افغانستان کې د سخي صاحب په نامه يادېږي په ٦٦١ کې د عراق په کوفه کې د يوه خوارج له لاسه وژل شوی او په نجف کې خښ شوی چې هلته يې اوس هم هلته خوندي دي. د همدغو زيارتونو له امله ده چې مزار شيعه افغانانو ته او غزني سني افغانانو ته د سپېڅلو ښارونو په شان ارزښت لري. د غزني په ښار کې چې د سلطآن محمود او د مزار په ښار کې چې د امير شېرعلي او غازي محمد اکبر مړي پراته دي، نه يادېږي يا ډېر لږ يادېږي. که څه هم لومړنی يو لوی امپراتور او د اسلام د دين خپروونکی او وروستني د يرغلگرو په مقابل کې د وطن مدافعان او د ملي حاکميت اتلان تېر شوي دي.

په افغانستان کې هغسې چې په ځينو زيارتونو کې زايران ټولېږي، په ځينو باغونو کې شاعران، ليکوالان او هنرمنان غونډې کوي.د ننگرهار په جلال آباد کې چې په اصل کې د نارنجو ښار دی او گلان يې د پسرلي په پيل کې زړو نه غوړوي، شاعران او ليکوالان د نارنج گل په نامه مشاعره کوي. مشاعره

اوس هلته د پسرلي په مهال کې یو دود شوی دی. پسرلی د مشاعرې لپاره ډېر ښه مهال دی. پسرلی دغسې یو موسم دی چې هر روح وال یې راتگ حس کوي، نه یوازې انسانان بلکې څلور بولي، مرغان او ونې او بوټي هم. حساس شاعران خو په خاص ډول شعر ویلو ته تخڼوي، حتی د لغمان د الینگار او الیشنگ په ښکلو او زرغونو درو کې له همدغو سینونه چې د کاوون له لوړ غره نه سرچینه اخلي، مستي کوي او په لغمانیو غږ کوي چې بېخونده ژمی تېر شو او مست کوونکی پسرلی راغی. کاوون چې د هندوکش یوه څانگه ده، دومره لوړه ده چې په اړه یې دغه ټکی عامه شوې ده:

زما زړگی د کاوون غر دی
په نورو گر دی په ما واورې اوروینه

پسرلی په ټول افغانستان کې د ټولو ساه کښانو لپاره دخوښۍ او غوړېدو او د افغانانو لپاره د کار وخت دی. روح بښوونکې سندرغاړې شکیلاناز ممکن د شخصي تجربې په وجه پسرلی د مینې او لوبې موسم هم بولي لکه چې وایي:

د پسرلي علامې راغلې
په هره پوله کې بنگړي مات شوي دینه

نو د پسرلي له دې نه افغانان په بسیاري ډول شتمن دي. په تېره چې دوی په یوه کال کې څو پسرلي هم کولی شي، لکه چې ما هرکال یو پسرلی په لغمان او بل پسرلی په کابل کې درلوده. په هغه برسېره افغان پسرلی هغومره ښکلی، طبیعي او رښتینی وي چې مانه په انگلستان او نه په امریکې کې دهغسې پسرلي حس کړی دی. دلته په امریکې کې خو افغانانو په اولو وختو کې د موسم

له یو ډول والي نه شکایت کاوه. زه اوس هم ډېر وخت نه شم ویلی چې د کال کوم موسم دی او سمتونه کوم دي. له دې امله به هم وي چې موږ ټول افغان پسرلي ته سترګې په لار یو او چې اوس یې دلته لرلی نه شو. د افغان کولتوري ټولنې په زیار یې لمانځو. افغان پسرلی د خپل خاص سحر په سبب د افغان شاعرانو په شعرونو کې په خاص ډول انعکاس کړی دی. لوی شاعر او لیکوال ارواښاد ګل پاچا الفت په ډېرو شعرونو کې ستایلی دی چې یو یې له فلسفي فکر سره دا دی:

پسرلی او د ژوند راز

یوه ورځ د سیند په
غاړه شین سحر و
کایناتو کې ښکاره د
ژوند اثر و

پاس له غره نه په
مستۍ اوبه راتللې
په یوه ګټه او بله
لګېدلې

د سیند هرې خوا ته
شین د ونو بڼ و
د مرغانو پکې شور او
ښه اتڼ و

ځمکې اېښي وو په سر
ښه ښه ګلونه
هم په مخ باندې د شنو
بوټو خالونه

غر ټول پټ و په نښترو
سر تر پایه
د شپنو نارې راتلې له
هره ځایه

د اوبو زوړ مې په
سیند کې اورېدلو
زرکو غره کې د بهار
صفت کولو

د ځوانۍ دوره راغلې
په جهان وه
په ګلانو ځولې ډکه د
باغوان وه

تک شنه بوټي مې ولاړ
وو شاوخوا کې
چې لوی شوي وو په دې

تازه هوا کې

چې کاته مې د دې بوټو
ښې ځوانۍ ته
د بهار ښه طراوت او
تازګۍ ته
یو ناڅاپه را په یاد
وخت د خزان شو
په نظر کې مې تیاره
دغه جهان شو

ما ویل چې دا شنه
بوټي ټول وچېږي
پس له څو ورځو دا حال
نه پاتې کېږي

هسې دا ګلان بهار دلته
کرلي
د سېلاب مخ کې یې بوټي
درولي

دا هر بوټی چې نن
دلته ستایل کېږي
د خزان په لور له
بېخه ریبل کېږي

چې خزان شته غوټۍ هسې
باغ کې خاندي
بورا خوشې د ګل بوټي
ته وردانګي

ما سره دغه تشویش دغه
سودا وه
پټه خوله مې له بهار
سره وینا وه

ښه ورمه د پسرلي
ناڅاپه راغله
په راتلو یې هر یو
بوټی شو خوشحاله

زما غوږ ته را نژدې
شوه په تلوار
راته وې ويل د ژوند
ځينې اسرار

بېهوده يې راښکاره
زما سودا کړه
د حيات معنى يې ښه
راته رڼا کړه

زه يې پوه کړم چې دا
بوټي فنا کېږي
خو فنا ځني هيڅکله نه
وېرېږي
ته هم وېره د خزان له
زړه بهر کړه
په بهار کې دې ښکاره
اصلي جوهر کړه

وده وکړه د بهار
تاثير قبول کړه
د ژوندون په کارو
باندې ځان مشغول کړه

که يوه گړۍ ژوندون
لرې دنيا کې
خاورو لاندې يې تېر نه
کړې په بېديا کې

په گلانو خپله سيمه
کړه گلزاره
چې ونه اوسېږي گوره
خوار و زاره

دا چې بېرته لږ څه
پاتې دي شرقيان
سبب دا دى چې د دوى
ټول شاعران

په بهار کې د خزان
تصور کاندي

ژوندی ځان خپل ګڼي
تورو خاور لاندې

*
* *

يوه سپينه وينا

کابل - مى ۱۳ ۲۰۱۰

دغه ليکنه په هغې غونډه کې اوروله شوې چې په کابل کې د شمشاد د تلويزيون په سالون کې د محترم زرين انځور او د هغه د ملګرو له خوا د دغه تلويزيون د سروال ښاغلي فضل کريم په همکارۍ د مې په ۱۳ مه د نږدې سلو تنو مخورو او پوهو افغانانو په ګډون زما لپاره جوړه شوې وه.

د ګران وطن افغانستان اوسنۍ وضع د هر بالغ افغان دنده درنده کړې، له يوې خوا په وطن کې د باندنيو پوځونو شته والى او له بله خوا ګلوبلايزيشن يا عالمي کېدل افغانان له نا اشنا چېلنجونو سره مخ کړې دي. دا په دغسې حال کې، چې وطن د پرله پسې جنګونو له امله په زياته اندازه وران شوى او افغانان له غټو ستونزو سره مخ وو. بيا هم افغانانو وکولى شول د لويو جرګو، نوي اساسي قانون او سرا سري انتخاباتو له لارې دغسې دولتي نظام په پښو ودروي، چې په قانوني ډول يې د فکر، بيان او عمل ازادي ممکنه کړې او د ملي او مدني ژوند د واقعې کولو لپاره يې ډګر هوارکړ، بې له شکه دا يوه غټه کارنامه ده، چې افغانانو د ملګرو ملتونو او دوستو هېوادونو په مرسته ترسره کړ. دا چې وران شوى افغانستان تر ډېره حده له سره ودان شوى او په ژوند کې د فردي ازادۍ پر بنا يو ډول نوى خوځښت ليدل کېږي د دغه نظام نتيجې دي، چې هغه يې د پاچا

محمد ظاهر او پاچا امان الله د وختو د قانوني نظامونو په شان کړی دی.
خو په وطن کې د باندنیو پوځونو شته والی او د واکونو د مرکزونو ډېر والی د افغانستان خپلواکي محدوده کړې او پرهغه برسېره وطن یې نارامه کړی دی. دغې ناارامۍ او موجوده اداري فساد خلك اندېښمن کړي دي خو په عېن حال کې د همدغه نظام له برکته ده، چې افغانان په اخبارونو، تلویزیونونو،
رادیوګانو او غونډو کې د هغه په اړه بحثونه کوي او د حل لارې چارې یې سنجوي. دغسې بحثونه، هغه هم په پراخه توګه او بې له ډار او په پوره ازادۍ سره زمونږ په هېواد کې بل وخت نه کېدل یا کېدلی نه شول. دا هم د هیلې وړ نښه ده چې اوسني نظام هغه ممکنه کړې او افغانان ترېنه په مسوولیت سره کار اخلي یا باید همدغسې و کړي. د دغسې فضا په رڼا کې ده، چې د دغو کشالو او داسې هم د ټولنې، حکومت او روانو پېښو په اړه هر ډول تحلیلونه کېږي او نظرونه په زغرده وړاندې کېږي. هغه وختونه لاړل، چې دغه څه به یوازې دولتي چارواکو کول او خلکو به نه کول یا یې کولی نه شول نو دا عجبه نه ده، چې د حکومت د چلندونو او د اداري فساد په اړه مې په دغه لنډې موده کې هم ډول ډول نظرونه او انتقادونه اورېدلي دي.
پرته له هغه هم افغانان د اسلامي امارت د وخت له ګوښه توب نه وروسته له ډېرو چېلنجونو سره مخ شوي دي، هغومره ډېر باندنیان، چې نن په افغانستان کې شتون لري بل وخت یې شتون نه لاره. هغومره ډېر افغانان، چې نن د باندې ژوند کوي بل هیڅ وخت یې ژوند نه کاوه، ګلوبلایزیشن او انټرنېټ

هم افغانانو ته نوي چېلنجونه وړاندې کړي دي. دغو ټولو نويو انکشافاتو او له باندنيو هېوادونو سره د عنعنوي اړيکو شته والی افغانستان له هغو سره په بسياري ډول نژدې کړی دی خو د غو نويو واقعيتونو او دغه نوي دولتي نظام هغسې، چې افغانانو ته نوي فرصتونه برابر کړي، داسې يې هم نوي پرابلمونه ورته خلق کړي دي. په دغه حال کې طبيعي ده، چې خلك له رسمي چارواکو، د سياسي ژوند له مخکښانو او سوچوالو څخه دغو چېلنجونو ته ځوابونه وغواړي، دغو توقعاتو د خلکو پر وړاندې د ورو ستيو مسووليتونه تر هر بل وخت نه ډېر کړي دي. دغه مسووليتونه هغه وخت په ښه ډول رفع کېدلی او دغه غوښتنې هغه وخت په ښه ډول ترسره کېدلی شي، چې وطن ارام وي، تر څو هر څوك وكولی شي د قانون په رعايت سره خپلې ټاکلې دندې ترسره کړي او چېلنجونو ته ځوابونه تهيه کړي نو طبيعي ده، چې په وطن کې د ارامۍ خوندیتوب او د رسمي چارواکو قانوني چلند په لومړۍ درجه اهميت لري. اوس اساسي پوښتنه دا ده، چې په وطن کې به ارامي خوندي کېدلی او حکومت به په عمل کې قانوني چلند کولی وشي؟

د دغې پوښتنې د لومړۍ برخې په ځواب کې ويل کېږي، چې باندني پوځونه د نا ارامۍ اصلي لامل دی او تر څو دغه پوځونه په افغانستان کې وي ارامي به خوندي نه وي خو د وطن نږدې تېرې پېښې دغه ځواب قانع کوونکی نه ګڼي نو دغه ځواب د سړې سينې محاسبه غواړي او هغه دا چې د شوروي پوځونو له ايستل کېدلو نه وروسته د لسو کلونو په بهير کې په افغانستان کې خونړي جنګونه وشول، په داسې حال کې، چې په دغه وخت کې په

وطن کې باندني پوځونه نه وو، بې له شکه په يوه هېواد کې د باندنيو پوځونو شته والی د ملي حاکميت پرخلاف دی، په تېره، چې خلك ورسره مخالف وي لکه افغانان، چې د شوروي پوځ مخالف وو خو د دغو موجودو پوځونو په شته والي سره نه د افغان حکومت، نه ولسي جرګې او نه ولس يا هغه کومې غټې برخې ورسره مخالفت ښودلی دی. اساسي خبره دا ده، چې افغان حکومت اوس د غومره پياوړی نه دی، چې د دغو پوځونو په نشته والي سره به حکومت وکولی او امنيت ټينګولی وشي. څوک ضمانت کولی شي، چې په دغه حال کې به په افغانستان کې يو ځل بيا جنګونه نه وي، وژنې به نه وي او ورانونې به نه وي؟ څوک ويلی شي، چې په دغه وخت کې به د مغرضو چم ګاونډيو هېوادونو پټې ايجنسۍ ګانې د افغانستان په چارو کې بيا لاسوهنې ونه کړي او کوښښ ونه کړي، چې خپلې خاصې افغان ډلې په واک کړي؟ دغسې لاسوهنې دي، چې د شوروي پوځونو له وتلو نه وروسته ناارامۍ يې اوږده کړه تر څو په پای کې افغانستان د موجودو باندنيو پوځونو مقر وګرځيده، واقعيت دا دی، چې د دوو مغرضو چم ګاونډيو هېوادونو خاصې ايجنسۍ ګانې د افغانستان په اړه روغ نيتي نه لري. آيي اس آيی د افغانستان د لاندې کولو لپاره د ستراتيجيکي ژورتيا په نامه اجندا لري، هغه غواړي د افغانستان په ورانديې د کج ب رول ولوبوي. په دغه حال کې د هر افغان ملي وظيفه ده، چې د خپل قانوني حکومت له پياوړي کېدلو سره مرسته وکړي، نه دا چې ناتوان يې کړي. په دغه حال کې به افغانستان دغسې يوټينګ مرکزي حکومت ولري، چې په خپلو ځواکونو سره به په ټول هېواد کې

امنیت خوندي کړي او له باندنیو خطرونو سره له وطن نه دفاع وکړي. بیا به باندنیو پوځونو ته هیڅ ضرورت نه وي.

ټول پوهېږو، چې حکومت هغه وخت امنیت ټینګولی او پردی لاسوهنې شنډولی شي، چې هغو خلکو له ملاتړ نه برخمن وي خو د خلکو ملاتړ هغه وخت په ښه ډول ترسره کېدلی شي، چې حکومت د هغو په نظر مشروع وي، په دې مانا، چې چارواکي د خلکو د حقه حقونو درناوی وکړي او چارې د قانون له مخې ترسره کړي خو له بده مرغه د اوسني حکومت چارواکي دغسې نه دي او حکومت که څه هم انتخابي او قانوني دی د چارواکو د غیرقانوني کړو او اداري فساد له امله یې مشروعیت په څرګند ډول له لاسه ورکړی دی. د مشروعیت د دغې ضیاع له امله ده، چې نارضایت عام دی او بد امنیتي خوره ده. که دغه تشخیص سم وي، چې زما په نظر سم دی، په حکومت کې د اساسي اصلاحاتو راوړل حتمي شوي دي او که موجوده وضع دوام کوي پایلې به یې د ټولنې او خلکو لپاره درنې او ناوړې وي. د غه موضوع د پوښتنې دوهمه برخه ده، چې په هغې باندې له لنډ بحث نه به وروسته زما وینا ختمه شي.

په حکومت کې د اساسي اصلاحاتو راوړل به ولس له حکومت سره نژدې کړي او مخالفان به ورو ورو بې اثره کړي او عدالت به هم په نسبي ډول یو څه خوندي کړي. د اصلاحاتو د عملي کولو لپاره به ښه دا وي، چې دې د څو وړ کارپوهانو په ګډون یو کمیسیون وټاکل شي، چې موضوع د موجودو واقعیتونو او امکاناتو په کتنې سره وڅېړي او بیا وړاندیزونه وکړي او حکومت د موافقې په حال کې ورته قانوني بڼه ورکړي او

عملي يې کړي.
د ازادۍ په اوسنۍ فضا کې به د اصلاحاتو په اړه نظرونه ډول ډول وي، خو هر ډول سمون، چې راوړل کېږي لاندې ټکي يې بايد حتمي برخې وي: يو دا چې په لومړي سر کې دې لوړ پوړي چارواکي د څانګو د سروالانو په ګډون لږ تر لږه ليسانس وي او دوی د وطن په دواړو لويو ژبو ګړيدل، ليکل او لوستل وکولی شي. په دغه حتمي شرط سره به د وړتيا د اصل رعايت شوی وي، چې بې له هغه نه حکومت خپلې چارې هغسې چې بايد ترسره کړي، ترسره کولی نه شي. بله دا چې يوه چارواکي ته دې د غومره معاش ورکړل شي، چې په هغه سره د هغه او د هغه د اصلي کورنۍ ګوزاره و شي، د قيمتۍ په اوسني حال کې د يوه چارواکي د يوې مياشتې معاش ايله که د هغه او د هغه د اصلي کورنۍ د لسو ورځو لګښت پوره کولی و شي. څنګه چې يو چارواکي د هر بل چا په شان ځان په لومړۍ درجه خپلې کورنۍ ته مسوول ګڼي، دی بيا ځان مجبور ويني له دولتي واک نه د ځان په ګټه استفاده و کړي. دا چې اوس اداري فساد په بسياري درجه عمومي شوی په اصل کې له همدې امله ده. لوی مصيبت دا دی چې فساد ټولنې ته سرايت کړی او اوس هر چېرې هغه کېږي، چې فرد د نورو او ټولنې په تاوان کار وکړي.
د فرد او ټولنې په دغه ډول ضديت سره ده، چې انساني لوړ صفتونه بې ارزښته شوي، اجتماعي اخلاق او ملي پيوستون کمزوري شوي او ماده پرستي او پولي اړيکو يې ځای نيولی دی.
د دغه حال په دوام سره به وضع

نوره هم بده شي او ټولنه به په اساسي ډول ضرر وويني. اوس نو مونږ دغسې اجتماعي مصلحانو ته هم اړتيا لرو، چې په قانع کوونکي ډول و ښيي، چې فرد په اساسي ډول مصون کېدلی او ګټه يې خوندي او ژوند يې په مانا لرونکي ډول خوندور کېدلی شي، چې ټولنه مصئونه او ټينګه وي او ټولنه هغه وخت دغسې کېدلی شي، چې فرد خپلواک، شتمن او پياوړی وي او په مسووليت سره ژوند وکړي خو دغه حال هغه وخت واقعي کېدلی شي، چې فرد هيڅ وخت ټولنه تاواني نه کړي او ټولنه هر وخت د فرد د شخصيت درناوی وکړي او په مجموع کې ټول اجتماعي کړه د قانون له مخې وي. دا د مدني او اجتماعي ژوند تقاضا ده او بې له هغه نه به کړکېچ تلپاتې او ژوند تريخ او خوار وي. په دغه اړه به زما يوه ترجمه زر خپره شي، په نامه د سقراط، افلاتون، ارسطو، اپيکور او زينو په نظر ښه انسان. له هغې سره به زما خپل يو لوی اثر هم راووځي په نامه د ثور کودتا او د هغې ژورې پايلې. دغه اثرونه به زما د نورو پښتو اثرونو په شان د محترم زرين انځور په مشرۍ د کلتوري ودې ټولنې له خوا خپاره شي، چې تر اوسه يې نږدې يو سل او شل اثرونه خپاره کړي دي

. په پای کې خپله وينا په دغو دوو شعري فردونو سره ختموم چې د نازيه اقبال په خواږه اواز کې مې اورېدلي دي.

زموږ په ځمکه
اورونه بل دي
د خوږ اسلام د

انتظام له
لاسه
ز موږ وطن دی
امانت ز موږه
زه يې په هره
برخه پام
کومه

ستاسو له توجه نه مننه

گروه های مذهبی و سیاست در افغانستان

جنوری ۳۰-۲۰۱۰

گروه های مذهبی ازوقت سلطان محمد غزنوی باینطرف در حفظ اسلام در افغانستان و اشاعه آن در هندوستان رول فعال بازی نموده اند. اما تا دهه ششم قرن بیستم محراق توجه شان تطبیق شریعت اسلامی بود. حکمروایی بر کشور و حفظ امنیت و همچنان دفاع از آن در برابر خطرات خارجی عمدتاً کار حکمران ها و روسای محلی و قومی بود. افراد و یا گروه مذهبی بجز در محلات اسماعیلی نشین هیچ وقت در افغانستان حکمرانی نکرده اند. اما از نیمه قرن بیستم باینطرف آن افراد و یا گروه های مذهبی که گرویده تعلیمات ابواعلی مودودی و سید قطب و دیگران بودند سیاسی شده در صدد بدست آوردن قدرت دولتی برآمدند، تا ظهور این دسته ها گروه های مذهبی بر طبق مذهب حنفی تنها بر تطبیق شریعت اصرار میکرند و مذهب حنفی که در افغانستان مروج بود نظر بمذاهب دیگر اسلامی یک مذهب معتدل بود. بطوریکه امام ابوحنیفه مایل نبود کسی را که معتقد به اسلام یعنی مسلمان بود محکوم نماید. موصوف در فتوای بنام فقه اکبر گفته است که ((بنظر ما هیچ کس در برابر گناهی که مرتکب شده باشد کافر نیست و نه ما منکر عقیده او میباشیم)) (۱) از جمله

طرق چارگانه تصوف مروج در افغانستان تنها طریقه نقشبندی در تطبیق شریعت کوشان بود و سایر طریقه ها به سیاست علاقه نداشتند.

در افغانستان در طول تاریخ دفاع از فامیل، قوم و وطن محرک عمده باشندگان این سرزمین بود. احساس وطنی باشندگان این سرزمین از گفته زردشت از قول اهورا مزدا یا خدای نیکی مشهور است که گفته است: ((من هر کشور را به مردم آن عزیز ساخته ام؛ اگر چه هیچ نوع سحر در آن نبود، اگر من هر کشور را بمردم آن عزیز نمی نمودم، اگر چه هیچ نوع سحر دران نبود، در انصورت تمام جهان موجود بر اریانا ریجو تاخت و تاز مینمود. از جمله اولین کشورها و سرزمین های خوبی که من اهورامزدا خلق نمودم، اریانا ریجو بود)).(۲)

بگفته مورخ پیترگرین باشندگان اریانه در اخر قرون چارم قبل از میلاد درباختر زمین بزعامت بیوس و سپتامن علیه سکندر مقدونی با ورحیه ملی چنان سخت جنگیدند که داریوش سوم، امپراتور هخامنشی، در برابر موصوف بنجگیده بود در حالیکه مردم اسبیه سی کنر در دفاع از وطن حتی سکندر را زخمی نمودند.(۳)

دفاع باشندگان این وطن در برابر مهاجمان نامی بعدی چون چنگیز خان، امیر تیمور و بابرشاه کاملاً شهود است. در جنگ اول افغان-انگلیس رهبران دفاع از وطن عبدالله خان اچکزی، وزیرمحمد اکبر خان، میر مسجدی وغیره بودند نه کدام سرکرده گروه مذهبی یا روحانی، در جنگ دوم افغان-انگلیس هم رهبری عملیات جنگی در حوضه کابل بدوش محمد جان وردگ، غلام حیدرچرخی، محمدعثمان تگابی، میربچه کوهدامنی و دیگران

بودند بدوش ملا دین محمد اندری مشهور به ملا مشک عالم اگر چه موصوف زمیندار و مر شد کلان و صاحب مر یدان فراوان بود، در واقع مریدان او موصوف را که در آن سال هشتادوهفت ساله و مریض بو در چارپایی بکابل آورده بودند تا حضور او در تقو یه معنو یات غازی ها موثر باشد.

قرار عنعنه اشخاص منسوب بگروه های مذهبی اعم ازملاها، مولوی ها، و پیران طریقه از حکومت بنام مواجب معاش و از مردم صدقه و نذرانه دریافت مینمودند. اینها بر مردم نفوذ داشتند ولی صاحبان قدرت نبودند. اعمال قدرت سیا سی و نظامی وظیفه حکو مت و رو سای محلی و قومی پود. این روسا علاوه بر دا شتن نفوذ در محل و قوم به سبب تحصیل مالیات حکومتی به جنس و نقد صاحبان قدرت و ملاز مان مید شدند و در وقت ضرورت بحکومت ملیشا تهیه میکردند. اما امیر عبدالرحمن بمنظور تقو یه حکو مت مر کزی، بعد از تنظیم اردوی منظم هر دو گروپ را از امتیازات عنعنوی محروم نمود و بطور بیسابقه کوبید. با تعمیل سیستم سه کوت مالیاتی ثلث محصولات را از زمین های نهری بحکومت تحصیل داد و کشور را برای اولین بار توسط مامورین انتصابی خود اداره میکرد. ملا ها و طالب ها را هم به سبب که بطرفداری رقیب او سردار محمد ایوب علیه او جنگیده بودند، و اهل نقشبندی را که در بغاوت عمو زاده دیگرش سردار محمد اسحاق اشتراک نموده بودند، سخت زیر فشار گرفت و اعطای مواجب بملا ها را بکامیاب شدن شان در امتحانی مشروط ساخت که از طرف یک هئیت نیر عامه ملاخوسه از ان ها گرفته میشد. تنها عده محدودی مستحق مواجب

شناخته شدند. علاوه بر آن امیر اعلام نمود که ((... من آنهای را نمی پسندم که بنام مذهب در سیاست کشور مداخله میکنند)).(٤)

اما انجاییکه انگلیس ها با دو تهاجم خود احساسات مذهبی افغان ها را متحرک نمودند بعد از تحمیل موافقتنامه دیورند در پشتونخوا با عملیات منظم نظامی هم افغان ها را به سخت تحریک نمودند. در نتیجه ملاهائیکه به معیت روسای قومی در غزا ها سهم میگرفتند تا زمان امان الله باز صاحبان نفوذ فراوان شدند. بغاوتی بر سرکرده گی ملا عبدالرشید و ملا عبدالله مشهور بملای لنگ علیه شاه امان الله در مجاورت همین منطقه صورت گرفت. اما این ملاها و دیگران بگفتهٔ مورخ میر غلام محمد غبار ((بنام حفظ شریعت اسلامی در پکتیا قیام نمودند)). و چنین میپنداشتند که ((قانون ناسخ مذهب است))(٥) بعبارت دیگر آنها حفظ و تطبیق شریعت اسلامي میخواستند نه حکمرانی. شاه امان الله که در جریان تعمیل اصلاحات دوره دوم وطن را ترک کرد، به سبب علت های قوی تر دیگر بود که من آن را در رساله خود بنام (د پاچا امان الله واکمنۍته یوه نوې کتنه) شرح نموده ام.

یک سال پیش از ترک وطن شاه امان الله بود که در مصر و در شهر اسماعیلی حسن البنا تنظیم اخوان المسلمین را بنیاد نهاد ولی این تنظیم در وقت او بیش تر اجتماعي بود تا سیاسي و بصورت عمومی اعتدالی بود. سیزده سال بعد از آن در ١٩٤١م ابواعلی مودودی با تاسیس جماعت اسلامی در هندوستان و بعد از آن سید قطب در مصر با انتشار آثار متعدد باین حرکت صبغه کاملاً سیاسی دادند.

بقرار نظر اخری جوامع اسلامی موجود مثل جامعه عربستان پس از اسلام به حالت (جاهلی) درآمده که باید بر اساس احکام قران مجید از طرف عصبه مومنه را تصفیه و اداره شوند. در اثری بنام معالم فی الطریق میگوید که ((زموږ لپاره حتمي ده چې د خپل ژوند مفکوره، د حکومتونو سیاست، اقتصاد او د ژوند ټولو اړخونو په اړه له هغه ځخه اصول وباسو ځکه چې، زموږ لومړنی مقصد دا دی چې د خپلې ټولنې تمرینونه بدل کړو... خپل جاهلي سیستم له بنسټ نه واړوو، دغسې سیستم چې له اسلام سره گرد سره مخالف وي...(6))) بعد از آان بود که حرکت اسلامی به تطبیق شریعت اسلامی منحصر نماند و کاملاً سیاسی شد و تقریباً در هر کشور اسلامی تنظیم های سیاسی اسلامی بنام های کم و بیش مشابهه بمیان آمد و اصطلاح اسلام سیاسی یا اسلامزم عام شد.

در افغاسنتان جمعیت اسلامی بر اساس نظرات مودودی و سید قطب در دهه ششم قرن بیست تاسیس شد و در دهه دیگر به چند تنظیم تقسیم شد ومانند بعضی تنظیم های عنعنوی اسلامی بفعالیت آغاز نمود. تمام این تنظیم بعد از کودتای ثور و بخصوص بعد از تجاوز شوروی که سیاست افغانستان شکل افراطی چپی را بخود گرفت. به پشتیبانی قوی عامه افغان و همچنان بکمک پولی و اسلحه کشورهای دوست جهان عرب و غرب جهاد کردند،موفق شدند و بالاخر بقدرت دولتی رسیدند اما در اداره کشور انچنانیکه افراطیون چپی بصورت مطلق ناکام شده بودند، انها هم بصورت مطلق ناکام شدند. تحریک طالبان که آنها را ناکام ساخته بود، خود با تعقیب طریقه افراطی نوع وهابی از اداره کشور عاجز

ماند. امروز موجودیت قوای نظامی چندین کشور جهان در افغانستان به سبب ناکامی مطلق تمام این ها است. از این شرح کوتاه واضح است که افراد یا احزاب معتقد به نظرات افراطی چپی و یا راستی در افغانستان حکومت کرده نمیتوانند.

طریقه اعتدالی ابوحنیفه در اسلام و ((طریقه طلایی) اعتدالی ارسطو در دولت یا اجرای امور بر اساس معیار های عقلی و اخلاقی و احترام به قانون و حقوق فرد شاید بهترین طریقه حکومتداری در افغانستان باشد. از توجه تان تشکر

ماخذ ها

١-جان ویلیمز، اسلام، ناشر جارج برازیلیر، نیویارک ٩٦٢، ١٧٤، ١٧٥.
٢- کتاب های مقدس شرق، مشتمل بر ترانه های مذهبی ویدی، زنداوستا، دماپاوا، اوپانیشاد، قران مجید و زندگی بودا، مترجم زندارستا، جیمز دارمستتر ناشر کمیته کتابخانه، نیویارک، M.D Ceexcix، ٦٧.،
٣-پیتر گرین، سکندر مقدونی ٣٥٦-٣٢٣ق م، بیوگرافی تاریخی، ناشر پوهنتون کلیفورنیا، برکلی، ١٩٩١، ٣٢٧-٣٨٣.
٤-محمد حسن کاکړ، حکومت و جامعه در افغاسنتان، امارت امیر عبدالرحمن خان، پوهنتون تکساس در استین استین و لندن، ١٩٧٩، ١٥٢-١٥٥.
٥-میرغلام محمد غبار- افغانستان در مسیر تاریخ، موسسه چاپ کتب، کابل، ١٩٦٧، ٧٩٨، ٨٠٧.
٦-کاکړ، وطن ته یو سفر، طالبان او اسلامي بنسټ پالنه، د افغانستان کلتوري ودې ټولنه، ٢٠٠٤، ٢٦١.

د ٢٠٢٠م. د مـى
١٩